

РІВНЕНЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОР
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ДУБНО» РОР
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ОСТРОГА» РОР
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XVI

*Матеріали наукової конференції
присвяченої року культурної спадщини в Європі
«Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім»*

РІВНЕ - 2018

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОР
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ДУБНО» РОР
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ОСТРОГА» РОР
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XVI

*Матеріали наукової конференції
присвяченої року культурної спадщини в Європі
«Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім»*

УДК 008 (4)

Відповідальний за випуск:

Олександр Булига

Упорядники:

Олександр Булига, Андрій Жив'юк

Технічне редагування:

Віктор Луц

Комп'ютерна верстка та дизайн:

Віктор Луц, Ольга Морозова

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Зб. наук. праць. Вип. XVI.: Матеріали наукової конференції «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім» – Рівне: ПП Дятлик М., 2018. – 333 с. іл., табл.

ISBN 978-617-515-285-0

У науковому збірнику опубліковано матеріали присвячені питанням охорони та збереження культурної спадщини на Волині. Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, музейних працівників та студентів.

УДК 008 (4)

*Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.*

ISBN 978-617-515-285-0

© Рівненський обласний
краєзнавчий музей, 2018

ЗМІСТ

Вступне слово	3

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Бейдик О., Носко Є. Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: світовий та національний вимір.....	7
Сикліцька О. Нерухомі пам'ятки історії та монументального мистецтва місцевого значення Рівненської області, внесені до державного реєстру з 2000-х років	10
Шаюн Н. Проблематика охорони пам'яток культури на прикладі будівлі Рівненського обласного краєзнавчого музею	12
Берташ Б., Микитин Т. Реалізація проекту «Shtetle routes. Об'єкти єврейської культурної спадщини в транскордонному туризмі» як спосіб збереження культурної спадщини.....	14
Фішер Ю., Булига О., Стрільчук В. Дослідження волинського відрізка шляху Via Regia. Проблеми та перспективи.....	18
Касянчук І. Популяризація пам'яток на прикладі Дубенського замку.....	20
Деревінська О. Проблема збереження та використання пам'ятки міста Кременця «Єзуїтський колегіум» під час перебування краю у складі різних державних утворень XVIII-XXI ст.	23
Крохмальна Т. Ансамбль монастиря босих кармелітів у Вишнівці.....	27
Довгаль М. Замок у Підзамочку як архітектурна пам'ятка XVII століття	32
Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут).....	35
Дмитренко А. Бджільництво Березнівщини як об'єкт нематеріальної культурної спадщини та включення його до туристичних маршрутів Рівненщини (за експедиційними матеріалами).....	45
Надольська В. Пам'яткознавча діяльність Григорія Гуртового	52
Володимирець В., Гуцман С., Ойцюсь Л. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва як заповідні об'єкти збереження цінної аборигенної та інтродукованої дендрофлори на території Рівненської області.....	56
Мельник В., Сауш О. Геологічний парк для України	61

РЕСТАВРАЦІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Откович Т. Співпраця Львівської філії Національного Науково-дослідного реставраційного центру України з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм	63
Білецька-Зварич М. Реставрація ікони «Святий Миколай» XVIII століття із збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею	69
Шиян Л. До питання реконструкції інтер'єрів Вишневецького палацу XVIII ст.	73
Войтюк О., Крук О., Марчук А. Відділ реставрації Рівненського обласного краєзнавчого музею – перспективи розвитку.....	76
Маслов Д. Збереження колекцій автентичного одягу шляхом оцифрування.....	78

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»

Борисюк О. Заходи щодо збереження Михайлівської та Георгіївської церков – пам'яток архітектури XVII та XX століть.....	83
Ткачук Я. Пам'ятки історико-культурної спадщини Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»	88
Пилипів Л. Археологічні дослідження поля Берестецької битви та їх значення для розвитку вітчизняної археології.....	91
Лотоцький Г. Хрест-енколпійон – символ християнства	94
Павловець В. Фондова збірка рушників, серветок, доріжок НІМЗ «Поле Берестецької битви»	97
Скруха С. Цимпаков Всеволод Олександрович. Маловідомі сторінки з життя та творчості художника	100
Адамчук К. Організація патріотичного виховання працівниками Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»	104

АРХЕОЛОГІЯ

Войтюк О. Дослідження монастирського села XVI ст.	109
біля Успенської церкви у с. Дорогобуж на Рівненщині	109
Войтюк О., Конопля В., Прищепа Б. Матеріали волинсько-люблінської та городоцько-здовбицької культур з розкопок у Пересопниці	114

Парфенюк Л. Шукаючи сліди Пересопниці: до 100-річчя з дня народження В.С. Шелом'янцева-Терського..	120
Терський С. Дослідження археологічних пам'яток басейну р. Пляшівки в 1974 році	123
(до 100-річчя Володимира Шелом'янцева-Терського)	123

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

Кепін Д. Музей як комунікативна система.....	129
Панто Д., Савчук О. Створення архіву усної історії Музею Другої світової війни в Гданську. Співпраця з українськими музеями в реалізації проекту.....	133
Манько М. Підтверджений факт вивозу музейних цінностей з Острога за межі України на початку 1950-х років.....	135
Скакальська І. Збереження історичної пам'яті у музейному просторі (на прикладі історії Кременеччини у 1921-1939 рр.)	137
Андрієвська Т. Пришкільна садово-городня ділянка в музеї: історичний аспект і перспективи	140
Яремчук О. Виставка «Творці історії» у Рівненському обласному краєзнавчому музеї	145
Тетеря С., Костюк Н. Інтерактивні методи в науково-освітній діяльності Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	149
Юрчук О. Музейний літопис – 2016-2017. Багатоаспектність музейної діяльності	152
Луц В., Леонова Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни (1941-1944). (За документами Державного архіву Рівненської області).....	169
Шлапак Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей. Сторінки історії (1944-1975 рр.)	187

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

Булига О. Огляд видань почаївського монастиря у колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею ...	191
Семенович О. Пам'ятки сакральної дерев'яної скульптури XVII — поч. XIX ст. у збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею	194
Одолінська І. Монети та банкноти Німеччини II пол. XIX-поч. XXI ст. з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею: історичний зріз	208
Яськів Б. Наукові розвідки музичних інструментів у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею ..	211

ЕТНОГРАФІЯ ТА МИСТЕЦТВО

Українець А. Одяг 1920–1930–х років	214
Пархоменко Т. Елементи традиційного народного одягу мешканців с. Буянки Ріпкинського р-ну й с. Великий Листвин Городнянського р-ну Чернігівської області.....	219
Радович Р. Релікти традиційного поліського будівництва (за матеріалами Рівненщини).....	226
Приймич М. Спроба історичного аналізу геральдичного знаку у розписах Горянської ротонди у контексті датування живопису	232

КРАЄЗНАВСТВО

Данильчук Г. Будинок міського голови Боярського: розквіт та занепад.....	236
Нікольченко Ю., Нікольченко Т. «Волинь» і «Волинські землі» на сторінках «Літопису Руського»	239
Савчук П. Ретроспектива погляду на культову спадщину Дубна	244
Рожко В. Монастир Св. Троїці – духовний твір князів Чорторийських	248
Гривнюк С. Краєзнавча та пам'яткознавча тематика на сторінках журналу «Волинські єпархіальні відомості» у XIX ст.	256
Климчук А. Фотографи Рівного та їхні фотосалони від XIX до кінця 30-х рр. XX ст.	264
Гавриш Н. Хто похований у парку ім. Т.Шевченка в Рівному?.....	268
Кукурудза А. Проблеми та перспективи краєзнавчо-патріотичного використання найцікавіших фортифікаційних пам'яток Сарненського укріпленого району	276
Дем'янюк О. До питання збереження пам'яті про волинян, учасників Української революції (доба Української Народної Республіки).....	282
Данілічева В. Волинь. Зберегти від забуття.....	286
Костюк Н. Нищення свободи творчості в прокомуністичному тоталітарному суспільстві 30-х років XX ст. (Полтавська капела бандуристів)	289
Тетеря С. Георгій Ткаченко ключова постать у процесі відродження кобзарства в Україні: історіографія.....	294
Кожан Н. Електронна база «Календар знаменних дат Рівненщини» Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки: з історії укладання та сучасний стан	300
Крива А., Тарасюк Н., Гипчинська С., Ступчук Л. Збереження, доступність та популяризація фонду цінної та рідкісної літератури у Науковій бібліотеці Національного університету водного господарства та природокористування.....	302
Морозова О. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Бібліографічний покажчик	305
Відомості про авторів.....	329

ВСТУПНЕ СЛОВО

Культурна спадщина — важливий чинник життєдіяльності нації, показник рівня цивілізованості суспільства. Вона твориться протягом століть працею багатьох поколінь. Згідно статті 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що мають культурну цінність.

У нашій країні існують тисячі пам'яток історії, архітектури, археології, монументального мистецтва, природи, які є нерухомими культурними цінностями. В музеях, архівах, бібліотеках, приватних колекціях зберігаються документи, меморіальні речі, книги, рукописи, твори станкового мистецтва, словесної, музичної, театральної, кінематографічної творчості та інші предмети. Вони є рухомими культурними цінностями. Значна частина цих пам'яток потребує консервації, реставрації, відновлення.

Наявні проблеми збереженням культурної спадщини спричиненні економічними негараздами України, а також викликані байдужим ставленням суспільства до пам'яткоохоронної сфери, нерозумінням та небажанням пильнувати та примножувати надбання попередніх епох. Проте збереження культурних традицій та творчих досягнень наших предків — це один із шляхів, який веде до економічного зростання та заможного життя громадян.

Волинь як історико-географічний регіон України постав у середньовіччі в басейнах рік Західного Бугу, Стиру, Горині та верхів'ях Прип'яті. У різні історичні періоди його межі змінювались. Землі, які протягом тривалого історичного періоду входили до складу цього краю стали ядром формування спільної території й відповідної місцевої матеріальної та духовної культури.

Волинське історико-культурне середовище самотутнє та багатоманітне. Воно створювалось у попередні епохи, тому закономірно вимагає

фізичного збереження та охорони. Руйнування та зникнення минулого, призводить до національного збідніння. Тільки після того як в Україні буде по-справжньому захищена культурна спадщина наша держава стане сильнішою, привабливішою та відвідуваною гостями та туристами.

Чергове число «Наукових записок Рівненського обласного краєзнавчого музею» присвячене проблемам вивчення, збереження та популяризації

пам'яток Волині як невід'ємної частини України. Надіємось, що представленні у даному збірнику дослідження стануть в нагоді усім тим, кого турбує та цікавить минуле, сучасне та майбутнє культурних надбань створених нашими предками. Також сподіваємось, що культурна форма багатьох явищ сьогодення — в майбутньому стане культурною спадщиною, укорінившись в культурі, досягнувши традиційності та унікальності з позиції цінності.

*Олександр Булига,
Андрій Жив'юк*

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Олександр Бейдик, Євгенія Носко

ОБ'ЄКТИ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО: СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Міжнародний туризм сприяє економічному, культурному, просвітницькому, духовному розвитку людства. Одним з найважливіших факторів і передумовою для розвитку міжнародної туристської діяльності є ефективне і раціональне використання природних та історико-культурних туристських ресурсів, які людство створювало і зберігало протягом свого існування. Багато з цих об'єктів занесено до Списку Всесвітньої спадщини і знаходяться під охороною Всесвітньої організації з питань освіти, науки та культури ЮНЕСКО. Зважаючи на те, що якісна та кількісна структура об'єктів Всесвітнього надбання постійно змінюється, в статті розглянуто наступні питання:

- уточнено якісно-кількісні характеристики, просторове поширення об'єктів ЮНЕСКО та систематизовано отримані дані;
- проаналізовано структуру об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
- розроблено картосхеми структури та територіального поширення об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Чисельність та структура об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Станом на 2017 р. у Списку Всесвітньої спадщини — 1073 об'єкти, з яких 832 є культурними, 206 — природними і 35- змішаними. З них 54 знаходяться під загрозою зникнення. Кожен об'єкт має свій ідентифікаційний номер. 167 країн-учасниць мають об'єкти Всесвітнього надбання. Є й такі країни-члени ЮНЕСКО (26), що не мають об'єктів ЮНЕСКО.

Нематеріальна спадщина налічує 470 об'єкти і знаходиться в 117 країнах-членах ЮНЕСКО.

Всі країни-члени ЮНЕСКО хочуть мати якомога більше об'єктів Всесвітньої спадщини, так як їх наявність надає наступні переваги:

- Додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів.
- Підвищує престиж територій і установ, які ними опікуються.
- Сприяє популяризації включених у Список об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування.
- Забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів Світової культурної і природної спадщини, у першу чергу, з Фонду Світової спадщини.
- Сприяє організації моніторингу і контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів.

Ще один немало важливий пункт — об'єкти ЮНЕСКО потрапляють в туристичні довідники світу, а відтак і до пропонованих маршрутів тургенств.

Наявність об'єктів ЮНЕСКО зумовлена такими чинниками:

- історико-культурний розвиток та наявність унікальних об'єктів;
- необхідність збереження культурної та природної спадщини;
- економічний розвиток та рівень життя населення;
- політична стабільність;
- участь у міжнародних організаціях.

Великий об'єм кількісних та якісних даних, отриманих під час відбору об'єктів ЮНЕСКО, сприяє формуванню поінформованої культурної політики та інтеграції культури в стратегії розвитку, у такий спосіб роблячи внесок у впровадження Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 2005 р.

Географічний розподіл об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У рекреаційній географії та географії туризму виділяють 8 макрорайонів (Центральноміамерикансько-Карибський, Європейський, Північноамериканський, Африканський, Азіатський, Південноамериканський, Австралійсько-Океанійський, Антарктичний), що об'єднують 38 мезорайонів. За районуванням Всесвітньої туристської організації (ВТО) виділяється 5 регіонів (Європа, Азіатсько-Тихоокеанський, Американський, Африка, Близький Схід), які об'єднують 14 субрегіонів.

Схема районування на макрорайони була використана при відображенні об'єктів Всесвітнього надбання, які об'єктивно не були віддзеркалені у попередніх картографічних творах.

Європейський макрорайон концентрує найбільше — 461 об'єкт (404 культурних, 48 природних, 8 змішаних) Всесвітнього надбання (або 41% від загальної кількості, яка становить 1073 об'єкти), приймає найбільшу серед інших макрорайонів кількість туристів, має розвинену рекреаційно-туристську інфраструктуру. Також регіон нараховує 144 об'єкти нематеріальної спадщини. Другу позицію посідає Азійський макрорайон, який вирізняється, перш за все, найбільшою серед інших турринків територією, та кількістю об'єктів Всесвітнього надбання (301 або 27% від загальної кількості), що поступається за цим показником лише Європі. Азіатський ринок, має найбільші у світі темпи розвитку туріндустрії (завдяки Туреччині, Китаю, Таїланду, Сінгапуру, Близькому Сходу, Індії). Азійський макрорайон має 230 культурних, 62 природних, 9 змішаних об'єктів Всесвітнього надбання та 260 нематеріальної спадщини. Африканський макрорайон займає третю позиції та налічує 89 культурних, 47 природних, 7 змішаних об'єкта Всесвітньої спадщини. Всього 143 (13% від загальної кількості). Нематеріальної спадщини 144 об'єкти. Детальніше вони висвітлені в таблиці Блока. Північноамериканський (разом із Центральноміамерикансько-Карибсько-Вест-Індійським) макрорайон, хоча і поступається деяким макрорайонам (Азійському, Африканському) за кількістю об'єктів Всесвітнього надбання, але є другим ринком по зростанню у світовій туріндустрії. В його межах сконцентровано 115 (10%) об'єктів Всесвітнього надбання. Північноамериканський макрорайон налічує 45 культурних, 29 природних,

2 змішаних, загалом 76 об'єктів ЮНЕСКО (7%), та 9 нематеріальної спадщини. Наочніше вони представлені в таблиці Блока. Центральноміамерикансько-Карибський макрорайон налічує 23 культурних, 14 природних, 2 змішаних, загалом 39 об'єктів ЮНЕСКО (3%), і 13 нематеріальної спадщини. В Південноамериканському макрорайоні сконцентровано 78 пам'яток Всесвітнього надбання (7%), що не набагато менше, ніж у межах Північноамериканського (включаючи Центральну Америку, Кариби, Вест-Індію), але втричі менше, ніж в Азіатському і майже у 6 разів менше, ніж в Європейському. Південноамериканський макрорайон налічує 55 культурних, 21 природний, 2 змішаних об'єктів ЮНЕСКО, та 50 нематеріальної спадщини. Австралійсько-Океанійський макрорайон має 8 культурних, 16 природних, 6 змішаних, загалом 30 об'єктів ЮНЕСКО (2% від загальної кількості, найменше). Загалом по світу переважають культурні об'єкти, але Австралія є винятком — найбільшу частину складають природні пам'ятки (у той же час, Австралія має найменшу кількість культурних пам'яток серед усіх рекреаційно-туристських макрорайонів). Це пов'язано з тим, що значну частину площі Австралії займають незаселені території з різноманітними ландшафтами, а флора і фауна мають унікальних представників. Нематеріальної спадщини також найменше серед макрорайонів, всього 2 об'єкти. Антарктида залишається єдиним макрорайоном в межах якого не виділено жодного об'єкта Всесвітньої спадщини.

Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Україна є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р. За час співпраці з Організацією вона виступала ініціатором багатьох міжнародних програм та проєктів.

7 українських культурно-архітектурних та природних об'єктів внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

До культурних об'єктів відносяться:

- «Собор Святої Софії, Києво-Печерська лавра та прилеглі монастирські споруди» (1990).
- Ансамбль історичного центру міста Львів (1998).
- Геодезична «Дуга Струве» (2005).
- «Резиденція Далматинських та Буковинських митрополитів» (зараз — Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича) (2011).
- «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» (2013).
- «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі», спільна українсько-польська номінація (2013).

До природних об'єктів віднесено «Букові праліси Карпат та древні букові ліси Німеччини» (2011).

4 з 7 українських об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО повністю знаходяться в межах території

України. Інші 3 пам'ятки частково перебувають на території інших держав:

- Пункти геодезичної дуги Струве розміщені також у Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литві, Білорусі та Молдові;
- Букові праліси знаходяться також у Німеччині та Словаччині;
- Дерев'яні церкви карпатського регіону перебувають також на території Польщі.

Біосферні заповідники — «Чорноморський», «Асканія-Нова», «Карпатський», «Дунайський», «Шацький», «Деснянський», «Розточчя» та транскордонні заповідники «Дельта Дунаю» і «Східні Карпати» включено до Всесвітньої мережі резерватів ЮНЕСКО. До Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства входить українське декоративно-орнаментальне малярство — петриківський розпис (2013). Козацькі пісні Дніпропетровщини, або «козацькі пісні» — явище виконання степових пісенних творів (українських козацьких пісень) у Дніпропетровській області, внесене до «Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує негайної охорони» (2016).

Національне архітектурно-історичне та природне надбання. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», об'єкти культурної спадщини мають бути зареєстровані в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України у категоріях національного та місцевого значення та відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, художньої та наукової цінності.

Станом на 1 січня 2016 р. існує 130007 пам'яток культурної спадщини (національного та місцевого значення), зареєстрованих в Україні (порівняно з 2010 р. кількість скоротилася через анексію Криму та часткову окупацію Донецької та Луганської областей).

Серед них:

- 69866 — археологічні пам'ятки;
- 53456 — історичні пам'ятки;
- 2434 — пам'ятки монументального мистецтва
- 2941 — пам'ятки архітектури та містобудування
- 272 — пам'ятки садово-паркового мистецтва
- 4 — ландшафтні пам'ятки
- 11 — пам'ятки науки та техніки.

У 2007–2008 роках Україна прийняла участь у акції щодо визначення семи сучасних чудес світу, в ході якої було визначено загальні «Сім чудес України»:

- Місто «Кам'янець» (архітектурний комплекс, Кам'янець-Подільський)
- Києво-Печерська Лавра (архітектурний комплекс, Київ)

- Софіївка (національний дендрологічний парк, Умань)
- Софія Київська (архітектурний комплекс, Київ)
- Херсонес Таврійський (заповідник, Севастополь)
- Хотинська фортеця (архітектурний комплекс, Хотин)
- Хортиця (заповідник, Запоріжжя).

Сім чудес України (природні):

- Асканія-Нова (біосферний заповідник, Херсонщина)
- Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл., Чернівецька обл.)
- Гранітно-степове Побужжя (регіонально-ландшафтний парк, Миколаївщина)
- Мармурова печера (АР Крим)
- Подільські Товтри (національний природний парк, Хмельниччина)
- Світязь (озеро, Волинь)
- Синевир (озеро, Закарпаття).

Але з регіонів, незважаючи на наявність беззаперечних об'єктів, які мали всі підстави бути номінованими, на жаль, є багато об'єктів-кандидатів, які не увійшли до «омріяної сімки» (рис. 2, 3).

Об'єкти-кандидати до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Попередній список — це перелік важливих культурних і природних об'єктів, що пропонуються включити до Списку Всесвітньої спадщини. Станом на 2017 р. український уряд запропонував внести до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО 16 об'єктів, а саме:

а) одинадцять об'єктів культурної спадщини:

- «Торгівельні осередки та укріплення на шляхах генуезької комерції. Від Середземного до Чорного моря» (2010);
- «Київ. Собор Святої Софії з монастирськими спорудами, Кирилівська та Андріївська церкви, Києво-Печерська лавра» (розширення об'єкта «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра»), (2009);
- Історичний центр міста-порта Одеса, (2009);
- Астрономічні обсерваторії України (2008);
- Миколаївська астрономічна обсерваторія (2007);
- комплекс об'єктів УІ — ХУІ століть Судакської фортеці (2007);
- археологічний комплекс «Кам'яна могила» (2006);
- Бахчисарайський ханський палац (2003);
- Історичний центр м. Чернігів (1989);
- Культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільський (1989);
- Держпром (Будинок Державної промисловості) м. Харків (2017);

б) один об'єкт природної спадщини:

- біосферний заповідник «Асканія-Нова» (1989);
- в) два об'єкти змішаного типу:
 - дендрологічний парк «Софіївка» (2000);
 - Могила Тараса Шевченка і Шевченківський національний заповідник (1989).

Для того, щоб об'єкт мав змогу отримати статус «нематеріальної спадщини ЮНЕСКО», він спочатку повинен бути занесений до національного переліку нематеріальної спадщини, до якого в Україні входять:

- 1) Козацькі пісні Дніпропетровщини (внесені в 2017 році до нематеріальної спадщини ЮНЕСКО);
- 2) Косівська кераміка, як традиційне ремесло Карпатського регіону XVI–XXI ст. (ареал — Івано-Франківська обл., Косівський район, м. Косів; носій — Косівський інститут декоративно-прикладного мистецтва Львівської національної академії мистецтв);
- 3) Кролевецькі ткані рушники — використання традиційної техніки перебору з ремізно-човниковим ткацтвом, поєднання червоно-білих кольорів, орнаментика (ареал — Сумська обл., Кролевецький район, м. Кролевець; носій — КП «Кролевецьке художнє ткацтво»);
- 4) Опішнянська кераміка — техніка виготовлення розпису (ареал — Полтавська обл., Зіньківський район, смт Опішне; носій — ПП «Гончарний круг»);
- 5) Петриківський розпис — українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст. (ареал —

Дніпропетровська обл., Петриківський р-н, смт Петриківка; носій — Петриківське КП «Центр народних ремесел Петриківщини»)(занесений до нематеріальної спадщини в 2013 році ЮНЕСКО);

- 6) Пісенна традиція села Лука (Кієво-Святошинський район, Київська область);
- 7) Технологія виконання вишивки «білим по білому» (с. Решетилівка, Решетилівського району, Полтавської області).

Основні висновки:

- 1) отримані дані систематизовано та використано при розробці картосхем «Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» та «Найвизначніші рекреаційно-туристські ресурси України»;
- 2) проаналізовано масив публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, що віддзеркалює різні аспекти дослідження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; останні входять до теоретичних засад аналізу об'єктів всесвітнього надбання;
- 3) виявлено кількісно-якісну структуру об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому та національному розрізі;
- 4) проаналізовано просторовий розподіл об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому та національному вимірі;
- 5) висвітлена сучасна мережа об'єктів ЮНЕСКО, історико-культурного та природного надбання в Україні станом на 2017 р.

Оксана Сикліцька

НЕРУХОМІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ВНЕСЕНІ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ З 2000-Х РОКІВ

«Культурна спадщина — це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» — визначено у статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини». Рівненська область не є виключенням і, відповідно, налічує велику кількість таких об'єктів, які поділяються в свою чергу на види. А вже за видами розрізняють, зокрема, пам'ятки історії та монументального мистецтва.

Пам'ятки історії та монументального мистецтва оточують нас повсякденно і являються невід'ємною часткою формування історичної свідомості суспільства. На відміну від рухомих пам'яток, ця частка історико-культурної спадщини являється найменше захищена від руйнівних сил природи та людської діяльності. Забезпечення необхідних умов для її збе-

реження й ефективного використання з практичної точки, зазвичай пов'язано зі значними фінансовими витратами та вимагає розробки відповідних норм законодавства. Саме задля збереження існуючих пам'яток та дослідження і взяття на державний облік нових, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про охорону культурної спадщини» 8 червня 2000 р. [1]. До 2009 р. ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток України входило до повноважень спеціального органу виконавчої влади — Державної служби з питань національної культурної спадщини в складі Міністерства культури України. Після ліквідації цієї служби 28 березня 2011 р. питаннями ведення Держреєстру займається, безпосередньо, Міністерство культури України.

В цілому чинне законодавство регулює пам'яткоохоронну сферу, але існує ряд нагальних питань, які потребують корегування та вдосконалення.

Пам'ятки історії та монументального мистецтва, як і всі інші пам'ятки культурної спадщини поділяються, відповідно до закону на пам'ятки місцевого та національного значення. Згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» не допускається занесення об'єкта до Державного реєстру нерухомих пам'яток України без облікової документації [2].

Основними обліковими документами є паспорт, облікова картка об'єкта культурної спадщини, коротка історична довідка, акт технічного стану. Відомості, що внесені в облікові документи, можуть використовуватися іншими пам'яткоохоронними службами, які забезпечують збереження та належне утримання пам'яток. З метою здійснення паспортизації, відділом охорони культурної спадщини проводиться інвентаризація об'єктів культурної спадщини Рівненської області, у ході якої перевіряється стан збереженості пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, виявляються нові пам'ятки, які потребують детального дослідження та вивчення.

Однією з проблем залишається проблема ведення облікової документації на електронних носіях. У 2000-х рр. були частково створені бази даних зі списками сформованими на підставі прийнятих з 1963 р. урядових рішень та переліки щойно виявлених об'єктів. Вже тоді з'ясувалося, що багато об'єктів, що бралися на облік різними відомствами, повторюються, мають по два, іноді і по три рішення щодо взяття на облік, а інформації про них не вистачає [3].

Першим документом про взяття на облік пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення, відповідно до ст. 17 Закону України «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» після набуття Україною незалежності, було розпорядження представника президента України Рівненської обласної державної адміністрації Василюшина р. від 25 жовтня 1993 р. № 447. Саме цим документом були взяті на державний облік:

- пам'ятки історії — 62

Наступним документом про взяття на облік після довготривалої перерви було розпорядження голови обласної державної адміністрації М. Сороки № 478 від 22 серпня 2000 р., згідно якого під охорону було взято:

- пам'ятки історії — 16
- пам'ятки монументального мистецтва — 2

Через два роки, таким же розпорядженням за номером 292 від 27 травня, що і попередні, до державного реєстру включено ще кілька пам'яток, а саме:

- пам'ятки історії — 36
- пам'ятки монументального мистецтва — 7

15 травня 2003 р. розпорядженням № 260 голови обласної державної адміністрації М. Сороки, відповідно до статті 6 (п. 12) та статті 14 (п. 16) Закону України «Про охорону культурної спадщини» взято на державний облік:

- пам'ятки історії — 6
- пам'ятки монументального мистецтва — 4

У 2009 р. 18 грудня під державну охорону, згідно розпорядження голови обласної державної адміністрації В. Матчука за номером 514, було взято на державний облік:

- пам'ятки історії — 36
- пам'ятки монументального мистецтва — 9

Велика кількість нерухомих пам'яток, будучи відомими для працівників відділів охорони культурної спадщини, науковців та дослідників, протягом багатьох років залишалися не взяті на облік, що ускладнювало роботу над вивченням та збереженням даних об'єктів. Згідно наказу Міністерства культури від 11.03.2013 р. було затверджено перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини Рівненської області, в який включено всі відомі та зафіксовані пам'ятки історії та монументального мистецтва. Більшість з цих пам'яток потребують виготовлення облікової документації для можливості подальшого їх наукового вивчення та дослідження, а також упорядкування. Адже одного тільки встановлення пам'ятного знака чи меморіальної дошки недостатньо увічнення пам'яті. Найбільшої уваги потребують існуючі об'єкти культурної спадщини, особливо ті, які встановлювалися у повоєнні роки безпосередньо на місцях поховань. Переважна більшість таких пам'ятників виконувалася з нетривких матеріалів (цегли, бетону) і, на жаль, перебувають у незадовільному стані. Деякі з них потрібно реконструювати, а деякі замінювати. А для цього необхідне відповідне фінансування, та утримання [4].

Порівняно з попередніми роками, кількість пам'яток історії та монументального мистецтва, включених до державного реєстру значно зменшилась. До прикладу, 2013 р., згідно наказу начальника управління культури і туризму було затверджено перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини від 12.03.2013 № 48 трьох районів: Дубенського, Радивилівського і Млинівського (це тільки 31 пам'ятка археології).

У 2016 р. у перелік від 8 вересня включена лише одна пам'ятка історії — Меморіал на місці масових поховань жертв голокосту в с. Острожець, Млинівського району. Необхідно зазначити, що саме на місцях розстрілів громадян єврейської національності найчастішими є акти вандалізму з боку населення стосовно надгробків, могил, що завдає значної шкоди пам'яткам, можливості збереження пам'яті. Частково причиною цього є відсутність реальних балансоутримачів, відповідальних за збереження даних об'єктів.

Наказом начальника управління культури і туризму обласної державної адміністрації Ярослава Мельника «Про внесення доповнень до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини Рівненської області» у 2017 році взято на облік дві пам'ятки історії місцевого значення. Це — пам'ятний знак Георгію Косміаді по вулиці 16 Липня та пам'ятний знак Нілу Хасевичу по вулиці Директорії.

Підсумовуючи дану статистику можна зробити висновок, що пам'ятки культурної спадщини

Рівненської області, які дійшли до нас у спадок з часів Радянського Союзу, перебувають у задовільному стані але більшість з них потребують реставрації та належного утримання. Також за останні десятиліття встановлено та взято під держану охорону чимало нових об'єктів. Проте нагальною залишається потреба створення пам'яткоохоронної служби, яка безпосередньо займатиметься даними проблемами та надійно контролюватиме збереження культурної спадщини Рівненської області.

Сучасні пам'ятки історії та монументального мистецтва, у своїй більшості, пов'язані та відображають державну ідеологію та являються, свого роду, образною моделлю буття, яким його уявляє суспільство. Вони є першоджерелом вивчення історії та культури свого регіону. Також дані об'єкти культурної спадщини мають велику пізнавальну, історичну, наукову, художню, естетичну цінність. Їх збереження та популяризація є прерогативою, як держави, так і громадянського суспільства.

Джерела та література:

1. Охороняти і примножувати // Пам'ятки України. — 1986. — № 4. — С. 4–9.
2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Правова охорона культурної спадщини: Зб. документів. — К.: Інтерграфік, 2004 — С.149–152.
3. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. Матер. конф. — К., 2002. — С. 22–25
4. Збережена спадщина. Зб. матеріалів та документів. — К., 2007. — С. 19.

Надія Шаюн

ПРОБЛЕМАТИКА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Без перебільшення однією з найцікавіших (зі збережених) пам'яток архітектури XIX ст. у Рівному є будівля Рівненського обласного краєзнавчого музею. Побудований будинок 1839 р. у стилі провінційного класицизму на кошти тогочасного власника міста Фридеріка Любомирського, для потреб чоловічої гімназії. Після скасування кріпацтва у 1861 р., почалися реформи і в освіті. У 1864 р. гімназію реформували у реальну, а з 1872 р. — у реальне училище [2, с. 7]. З 1919 р. польська влада намагається виселити установу з її приміщення і відкрити в ньому польську гімназію, що їй і вдається у 1922 р. Саме цього року, у серпні місяці обірвалася майже столітня історія Рівненської гімназії [2, с. 322].

Однак, історія самого приміщення триває і досі. У квітні 1919 р. в будинку гімназії перебувало Міністерство освіти УНР, яке очолював видатний укра-

їнський громадський та політичний діяч, вчений Іван Огієнко. З 1922 р. тут розмістився кураторіум Волинського шкільного округу.

З осені 1939 і до кінця червня 1941 р., в будинку розташувався Рівненський обком КП(б)У, який очолював перший секретар Василь Бегма. В час окупації міста Рівного, загарбники в приміщенні колишньої гімназії розташували рейхскомісаріат, на чолі з Еріхом Кохом. Після вигнання нацистів із Рівного, 2 лютого 1944 р., тут знову перебував Рівненський обком більшовицької партії.

У 1975 р. будинок передано в розпорядження Рівненського обласного краєзнавчого музею, де у грудні 1978 р. відкрита експозиція, тисячі експонатів якої розповідають про рослинний і тваринний світ, про багатовікову історію нашого краю. За час роботи музею у його залах побувало тисячі вдяч-

них відвідувачів та ряд видатних людей, відомих не лише в Україні, а й за її межами. У різні роки цю будівлю відвідали Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Володимир Короленко, Михайло Драгоманов, Микола Біляшівський, Іван Огієнко, Улас Самчук. На початку ХХ ст. тут здобував освіту майбутній лауреат Нобелівської премії з економіки (1971) Саймон Сміт (Семен Кузнець). У наш час гостями музею були Герої України Леонід Кравчук, Левко Лук'яненко, Борис Возницький, Віра Роїк, Іван Драч, Ігор Пасічник.

Постановою Ради Міністрів УРСР № 970 від 24.08.1963 р. приміщення колишньої чоловічої гімназії взято на державний облік, визначено категорію пам'ятки національного значення.

І зараз милує око ошатний, оригінальний будинок, який домінує в центрі міста над іншими, сучасними архітектурними «коробками». Це «скромний, стриманий в архітектурних засобах двоповерховий будинок, прямокутний у плані, з двома розалітами, які легко виступають з боку двору. Він являє собою характерний приклад провінційного класицизму першої половини ХІХ століття. Солідний шести-колонний портик тосканського ордеру в середній третині фасаду, низький, майже непомітний цоколь, рівномірний ритм вікон викликає відчуття академічної суворості і досконалості архітектурного образу споруди» [1, с. 11]

Відповідно до Закону України про охорону культурної спадщини, об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. І саме 2018 рік в Україні оголошений роком охорони культурної спадщини. А просто зараз в зоні регулювання забудови пам'ятки національного значення — Рівненська гімназія (КЗ Рівненський обласний краєзнавчий музей) здійснюється будівництво дванадцятиповерхової житлової споруди. Зона регулювання повинна забезпечувати оптимальне зорове сприйняття пам'ятки. Для цього мінімальне віддалення спостерігача має бути не меншим, ніж два горизонтальних або вертикальних розміри пам'ятки, що забезпечує кут її сприйняття у 30°.

Будівництво знаходиться за декілька десятків метрів від приміщення, якому майже 200 років! На захист будинку з багаторічною історією стали самі ж музейники, художники, інтелігенція, активісти, краєзнавці та небайдужі до культурної спадщини рівняни. І вже більше двох років борються з «будівельним монстром». Це були і дискусії, і громадські слухання, і мирні акції протесту, і позови до суду. Проте, поки що все марно. Забудовник продовжує роботи.

Отже, пам'ятка є, а захистити її не можна. І закони пишуться, проте не виконуються. Ось такий парадокс виходить. У рік, охорони культурної

спадщини, так безжально нищиться просто таки перлина міста, спотворюється пам'ятка історії та архітектури Рівного ХІХ ст.

У наш час, коли місто зазнає досить інтенсивної реконструкції, особливо його центральна частина, варто звернути увагу на пам'ятки архітектури, які опинилися у центрі будівельних робіт, оскільки збереження усіх надбань української культури історичної давнини залишається важливим питанням сьогодення. Бо, ретельно збережена й належним чином представлена культурна спадщина — не вмируще джерело зростання і духовного розвитку українського народу, національної свідомості, історичної пам'яті, патріотизму нації.

На території України і Рівного зокрема, знаходиться велика кількість об'єктів культурної спадщини. З кожним роком проблеми збереження національної культурної спадщини набувають все більшого значення. Свідченням того є подальше вдосконалення нормативної бази пам'ятко-охоронної діяльності, зокрема базового Закону України «Про охорону культурної спадщини», суттєві доповнення до якого з'явилися у 2010 р.

Зараз, у всіх верств населення, з'являється все більший інтерес до історичного минулого, до джерел своєї історії. І важливе місце в цьому процесі відіграють пам'ятки історії та культури, які не лише вбирають в себе основні риси і тенденції окремих історичних епох і періодів, а висвітлюють, доповнюють і уточнюють різні аспекти історичного розвитку. У багатьох випадках пам'ятки являються єдиним достовірним джерелом, свого роду документом, який дозволяє відтворити історичний розвиток, духовне життя суспільства в різні історичні періоди, як загалом в країні, так і в кожному окремому регіоні.

Україна належить до країни з багатою історико-культурною спадщиною. Проте ця спадщина перебуває у важкому стані. Руїнуються, занепадають не лише об'єкти місцевого значення, а й національного та світового рівня. Вже майже звичними стали повідомлення, що то в одному, то в іншому місті України зруйнували пам'ятку архітектури чи культури. Загалом за останні десятиріччя стан наших пам'яток не покращився. Чому так відбувається? Головні причини — недостатнє фінансування та недотримання вимог чинного законодавства. Адже реставраційні роботи вимагають величезних витрат: вони у 5–10 разів дорожчі, ніж будівельні, бо ж проводяться такі роботи компаніями у яких є спеціальні ліцензії, а таких компаній в Україні дуже мало.

У 2015 р. Рівненський обласний краєзнавчий музей Рівненської обласної ради замовив виготовлення проектно-кошторисної документації на проведення реставраційно-ремонтних робіт. Виготовлялась ця

документація Міністерством Регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України, державним підприємством Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «Діпромiсто», ім. Ю. М. Білокона, Рівненська філія, на суму 13086,736 грн. [2]. Проте данні роботи по реставрації пам'ятки не профінансовані.

Таким чином, проблематика збереження та охорони пам'яток архітектури є надзвичайно важливою і актуальною, але розв'язується вона з великими труднощами. Приватні та громадські будинки, що мають статус пам'яток місцевого або національного значення, руйнуються не стільки під впливом при-

родних, скільки антропогенних чинників. Урешті, ці безцінні скарби українського народу залишатимуться в руїнах, доки фінансування культурних потреб здійснюватиметься за залишковим принципом, а державні органи та широка громадськість не приділятимуть цій справі належної уваги.

Обов'язковою умовою охорони пам'яток культури є чітке дотримання пам'яткоохоронного законодавства будівельними компаніями, в охоронній зоні чи в зоні регулювання. І нинішньому поколінню потрібно докласти чимало зусиль, аби зберегти всі ці пам'ятки, в належному стані та донести до нащадків.

Джерела та література:

1. Бухало Г. Краєзнавчий музей: погляд у минуле, (видатні люди в пам'ятці та архітектури Рівного) // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. Вип. — Рівне, 2005. — С. 11–17.
2. Рівненська гімназія: 1939–1921. Історія. Спогади. Документи. / Упоряд. В. Луц, О. Морозова. — Рівне: Дятлик М., 2014. — 340 с.
3. Реставрація пам'ятки архітектури національного значення «Гімназія 1839» (охоронний № 599/Н м. Рівне, вул. Драгоманова, 19 (Обласний краєзнавчий музей) у V томах. — Виконавець Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «Діпромiсто», імені Ю. М. Білокона, рівненська філія. — Рівне, 2015.

Борис Берташ, Тарас Микитин

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ «SHETTEL ROUTES. ОБ'ЄКТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ТРАНСКОРДОННОМУ ТУРИЗМІ» ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Ми вже звикли до твердження, що Україна — це Європа, як би дискусійно це не звучало. Мільйони наших співвітчизників працює в Європі, і одні вважають це явище негативним, спричиненим нездатністю нашої політичної еліти створити належні умови для розвитку економіки країни, інші ж вважають можливістю долучитися, працюючи в країнах Європи, до її величезної культурної спадщини.

Остання ж дійсно надзвичайно різноманітна й мультикультурна. Особливо цікава культурна спадщина Східної Європи, яка менш відома, але яка спільна для багатьох її країн, в тому числі і України, особливо її західної частини. Це спільна культурна спадщина невеликих містечок, які колись називали «штетлами» (Shtetle).

Розташовані переважно в Литві, Білорусі, Україні, Польщі, але також у Словаччині, Чехії, Румунії та Угорщині. Незалежно від країни, ключову роль у них відігравала єврейська громада. Протягом сотень років вони були характерною рисою культурного ландшафту східної частини Європи. Територія, яка була прикордонням між Сходом і Заходом, між цивілізаціями Європи та Азії. Це був наче

окремий континент: східна провінція Європи, що була наповнена своїм власним єврейським культурним життям, яке було майже повністю знищене у Голокості Другої світової війни [4]. Воно лишилося тільки у спогадах, на старих картинах, знімках, сторінках книжок чи в Книгах Пам'яті.

Цей континент ще називають «Забутим континентом», — термін запропонований центром «Брама Гродська — Театр NN», муніципальним закладом культури м. Люблін (республіка Польща), що активно протягом багатьох років займається різноманітними проектами з вивчення єврейської історії, культури та спадщини в регіоні.

Саме «Забутий континент» став об'єктом дослідження в рамках міжнародного проекту «Shtetle Routes. Об'єкти єврейської культурної спадщини в транскордонному туризмі» програми транскордонного співробітництва «Польща — Білорусь — Україна — 2007–2013», що реалізовувався одночасно у трьох країнах Центром «Брама Гродзька — Театр NN» (м. Люблін, республіка Польща), Гродненським державним університетом ім. Янки Купали (Білорусь), Рівненським центром марке-

тингових досліджень — у північно-західній Україні (Волинська і Рівненська області), Центром соціальних та ділових ініціатив м. Яремче — у південно-західній Україні (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська і Закарпатська області) та Установою культури, — «Новогрудським історико-краєзнавчим музеєм» (Гродненська обл. республіки Білорусь) [3].

Проект, що включав дослідження і документування єврейської культурної спадщини 62 містечок: 20-ти — в східній Польщі (Сейни, Кринки, Книшин, Тикоцін, Орля, Сім'ятичі, Межириччя Підляське, Влодава, Коцьк, Казімеж Дольни, Ізбіца, Войславце, Щєбжешин, Білгорай, Юзефув Білгорайський, Великі Очі, Ланьцут, Дукля, Риманув, Лісько), 20-х — в Західній Білорусі (Пінськ, Давид-Городок, Столін, Мотоль, Кобринь, Пружани, Слонім, Ружани, Городище, Мір, Воложин, Ошмяни, Ів'є, Новогрудек, Дятлово, Радунь, Желудок, Острина, Лунна, Індура) та 22-х — в Західній Україні (Жовква, Буськ, Дрогобич, Броди, Белз Львівської обл., Рогатин, Галич, Косів, Болахів, Делятин Івано-Франківської обл., Хуст Закарпатської обл., Чортків, Бучач, Підгайці, Кременець Тернопільської обл., Ковель, Володимир-Волинський, Любомль Волинської обл. та Дубно, Острог, Корець, Березне Рівненської обл.) [4].

Необхідність впровадження проекту полягала у тому, що кількасотрічна присутність єврейської спільноти на територіях, охоплених проектом, залишила тривалі сліди, але лише окремі місцеві пам'ятки єврейської історії та культури сьогодні визнані об'єктами місцевої культурної спадщини. Вони не були центрами діяльності у сфері туризму, що зменшує привабливість регіону в очах як місцевої спільноти, так і гостей з усієї Європи. Об'єкти і місця єврейської культурної спадщини були лише частково описані й систематизовані.

Вони не були включені в туристичну пропозицію, не існувало інтегрованої бази даних, яка б містила інформацію про єврейську культурну спадщину 3 країн, або відповідної комунікаційної платформи.

Єврейській культурній спадщині не надавалося належної уваги на місцевому і міжнародному рівнях, спрямованої на розвиток культурного туризму та захист і популяризацію спільних об'єктів культурної спадщини. При тому, що сліди єврейської культурної спадщини були викреслені зі свідомості місцевих громад, існувала гостра необхідність поновити знання про єврейську культурну спадщину, що підтверджується, зокрема, дослідженням професора Омєра Бартова, опублікованим у його праці «Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні» (Прінстонський університет, 2007), дослідженнями Інни Герасимової (Республіканський фонд «Голокост» (м. Мінськ (Республіка Білорусь)) чи дослідженнями Міхала Білевича (республіка

Польща), здійсненими на замовлення Фонду збереження єврейської спадщини у Польщі.

Упродовж сторіч польсько-українсько-білоруське пограниччя було територією, на якій розвивалася культура «штетлів» — культурної формації східноєвропейських євреїв. Саме звідси походить значна частина євреїв з усього світу, і вони охоче відвідували 6 місць, звідки походили їхні предки. Тому проект мав вирішити проблему відсутності знань про єврейську культурну спадщину 3-х сусідніх країн.

Під час реалізації проекту були проведені архівні і бібліотечні дослідження та польові експедиції за участю провідних фахівців з культурної спадщини з оцифруванням та систематизацією зібраних даних для підготовки матеріалів, присвячених окремим населеним пунктам для публікації в Інтернет. З цією метою був створений новий портал «Шляхами штетлів. Єврейська культурна спадщина у містах Східної Європи» англійською, польською, російською, українською мовами та на івриті [2].

Інформація порталу стосовно кожного населеного пункту містить:

- історію єврейської спільноти у населеному пункті;
- свідчення і спогади;
- матеріальні пам'ятки та юдаїку;
- архівні джерела, бібліографію;
- фотогалерею (архівні та сучасні фотографії) та колекцію мультимедійних матеріалів;
- віртуальні туристичні маршрути — путівник об'єктами та місцями єврейської спадщини.

Портал доступний також у версії для мобільних пристроїв з використанням технології «розширеної реальності».

Він дав можливість для обміну знаннями і надання широкого доступу до них через Інтернет. Портал містить інформацію про всі населені пункти, включені у маршрути, та їх основні пам'ятки культурної спадщини.

Під час експедицій було проведено посвідчення єврейської культурної спадщини, виконано фотографування місць, пов'язаних із єврейською спадщиною, зібрана додаткова інформація та визначені координати GPS її об'єктів. Експедиції дали можливість докладно з'ясувати актуальний стан єврейської культурної спадщини у місцевих контекстах і завдяки цьому зареєструвати її статус-кво. Вони також дали можливість зібрати місцеві усні свідчення, які стосуються єврейської спадщини відвіданих міст і сіл, а також перевірити дані, отримані у ході архівних та бібліотечних досліджень.

Створено 3 туристичні маршрути місцями єврейської культурної спадщини на території пограниччя: 1 — в Польщі, 1 — в Україні і 1 — в Білорусі, а також 1 міжнародний спільний маршрут, які будуть забезпечувати туристичні послуги. Маршрути передбачають пропонований шлях пересу-

вання, інформацію про країну (–и), через яку (–і) він проходить, опис окремих населених пунктів і доступних у них ресурсів, які стосуються єврейської культурної спадщини та тематичні екскурсії. Наприклад, «Слідами І. Б. Зінгера», «Слідами С. Анського», «Шляхом художників та фотографів», «Слідами славетних рабинів», «Шляхом єврейського опору» [4]. Описи маршрутів у візуальній та розповідній формі (сценарії) опубліковані на туристичному порталі «Шляхами штетлів. Єврейська культурна спадщина у містах Східної Європи» англійською, польською, російською, українською мовами та на івриті [2].

Розроблено тривимірні віртуальні моделі для 15-и містечок (5 з кожної країни) з використанням технології тривимірної графіки, розробленої Центром «Брама Гродзька — Театр NN». Моделі є інтегрованою частиною інтернет-порталу і дозволяють його користувачам здійснювати подорожі у минуле і відвідувати (за допомогою Інтернет та мобільних пристроїв) віртуальні містечка, які виглядають точно так, як багато років тому. Принцип їхньої дії базований на тривимірному комп'ютерному моделюванні (Unity) та аплікаціях Google Sketchup/Google Earth.

Тривимірні моделі історичних містечок доступні для всіх, хто хотів би здійснити віртуальну прогулянку містами, адже пропонують привабливий і дуже природний спосіб екскурсії для молодого покоління, вихованого на комп'ютерних іграх. Таким чином, як місцеве населення, так і туристи зможуть наочно побачити багату місцеву культурну спадщину і зрозуміти, як колись різноманітні культури, включаючи єврейські громади, співіснували в рамках «штетлів» як гармонійна цілісність.

4-ма мовами (польською, російською, українською та англійською) підготовлено путівник для туристів місцями єврейської культурної спадщини, який включає інформацію, зібрану стосовно 3 маршрутів у межах окремих країн та одного міжнародного маршруту.

Розроблено 1 комплект промоційних матеріалів для маркування місць єврейської культурної спадщини 3-ма мовами (польською, білоруською та українською), які передані органам місцевого самоврядування 62-х населених пунктів. Це особливо важливо, якщо врахувати, що такі місця часто залишаються непозначеними через недоступність професійних джерел і матеріалів.

Серед них: близько 7 тис. збережених мацев єврейського цвинтаря на схилі гори Черча в Кременці (близько 50 з яких, — найстаріші надгробні камені, датовані XVI століттям), кілька сотень мацев XVI століття з найстарішою, датованою 1583 роком, у Вишнівці, що за 25 км від Кременця. Єврейські цвинтарі XVIII ст. в Шумську та Збаражі і XVI ст. в Ямполі [1].

Приміщення синагоги в Кременці, в якому тепер автостанція.

Велика кам'яна синагога 1782–1795 рр. в м. Дубно, експозиція, присвячена історії єврейської громади міста в музеї Дубенського замку.

Єврейські цвинтарі XVIII ст. у Млинові, Мізочі, Здолбунові, Клевані та приміщення 2-х синагог XIX ст. в Рівному.

Головна Острозька синагога Магарша XVI–XVII ст., названа так на честь видатного діяча Самуеля Едельса, відомого як Магарша (скорочення від Море(й)ну га-рав рабі Самуель Едельс — івр. Наш наставник та учитель рабин Соломон Едельс), охель над його могилою, що знову є місцем паломництва євреїв з усього світу, місцевий єврейський цвинтар, вірогідно, настільки ж старий, як і Острозький кагал, на якому знайшов свій вічний спокій Менахем Мендель Бібер, на надгробку якого було висічено: «Уродженець Острога, наш учитель і наставник Менахем Мендель Бібер, син Ар'є Лейбуша Бібера. Світла йому пам'ять. Дослідник історії, уважний до людей. Вчитель і керівник школи. Він написав дві книги. Він наша гордість і слава!» [1]

Острозькому єврейському цвинтарю 2017 р. вперше в Україні повернуто офіційний статус цвинтаря, до чого він був і парком культури і відпочинку, і парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Житлові будинки XIX ст., у т.ч. будинок лікаря Воблого; будинок Вайнтраубе; будинок Шейненберга; будинок Шейнфайна.

Недалеко, у м. Славута — синагога та цвинтар із могилою цадика Моше Шапіро та місце поховання жертв Голокосту.

Єврейський цвинтар у м. Корець з найстарішою мацевою XVII ст., частина постійної експозиції Корецького районного музею, присвяченої історії єврейської громади міста. Єврейський цвинтар XVII ст. поруч у Великих Межирічах.

Типова для «штетла» забудова у Березному — одноповерхові дерев'яні та цегляні будинки з дерев'яними ганками.

Єврейське кладовище та місце розстрілу близько 3 тис. євреїв поблизу с. Губків.

Місце пам'яті розстріляним 1942 р. євреям Ковеля у лісі праворуч дороги «Ковель — Камінь-Каширський» за кілька кілометрів від межі міста поблизу с. Бахів.

Синагога та аптека Фрідріксона XIX ст. у Ковелі, єврейський цвинтар XVII ст. зі збереженим передпоховальним домом та кільканадцятьма мацевами у Турійську, будівля кагалу (поч. XX ст.) у м. Луцьк, яка сьогодні використовується місцевою єврейською громадою, колишня оборонна синагога 1626–1629 рр.

Обеліск у вигляді 12-метрової свічки у с. П'ятидні біля дороги «Устилуг — Володимир Волинський» поблизу місць масових розстрілів Володимирських євреїв, їх братські могили за 300 метрів на північ від обеліска.

На місці, де проходив кордон гетто по вул. Шевченка, пам'ятник жертвам Голокосту, колишній дім молитви, будинок єврейського клубу «Аківа», символ «Ец хаім» (івр. дерево життя) на стіні будинку по вул. Д. Галицького, 22 в м. Володимир-Волинський, приміщення початкової релігійної школи для хлопчиків Талмуд-Тора, що діяла до початку Другої світової війни, на вул. Зелений, 2. Тут досі можна побачити зірку Давида у вигляді рельєфного зображення, викладеного з цегли. Будівля школи Тарбут та жіночої школи «Бейс Яков» [1].

Проведено цикл тренінгів для гідів для надання відповідних туристичних послуг (індивідуальні подорожі та групові екскурсії маршрутами, що показують єврейську культурну спадщину в Східній Польщі, Західній Україні та Білорусі). 3 тренінги проведені у партнерських країнах і 1 семиденний навчальний курс проведено уздовж транскордонного маршруту. Тренінги проведені у формі автобусних екскурсій включеними в маршрути населеними пунктами.

Були проведені дві науково-практичні конференції: в Рівному — «Забутий континент. Штетли Волині. Історія, культура, особистості, перспективи розвитку туризму» та заключна, присвячена єврейській культурній спадщині, — в Любліні.

Існування інтерактивного порталу не тільки дозволяє продовжувати дію проекту, але й має мультиплікативний ефект, тобто поступово підвищує свідомість щодо єврейської культурної спадщини. Промоція єврейської культурної спадщини переходить у інвестування у відновлення пам'яток єврейської культурної спадщини, як, наприклад, відновлення головної Острозької синагоги Магарша XVI–XVII ст. та Великої кам'яної синагоги 1782–1795 рр. в м. Дубно.

Усвідомлення єврейської історії і культури серед мешканців регіону і включення туристичних маршрутів до краєзнавчої освіти сприяють формуванню почуття громадянства, заснованого на толерантності.

Надзвичайно важлива організація платформи обміну знаннями, зосередженої на порталі «Шляхами штетлів. Єврейські містечка Східної Європи», за допомогою якої можна використовувати потен-

ціал інтерактивного інтернет-інструменту для популяризації єврейської культурної спадщини.

Платформа полегшує співпрацю між організаціями і місцевими громадами, зацікавленими темою місцевої багатокультурної спадщини, дозволяє ініціювати нові проекти. Вона також робить більш ефективним функціонування неформальної «Мережі «штетлів», заснованої 2010 р. Центром «Брама Гродзька — Театр NN» під час реалізації транскордонних проектів, присвячених роботі з «важкою пам'яттю» в місцевих спільнотах.

Використання інноваційних методів, базованих на тривимірній графіці, стало імпульсом для транскордонних проектів, базованих на використанні нових технологій.

Таким чином результати проекту «Shtetle Routes. Об'єкти єврейської культурної спадщини в транскордонному туризмі» є засобом збереження культурної спадщини як матеріальної так і нематеріальної, а саме єврейської культурної спадщини, адже дослідницька база даних, сформована під час реалізації проекту, буде постійним джерелом знань про єврейську культурну спадщину в східній частині Європи. Путівник буде доступний як практично відчутний і довготривалий результат для всіх, хто зацікавлений дослідженнями культури й історії єврейських «штетлів». Інтернет-портал розвиватиметься як інструмент, спроможний підтримати нові ініціативи, що стосуються збереження єврейської культурної спадщини. Відкритий характер порталу зробить можливим залучення місцевих громад, базоване на ідеї туристичної привабливості їхніх міст. Гіди, які пройшли тренінги, зможуть передати нові компетенції іншим людям і таким чином сприяти відтворенню й збереженню єврейської культурної спадщини та ін.

Проект забезпечує довгострокову стратегією розвитку, пов'язаною з багатокультурною спадщиною Центральної та Східної Європи та співпрацю з її країнами у розвитку культурного туризму, адже «штетл» — не тільки єврейська культура, це, швидше спосіб співіснування, єднання й пам'яті.

Джерела та література:

1. Микитин Т. М. Розвиток туризму по штетлах Волині // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль і Любомльщина в українській та європейській історії. Матер. Міжнар. наук. істор.-краєзн. конф., присвяченої 730-ій річниці з часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-ї річниці з часу писемної згадки про літописне м. Угровськ, 24–25.10.17, м. Любомль. Наук. зб. Вип. 63. — Луцьк, 2017. — 680 с.
2. Офіційний сайт Проекту Програми транскордонного співробітництва «Польща — Білорусь — Україна — 2007–2013» «Shtetle Routes. Об'єкти єврейської культурної спадщини в транскордонному туризмі» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.shtetlroutes.eu>.
3. Офіційний сайт Програми транскордонного співробітництва «Польща — Білорусь — Україна — 2007–2013» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu>.
4. Шляхами штетлів. Мандрівки забутим континентом / За заг. ред. Емілія Маюка // Осередок «Брама Гродзька — Театр NN» (Люблін, Польща). — 2015. — 540 с.

Юрген Фішер, Олександр Булига, Василь Стрільчук

ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ВІДРІЗКУ ШЛЯХУ VIA REGIA.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Дороги — це культурна спадщина, яка має своє особливе значення, без шляхів людська діяльність була б неможлива. Вагомим її результатом, посеред іншого, є розвиток та поширення спільних культурних надбань.

Початки прокладання шляхів, що сполучали населенні пункти європейського континенту, гугляться у глибині століть. Їх функціонування було пов'язане, здебільшого, з дипломатичними, військовими, торговими, освітніми та паломницькими цілями. Протягом не одного тисячоліття формувався коридор дорожнього руху, який в наш час в основному проходить у напрямку сучасних магістралей та автомобільних доріг.

Задля зближення жителів континенту Радою Європи в 1987 р. заснована Програма «Культурні маршрути». Вона репрезентує внесок різних країн у спільну культурну спадщину. Станом на березень 2018 р. сертифіковано тридцять один «Культурний маршрут». Вони охоплюють ті напрямки європейської минувшини, що розширюють розуміння різноманітності сучасної Європи [1].

Один з «Культурних маршрутів» пролягає через територію історичної Волині. Це шлях, відомий в писемних джерелах як Via Regia. Ним у добу середньовіччя розвивались взаємовідносини жителів європейських держав. Питання вивчення історичного розвитку Via Regia було ініційоване громадськими діячами Німеччини, які посередництвом науковців запланували відновити функціонування цього шляху, як шляху культури та співробітництва. Перша конференція присвячена даній проблемі відбулась 27 вересня 2002 р. в Гроссенхеймі. Тоді було створено ініціативну групу, яка поставила завдання здобути для Via Regii статус «Дороги європейської культури», що передбачало можливість отримати фінансову підтримку цього проекту європейських інституцій [2, s. 8].

З 2 по 4 липня 2004 р. в Ерфурті, під патронатом міністра-президента Тюрінгії, відбувся міжнародний симпозіум «Via Regia — дорога європейської культури». Його учасниками були вчені, діячі культури, музейні працівники, краєзнавці, журналісти, експерти по туризму, державні службовці з Франції, Німеччини, Польщі та України [3, с. 27]. На симпозіумі було представлено матеріали першої згадки про функціонування Via Regii під латинським позначенням «Королівська вулиця», яка належать до 1252 р., коли цей топонім з'являється в одному

з документів Мейсенського єпископату. Надалі за дорогою закріпилась назва Via Regia (Королівський шлях) або Велика, Висока дорога [2, s. 19].

На лінію дороги, напрямки якої в пліні історичного поступу зазнавали певних трансформацій, впливали геополітичні та внутрішньодержавні зміни, що відбувались на європейському континенті. Значна частина шляху, в усі періоди його існування, проходила через Волинь. В описі кордону між Великим князівством Литовським і Короною Польською в кінці першої половини XVI ст. згадано про топонім «Королівська дорога», яка вела від Лідихова до Олеська [4, с. 109]. Цим шляхом мандрував, очевидно, і Еріх Лясота — дипломат і військовик, посол австрійського імператора Рудольфа II до запорізьких козаків, який проїжджав у 1594 р. через Олесько, Суходолі (неподалік Бродів) і до Почаєва [5].

Німецькі дослідники небезпідставно вважали, що Via Regia на цій території утворювала власні розгалуження. Ними було виокремлено північну гілку шляху, яка з Любліна йшла на Володимир-Волинський. Вони припускали, що надалі поєднання Королівської дороги відбувалось у Рівному зі сторони Луцька, а з південної гілки зі сторони Дубна. З Рівного, на їхню думку, вона далі простувала до Києва [2, s.33]. Німецькі дослідники підготували різноманітні матеріали про функціонування Via Regii, у тому числі й на теренах Волині [6].

Українські історики також долучились до вивчення проходження цього шляху. Їхні дослідження показали, що розгалужень було декілька і вони мали дещо іншу конфігурацію. У 2011 р. побачив світ путівник «Via Regia — культурний шлях Ради Європи» [7]. Посеред інформації про українські міста та історико-культурні об'єкти на цьому шляху, у ньому представлена стаття вітчизняного історика Леонтія Войтовича [8]. Дослідник проаналізував функціонування Королівського шляху у часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Речі Посполитої, Королівства Галиції та Лодомерії та визначив нові перспективи Via Regii, як туристичного шляху, який з'єднує Західну та Східну Європу. Леонтій Войтович окреслив три маршрути Via Regii, що проходили через Волинь у київському спрямуванні. Перший — з Володимир-Волинського через Луцьк. Тут дорога йшла в напрямку Рівного-Дорогобужа-Корця-Новоград-Волинського-Житомира-Старої Котельні-Києва. Другий — з Бродів. На ньому Via

Регія розгалужувалась у напрямку Радивилова-Дубна-Острога-Старої Котельні та Кременця-Острога, звідки ще раз розгалужувалась до Корця-Новоград-Волинського. Третім, дослідник вважає напрям до Полонного-Колодяжного-Старої Котельні [8, с. 5].

Сьогодні Via Regia є найстарішим та найдовшим сухопутним шляхом, який єднає Східну та Західну Європу. Довжина шляху — 4500 км. Він існує вже понад 2 тис. років і поєднує європейські держави, посеред яких і Україна. Шлях починається в Іспанії й проходить через Францію, Німеччину, Польщу, Україну, від нього йде відгалуження до Білорусії та Литви [9]. У сучасній формі шлях існує як Європейський транспортний коридор. Міжнародна мережа використовує потенціал Via Regii як символ об'єднання Європи. У 2006 р. шлях був відзначений як «Великий культурний шлях Ради Європи». Оскільки Україна є членом Ради Європи з 1995 р., проект «Via Regia» — культурний шлях Ради Європи» дає можливість українським партнерам брати участь у реалізації культурної програми Ради Європи.

Використовуючи офіційний веб-портал проекту, який вперше було презентовано на семінарі «Via Regia — шлях європейської культури», що проходив з 1 по 4 червня 2010 р. в Ерфурті, усі бажаючі мають можливість відшукати пам'ятки, музеї, місця відпочинку, готелі [10]. На сторінці у мережі фейсбук постійно подаються матеріали про історичні об'єкти на шляху та культурні заходи, що відбуваються у закладах, які є учасниками проекту [11]. Загальні збори українських членів мережі «Via Regia — культурний шлях Ради Європи» (Львів, 7 червня 2018 р.), учасниками яких були автори цієї статті, засвідчили зацікавлення проблемою дослідження діяльності волян на Королівській дорозі.

Волинський відтинок шляху Via Regia проходить Львівською (від містечка Олеська, яке вважалося «вратами Волині»), Волинською, Рівненською, Житомирською (місто Житомир з кінця XVIII до початку XX ст. був центром Волинської губернії) областями. На теренах історичної Волині учасниками проекту є Рівненський обласний краєзнавчий музей, Державні історико-культурні заповідники м. Дубно та м. Острог, Рівненська та Дубенська міські ради, Бродівський історико-краєзнавчий музей, Володимир-Волинський історичний музей, Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» (сmt Любешів) [12].

Волинські учасники проекту розглядають можливість в рамках проекту «Via Regia-Україна» — культурний шлях Ради Європи», за участю наших партнерів з європейських країн, поглиблено вивчати окремі історичні аспекти розвитку цього культурно-

го шляху, які можуть органічно увійти до проекту та стати його складовою.

Так, значний слід в історичній долі континенту залишила діяльність відомих волинських князівських родин. Їх вплив на події, що розгортались у той час у Європі відзначають дослідники різних країн. Подальшому ознайомленню з історією Via Regii може сприяти дослідження питання «Європейських шляхів української аристократії». Доцент кафедри історії Національного університету Києво-Могилянська Академія кандидат історичних наук Ігор Тесленко згуртовує науковців університетів, наукових інститутів, музеїв України, Білорусі, Польщі та Литви з метою популяризації спільної спадщини та погодився бути куратором даного проекту [11].

Цей проект на нашу думку має великі перспективи, тому подаємо бачення його куратора. Економіка та освіта, політичний та культурний розвиток українських земель в XIV — першій половині XVII ст. були тісно пов'язані з діяльністю тогочасних князівських родин, значна частина яких проживала на території Волині. Це були заможні та впливові люди, більшість з яких, як носії князівського титулу, походили від однієї з двох правлячих династій Східної Європи — Рюриковичів або Гедиміновичів. Князі Острозькі та Вишневецькі, Заславські та Сангушки, Корецькі та Чарторийські, Радзивіли та Збаразькі свої головні резиденції мали на території Великої Волині, але їхні маєтності сягали й інших куточків України та Центрально-Східної Європи. Завдяки своєму авторитету у суспільстві, вплив князів був помітний і поза межами окресленого простору. Українська аристократія була виразником інтересів решти українців на монарших дворах Литви та Польщі.

Водночас, маючи щільні контакти з інтелектуальною, церковною та політичною елітою Франції, Італії, Німеччини, Британії, Іспанії, запрошуючи на свої двори іноземних вчених, митців, теологів, архітекторів, представники цієї верстви впродовж століть наближали українську культуру й науку до європейської. Тому даний проект викличе інтерес у сучасних країнах нашого континенту та буде взаємовигідним, — вважає Ігор Тесленко.

Вивчення діяльності князівських родин історичної Волині, їх взаємозв'язок з представниками інших європейських держав, стане в нагоді для розуміння тогочасних процесів, що проходили на континенті та «філософії» творення культурної спадщини, яку залишили нам предки. Безумовно, завдячуючи шляховим магістралям відбувались плідні контакти у минулі та продовжуються результативні в теперішні часи. Аналіз взаємовідносин та наслідків спільної роботи минулих еліт, допоможе сьогодні осмислити зроблене та провадити подальшу співпрацю, заради

щасливого спільного майбуття. Настав час не лише знати напрямки прокладання Віа Регії, але й її використання представниками різних європейських державних утворень, підсумком якого стали спільні культурні здобутки. Послугуючись сучасними дослідженнями можна віднайти інформацію про справи розпочаті у минулі епохи, та достойно їх продовжувати. Пошук та майбутній аналіз матеріалів

про діяльність волинських княжих родин в орбіті Віа Регії, посеред іншого, допоможе зрозуміти і причини зародження цього шляху. Маємо надію, що результати пересування Королівською дорогою нащадків правлячих династій Східної Європи та пов'язаних з ними історичних осіб, стануть відомими не лише для науковців, але усіх тих, кому не байдужа спільна історія нашого континенту.

Джерела та література:

1. Культурні маршрути Ради Європи. URL: http://zotic.zp.ua/wp-content/uploads/2018/05/CR-leaflet_UKR_201803.pdf
2. Initiative Via regia Kulturstrasse Europas. Информационный материал. — Nr. 1. — Без року та місця видання. 35 s.
3. Булига О. Середньовічний Королівський шлях — дорога Європейської співпраці // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. — Нетішин, 2003–2004. — С. 25–27.
4. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси / Изд. при Управлении Виленского учебного округа. — Вильна, 1867. — Т. 4. — С. 109.
5. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева // Запорозька старовина. — Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. — С. 222–277.
6. Рівненський краєзнавчий музей 21661/36 Доп. Von Galicien nach Galizien VIA REGIA Europas «Konigsweg», 2004. 119 s.; Рівненський краєзнавчий музей 21661/36/a Доп. Die Europastrabe E40 als Erinnerungspfad in Europa. 232 s.
7. Віа Регія — культурний шлях Ради Європи» // Туризм сільський зелений. — 2011. — Ч. II. — 47 с.
8. Войтович Л. А. Історичний коридор Віа Регія (Via Regia) в Україні // Туризм сільський зелений. — 2011. — Ч. II. — С. 4–9.
9. Via Regia — Kulturroute des Europarates 100 x kleine Geschichte (n) an der VIA REGIA. — Erfurt, 2018. — 200 s.
10. URL: <http://www.via-regia.org>
11. URL: Via Regia — Kulturroute des Europarates. Facebook.com
12. Віа Регія в Україні. Культурний шлях Ради Європи. — Видавець: Контакт. (Буклет).
13. Толстуха Л. Презентація проекту — центр вивчення спадщини князів Острозьких. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2017/11/10/prezentaciya-proektu-centr-vichennya-spadshini-kny/>

Ірина Касянчук

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПАМ'ЯТОК НА ПРИКЛАДІ ДУБЕНСЬКОГО ЗАМКУ

У чинному законодавстві Закон України «Про охорону культурної спадщини», наводиться наступне визначення: пам'ятка — об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Як і будь-який реєстр, зазначений документ заповнюється з метою реєстрації та обліку. Тобто Державний реєстр нерухомих пам'яток України (далі Реєстр) являє собою перелік нерухомих пам'яток культурної спадщини, прийнятих під охорону держави за категоріями національного та місцевого значення. Тільки із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини та на всі його складові елементи поширюється правовий статус пам'ятки. Веде Державний реєстр нерухомих пам'яток України

Державна служба з питань національно-культурної спадщини [3, с. 18–19].

Україна володіє величезною і різноманітною культурною спадщиною, в якій показано її історію в різні часи.

Кожен пам'ятник, меморіальний комплекс чи споруда є символом тієї чи іншої події чи епохи, котра відобразилась на житті наших предків, батьків і взагалі історії держави.

Проте на сьогодні Державний реєстр нерухомих пам'яток України не включає всі пам'ятки історії та культури, які є на теренах України, тобто з 130000 тис. об'єктів культурної спадщини лише 7% внесено до реєстру. Отже, значна частина культурної спадщини України опинилася поза межами державної охорони та захисту, що дозволяє будь-кому, хто

Рис. 1. Надбрамний корпус Дубенського замку. Фото 2016 р.

цього забажає, демонтувати її чи зруйнувати і за це немає жодної відповідальності. Адже законодавство України передбачає кримінальну відповідальність лише за руйнування, пошкодження чи знищення пам'яток культурної спадщини, які занесені виключно до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Саме збереження та популяризація мають бути одним із важливих напрямів державної політики, адже багата культурна спадщина України є частиною всесвітнього культурного надбання.

Адже пам'ятки історії та культури впливають на розвиток особистості, збагачують її духовний ріст, вони є унікальними свідками минулого. Для того, щоб пам'ятки історії та культури й надалі існували та допомагали нам знати і вивчати нашу історію, їх потрібно популяризувати і у сфері туризму особливо. Це є важливим та актуальним питанням у теперішній час. Популяризація пам'яток має вагоме значення як для нашої держави в контексті світовому, так і регіональному. І тут варто звернути увагу на актуальність у сфері формування й реалізації туристичної політики, при цьому враховуючи інтереси регіональної економіки. Туризм, у свою чергу, слугує потужним рушієм для розвитку міст, сіл та держави загалом [5, с. 80].

На сьогоднішній день одним з найбільш дієвих способів збереження, а також популяризації історико-культурної спадщини, є залучення пам'яток до використання у туризмі. Це дозволяє подолати фактори, які негативно впливають на стан їхньої охорони.

Серед таких виділяють відсутність належного державного фінансування в передбачених бюджетом обсягах, низьку фінансову спроможність користувачів пам'яток, відсутність відповідних правових умов для залучення приватних інвестицій до справи охорони пам'яток, недостатня суспільна визначеність пріоритетності справи збереження пам'яток [1, с. 65]. Популяризація пам'яток засобами туризму сприятиме формуванню розуміння суспільної цінності історико-культурної спадщини. Використання в туризмі впливатиме на поліпшення матеріального стану пам'ятко-охоронної справи, оскільки в цьому випадку пам'ятка отримує до 70% коштів на своє утримання. Така пам'ятка є туристичним об'єктом [4, с. 16].

Питанню залучення пам'яток до туристичної сфери присвячено чимало публікацій, у яких автори намагаються створити нові туристичні маршрути. На мою думку, дуже важливим у наш час є подальший розвиток такого виду туристичної діяльності, як історичний туризм (історико-культурний туризм), що ґрунтується на використанні пам'яток історії, культури та архітектури з пізнавальною та виховною метою [4, с. 16–17].

Культурний туризм охоплює собою відвідини історичних, культурних або географічних визначних пам'яток. Культурний туризм є найпопулярнішим і наймасовішим видом туризму. Основна мета таких подорожей — ознайомлення з туристичними визначними пам'ятками (пам'ятками історії, архітектури, мистецтва; природними та етнічними особливостями; сучасним життям народу тощо). (Історико-

Рис. 3. Початкова сцена театралізованого дійства «Духи та легенди Дубенського замку»

Рис. 2. Театралізоване дійство на виставці «Історія знарядь тортур і покарань»

Рис. 4. Фрагмент театралізованого дійства «Духи та легенди Дубенського замку»

Рис. 5. Замковий драгун показує навички гостріння шаблі

культурний туризм в малих містах України, як чинник формування національної гідності української молоді).

Органи місцевого самоврядування мають всі передумови для активізації розвитку історичного туризму в регіонах, оскільки там зосереджена більшість туристичних та рекреаційних ресурсів, працює персонал туристичних підприємств. Від враження від самої місцевості, від популяризації пам'яток історії та культури залежить формування певного образу регіону. Це створює певний імідж не лише окремої місцевості, а й країни загалом. Крім того, історичний туризм не тільки приносить прибуток регіону, а й сприяє, у свою чергу, популяризації культурних надбань, створює систему раціонального використання унікальних ресурсів [5, с. 80, 81].

Для прикладу використання архітектурної спадщини в туризмі розглянемо Державний історико-культурний заповідник м. Дубно, директор та працівники якого дещо змінили погляд на роль музею у суспільстві. Тобто музей розглядається не лише як сховище артефактів, а як заклад, який може надати широкий спектр послуг, організувати цікаве дозвілля та реалізувати культурні та соціальні програми для школярів, дорослих, при цьому сприяючи збереженню національної ідентичності, крокуючи в ногу з часом та активно залучаючи найактуальніші тренди у базу своєї діяльності.

Саме у такому напрямку щодня спрямована робота колективу Державного історико-культурного

заповідника м. Дубна, адже дбаємо про те, щоб перебування туристів та відвідувачів було комфортним, корисним, цікавим, пізнавальним. І разом з тим активно популяризуємо замковий комплекс, територія якого понад 3 га, на яких розташовані: у північній частині — палац князів Любомирських у класичному стилі другої половини XVIII ст., Надбрамний корпус із порталом у стилі Відродження кінця XVI — початку XVII ст., «офіцина» або південний флігель кінця XVI — XVIII ст., а також автентичну оборонну споруду — каземату початку XVII ст., де зібрано не тільки музейні експонати, укомплектовано виставкові зали, які постійно доповнюються, а й можна стати учасником інтерактивних екскурсій, які емоційно вразять найвибагливішого глядача (Рис. 1). Під час таких прогулянок замковим комплексом можна доторкнутися до експонатів, приміряти старовинний одяг, зазирнути в шухляди раритетних меблів, дегустувати княжі напої та ласощі, зробити «селфі» з музейними експонатами. Прикладом таких екскурсій є: «Мандрівка до лісу», «Сорочка виросла у полі», «Відродження ремесел Волині», «Історія української вишивки», «Шляхами героїв повісті про Тараса Бульбу», «Мистецтво князівського полювання», мультимедійний урок «Визволення м. Дубна у березні 1944 р.». Широкому загалу відвідувачів пропонують масштабні театралізовані дійства — «Духи та легенди Дубенського замку» та «Історія інквізиції. Знаряддя тортур і покарань» (Рис. 2).

Нічна екскурсія у Дубенському замку за оцінками міжнародних представників мас-медіа та туроператорів займає перше місце в Україні (рис. 3, рис. 4). А завдяки тому, що її відвідали туристи з Росії, Білорусії, Казахстану, Молдови, країн Прибалтики, Туреччини вона є відомою поза межами нашої держави, а, отже, популяризує не тільки наш Замок, а й місто Дубно та Рівненщину як привабливий туристичний об'єкт.

У заповіднику широкою популярністю користуються інтерактивні майстер-класи, відвідавши які, можливо отримати навички у ремеслах з тієї чи іншої епохи (Рис. 5). Окрім цього, пропонується широкий спектр навчальних, культурно-мистецьких, соціальних проєктів: семінари-практикуми, студії, тренінги, фестивалі, творчі лабораторії, зустрічі, літературні та музичні вечори, художні пленери, календарні обрядові свята, квести.

Новинкою серед послуг заповідника у м. Дубні є проєкт «Шлюб за добу» [2].

Отже, колектив заповідника докладає усіх зусиль, щоб активно використовувати замковий комплекс міста Дубна як пам'ятку історико-культурної спадщини України, а й активно популяризувати його як в нашій державі, так і за її межами. А це допомагає

формувати в суспільній свідомості розуміння її цінності та необхідності збереження.

Звичайно в наш час, безумовно, важливою є популяризація пам'яток культурної спадщини через мережу Інтернет, радіо та телебачення, мас-медіа і т.д. Активна співпраця з туристичними фірмами та агентствами. Важливою є популяризація пам'яток історії та культури органами місцевого самоврядування. Адже культурна спадщина це важлива і невід'ємна частина туристичної інфраструктури, а також одне із джерел наповнення місцевого бюджету у регіоні, де є пам'ятки історії та культури є туризм. Тому одним із пріоритетних напрямів діяльності муніципальної влади повинен бути розвиток туристичної діяльності.

Для того, щоб пам'ятки історії та культури не зникали, а суспільство не втрачало інтерес до історії архітектури, їх потрібно вивчати, популяризувати і, безумовно, розвивати в туристичній сфері. Для цього потрібно вирішити проблему з фінансуванням пам'ятко-охоронної діяльності, адже відсутність державного програмного фінансування спричиняє занепад та втрату пам'яток. Залучати приватні кошти у відновлення культурної спадщини, тобто створювати сприятливі умови для інвестицій, спонсорів та міжнародних благодійних донорів і організацій.

Джерела та література:

1. Вечерський В. В. Пам'ятки містобудування й архітектури України та перспективи їх використання як туристичних ресурсів // Туристично-краєзнавчі дослідження. Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. «Туризм в Україні: економіка та культура». — К.: «КМ-Трейдінг», 1998. — Ч. 1. — С. 63–68.
2. Кабінет відділу науково-освітньої роботи Заповідника м. Дубно
3. Клименко І., Смольнікова С. Оцінка пам'яток історії, архітектури та містобудування. — К.: «Арт Ек», 2006. — 264 с.
4. Корнієнко В. Використання пам'яток історії в туризмі: досвід та перспективи // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. — 2006. — № 85–86. — С. 16–19.
5. Мина Ж. В., Кокор Л. Б. Популяризація пам'яток історії та культури органами місцевого самоврядування із застосуванням сучасних інформаційно-реklamних засобів // Historical and Cultural Studies. — 2016. — Vol. 3. — № 1. — С. 79–86.

Ольга Деревінська

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТКИ МІСТА КРЕМЕНЦЯ «ЄЗУЇТСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ КРАЮ У СКЛАДІ РІЗНИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ XVIII–XXI СТ.

Місто Кременець розташоване серед мальовничих гір у довгій вузькій долині. Площа міста — дві тисячі гектарів, майже половина якої під лісопарками та садами. У центральній частині знаходяться пам'ятки архітектури XVII–XX ст. Для цієї частини міста встановлено історичний ареал з добре збере-

женим типовим історичним міським середовищем. Тут переважає пам'яткова, цінна та фонові традиційна забудова, а також сучасні будівлі, що зберегли масштаб та характерні просторові співвідношення, зв'язок із навколишнім природним ландшафтом. В історичний ареал увійшли деякі ділянки міського

осередку з повністю зміненим традиційним характером, який однак слід гармонізувати під типологію традиційного середовища. Прикладом цього є сучасний Меморіал Слави.

Архітектурна спадщина Кременця має значну цінність. Міська забудова відображає як загальноєвропейський процес розвитку архітектури, так і розвиток своєрідної традиційної забудови.

Архітектурною домінантою барокового стилю є комплекс єзуїтського колегіуму (середина XVIII ст.). Тоді ж забудовується центральна частина міста, що прилягала до ринкової площі.

У 1731–1753 рр. на кошти братів Вишнівецьких та інших осіб з місцевої знаті архітектор Павел Гіжицький у Кременці побудував великий монастирський комплекс. Ця споруда в стилі пізнього бароко складалася з костюлу ім. св. Духа, св. Ігнатія Лойоли й св. Станіслава Кости та двох прилеглих до нього навчальних корпусів. Костел трьохнефний з трансептом і двома баштами на фасаді. Шість пілонів підтримують систему півциркульних і хрестових зведень. Чотири західних пілони за допомогою підпружних арок і парусів тримають купол на крутлому барабані (висота споруди в інтер'єрі до верху купола 28 м.). Бокові нефи розділені на капели, перекриті індивідуально. Основна роль в створенні динамічної виразності інтер'єру відведена численними розкриповками арок, пілястр, антаблементів (такий же прийом заснований і на фасаді).

З півдня і півночі до нартексу костелу примикають два навчальних корпуси з невеликими відгалуженнями, що утворюють перед головним східним фасадом курдонер, а перед західним — двір. Перекриті системою хрестових зведень. Фасади всього комплексу будівель розбиті на «зеркала», вікна оформлені «вухастими» наличниками з замковим камінням. Курдонер огорожений балюстрадами з декоративними вазами і кованою решіткою [1, с. 75]. Комплекс таким чином набуває рис архітектурної домінанти міста.

Ще до закінчення будівництва нового монастирського комплексу, відчинив свої двері колегіум — навчальний заклад, який надавав молоді середню освіту, проте, у 1773 р колегіум перестав існувати як такий.

У 1805 р стараннями Тадеуша Чацького, а також за участі Гуго Коллонтая у місті Кременці було засновано Волинську гімназію. Її статут було затверджено 29 червня, а відкриття відбулося 10 жовтня. Гімназія розмістилася у приміщеннях колишнього єзуїтського колегіуму. Навчально-матеріальна база цього закладу була досить потужною: бібліотека з 50 тис. томів, фізичний, мінералогічний, зоологічний, нумізматичний кабінети, хімічна лабораторія, майстерня з моделями машин і землеробського

знаряддя, а також ботанічний сад розведений відомим ботаніком В. Бессером [2, с. 307]. Гімназія поєднувала середній та вищий рівні навчання.

У 1819 р цей осередок реорганізували в ліцей. З кожним роком у місто приїздило все більше відомих вчених та дослідників, а в середовищі ліцею зароджувалися власні традиції, що сформувалися під впливом європейського романтизму. 1819 р гімназія була реорганізована в ліцей — освітній заклад напіввищого типу з терміном навчання 10 років, який мав право присвоювати своїм випускникам статус дійсного студента й кандидата наук. Складовими гімназії й ліцею були дві професійні школи — механіків і землемірів [3, с. 15].

Чи не найбільшою окрасою навчального закладу була бібліотека, яка нараховувала 24 379 праць у 34 378 томах. Основу цієї велетенської на той час книгозбірні становила бібліотека останнього польського короля Станіслава Августа, придбана Т. Чацьким ще до відкриття гімназії. Крім бібліотеки, школа мала також астрономічну обсерваторію, метеорологічну станцію та фізичний, зоологічний і нумізматичний кабінети.

Однак ліцей був не тільки осередком освіти і культури, а й місцем вільнодумства. Після придушення листопадового повстання у 1831 р вийшов указ про закриття 248 шкіл, заснованих Т. Чацьким у Київській, Подільській та Волинській губерніях. У 1833 р Волинський ліцей був закритий остаточно. До Києва була перевезена наукова база, прекрасний ботанічний сад, виїхали кращі викладачі. Навчальні корпуси ліцею переходять у володіння Волинської духовної семінарії, переведеної з Острога. З 1902 р. у приміщеннях ліцею розмістилося Волинське єпархіальне жіноче училище [4, с. 26].

27 травня 1920 р. вийшов указ Ю. Пілсудського про відкриття Кременецького ліцею [5, арк. 2]. Невдовзі з'явився ще один документ за яким новоствореному закладу передавалося рухоме і нерухоме майно, землі, що належали Волинському ліцею у XIX ст., чотири лісництва на території Волині та Галичини, а також два фундаційні маєтки [6, арк. 2].

Організаційна робота в Кременецькому ліцеї розпочалася зі створення мережі навчальних закладів. При ліцеї функціонували три заклади дошкільного типу, гімназія, учительська семінарія, реорганізована згодом у так званий педагогіум, середня сільськогосподарська школа, середня торгівельна школа [7, арк. 2], ліцей, три народні університети та численні гуртки [8, арк. 9–11]. У структуру ліцею входили також господарські угіддя в Кременецькому, Дубенському, Здолбунівському, Рівненському, Луцькому, Горохівському повітах [9, арк. 6]; Кременецьке лісництво з орними землями та луками в Мілостові,

Радивилові, Суражі, Дублянах, Тетильківцях, Со-снівці, маетки, фільварки та сади в цілому повіті [10, арк. 4]. Ліцей мав також промислові підприємства у Смізі, Суражі, Дублянах, Львові [11, арк. 30]. Таким чином, розгалужена мережа навчальних та господарських установ Кременецького ліцею свідчила про його поліфункціональність і важливу роль у соціально-економічному розвитку Волині.

Програмні засади новоствореного закладу були викладені у роботі Ю. Понятовського «Кременецький ліцей: давні заслуги — нові обов'язки», в якій визначалися шляхи використання традицій Волинського ліцею у діяльності нового закладу, а також основні напрямки його роботи [12, с. 7–12].

Окремо ставилися питання щодо зміцнення і утвердження польської культури на т. зв. «східних кресах». У культурно-освітньому та громадському житті ліцей демонстрував опору на традиції і тим самим утверджував міф про Волинські Афіни.

Важливу роль в культурно-освітньому житті всієї Волині відіграла наукова бібліотека Кременецького ліцею. Її було створено в 1924 р як окрему структурну одиницю, що не залежала від бібліотек шкіл ліцею. Знаходилася бібліотека в головному корпусі ліцею, з 1928 по 1939 р її директором був Задружний Мечислав [13, с. 36].

Спочатку книжковий фонд бібліотеки був нечисельним, однак за кілька років він зріс до 10500 томів. У формуванні книгозбірні активну участь взяла громадськість: багато літератури та колекцій бібліотеці було подаровано. Значну частину раритетів привезено з-за кордону — Ізидор Часновський з Риму презентував цінні видання Волюміна Легум (сеймові постанови Польщі до кінця XVIII ст.), роботи К. Шайночи, видання К. Сенкевича, Т. Чацького, оригінальні видання на французькій та польській мовах. Серед подарунків були також стародруки до 1820 р та нумізматична колекція [14, с. 36].

З часом бібліотечні фонди поповнювались власними виданнями ліцею і тогочасною періодикою. На 1938 р до бібліотеки надходило 90 різноманітних часописів.

Бібліотека Кременецького ліцею була публічною. Її послугами могли безкоштовно користуватись не лише викладачі та учні ліцею, а усі бажаючі мешканці Волині. За один день ця установа обслуговувала від 25 до 50 читачів, а за місяць її відвідувало близько 1000 осіб [15, арк. 75].

Ліцей XX ст. вважав себе спадкоємцем слави свого попередника, намагався організувати власну роботу, використовуючи його традиції для того, щоб піднятися до рівня Волинського ліцею. Зважаючи на свою поліфункціональність, ліцей претендував на центральне місце в соціальному, економічному

і культурному розвитку, якщо не всієї Польщі, то хоча б Волинського регіону. Його рівень був досить високим, а слава дуже гучною. Прикриваючись високими гаслами та ідеями, Кременецький ліцей виступав своєрідним ідеологічним центром по реалізації «кресової» політики Польщі, що зводилася до намагання якнайтісніше інтегрувати регіон у Другу Річ Посполиту.

Впродовж усіх років діяльності ліцей активно працює в напрямку відродження минулої слави Кременця. У 1923 р в місті з'явилося Товариство приятелів Кременця. Найголовнішими серед його завдань було відновлення будинку Ю. Словацького, створення музею, вивчення творчості поета. За кілька місяців роботи це об'єднання поширило свою діяльність далеко за межі міста й працювало вже у цілому повіті [16, с. 3]. У місті функціонувало також Польське товариство опіки над кресами, що сприяло діяльності громадських об'єднань та стежило за їх роботою у напрямку розвитку польської культури [17, с. 15].

Кременецький ліцей з початку 30-х рр. на Волині починає відкривати народні університети. Першим став університет у селі Михайлівка Дубенського повіту, відкритий 1932 р Його очолила Галина Юршова — людина надзвичайно великих педагогічних здібностей і талантів. У 1935 р було відкрито другий народний університет у селі Ружин під Ковелем, що охоплював Ковельський, Любомильський, Володимир-Волинський, Горохівський, Луцький і Сарненський повіти [18, с. 98] під керівництвом К. Банаха. Третій народний університет з'явився в 1939 р в селі Малинськ Костопільського повіту. Керівництво ним мав здійснювати п. Флешер, однак невідомо, чи університет зміг провести хоча б одні курси [19, с. 34].

У 1937 р у місті з'явився Музей Кременецької землі ім. В. Бессера, що був структурним підрозділом ліцею і містився в одному з його приміщень. Музей був покликаний стати місцем збереження історичної пам'яті, знайомив жителів міста та його гостей з найцікавішими періодами свого розвитку [20, с. 443–445]. У музеї та бібліотеці ліцею збиралися матеріали пов'язані з ліцеєм першої третини XIX ст., а також з діяльністю його засновників. Частина з них зберіглася у Кременецькому краєзнавчому музеї до наших днів.

Логічним продовженням розпочатої краєзнавчої роботи стало створення при Кременецькому ліцеї Волинського наукового інституту. Його було започатковано на з'їзді представників польських наукових товариств та університетів, який відбувся 5–6 червня 1938 року [21, арк. 8]. Програмні цілі інституту виклала М. Данилевич на організаційно-

му засіданні під промовистою назвою «Науковий заповіт давнього Кременецького ліцею» [22, арк. 5]. Це свідчило про намагання відродити наукову славу Волинського ліцею і продовжити її у новому закладі.

Початок Другої світової війни у вересні 1939 р перервав діяльність Кременецького ліцею. Вже в грудні 1939 р були ліквідовані всі навчальні заклади, які входили до його складу [23, с. 91]. Формально деякий час існував ще Волинський науковий інститут, але досліджень він уже не проводив [24, арк. 10]. 15 лютого 1940 р працівників інституту було повідомлено про припинення їх роботи [25, с. 87]. 12 квітня 1940 р на базі ліцею було відкрито перший радянський вищий навчальний заклад Тернопільської області — Кременецький учительський інститут [26, с. 92]. У 1969 р інститут було переведено до Тернополя, а в його корпусах працювало педагогічне училище.

Тепер правонаступником слави і традицій «Волинських Афін» вважає себе педагогічна академія ім. Тараса Шевченка. Частина корпусів колишнього єзуїтського колегіуму використовується під навчальні аудиторії. У лівому крилі в історичних кімнатах функціонує бібліотека закладу.

Домінанта комплексу ліцею — костел Ігнатія Лойоли тепер перебуває у власності релігійної громади УПЦ КП і переосвячений у Преображенський храм.

Нині комплекс «Єзуїтського колегіуму» знаходиться на балансі Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника. Це пам'ятка архітектури національного значення. У 2007–2008 рр. Кременецько-Почаївським ДІАЗом проведено ремонтно-реставраційні роботи фасаду костелу Ігнатія Лойоли. Подано пропозиції щодо реставрації фасадів Північного і Південного корпусів.

Джерела та література:

1. Памятники градостроительства и архитектуры украинской ССР; (Ил. справ. — каталог). — В 4-х т. — Т. 4.: Сумская область; Тернопольская область; Харьковская область; Херсонская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / Ред. кол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. — К.: Будывельник, 1986. — С. 75.
2. Rolle M. Ateny Wołyńskie (skic y dziejow oświaty w Polsce). — Lwow. — Warszawa — Krakow, 1923. — 307 s.
3. Собчук В. Перлина в короні України: Кременець / Фотографії В. Томчук. — Кременець.: Вид. Томчук В. Ю., 2005. — 56 с.
4. Теодорович Н. И. История горда Кременец. — Седлец, 1904. — С. 75.
5. Фонди Кременецького краєзнавчого музею (далі Фонди ККМ). — Од. зб. LXXXIII, 5. — Спр. 1057. — Арк. 2.
6. Фонди ККМ. — Од. зб. LXXXIII, 9. — Спр. 1061. — Арк. 2.
7. Державний архів Тернопільської області — Ф. 131. — Оп. 1 — Спр. 2. — Арк. 2.
8. Фонди ККМ. — Од. зб. LXXXIII, 3. — Спр. 1055. — Арк. 9–11.
9. Фонди ККМ. — Од. зб. LXXXIII, 5. — Спр. 1057. — Арк. 6.
10. Фонди ККМ. — Од. зб. CXXXI, 2a. — Спр. 1063. — Арк. 4.
11. Фонди ККМ. — Од. зб. LXXXIII, 9. — Спр. 1061. — 30 арк.
12. Poniatowski J. Liceum Krzemienieckie: dawne zasługi — nowe obowiązki. // Zycie Liceum Krzemienieckiego: organ Liceum Krzemienieckiego. — 1931. — № 7. — Rok III. — S. 1–27.
13. Zakłady naukowe i wychowawcze // Liceum Krzemienieckie w dobie obecnej: 1920–1935. — Krzemieniec: nakładem Liceum Krzemienieckiego, 1935. — S. 36.
14. Там само.
15. Фонди ККМ. — Од. зб. LXXXIII, 10. — Спр. 1062. — Арк. 75.
16. Z calego Wojewodstwa. Krzemieniec. // Dziennik Wołyński. — 1923. — № 22–23. — S. 3
17. Фонди ККМ. — Од. зб. 39556. — Спр. 4048. — Арк. 15.
18. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. — 2-ге вид. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги. 2000. — С. 98.
19. Sułkowska-Gładuń J. Uniwersytety ludowe Liceum Krzemienieckiego. // Biesiada Krzemieniecka. Zesz. 3: Liceum Krzemienieckie 1920–1939 — Londyn: Komitet Biesiady Krzemienieckiej, 1998. — S. 34.
20. Nowe ekspozyty i depozyty w muzeum ziemi Krzemienieckiej // Zycie Krzemienieckie. — 1938. — № 18. — Rok VII. — S. 443–445.
21. Фонди ККМ. — Од. зб. CXXXIV, 9. — Спр. 1183. — Арк. 8
22. Там само. Арк. 5
23. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX- 30-ті рр. XX ст.): Монографія. — Житомир: Житомирський держ. пед. у-тет, 2003 р — С. 91
24. Фонди ККМ. — Од. зб. CXXXIV, 10. — Спр. 1184. — Арк. 10.
25. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при Кременецькому ліцеї (1938–1940 рр.) // Зб. навч.-метод. матер. і наук. статей історичного факультету. — Вип. 7. — Луцьк, 2002. — С. 87.
26. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX- 30-ті рр. XX ст.): Монографія. — Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т. - 2003. — С. 92

Тетяна Крохмальна

АНСАМБЛЬ МОНАСТІРЯ БОСИХ КАРМЕЛІТІВ У ВИШНІВЦІ

У цій статті на основі документальних, архівних та наукових матеріалів проаналізовано і висвітлено етапи створення найвизначнішої сакральної архітектурної пам'ятки XVII — XVIII ст. на теренах Південно-Західної Волині — ансамбль монастиря «босих кармелітів» у Вишнівці.

Україна славиться своїми зодчими спорудами. Щоправда історія в Україні видалась важкою: її багато разів завойовували, а це досить сильно вплинуло на архітектуру країни, проте зберіглося чимало спогадів, або дещо видозмінених залишків визначних споруд України, з яких можна зробити висновок, що Україна мала чимало цікавих архітектурних ансамблів, особливо це стосується релігійної архітектури. Такими прикладами визначної архітектури у Вишнівці є: ансамбль монастиря «босих кармелітів».

Архітектурні пам'ятки, залишені нам творцями минулих століть, становлять вагому частину багатой культурної спадщини нашої держави. Будучи свідками життя народу й еволюції його національної культури, вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності, вихованні почуття патріотизму в суспільстві.

Вишнівець — мале історичне місто з багатющим минулим, щодо якого лишилися не тільки згадки у хроніках, й численні матеріальні свідчення у вигляді містобудівних структур, ландшафтних і окремих архітектурних пам'яток. Серед них чільне місце посідає ансамбль монастиря босих кармелітів, розташований на лівому високому березі Горині, у частині селища, що носить назву «Новий Вишнівець».

Кармеліти, що з'явилися в Речі Посполитій на початку XVII ст., мали протистояти реформації, боротися зі «схизмою» на Сході і сприяти запровадженню тут Унії. Тому князь Єремія Вишнівецький, ревний католик-неофіт, прагнув вибудувати в родовому гнізді монастир кармелітів «давніх правил», так званих «босих». У 1644 р. він звертається за дозволом про таку фундацію в Рим, до генерала ордену Святого Євгенія, і повідомляє польського провінціала про намір почати будівництво навесні 1645 р. Того ж року дозвіл до Вишнівця привезли три ченця на чолі з о. Фульгенцієм, призначеним «старшим» майбутньої обителі.

Місце для монастиря обрали у Новому Вишнівці в оточенні укріплень «підзамча» — форпосту на схід від замку. Ті фортифікації, згідно з новітніми вимогами військового мистецтва, Єремія вибудував на початку 1640-х рр. [10, с. 911]. За таких

умов монастир був ізольованим від міста і замку, але пов'язувався з ними комунікаціями на сході та заході. Водночас він, розташований на високому пагорбі, добре оглядався з усіх точок в окрузі. Все це цілком відповідало орденським «правилам» щодо розміщення монастиря в міських умовах. Розпочате 1645 р. будівництво костелу, не дивлячись на негаразди, було закінчено до 1650 р. і освячено на честь св. Ганни. Невдовзі, у серпні 1651 р. помер фундатор. Ховати князя, згідно з заповітом «у Вишнівецькому костелі новозбудованому», з огляду на неспокійні часи остеріглися. Тіло поклали в крипті сокальського костелу, а потім перевезли на Сандомирщину, на гору св. Хреста, де лише 1653 р., у костелі бернардинів, відбувся скромний погреб. В тестаменті Єремія доручав дружині Гризельді сплатити Вишнівецьким кармелітам 60 000 злотих на «прожиток і потреби», а синові Михайлу, майбутньому королю, довершити будови монастиря [12, с. 170].

Восени 1655 р. загоном козаків знову здійснено напад на Вишнівець і зруйновано монастир. Але фундаторська родина і благодійники не залишили кармелітів без підтримки, роблячи значні пожертви. Існує відомість, що до 1671 р. король Михайло Корибут, згідно з батьківським заповітом, довершив «почате будівництво», або ж відновив зруйноване.

У 1672 р. поновлений монастир знову був знищений турками, що вдерлися на Поділля і Волинь. Повернувшись до Вишнівця, кармеліти, не маючи змоги поновити муроване, вибудували дерев'яний костел і мешкальний дім, який знову був спалений турками у 1675 р. Після останнього погрому кармеліти ледве животіли у дерев'яних будівлях. Стан особливо погіршився по смерті тодішнього власника міста Костянтина Криштофа Вишнівецького 1686 р. Не отримуючи доходів з фондушових маєтків, монастир існував виключно на епізодичні пожертви dobroхотів. На провінційних капітулах 1694 і 1697 рр. навіть піднімалося питання про доцільність перебування ченців у Вишнівці. Але відданість настоятелів справи й обіцянки поліпшити становище зберігали монастир ще два десятиріччя [9, с. 476].

Новий етап існування монастиря пов'язаний з ім'ям Михайла Сервація (1680–1744 рр.), останнього представника молодшої, «князівської» лінії Вишнівецьких. По поверненні з вигнання 1716 р., Михайло Сервецій оселився у Вишнівці [13, с. 616]. Пам'ятаючи обіцянки кармелітам і за проханням тодішнього старшого о. Юстина Томашевського, князь зайнявся відновленням занепащої споруди.

Спершу Михайло Сервецій 1718 р. підтвердив первісний вигляд монастиря, збагатив його новими наданнями і презентував кармелітам родинну реліквію — благодатну ікону Божої Матері, що її привіз з Костроми Костянтин Вишнівецький ще у 1608 р. За словами хроніста монастиря, о. Боніфація Славковича, з 8 червня 1720 р. «почали підноситися вверх мури зруйнованої святині».

Керівництво роботами до 1724 р. здійснював архітектор, майор королівського війська Яків Блангей Депрес, що також будував Вишнівецький палац. Але в обох випадках невідомо, чи був він автором тих проектів. У 1724 р. архітектор помер і був похований у крипті костелу.

Нез'ясованим лишається і питання про те, якою мірою нова споруда наслідувала кшталт попереднього костелу св. Ганни. Сучасник подій о. Онуфрій Ошмельський повідомляє, «що той костел Вишнівецький ... (Михайло Сервацій склепінням від гзимзів коштом не малим засклепив і оздобив» [17, с. 480]. З того випливає, що первісна розпланувальна структура не була порушена, і нова споруда зводилась на старих підвалинах. Проте текст на кам'яній таблиці на західному фасаді, встановлений у 1731 р., автором якого був тодішній пріор о. Боніфацій, котрий твердив, що «Князь Вишнівецький (Михайло Сервецій) ... двох Михаїлів ... творіння ... виконав, змінивши попередній план його». Ця невідповідність може бути з'ясована лише на підставі натурних досліджень фундаментів споруди.

За пріорства о. Боніфація Славковича (1728–1733 рр.) костел в основному було закінчено. Про хід робіт в «Аналах» він повідомляє, що 1722 р. стіни досягли проектної висоти. Пізніше зведені склепіння, бічні нави накріті гонтовими дахами. Саме тоді і закінчено башти, на одну з яких Михайло Сервацій ще 1721 р. замовив великий zegar з курантами, що його виготовив в Любешові майстер-піар. У 1724 р. споруда тинькована зовні, вправлені двері та вікна, розпочато роботи в інтер'єрі. Крипти під головним вівтарем — чорнеча, під північною баштою — фундаторська, і під центральною навою — для «благодійників», що закінчена 1730 р. [7, с. 606].

Новозведений костел являв собою тринаву базилику, витягнуту з заходу на схід, з підвищеними центральною навою, трансептом і вівтарною частиною, де по боках підіймались прямокутні вежі. Довжина споруди становила 32,5 м, ширина — 22 м, центральна нава, як і квадратний пресбітеріум, дорівнювала 10,5 м. Ці розміри не перебільшували норм, визначених орденськими «правилами» 1614 р., 1617 р. та 1620 р. для «великих» костелів. Висота костелів не регламентувалась приписами [17, с. 23]. Отож центральна нава, трансепт і вівтарна частина

до вінчаючого карнизу сягали 18 м. Бічні — 9,5 м. Кам'яна частина башт мала висоту 29,5 м.

Новий костел постав у південній підвищеній частині «підзамча». Під нею, на півночі, в напрямку зі сходу на захід, проходила комунікація, а згодом — вулиця, що з'єднувала місто і замок. Від неї до хвіртки на цвинтар доводилось долати досить стрімкий схил. Пізніше тут було влаштовано сходи. Таким чином виконувалась вимога «правил» щодо розміщення «святинь» на пагорбах [9, с. 472]. Цього разу не було потреби, як в інших випадках, влаштовувати стилобат, цоколь і сходи перед входом до храму, щоб підкреслити його відірваність від довкілля. Отже бази пілястр на всіх відкритих фасадах встановлені безпосередньо на землі.

Бокові фасади згідно з приписами мали стримане оформлення у вигляді пілястр, розкрепованих над ними гзимзів, горизонтальних тяг, облямувань нескладного малюнку віконних отворів напівциркульних і лучкових. Те саме торкалось і чотири-ярусних башт. Фасад пресбітеріуму вінчав лучковий фронтон з металевим хрестом на акротерії. Верхні кам'яні яруси башт з лучковими крайками на три боки відкривались круглими люкарнами. Первісні завершення були знищені у пожежі 1763 р.

Нова дерев'яна надбудова проіснувала майже ст. років і зафіксована на кресленнях у 1838 р. Вона складалась з двох дерев'яних ярусів, нижній з яких відкривався на чотири боки прямокутними отворами. Верхні увінчували увігнуті шатри під хрестами. Покриття було виконано з білого заліза.

У порівнянні зі східним і бічними фасадами, то головний виглядав репрезентативно і ошатно. Він складався з трьох різновеликих і відмінних за кшталтом ярусів. У центрі знаходився вхід в облямуванні порталу, виконаного з пісковика. Вище, у тимпані сандрику, містився пам'ятний напис про відновлення костелу. Пілястри відзначали кути, фланкували вхід і конхові табернаклі в межах бічних нав. У тих табернаклях на постаментах стояли фігури пророків Іллі та його учня Єлисея. Фасадна стіна другого ярусу мала таку ж саму ширину, як і в центральній наві. В центрі знаходилось велике вікно з лучковою перемичкою в облямуванні лиштва, а по боках і на кутах — пілястри на постаментах з вирізьбленими з каменю базами та іонічними капітелями. По кутах, на постаментах, об'єднаних з фасадною стіною скосистими стінками, підіймались посяги св. Яна від Хреста і Терези, у підніжжя яких янгелочки тримали інсигни святих — хрест і палаюче серце. Ярус увінчував високий карниз. Над ним знаходився аттик, теж укріплений скосистими стінками і увінчаний увігнутим фронтончиком. На полі аттика, між пілястрами, у фігурній фільонці,

містилось живописне зображення св. Йосипа, що пестить малечу Христа. Над фронтончиком височіла статуя Михайла Архангела з мідним позолоченим мечем у правій руці і щитом у лівій. На крайках ярусу і фронтончику стояли кам'яні вазони.

Коли костел ще будувався, 1724 р. Вишнівецький конвент відвідав генеральний візитатор ордену о. Антоній Кракер і мав тут зустріч з Михайлом Сервацієм. Вони домовились, що фундатор довершує будівництво костелу, а тутешні кармеліти, з фундушевих прибутків, самотужки, повинні вибудувати кам'яний монастирський дім. Однак, уже в 1730 р. роботи у монастирі були призупинені через відсутність коштів. Ченці за допомогою звернулися до Михайла Серватія Вишневецького, який пообіцяв щорічно відшкодовувати на будівництво 3 тис. злотих. Остаточно роботи закінчилися у 1738 р. [3, с. 94].

Упродовж декількох десятиліть, Вишневецький конвент відігравав значну роль у релігійному житті Волині. З поваги до здійсненого фундатором вкладу в 1726 р. статус монастиря підвищено до ступеня пріорства, тобто абатства. До 1787 р. у Вишнівці збиралися провінціальні капітули, які згодом перенесли до Бердичева [3, с. 85].

Корпус монастиря складався з трьох частин: східної, південної та західної. У східному крилі розміщувалися приміщення, функціонально пов'язані з костелом та життєвими потребами монастиря. Двоповерховий корпус мав високий цоколь, пристосований під складські приміщення. Довжина його сягала 49 м, ширина — 11,5 м. якщо костел, відповідно до усталених норм, належав до «великих», то монастир, за своїми розмірами та кількістю ченців, числився до категорії «малих». Наявні фортифікації та міська забудова значно обмежували його розвиток. Подальші зміни у формуванні його території тісно пов'язані з урбаністичними тенденціями та розбудовою Вишневецької резиденції наступними власниками — графами Мнішками. Остаточно формування комплексу завершилось у кінці XVIII ст.

Невдовзі після польського повстання 1831 р. монастир було ліквідовано. У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника є рукописні матеріали, які стосуються ліквідації монастиря у Вишневці, у тому числі інвентар костела св. Михайла. Документ складений 15 грудня 1832 р. На основі цього інвентаря костел передано від римокатолицького депутата, каноніка Крем'янецького деканату, священника Вінцента Шишковського у підпорядкування православного духовного урядництва для перетворення у православну церкву. Документ підписав чиновник для особливих доручень волинського губернатора, титулярний радник Астафьев. В ньому подається коротка історична довідка спо-

руди та її стан на момент ліквідації [3, арк.1]. Таким чином, документ є доповненням до описів монастиря та костелу 1799 та 1805 рр.

Під час пожежі у 1763 р. згоріли майже усі дерев'яні конструкції костелу св. Михайла. У 1809 р. на стінах костелу ззовні та зсередини поновили штукатурку. Вежі костела, які служили дзвіницею, з боків та даху були покриті білим металом. Дах над іншими частинами костелу був критий гонтом. Підлога у костелі була з кам'яних плит. Лише у частині північної вежі перед зображенням Спасителя та св. Теклі вона мала дерев'яне покриття. Саме тут містився вхід до склепу фундаторів [3, арк. 1 зв.].

У костелі було п'ятнадцять престолів. Під час будівництва монастиря були забуті суворі приписи орденських «правил», коли кількість вівтарів у великих костелах обмежувалася сімома і заборонялися будь-які пишності, зокрема позолота.

Великий головний вівтар містився у центрі костела на підвищенні, обрамленому білими перилами. Його прикрашала багата дерев'яна позолочена різьба. По центру вівтаря містилася велика ікона св. Михайла Архангела, якому присвячувався костел. За ним — ікона Богоматері з немовлям на руках. Риза тієї ікони, срібна, яка відзначалася великою мистецькою цінністю, була визолочена у 1718 р. фундатором Михайлом Серватієм Вишневецьким. По правий та лівий бік від Архангела Михайла розміщувалися дві дерев'яні скульптури: св. Гавриїла та св. Рафаїла. Вівтар завершувала композицію «Святої Трійці» з позолоченими проміннями, що відходили від св. Духа. На стінах вівтаря містилися два портрети фундаторів — Михайла Сервація та Теклі Вишневецьких в круглих рамах, три мідних позолочених герби та мідний хрест. [3, арк.2].

Другий вівтар св. Матвія справа від головного вівтаря. Його різьблені рами були вишуканої мистецької роботи. По обидва його боки розміщувалися дві дерев'яні позолочені скульптури — святих Казимира та Бенедикта, вгорі — невеликий образ св. Онуфрія Пустельника. У вівтарі розташовані ще три ікони різного розміру у позолочених срібних рамах [14, арк.2 зв.].

«Третій вівтар розміщувався зліва від головного. Тут був образ св. Миколая Чудотворця в мідній визолоченій ризі. По обидва боки вівтаря — дві дерев'яні позолочені скульптури св. Августина та св. Амброзія. Вгорі вівтаря — кругла ікона із зображенням Благовіщення» [3, арк.2 зв.].

Четвертий вівтар св. Теклі знаходився у каплиці, зліва від головного вівтаря. Багату дерев'яну позолочену різьбу каплиці прикрашали численні ангели та херувими. «По її центру містився круглий образ св. Павла. У самому ж вівтарі каплиці була релік-

вія — невелика ікона Божої Матері Бердичівської. На стіні справа від вівтаря звертав на себе увагу надгробок фундатора, який прикрашали невеликі дерев'яні герби родів, споріднених з Корибутами Вишневецьким. Біля підніжжя монументу розміщувалися фігури двох Геніїв з луком та пікою, ще один з косою — по центру. Надгробок, запроектований архітектором — єзуїтом Павлом Гіжицьким, не постраждав під час пожежі 1763 р.». З каплиці фундаторів вхід вів до ризниці [3, арк. 3].

«П'ятий вівтар розміщувався в каплиці справа від головного вівтаря. Головною іконою цього престолу був кіот Ісуса Христа Мілятинського. Сам престол, як і попередній, прикрашала позолочена різьба. З обох боків вівтаря містилися дві дерев'яні позолочені скульптури Іоанна Предтечі та Іллі Пророка. Вгорі вівтаря — кругла ікона на полотні св. Магдалини. При іконі Спасителя за традицією знаходилися дари у вигляді великих та малих хрестиків» [3, арк. 3 зв.]. Вхід з цієї каплиці вів також у ризницю.

Шостий вівтар розміщувався справа від головного. «На стіні була написана ікона св. Йосипа, поряд декілька ікон в дерев'яних позолочених рамах, вгорі на стіні — ікона Заручини Діви Марії. Цей вівтар разом з вівтарем св. Терези виконав у 1733 р. львівський різьбяр Каспар Колерт, але, на жаль, не зберігся. Образ св. Йосипа був поновлений розписом на стіні. Над іконою св. Йосипа — дві невеликі ікони Зачаття св. Ганни та Розп'яття Ісуса Христа» [3, арк. 4]

Сьомий престол св. Терези та восьмий св. Ганни були подібні до престолу св. Йосипа, тільки меншого розміру. Восьмий престол був присвячений св. Янові Непомуку, а дев'ятий — св. Антонієві. «Обидва ці престоли, які виготовив у 1733 р. львівський різьбяр Християн Сейнер на замовлення Теклі з Радзивіллів Вишневецької, загинули під час пожежі у 1763 р. Згодом вони були поновлені на старих місцях — перший під східним вікном південної нави, другий — під західним. Особливо шанованим був образ св. Антонія. Його фланкували таблиці — вітрини, де на червоному тлі містилися численні дари: вервечки з хрестиками, лілії, сандалі. Справа від престолу св. Йосипа знаходився одинадцятий престол. Дванадцятий престол — св. Іоанна, тринадцятий — св. Варвари та чотирнадцятий св. Вікентія Феррарія, подібні до описаних вище» [3, арк. 4]

З правого боку, від головного вівтаря, містився амвон та кафедра у вигляді корабля, який стоїть на виготовленій з дерева скелі. Поряд з кораблем — дві скульптури апостолів св. Петра та св. Андрія, які витягують сіті з рибами.

Інвентар побіжно містить згадку про золочені та срібні прикраси та дари прихожан, однак в примітці

вказано, що їх кількість не перевірялася, а подана, згідно з попередніми описами монастиря [3, арк. 4].

За головним вівтарем знаходилася ризниця, прямокутної форми кімната з двома вікнами, металевими решітками, які виходили на схід, та чотирма дверима. Двоє з них виходили у костел по обидва боки від головного вівтаря. Інші двері вели до комори та в коридор східного корпусу монастиря. Стеля у ризниці була кам'яною, розписана зеленою фарбою з позолотою, підлога з дерева. Між вікнами містився невеликий престол з двома різьбленими стовпчиками. У центрі престолу — ікона св. Йосипа, над ними у золотому промінні — Всевидяще Око. Цей вівтар разом з вівтарем св. Терези виконав у 1733 р. львівський різьбяр Каспар Колерт. Вздовж стін ризниці стояли спеціальні дерев'яні, покриті лаком, шафа з висувними шухлядами на замках. Над шафами висіли ікони в різьблених дерев'яних рамках із зображенням св. Іоанна, Іллі, Спасителя, св. Петра та Магдалини. Крім цього тут знаходилися ще невеликі образи св. пап та єпископів ордену «босих кармелітів» [3, арк. 4 зв.].

Хори розташовувалися над західним входом і мали дерев'яну конструкцію. Дзвонів у монастирі було чотири. Головний із них знаходився на вхідних воротах і важив 1300 фунтів [3, арк. 5].

Порівняльний аналіз опису костелу 1799 та 1832 роки підтверджує, що зовнішній вигляд та внутрішній устрій пам'ятки не зазнав за той період відчутних змін. Під час пожежі у 1863 році костел, а особливо монастирські корпуси, були дуже пошкоджені. Те, що вдалося вберегти від вогню з часом зруйнувалося.

Уже на початку XX ст., над центральною та бічними навами і трансептом звели дахи та західний та південний корпуси монастиря відремонтували, а східний — розібрали. Реконструкцією займався петербурзький архітектор В. Максимов. Храм відбудовували за кошти православного населення, а власник Вишневеця Павло Демидов дав 200 крб. золотом на спорудження службових приміщень.

У 1931 р. відремонтований костел був повернений ОО. кармелітам. Новостворений комітет відбудови костела ліквідував усі перебудови, які були зроблені у костелі під час його підпорядкування православному урядництву. Того ж року до монастиря повернулися кармеліти. Впродовж 1933–1937 рр. пріором монастиря був о. Сильвестир Ігнацій Глечман. Під час його каденції впорядковано інтер'єри костелу, поновлено вівтарі та фрески, закуплено нові образи та орган. На фасаді відновлено дошку фундаторів, а у нішах встановлені кам'яні скульптури святих. У цей же час відремонтовано і мур навколо монастиря. Восени 1939 р. радянська

влада закрила монастир. Як парафіяльний костел, він залишився чинним до лютого 1944 р.

У післявоєнний період споруди монастиря та костел використовували під складські приміщення. Після пожежі на початку 60-х рр. ХХ ст. костел св. Михайла був повністю розібраний.

Знищення костелу позбавило ансамбль вертикальної домінанти, що відігравала першорядну роль у силуеті міста, закладену в концепції кармелітських «правил». Проте, слід зауважити, що монастир кармелітів у Новому Вишнівці з його багатотою на події історією та художньо-цінними пам'ятками посідає видатне місце в культурній спадщині Волині.

Отже, із минулого ми отримали безцінні пам'ятки історії та культури. І хоча знищення костелу позбавило ансамбль вертикальної домінанти, що відігравала першорядну роль у силуеті міста, закладену в концепції кармелітських «правил». Але все ж таки склалося так, що загальна панорама обох комплексів, монастирського і палацово-паркового, не порушена дисонуючою забудовою, і навіть зараз у загальних рисах зберігає первісний вигляд. До того ж слід зауважити, що ансамбль монастиря кармелітів у Новому Вишнівці з його багатотою на події історією та художньо-цінними пам'ятками посідає видатне місце в культурній спадщині Волині, і завжди привертав увагу як класичний взірець барокових комплексів цього типу.

Джерела та література:

1. Волков М. С. Вишнівець // ІМСУ. — К., 1973. — Тернопільська область. — С. 293.
2. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1893. — Т. 3. — С. 108;
3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. — Матеріали до історії міст та сіл, спр. о/п 1407, 6 арк.
4. Держархів Тернопільської обл., ф. 148, оп. 2, спр. 557, 62 арк.
5. Кривенко А., Крощенко Л. Бароко на Волині // Архітектурна спадщина України. — К., 1996. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 82–103.
6. Лукомский В., Лукомский Г. Вишневецкий замок // Старые годы. — 1912. — № 3. — С. 1–47.5.
7. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1926. — T. V. Dawne województwo Wołyńskie. — S. 606;
8. Gozdawa Giziński I. M. Klasztor o. o. Karmelityw w Wisniowcu // Rocznik Wołyński. — Rowne, 1939. — T. VIII. — S. 164;
9. Wanat B. J. Zakon karmelityw bosych w Polsce. XIV. Klasztor Sw. Michala Archaniola w Wisniowcu. — Kraków, 1979. — S. 472, 473.
10. Balinski M., Lipinski T. Starozytna Polska. — Warszawa, 1845. — T. II. S. 911.
11. F. N. Woiyn i jego mieszkance w r. 1863. — Drezno, 1870. — S. 34;
12. Zamek w Wisniowcu // Tugodnik ilustrowany. — 1870. — T. V. — S. 170;
13. J. Krz. Wisniowiec // Siownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. — Warszawa, 1899. — T. XIII. — S. 616;
14. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Woliniu. — Luck, 1929. — S/ 359;
15. Brykowska M. Architektura karmelityw bosych w XVII–XVIII wieku // Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki. — Warszawa, 1991. — T. XVIII. — S. 31–37
16. Ozdoba karmely. Konterfekt zycia przykladnego z ozdoby Karely zakonnego kopiowany... Cz. IV. Onufy Osmielski... Zywtot wielebnego ojca Justyna od Swietej Matki nosej Teresy Polaka. — Kraków, 1747. — S. 23;
17. Ozdoba karmely... — S. 317; Wanat B. J. Zakon karmelityw bosych... — S. 480.

Марія Довгаль

ЗАМОК У ПІДЗАМОЧКУ ЯК АРХІТЕКТУРНА ПАМ'ЯТКА XVII СТОЛІТТЯ

Тернопільщина — древній край, овіяний легендами і славою. Його багатовікова історія відбилася в численних пам'ятках матеріальної та духовної культури. На території області, до якої належать історичні землі Південно-Західної Волині і Східної Галичини, було в різні періоди понад 150 середньовічних замків і фортець — третина фортифікаційних споруд України. Найбільшу кількість цих оборонних об'єктів зведено протягом XVI–XVII століть.

Замок, як явище, впродовж свого існування відображав еволюцію форм укріплень, які набували характерних рис для кожного періоду і регіону. У період розвинутого феодалізму (XVI–XVII ст.) на наших землях було три типи замків: дерев'яні, кам'яно-дерев'яні, кам'яні. Найбільше збудували кам'яних оборонних споруд [1, с. 3]. Серед них — замок в селі Підзамочок Бучацького району. Як історична пам'ятка, замок поки-що мало досліджений і становить надзвичайно великий інтерес для археологів та істориків, адже про нього наявні лише короткі історичні відомості.

Село Підзамочок — центр сільської ради, розташоване на лівому березі річки Стрипи, за 3 км від м. Бучача. Достеменно невідомо про те, як виникла назва села Підзамочок. Але вчені схилиються до думки, що це пов'язано саме із відомим замком, який колись велично здіймався на стрімкому пагорбі над Стрипою, як засторога для нападників про міць оборонних мурів на підступах до Бучача. Спершу був тільки замок, згодом довкола нього почала з'являтися житлова забудова. Поселення розросталося. Таким чином, під замком виникло село, яке імовірно почало називалося Підзамче, а згодом трансформувалося у Підзамочок [3].

Досліджуючи історію виникнення, становлення та занепаду замку у Підзамочку, внесок його власників у розбудову, архітектурні особливості, багато дослідників опираються на історію замку у Бучачі, оскільки обидві пам'ятки є спорідненими.

Наукові дослідження, що відтворювали б історію та архітектуру даної споруди почали з'являтися у другій чверті XIX ст. Специфіка пам'яткознавства досліджуваної території до середини 1860 р. полягала в тому, що провідну роль тут відіграли польські дослідники (оскільки замок в контексті Бучацького замку становив особливий інтерес і розглядався як пам'ятка польської культури): Міхал Балінський, Тимотеуш Ліпінський, Олександр Чоловський, Садок Баронч. Найцінніше в працях цих дослідників те, що ці автори мали змогу користуватися

широким документальним матеріалом, який надав їм можливість досить детально описувати події.

Першу писемну згадку про замок на Підзамчі (пригородок Бучача в околицях замку) знаходимо у польського ксьондза вірменського походження Садока Баронча який у біограмі Яна Кшиштофа Бучацького зазначає, що він «... Вибудував замок на Підзамчі, ...і ледве проживши 30 років відійшов у вічність у 1602 році [8, с.47].

Дослідник оборонної архітектури др. Олександр Чоловський стосовно фортеці у Підзамочку зазначає наступне: «У чверть милі від Бучача на північ, на так званому Підзамчі, виглядають на схилі гори над Стрипою руїни другого (після Бучача), значно меншого замочку, відносно ще досить добре збережені. Ця споруда гідна ближчого дослідження. Над головною брамою з півдня гербова таблиця. Два ангели тримають герб Пилява. Під гербом напис: «SUSTINE ET ABSTINE JAN ZBOZNY BUCZACKI». Внизу згорток паперу, а можливо, привілею із трьома стрілами, в середині яких — літери А. В. По боках два леви, які спираються на лицарів. Під ними вже нечитабельний напис: «polypotente obtine 1600

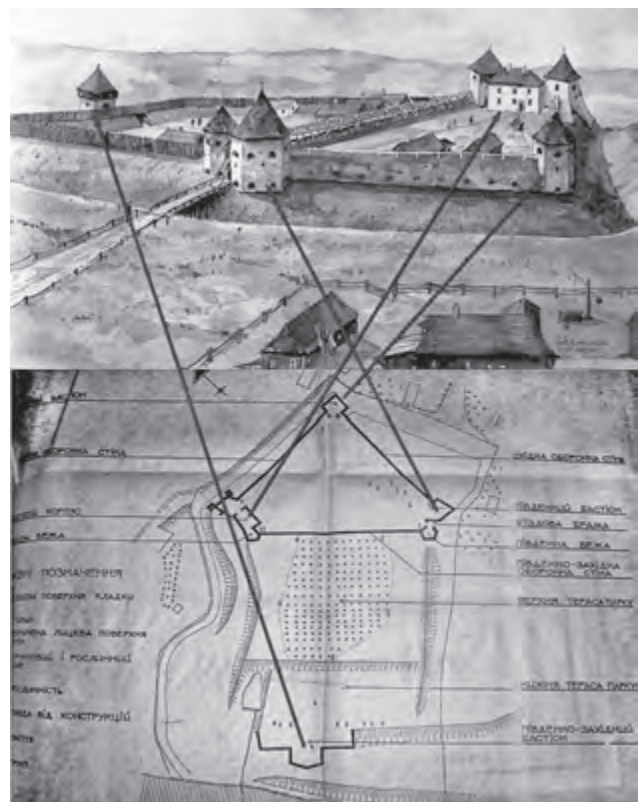

Рис. 1. Реконструкція замку XVII–XVIII ст. (З. Щепанек) та план схема фортеці. Адаптація Руслана Підставки.

Рис. 2. Гербова плита над входом до замку.

august». Засновником цього замку, як видно з напису, був Ян Кшиштоф Бучацький, син Миколи Бучацького, старости Барського. Замок знищений у 1676 р., і більше не відбудований. У 1866 р. поблизу замку знайдено гробовий склеп і надгробну таблицю [9, с.10].

Львівський архітектор Ольга Оконченко припускає, що час побудови замку припадає на кін. XVI — початок XVII ст., виводячи його зі збереженої таблиці над порталом в'їзної брами з написом та датою. Автор також зазначає, що «...замок міг постати давніше, а вказану дату можна пов'язати зі зведенням оборонної бастионної системи». Оборонні споруди бастионної лінії укріплень замку, згідно О. Оконченко, дійшли до нашого часу з різним ступенем збереження [4, с.198].

В «Описі Бучача» французького мандрівника д'Алейрака, який служив при польському дворі, під 1684 р. про Підзамочок зазначається: «...В чверті милі від міста, на невеликому узгір'ї став другий замок — Підзамочок, що теж не уникнув руїни, і який зараз є наполовину завалений з повністю спустошеним будинком» [5].

Замок побудований з ламаного червоного і охристого пісковика, належить до пізнього типу баштового замку (його укріплення несуть риси, як веж, так і бастионів) з характерним для Поділля ренесансним декором. Замок регулярний, наближається в плані до прямокутного трикутника (іноді його форму в плані описують як п'ятикутну) з довжиною сторін близько 80–90 метрів. Всі три кути «замкового трикутника» були посилені кам'яними вежами / бастионами. Найкраще було укріплено північний і південний край замкового трикутника — тут знаходилися найзначніші оборонні вузли фортеці. Вістря трикутника укріплень було направлено в найбільш вразливу сторону, основа трикут-

ника була направлена до річки. Цю сторону замку додатково захищав окремий кам'яний бастион [6].

Планувальна структура оборонної лінії збереглася повністю. У південно-східній куртині збережений один ярус оборони з бійницями і земляний вал з внутрішнього боку оборонної лінії, на якому розташовувалися артилерійські позиції. Симетричність плану вказує на аналогічність форми східної куртини, проте у ній не зберігся вал і ярус з бійницями. Третя західна куртина не була укріплена валом, на що вказує спосіб розташування в'їзної брами. У західній куртині зберігся мур з одним ярусом бійниць. Також збереглися фрагменти усіх п'яти наріжників: малі п'ятикутні західні башти-бастиони з двома ярусами оборони і залишки зовнішніх мурів північного, південного і східного бастионів. Причому у південному бастионі збережений один ярус оборони з бійничками і земляною терасою. Збережена в'їзна брама [4, с.202].

У північному куті знаходилися дві вежі, з'єднані прямокутним житловим приміщенням. Вежа № 1 була п'ятикутною в плані, невелика, мала два яруси. Вежа № 2 більша, наближена в плані до квадрату з рисами бастиону. Вежі єдиною прямокутне в плані 2-поверхове приміщення. У стіні цієї будівлі, що примикає до вежі № 1, знаходилася ніша каміна і димар. Вежі та будівля між ними створювали єдину монолітну споруду. Зовнішні стіни, як веж, так і житлового приміщення, були прорізані бійницями з арковими перемичками (пізніше на місці цих бійниць з'являться прямокутні вікна).

Південний оборонний вузол складався з 2-х веж, між якими знаходилася стіна з аркою воріт. Вежа № 1 невелика, чотирикутна. Вежа № 2 більша за розмірами, п'ятикутна, в плані має бастионні накреслення. Ця вежа сильно висунута за лінію оборонних стін з метою розширення зони флангового обстрілу. Вежі 2-ярусні, мають бійниці з арковими перемичками. Колись обидві вежі з'єднувала між собою бойова галерея, що проходила над воротами. Між вежами розмістився невеличкий відрізок замкової стіни. У 1-му ярусі цієї стіни була влаштована арка воріт, перекрита напівциркульним склепінням, оздобленим з зовнішньої сторони в стилі ренесансу білокам'яним рустом. На 2-му ярусі стіни знаходилася бойова галерея з 2-ма бійницями, які дозволяли прострілювати простір перед воротами. Над аркою воріт, посередині 2-го ярусу (трохи нижче рівня бійниць), знаходився рельєфний герб власників замку.

Східний кут замку був укріплений 4-кутним бастионом з відкритим бойовим майданчиком.

Західний кут замку був захищений ще одним кам'яним бастионом. Він знаходився в місці, де схил пагорба круто обривається до річки. Можна

Рис. 3. Руїни палацу. Сучасний стан.

припустити, що колись цей бастион був з'єднаний з основним замком валами або стінами. Таким чином, зображення замку в плані набували вигляду не трикутника, а неправильного багатокутника.

Вежі і бастиони замку з'єднувалися між собою лініями кам'яних стін. Їх висота була відносно невелика — 4–6 метрів, ширина — близько метра. Стіни прорізає рівень бійниць з арковими перемичками. У стіні між східною і західною вежею бійниці були розміщені на висоті близько 3 метрів, а з внутрішньої сторони цієї стіни було споруджено земляний насип. Цей насип з одного боку збільшував потужність замкових стін, а з іншого — дозволяв захисникам форпосту підніматися на один рівень з високо розташованими бійницями.

Замок за його 400-літню історію багато разів нищили — але потім все одно відбудовували. У 1676 р. замок був зруйнований турками і як фортифікація з тих пір вже не використовувався. Відтоді замок слугував за помешкання місцевим можновладцям аж до середини 18 століття. У 1807–1869 рр. у фортеці діяла папірня, що працювала на енергії води. Залишки замку репрезентують перехідний етап до будівництва регулярних укріплень протобастионного типу на подільських землях. За Австрії, з 1772 р., форпост, як і багато інших укріплень Галичини та Поділля, почав занепадати та розбиратись на комори та клуні [3].

В 2007 р. Михайло Рутинський, аналізуючи сучасний стан збереженості пам'яток фортифікаційного зодчества, про замок у Підзамочку зазначав наступне: «Цілковите відновлення пам'ятки зусиллями приватного інвестора проблематичне через низьку інвестиційну окупність проекту. Але, з огляду на потребу відродження сусідньої Буцацької твердині як пам'ятки міжнародної (української і польської) історико-культурної спадщини, Підзамоцький замок вимагає принаймні часткової реконструкції й археологічної консервації, а його територія — ес-

тетичного упорядкування. В ім'я збереження даної пам'ятки оборонного зодчества, автор вважав за доцільне передати її національній Федерації історичного фехтування і реконструкції» [7, с. 151–152].

З 5 листопада 2008 р., згідно постанови Кабінету Міністрів України, замок в селі Підзамочок включено до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля». За час перебування даного об'єкту в складі Заповідника проведено огляд технічного стану будинків, споруд та оформлено акти технічного стану пам'ятки, розчищено частину завалу на в'їзній брамі та відновлено кладку частини стіни, проведена чистка самосійних кущів та дерев, розібрано завал біля житлового будинку, консерваційні роботи, проведено роботи з благоустрою території. Рішенням сільської ради села Підзамочок видано дозвіл НЗ «Замки Тернопілля» на розробку технічної документації із землеустрою «Замку XVI ст.». Також відремонтовано зламаний шлагбаум, виготовлено ворота на в'їзній брамі, розчищено завали південно-західної вежі, відновлено кам'яну кладку оборонних мурів, змонтовано і встановлено огороження площадки над казематом, встановлено балки перекриття південної вежі, виготовлено і встановлено двері до казематів, проведено фестиваль «Свято у Старому замку» [2].

З метою створення сприятливих умов для збереження, відновлення і раціонального використання об'єктів історико-культурної спадщини, розвитку внутрішнього і міжнародного туризму було розроблено пропозиції збереження та пристосування об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля». У фортеці XVII ст. с. Підзамочок Буцацького району — планується створення спортивно-туристичного центру дельтапланеризму та екстремального туризму.

Територія на якій розташована фортеця має можливість для розвитку туристичної і рекреаційної інфраструктури, що пов'язано з наявністю багатьох

пам'яток природи, культури, історії та архітектури, особливим мікрокліматом лісових масивів та унікальних ландшафтів.

Заплановані роботи будуть здійснюватися на підставі створеної науково-практичної документації, історико-археологічних планів, а також будуть враховуватись підходи до реставрації, реконструкції і пристосування. На основі пропозицій планується розробити комплекс заходів зі збереження історико-архітектурної спадщини та використання

об'єкту у контексті розвитку внутрішнього і міжнародного туризму.

Отже, вивчення маловідомих замків та укріплень, які стоячи осторонь основних туристичних маршрутів, через безгосподарність та перманентну нестачу коштів невпинно руйнуються, на сьогодні є дуже актуальним. Ці фортифікаційні об'єкти є безцінними пам'ятками, які ми зобов'язані дослідити та зберегти для нащадків.

Джерела та література:

1. Бойко В., Гаврилюк О. Замки Тернопілля. — Тернопіль: ТОВ «Новий колір». 2009. — С. 3
2. Звіти про роботу Національного заповідника «Замки Тернопілля» 2009–2017 рр.
3. Історія Підзамочка [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://pidzamochok.at.ua/index/istorija_sela/0-4
4. Оконченко О. Планувальна структура ранніх бастионних фортифікацій замків Західної України // Вісник НУ «Львівська політехніка». — 2011. — № 717. — С. 198–209.
5. Опис Бучача у 1684 словами француза д'Алейрака [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://tolik-fort.livejournal.com/43888.html>.
6. Проект «Українські Пам'ятки Архітектури. Спадщина» [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/316960.html>
7. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 432 с.
8. Barącz S. Pamiątki buczackie / Sadok Barącz. — Lwów, 1882. — S.47.
9. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej // Teka Konserwatorska: rocznik Koła c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej. — 1892. — S. 10
10. Grzegorz Rąkowski. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Cz. II: Podole. — Pruszkow, 2006. — S.271–272

Андрій Корчак, Теодор Зварич

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПІДКАМЕНЯ, НЕМ'ЯЧА, ДУДИНА, ПОПОВЕЦЬ ТА ГОРБАНІВКИ. (ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ)

І. Загальна інформація про маршрут

Туристичний маршрут, враховуючи особливості місцевого ландшафту, є пішим. Його протяжність складає близько 10-ти кілометрів, які, враховуючи час на огляд історико-культурних та інших об'єктів, можна здолати упродовж 8-ми годин. Для проходження турмаршруту годиться будь-яка пора року, бажано тільки щоб погода була сухою та безвітряною. (Топографічна карта та Схема маршруту).

II. Містечко Підкамінь

Початком маршруту є автобусна станція у містечку Підкаміні. Звичайно, сам Підкамінь в туристичному відношенні, безперечно, є унікальним, але подорож цим населеним пунктом — це окрема тема. Відтак, для всіх охочих оглянути його найцікавіші природні та історико-культурні пам'ятки пропону-

ємо звернутися до статті «Мандрівка мальовничим містечком Підкаміні» [11]. Ми ж просто пройдемо південно-східною частиною містечка у напрямку села Нем'яч і лише принагідно згадаємо тільки ті пам'ятки, які траплятимуться на шляху.

Отож, мандрівку розпочинаємо від автобусної станції у Підкамені, сюди потрібно прибути зранку, бажано виїхати з м. Броди тернопільським автобусом о 7:15. Вийшовши з автобуса, йдемо кілька десятків метрів колишнім підкамінським Ринком на південь у напрямку школи, а далі направляємося дорогою із твердим покриттям в сторону с. Нем'яч. Проходимо міст через русло тепер вже висохлої річечки Підкамінки — однієї із колишніх правих приток річки Іква [6, с. 132–133]. Ця річечка брала свій початок з кринички, що знаходиться на південний

схід від центру Підкаменя, праворуч дороги, якою слід прямувати до Нем'яча. Струмок протікав під мостом у напрямку «Широкої криниці» — басейну для води з фігурою Хрещення Ісуса, що стоїть біля дороги, яка веде на гору Рожаницю, де розкинулися споруди славнозвісного домініканського монастиря XVII–XVIII ст. і поруч якої можна споглядати 13-ти метрову скелю «Камінь» [6, с. 132–133].

Далі перетинаємо перехрестя і плавно піднімаємося на гору Рожаницю, на якій височіє комплекс вже згаданого колишнього оборонного домініканського кляштору. Потім слідуємо дорогою на північ повз фігуру Св. Вінцента Феррера (1350–1419) (місцеві жителі її називають каплицею Св. Антонія Падуанського 1195–1231). Фігура — з надбудовою у формі каплиці, вперше згадана у документах 1776 р. Ця пам'ятка була відновлена майстрами Стефаном та Васиєм Солтисами у 1892 р. [12, с. 23–24]. Щодо постаті цього християнського подвижника, то, незважаючи на практичну відсутність поширення в нашому краї культу Вінцента Феррера, цей католицький святий був особливо шанований підкамінськими домініканцями.

Народився Вінцент Феррер — майбутній святий, в 1350 р. у Валенсії (Іспанія). 17-ти річним юнаком долучився до домініканського ордену. Ведучи аскетичний спосіб життя, він викладав філософію та богослов'я. У 1380–1390-х рр. Феррер займався державними справами за дорученням арагонського короля Хуана I. У той час Вінцент присвятив себе проповідницькій діяльності, одночасно підтримуючи антипапу Бенедикта XIII в Авіньйоні. У 1399 р. Вінцент залишає антипапу, стає мандрівним проповідником і починає боротись за єдність католицької церкви. Будучи сповнений дарами Святого Духа та маючи папські повноваження, він пройшов пішки майже всі країни Західної Європи й набув слави великого харизматичного проповідника, який мав величезний благотворний вплив на людей. Завдяки йому тисячі юдеїв та мусульман навернулися у християнство. Помер Вінцент Феррер у м. Ван (Франція) 5 квітня 1419 р. [12, с. 23–24].

Далі туристичний маршрут пролягає дорогою на південь у напрямку містечкового цвинтаря, повз фігуру Ісуса Христа Болісного, споруджену у 1997 р. Пам'ятка встановлена з ініціативи Василя Шептуха. За словами його дружини Марії Іванівни Шептух (Вегери), раніше на цьому роздоріжжі було дві фігури, однак їхні фотографії чи описи не збереглися. На пам'ятнику є напис: «Відновлено громадою Підкаменя 8.VI.1997 року» [15, с. 140].

Щодо підкамінського цвинтаря, то його було закладено у 1790-х рр. біля каплиці Св. Яна Непомука (тепер руїни цієї споруди знаходяться ліворуч від

входу до старої частини цвинтаря) (Рис. 01). Цвинтар поділяється на стару та нову частини. Стара частина огорожена муром та має браму. Домінантою старої ділянки є осуарій, збудований домініканцями в 1797 р. (тут відправляються служби для вірних римо-католицького обряду). (Рис. 02). До речі, у цій каплиці був похований видатний галицький вчений, краєзнавець, хроніст, фольклорист, письменник, монах Підкамінського кляштору Садок Баронч (1814–1892). На старій частині цвинтаря знаходяться надзвичайно цікаві зразки надгробної скульптури. Найвідоміші пам'ятники — це скульптури сидячого Христа (Рис. 03) (десь в 2008–2009 рр. у статуй відвалилась голова, а потім вона взагалі зникла невідомо куди з території цвинтаря) та Св. Онуфрія перед каплицею. (Рис. 04). На захід від каплиці зберігся десяток домініканських поховань з вишуканими кам'яними надгробками XIX ст. Також тут зустрічається кілька пам'ятників міщанського типу від епохи класицизму пер. пол. XIX ст. до модернізму пер. пол. XX ст., греко-католицької сакральної скульптури др. пол. XIX — поч. XX ст. [13, с. 84]. До речі, в 2014 р. з'явилася електронна версія монографії польських дослідників Александра Марії Вішневського та Марії Агнешкі Пашкович «Цвинтарі в Підкамені» [20].

На захід від цвинтаря, самотньо у полі височіє фігура Підкамінської Матері Божої, встановлена у 1937 р. на місці третьої коронації чудотворної ікони Підкамінської Матері Божої, яка відбулася у 1927 р. (перша коронація — 1727 р., друга — 1871 р.) [15, с. 130–133]. Учасниця цієї величавої події Ольга Петрівна Півторак, 1921 р.н. про це згадує так: «Це було велелюдне зібрання, все було зайняте людьми, було багато священиків, улани з Бродів, грав оркестр. Все було прибрано в гірлянди і прапори. Людей було так багато, що то здавалося маковим полем, одні голови виднілись. Мені на той час було 6 років, я восени пішла до школи, то про ту подію добре пам'ятаю» [15, с. 132].

У 1937 р. власник підкамінських земель Альберт Сумінський, на пам'ять про подію рекоронації чудотворної ікони Матері Божої, встановив на місці хреста фігуру Богородиці. На постаменті — Підкамінська Мати Божа з вервицею (рожанцем) і малим Ісусом. У великі Богородичні свята тут відбувалися Богослужіння, сюди йшли процесії вірних зі священиками. Місце було гарно окультурене. Як згадує Мар'ян Степанович П'ясецький, 1938 р.н.: «Від самої фігури до дороги росли два ряди акації» [15, с. 133].

Як і більшість пам'яток такого роду, ця фігура була відновлена з ініціативи римо-католицької громади за кошти парафій сіл Накваша, Паликорови та містечка Підкамінь, й освячена 2 липня 1996 р. А напис на постаменті нагадує про знакову, як для Підкаменя,

подію: «Dla upamiętnienia uroczystej koronacji obrazu N.M.P. Podkamińskiej ku chwale najświętszej wystawił Albert Sumiński Hrabia rok 1937» [15, с. 133].

З цього місця мандрівку продовжуємо на схід, частиною Підкаменя, яка називається «Закляштір». Цей куток містечка багатий різного роду фігурами, які трапляються упродовж маршруту, а це: фігура Йоана Хрестителя 1996 р., фігура Св. Йосифа з маленьким Ісусом на руці 1872 р., фігура Розп'яття другої пол. XIX ст. та фігура Діви Марії Непорочного Зачаття, яку відновлювали двічі — у 1913 та 1990 рр. [15].

Одного разу, в середині 1990-х рр., коли греко-католицький священник Підкаменя отець Богдан Жук обходив «закляштірні» вулиці після Богослужінь у церкві святої Великомучениці Параскевії, він побачив, що фігура Йоана Хрестителя розвернута від дороги так, що перехожі не звертали на неї уваги. Для виправлення належного стану цієї пам'ятки, священник звернувся до парафіян цього куточка Підкаменя з проханням повернути фігуру до життя, що й було зроблено 14 жовтня 1996 р. [15, с. 132, 135]. (Рис. 05).

Як відомо, Св. Йосиф є покровителем подружніх пар, християнських родин, батьків, сиріт. Знаючи це, можна розгадати історію фігури Святого Йосифа з дитятком. На постаменті напис: «Pamiętka małżonków Józefa i Anny Boczkowskich 1872 r.». Як сказала місцева мешканка Анна Андріївна Курило (Путь), 1919 р.н.: «Цю фігуру поставила молода пара, яка не мала дітей. Коли нищили фігури її зняли також і завезли на цвинтар. Але обіцяли її не розбивати. Так вона і стояла, а коли можна було ми перевезли і поставили на старе місце» [15, с. 138–139].

Фундатором Розп'яття Ісуса Христа був місцевий чоловік на прізвище Солтис [15, с. 139–140].

Фігура Діви Марії Непорочного Зачаття встановлена на високому постаменті. Богородиця стоїть на земній кулі і топче змія. Руки склала у молитві. На пам'ятці напис: «POD TWOJĄ OBRONĘ OPIEKAMY SIĘ ŚWIĘTA BOŻA RODZICIELKO». З правої сторони дати відновлення: «ODNOWIONO 1913 I W 1990». Про останню дату розповіла підкамінчанка Ольга Петрівна Бик 1933 р.н. «Фігура була повалена і вивезена на цвинтар. Родина Батуринів поставила собі її на могилі, коли прийшов час і почали відновлювати фігури, люди вирішили повернути фігуру на місце. Пам'ятку побілили, підмурували і поставили на те місце, де вона стояла. Це відбулося 1990 року» [15, с. 131, 134]. (Рис. 06).

III. Околиці с. Нем'яч

Туристичний маршрут пролягає за містечко Підкамінь. Навколо відкриваються чудові краєвиди. Особливо тут гарно восени, коли з дерев ще не опало листя, тому різнобарв'я кольорів в садах

і лісах милує око. Мандрівку продовжуємо горбистою місцевістю, що не має чіткого визначення свого географічного положення. Одні дослідники вважають що це ще гори Вороняки, для інших — це вже Подільські Товтри (народна назва Медобори). Крокуємо дорогою із твердим покриттям. Її прокладено в другій половині минулого століття по старій ґрунтовій дорозі. Ця дорога дугою проходить через села Нем'яч, Горбанівка, Попівці, Тетильківці, Накваша і з'єднується з трасою Броди-Тернопіль. Крім того вона має свої відгалуження до сіл Дудин, Шпаки та Микити.

Горбогір'ю прямуємо на південний схід. У цьому місці перед очі мандрівників відкривається панорама села Нем'яч. А ліворуч, в даліні, видніється долина річки Іква. Там розташовані села Попівці та Дудин. Праворуч — долина річки Сиорля, що є притокою Серету Лівого [7, с. 141], та села Паликорови і Кутище. На обрії — краєвиди Тернопільщини.

Пройшовши майже половину віддалі між «Закляштором» та Нем'ячем, бачимо відгалуження ґрунтової дороги до села Попівці. Місцеві мешканці дали їй назву «Поповецька Дорога». Колись то була основна дорожня артерія, по якій їздили гужовим транспортом між селом Попівці та містечком Підкамінь. Дорога розділяє сільськогосподарські угіддя. Одне з них, із назвою «Залісся», простягається в бік Нем'яча і має подвійне зниження — східне та північне — й пролягає до долини річки Іква.

Поруч з дорогою одиноко стоїть невелика сакральна споруда. В народі її називають капличкою Св. Онуфрія. Насправді, це перекрита пірамідальним бляшаним дахом прямокутної форми мурована надбудова, зведена над фігурою святого. За переказами, дерев'яну скульптуру Святого Онуфрія приніс у Нем'яч біглий солдат з Російської імперії, який врятував пам'ятку від знищення царською владою, що переслідувала греко-католиків на Волині. Фігура простояла до 2006 р., а потім була вкрадена невідомими особами. Зараз на її місце встановлено іншу кам'яну розфарбовану скульптуру цього шанованого на Підкаменеччині святого.

Ще ближче до Нем'яча, праворуч через ріллю, пролягає польова дорога до місця, де починається межа між ґрунтами сіл Кутище та Чорний Ліс Зборівського району. Урочище, що ліворуч від дороги, називається «Між Дорогами». Звідси, і до паликорівських ґрунтів, пролягає урочище «Коло Ясенка». Далі дорога веде до сіл Паликорови та Кутище. За роздоріжжям дорога до Кутищ є ґрунтовою, а до Паликоров — має тверде покриття.

Перед самим Нем'ячем, з північної сторони дороги, височіє символічна могила на честь борців за Незалежність України. Раніше на могилі стояв

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

Рис. 12.

Рис. 13.

Рис. 14.

Рис. 15.

Рис. 16.

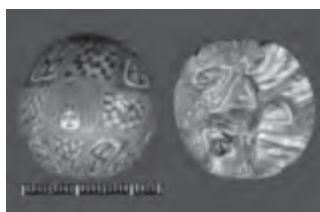

Рис. 17.

Рис. 18.

Рис. 19.

Рис. 20.

Рис. 1. Каплиця св. Яна Непомука на цвинтарі у Підкамені. 2006 р.

Рис. 2. Каплиця-осуарій на цвинтарі у Підкамені. 2006 р.

Рис. 3. Надгробок у формі фігури сидячого Христа на цвинтарі у Підкамені. 2006 р.

Рис. 4. Надгробок у формі фігури св. Онуфрія на цвинтарі у Підкамені. 2009 р.

Рис. 5. Фігура св. Йоана Хрестителя, відновлена в 1996 р. у Підкамені на Закляшторі. 2006 р.

Рис. 6. Фігура Діви Марії Непорочного Зачаття у Підкамені на Закляшторі. 2008 р.

Рис. 7. Надгробок у формі фігури св. Йоана Хрестителя на цвинтарі у Нем'ячі. 2010 р.

Рис. 8. Залишки Чехового Озера. 2011 р.

Рис. 9. Церква Різдва Богородиці в Нем'ячі 2010 р.

Рис. 10. Дзвіниця в Нем'ячі, 1822 р. 2010 р.

Рис. 11. Гнат Якимович Кучер, к. 1960-поч. 1970-х рр.

Рис. 12. Прачка біля Криниці в Нем'ячі. 2016 р.

Рис. 13. Криниця – мурований басейн, над яким встановлена фігура із скульптурною композицією Хрещення Ісуса Йоаном Хрестителем (Йордань) в Нем'ячі. 2016 р.

Рис. 14. Теодор Зварич на схилі Сьомиха. 2010 р.

Рис. 15. Голгофський Хрест в Дудині. 2009 р.

Рис. 16. Археолог Ярослав Оницьук під час розкопок пам'ятки Дудин II. 2003 р.

Рис. 17. Пізньоримська скляна намистина IV ст. знайдена у 1983 р. на Дудині II.

Рис. 18. Пізньоримська золота підвіска IV ст. знайдена у 2002 р. на Дудині II.

Рис. 19. Андрій Корчак біля фігури св. Антонія Падуанського, 1864 р., на закинутому х. На Границі. 2009 р.

Рис. 20. Церква Непорочного Зачаття Богородиці на Горбанівці. 2009 р.

високий дерев'яний хрест, але на початку 2010-х рр. його замінили кам'яним лапчастим хрестом, в основі якого вмонтували виконану із габро табличку з переліком загиблих в лавах ОУН-УПА, радянських тюрмах та спецпоселеннях жителів Нем'яча [2, с. 169].

Одразу ж за символічною могилою розкинувся нем'ячівський цвинтар, надзвичайно багатий на вишукані зразки сакрального каменерізного мистецтва наших пращурів XIX — пер. пол. XX ст. На відміну від інших довколишніх цвинтарів, його скульптура сильно пов'язана із сакральною каменерізною традицією сусідньої Залозеччини. Тут можна побачити цікаві фігури Розп'яття Христового, Матері Божої, Йоана Хрестителя (Рис. 07), Святого Миколая та інших святих. На постаментах пам'ятників є різноманітні зображень християнських святих, де-не-де вирізьблені копії чудотворного образу Підкамінської Матері Божої. На надгробках часто можна зустріти сліди їхньої оригінальної поліхромії.

Однак, найбільш цікавими, як на нашу думку, на нем'ячівському цвинтарі є два пам'ятники. Один з них — це вузька тригранна піраміда, встановлена на похованні пароха сіл Нем'яча та Попівці отця Яна Бульбачинського, який помер 29 грудня 1817 р. у віці 64 років. Польськомовна епітафія на пам'ятнику, поки-що не дешифрована. Зображення чаші з оплатком у формі сонця, що означає «Слава», або ж латинською мовою «Глорія», також вказують на те, що це поховання священика. Другий пам'ятник встановлений на похованні Григорія Савчука (1851–1917) та його сина Мартина (1896–1919). На невисокому трьохярусному постаменті стоїть скульптура Св. Григорія Богослова (Назіанзина), а на правій південній стороні верхнього ярусу постаменту можна бачити барельєфне зображення відомого образу «Святий Мартин ділить плащ із жебраком», що розповідає про одне із діянь Св. Мартина Турського (317–397) [14].

Південний куток села Нем'яч називається «Вигін». На початку цього кутка дорога відходить до села Чорний Ліс, а точніше — до його південної частини, колишнього хутора Михайлівка, який раніше вважався присілком села Загір'я. На південь від дороги знаходиться урочище «Гнила Лоза». До речі, на нинішньому пасовиську донедавна було чотири водойми. Одна з них, майже кругла, була діаметром до 100 м. Ще 10 років тому у цих водоймищах була вода. Найбільшу водойму називали «Чехове озеро». Зараз те озерце повністю висохло. (Рис. 08).

IV. Село Нем'яч та Гнат Кучер

Село Нем'яч, перша документальна згадка про яке датується 1516 р. [10, с.32], належить до Поповецької сільської ради Бродівського району. Чи-

сельність його населення складає понад 500 осіб [16]. Село розташоване на горбистій місцевості, що знижується до долини р. Ікви. Біля цвинтаря по улоговині проходить глибока дорога. В центрі села пролягає вулиця до церкви, а куток Нем'яча за храмом місцевий люд називає «Зацерковним».

За історичною інформацією, у Нем'ячі перша церква була дерев'яною, перебудована з каплиці, яку подарував і переніс у село дідич Теребовлі граф Цетнер в 1759 р. А вже у 1785 р. вона була розширена добудовою бабинця.

У 1939 р. нем'ячівську церкву було перенесено в село Брахівка, що у Буському районі. А сучасну муровану церкву Різдва Пресвятої Богородиці спорудив будівничий майстер Василь Хомицький щойно перед Другою світовою війною за сприяння отця Дмитра Феданюка та за проектом Євгена Нагірного [3, с.110–113]. Вимурувана з цегли на кам'яному цоколі, церква стоїть в центрі села на рівній ділянці. Споруда є хрещата в плані, одноверха, з прямокутним бабинцем та гранчастими в плані вівтарем і боковими раменами. При вівтарі з двох сторін симетрично розташовані ризниці. Центральна нава укріплена контрфорсами, завершена сферичною банею на циліндричному світловому барабані. Рамена вкриті п'ятисхилими дахами, бабинець — двосхилим. В інтер'єрі нава переходить у восьмерик на парусах, який, у свою чергу через вісім маленьких парусів переходить у циліндр, що завершується сферичним куполом. У вівтарі та бокових раменах — півсферичні склепіння з розпалубками, в бабинці — циліндричне і також із розпалубками. При західній стіні бабинця — хори, оперті на колони. Головний вівтар, виконаний у стилі бароко XVIII ст. залишився від старої церкви з іконою Св. Трійці на заслоні, під нею — Богородиця в шатах. Бокові вівтарі Різдва Богородиці та Св. Йосифа з дитям, теж барокові, реставровані у 1958 р. Стінопис церкви виконав митець Роман Довганик у 1991 р. Іконостас у храмі — новий, робота місцевих майстрів: різьбяр Петра Ковальчука і столярів Василя Кучера, Романа Голуба та Івана Козака (за проектом буської церкви) [3, с.110–113]. (Рис. 09).

На захід від сільського храму, на одній осі, розташована дерев'яна дубова двоярусна дзвіниця, вкрита наметовим дахом. Нижній ярус — зрубний, верхній — стовповий з відкритою аркадою. На одвірку напис: «соруженна бть звонница мца іунія дня ... року бжія аакв (1822) [3, с.110–113]. (Рис. 10).

Поруч із церквою села Нем'яч знаходиться родинне гніздо відомого педагога і краєзнавця Гната Якимовича Кучера (1919–2001) [5, с. 157–160]. Отже, в цьому місці опису туристичного маршруту слід зробити спеціальну зупинку, щоб розповісти про

цього знаного на Брідщині краєзнавця та педагога. (Рис. 11).

Гнат Якимович Кучер народився 1 січня 1919 р. в селі Нем'яч Брідського повіту ЗУНР, в сім'ї селянина. Батьки — Яким Павлович і Ганна Григорівна — володіли 4 гектарами землі, мали одного коня та одну корову. Початкову школу Гнат Кучер закінчив у Нем'ячі. Потім вступив у семирічну школу в містечку Підкамінь, яку закінчив у 1933 р. Того ж року вступив до державної польської гімназії ім. Ю. Коженьовського в Бродах. Після закінчення першого класу був змушений перервати навчання з причини хвороби батька. У 1936 р. Гнат здав екстерном іспити зрілості в Тернопільській гімназії. Цього ж року він вступив до Львівського педагогічного ліцею, але через те, що батьки не мали змоги підтримувати його матеріально, залишив навчання і жив з ними в селі до 1939 р. У 1939–1940 н.р. вступив на історичний факультет Рівненського учительського інституту, який закінчив у 1940 р. [5, с. 157–158].

Від 22 жовтня 1940 р. Гнат Кучер працював вчителем НСШ в селі Стиборівка, що неподалік Підкаменя. Там пережив німецьку окупацію. Після звільнення краю від нацистських загарбників 25 травня 1944 р. юнак був мобілізований до лав Червоної Армії. Згодом, на підставі учительських документів як нестройовий, він був направлений в розпорядження НКО УРСР [5, с. 158].

30 червня 1944 р., згідно з розпорядженням № 1141, Гнат Кучер був відряджений у Львівську область, де обласний ВНО знову направив його у Підкаміньський район. У липні-серпні 1944 р. він працював директором школи в Підкамені, пізніше був переведений на посаду завідувача школи в селі Стиборівка [5, с. 158].

У 1946–1947 рр. Гнат Якимович працює шкільним інспектором при Підкаміньському РВНО Львівської області. З 1946 до 1948 року навчається у Львівському державному педагогічному інституті на історичному факультеті, де склав державні іспити. До закінчення ВУЗу, у 1949–1950 н.р. працює вчителем історії Суховільської семирічної школи Підкаміньського району, а з 1953 до 1958 року — директором Конюшківської семирічної школи Бродівського району, потім — вчителем історії, малювання та німецької мови цього ж навчального закладу. У 1978 р. переїжджає на постійне місце проживання в Броди. У 1980 р. виходить на пенсію [5, с. 158].

Гнат Якимович Кучер тісно пов'язаний з Бродівським історико-краєзнавчим музеєм. У 1971 р. він був призначений його директором. Але згодом музей припинив своє існування. Після урочистого відкриття відновленого Дмитром Чоботом Бродівсько-

го історико-краєзнавчого музею у вересні 1984 р., Г. Кучер працював екскурсоводом цієї установи.

Помер Гнат Якимович Кучер 3 червня 2001 р. Похований у Бродах на старобрідському цвинтарі [4, с. 158–159].

Після себе відомий краєзнавець залишив десятки статей в галузі освіти, історії, зокрема про події Другої світової війни, культури та науки, краєзнавства, народознавства, життєвого та творчого шляху славнозвісних українців, видатних брідщан, тощо. Частина праць педагога була опублікована, а частина зберігається в рукописах його приватного архіву, що від 2010 р. знаходиться у Бродівському історико-краєзнавчому музеї [4, с. 159–160].

Однак, повернемося до нашої мандрівки. На самому початку села Нем'яч, від головної дороги, відходить у правий бік вулиця з твердим покриттям із пониженням. Доріжка веде до джерела з назвою «Криниця», яке в минулому було досить таки інтенсивним. Свого часу селяни тут облаштували водопій для тварин та прачку. (Рис. 12). Найвагомішим об'єктом цього місця є мурований басейн, накритий бляшаним дугоподібним дахом, над яким встановлена фігура зі скульптурною композицією Хрещення Ісуса Йоаном Хрестителем (Йордань), к. XIX — поч. XX ст. [2, с. 172–173]. (Рис. 13). Звідси до центру села пролягає яр. Раніше по дну яру було обладнано дорогу, якою худоба йшла на водопій, а селяни возили та носили воду для домашнього вжитку. Тепер на схилах яру виросли дерева, між якими пролягає ледь помітна маловживана стежина. Раніше від «Криниці» витікала невелика річечка Хованка й поповнювала водою Ікву. Тепер струмок простягається лише на кілька сотень метрів, тому що джерела, які його живлять, стали менш потужними.

Цікаво що джерело «Криниця», а також згадане вище «Чехове озеро», зустрічаються в описі кордону між Великим Князівством Литовським та Польською Короною 1546 р. [1, с. 110]. «И тою дорогою велъ на долъ до крыницы, которую зовуть Нѣмечова, над которою село Нѣмечово сѣди. И повѣдилъ врадникъ князей Вишнеvesкихъ, ижъ то на правѣ село пана воеводичово, а по лѣву кгрунтъ князей моихъ, и тутъ въ тое крыницы здалъ пятау князю Щепану а князю Водиславу Збаразскимъ селамъ ихъ Нежковцомъ а Серестцу а Загорью.

Того обводу князя Вишнеvesкого якобы на мылю.

На то отъ пана воеводича Подольского Лаврынъ Носовскій, Янъ Каменскій повѣдили, ижъ по тымъ всимъ врочыщамъ, яко почалъ вести врадникъ князя Вишнеvesкого ажъ до тое крыницы, то все велъ по кгрунту пана воеводичову, которого завжды былъ у вживанью и terazъ естъ.

Отъ тоє пяты, гдѣ здалъ вѣдникъ князя Вишневе-ского, вели князи Збаражскіе дорогою, держачы, село пана Яна воеводичово Нѣмечово по праву, а по лѣву великое князство кгрунтъ отчизны свое, и повѣдили, ижъ на кгрунтъ нашомъ по лѣвой сторонѣ его милость панѣ Янѣ воеводичъ осадилъ человекъа своего. И вели тою дорогою презъ гору якобы на чверть мили до озера малого, которого назива-ють Чеховомъ, отъ того вели дорогою якобы на двѣ стрѣленья до ставу до вочища Мокрого, который ставъ естъ подъ селомъ пана воеводича Подольского Пали-Корови, и повѣдили князи Збаражскіе, ижъ по полъ ставу того естъ граница наша, по праву корунно Олѣское, а по лѣву кгрунтъ нашъ» [1, с. 110].

Від «Криниці» маршрут пролягає роздолом на північ і повертає в гору на схід та виводить на пагорб із майже горизонтальною площиною. Далі польова дорога прямує у східному напрямку, поділяючи сільськогосподарські угіддя на дві частини. Північна рілля належить громаді села Дудин, західна — обривається крутим схилом, що називається «Сьомиха». Схил тягнеться аж до дудинської дороги. Внизу — хутір Черемха. (Рис. 14). Південна рілля відноситься до Нем'яча. Ця площа поділена на три урочища: «Курені» (там колись жили люди), гора «Коло Порубів» та урочище «Коло Єфона».

V. Околиці с. Дудин

Дорога, по якій пролягає туристичний маршрут, доходить до іншої, про яку є згадки в різних історичних документах. На сьогодні — це межа між Львівською та Тернопільською областями. До Першої світової війни тут був кордон між Австро-Угорською та Російською імперіями. А ще раніше — межа між землями Олеського ключа, який належав до Польської Корони та Кременецьким повітом, що відносився вже до Великого Князівства Литовського.

Звідси прямуємо на північний схід і опиняємося в південно-східному кутку села Дудин, який називається «Грині» і розташовується на верхньому краю пагорба. Його північний схил покритий трав'яною рослинністю. Тут росте жорстка трава. Поїдають її лише свині. Мабуть через те цей схил і називають «Свинюха». Його площа досить велика. На заході можна споглядати частину села Дудин, що називається «Липинські», далі — ліс «Дудинець», а північніше нього, за дорогою, хутірець Білі. З цього місця на схід відкривається прекрасний вид на волинське село Крутнів з мальовничими ставами, а за ним — панорама величавої долини річки Іква, що пролягає поміж пагорбів Подільської височини.

VI. Село Дудин

Північніше схилу, на дещо підвищеній площі у порівнянні з річковою долиною Ікви, розкинулось

село Дудин. Перша документальна згадка про цей населений пункт значиться 1516 р. [10, с.31]. Село також відноситься до Поповецької сільської ради Бродівського району. Чисельність його населення складає понад 250 осіб [4]. Дудин — село однієї вулиці і двох провулків.

Раніше повноводну річку Ікву можна було перейти в брід тільки біля північно-східного кутка села. Тепер це можна зробити і в інших місцях. Цей давній брід теж згадується в описі литовсько-польського кордону 1546 р. «Мѣсеца Сентебра 29 день, в середу. Отъ тоє гребли, которая естъ подъ селомъ Поповцы, гдѣ здали пятау земляне великого князства повѣту Кремьяницкого Лидуховскіе изъ села своего Лидухова, велъ вѣдникъ князя Дѣмитрея Вишневецкого Стецко зъ людьми князя своего Крутенскими, менячы быти границу свою съ паномъ Яномъ воеводичомъ Подольскимъ тою рѣчкою Иковью внизъ якобы на чверть мили до села Дудина и подъ тымъ селомъ Дудиномъ у броду тоє рѣчки повѣдилъ, ижъ то естъ бродъ граница: тутъ права даемъ межы собою, яко зъ великого князства князи и панове, такъ съ Коруны людей своихъ ку справедливости всякое речы; а отъ того броду велъ дорогою, и повѣдилъ, ижъ тоє село Дудинъ по праву естъ Олѣское пановъ воеводичовъ Подольскихъ, а по лѣву великое князство кгрунтъ князей нашихъ сель ихъ Крутенского и Лопушенского и Бобровецкого, а полъву тоє дороги осадилъ Янъ воеводичъ люди на властномъ кгрунтъ князей моихъ. И оттоль велъ тою дорогою якобы на двѣ версты, и повѣдилъ, ижъ подлѣтое дороги по деревью въ дубѣхъ были грани, але люди пана Яна воеводичовы выказили, еножъ мы ихъ не видѣли» [1, с. 110].

Далі туристичний маршрут пролягає до низу і виводить у східну частину Дудина. При виході на головну вулицю села, з лівого боку на подвір'ї крайнього обійстя, стоїть дерев'яний хрест, до якого прибитий ще один невеликий латунний, православної форми. До речі, цей хрест пробитий кулею. Існує переказ, що під час Другої світової війни, його прострілив один червоноармієць, я потім зухвало заявив: «Я убил Бога!». За переказами, невдовзі цього червоноармійця теж настигла куля, десь біля Підкаменя.

Від хреста маршрут прямує на захід головною вулицею села. Попри дорогу розташовуються два цікаві об'єкти — фігури середини XIX ст. Перша з них — Розп'яття у формі Голгофського Хреста — встановлена та освячена стараннями місцевої громади 22 лютого 1863 р. Друга — теж Голгофський Хрест, правда вищих розмірів, датований 9 червня 1850 р. (Рис. 15).

Вийшовши дорогою у поле, на північний захід від села, дещо вище від стариці річки в урочищі «Під

Дудином», навпроти старої торфорозробки, знаходиться відома пам'ятка археології — багат шарове поселення Дудин-II. Воно займає північно-східний схил правого берега річки Ікви. Ця пам'ятка археології була відкрита уродженцем сусіднього села Попівці, нині відомим археологом, кандидатом історичних наук, доцентом кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету ім. І. Франка, Ярославом Івановичем Онищуком (1967). Археологічні знахідки тут зустрічаються на площі 4 га. Товщина культурного шару сягає 0,4–0,6 м [17, с. 178–179; 19, с. 6–10].

Розкопки цієї пам'ятки проводилися у 2001–2004 рр. експедицією ЛНУ ім. І. Франка, під керівництвом Ярослава Івановича. Тоді було виявлено матеріали доби мезоліту, городоцько-здовбицької, вельбарської культур, а також періоду Київської Русі (XI–XIII ст.). Усі віднайдені артефакти з розкопок зберігаються у фондах Бродівського історико-краєзнавчого та Львівського історичного музеїв [17, с. 178–179; 18, с. 6–10]. (Рис. 16).

Серед віднайдених археологами артефактів, два предмети є насправду унікальними. Перший з них — це фрагмент скляної намистини (збереглася $\frac{1}{2}$ частина виробу), знайденої Я. Онищуком у 1983 р. під час розвідкових досліджень пам'ятки. Намистина була кулястої форми діаметром 2,5 см (діаметр отвору 0,6 см), виготовлена в техніці мініатюрної мозаїки з тонких різнокольорових скляних паличок, спаяних між собою. На збереженій частині вони створюють композицію у вигляді жіночих облич, квадратів шахівниці та чотирьохпелюсткових квіток [18, с. 6–7]. Композиція виконана в 5-ти кольорах: обличчя — з жовтого, губи — червоного, очі — синього, волосся або головний убір — червоного скла; квадрати шахівниці — чорні та білі, обведені червоною рамкою; пелюстки квітки — жовті, розділені одна від одної чорними лініями. Краї забарвлені в червоний колір. Все зображення квітки обнесене овалами чорного та жовтого кольорів. Неорнаментований простір поверхні заповнений темно-синьою скляною пастою. На сколі намистини простежуються тонкі палички різноколірного скла, з яких вона була сформована [18, с. 7].

Складномозаїчні намистини з орнаментами у вигляді «личин» та шаховоквітковими (зірковими) мотивами є надзвичайно рідкісними знахідками. Включно із прикрасою з Дудина, на так званих «варварських землях» таких виробів знайдено лише 20 екземплярів. Це пояснюється як складною технологією їх виготовлення, так і тим, що такі прикраси мали вузьке функціональне призначення і виготовлялися під конкретне замовлення при дворах імператора Костянтина Великого в Римі або Трієрі [18, с. 7].

Більшість з аналогічних знахідок Аскеби (Данія), Бирк'є (Норвегія), Епюл (Угорщина), Демчино (Польща) датуються пізньоримським часом. До цього ж періоду слід відносити складномозаїчну намистину з Дудина, яка хронологічно пов'язується з поселенням вельбарської культури і куди, очевидно, потрапила з території Римської імперії. Описаний фрагмент скляної намистини зберігається у фондах Бродівського історико-краєзнавчого музею [18, с. 7]. (Рис. 17).

Другий предмет — це підвіска, що була знайдена у 2002 р. археологічною експедицією Львівського університету ім. І. Франка під керівництвом Я. Онищука в процесі розкопок. Ця прикраса, типу кулона трапецієвидної форми, пустотіла у середині та вагою 15,92 гр. Її розміри складають: довжина — 3,6 см, ширина країв — 1,4 і 2 см. Товщина в нижній частині виробу — 0,8 см, у верхній — 0,5 см [18, с. 7].

Підвіска прикрашена накладними філігранними орнаментами у вигляді рядів дротяних зміюк, прямих переплєтених дротининок, товщиною 0,5 мм та 1 мм, зерні, тощо. Її центральна частина оздоблена вставками із п'яти необроблених каменів гранату. За своєю композицією вони нагадують стилізоване зображення квітки: її пуп'янок утворює округлий камінь, чотири пелюстки — вставки трикутної форми. Зі зворотного боку прикраса гладка, неорнаментована [18, с. 7]. Поверхня підвіски помітно зношена. Сліди потертості найбільше помітні на гранях, а також у верхній частині вушок. Це свідчить про те, що прикрасою довгий час користувалися [18, с. 8].

Дослідження техніки і технології виготовлення підвіски засвідчили, що вона зроблена з високоякісного золота, концентрація якого визначається в межах 900 проби. Основа знахідки сформована з тонкопрокованої пластинки товщиною 0,5 мм, шляхом загиначу її країв у пустотілу трапецієвидну форму. Краї пластини спаяні. Бокові та передня стінки виробу оздоблені накладними орнаментами у вигляді філіграні та зерні [18, с. 8].

Аналогії до знайденої в Дудині-II підвіски поки що не виявлені. Знахідки такого роду, на поселеннях вельбарської культури як на території України, так і Польщі, невідомі. Однак на сьогодні з'ясовано, що поліхромний стиль, в якому оздоблена прикраса, розвинувся і широко використовувався у пізньоримський час, зокрема в гунську епоху. Тонка ювелірна техніка виготовлення підвіски відсторонює «варварський світ» з можливих місць продукування таких виробів. Також заслуговує на увагу думка про те, що в середовищі готів золота прикраса могла потрапити з території Подунав'я, де існували економічно розвинуті римські провінції, зокрема Панонія [18, с. 8].

Як зазначено вище, хронологія виробів, виконана в поліхромному стилі, визначається епохою гунського панування. Цим же часом можна датувати й підвіску з Дудина. Зокрема, виявлений на поселенні матеріал (кераміка, фібули) є чітким хронологічним індикатором, який вказує на останні роки IV ст. Зараз підвіска зберігається у фондах Львівського історичного музею [18, с. 8]. (Рис. 18).

VII. Околиці с. Попівці

Від стародавнього історичного поселення Дудин II, мандрівку слід продовжувати греблею колишнього великого поповецького ставу. В цій місцевості туристичний маршрут пролягає до руїн водяного млина і перетинає річку Ікву. Тут слід повернути на схід. Перед очі мандрівників постануть будівлі та сади колишніх господарів. Цей закинутий хутір з назвою «На Границі», належить до села Попівці. Свого часу, а саме до 1914 року, поруч нього пролягала лінія австро-російського кордону.

Північніше хутора, на схилі природного підвищення, де пролягав кордон, знаходиться обезголовлена фігура Св. Антонія Падуанського (1195–1231). Згідно напису, вирізьбленого церковним кириличним шрифтом, цей пам'ятник встановило подружжя Антоній та Гелена Ковальчуки у 1864 р. (Рис. 19).

Дещо нижче, на південний схід, інтенсивно б'є прохолодною водицею джерело річки Іква, що знаходиться на лівому березі в межах Бродівського району. Від джерела витікає струмок і тече до стариці Ікви [6, с.133]. Східніше — сіножать та ставки села Крутнів Кременецького району Тернопільської області.

Лінія колишнього кордону з цього місця пролягає на північ. Колись в цій місцевості, кількасот метрів дорогою в гору, на вершині пагорба знаходився давній курган-могила. Пам'ятку розгорнули приблизно у 40–50-х рр. минулого сторіччя за наказом тодішнього Почаївського райкому партії, оскільки восени 1944 р. там було дозахоронено трьох вояків УПА [9, с.344–346].

Про цей курган-могилу та про походження назви села Крутнів розповідає у своїй статті «Є на границі розрита могила...» уродженець с. Попівці, знаний брідський краєзнавець, багатолітній директор Поповецької неповної середньої школи Роман Пантелеймонович Ковальський (1931–2013), чий життєвий та творчий шлях потребує ще належного вивчення. «Наш край — не південні степи України, по яких розкидані скіфські кургани та козацькі могили. На землях Брідщини, як і сусіднього Кременецького району Тернопільської області, їх, мабуть, одиниці. Була колись така висока могила і на границі двох районів, між селами Попівці Брідського і Рославкою Кременецького районів. Могила ця з часів визвольної війни Б. Хмельницького. Вона

була орієнтиром для утворення в 1772 р. кордону між цісарською Австрією і царською Росією. Кордон, або як звикли казати люди, границя, утворював прямий кут, вершиною якого була Могила. Тому попівчани називали свої поля, біля Могили, Кутами.

У підніжжі могили зі західного боку в кінці XIX століття царські прикордонники виклали з червоної цегли казарми, і з того часу те місце називали «червоний пост біля Могили»...

Суворий наказ царського уряду «держать и не пущать» прикордонники не завжди ревно виконували. На відпусти (релігійні празники) вони без затримки пропускали бажаючих помолитися у православній Почаївській лаврі. Особливо полюбили прикордонники ловити євреїв, які, тікаючи від чорносотенщини в Росії, переходили кордон, добираючись на австрійську територію. Називали таких порушників «утками», брали з них за перехід кордону рубель золотом, і, звичайно, кожний, хто стояв на посту, намагався наловити якомога більше «уток».

Перша світова війна знищила кордон між українськими селами, зруйнувала прикордонну казарму. З того часу могила височіла самотньо край поля. Тільки неподалік, з півночі, немов на сторожі, навкруг неї стояли столітні дуби.

З роду в рід передавались перекази про козацьку могилу. В одному з них розповідалось, що під час війни козаків Б. Хмельницького з королівською Польщею відважні козаки разом із сотником Крутнею вирушили з Почаєва на Підкамінь. Вже було пройдено півдороги, коли на узліссі з'явилися гусари Радзівіла. Зав'язався жорстокий бій, в якому загинуло багато козаків, а з ними і сотник Крутня. Козаки висипали високу могилу своїм побратимам. Невелике село з цих пір називають Крутнею, а місце захоронення козаків — Могилою. Колись шанували люди те святе місце козацької слави, знімаючи шапку, кланялись і хрестились». [9, с.344–345].

VIII. Села Попівці та Горбанівка

Дотримуючись визначеного туристичним маршрутом шляху, далі прямуємо на північний захід в бік села Попівці. Перша документальна згадка про село значиться 1515–1516 рр. [10, с.33]. Село є центром Поповецької сільської ради Бродівського району. Чисельність його населення складає понад 800 осіб [19].

Підійшовши ближче до села з лівого боку, перед очі мандрівників з'явиться гребля нинішнього поповецького ставу. До Другої світової війни біля греблі був млин, чухарня та фалюш. Функцією останніх двох дрібних підприємств були підготовка та виготовлення грубого шерстяного сукна. Ці виробничі споруди знищили нацисти.

Від ставка маршрут пролягає в південно-східний куток села Попівці, що називається «Сірків Кінець». Обабіч дороги, на батьківському обійсті Ярослава Онищука, знаходиться пам'ятка із досить цікавою історією. На вигляд — це типовий 4-х метровий дерев'яний хрест, однак дуже цікавою є його посвята. Цього хреста встановили у 1945 р. на пам'ять про завершення німецько-радянської війни. Саме це і врятувало його від знищення комуністами. Пам'ятник простояв до 1997 р. і був замінений новим дерев'яним хрестом, що зараз нагадує нам про страшні та трагічні події часів Другої світової війни [8].

Далі мандрівку слід продовжувати головною вулицею села Попівці на південь, повернути ліворуч і через дамбу перейти на правий берег Ікви, де розташовується нинішнє село Горбанівка. Раніше це був лише південно-західний куток Поповець. В центрі Горбанівки, біля греблі можна споглядати як інтенсивно б'є джерело на правому березі Ікви [6, с.133]. Неподалік джерела знаходиться кам'яна, розфарбована у різні кольори фігура Матері Божої Святого Рожанця (XIX — поч. XX ст.), над якою в кінці 2000-х. споруджено надбудову у вигляді невеликої однокупольної каплички.

Праворуч, на пагорбі, знаходиться поповецька дерев'яна церква Непорочного Зачаття Богородиці. Перша церква була у центрі села, в долині. Згодом на її місці селяни збудували каплицю, а в 1733 р. на Горбанівці спорудили дерев'яну церкву. Потім, замість неї, у 1893–1894 рр. будівничий Пакушевський збудував новий величавий мурований храм. На жаль, та церква була зруйнована під час Першої світової війни. Тоді мешканці села спорудили тимчасову дерев'яну каплицю, а вже у 1934–1935 рр., на фундаменті попередньої мурованої церкви, майстер В. Літовинський зі Львова, збудував на замовлення релігійної громади села новий дерев'яний храм [3, с.140]. Його було зведено на високому пагорбі в оточенні старих ясенів. Деревину на побудову церкви возили із села Грицеволі. На кованому хресті, що на гребені бабинця, є табличка з датою «1935». У своїй основі церква хрестова, складається з прямокутних

в плані зрубів бабинця, бокових ramen та вівтаря, по боках якого розташовані дві ризниці. Вище великого піддашся, яке оточує церкву і оперте на фігурні виступи вінець зубців, зруби бокових ramen вівтаря переходять із прямокутних у гранчасті, вони вкриті п'ятисхилими дахами. Зруб бабинця і прилеглого до нього присінку вкривають двосхилі причілкові дахи з острішками. Восьмерик центральної нави вінчає велика баня з одним заломом та ажурним ліхтарем з маківкою. Зруби під опасанням відкриті, над опасанням — шальовані вертикально дошками і лиштвами (частково з північної сторони — оббиті бляхою). В інтер'єрі відкритий простір нави об'єднаний з боковими раменами високими півциркульними арками-вирізами. В раменах і вівтарі прямокутні зруби переходять у гранчасті через вітрила. При західній стіні бабинця є дерев'яні хори, зайти на них можна через вхід у присінку. Стіни храму були розмальовані у 1989 р. митцем зі Львова Іваном Мігусом. Іконостас — триярусний 1770-х рр. На схід від церкви знаходиться мурована стінна дзвіниця з трьома арками [3, с.140–142]. (Рис. 20).

Після оглядин найцікавіших історико-культурних об'єктів Горбанівки, для завершення мандрівки слід повернутися назад, минути поворот на «Сірків Кінець» та фігуру, встановлену у 1898 р. з нагоди відзначення 50-ти річчя скасування панщини у Галичині і вийти в центральну частину села. Зліва тут розташовуються будівлі дитячого садка, читальні, медичного пункту та торговельний центр, а справа, дещо далі, знаходяться меморіал пам'яті загиблих жителів села і його околиць на фронтах Другої світової війни та в післявоєнний період, а також пам'ятний хрест, присвячений проголошенню незалежності України й освячений у 1993 р. Одним із ініціаторів встановлення цього пам'ятного хреста був Роман Пантелеймонович Ковальський.

У Попівцях, в центрі села, є автобусна зупинка. Саме звідси мандрівники мають змогу повернутися назад у Броди нем'ячівським автобусом, який відправляється з Поповець о 17: 30.

Джерела та література:

1. Археографический сборникъ документовъ относящихся къ истории Северозападной Руси. — 4т.; Т. 1. — 1867. — 409 с., [X].
2. Букало І. Пам'ятні хрести та фігури села Нем'яч // Брідщина — край на межі Галичини та Волині. 36. 10. (Матер. XI краєзн. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). — Львів: Растр-7. 2017. — С. 167–174.
3. Вуйцик В., Івасейко С., Слободян В. Українські церкви Бродівського району: Кн. 1. — Львів: Місіонер, 2000. — 192 с.
4. Дудин. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дудин> [18.10.2016].
5. Зварич Т. Віднайдений архів брідського краєзнавця Гната Кучера // Наукові записки. Вип. VIII. — Рівне: видавець Олег Зень, 2010. — С. 157–160.

6. Зварич Т., Корчак А. У витоків річки Ікви // Твердиня над Іквою. Матеріали міжнар. наук. істор.-краєзн. конф., присвяченої 520-річчю Дубенського замку. — Дубно, 2012. — С. 129–136.
7. Зварич Т. Річка Серет, її витoki та притоки // «Брідщина — край на межі Галичини та Волині». Вип. 8. (Матеріали дев'ятої краєзн. конф., присвяченої Міжнародному дню пам'яток історії та культури. 24 квітня 2015 р.) — Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2015. — С. 141–144.
8. Інформація записана 18.10.2016 р. в Ярослава Івановича Онищука 1967 р.н., уродженця с. Попівці на Брідщині.
9. Ковальський Р. Є на границі розрита могила ... // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний зб. Кн. II. / Ред. Б. Зробок. — Броди, 1998. — С. 344–346.
10. Ковальчук Г. До проблеми визначення перших писемних згадок про населенні пункти Брідщини // «Брідщина — край на межі Галичини та Волині». Вип. 5. (Матер. шостої краєзн. конф., присвяченої Міжнародному дню пам'яток історії та культури. 20 квітня 2012 р.) — Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2012. — С. 29–35.
11. Корчак А. Мандрівка мальовничим містечком Підкамінь // Брідські краєзнавці про Підкамінь (Найновіші студії над історією містечка та його пам'ятками) / упор. А. Корчак. — Броди, 2013. — С. 5–21.
12. Корчак А. Християнські святі шановані у Підкамені. — Броди, 2008. — 64 с.
13. Корчак А. Цвинтарі Бродівського району: загальна інформація щодо вивчення їх історії, скульптури та епіграфіки // «Брідщина — край на межі Галичини та Волині». Вип. 5. (Матеріали шостої краєзн. конф., присвяченої Міжнародному дню пам'яток історії та культури. 20 квітня 2012 р.) — Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2012. — С. 81–98.
14. Мартин Турський. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мартин_Турський [18.10.2016].
15. Мартинюк І. О, якби камінь міг говорити ... (Фігури Підкаменя) // Брідські краєзнавці про Підкамінь (Найновіші студії над історією містечка та його пам'ятками) / упорядник А. Корчак. — Броди, 2013. — С. 126–142.
16. Нем'яч. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нем%27яч> [18.10.2016].
17. Онищук Я. Археологічні пам'ятки Бродівського району Львівської області (за матеріалами Бродівського історико-краєзнавчого музею) // Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 11. — Львів, 2008. — 172–194.
18. Онищук Я. Провінційно-римські імporti на землях Бродівщини: каталог знахідок // Бродівщина — край на межі Галичини та Волині. Випуск 1. — (Матеріали другої краєзн. конф., 18 квітня 2008 р.) — Броди: Броди історико-краєзнавчий музей, 2008. — С. 5–12.
19. Попівці (Бродівський район). Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Попівці_\(Бродівський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Попівці_(Бродівський_район)) [18.10.2016].
20. Wiśniewski A., Paszkowicz M. Cmentarze w Podkamieniu. — Wołów, 2014. — 400 s.

Алла Дмитренко

БДЖІЛЬНИЦТВО БЕРЕЗНІВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ВКЛЮЧЕННЯ ЙОГО ДО ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ РІВНЕНЩИНИ (за експедиційними матеріалами)

2003 року на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО прийнято Конвенцію «Про нематеріальну культурну спадщину», до якої 2008 року приєдналася й Україна. У преамбулі документу відзначається загальний інтерес людства у справі охорони нематеріальної культурної спадщини, наголошується, що існує загроза її зникнення через недостатність заходів по охороні такої спадщини, відзначається нагальна потреба поширення знань про нематеріальну культурну спадщину серед широкого загалу,

особливо серед молоді [26]. Прийняття Конвенції актуалізувало дослідження різних її аспектів.

Важливим об'єктом нематеріальної культурної спадщини є бджільництво — самотутнє етнокультурне явище, яке передається від покоління до покоління і постійно відтворюється. На особливу увагу заслуговує лісове бортництво, яке ініціатори з різних держав планують подати до Репрезентативного Списку нематеріальної культурної спадщини людства, що є аналогом Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Бортництво вже включене до

національних списків Польщі і Білорусі. В Україні ініціативу у свої руки взяла громадська організація «Бортники України». Пакет необхідних документів (облікову картку підготував О. Нагорнюк) подано до Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини, яка 15.05.2018 р. прийняла рішення про включення бортництва до списку елементів нематеріальної культурної спадщини України [1].

Бджільництво загалом і бортництво зокрема сьогодні, в період розвитку інтересу до зеленого туризму, може стати й важливим туристичним об'єктом. У Рівному презентовано туристичний маршрут «Медове коло», який, на жаль, поки що не включає власне бджільництво. Рівненщина зберегла чимало традицій бджолярського промислу, які можуть стати цікавими для туристів. Хоч бджільництво Березнівщини й не досягло такого розвитку як на Рокитнівщині, Дубровиччині, Сарненщині, Зарічненщині та ін., однак вона територіально є найбільш наближеною до великого міста. Сьогодні тут побутує дві форми бджільництва — рамкове і колодне. Унікальним є с. Князівка, де дідівський і батьківський промисел розвивають представники родини Беб'яків. Популяризація цього важливого об'єкту нематеріальної культурної спадщини сприятиме активному включенню Березнівщини до туристичних маршрутів, маршрутів вихідного дня.

Першим експедиційним селом був Моквин, де сьогодні є три пасічники. Степан Хилюк займається бджільництвом з дитинства, перейнявши справу від батька Йосипа. До 1961 р. родина жила на хуторі Лукавець недалеко від села. Батько помер дуже рано, у віці 50 років і мати розділила батьківську пасіку між п'ятьма синами — Миколою, Костянтином, Степаном, Григорієм і Яковом, виділивши їм по два вулики. На пасіці Степана Йосиповича дотепер стоїть один батьківський вулик-«скринька». Зроблений ще в першій половині ХХ ст., вулик має оригінальний конструктивний елемент — всередині зроблений із пресованої соломи, що тримається дотепер ще й завдяки роботі бджіл, які обклеїли її прополісом. Не було такого року, щоб у цьому вулику не було бджіл. Таємниця старого вулика, на думку пасічника, саме у соломі, яка взимку не пропускає холоду, а влітку — спеки. Недарма, зауважує респондент, «колись [...] хати крили соломкою [...] не було жарко літом, як пекло сонце у тому, пуд кришою. Тепло. А зара, як нагриється бляха або шифер, то не мона вдержатися на тому [...]». І зимою мороз, тоже. Держало тепло. Бо ж через шифер, мороз взяв, так така на горищі холодина. А, то через те і вулики. Вони колись не дурни були. Да робили солом'яни, во. Бо держалось. Бо в цих влага держиться. Доска є доскою. Вона всьо-равно

сириє. А солома забирає влагу лишню і тепло не віддає [...] в том то дело» [2].

С. Хилюк володіє знаннями з життя бджіл та різноманітних аспектів бджолярства. Роїння бджіл зазвичай розпочинається біля Юрія, Миколи, Трійці, що залежить від погоди того чи іншого року. Перші рої — «першаки» найкращі — «цей самий крупніший рой, больший. Як уже повиходять ще більше, то вже іде рой «другак». Вже він менчий, чим перший.[...]. «Першак» — то крупнейшій. Больши пчоли первій. А вже цьой «другак» — менши. А «третяк» так вобше менши [...]. Вже вони малиє. Їх не допускають, щоб [...] вже йшли». Якщо ранні рої зазвичай «тройцови», то пізні ті, що вийшли від Іллі: «То вже на Іллі, каже, як вийшов рой вже до Іллі, то хай він здохне на голлі [...]. Вже він нічого абсолютно. Нічого не дає». Рійницю, яку використовують для збирання роїв, не може бути малих розмірів, бо рій може спаритись, адже є рої «і по четири кілограми, і три кілограми. А самий вже малий такий — два кілограми» Небажане на пасіці і зайве роїння, що зменшує продуктивність вуликів. Тому його потрібно припиняти, хоч це й складна справа. Слабкі рої на зиму бджоляр з'єднує з іншим, забираючи слабшу матку [2].

Респондент наголошує, що продавати бджоли потрібно дуже обережно, щоб покупці не «забрали» і меду «... половину пасіки продав. Коли я її продав, то і меду не стало. Я не знаю, чи від чого воно [...] як ми продали, то ми по сьогоднішній день не можемо їх і розвести до толку. Ну, ніби є, а меду нема — і всьо. Ви розумієте, забрали з медом. В нас всігда був запас. А ми тепер на, як кажуть, на кольосах. Шо взяли, то прибігли розібрали знайомі і знов без меду. Отаке» [2].

Щодо фарбування вуликів у різні кольори, поширене тепер, то пасічник переконаний, що бджоли все-таки розрізняють кольори. Тому якщо вулики одного кольору, то хоч біля льотка потрібно зробити кольорову мітку, щоб комахи не блудили: «То вони розбираються по кольорах. Їм легше буде орієнтуватись. Бо як буде, не буде нічого, то можуть блудити. Бджоли, які йдуть за нектаром далеко, вони стомлені, прилітає і падає. Відпочиває, пудимається й знов. І вона може запросто попати десь інше» [2].

Степан Йосипович досконало знає традиційні і сучасні способи догляду за бджолами, вибирання меду, виготовлення воску та ін. Наголошує, що для переварювання вошини беруть лише річкову або дощову воду — вона м'яка, а звичайна вода тверда і віск у ній не розварюється. У батька респондента була саморобна дерев'яна клинкова «чавуха», у яку вставляли «откідач» (мішок, пошитий на конус) із розвареною вошиною і видушували. Сьогодні

бджоляр користується металевою воскотопкою, зробленою самотужки із нержавійки, яка ставиться на газ, вощина топиться і витікає по жолобку. З традиційних пристосувань пасічник має дерев'яні маточники, а також стару медогонку, що являє собою прямокутний ящик, куди закладаються рамки. Збоку зроблені два кільця, у які вставляється палиця, що приводить ящик у рух. Пасічник пам'ятає старе лісове бджільництво, колодні вулики на деревах, особливості догляду за ними [2].

У с. Поляни значні за розмірами пасіки є у двох бджолярів і ще троє пасічників мають по кілька вуликів: «А єсть у селі, наприклад, у нас десь там, у том, три пасічники єсть таких, що там по пару бжил мають» [3]. В цьому селі і раніше було мало бджіл: «А в Полянх, то мало було тих пчол» [6]. Пасічник М. Хильчук, родом із сусіднього с. Орлівка, має значну за розмірами пасіку, започатковану 1964 року із двох вуликів, подарованих батьком: «батько мені дав дві сім'ї бджолиних і сказав — займайся сам. Бо я спочатку боявся. І з того часу я займаюся. Із шийсят четвертого року». Батьківські вулики Дадани зверху були утеплені соломою. Кілька років тому половину пасіки змушений був продати у зв'язку із хворобою. З того часу, як каже, бджоли погано ведуться. Любов до бджолярської справи іде від батька, який мав пасіку. Старі батьківські вулики так і залишились на садибі, але тепер ними ніхто не займається. В останні роки зменшуються медозбори, що спричинене зменшенням посівів різноманітних культур після розпаду колгоспів: «От і зараз в нас тоже, вже підрад декілька років дуже мало [меду — А. Д.]. У нас зараз нічого не висівається. Тики з різнотрав'я ми. Одержуєм мед з різнотрав'я». Михайло Оверкович добре пам'ятає колодне бджільництво. У його батька також був колодний вулик. Цікаво, що в його рідному селі Орлівка колодні вулики ставили й на великих деревах на кладовищі: «У нас там, в Орлівці, могили так недалеко від села і там стари сосни таке були. І там і по сей день там стоїть вулик на сосні [...] Там було кілька вуликів. Але тепер я був там, то по-моєму там один такий вулик, не дуже високий, так. На дереві, так».

З розповідей батька бджоляр знає і про давню традицію частування нововибраним медом: «Батько мий розказував. Це було, коли йому було десь сім-десять років [...]. І він ходив у школу. Школи не було в Орлівці, то він [...] три зими у Поляни сюди ходив [...]. То по дорози тут був ліс. І коли вони ходили, то восени пасічники добували цей мед [...]. То він розказовав, що каже, коли ми ходили, то ше просили цих пасічників, щоб вгощали медом [...]. То то ше не так просто. То той, хто просив, напо-

лежав дуже, тому не давав, о. А тому, хто мовчав..., каже, я не просив, а були такі, що просили самі. То він, коли вже злазив, то ось тобі дам, а вам не дам».

Як і в більшості сіл, пасічник скаржиться на відсутність медоносів і бачить вихід у їх вирощуванні, що й роблять молоді пасічники села: «Тут пасічник в нас є один такий ше, наш бувший учень. Тепер, то він держить там трохи. То він має трактор [...], то він, де єсть поле таке, що нічого не сіється, то він засиває гречкою [...]. Я цього року трошки посіяв для проби, бо це, ну, так пишється в літературі, фацелії» [3].

У Бронному бджільництві практично немає: «Медяри. Мало було. У Бронному, то тут у єдного був там [вулик — А. Д.] в ліси. А це знов друга, це знов привіоз пчоли. Вже він закупив, то привіоз там до старої хати» [6]. Але в селі пам'ятають про традиції вітання медом молодих на весіллі («З ложечки. Токо як причастя»), про виготовлення весільної свічки («барвинком тим і красною ниткою кругом да й вже, і в хлибинку втикають да вже [...] злучають»), освячення і використання громничної свічки («як блискає вельми да гримить, то вже на стол ставлять вже ту свечку свячону») та ін. [4–5].

У с. Яринівка бджоли також є у кількох пасічників: «І зара є бджоли де в кого. Вже якось ці молодіє не займаються. А старіє ше отіє, що були, то займалися. Є один пасічник. Я не знаю, вже він напевно, він з двадцять третього року [...] Захарко Пилип Андрійович [...] І там, у другого суседа його є непогана пасіка [...] Чепурко Михайло. Там по суседству тоже в його є пасіка [...] І тут, по цій вулиці, то він уже правда з мого року, але він осліп. То в його була тоже пасіка [...] Ковальчук Петро Андрійович» [7].

Найстарший пасічник, П. Захарко 1922 р.н., перейняв бджолярську справу від свого троюрідного брата, який і подарував молодому пасічнику першого вулика: «То я взяв, да зловив, да пошов — давай вулики робить. Я наробив вуликов. Ну, і таким путем завів пчоли» Тепер всі вулики віддав внукові: «А сьо оддав. Уже несила робить» [8].

«Дедовські вулики» були і в батька С. Сьомака: «Отаки вулики були. Як їх робили, я понятія не маю. Це ж усередині треба було видовбано. То ше дедовські. Батько не робив». Цікаво, що «вуликами» тут називають лише колодні вулики, а рамкові — «рамчаками», при цьому «рамчаки» — то не вулики: «...в вуликах дуже мало, воно треба було в рамчаках. То вони більше меду і вони там роятся. А якось в вуликах, то не. Вулики були» [7].

Пасіка родини Н. Сьомак розпочалась із старого дідівського довбаного вулика-лежака, переробленого на рамки. Спочатку бджолам займався лише

Рис. 1. Коробка-лазбень для вибирання меду,
с. Хотин, В. Семенович.

чоловік, згодом поступово до справи долучилася і дружина, яка за відсутності чоловіка, знає, що і як потрібно робити. Є на пасіці і колодний вулик, але бджіл у ньому тримають тільки для отримання роїв, а меду практично не вибирають: «Там вони вже що самі відтягли вощину. І ми їх нічого не робимо, не беремо. Нічого не берем. Ну, тіки рої беремо. Рояться і всьо. Тако з низа часом, якщо є що, тако з низа, підріжемо вощину і всьо [...]». Але ми в основному, хватає нам цього меду, то ми його і не чіпаємо» [9].

У с. Хотин є пасіки із рамковими вуликами. Особливо слід відзначити Федора Боровця, який продовжує родинні традиції пасічництва, має старий бджолярський реманент, що перейшов йому у спадок від батька. Хоч сам він вважає себе «неважним» пасічником, а от «Батько, то да!». Федір Михайлович всі вулики тримає в лісі. Добре пам'ятає довбані вулики, їх конструкцію та назви основних частин, способи догляду за бджолами. З розповідей батька бджоляр знає, що раніше пасік і бджіл було дуже багато, більше, ніж зараз мух: «...пасік багато тоді, тоді переважно була чиста природа і пчол то було тоді так, як зара мух тільки нема, як тоді пчол було [...]». То тут цих пасік було почті через кожну хату». Ф. Боровець пам'ятає про «заповіт на бджіл» («Да, заповідали. Це законний, ну, як на хату, на жилью, як на землю. Це такий закон существує»), про дарування вуликів на весілля («... що ценивалося, те і дарували [...]». Значить пчоли цінувалися. Значить, тобє той пасечник дарив тобї там п'ять, чи скільки, вуликів, цих, семей. Це називалося «сем'я» пчїл. От тільки, тільки тобє. І значить забирав то вон собі. Той зять. Уже займається вин себе пасікою тее»), про частування нововибраним медом («Частувались усі. Примерно, як я тоді вибирав, вельми сильно, ну, взяточний рок був [...]». Меду було багато. Там пастухи пасли. Угостили всіх досхочу, скільки вони хотели, то ели [...]». Ну, то щчитається, як благородне дело»). Бджоляр знає й про різноманітні бортницькі

пристосування, наприклад, лазиво: «Там «лавочка» така була [...]». А мотузка, то вже просто була із того, оно льяна тее. Тоже прали теї, з конопель. Да плели таке веровки. Сукали, а посля ще плели, щоб вона крепша була [...] щонайменше десіть метрув». Для вибирання використовували коробку-лазбень (див. Рис. 1): «Для меду була спеціальна посуда. Лазбень [...]». Його робили із липи. Кору із липи. Такої великої липи. Брали обдирали ту кору, коли вона, значить, отстає». Має ще й бортне колесо, яким колись піднімали вулики-колоди на дерева. Знає про спеціальні ножи для підрізування меду у бортах і колодах [10].

Своєрідним музейним комплексом по збереженню колодних вуликів є село Князівка. Бортництвом тут займалися члени родини Беб'яків: «З покоління в покоління». Великі колодні пасіки мали рідні брати Петро, Михаль (Михалко) і Герасим Беб'яки, які жили на хуторі, очевидно на батьківському обійсті. На жаль, представники старшого покоління вже відійшли у вічність. Цікаво, що брати спільно доглядали за своїми лісовими бджолами, а потім ділили між собою взток: «... в нас ранше було, були пасіка, ну, совместна [...] ось там Петра, то все були разом бжолі [...]». Глядели і мед делили вже [...]». Разом доглядали [...]». Медом делилися [...]». Брали мед, привозили да й делили там. Поровну. На всех». Пізніше брати розділили вулики між собою порівну: «А потом решили [...] По хазяйствах. То сказали, є там сорок, чи шеєсят вуликув — двадцить тому, двадцить тому. Тиї вулики там, цьому, тие — там вулики. Казали, що цьой вулик там. Там в Брищах десіть вуликув — то твої в Брищах. Тие другому — то тому» [12].

Тепер бджолярську справу продовжує молодший представник родини Антон Беб'як, племінник Петра і Михалі (син їхнього брата Герасима), який живе в селі і сьогодні має сорок п'ять вуликів, з них 22 рамкових і 23 старі колоди, окремі з яких вражають своїми розмірами (див. Рис. 2–3). Одна зі старих колод має висоту 133 см, а обхват (окружність) — 258 см. Вуллі перейшли у спадок від батька і діда, а можливо, і прадіда: «Може быть ще й прадід, бо сьо старіє вулле. То такі зара, такого лесу мало вже є, баचितе. Стрижньовий ліс такий, то воно. Вони служать довго». У всіх колодах є бджолі. Донедавна бджоляр доглядав ще й за лісовими вуллями. Але з віком це заняття стало не під силу, та й мародери руйнують колоди по лісах, скидають їх з дерев: «... деруть в нас тоже тие бджолі. Скидають вуллі, приходять. В мене вітопили. Водюю заливають. Або огньом те, випалюють [...]». Ранше в нас не дерли так бджолі ранше. Бо воно просто охраниялось і законом — раз, і люде боялися по Божому. Бо то, кажуть, великих грех, якщо бджолі відерете». Сьогодні бджоляр має в лісі лише три сім'ї, решту перевіз додому.

Рис. 2. На пасіці А. Беб'яка,
с. Князівка.

Рис. 3. Колодні вулики на пасіці А. Беб'яка,
с. Князівка.

А. Беб'як чудово орієнтується в конструкції колодних вуликів (видовбані через довж, через голову), знає традиційні назви його частин. Косі хрести з однією-двома рисками на довжі ставлять для того, щоб знати, де верхній і нижній кінець, щоб швидко і легко поставити брусок на місце: «От подняли ви, щоб вам не крутить сюди-туди, а ви знаєте вже, що вверху. Вже ви з цієї сторони ставите його не будете». Знаків на лісових колодах, які б підтверджували право власності на них того чи іншого господаря, не ставили: «... ми не ставили. Ніяких знаків не ставили. Знав свої вулли та й всьо. Кожен пасічник не чіпає. То мої вулле. Друга пасіка другого пасічника, таке». У бджоляра збереглися окремі традиційні бортницькі пристосування. Так, він ще й тепер використовує батьківські клещі для видушування перевареного воску. Донедавна користувався воротом, яким піднімав колодні вулики на дерева, а також лазбенем для вибирання меду. Лазбені виготовляли з коли в'яза або липи, дно прошивали сосновим коренем, зверху накривали кришкою. Дотепер має дерев'яні маточники, старе мотуз'яне (конопляне) лазиво [12].

За вуликами свого батька Петра Беб'яка (1933–2010 рр.) доглядає Тетяна Старинська із чоловіком [11]. Разом з тим, не у всіх сім'ях знайшлися продовжувачі родинної справи і десятки колодних вуликів, розміщених на родинному обійсті Беб'яків і довкола нього (родина жила на хуторі), сьогодні покинуті напризволяще і завершують своє існування. Без догляду їх покинули бджоли і тепер вони руйнуються. Значну частину з них ще можна відродити і можливо створити сільський музей давнього промислу, яким століттями займалися місцеві мешканці, зберігши традиції до сьогодні.

Окремі колодні вулики є ще й по лісі довкола села: «Отам на качатнику у нас, там дванадцять штук [...]. А сюди ближче ще штук мабуть із восьми. І [...] ще є. Отут зараз, з півкілометра» [11]. Є вулли Петра

Беб'яка, а більшість уже позабирали додому: «В лісі зара пошти нема [...]. В основном гарніе пасечники помирали, а тіє молодіє не хочуть [...]. Нема, ніхто не хоче, не доглядає». Колись до бджолярів у селі ставились з повагою: «О! Бжоларов уважали. Та й зара, бачите, говорять у селі — батюшка на першом місці, а бжолар на другому». А сьогодні чисельність бджолярів у селі скорочується [12].

У с. Вітковичі дотепер збереглися колодні вулики, які стоять на садибах кількох пасічників. Ульянов Горобей лише кілька років назад привіз свої вулики з лісу, які стояли на відстані десяти кілометрів від села, і розмістив їх на садибі, переважно на деревах (див. Рис. 4–5). На відміну від багатьох інших пасічників, які зазвичай перейняли бджолярство від своїх батьків і дідів, в родині Ульяна Гороб'я цим промислом не займалися. Але були сусіди медярі, від яких і перейняв бджолярську справу: «Я колись пас десіть кілометрів худобу калхозну, да я бачив, в дядька були пчоли тамеки. І вон показував мене і давав мене мед. Да я так узавса собі, взявса, во, да й мав пчоли». Респондент сам виготовив усі свої колоди, вивозив їх до лісу, піднімав на дерева, досконало опанував науку догляду за лісовими бджолами. Цікаво, що на дерева піднімався самотужки: «А я і зара могу поднятсьа. Я вельки лизу, вельми. Отако лезу. Руками й ногами, а потом аба взявса за сучок, за голлю да й я вже тамеки». Користуватись лазивом боявся, бо були випадки, коли воно рвалося: «Обриваетса да я боявса його». До дерева кріпився мотузкою: «Я то прив'язувавса, я взяв веровкою да отако перев'язавса, да й двома руками работаеш. А як не прив'язаний, то шо ж ти еднею рукою» [13].

У с. Михалин також є невеликі пасіки з рамковими вуликами. На одній садибі зберігся колодний вулик. На іншій стоять невеличкі за розмірами, але вже старі колодні вулики, частина яких зроблена під рамки. В цій родині бджільництвом займаються

Рис. 4. Колодні вулики, привезені з лісу, на соснах у межах садиби У. Гороб'я, с. Вітковичі.

Рис. 5. Колодні вулики, привезені з лісу, на садибі У. Гороб'я, с. Вітковичі.

з діда-прадіда: «Як батько, так як він від деда, від прадеда. Та й в деда, я знаю, що мой дед, його батько, рано помер, о. Ну вже, вже років скільки? То вже тих і бджолей немає. Скриньки стоять, ото ж вулички тиє стоять, а того нічого в його нема вже» [16].

У невеличкому селі Сівки старі рамкові вулики збереглися на садибі одного господаря, але у зв'язку з тим, що в останні роки бджоли погано ведуться, пропадають, він за ними практично не доглядає [17].

Респонденти із с. Балашівка пам'ятають, що до війни у селі було багато бджіл і пригадують окремих медярів: «Наприклад, ото Трихон був. То такий медяр, в його були пчоли багато, казали [...] Іван Петриков. Ми, і в мого батька даже був вулик [...] А в Івана ж було багато вуликів [...] До війни, я пам'ятаю, і в Трихона були, і в Дениса були, і в Гримихи кругом були. І у тих бачив, як ми кажемо, в Селищах отих [...] Було багато вуликів. Вулле були. Тільки вони всі по лісі. На соснах. На дубові, на соснах [...]. В діда були, в мого батька. Багато пчолей колись». В родині М. Чеберяки також були колодні вулики, які тоді називали «гуль», «гулле». Від укусів бджіл помер двоюрідний дід респондента Денис, на якого напали бджоли під час роботи з вуликом на дереві. Сьогодні на сільських пасіках переважають рамкові вулики, але зберігаються і колодні [18].

У с. Поліському рамкові вулики є на садибах батька та синів родини Шульжуків. Як відзначає респондент, він перейняв це заняття від батька: «В мого батька були пчоли і вже так собі став розводити». В останні роки бджільництвом починають займатися і молоді люди: «Але стали багато молодих. Такіє, що вже хочуть розводити [...] Четверо вже є». Свої пасіки молоді бджолярі розміщують на «полігоні». Цікаво, що навіть той син респондента, який живе на Дніпропетровщині, також тримає бджіл [19].

Пасічник із с. Маринин займається бджільництвом з дитинства, продовжуючи родинне заняття, яке передавалось від діда Павла Власюка до батька Сидора Власюка і тепер до респондента: «Я займаюся почті є що сказати, я то змалку. Змалку. Через те, що мій прадід, дід, батько і я — йде по наслідству. О. Так що давно ми займаємся цим бджільництвом. А вже до цих пір, то тепер вже навроно кінець буде цьому всьому» [21].

У с. Бистричі раніше розвивалось колодне бджільництво: «...моєї матері брат [...] Він держав, дядько, осіє, вулики. В його больш були вулики. Я знаю, оно дві скриньки було, а то вулики в його були. І йому сильно велися пчоли. Він старий такий вже був, коси такіє з бородою. То він коло того, тих вуликов ходив, те, пчола йому сяде, сюди вот, то бере, щоб не задушить їє. Ну, отаково бере, так. Легесенько. Ну, я ж був такий хлопчак, то я вже до їх ходив. А в його дітей не було [...]. То в його отакій дубовий кадовб був, повний меду був. Як зара ото бачу, такий аж чорний, вот. Я пойду в комору, ложкою вколуплю. От стилька, стилька, такий кадовб, тільки було меду в його. Так велися пчоли» [22].

У с. Голубне велика рамкова пасіка є у родини Симонців. Почав родинну справу батько Василь Симонець, який був сліпий, а діти спочатку допомагали, а тепер продовжують цю справу: «Ше його брат, чоловікув, живе тут тоже в селі. Він тоже займається, але він багато пізніше, бо він вже пішов на пенсію, то він пізніше почав за нього займатися, а ми з самого початку. Я помагала завжди їм, там на пасіці». До справи активно долучилася і невістка, яка допомагала свекрові і тепер знає всі секрети бджолярської справи: «Я, як я почала займатися? Я вийшла в заміж сюди. В свекра була пасіка. І я так у їх дивилася, мені сподобалося. І ми вже построїли цю хату, свою вже, у вісімдесят третьому році перейшли ми. Ну, і в батька взяли пару сіней і так розвели собі. І так до цієї пори

займаємося». Колись члени цієї родини доглядали і за колгоспною пасікою, яка стояла у них на садибі. За твердженням респондентів молоді господарі намагаються завести пасіки, але це їм не дуже вдається: «В багатьох заводили, але ж що ж вони, не вміють. Ідуть до його — ходи роя збереш, ходи подивися, консультантом [...]. Ходи мені те зроби. То я що, должен за всіма ходити, чи що?» [24].

У с. Білка рамкова пасіка є у старости сільської церкви та у його брата, який живе на хуторі. По кілька вуликів також мають біля десяти молодих господарів [23]. У с. Губків невелика пасіка із колодних і рамкових вуликів, які респонденту перейшли від батька, є на хуторі за селом [25]. Незначний розвиток бджільництва зафіксований у с. Богуші та Тишиця, де колодні вулики називали просто «вулик». У с. Богуші на кладовищі були старі дуби, у яких жили дикі бджоли: «Там бджолей було море на тих дубах» [14]. Бджолярство є родинним заняттям С. Сидорука із с. Тишиця. Респондент знає про бортницькі при-

стосування, способи піднімання на дерева колод і бджолярів та ін. [15]. Є вулики і в с. Друхів. На одній садибі є два колодних вулики, які залишилися після смерті батька-пасічника. Родина доглядає за ними, що дозволило з'ясувати їх конструкцію [20].

Отож, хоч респонденти практично в усіх селах відзначають скорочення бджільництва впродовж другої половини ХХ ст., воно живе і продовжує розвиватися. В останні роки, у зв'язку з економічною ситуацією у поліських селах, можна говорити про навіть часткове відродження бджільництва, яким починають займатися молоді господарі, що переймають нагромаджені віками традиції і опановують наукові основи догляду за бджолами. Частково зберігається традиційне колодне бджільництво. Тому села Березнівщини можуть бути включені до туристичного маршруту «Медове коло». Однак для цього варто було зберегти численні колодні вулики, які є у с. Князівка, Вітковичі та ін., створивши, наприклад, сільський музей бджільництва.

Джерела та література:

1. Гарна новина [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/361162167557946/>, назва з екрану.
2. Записано від Хиліюка С. Й., 1936 р.н., с. Моквин Березнівського р-ну Рівненської обл. (далі — Брзн.). Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Березне-2013, оп. Дмитренко, од. зб. D1S1.
3. Записано від Хильчука М. О., 1933 р.н., с. Поляни Брзн. Там само, од. зб. D2S1.
4. Записано від Гвяздовської Г. М., 1938 р.н., с. Бронне Брзн. Там само, од. зб. D2S2.
5. Записано від Петрук М. Ф., 1928 р.н., с. Бронне Брзн. Там само, од. зб. D2S3.
6. Записано від Іванюк П. Т., 1934 р.н., с. Бронне Брзн. Там само, од. зб. D2S4.
7. Записано від Сьомака С. О., 1929 р.н., с. Яринівка Брзн. Там само, од. зб. D3S1.
8. Записано від Захарка П. А., 1922 р.н., с. Яринівка Брзн. Там само, од. зб. D3S2.
9. Записано від Сьомак Н. М., 1956 р.н., с. Яринівка Брзн. Там само, од. зб. D3S3.
10. Записано від Карпець У. Г., 1936 р.н. і Меленчук С. В., 1937 р.н., с. Хотин Брзн. Там само, од. зб. D4S1.
11. Записано від Боровця Ф. М., 1940 р.н., с. Хотин Брзн. Там само, од. зб. D4S3.
12. Записано від Несенчука М. В., 1956 р.н. і Старинської Т. П., 1972 р.н., с. Князівка Брзн. Там само, од. зб. D5S1.
13. Записано від Беб'яка А. Г., 1952 р.н., с. Князівка Брзн. Там само, од. зб. D5S2.
14. Записано від Гороб'я У. М., 1935 р.н., с. Вітковичі Брзн. Там само, од. зб. D5S5.
15. Записано від Сиси Л. О., 1941 р.н., с. Богуші Брзн. Там само, од. зб. D6S1.
16. Записано від Сидорука С. Г., 1935 р.н., с. Тишиця Брзн. Там само, од. зб. D6S3.
17. Записано від Крук Н. П., 1974 р.н., с. Михалин Брзн. Там само, од. зб. D7S2.
18. Записано від Євтушка А. І., 1931 р.н., с. Сівки Брзн. Там само, од. зб. D10S2.
19. Записано від Чеберяки М. І., 1936 р.н., с. Балшівка Брзн. Там само, од. зб. D10S4.
20. Записано від Шульжука І. Є., 1929 р.н., с. Поліське Брзн. Там само, од. зб. D11S1.
21. Записано від Кардаш Л. Й., 1966 р.н., с. Друхів Брзн. Там само, од. зб. D11S2.
22. Записано від Власюка О. Г., 1938 р.н., с. Маринин Брзн. Там само, од. зб. D12S1.
23. Записано від Бардак Ф. І., 1923 р.н., с. Бистричі Брзн. Там само, од. зб. D13S1.
24. Записано від Майструка А. Т., 1932 р.н., с. Білка Брзн. Там само, од. зб. D14S1.
25. Записано від Симоніць Н. О., 1957 р.н., с. Голубне Брзн. Там само, од. зб. D14S4.
26. Записано від Довмата Ю. С., 1940 р.н., с. Губків Брзн. Там само, од. зб. D16S1.
27. Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», 17.10.2003 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69, назва з екрану.

Валентина Надольська

ПАМ'ЯТКОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ГУРТОВОГО

Активні і всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу не тільки до загальної історії нашої держави, окремих її регіонів, але й актуалізують зацікавлення дослідників життям та діяльністю яскравих постатей у галузі вітчизняного музейництва, пам'яткознавства. Вивчення найрізноманітніших аспектів діяльності видатних осіб, які впливали на суспільні процеси, збереження національної свідомості є одним із важливих завдань сучасних наукових досліджень в Україні.

У контексті актуалізації в сучасних історичних дослідженнях антропологічного підходу помітне місце повинне бути відведене вивченню діяльності та наукової спадщини відомого на Волині краєзнавця, музейного працівника й водночас пам'яткознавця Григорія Олександровича Гуртового (1924–2012 рр.). Сьогодні недостатньо відомим залишається його внесок у пошук і дослідження історичної та культурної спадщини Волині, справу її збереження, охорони та популяризації, висвітлення сторінок минувшини цього регіону України на підставі часто власноруч віднайдених і досліджених реліквій.

З-поміж інших відомих особистостей Волині другої половини ХХ ст. постать Григорія Олександровича Гуртового, без сумніву, вирізняється по-особливому. Адже упродовж усього свого життя він витрачав власні кошти на зібрання цінних предметів, які нині як експонати Торчинського народного історичного музею красномовно і системно ілюструють минуле Волинського краю.

Усі результати своїх плідних напрацювань, які зібрав протягом усього життя, він заповів Україні: «Від збору цих експонатів я отримав таке задоволення, яке ні за які гроші не купиш. Тому усе це я дарую нашій державі — Україні. І хай вона краще знає історію цього шматочка волинської землі і ці людські долі!» [11].

Тому дослідження життя і діяльності Григорія Олександровича Гуртового як видатного пам'яткознавця Волині є актуальним. Адже ця особистість зробила значний внесок у розвиток музейної справи та пам'яткознавства не тільки Волині, але й України. Завдяки його плідній роботі Торчинський народний історичний музей став справжньою скарбницею історико-культурної спадщини регіону, значним осередком пропаганди та вивчення історичних, мистецьких та культурних пам'яток у Луцькому районі.

Сучасні музеї є важливими соціокультурними закладами історичної пам'яті. Осягаючи їхню місію і функції вітчизняна і зарубіжна музеологія визначили низку сутнісних характеристик музею. Один з ключових акцентів у цій проблемі був зроблений ще у ХІХ ст. російським мислителем М. Ф. Федоровим. Він доводив, що «музей є не збирання речей, а собор облич: його діяльність полягає не у накопиченні мертвих речей» [16, с. 709].

Між музеєм і особистістю існують багатоаспектні зв'язки. Він орієнтований на відвідувачів, але й сам не може успішно функціонувати без подвижницької діяльності відданих улюбленій справі людей — музейних працівників. Чимало музейних закладів в Україні завдячують своїм відкриттям і функціонуванню небайдужим, самовідданим людям. Для таких людей представляє цінність, як свідок минувшини, кожен знайдений черепок чи якась річ із металу, монета, а чи частина давньої зброї і багато інших, здавалося б, безмовних свідків минулого, які можуть багато розповісти. Саме таким був Григорій Олександрович Гуртовий (1924–2012 рр.) — фундатор відомого не лише на Волині, але й далеко за її межами Торчинського народного історичного музею [15].

Переїхавши на Волинь, зацікавившись багатою історією краю, Григорій Олександрович починаючи з 1950-х рр. активно збирав колекцію пам'яток археології, етнографії, нумізматики, стародруків та ін. Він записував спогади старожилів про найцікавіші історичні події, які відбувалися у Торчинському районі. Його колекція пам'яток, яка в подальшому стала основою Торчинського музею, поповнювалася за підтримки колег, знайомих, мешканців району, а також завдяки активній пошуковій роботі.

Григорій Олександрович з юними краєзнавцями часто відвідували місця, де траплялися кам'яні знаряддя праці, кераміка [9, с. 552]. Разом з школярами на березі р. Сарни в Торчині знайшли товсту монету із зображенням вершника і силуетом македонського царя Філіпа ІІ.

Багато речей надходило від місцевих мешканців. Віталій Трофимюк у с. Одеради знайшов кам'яну сокиру, приніс також бомбу Першої світової війни. Петро Заклекта приносив черепки з відбитками шнура, кремінні відщепи з ретушшю, які знаходив на хуторі Валентинів, крем'яні наконечники стріл, наконечник списа, уламок крем'яного серпа, прикрасу з ікла кабана, патрон 1887 р., патрон і кулю 1916 р. Володимир Воїна приніс крем'яний нуклеус

з Торчинського городища. Анатолій Улітовський, приніс крем'яне зубило, литовську монету 1521 р. Анатолій Тиждук — мідну монету XVII ст. Василь Кревський — срібну монету 1 франк 1941 р., мідну німецьку монету 1906 р. Борис Сидун — уламки посуду ручного ліплення. Аркадій Рябчевський, Іван Милянчук — меч 1863 р. з мідною ручкою. Сергій Білик — австрійську монету 1913 р., італійську монету 1920 р. Іван Кревський — глиняну люльку. Олексій Савчук — череп'яну люльку. Віталій Кревський — козацьку люльку [13].

Пасічник з с. Городок Андрій Кришук передав рукописну книгу 1724 р., стародрук 1606 р. з м. Вільно, книгу «Артикули права Магдебурзького» та інші стародруки. Допомогали поповнювати збірку і брати Шаповали, особливо Петро Шаповал. Він, зокрема, вказав адресу, де Григорій Олександрович придбав дві шаблі Першої світової війни. Одна з них, як було з'ясовано, належала бійцю армії Української Народної Республіки Матвію Орлюку [7, с. 27].

Цілий пакунок паперів свого домашнього архіву приніс Антон Миколайович Хитрий із с. Садова. Там були і газети часів революції 1917–1920 рр., і білет біженця, і свої тодішні вірші до різних видань [4, с.154]. Дарування та добровільні передачі речей людьми Торчина та довколишніх сіл стали основним шляхом поповнення збірки.

Поповнювати колекцію майбутнього музею допомагали й випадкові знахідки. Якось Григорій Олександрович їхав до Луцька і побачив на придорожньому урвищі силует горщика. Зупинив машину, оглянувши те місце в обвалі лісу, знайшов черепки від посудини, обпалені кістки і навіть невеликі шматки спресованого попелу. Лише коли у м. Торчині побував професор-археолог Михайло Константинович Каргер, було встановлено, що ці черепки — урна трупоспаленого поховання, до якого вдавалися давні слов'яни.

У недалеких сусідів на стіні клуні побачив дерев'яну борону і запитав про неї у господаря, а він дістав з клуні ще й дерев'яне рало з мідним череслом [9, с. 552].

Одного разу бульдозерист з Торчинського цегельного заводу Володимир Бернащук подзвонив у редакцію і повідомив, що вирили якісь великі кістки. Як виявилось, то були кістки мамонта. Частина бивня, щелепа з велетенськими зубами, про що так довго мріяв Григорій Олександрович.

Велику роль відігравали й закупівлі. На ярмаркових площах Торчина були придбані монети різних історичних періодів: Речі Посполитої, Російської імперії, монети з Іспанії, з Нідерландів, зі Швеції, з феодальних земель Німеччини та одна татарська монета. Всі ці монети Григорій Олександрович ку-

пував за власні кошти. Зустрічаючи цікаві речі на ярмарках чи в окремих осіб, він завжди намагався придбати їх для своєї збірки [5, с. 4].

Отак мандрівки від хати до хати, від села до села давали все нові предмети музейного значення. Речі зберігались не тільки у Григорія Олександровича на роботі у редакційних столах та вдома.

З часом весь робочий стіл Григорія Олександровича був заповнений сотнями предметів, які збирались впродовж декількох років. Це були кремінні сокирки, римська монета імператора Юстиніана, а також багато знімків, стародруків, цегла з дивними мітками, записи спогадів про події, звичаї, людські долі [6, с.189].

Вже на початку 1957 р. Григорій Олександрович завів зошит реєстрації експонатів майбутнього музею — «Реєстр експонатів Торчинського районного музею».

Після офіційного відкриття 17 вересня 1960 р. у Торчині музею пам'яткознавча робота Г. Гуртового набула системного і цілеспрямованого характеру, до неї були залучені школярі. У червні 1964 р. при музеї було створено загін червоних слідопитів «Орля» Торчинської середньої школи, шанувальників та любителів історії краю. До нього входили учні, які приносили старовинні пам'ятки для музею, і яким хотілося шукати нові, цікаві факти, речі [17, с. 4].

Предметом пошуку і дослідження стали документи, які зберігались в сім'ях пошуковців і їх сусідів, а також колишні поля битв. Здійснювалися численні походи, під час яких зустрічалися з свідками важливих історичних подій — героїв війни, ветеранів праці, а також записувалися спогади, легенди, реальність яких згодом вдалося підтвердити.

У Безодні (водойма) в с. Смолигове шукали за легендою скарб, а виявили якийсь великий предмет, подібний на труну. Згодом зрозуміли, що це була бойова ракета 1892 р., яка використовувалась Російською імперією ще з першої половини XIX ст. Уламки зброї минулої війни і військові документи доводилось знаходити часто [9, с. 551].

Почувши легенду про те, що в селі Городок у жовтні 1846 р. побував Т. Шевченко і гостював у родині польського письменника Ю. Крашевського, що там жив, Григорій Олександрович вирушив з учнями дев'ятого класу у Городок. Похід був успішним, адже А. Кришук у подробицях розповів легенду про Т. Шевченка і допоміг виявити гарну різьблену шафу і дзеркало Ю. Крашевського.

Гуртківці побували у с. Шепель з його стародавнім городищем з товстим шаром попелу в основі його валів. Огляд городища, знахідки кількох знарядь, гарного дутого перстня в попелі під валами викликав в уяві Григорія Олександровича образ

древнього міста, що мужньо боронилося від татарської орди хана Батиядесь весною 1241 р. Про долю с. Шепеля, колишнього міста, багато розповів сільський священик Єлисей Долинський. Він подарував музею «Апостол», видрукуваний у 1654 р. у львівській друкарні Михайла Сльозки шрифтами, заставками, успадкованими від першодрукаря Івана Федоровича (так писався він на Волині) [9, с. 551].

Експедиційні дослідження були активними і досить плідними до 1996 р., коли Григорій Олександрович працював вчителем у школі, співпрацюючи з загonom юних слідопитів «Орля». Це були експедиції не тільки по волинських містах, а й у Рівне, Шепетівку, Київ, Мінськ, балтійські міста. Згодом бажаючих взяти участь у експедиціях стало мало, а сам музей не міг проводити експедиції через брак працівників та через слабкий стан здоров'я Григорія Олександровича [10, с. 3].

Опікуючись роботою музею, який працював на громадських засадах, Г. Гуртовий передавав свою зацікавленість минувшиною краю всім небайдужим, мотивуючи їх до пошуку та збереження пам'яток історії та культури.

У 1978 р. шофер торчинського відділення «Сільгосптехніки» С. П. Іванов передав у музей бойову сокиру з чорного каменю, знайдену на буряковому полі в с. Буяни. М. Санькувич, копаючи на городі, натрапив на стремено XIV–XV ст. та череп козла, на якому було чотири роги.

Того ж року до музею принесли свої знахідки десятикласники Юрій Щербик (кам'яну сокиру та крем'яне долото, знайдені у с. Смолигів), Сергій Форманюк (18 монет XVII–XIX ст.), семикласник Павло Соколовський (крем'яний скребок), шестикласник Олег Ковальчук (невеликий нуклеус і відбивач, знайдені у с. Смолигів) та ряд інших предметів. Педагог М. Бойко приніс до музею металеву трубку, схожу на гармату, з отвором для запалу, яка виявилась пізніше одним з стволів багатоствольної козацької гармати [2, с. 4]. У 1987 р. житель с. Веселе Михайло Семенюк передав музею добре збережену бойову сокиру часів Київської Русі [3, с. 6].

У 2007 р. житель с. Смолигів Микола Лук'янюк передав музею медаль, яку виорав на городі. Виявилось, що медаль була виготовлена на знак царського самодержавства під час Лютневої революції в Росії.

Майстриня-вишивальниця Лілія Черненко подарувала музею вишиту ікону Ісуса Христа-Спаса. Випускник Торчинської середньої школи, нині полковник, учасник війни в Афганістані Олександр Радощук, приніс у музей Коран 1984 р. видання, книги про події в Афганістані і міну-метелик.

Торчинець Петро Ревуцький приніс два черепки гончарних посудин, які знайшов піщаному кар'єрі. Посудини реставрували і показали археологам. Виявилось, що вони належать до бронзового віку (XVIII–XVI ст. до н.е.).

Андрій Сас приніс залізні бойові сокири часів Київської Русі, знайдені в урочищі Збинь с. Веселого, військову алюмінієву баклажку 1910 р., цікавий брус для коси в дерев'яній оправі та кілька кам'яних знарядь праці [8, с. 2].

Протягом всіх років діяльності музею під керівництвом Григорія Олександровича фонди музею поповнились великою кількістю цікавих пам'яток, серед яких: неолітична сокира, амфора з круглим дном, фрагмент поховання епохи бронзи, копія дарчої грамоти Галицького князя Льва Даниловича на будівництво монастиря в с. Лаврові 1292 р., меч XII ст., наконечники арбалетної стріли, кришка від посудини давньоруського періоду, скарб литовських монет (1450–1548 рр.), кахлі епохи пізнього Середньовіччя, рукописна книга про рух населення с. Смолигів, списки кріпаків с. Шепель та Смолигів, відзнаки солдатської доблесті періоду Кримської війни, святковий жіночий одяг середини XIX ст., фотокопія газети «Правда» від 7 квітня 1917 р. та газети «Искра» від 8 грудня 1902 р., конспект політв'язня Д. О. Томашевича (секретар райкому комсомолу, член КПЗУ), поштівка, мальована А. Кревським у в'язниці 1937 р., копія декларації про входження Західної України до складу УРСР, козацька пушка, козацька гармата-мортира, мундир генерал-лейтенанта О. Яковлева, мандати Пленуму ЦК КП України, пам'ятна медаль В'єтнаму М. Сахневича, пам'ятна медаль ансамблю «Колос» [14]. Кожну річ, кожен предмет Г. Гуртовий ґрунтовно дослідив, описав, активно популяризував.

Григорій Олександрович першим повернув із забуття імена низки видатних постатей України, волинян за походженням — фундаторки Києво-Могилянської академії та Луцького братства Галшки Гулевичівни, уродженки с. Затурці, відомого зодчого, академіка Мар'яна Перетятковича із с. Усичі, видатного вченого Стефана Стубілевича з Володимира-Волинського; досліджували біографії геніального іконописця Йова Кондзелевича, активної учасниці революційно-демократичного руху, однієї з перших волинських письменниць Єви Фелінської, низки родин торчинської інтелігенції [1].

Багаторічні дослідження Торчинського народного історичного музею лягли в основу ряду праць Григорія Олександровича і знайшли широке відображення в різних друкованих виданнях. Більше 600-а краєзнавчих статей, п'ять книг, сотні заміток,

довідок, інформацій вийшли з-під пера науковця [12, с. 7].

Предметом дослідження краєзнавця стала новітня історія України — трагічні сторінки історії голодомору 1932–1933 рр., трагедія Луцької тюрми у червні 1941 р., діяльність ОУН і УПА на Волині.

Вагомими його доробками стали книги «Волинь — край козацький» (2000 р.), «Волинський Ружин і гетьмани Ружинські» (2003 р.), «Євреї містечка Торчин» (2003 р.) та «Голгофа голоду» (2008 р.), які містять ґрунтовні дослідження маловивчених сторінок історії.

Велика кількість повідомлень Григорія Олександровича про історію Волинського краю, про історію та роботу музею, поповнення його фондів, а також про окремі пам'ятки, наявні в музеї, була надрукована у районних газетах «Вільна Україна», «Колгоспна

правда», «Світло Жовтня», «Слава праці», в обласних газетах «Радянська Волинь», «Волинь», «Віче», «Вісник», а також луцьких «Наше місто», «Луцький замок». Перші з статей з'явилися ще в 1957 р., але були одиничними. У наступні ж роки роботи музею вони налічувалися сотнями. Частина з них — це цілі сторінки, нариси, що продовжувалися в кількох номерах газет [9, с. 558].

Завдяки плідній та старанній роботі Григорія Олександровича, Торчинський народний історичний музей став скарбницею історико-культурної спадщини Волині, значним осередком вивчення та пропаганди історичних, мистецьких та культурних пам'яток краю. Його пам'яткознавча та музейна діяльність допомогли віднайти і зберегти для наступних поколінь безцінні пам'ятки української історії та культури.

Джерела та література:

1. Григорій Гуртовий [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://volyn.info>.— Назва з екрану.
2. Гуртовий Г. О. Добровільні творці музею // Радянська Волинь.— Луцьк, 1978.— 16 серпня.— С. 4.
3. Гуртовий Г. О. Музеї — це наша пам'ять // Радянська Волинь.— Луцьк, 1987.— 25 серпня.— С. 6.
4. Гуртовий Г. О. Музей починався в редакції // Ми — волинські журналісти.— Луцьк, 1999.— С. 152–156.
5. Гуртовий Г. О. Незвичайний експонат // Радянська Волинь, Луцьк, 1979.— 6 травня.— С. 4.
6. Гуртовий Г. О. Обласний і народний музей — постійна співпраця: дещо з досвіду Торчинського народного музею // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. Вип. 4.— Луцьк, 2009.— С. 188–190.
7. Гуртовий Г. О. Перший на Волині народний музей // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб.— Луцьк: Ініціал, 1997.— С. 27–28.
8. Гуртовий Г. О. Поповнили народний музей // Слава праці.— Луцьк, 2007.— 30 червня.— С. 2.
9. Гуртовий Г. О. Як народився і діє Торчинський народний музей // Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах.— Луцьк, 1999.— № 3.— С. 550–560.
10. Добринський А. Пошуковці загону «Орля» // Слава праці.— Луцьк, 1979.— 30 червня.— С. 3.
11. Зібрав 15 тисяч експонатів і подарував їх Україні [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk>.— Назва з екрану.
12. Корецька К. Григорій Гуртовий — громадянин, вчитель, краєзнавець // Народна трибуна.— Луцьк, 1994.— 30 грудня.— С. 7.
13. Реєстр експонатів Торчинського районного музею (1957–2011 рр.) // Поточний архів Торчинського народного історичного музею.
14. Реєстраційна книга експонатів (2007 — пот. ч.) // Поточний архів Торчинського народного історичного музею.
15. Силюк А. Пішов з життя директор Торчинського народного історичного музею Григорій Олександрович Гуртовий [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://volyn-museum.at.ua>.— Назва з екрану.
16. Федоров Н. Ф. Сочинения.— М.: Мысль, 1982.— 709 с.
17. Штинько В. «Кожен експонат проходить крізь моє серце» // Волинь — нова.— Луцьк, 2012.— С. 4.

Віталій Володимирець, Сергій Гуцман, Лариса Ойцюсь

ПАРКИ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ЯК ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІННОЇ АБОРИГЕННОЇ ТА ІНТРОДУКОВАНОЇ ДЕНДРОФЛОРИ НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Як свідчать історичні джерела, на XV–XVII ст. припадає культурний сплеск на Волині із численними замками, а з XVIII–XIX ст. — палацовими комплексами місцевої знаті, що пов'язується з існуванням гіпотетичного міста Суренж, яке, як вважають окремі історики, знаходилося на місці сучасного Рівного. У цей час Волинь стає духовним і культурним центром України [2].

Будівництво палацових споруд та архітектурних об'єктів супроводжувалось створенням парків, які були невід'ємною частиною таких комплексів. Необхідно зазначити, що паркові насадження, їхній тип, загальне планування, композиційна структура органічно вписувались у місцеві ландшафти та створені архітектурні форми. Більшість із існуючих у той час парків Волині були запроектовані та закладені відомим ірландським ландшафтним архітектором Діонісієм Мак-Клером (Міклером) (1762–1853). Як свідчать документи, він упродовж свого життя створив майже 40 садів англійського стилю на Волині та Поділлі. Створені архітектором сади помітно відрізнялися від інших своїми естетичними якостями. Завдяки вмінню чергуванню масивів деревних насаджень із відкритими просторами, Міклер творив чудеса навіть із непоказними ділянками, відведеними для створення садів. Для отримання посівного та посадкового матеріалу він здійснював ботанічні експедиції в Україні та за її межами [6]. Д. Міклер багато уваги приділяв введенню в культуру видів місцевої флори.

Далеко не усі створені Міклером парки дійшли до нашого часу. Ті, що збереглися до нині, у більшості випадків лише віддалено нагадують свій первісний вигляд. Багато з них знаходяться у занедбаному стані, упродовж багатьох десятиків років їхня рослинність розвивалася стихійно. Найбільшої руйнації зазнали архітектурні форми, які були або повністю зруйновані, а в кращому випадку — залишилися лише поодинокі будівлі. Окремі парки отримали статус об'єктів природно-заповідного фонду.

Однак, не зважаючи на сучасний стан парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, вони представляють значний інтерес як дендрологічні об'єкти, оскільки на їхній території зростає чимало видів дерев'янистих рослин, як аборигенних, так і інтродукованих, серед яких зустрічаються екземпляри, вік

яких сягає понад сотню років. Тому автори ставили своєю метою аналіз сучасного стану дендрофлори, що представлена на території існуючих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та комплексних пам'яток природи Рівненщини.

Станом на кінець 2016 р. на території Рівненської області у складі об'єктів природно-заповідного фонду нараховувалось 2 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення загальною площею 39 га та 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення загальною площею 140 га [4]. Однак у 2017 р. на прохання єврейської громади Рівненщини Острозький парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення був виведений зі складу природно-заповідного фонду. Водночас у 2018 р. був створений Горбаківський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва площею 6,3 га. на території Гоцанського району.

Упродовж 2007–2017 рр. авторами були відвідані більшість парків, які є об'єктами природно-заповідного фонду Рівненської області. Під час відвідування проведена загальна оцінка стану паркової території в цілому та дерев'янистих насаджень зокрема. Також визначався видовий склад дерев і кущів цих парків. Латинські назви таксонів наведені із використанням бази The Plant List (2013) [10], вони вказуються лише під час першого згадування виду. Для визначення та характеристики видів дендрофлори використані довідкові джерела [1, 3, 7, 9].

Статус парку-пам'ятки загальнодержавного значення мають парк ім. Т. Шевченка у м. Рівне та Гоцанський парк. Парк у м. Рівне був заснований у 1939 р. на місці колишнього маєтку князів Любомирських. За літературними даними тут зростає понад 150 видів і форм дерев'янистих рослин [8]. Варто зауважити, що тут щорічно підсаджують нові види, хоча окремі екземпляри всихають і їх видаляють. Із ботанічної та естетичної точок зору найбільший інтерес тут представляють сосна Веймутова /*Pinus strobus* L./, тис ягідний /*Taxus baccata* L./, магнолія Суланжа /*Magnolia × soulangeana* Soul.-Bod./, півонія дерев'яниста /*Paeonia suffruticosa* Andrews/, липа американська /*Tilia americana* L./, ялиця біла /*Abies alba* Mill./, ліщина ведмежа /*Corylus colurna* L./, вільха сіра /*Alnus incana* (L.) Moench/,

бузок угорський /*Syringa josikaea* Jacq. fil./, таволга японська /*Spiraea japonica* L./, каштан їстівний /*Castanea sativa* Mill./, робінія залозиста /*Robinia viscosa* Vent./, псевдотсуга Мензісова /*Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco/, кипарисовики Лавсона /*Chamaecyparis lawsoniana* Parl./ та горохоплідний /*Ch. pisifera* Siebold et Zucc./, яловець віргінський /*Juniperus virginiana* L./, модрина сибірська /*Larix sibirica* Ledeb./, слива Пісарді /*Prunus cerasifera* Ehrh., var. *pissardii*/, катальпа бігнонієподібна /*Catalpa bignonioides* Walt./ та інші.

Гоцанський парк був наймовірніше закладений у кінці XVIII ст. князями Ленкевичами і займав декілька гектарів. Більша частина парку мала ландшафтне планування. У 40-х роках XIX ст. графи Валевські реконструювали парк, який мав тоді площу 15 га. Із початку XX ст. і до 1939 р. парк належав монастирю. Ще у 1960 р. на території парку знаходились скульптури на релігійні теми, що були встановлені на високих масивних постаментах. Упродовж XX ст. парк зазнав значних втрат площі. Палац, який вірогідно знаходився у центрі паркового масиву, зараз опинився на його межі [5]. Під час обстеження видового складу дедрофлори на території Гоцанського парку було виявлено зростання 64 видів дерев і кущів із 38 родів і 21 родини. Серед видів природної флори значну цінність представляють їхні декоративні форми, зокрема ялівець звичайний (форма колоноподібна або ірландська /*Juniperus communis* L., f. *hibernica*/, дуб звичайний (форма пірамідальна) /*Quercus robur* L., f. *concordia*/, клен гостролистий (форми Шведлера та сфероподібна) /*Acer platanoides* L., f. *schwedleri*; f. *globosum*/, ясен звичайний (форма плакуча) /*Fraxinus excelsior* L., f. *pendula*/. З інтродукованих видів передусім представляють значний інтерес ті види, що зрідка культивуються на території області й які відомі лише з окремих місць. Це насамперед гінкго дволопатева /*Ginkgo biloba* L./ (діаметр стовбура 0,5 м) — третинний релікт, єдиний на сьогодні живий представник колись багаточисельної родини Гінкгові /*Ginkgoaceae*/. У природному стані це дерево зростає лише у Східному Китаї. В Європу воно було завезене голландським лікарем Демпфером у 1730 р. В Гоцанському парку гінкго висадили ще у кінці XIX ст. Також серед інтродукованих видів на увагу заслуговують ялина колюча (форма сиза) /*Picea pungens* Engelm., f. *glauca*/, сосна чорна або австрійська /*Pinus nigra* Arn./, сосна Веймутова, верба Матсуданова (форма звивиста) /*Salix matsudana* Koidz., f. *tortuosa*/, тополя сіривата /*Populus canescens* Smith/, тополя Симонова або китайська /*Populus simonii* Carr./, горобина проміжна /*Sorbus intermedia* (Ehrh.) Pers./, троянда столиста

/*Rosa centifolia* L./, стифнолобіум японський або софора /*Styphnolobium japonicum* (L.) Schott/, клен сріблястий або цукристий /*Acer saccharinum* L./, гіркокаштан восьмилисточковий /*Aesculus octandra* Marsh./, бархат амурський /*Phellodendron amurense* Rupr./, ясен пенсільванський /*Fraxinus pennsylvanica* Marsh./ . Ці види мають добре виражені деративні якості та інші корисні властивості. У Гоцанському парку збереглося багато старих екземплярів дерев. До цього часу тут зростає 27 видів дерев більш як столітнього віку. Серед них є екземпляри орієнтовно 200-річного віку ясена звичайного (діаметр 0,52 м), три 180-річних ясени, шість 180-річних кленів гостролистих, п'ять 190-річних гіркокаштанів звичайних /*Aesculus hippocastanum* L./ і один такого ж віку гіркокаштан восьмилисточковий (діаметр 0,66 м), три 180-річних екземпляри ялини звичайної /*Picea abies* (L.) Karst./ (діаметр від 0,8 м до 0,9 м), декілька видів дерев 100-річного віку, серед них три екземпляри сосни чорної (діаметр від 0,56 м до 0,6 м) та Веймутової (діаметр 0,86 м), липи серцелистої /*Tilia cordata* Mill./, модрини європейської /*Larix decidua* Mill./ (діаметр від 0,4 м до 0,76 м).

Великомежирицький парк у Корецькому районі був закладений у 1793–1800-х рр. князем Я. Стецьким. Необхідно відмітити колишнє досконале ландшафтне планування парку, окремі елементи якого збереглися й до наших днів, насамперед вміле використання наявних рельєфних форм. Насадження до певної міри витримані в ландшафтному стилі — наявність звивистих стежок і доріжок, чергування відкритих ділянок, які дають добрий кругозір, із групами деревних і чагарникових насаджень, частина яких висаджена у вигляді алеї та прямих рядків, присутність у підніжжі пагорба невеликого ставу (нині він знаходиться за межами офіційної паркової території). На парковій території зростає 37 видів дерев і кущів, які належать до 27 родів і 19 родин. Серед видів природної флори певну цінність представляє плакуча форма верби білої /*Salix alba* L., f. *vittelina pendula*/. З інших місцевих видів цінними є насадження бирючини звичайної /*Ligustrum vulgare* L./, в'язу гладкого /*Ulmus laevis* Pall./, яблуні лісової /*Malus sylvestris* (L.) Mill./ та жостеру проносного /*Rhamnus cathartica* L./. Останній вид має обмежене поширення на території області й представлений малочисельними популяціями. З інтродукованих видів передусім представляють інтерес такі види, як горіх сірий /*Juglans cinerea* L./, дерен справжній або кизил /*Cornus mas* L./, яблуня ягідна /*Malus baccata* (L.) Borkh./, шовковиця чорна /*Morus nigra* L./. Ці види мають добре виражені деративні якості та інші корисні властивості. Потрібно зазначити, що в парку горіх сірий, шовковиця чорна та в'яз

низький /*Ulmus pumila* L./ представлені багатьма, відносно старими екземплярами. Значну фітосозологічну цінність мають дерен справжній (його вік оцінюється більш як столітнім періодом) і яблуня ягідна, що нечасто культивуються на території області. Тут до нині збереглося чимало старих екземплярів дерев, у тому числі більш як столітнього віку, зокрема в'яза гладкого (з обхватом стовбура 3,30 м), липи серцелистої (з обхватом 3,10 м), клена гостролистого (з обхватом 3,10 м), ясена звичайного (з обхватом 3,55 м).

Тучинський парк у Гошанському районі був закладений у 1790 р. тучинським воєводою М. Валевським, нині від нього збереглися лише окремі фрагменти. На його парковій території зростає 54 видів дерев і кущів, які належать до 37 родів і 21 родини. Серед видів природної флори певну цінність представляють колоноподібна або ірландська форма ялівцю звичайного /*Juniperus communis* L., f. *hibernica*/ та плакуча форма верби білої. Із інтродукованих видів фітосозологічну цінність мають клен сріблястий, тополя Симонова, тополя запашна /*Populus suaveolens* Fisch./, хеномелес японська /*Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl./, широкогілочник східний /*Platycladus orientalis* (L.) Franco/. Тут також збереглося понад 25 екземплярів дерев, які мають чималі розміри та поважний вік і становлять у цьому відношенні певний інтерес, зокрема екземпляри дуба звичайного (з обхватом стовбура 3,50 м), липи серцелистої (з обхватом 3,70 м та 3,60 м), модрина європейської (з обхватом 3,30 м).

Зірненський парк у Березнівському районі був заснований у 1905 р. паном Малинським на місці болота. Осушувальні та дренажні роботи тут були проведені західною експедицією по осушенню боліт під керівництвом Жилінського. Планування парку здійснене за проектом Д. Мак-Клера. Під час його створення селяни возили ґрунт підводами та вимощували болото. За літературними даними нині в парку зростає приблизно 80 видів дерев'янистих рослин [8]. Найбільш цінними із них є сосни Веймутова, чорна або австрійська, смолиста /*Pinus resinosa* Aiton/, жовта /*P. ponderosa* Dougl./, ялини сибірська /*Picea obovata* Ledeb./ та шорсткувата /*P. asperata* Masters/, модрина європейська та польська /*Larix x polonica* Racib./ (вона занесена «Червоної книги України» (2009 р.), дико зростає у Карпатах), клен сріблястий, пурпурова форма клена гостролистого /*Acer platanoides* L., f. *rubrum*/, розсіченолиста форма дуба звичайного /*Quercus robur* L., f. *fastigiata*/. Серед представлених дерев є багато старих екземплярів, вік яких сягає понад 100 років, зокрема дерева ялини європейської, клену сріблястого, ясена високого, липи серцелистої (із обхватом

стовбура понад 5,0 м.), граба звичайного /*Carpinus betulus* L./, сосни Веймутової.

Парк «Антонівка» у Володимирецькому районі є місцем зростання 21 виду дерев'янистих рослин із 18 родів і 9 родин. Із видів природної флори значну практичну цінність має дуб звичайний, який проявляє приклад досить успішного насінного поновлення. Його популяція тут представлена різновіковими деревами, в тому числі старими екземплярами. Результати проведених вимірювань показали, що середня висота деревостану дуба становить майже 24 м, середній діаметр крони зрілих особин цих дерев варіює в межах 7,95–8,05 м. З інтродукованих видів передусім становлять інтерес яловець козакий /*Juniperus sabina* L./, троянда зморшкувата /*Rosa rugosa* Thunb./, черемха пізня /*Padus serotina* (Ehrh.) Ag./.

Мізоцький парк був закладений у 1797 р. графом К. Дунін-Карвицьким за проектом Д. Мак-Клера. Парк та палацовий ансамбль були спроектовані в англійському стилі, для якого характерна вільна композиція паркових доріг і галявин, річок, струмків, обрисів водойм із врахуванням рельєфу місцевості, а також із живописним розташуванням рослинності. Нині парк перетворився у руїну, частково збереглися двоповерховий будинок відпочинку з півколонами на фасаді та мисливський будиночок. На парковій території зростає 36 видів дерев і кущів, які належать до 27 родів і 17 родин. Серед видів природної флори цінність представляють плакучі форми ясена звичайного та верби білої. Із інтродукованих видів заслуговують на увагу бархат амурський, береза паперова /*Betula papyrifera* Marsh./, модрина європейська, тополя бальзамічна /*Populus balsamifera* L./ . До цього часу тут зростає 7 дерев вікового віку, серед яких екземпляри ясена звичайного (з обхватом стовбура 3,70 м і 3,50 м), липи серцелистої (з обхватом 3,30 м), гіркогоштану звичайного (з обхватом 3,10 м).

Острожецький парк на Млинівщині, представляє собою старовинний пейзажний парк першої половини XIX ст., який розташований на мальовничому лесовому пагорбі першої надзаплавної тераси р. Зборів — правої притоки р. Стир. Парк знаходився навколо палацу графів Ледуховських. На території парку зростає майже 30 видів дерев і кущів. Фітосозологічну цінність представляє пурпуроволиста форма бука лісового /*Fagus sylvatica*, f. *purpurea*/, вік якого сягає майже 200 років. Чимало дерев є віковими, зокрема липа серцелиста, тополя біла /*Populus alba* L./, ясен високий, клен гостролистий.

Млинівський парк був закладений на межі XVIII і XIX ст. і розташований на першій надзаплавній терасі р. Іква. Парк створювався одночасно із будів-

ництвом палацу графів Ходкевичів. Цей парк також був спроектований ландшафтним архітектором Д. Мак-Клером. У парку було проведене терасування території, встановленні паркові скульптури, збудовані штучні канали з каскадами. Вважається, що Млинівський парк був одним із перших на Волині, де планування території проведене із врахуванням особливостей ландшафтів. Нині у збереженій будівлі-офіцині графів Ходкевичів розташований Млинівський краєзнавчий музей. На території парку зростає приблизно 30 видів дерев'янистих форм серед яких збереглися екземпляри віковичних дерев дуба звичайного, ясена високого, клена гостролистого, в'яза голого [9].

Городоцький парк у Рівненському районі розташований на невеличкому острові в заплаві р. Устя. Цей старовинний пейзажний парк був закладений у кінці XVIII ст. також Д. Мак-Клером за ініціативою угорського графа В. Естергазі, пізніше маєток графа перейшов у власність доволі відомого на Рівненщині барона Р. В. Штейнгеля. Тут збереглася церква, що була збудована у 1740 р. Одночасно парк в деякій мірі характеризується ландшафтною різноманітністю, що створюється передусім за рахунок рельєфу — високого пагорбу з пологими схилами, що з усіх сторін оточений водою й піднімається над рівнинною ділянкою. З верхньої частини горбу відкриваються мальовничі краєвиди на заплаву р. Устя та Вишневу гору. Ландшафтну барвистість доповнюють рядкові насадження дерев, сучасні композиції з декоративних кущів і клумби. На території парку нині зростає 40 видів дерев'янистих форм із 32 родів і 12 родин. Варто зазначити, що тут клен гостролистий представлений своєю декоративною формою — формою Шведлера, а яловець звичайний — колоноподібною формою. Фітосозологічну цінність представляють такі види, як дейція шорстка /*Deutzia scabra* Thunb./, жимолость козолиста /*Lonicera caprifolium* L./, яловець горизонтальний, а також хеномелес японська, гортензія дерев'яниста /*Hydrangea arborescens* L./, таволга японська, магонія падуболиста /*Mahonia aquifolium* (Pursh.) Nutt./, а з видів природної флори — клен татарський /*Acer tataricum* L./. На парковій території збереглися старі екземпляри дерев, які мають чималі розміри, значний вік і становлять у цьому відношенні певний інтерес (дуб орієнтовно 300–350 річного віку, липа серцелиста орієнтовно 180–200 річного віку, ясен звичайний орієнтовно такого ж віку, гіркогоаштан звичайний орієнтовно 120–130 річного віку).

Клеванський парк є залишком старої діброви яка в минулому зростала на території сучасного смт Клевань. У парку зростає 33 види дерев і кущів, які належать до 16 родин. Тут збереглися старі екземп-

ляри дерев дуба звичайного, граба звичайного, клена гостролистого, які мають чималі розміри (обхват окремих дерев до 4 м і висота 20–25 м), значний вік і становлять у цьому відношенні науковий інтерес. Фітосозологічну цінність представляють такі види, як карагана дерев'яниста або жовта акація /*Caragana arborescens* Lam./, клен несправжньо-платановий або явір /*Acer pseudoplatanus* L./, липа європейська, тополя бальзамічна, ялина колюча (форма сиза), шовковиця біла /*Morus alba* L./

Доволі багатим видовим складом дендрофлори характеризується парк-пам'ятка «Новоставський дендропарк». Цей декоративний парк був закладений на місці свіжої дубово-грабової субдіброви. На території парку зростає приблизно 130 видів дерев'янистих форм. Найбільшу созоологічну цінність тут представляють такі види, як горіх маньчжурський /*Juglans mandshurica* Maxim./, сосна Веймутова, ялівці козакий і горизонтальний, а також декоративні форми ялівцю звичайного.

Природні та інтродуковані види дендрофлори багато представлені на території окремих комплексних пам'яток природи. Так, на території Володимирецького парку (площа 3,0 га) зростає 40 видів дерев і кущів із 27 родів та 16 родин. Серед видів природної флори значну цінність мають дуб звичайний і в'яз гладкий. З інтродукованих видів насамперед становлять інтерес ті види, що характеризуються добре вираженими декоративними якостями та іншими корисними властивостями, зокрема горобинник горобинолистий /*Sorbaria sorbifolia* (L.) A. Br./, ірга канадська /*Amelanchier canadensis* (L.) Medik./, таволга біла /*Spiraea alba* Du Roi/, ожини шорстка /*Rubus hirtus* Waldst. et Kit./ та складчаста /*R. plicatus* Weihe et Nees/, троянда зморшкувата, черемха пізня. Практичне значення на парковій території має популяція дуба звичайного, яка тут представлена різновіковими деревами, в тому числі старими екземплярами. Результати проведених вимірювань показали, що обхват стовбура їх складає від 6,5 до 7 м, а висота становить приблизно 20–25 м. Зростають тут ще липи серцелисті з обхватом стовбура майже 6,5 м і висотою до 30 м, а також клени несправжньо-платанові або явори з обхватом стовбура 4,5 м і висотою до 35 м.

Висоцький дендропарк (площа 1,5 га) у Дубровицькому районі нараховує 116 видів дерев'янистих рослин, із яких найбільшу цінність представляють такі види, як бархат амурський, сосна кедрова сибірська /*Pinus sibirica* Du Tour/, клен сріблястий, тис ягідний, ялиця біла, дуб корковий /*Quercus suber* L./. На території Більського дендропарку (площа 1,0 га), що розташований у цьому ж районі, зростає 121 вид дендрофлори, із яких на увагу заслугову-

ють такі види, як тис ягідний, клен сріблястий, сосна кедрова сибірська, горіх чорний *Juglans nigra* L./ та інші. На території Трипутнянського парку (площа 3,0 га) також Дубровицького району зростає приблизно сотня дерев'янистих форм рослин. Характерною особливістю цього парку є зростання тут дикорослого виду тюльпана лісового *Tulipa sylvestris* L./, який тут колись культивувався, а потім здичавів і сформував самопідтримувану популяцію, що є весняною окрасою парку.

Багатою видовою різноманітністю відзначається «Дендропарк «Острозького лісгоспу»» (площа 0,6 га) у м. Острог, де представлено майже 150 видів дерев і кущів [8]. Серед цих видів науковий і практичний інтерес становлять півонія дерев'яниста, сосна Веймутова, тис ягідний, кипарисовики Лавсона та горохоплідний, горіх маньчжурський, ялина сиза або канадська *Picea glauca* (Moehch) Voss/, бархат амурський, таволга Бумальда *Spiraea bumalda* Burv./, вишні Бессева *Cerasus besseyi* (Bailey) comb. nova/ та японська *C. japonica* (Thunb.) Lois./, бузок пухнастий *Syringa pubescens* Tursc./, також тут зустрічаються дерева віком 110–150 років.

Радивилівський дендропарк (площа 0,7 га) нараховує 30 видів дерев і кущів, які належать до 15 родин, зокрема тут представлені такі види, як бархат амурський, модрина японська *Larix leptolepis* (Siebold et Zucc.) Gordon/, дерен справжній, горіх чорний, псевдотсуга Мензісова, ялиця сибірська *Abies sibirica* Ledeb./, До нині збереглося кілька старих екземплярів дерев робінії білої *Robinia pseudoacacia* L./, липи серцелистої, в'яза голого, берези повислої *Betula pendula* Roth./, Зарічненський парк, що також розташований у Радивилівському

районі, є місцем зростання 31 виду дерев'янистих форм рослин із 25 родів і 15 родин, із яких певний інтерес представляють модрина європейська та липа європейська, також тут збереглося декілька старих екземплярів дерев ясена американського *Fraxinus americana* L./, липи серцелистої, модрини європейської, берези повислої, ялини європейської.

Рокитнівський дендропарк (площа 1,8 га) нараховує понад 150 видів дерев і кущів, із яких найбільшу цінність представляють такі види, як дуб скельний *Quercus petraea* Liebl./ і пірамідальна форма дуба звичайного, сосни Веймутова та кедрова сибірська. На території комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Сарненський дендропарк» (площа 1,5 га) зростає понад 110 видів дерев'янистих форм рослин. Особливо цінними тут є екземпляри катальпи бігнонієподібної, магнолії голої *Magnolia denudata* Desr./, сосни кедрової сибірської, модрини сибірської *Larix sibirica* Ledeb./, тису ягідного та інших.

Таким чином, проведені дослідження авторів та аналіз літературних джерел свідчать, що на території парків, які є об'єктами природно-заповідного фонду, зростає орієнтовно понад 180 видів і форм аборигенної та інтродукованої дендрофлори. Серед аборигенних видів представлено чимало декоративних форм і варіацій, які варто рекомендувати для ширшого використання у практиці озеленення населених пунктів. Більшість зростаючих на парковій території інтродукованих видів успішно адаптувалися до нових умов, частина із них відтворюються самостійно. Вони часто мають добре виражені декоративні якості та інші корисні властивості і є перспективними для подальшого застосування у зеленому будівництві.

Джерела та література:

1. Гроздова Н. Б., Некрасов В. И., Глоба-Михайленко Д. А. Деревья, кустарники и лианы. — М.: Лесн. пром-сть, 1986. — 349 с.
2. Дем'янов В. О., Андреев О. А. Велич Дулібії Рось. Суренж (Таємниці Волинської землі). — К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2006. — 264 с.
3. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Довідник. Ч. II. / М. А. Кохно, Н. М. Трохименко, Л. І. Пархоменко та ін. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 716 с.
4. Довкілля Рівненщини. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2016 році. — Рівне, 2017. — С. 105–106.
5. Клименко А. В., Клименко Ю. О. Гошанський парк, сучасне та минуле // Квіти України. — 2003. — № 11. — С. 28–29.
6. Мельник В. І. Сад Волинських Афін. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії — Кременецькому ліцеї (1806–1832). — К.: Фітосоціоцентр, 2008. — С. 5–7.
7. Определитель высших растений Украины. — К.: Наук. думка, 1987. — 548 с.
8. Природно-заповідний фонд Рівненської області / під ред. Ю. М. Грищенка. — Рівне: Волинські обереги, 2008. — 216 с.
9. Сімкін Б. Ю. Деревя лісів і парків. — К.: Радянська школа, 1989. — 136 с.
10. <http://www.theplantlist.org/>.

Володимир Мельник, Ольга Сауш

ГЕОЛОГІЧНИЙ ПАРК ДЛЯ УКРАЇНИ

В 1997 р. на Геологічному конгресі в Пекіні було запропоновано нову форму охорони природного середовища шляхом створення геологічних парків (геопарків) — територій, на яких сконцентровані унікальні та рідкісні геологічні об'єкти, що відзначаються особливою мальовничістю. До таких об'єктів відносяться природні та штучно створені відслонення гірських порід, навчально-геологічні стежки, демонстраційні рудники та колекції геологічних музеїв. Кожен геологічний парк має бути унікальним за своєю геологічною природою.

В 2004 р. під егідою ЮНЕСКО створено сітку геопарків, метою якої стало об'єднання зусиль спеціалістів різних країн задля збереження геологічного різноманіття планети. На третій Міжнародній конференції «Геопарк», яка відбувалась в 2008 р в німецькому місті Оснабрюк було відмічено, що на сьогоднішній день створено 57 геопарків у 18 країнах світу, більшість з яких зосереджена в Європі. Це є результатом успішного виконання програми «Європейські геопарки». Геологічні парки створено на значних площах в Австрії, Великобританії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Німеччині, Норвегії, Португалії, Румунії, Франції, Хорватії, Чехії. Вони становлять велику цінність в науковому, ландшафтно-естетичному та навчально-виховному відношеннях і відіграють важливу роль в економічному розвитку територій, в розвитку природничо-наукового (екологічного) туризму та освіти. Всього в тринадцяти країнах Європи створено 32 геологічні парки. Найбільш відомими серед них є Скам'янілий Ліс на острові Лесбос в Греції, Еолійські острови та гірський масив Мадоніє в Італії, Гора Святого Георга в Швейцарії, регіон Вулканорейль в Німеччині [4].

Унікальні потенційні можливості для створення геологічних парків має Україна, геологічна історія якої багата на події, а сучасне геологічне середовище відзначається значною різноманітністю. Багато геологічних відслонень мальовничо вписується в оточуючі ландшафти. Вони становлять виняткову наукову та ландшафтно-естетичну цінність [8].

Першим повідомленням про базальти Волині була доповідь А. К. Тишецького у 1862 р. Він навіть місцеву назву цієї породи «синій камінь».

У 1909 р. берестовецькі каменоломні відвідав видатний природознавець В. І. Вернадський, який про свої враження написав у листі до дружини. «Дивні розрізи! Унікальна природа. Це поховані під древніми морськими (крейдовими) шарами базальтові породи — ніби на Ельбі» [1].

На початку минулого століття базальти вивчав видатний український геолог П. А. Тутковський. У 1912 р. вчений вперше виявив виходи базальтів

Рис. 1. Берестовецький базальтовий кар'єр

в басейні р. Стиру в околицях села Полиці (зараз Володимирецький р-н Рівненської області) [4].

Базальтові стовпи Волинського Полісся викликали захоплення у найвидатніших вчених-геологів — О. П. Карпінського, В. І. Вернадського, П. А. Тутковського, С. Малковського. Видатний геолог П. А. Тутковський мріяв про ті часи коли базальтові стовпи стануть доступними для туристів та любителів природи [1; 9].

Відомий польський геолог та діяч охорони природи Станіслав Малковський вказував на необхідність бережного ставлення до виходів на поверхню базальтових стовпів у відпрацьованих кар'єрах Берестовця та Янової Долини і вперше запропонував охороняти їх як пам'ятки природи. «Старі каменоломні понад Горинню з величними дубами та смугою лісу понад луками вздовж берега Горині мають бути предметом особливого піклування як один з найчарівніших закутків Волині» писав С. Малковський і далі продовжував «Костопільський повіт має такі чудові краєвиди, що заслуговує створення свого малого Єллоустоунського парку» [10; 11].

Базальтові стовпи Рівненської області викликають захоплення і в наших сучасників. Після проведення акції «Сім чудес України» Янову Долину та Берестовець відвідало багато любителів природи з усієї України, які на сторінках Інтернету залишили захоплені відзиви. Щоправда контрастом до гарних вражень про величне явище природи є недостатня доглянутість та засміченість середовища, що безпосередньо прилягає до базальтів.

Перша геологічна пам'ятка для охорони базальтових стовпів була створена майже через півстоліття після публікацій С. Малковського. В 1983р. рішенням Рівненського облвиконкому в Іваново-Долинському спецкар'єрі на площі 0,8 га була створена геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Базальтові стовпи». Вона описана в книзі «Геологические памятники Украины». В цьому ж виданні

описана та рекомендована до охорони пам'ятка природи «Берестовецький вихід базальтів» [3].

В I томі нового видання «Геологічні пам'ятки України» описано три геологічні пам'ятки. Для охорони базальтів Рівненської області, окрім двох вже згаданих, рекомендована під охорону Берестовецька комплексна пам'ятка [2; 3].

Сучасний стан охорони унікального геологічного феномену не можливо вважати задовільним. Навпаки, вона потребує докорінного поліпшення. Першим етапом цього процесу мало б стати надання природно-заповідного статусу геологічних пам'яток загальнодержавного значення всім кар'єрам, де вже припинений видобуток базальту. В подальшому вони могли б стати основою першого в Україні геологічного парку [4].

Вироблені кар'єри заповнені водою з природних джерел, яка відзначається голубим забарвленням і прозорістю. І в Берестовці, і в Яновій Долині посеред водойм розміщені острови (Яново-Долинський острів називається Островом Кохання), що заросли деревами та чагарниками. Поєднання величних базальтових колон з голубими водами та смарагдовою рослинністю створює унікальний надзвичайно мальовничий гармонійний ландшафт. Отже, природні фактори та діяльність людини спонтанно створили справжній шедевр ландшафтно-архітектури, який потребує лише деякого вдосконалення.

Рослинний покрив островів слід доповнити високо декоративними рослинами місцевої флори (особливо азалією понтійською *Rhododendron Luteum* Sweet) та екзотами. Варто розвести лебедів та інших водоплавних птахів.

Базальтові стовпи за своїм науковим та ландшафтно-естетичним потенціалом нічим не посту-

паються вже існуючим геологічним паркам Європи. Різниця — лише в підходах до цієї проблеми в нашої та європейської влади. Багато природоохоронних ініціатив в нашій країні натикається на глуху стіну непорозуміння з боку влади, оскільки вважається, що створення нових природно-заповідних територій негативно вплине на господарську діяльність людей. Однак, на відміну від заповідників та національних природних парків створення геологічних парків ніяким чином не впливає на господарську діяльність людей. Адже, основу кожного геологічного парку становлять кар'єри, в яких уже не ведеться видобуток корисних копалин і які вже не мають ніякої економічної вартості [4; 5; 6].

Потрібно виділити в натурі територію геопарку, провести її зонування, прокласти навчальні стежини, поповнити колекції вже існуючих музеїв та створити нові експозиції та музеї. Слід зауважити, що наш регіон має достатню кількість музеїв і це є хорошою передумовою для створення геологічного парку. Окрім краєзнавчих музеїв — Рівненського обласного та Костопільського районного, тут є унікальні спеціалізовані музеї — музей бурштину у Рівному та музей лісу в Костополі. Цю розвинену сітку музеїв варто було б доповнити музеєм базальту в Берестовці або в Яновій Долині, в експозиціях якого могла б бути всесторонньо розкрита природа цієї унікальної гірської породи, висвітлена захоплююча історія його відкриття, вивчення та експлуатації на Поліссі.

Україна як країна з унікальним геологічним різноманіттям та зі значними природоохоронними традиціями достойна мати у складі свого природно-заповідного фонду хоча б один геологічний парк з красивою назвою Янова Долина.

Джерела та література:

- Вернадський В. И. Письма к Н. Е. Вернадской. — Москва: Наука. 2007. — 280 с.
- Викторов А. М. Базальтовые столпы «Яновой долины» // Советская геология, 1940. — № 11. — С. 7–12
- Геотектоника Волино-Подолії. — К.: Наукова думка, 1990. — 243 с.
- Мельник В. І. Базальтові трапи Волинського Полісся — перспективна територія для створення геологічного парку. — К.: ПРООН в Україні, 2012. — 52 с.
- Мельничук В. Г. Палеовулканічні реконструкції в похованих трапових комплексах Волині та суміжних територій. // Сучасні проблеми геології: зб. наук. праць до 155-річчя з дня народження академіка П. А. Тутковського. — К.: Фітон, 2013. — С. 256–261.
- Радзивилл В. Я., Радзивилл А. Я. О структурном положении очагов вендского вулканизма Волино-Подолії // Геологический журнал, 2004 — № 4. — С. 36–43.
- Радзивил В. Я., Радзивил А. Я., Потапчик І. С. Результати палеовулканічних реконструкцій вендської базальтової формації Волині // Геологічний журнал, 2003 — № 2. — С. 129–133.
- Тыщевский А. К. Несколько замечаний о базальтах Волынской губернии // Университетские известия. — К., 1862 — № 8. — С. 145–149.
- Тутковский П. Берестовецкий вулкан. Из полесских экскурсий // Киевская старина, 1895. — Т. 1. — С. 67–84
- Malkowski S. Rozmieszczenie i warunki występowania bazaltów w dorzeczu Horynia // Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego, 1926, T.3. — Z. 3–4. — S. 493–501.
- Malkowski S. Z geologii Wolynia // Rocznik wolynski, 1931. — T. 2. — S. 384–401.

РЕСТАВРАЦІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Тарас Откович

СПІВПРАЦЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ФІЛІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО РЕСТАВРАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНИ З РІВНЕНСЬКИМ ОБЛАСНИМ КРАЄЗНАВЧИМ МУЗЕЄМ

Львівська філія Національного Науково-дослідного реставраційного центру України (даліше в тексті Львівська філія ННДРЦУ) є філією центральної реставраційної організації у Києві, провідного закладу України у реставраційній галузі, що займається проведенням практичної консервації й реставрації пам'яток історії та культури, надає музейним організаціям методичну допомогу, та організовує систематичні обстеження музейних колекцій і профілактичні заходи.

Львівська філія ННДРЦУ, яка була створена в на початку 1980-тих рр. для комплексного реставраційного та методичного обслуговування музейних закладів Західного регіону України, а саме Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської та Хмельницької областей.

Проте історично так сталося, що найбільш успішна співпраця у Львівської філії ННДРЦУ склалася із музейними установами Волинського регіону України (музеями Луцька, Володимира-Волинського, Острога, Рівного, Дубно) — регіону бурхливої та багатой історії, регіону надзвичайно багатого пам'ятками української цивілізації, серед яких провідне місце займає Рівненський обласний краєзнавчий музей в якому зібрано величезну кількість артефактів з історії регіону та України, і особливе місце в ньому займає багата колекція сакрального мистецтва (темперний іконопис, олійний живопис,

поліхромна скульптура, декоративне поліхромне різьблення, плащаниці, церковні хоругви і т. п.).

З Рівненським обласним краєзнавчим музеєм, співпраця Львівської філії ННДРЦУ триває вже більше тридцяти років, фактично розпочавшись із перших років створення організації. Ця співпраця виявилась надзвичайно цікавою та плідною, оскільки в цей період у Львівській філії ННДРЦУ було відреставровано та вивчено велику кількість експонатів, насамперед творів іконопису, серед яких справжні шедеври, що відкрили нову сторінку мистецтвознавчої науки вже незалежної України. Насамперед, це звичайно унікальна ікона «Дорогобузької Богородиці» одна із найдавніших українських ікон, датована серединою — другою третьою ХІІІ ст., (питання датування цієї ікони є дискусійним, з часто із доволі неоднозначними висновками) що стало справжньою відкриттям та сенсацією в українському мистецтвознавстві, адже до нашого часу дійшли лише лічені артефакти з періоду Галицько-Волинської держави та Королівства Русі, і виявлення такого шедевру з часу княжої доби було і є подією великої ваги в українській мистецтвознавчій та історичній науці.

Сама ікона в процесі та після реставрації неодноразово експонувалася у Львові (виставка «Реставрація музейних колекцій» 1989 р. присвячена підсумкам п'ятирічної діяльності Львівської філії ННДРЦУ, «Виставка одного шедевру. Богородиця з Дорогобужа» 1990–1991 рр., Виставка відреставрованих ікон, при-

Рис. 1. Богородиця Одигітрія з Дорогобужа.
Друга пол. XIII ст. РОКМ

свячена 10-річчю ЛФ ННДРЦ України в 1993 р., та «Ікона Богородиця XIII століття з княжого міста Дорогобуж». Вдруге у Львові» 2012 р.) та у Києві в 1992 р. під час Всесвітнього конгресу українців.

Окрім того, у Львівській філії ННДРЦУ в 2006 р. було видано окреме науково-популярне видання альбомного типу присвячене «Дорогобужській Богородиці», в якому окрім великої кількості ілюстративного матеріалу подано історію ікони Богородиці з Дорогобужа, мистецтвознавчі та історичні дослідження, висвітлено усі процеси реставрації ікони у Львівській філії ННДРЦУ, а також результати техніко-технологічних досліджень, які супроводжували реставрацію.

Окрім цієї ікони в Львівській філії ННДРЦУ в цей час було проведено реставрацію, досліджено та введено в науковий обіг і ряд інших справжніх шедеврів українського іконопису XV–XVII ст. із колекції займає Рівненського обласного краєзнавчого музею — «Покрова Богородиці» та «Христос Пантократор» кінець XV — початку XVI ст. з с. Річиці, Царські ворота XVI ст. з с. Клесів, «Христос Вседержитель» 1592 р. з с. Великі Цепцевичі, та «Богородиця — Дорогобужиця з похвалою» 1595 р., з с. Любиковичі,

Рис. 2. Богородиця Одигітрія з Дорогобужа.
Стан до реставрації.

Рис. 3. Обкладинка книги
«Богородиця-Одигітрія», Львів, 2007 р.

Рис. 4. Працівники Львівської філії ННДРЦУ з відомим мистецтвознавцем С. Гординським біля ікони «Богородиця Одигітрія». Фото,

Рис. 5. Каталог виставки «Реставрація музейних колекцій», Львів, 1989 р.

Рис. 6. Афіша виставки «Реставрація музейних колекцій», 1989 р. Плакат

Рис. 7-9. Богородиця Одигітрія з Дорогобужа на виставці у Львівському палаці мистецтв, 2012 р.

«Старозаповітня Трійця» кінець XVI — початку XVII ст. з с. Шубків та ряд інших творів іконопису які вже давно стали хрестоматійними, що були публіковані в найрізноманітніших наукових працях, монографіях, статтях, енциклопедіях та довідниковій літературі, як в Україні, так і за кордоном.

Також важливою та цікавою роботою в 1990-тих рр. була реставрація та дослідження ряду ікон так званої «Острозької іконописної школи» XVIII ст. що функціонувала на території південної Волині в районі Острога, Бродів, Радивилова, Почаїва та Кременця із збірки музею. Ці ікони надзвичайно характерні своєю стилістикою, близькою

на народного іконопису, композиційними та колористичними вирішенням канонічних тем.

Із останніх важливих робіт із Рівненського обласного краєзнавчого музею, що проходили реставрацію у Львівській філії ННДРЦУ варто відзначити ікони «Св. Мучениця Параскева» XVII ст. «Святий Миколай з житієм» XVIII ст. ікон «Христос Пантократор» та «Свята Трійця» XVIII ст. авторства невідомих майстрів згаданої раніше «Острозької іконописної школи», ікон на полотні «Богородиця» та «Св. Василь Великий» поч. XIX ст., процесійну двохстороню ікону «Святий Дмитрій / Богородиця з немовлям» XVIII ст., а також таку надзвичайно

Рис. 10-15. Ікони з Рівненського обласного краєзнавчого музею відреставровані Львівською філією ННДРЦУ: Христос Пантократор, кін. XV ст.; Покрова Богородиці, кін. XV ст.; Царські врата, кін. XVI ст.; Богородиця Одигітрія, 1595 р.; Христос Пантократор, 1592 р.; Старозавітна Трійця, кін. XVI ст.

цікаву з іконографічної точки зору ікону на полотні 1816 р. як «Христос Боремельський».

В планах подальшої співпраці Львівської філії ННДРЦУ з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм на наступні роки планується провести реставрацію великоформатної (150 x 350 см.) батальної картини «Битва під Оршею» 1884 р. авторства відомого польського художника Йозефа Фелікса Менціна-Кжеша (1860–1934), парадного портрету коронного канцлера Гіацинта Малаховського 1789 р. авторства польсько-українського портретиста Йозефа Пічмана (1758–1834), народної картини XVIII ст. з досить рідкісним для Західної України сюжетом «Козак Мамай», а також ряд творів олійного живопису, іконопису, поліхромної скульптури та декоративного дерев'яного різьблення XVII–XIX ст.

Окрім реставрації, співпраця Львівській філії ННДРЦУ з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм полягає у обстеженні та консервації музейних предметів на базі музею — систематичній роботі науковців та художників-реставраторів Львівської філії безпосередньо в музеї, обстежуючи параметри температурно-вологісного режиму в експозиційних та фондових приміщеннях, стан збереженості музейних предметів та надаючи методичні рекомендації для правильного зберігання музейних предметів, а також їх «превентивної реставрації» (запобігання ураження експонатів міцеліальними грибами, жуками деревогризами, а також пошкодження різкими перепадами температурно-вологісного режиму).

Художниками-реставраторами Львівській філії ННДРЦУ у цій виїзній роботі проводиться комплекс

Рис. 16 - 19. Проведення консервації творів іконопису в РОКМ працівниками Львівської філії ННДРЦУ, 2018 р.

сні консерваційні заходи над музейними предметами — зміцнення пошкоджених левкасу та фарбового шару експонатів, у більш складніших випадках накладання тимчасової профілактичної заклейки з цигаркового паперу на аварійні ділянки живопису, для забезпечення їх від осипання, та з метою підготовки транспортування цих пошкоджених музейних предметів на комплексну реставрацію в стаціонарних умовах до Львівській філії ННДРЦУ.

Таким чином, як бачимо співпраця Львівської філії ННДРЦУ з Рівненським обласним краєзнавчим

музеем існує в багатьох напрямках, а не тільки сфері реставрації та консервації музейних предметів — ця співпраця окрім цього, передбачає надання методичних рекомендацій та допомоги для дотримання оптимальних параметрів температурно-вологісного режиму в експозиційних та фондових приміщеннях, правильного зберігання музейних предметів, проведення профілактичних заходів для здійснення «превентивної реставрації», а також виставковій та видавничій діяльності.

Мирослава Білецька-Зварич

РЕСТАВРАЦІЯ ІКОНИ «СВЯТИЙ МИКОЛАЙ» XVIII СТОЛІТТЯ ІЗ ЗБІРКИ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У тому випадку, коли ікону перемальовували, вона отримувала шанс на нове життя і, можливо, залишалась надалі на збереженні у храмі. Спосіб оновлення ікон передбачав різні кінцеві варіанти, в яких інколи повністю мінялась композиція або іконографія, а основною з причин таких метаморфоз ставав незадовільний стан збереження малярства. До таких прикладів можна віднести ікону «Святий Миколай» (Ж-111) з Рівненського обласного краєзнавчого музею, яку у 2012 р. було передано у Львівську філію Національного науково-дослідного реставраційного центру України для проведення досліджень з подальшим виконанням консерваційно-реставраційних заходів. За поданою інформацією з облікової картки Рівненського обласного краєзнавчого музею стало відомо, що пам'ятка потрапила в музей 24 серпня 1983 р. з церкви Св. Миколая с. Гільча Здолбунівського району Рівненської області. Тоді ж і був зроблений короткий опис стану збереження пам'ятки, у якому вказано про наявність металевих шат, а в описі йшлося лише про постаті Св. Миколая та розміщених в медальйонах поясних зображень Христа і Богородиці. Вже тоді з опису довідуємося про перемалювання на тлі та одязі Св. Миколая. Тогочасний стан збереження оцінений, як задовільний. Пам'ятку датували XVIII ст. Можливо, такий стан збереження був зафіксований під час передачі ікони в музейне зберігання.

При візуальному огляді та враховуючи результати проведених досліджень, визначено ступінь збереженості, як незадовільний. Основа ікони є прямокутної форми з незначним конусоподібним завершенням, розміром 67,0x100,0 см. Порода деревини — хвойна. Зі звороту добре проглядаються рельєфні заглиблення вертикального напрямку, що йдуть паралельно волокнам деревини. Торці ікони є рівномірно відшліфованими. Дві дошки основи кріпляться вздовж бічного торця. Як система додаткового кріплення є дві шпуги, які розташовані горизонтально, зліва направо, вони врізані з переважним звуженням до правої сторони ікони. Їхній розмір становить 67,4x4,7x0,6 см. Виступаюча площа шпуг має фігурне (рельєфне) завершення. Шпуги міцно тримаються у пазах ікони. На поверхні деревини видно сліди природного старіння, що проявляються у незначній деформації двох дощок. Вздовж стикування дощок утворилась тріщина, розміром 0,1–0,3 см, кожна з яких отримала незначну деформацію дугоподібної форми. Також виявлено багато

пошкоджень деревини механічного походження, у правому куті над нижньою шпугою знаходиться заглиблення з невеликою втратою 4,0x0,6 см. На звороті у лівому нижньому куті видно незначний слід від обвуглення деревини.

У правому верхньому куті міститься напис, зроблений від руки жовтою фарбою «ГІЛЬЧА І.» На цій ж дошці під шпугою є інвентарний номер «КП 14743/1 VIII Ж 111». У лівому куті під нижньою шпугою знаходиться аналогічний номер. На звороті основи міститься паволока з льняних волокон, що тримається за допомогою клею, від якого залишилось на поверхні темне забарвлення. Через розходження двох дощок основи ікони, паволока місцями відшарувалась від деревини, або повністю розірвалась навпіл.

При детальному візуальному огляді виявлено грубо-сітчастий кракелюр на орнаментованому тлі та лінійний із сферичним здуттям у нижній частині ікони. Внаслідок надмірної температури (від свічок) утворились здуття опуклої форми з розшаруваннями і втратами до деревини. Взаємозв'язок левкасу з основою і фарбовим шаром — задовільний. У лівому нижньому куті є втрата до основи $\approx 3,8$ см, трохи нижче ще одна — $\approx 3,3$ см. У правому нижньому куті — пошкодження до основи розміром 3,8x0,8 см. За зовнішнім виглядом та результатами виконаних досліджень можна стверджувати, що більша половина площі ікони вкрита шаром перемалювань. Взаємозв'язок перемалювань з нижнім шаром — добрий. Крізь повсемісні невеликі за площею втрати на перемалюванні проглядається нижній шар сріблення та, подекуди, полімент червоно-охристого кольору. По одязі святого Миколая видно дрібні лущення, крізь які проглядаються зміни у колористиці ікони. Шар перемалювань нанесений неохайно, пастозними мазками. По центру ікони зображено у повний зріст постать святого Миколая, який ніби стоїть на хмарах, що намальовані в сіро-охристих тонах. На тлі ікони залишились без поновлень два овальні медальйони із зображенням: «Христос Учитель» і «Богородиця». Характер пошкоджень лаку на фігурі святого і медальйонах відрізняється від покривного шару на тлі ікони. У першому випадку лакова плівка є густою з яскраво вираженим відтінком темно-золотистого кольору з повсемісним згущенням, які додають рельєфності. На тлі ікони у нижній частині доволі важко охарактеризувати стан збереження лакової плівки через пошкодження,

Рис. 1. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Твір до реставрації.

Рис. 2. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Твір до реставрації. Дослідження в УФ-променях.

Рис. 3. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Твір в процесі проведення розчинок.

Рис. 4. Шати до ікони «Святий Миколай»,
XVIII ст.

що утворились під довготривалою дією високих температур (свічок, тощо). Тут зображення майже не прочитуються, лак зазнав безповоротних руйнувань. На цих ділянках рельєфність поверхні є ще більш вираженою через зсідання та згущування захисного покриття.

Ікона надійшла на реставрацію з металевими шатами: митра, один пів місяць, підвіска з медальйоном, правиця Св. Миколая та Євангеліє. Шати були виконані з металу і декоровані орнаментом технікою тиснення та карбування. Стан збереження — добрий. При детальному огляді виявлено незначні пошкодження металу, які в основному знаходяться у ділянках кріплення шат до ікони — це невеликі деформації з розривами у нижній частині митри. Очевидно, є втрачений хрест на підвісці, про що свідчить залишене на пів від розігнуте кільце. Щільними пиловими забрудненнями в основному вкриті рельєфні заглиблення шат, які не прилягають щільно до площини ікони.

В процесі обстеження в УФ-променях було видно, що поверхня ікони висвічується різними відтінками. Лик, омофор, епитрахиль, палиця і, частково, орнаментоване тло світиться жовто-коричневим світінням, і це може вказувати на наявність свіжого шару лаку. Підризник святого — темно-фіолетового кольору, що підтверджує перемалювання. Вся інша площа переважно світиться світло-голубим кольором і є також підтвердженням цілісного шару перемалювань. Згідно виконаного мікрохімічного і структурного аналізу левкасу, визначено його товщину 0,8–1,4 мм, щільний і жорсткий, в ролі зв'язуючого виступає колагеновий клей, основним мінеральним наповнювачем є крейда. Мікрохімічний аналіз пігментного складу блакитного кольору на тлі ікони (перемалювання) показав, що в результаті якісного аналізу у зразку виявлено іони S^{2-} та незначну кількість іонів Zn^{2+} , що свідчать про наявність в ньому пігменту ультрамарину ($2Na_2O \cdot Al_2O_3 \cdot 6SiO_2 \cdot 2Na_2S$) з домішкою цинкового білила. Мікрохімічний аналіз пігментного складу зеленого кольору з домішками лаку у зразку вказав на присутність іонів Fe^{3+} , що свідчить про пігмент глауконіту (Веронської землі), також виявлено вміст м'якої смоли дамари. Визначено, що основною складовою частиною лакової плівки є смола дамари зі значною кількістю впресованих забруднень.

На Науково-реставраційній Раді Львівської філії ННДРЦ України (Протокол № 5, від 7 березня 2013 р.) було ухвалено комплекс заходів, направлених на зупинення процесів руйнації ікони з подальшим забезпеченням стабільного стану для збереження в умовах музею (фондових приміщень). Найвірогідніше походження шат є пізнішим за саму

Рис. 5. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Твір після реставрації.

ікону і тому вирішено їх демонтувати і повернути після реставрації до музею окремо від ікони. Перші етапи роботи полягали у зміцненні пошкоджених ділянок левкасу до демонтажу шат. Левкас виявився жорстким і щільним з при піднятих краями і пустотами навколо кріплень самих шат. Демонтовані шати спочатку були очищені від пилових забруднень. Враховуючи їх задовільний стан збереження та незначну кількість щільних нашарувань (кіптяви) очищення відбувалось із застосуванням розчину з етиловим спиртом та очищеного пініну. Базуючись на виконаних дослідженнях було відібрано кілька реагентів, що допоможуть виконувати процес розчисток та усунення перемалювань. Для виконання роботи попередньо відбувся підбір розчинників з дотриманням основного правила — від м'якого до більш дієвого. В процесі розкриття розчинник може діяти не тільки на покривні шари (лак чи перемалювання), але й на авторський фарбовий шар, а його надмірна кількість може спричинити зміну у колористиці малярства. Перші пробні зондажі на орнаментованому тлі ікони вказали на свіже лакове покриття та фарбовий шар (перемалювання), з-під якого проглядається фрагмент

Рис. 6. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Фрагмент твору в процесі реставрації.

Рис. 7. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Фрагмент твору після реставрації.

Рис. 8-9. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Фрагменти твору в процесі реставрації.

Рис. 10. Ікона «Святий Миколай», XVIII ст.
Фрагмент твору після реставрації.

сріблення під потемнілим шаром. У нижній частині ікони (поземі) були виконані зондажі, з допомогою яких проявився авторський фарбовий шар. Аналогічною виявилась ситуація на фігурі Св. Миколая. Отже на основі виконаних зондажів та результатів їх аналізу можна зробити певні висновки: під верхніми шарами може знаходитись доволі добре збережений авторський живопис. Для виконання цього процесу було використано кілька хімічних реагентів: етиловий спирт C_2H_5OH (70%); етилцеллозоль (моноетиловий ефір етиленгліколю) $C_2H_5OCH_2CH_2O$; метилцеллозоль (мометиловий ефір етиленгліколю) $CH_3OCH_2CH_2OH$; диметилсульфоксид $(CH_3)_2SO$. Виконавши розкриття на орнаментованому тлі було відкрито добре збережене срібло на поліменті, яке поверх вкрите шаром лаку золотистого відтінку. Ще перед процесом розчисток у нижній частині твору обабіч фігури Св. Миколая проглядались чіткі рельєфні лінії, які, як виявилось, розмежовували чотири сюжетні сцени з життя і діяльності Св. Миколая. Ліворуч — перша сцена це «З'явлення царю Костянтину», наступна навпроти — «Повернення килима дружині старця», під нею — «Порятунок потопачого корабля» і остання навпроти — «Порятунок від страти трьох невинно засуджених мужів». Чому і з якої причини ці сюжетні сцени були перемальовані — невідомо. Після демонтажу накладної митри Св. Миколая виявлено розбіжність обрисів голови та німбу, який поверх

срібла був вкритий золоченням. В процесі розкриття з'ясувалось, що золочення знаходиться поверх пізнішого фарбового шару, що не може відноситись до оригінального малярства. У нижній частині ікони під шаром перемальовань окрім чотирьох клейм виявлено позем та незначне підвищення, що ніби відтворює частину інтер'єру у храмі. Очистивши цю ділянку повністю від верхніх шарів та кіптяви від свічок виявлено ще один шар ґрунту, який знаходиться на втрачених ділянках оригінального шару. Також певні зміни відбулись у колористиці на одязі Св. Миколая: сакос виявився насиченого зеленого кольору, омофор — світло-охристого відтінку. У нижній частині ікони відкрився позем з геометричним рисунком, що зазнав великої шкоди від тривалої дії високих температур (наслідок запаювання свічок) з пізнішими ґрунтовими доповненнями. Завершивши процес розкриття малярства виявлено доволі обмежену колористичну гаму, яка має відповідник з малярством на клеймах.

Завдяки правильно підібраній методиці, що базується на основі виконаних досліджень при розкритті ікони, вдалось виконати процеси без зайвої шкоди для авторського малярства. Повернувши цілісність зображенню шляхом відкриття первісного шару, було повернуто до життя ще одну пам'ятку, яка стала окрасою експозиції Рівненського краєзнавчого музею та доброю основою для майбутнього більш ґрунтового дослідження самої ікони.

Любов Шиян

ДО ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІНТЕР'ЄРІВ ВИШНЕВЕЦЬКОГО ПАЛАЦУ XVIII СТ.

Реконструктивні роботи на об'єктах історико-архітектурної спадщини є одним з пріоритетних напрямків пам'яткоохоронної діяльності, яку здійснює на Тернопільщині Національний заповідник «Замки Тернопілля». Наразі триває відновлення Вишневецького палацового ансамблю XVIII ст. — однієї з найзначніших пам'яток у його структурі. Сьогодні важливо не лише зберегти її фізичне існування, але і забезпечити нове функціональне призначення з урахуванням документального характеру, історичної, культурної та духовної значимості. А це потребує додаткових студій щодо формування, функціонування та власних морфологічних характеристик.

Впродовж століть Вишневецький ансамбль сформувався у складний комплекс з характерними рисами та особливостями: структурними, художньо-декоративними, просторовими та національними.

Його композиційний характер був зумовлений як вимогами функціональності, так і наявними на той час природно-ландшафтними чинниками, адже ядро комплексу — перебудований родовий замок князів Вишневецьких початку XVI ст.

Про Вишневецький палац першої половини XVIII ст. зібраний значний документальний матеріал, однак пам'ятка потребує проведення синтетичної реконструкції з урахуванням розуміння інтелектуального та візуального досвіду епохи, який не охоплюється мистецтвознавчими категоріями. Насамперед, це стосується переосмислення значимості постаті замовника ансамблю. Успіх будівництва визначався не лише його статусом та майновою потужністю, а й художньою інтуїцією та політичною волею. Фундатори приймали кожен проєкт починаючи від загальної концепції і закінчуючи

Рис. 1. Загальна панорама Вишневецького палацу. Фото 2017 р.

найменшою архітектурною деталлю, таким чином виступали співтворцями своїх надбань у царині як ідейної програми, так і художньої форми [1, с. 138].

На зламі XVII — XVIII ст. магнатерія Східної Європи розпочала широкомасштабне будівництво власних резиденцій для реалізації своїх претензій на участь у великій політиці. Вишневецький ансамбль був збудований у 30-х рр. XVIII ст. на замовлення князя Міхала Сервація Вишневецького (1680–1744), одного з найбільших магнатів в історії Речі Посполитої. Давній волинський рід Вишневецьких був яскравим представником тієї найбагатшої еліти українського походження, яка з дитинства усвідомлювала своє сакральне право на владу в Україні [6, с.257].

Завершуючи процес самоутвердження, магнати скористалися ретрансляцією західноєвропейських форм верховної влади та візуальних способів її зміцнення. Епоха французького короля Людовіка XIV була особливо репрезентативною з позиції використання мистецтва в політиці. Апофеозом найкращого втілення цієї ідеології стало будівництво королівської резиденції у Версалі. Саме Версаль став архетипом ідеальної організації палацово-паркового простору для всіх, хто прагнув утвердити свою владу.

Вишневецький палац в краєзнавчій літературі часто називають «волинським Версалем». На відміну від інших тогочасних магнатських резиденцій Волині, ансамбль був збудований не в італійському, а у французькому стилі. Художній стиль ансамблів, запрошення тих чи інших архітекторів, вибір декору та сюжетних програм залежав від актуальної політичної ситуації — зближення чи конфронтації відповідних владних дворів. Як відомо, канцлер Великого князівства Литовського князь Міхал Серватій Вишневецький проводив профранцузьку політику [7, с. 418].

Резиденції стали координаторами всіх видів діяльності феодалів. Як структурний елемент внутрішнього середовища населеного пункту вони суміщали політичну, адміністративно-господарську та репрезентативну функцію. Цим функціям якнайкраще відповідала нова культурно-історична епоха

бароко з її відповідними теологічними, етичними, естетичними поглядами на засадничі проблеми людського буття [1, с. 137–138].

Функціональні зміни в житті резиденцій початку XVIII ст. викликали необхідність проведення внутрішньо-планувальних змін. Нові інтер'єри, як продовження та доповнення екстер'єрів, втілювали репрезентативну мотивацію існування старих замків, акцентували увагу на суспільній ролі власника, підкреслювали його «давнє коріння» на цій землі.

Ще в попередню епоху XVII ст. формується планування палаців з розміщенням у центрі головним парадним залом, зокрема у Вишневецькому палаці він називався дзеркальним [2, с. 154]. Вихід з таких залів організовувався не в бік під'їзної площі, а в сторону саду, який, як правило, розміщувався за палацом. У Вишневці через брак площі за палацом великий сад був розбитий від заходу за його правим флігелем. Тому вихід з парадної зали вів до відносно невеликої верхньої тераси, т.зв. нижніх садів. Під терасою другого поверху вздовж усього палацу архітектори закладають велику галерею. Її арочним вікнам, що виходять на терасу саду, відповідали великі вікна з дзеркальних тафлів на протилежній стороні парадної зали. Як в попередню епоху ренесансу, так і в епоху бароко, дзеркала відіграють важливу роль у створенні інтер'єрів [2, с. 153]. Вони не лише забезпечували можливість ілюзорного збільшення приміщень, адже в них відбивалася протилежна стіна і виникало враження простору його за межами. У дзеркальній залі Вишневецького палацу дзеркала відіграють ще і декоративну роль — багаті з позолотою рами дзеркал, декоративні дерев'яні панелі, прикрашені позолоченою різьбою з елементами гербів, та кришталеві люстри надавали залі особливої вишуканості і презентабельності. Прагнучи створити незвичний, часто ілюзорний ефект, архітектори за допомогою дзеркал поєднували природні зміни з атмосферою емоційних настроїв. В ідеологічному плані резиденції стають новими осередками генералізації і розвитку світоглядних орієнтирів, духовного та мистецького життя.

Рис. 2. Дзеркальна зала. Фото поч. XX ст.

Джерелами для дослідження палацу часів Михала Сервація, зокрема дзеркальної зали, крім світлин поч. XX ст. слугували архівні юридично-майнові з Інституту рукописів ННБУ ім. В.І. Вернадського. Перший був складений для вдови Теклі Ружі з Радзивілів Вишневецької та містить повний опис екстер'єрів та інтер'єрів палацу. У другому подається перелік наявного у приміщеннях рухомого майна. Цей документ є важливим доповненням до першого. Він дає уявлення про характер інтер'єрів резиденції після Вишневецьких, за часів першого її власника з роду Мнішків — Яна Кароля, підкоморія литовського. Опис дає можливість з'ясувати, що інтер'єр дзеркальної зали залишився незмінним впродовж усього XVIII ст., а світлини XX ст. підтверджують, що і наступні володарі палацу цю головну парадну залу не міняли з поваги до родових дідичів [4, 5].

Одним з важливих завдань, які стоять сьогодні перед дослідниками та реставраторами, є вивчення взаємозв'язку між плануванням і інтер'єрами палацу та репрезентацією влади. При проектуванні було надзвичайно важливо архітектурно зафіксувати ідею доступності, відкритості чи, навпаки, усамітнення особи, наділеної владою. В студіях чітко встановлюється порядок проходження покоюми палацу, церемоніал прийняття, соціальної ієрархії палацового простору та можливості зустрітися з ним. Особисті апартаменти господаря: алькові, кабінети — найчастіше знаходилися в глибині палацового простору, недосяжному для простих відвідувачів [4, 5]. Це поряд з вдалим розміщенням парадних покоев несло ще й важливу та однозначну змістову ідею. Ті, кого допускали до внутрішніх приміщень, проходили низку залів, які вражали багатством та вишуканістю. Це довершувало емоційне та візуальне сприйняття палацу як певного суспільного простору, в якому власники займали освячене традицією усталене місце.

Рис. 3. Відновлена дзеркальна зала. Фото 2018 р.

Ідеологічні тенденції не лише приводили до змін окремих елементів, деталей, розписів, які викликали нові емоційні та естетичні настрої, але і творили нові коди соціальної поведінки. Тому позаміські резиденції магнатерії перетворювалися в імпровізовану сценічну площадку для проведення заходів, які презентували зовнішні атрибути політичного союзу монархії з найбільш соціально значимими колами суспільства. Такою демонстрацією були численні прийоми, церемонії, відвідини коронованих осіб. Роль парадних залів при таких сценаріях була надзвичайно важливою.

У суспільній свідомості того часу резиденція була не просто архітектурною спорудою, і не лише родовим гніздом, а передовсім місцем концентрації збірок і колекцій, які виражали суть її мешканців. Як демонстрацію шанобливого ставлення до історії свого роду, держави сприймали сучасники родову емблематику Вишневецьких та споріднених з ними родів, яка прикрашала аркади та ордери дзеркальної зали [4, арк.123зв.]. Важливою колекцією, яка віддзеркалювала політичну роль історичної еліти Речі Посполитої для усієї Європи, була наявна там галерея бюстів її видатних діячів, зокрема князів Вишневецьких. Власне, дзеркальна зала була не лише уособленням тогочасних художньо-стилістичних новацій, простим наслідуванням моді, а слугувала одним із головних засобів створення відповідної моделі соціальної ієрархії.

Вирішуючи проблеми пристосування та подальшого використання пам'ятки історії та архітектури такого рівня як Вишневецький палацовий ансамбль, необхідно враховувати широкий діапазон суспільної цінності та функціонального значення таких споруд та не обмежуватися утилітарними функціями його приміщень [3, с.122–123].

Сьогодні, в умовах економічної кризи, низки соціальних і політичних проблем, усе частіше до-

водиться чути думку про необхідність передання історико-архітектурних пам'яток, зокрема, на Тернопільщині в оренду приватним особам. Віддаючи належне позитивному досвіду наших сусідів у справі приватизації таких об'єктів, потрібний все-таки індивідуальний підхід до кожної пам'ятки. На нашу думку, Вишневецький палацовий ансамбль — це не лише архітектурна пам'ятка певної епохи та архітектурного стилю, це величезний пласт нашої національної історії, культури, який дає уяву про економічне, політичне життя народу, його естетичні ідеали. Тому перед реставраторами стоїть велике завдання не лише відновити художні якості пам'ятки, але і зв'язки багатьох поколінь людей, які тут жили і живуть тепер. І в попередні епохи,

і в наш час Вишневецький палац має всі шанси стати культурним осередком загальнодержавного рівня. Як культурний осередок, Вишневецька резиденція має всі можливості бути важливим пунктом чинних і нових туристичних маршрутів. І, нарешті, величезне ідеологічне та виховне значення мало б створення у Вишневецькій резиденції меморіального музею великого роду волинських князів Вишневецьких, справжніх нащадків Рюриковичів та споріднених з ними Гедиміновичів. Як представники української історичної еліти, вони залишили глибокий слід в усіх сферах життя української нації. І майже 350 років, доки існував рід цих українських магнатів, були активними творцями історії України.

Джерела та література:

1. Архитектура Украины, России и Белоруссии XV — первая половина XIX в. // Всеобщая история архитектуры.: в 12 т. — М.: Изд-во л-ры по строительству, 1968. — Т. 6. — 568 с.
2. Бартенев И., Батажкова В. Очерки истории архитектурных стилей. — М.: Изобразительное искусство, 1983. — 384 с.
3. Каткова Т. Правова охорона культурної спадщини в Україні. — Х.: Право, 2008. — 214 с.
4. Опис Вишневецького замку. [Вміщений в маєтностях Крем'янецького та Летичівського повітах Волинського та Подільського воєводств]. 1748 р. — Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського (НБУВ). — Ф. 1, спр. 150, 45 арк.
5. Опись апартаментов дворца Вишневецких и находящегося в них имущества, а также различных служб и инвентаря. 1761 р. — НБУВ. — Ф. 28, спр. 390, 108 арк.
6. Bartoszewicz J. Wiśniowieccy książęta // Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda: w 28 t. — Warszawa, 1867. — Т. 27. — S. 227–264.
7. Chamańska I. Wiśniowieccy. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. — 553 s.

Олексій Войтюк, Олена Крук, Анатолій Марчук

ВІДДІЛ РЕСТАВРАЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ – ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Наповнення музейних фондів є одним із першочергових завдань музейних співробітників. Проте враховуючи складний стан температурно-вологісного режиму, як у музейних фондах так і у експозиційних залах. Нажаль, варто сказати, про відсутність ідеальних умов зберігання у будь-якому музейному закладі України.

Не винятковим є Рівненський обласний краєзнавчий музей фондова колекція на даний момент нараховує понад 270 тис. експонатів основного та допоміжного фондів. Частина з яких перебуває у задовільному стані решта потребує консерваційно-реставраційних заходів.

Тому у зв'язку із виробничою необхідністю та на підставі затвердженого штатного розпису із змінами згідно наказу № 55 з 1 червня 2017 року створено відділ реставрації комунального закла-

ду «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради.

До складу відділу введено три штатні одиниці:

- Завідуючий відділом — Войтюк Олексій (посвідчення про право реставрації творів з металу відповідно до III-ї кваліфікаційної категорії № 300 видане Національним науково-дослідним реставраційним центром України 10.12.2014 р.);
- Художник-реставратор III категорії — Крук Олена (посвідчення про проходження стажування на базі Львівської галереї мистецтв за напрямком робота із творами із паперу № 20 від 28.01.2011 р.);
- Реставратор — Марчук Анатолій (первинний інструктаж по роботі із творами із дерева на базі КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР від 1 липня 2017 р.).

Рис. 1. Завідуючий відділом – Войтюк Олексій

Рис. 2. Художник-реставратор III категорії – Крук Олена

Рис. 3. Лицарський обладунок після реставрації

Рис. 4. Реставратор – Марчук Анатолій

На протязі з 17 по 21 вересня 2012 року майбутні співробітники відділу взяли участь у роботі семінару-практикуму у місці Львів організованому Державною комісією з атестації художників-реставраторів України.

За рік роботи відділ повернувся до життя значну кількість виробів із металів, паперу, кераміки та дерева. Взяв участь у реставраційних нарадах та семінарах з питань збереження музейних колекцій Рівненського обласного краєзнавчого музею, Культурно-археологічного центру «Пересопниця», Волинського краєзнавчого музею, Державного іс-

торико-культурного заповідника у м. Луцьку, Історико-краєзнавчого музею міста Винники, Любомльського краєзнавчого музею, Камінь-Каширського народного краєзнавчого музею, Кортеліського історичного музею.

Проводяться постійні консультації із Національним науково-дослідним реставраційним центром України, Львівською філією Національного науково-дослідного реставраційного центру України, відділом реставрації пам'яток Національного музею історії України.

Дмитро Маслов

ЗБЕРЕЖЕННЯ КОЛЕКЦІЙ АВТЕНТИЧНОГО ОДЯГУ ШЛЯХОМ ОЦИФРОВУВАННЯ

На теперішньому етапі розвитку музейної справи в Україні особливу увагу потрібно приділити збереженню нашого історичного та культурного спадку. Українська народна творчість, народне мистецтво — важлива частина української культури. Одним із найважливіших та найбагатших проявів народного мистецтва є традиційний український одяг. Історія українського костюму невіддільна від історії народу. В різних місцевостях він має свої особливості, пов'язані з природними та побутовими умовами, звичаями, а також стосунками із сусідніми народами. Завдяки цим особливостям набувають ваги ідентичність та ідентифікація які узагальнюються зараз популярним терміном — автентичність [1]. І виглядає досить логічним, що колекції автентичного народного одягу зайняли почесне місце в колекціях різноманітних музейних установ та приватних колекціонерів і є предметом багатьох досліджень. Однак, такі колекції дуже вразливі щодо умов зберігання. Обмеження, накладені цими умовами, не дають можливості широкого вивчення та репрезентації. Такі обмеження мають під собою цілком логічне підґрунтя, пов'язане з особливостями збереження таких предметів. Їх постійний рух, а тим більше використання (зустрічаються і такі випадки) призводить до їх часткового або цілковитого нищення. З іншого боку, без вивчення та популяризації таких предметів неможливо розвиватись сучасному суспільству. Це протиріччя допоможе вирішити збереження колекцій одягу шляхом оцифровування, з метою проведення подальших досліджень їх цифрових відображень.

На сучасному етапі під терміном «цифрове збереження колекцій одягу» мається на увазі якісне фотографування його зразків. Таке фотографування

проводиться, розміщуючи одяг, певним чином, на площині, або вдягаючи його на манекен, чи на людину. По суті ми проводимо не збереження одягу як предмету, а проводимо фіксацію його зовнішнього вигляду на момент фотографування, доповнюючи його описом. Одними з найяскравіших представників такого підходу в Україні є засновники сайту «Кровець» [2]. На теперішній час ними виконаний величезний обсяг робіт, створена віртуальна етнографічна колекція та проводиться репрезентація зовнішнього вигляду автентичного одягу. Репрезентація проводиться з фіксацією не тільки просторової інформації щодо походження елементів та особливості крою, але й часової інформації про створений одяг. Зроблена спроба започаткувати стандартизацію опису елементів колекцій одягу.

Такий підхід дозволяє, на жаль, виконати лише фіксацію зображень колекційних екземплярів. Він не дозволяє описати процес відтворення та урізноманітнити процес репрезентації.

У цій справі потрібен технологічний прорив, який став можливий останнім часом, завдяки розвитку цілого спектру 3D технологій. Доступність великого кола програмних продуктів для фотограмметрії та надшвидкий розвиток ігрової індустрії дозволяє подивитись на цифрове збереження зовсім під іншим кутом.

В роботі [3] запропонована послідовність дій яка дозволяє провести збереження культурних цінностей з метою їх об'ємного відображення, в загальному сенсі.

З огляду на це, технологічний процес збереження та цифрового відтворення, повинен складатись з декількох обов'язкових етапів (Рис 1):

1. сканування одягу або його елементів на спеціальному манекені;

Рис 1. Послідовність процесу збереження та цифрового відтворення

2. створення тривимірної моделі одягу та її редагування;
3. верифікація отриманої моделі;
4. вивчення особливостей будови та конструктивних елементів одягу (місця швів, місць та способи кріплення та т.п.) та позначення цих елементів на моделі;
5. проведення декомпозиції одягу (формування 2D конструктивних елементів), фіксація візерунків та аплікацій, їх розмір та місце знаходження;
6. формування повного комплексу даних для фіксації цифрового образу одягу;
7. створення репрезентативного варіанту з використанням повного комплексу даних;
8. загальна оцінка відповідності повного комплексу та якості процесу цифрового збереження.

Розглянемо ці етапи більш докладно.

1. Сканування одягу, або його елементів на спеціальному манекені.

На теперішній час, із технологічної точки зору, існує декілька достатньо розповсюджених методів отримання первинних даних для створення тривимірної моделі:

- за допомогою фотограмметричної обробки великої кількості фотографій, зроблених з різних ракурсів за допомогою програм на кшталт 123Catch [4], Agisoft PhotoScan Pro [5], Photomodeler [6];
- з використанням пристроїв для сканування типу Microsoft Kinect [7], ASUS Xtion [8] об'єднаних

по декілька штук в єдину конструкцію [9], та програм на кшталт KSscan3D [10] або RecFusion Pro [12];

- сканери з використанням DAVID технології [15];
- сканери з використанням структурованого світла [11], [14];
- комбінованими засобами, з одночасним використанням вищеперерахованих технологій та лазерного сканування наприклад RecFusion Multi-Sensor [12] Artec3D[14][32].

Всі вищезгадані методи мають різну вартість реалізації, але на виході дають хмару крапок, які відображають поверхню сканованого предмету одягу, а колір кожної відповідає кольору поверхні в цьому місці.

Більш докладно, класифікація пристроїв розглянута в [3].

Сканування доцільно організовувати, розміщаючи елемент одягу на опорній поверхні.

При використанні манекену, який жорстко закріплюється на обертовій основі, можливо використання одного єдиного джерела просторової інформації (фотокамери, відеокамери, або лазерного пристрою). При цьому положення частин тіла манекена (рук, ніг, голови, вигин хребта) повинно бути таким, щоб, з одного боку, предмет одягу мав природний та максимально не спотворений вигляд, а з другого боку, робив оптично доступними всі ділянки поверхні предмету одягу.

Використання людини в якості опорної поверхні при скануванні елементу одягу можливо лише за

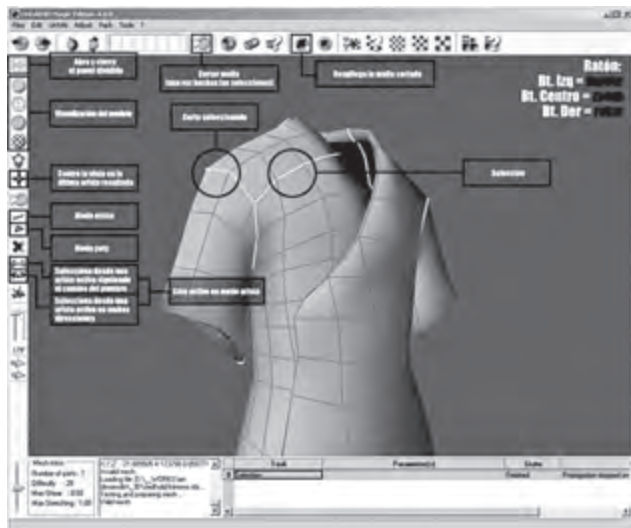

Рис. 2 Вивчення особливостей будови та конструктивних елементів одягу та позначення цих елементів на моделі

Рис. 3. Проведення декомпозиції одягу (формування 2D- конструктивних елементів), фіксація візерунків та аплікацій, їх розмір та місце знаходження

Рис.4. Створення репрезентативного варіанту з використанням повного комплексу даних

умови використання групи з декількох джерел просторової інформації, які охоплюють весь простір по колу. В такому разі розміщення стає можливим на необертовій основі.

Однак, варто відмітити, що максимальна точність та швидкість сканування досягається при необертвовому розташуванні опорної поверхні та

переміщенню навколо нього декількох джерел просторової інформації, але це в деякій мірі технологічно ускладнює процес сканування.

2. Створення тривимірної моделі одягу та її редагування.

Отримана, після сканування хмара точок потребує перетворення в поверхню, яка власне і стане моделлю. Для цих цілей використовується спеціалізоване програмне забезпечення, яке дуже широко представлене на ринку. Дуже часто воно є частиною програмного забезпечення, яке входить до програмного комплексу, що керує джерелами просторової інформації.

У разі використання фотограмметричних методів (це як комерційні програми 123Catch [4], Agisoft PhotoScan Pro [5] та Photomodeler [6], так і вільні програмні продукти OpenMVG [17] + OpenMVS [18], MVE [19]), результатом опрацювання хмари точок у такому програмному забезпеченні є створення полігональної моделі, яка повторює зовнішній вигляд предмету одягу, що розміщений на опорній площині. При цьому додаткову увагу звертають на відсутність на моделі розривів (так званих «дірок»), присутність ділянок із поганою роздільною здатністю (виявлення на моделі ділянок з «пухирчастістю»), рівномірність освітлення та відсутність тіней.

Наявність на елементі одягу додаткових компонентів, таких як вишивки, аплікації, потребує додаткових зусиль по їх фіксації та збереженню. З цієї точки зору дуже важливу роль відіграє накладання текстури на вже готову модель (UV mapping).

3. Верифікація отриманої моделі.

Після створення моделі та накладання текстури необхідно оцінити, наскільки вона відповідає оригіналу та придатна до декомпозиції. Можливо ще декілька разів доведеться повертатись до етапів 1, 2, 3, якщо отримана модель не достатньо відповідає оригіналу, або тому критерію схожості, яким ми користуємось. Вибір такого критерію виходить за рамки цієї статті.

Другим у послідовності верифікації є виявлення придатності моделі для декомпозиції. На цьому етапі визначається візуальна контрастність контурів, місць з'єднання деталей та складових частин елементу одягу. Виявляються суттєві конструктивні особливості елементу вбрання та можливість їх візуальної ідентифікації на моделі, мінімізація складок та вигинів. Після цього стає можливим перехід до наступного етапу.

4. Вивчення особливостей та конструктивних елементів одягу.

Цей етап є одним із найвідповідальніших. Для його якісного виконання повинен залучатись спе-

ціаліст, який має уявлення про технологію проектування, розкрою та пошиття одягу. Він проводить у середовищі 3D графічного (Рис 2) редактора, в якості якого можуть виступати Autodesk 3ds Max [20], Blender [21] або подібні до них.

Це фактично початок декомпозиції, бо шляхом порівняння створеної моделі та реального, сканованого, елемента одягу проводиться первинна фіксація на поверхні моделі технологічних особливостей побудови оригіналу. Саме це дозволить на наступному етапі провести максимально якісну декомпозицію. При цьому на поверхні моделі виокремлюються частини, які в подальшому стануть частинами викройки. Вивчаються способи їх кріплення між собою, розміщення на них додаткових елементів. В подальшому, можливо, буде напрацьована інформаційна база типових комплектів різноманітних елементів одягу, що значно спростить цей етап.

5. Проведення декомпозиції.

На цьому етапі створена та розмічена модель «розгортається» на складові частини, які потім видозмінюються у викройки. Це можливо виконати за допомогою або спеціалізованих програм, наприклад Unfold 3D [22][23], або за допомогою додаткових програмних модулів, які функціонують в складі вищезгаданих 3D графічних редакторів (Рис 3). Для Autodesk 3ds Max [20] — це модуль Unwrap UVW [24], а для Blender [21] — це модуль Unwrapping [25][26]. Окремо варто виділити фіксацію місця знаходження, якості та особливостей будови різноманітних додаткових елементів.

6. Формування повного комплексу даних для фіксації цифрового образу одягу.

При виконанні цього етапу також залучаються фахівці-технологи верхнього одягу. По суті йдеться про складання всього комплексу креслень (викройок) та технологічної карти. Основна мета — створити такий об'єм різноманітної інформації, який дозволить, в майбутньому, відтворити (виготовити) елемент одягу, який буде максимально наближений

до оригіналу. Притому, саме ступінь відтворення суттєво важливих рис оригіналу (перелік цих рис — тема окремого вивчення і виходить за рамки статті) і буде характеризувати якість цифрового збереження.

7. Створення репрезентативного варіанту з використанням повного комплексу даних.

Можливість репрезентацій збереженого елемента одягу — важлива частина оцифровування. Наявність повної інформації (повного комплексу даних) дозволяє створити тривимірну презентацію та розмістити її на інтернет ресурсах. Існує достатня кількість програмних продуктів, за допомогою яких можливо реконструювати зовнішній вигляд елемента одягу (Рис 4). Найпоширеніший з них — Marvelous Designer [27] та CLO [28].

8. Загальна оцінка відповідності повного комплексу та якості процесу цифрового збереження.

Це останній, але не менш важливий етап «цифрового» перетворення. Оцінка повноти та якості — дуже полегчене питання. Поняття автентичності одягу, а саме перелік критеріїв, за яким можливо відрізнити один елемент автентичного одягу від іншого, і досі досить широко обговорюються як в колах спеціалістів, так і в спеціалізованих групах соціальних мереж. Саме формалізація переліку цих критеріїв та оцінка якості їх виконання дозволить сукупно оцінити якість «оцифровування» взагалі. Нажаль, це питання виходить за рамки даної статті.

Не претендуючи на повне та всебічне освітлення процесу збереження колекцій автентичного одягу, автор, що є фахівцем з ІТ технологій, ставив за мету показати, що поєднання нових підходів та сучасних технологій при вирішенні традиційних проблем збереження автентичного одягу можуть вивести це питання на зовсім інший рівень. Але для цього необхідна тісна співпраця спеціалістів трьох фахових груп: музейників, ІТ спеціалістів, технологів верхнього одягу.

Джерела та література:

1. Лукомська С. О. Поняття «ідентичність» й «автентичність» в сучасній зарубіжній психології // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. — 2014. — Вип. 2.13. — С. 122–126.
2. Сайт «Кровець» // [Електронний ресурс] URL: www.krovets.com.ua (дата звернення 19.07.2018).
3. Розроблення методу та технології створення зображень у цифровому вигляді, що містять інформацію про культурні цінності, для формування, ведення і використання страхового фонду документації України. [Текст]: звіт про ндр (проміжний) / Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії; керівн. В. М. Козирев; викон.: О. О. Тімов [та ін.]. — Х., 2017. — 113 с. — Інв. № 0117U000708.
4. Autodesk 123D [Електронний ресурс] URL: www.123dapp.com/catch (дата звернення 19.07.2018).
5. Agisoft PhotoScan [Електронний ресурс] URL: www.agisoft.com/ (дата звернення 19.07.2018).

6. PhotoModeler [Електронний ресурс] URL: <http://www.photomodeler.com> (дата звернення 19.07.2018).
7. Разработка с использованием Kinect для Windows [Електронний ресурс] URL: <https://developer.microsoft.com/ru-ru/windows/kinect/develop> (дата звернення 19.07.2018).
8. Xtion PRO LIVE [Електронний ресурс] URL: https://www.asus.com/3D-Sensor/Xtion_PRO_LIVE/ (звернення 19.07.2018).
9. Professional handheld 3D scanners/ [Електронний ресурс] URL: <https://www.artec3d.com> (звернення 19.07.2018).
10. Will 'Shapies' Replace Selfies? Fun 3D Printed Body Scans by Artec Group in Minutes / [Електронний ресурс] URL: <https://3dprint.com/20589/artec-shapies-3d-selfies/> (звернення 19.07.2018).
11. 3D Scanning Made Simple [Електронний ресурс] URL: <http://www.kscan3d.com/> (звернення 19.07.2018).
12. RecFusion [Електронний ресурс] URL: <http://www.refusion.net> (звернення 19.07.2018).
13. Laser Design [Електронний ресурс] URL: <http://www.laserdesign.com/services/3d-scanning/body-scanning/> (звернення 19.07.2018).
14. DIY3D Scanner Based on Structured Light and Stereo Vision in Python Language <http://www.instructables.com/id/DIY-3D-scanner-based-on-structured-light-and-stere/> (звернення 19.07.2018).
15. Brilliantly capture reality [Електронний ресурс] URL: <http://www8.hp.com/us/en/campaign/3Dscanner/overview.html> (звернення 19.07.2018).
16. Scan In a Box, the complete 3D scanning solution [Електронний ресурс] URL: <http://www.scaninabox.com/> (звернення 19.07.2018).
17. OpenMVG: «open Multiple View Geometry» [Електронний ресурс] URL: <http://imagine.enpc.fr/~moulonp/openMVG/> (звернення 19.07.2018).
18. Open Multi-View Stereo reconstruction library [Електронний ресурс] URL: <https://github.com/cdcseacave/openMVS> (звернення 19.07.2018).
19. Multi-View Environment [Електронний ресурс] URL: <http://www.gcc.tu-darmstadt.de/home/proj/mve/> (звернення 19.07.2018).
20. 3DS MAX [Електронний ресурс] URL: <http://www.autodesk.ru/products/3ds-max/overview> (звернення 19.07.2018).
21. Blender. [Електронний ресурс] URL: <https://www.blender.org/> (звернення 19.07.2018).
22. Unfold3D. [Електронний ресурс] URL: <http://www.polygonal-design.fr/> (звернення 19.07.2017).
23. Unfold 3D — развертка без границ. [Електронний ресурс] URL: <https://olston3d.com/uroki-dlya-naroda/unfold-3d-razvertka-bez-granic.html> (звернення 19.07.2018).
24. Unwrap UVW. Разбираем по полочкам. [Електронний ресурс] URL: http://render.ru/books/show_book.php?book_id=773 (звернення 19.07.2018).
25. UV развёртка в Blender. [Електронний ресурс] URL: <http://blender.filenko.ru/visualization/uv-map.html> (звернення 19.07.2018).
26. Blender 2.79 Manual. Unwrapping. [Електронний ресурс] URL: https://docs.blender.org/manual/en/dev/editors/uv_image/uv/editing/unwrapping/index.html (звернення 19.07.2018).
27. MARVELOUS DESIGNER6. [Електронний ресурс] URL: <http://www.marvelousdesigner.com/> (звернення 19.07.2018).
28. Design Smarter. [Електронний ресурс] URL: <http://www.clo3d.com/> (звернення 19.07.2018).
29. Мовою барв, орнаментів і крою. Український народний костюм. [Електронний ресурс] URL: <http://www.uamodna.com/articles/ukrayinsjkyu-narodnyy-kostyummovoyu-barv-ornamentiv-kroyu/> (дата звернення 19.07.2018).
30. Помаранська О. В., Славінська А. Л. Визначення автентичних ознак української свити для проектування жіночого демісезонного пальта // Вісник Хмельницького національного університету, № 3, 2014(213). — с. 273–277. [Електронний ресурс] URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/tech/2014_3/55.pdf (дата звернення 19.07.2018).
31. Artec Leo — первый 3D-сканер, в котором есть всё! [Електронний ресурс] URL: <https://www.artec3d.com/ru> (звернення 19.07.2018).
32. 3D Scanning a Museum Fashion Collection [Електронний ресурс] URL: <https://blog.sketchfab.com/3d-scanning-a-museum-fashion-collection/> (звернення 19.07.2018).

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»

Олександр Борисюк

ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ МИХАЙЛІВСЬКОЇ ТА ГЕОРГІЇВСЬКОЇ ЦЕРКОВ – ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ XVII ТА XX СТОЛІТЬ

Михайлівська й Георгіївська церкви знаходяться на території Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Плешева Радивилівського району Рівненської області і цікаві тим, що мають оригінальну архітектурну форму і за час свого існування стали свідками багатьох історичних подій.

Михайлівська церква — тризрубна, триверха, з ширшим центральним зрубом, відносно двох інших зрубів, що утворює в плані форму пом'якшеного квадрата з прямокутними зрубами бабинця та вівтаря. Стоїть на кам'яному підмурівку. Східна частина вівтаря — зі зрізаними кутами, що надає їй гранчастої форми. Центральна баня, присадкувата, розміщена на восьмигранному барабані, а її маківка — на глухому ліхтарі. В середині підкупольний простір розкритий. Верх вівтарної частини має змінену форму — цибульчасту, витягнуту, внутрішній простір також розкритий до глухого ліхтаря. Верх над бабинцем — каркасний, з плескатою стелею всередині. У північно-західному куті на другий поверх бабинця ведуть сходи. До західної частини бабинця добудовано ганок, на який ведуть великі цементні сходи.

Церква оперезана піддашшям, яке покрите гонтою. Зруби церкви над опасанням також покриті гонтою. Бані (покриті бляхою й пофарбовані зеленою олійною фарбою) увінчані золоченими хрестами. Сходи посередині церкви ведуть до підземелля, яке з'єднує Михайлівську церкву з Георгіївським храмом, де у саркофагу покоються останки козаків [9, 3].

Рис. 1. Михайлівська церква. Середина XVII ст.
Фото А. Мізерного

Варто також сказати, що в церкві знаходиться традиційний, п'ятиярусний, симетричний відносно центральної осі іконостас XVIII ст., який неодноразово перемальовували.

Церкву було закладено 1650 року під керівництвом настоятеля Івана Береговича у сусідньому з с. Плешева селі Острів (урочище Попів Горб) на правому березі р. Плешівки. Таке розташування вберегло її від сплюндрування під час бойових дій під Берестечком, і відступу військ 10 липня 1651 р.

За переказами, у Михайлівській церкві перед битвою молилися Богдан Хмельницький та коринфський митрополит Йоасаф з ченцем Павлом. Остан-

ніх було вбито й пограбовано польським шляхтичем під час бою 30 червня 1651 р. в козацькому таборі, а пізніше, за наказом короля Яна II Казимира, поховано у Михайлівській церкві. Їхні останки було знайдено в урочищі Попів Горб та ідентифіковано львівським археологом Ігорем Кириловичем Свешніковим 1971 року [13, 52].

Упродовж свого існування церква зазнавала певних змін. Коротко зупинимося на деяких з них.

Так, у 1737 р., встановлюючи в церкві іконостас, який виявився зависоким, було усунуто два східні паруси під центральною банею.

Через ст. років, у 1839 році його було забруднено і, до того ж він ймовірно не задовольняв смаків священика, сформованих під впливом російського класицизму, до того ж підгнили підвалини й потребували заміни. Підвалини замінили, настелили нову підлогу, а іконостас зазнав першого перемальювання. Ймовірно, що в цей час було замінено окремі ікони намісного ряду іконостаса: Ісуса Христа і Богородиці [8, 4].

У 1854 р. відбулося підняття верху над східною банею і покриття його бляхою, до того ж нову стелю поміняли і, вірогідно, облаштували хори.

У 1860–1862 рр. бляхою покрито верхи над навою і вівтарем, піднято верх над вівтарем, а стіни кожухували гонтами.

В 1890-х рр. стіни церкви обшальовано вертикально дошками і пофарбовано олійними фарбами, а також зняте піддашся [9, 4].

У 1907 р. у с. Острів закладають нову церкву, та припиняють богослужіння у старій. [8, 4].

Через рік, у 1908 р. архімандрит Віталій (Максименко) з Почаєва ініціює побудову на місці Берестецької битви храму-пам'ятника та монастиря, присвяченого пам'яті про полеглих козаків і починає збирати кошти. Відомо, що найбільшу пожертву зробив директор фірми «Сава Морозов» Іван Колесников — 50 тис. карбованців, а також місцеві селяни, які до того ж були основною робочою силою на будівництві. Розуміючи важливість цього проекту і можливість використати його у пропаганді великодержавних цілей, цар Микола II пожертвував на будову 25 тис. карбованців [14, 159].

Проект головного храму-пам'ятника — Георгіївської церкви, яка мала стати центральною спорудою архітектурно-меморіального ансамблю «Козацькі Могили» у с. Пляшева в урочищі Журавлиха — створено архітектором Василем Максимовичем Максимовим, учнем Олексія Вікторовича Гусева (академіка Петербурзької академії мистецтв). Безпосереднім виконавцем його задуму обрали визначного архітектора-будівельника Володимира Леонтович. Саме

Рис. 2. Георгіївська церква. 1910–1914 рр.
Фото О. Борисюка

завдяки йому в 1910–1914 рр. було сформовано цей архітектурно-меморіальний ансамбль [4, 6].

Георгіївська церква — цегляна, семи-банна, хрестово-купольна в плані, заввишки 28 м. Західний фасад відкритий великою аркою, що вгорі завершується дворівневим фронтоном, боки якого декоровані волютами, а верх увінчаний маленьким куполом з хрестом. На стіні під аркою — однарусний, виконаний з червоного кварциту і чорного лабрадориту з Житомирщини іконостас з царськими вратами та бічними дверима; увесь простір над ними заповнює композиція «Голгофа» намальована І. Їжакевичем на металевих листах, хоча за проектом вона мала бути викладена мозаїкою. Ікони намісного ряду іконостаса були виконані на цинкових листах також І. Їжакевичем. Під іконами намісного ряду — зображення георгіївських хрестів, що нагадують про посмертне присвоєння трьомстам козакам-героям Берестецької битви у 1914 р. звання георгіївських кавалерів. На фронтоні над аркою є ніша із зображенням лику Христа, захищена напівкруглим мідним дашком. Зліва й справа від арки на рівні другого поверху є розташовані двоє аркоподібних дверей, що ведуть на невеликі балкони. За проектом Максимова споруда мала бути великим вівтарем церкви під відкритим небом. На чотирьох кутах трьохярусної церкви знаходяться чотири двоярусні вежі. Перед фасадом храму, під землею, на рівні його першого ярусу знаходиться гробниця, посередині якої — пустотіла суцільно закладена козацькими кістками колона. Праворуч і ліворуч від неї в нішах стін також складені людські

кістки. З цього приміщення кілька східців ведуть до підземної церкви Св. Параскеви, де навпроти іконостаса знаходиться саркофаг, також заповнений кістками жертв Берестецької битви. Середній, наземний, ярус храму-пам'ятки займає Георгіївська церква, у стіни та стелю якої вмонтовано отворами назовні використані гільзи від артилерійських снарядів, що виконують ті ж функції, що й глиняні голосники у давньоруських церквах [7, 3]. Бічні сходи ведуть з Георгіївської церкви на третій поверх — до церкви Бориса і Гліба, яка розташована на балконі, що розташований вздовж північної, східної і південної стін храму; від середини храму краї балкона замикає міцне цементове поруччя по периметру у формі літери «П». За поруччям, внизу знаходиться церква Св. Юрія. Цікаво, що поверхня цього поруччя розмальована зображеннями Страстей Христових та Воскресіння Спасителя [11, 269]. Живопис вітваря церкви Параскеви (був у дубовому кіюті) виконав художник Іван Вольський. Вітвар Георгіївської церкви розписав І. Їжакевич, а церкви Бориса і Гліба — московські художники [12, 143].

Для відтворення історичного середовища часів Берестецької битви Леонтович запропонував монахам перевезти з с. Острів до с. Пляшевої церкву святого Михайла і заснувати тут монастир, для постійного догляду за меморіальним ансамблем. І вже у 1910 р. перші монахи поселилися тут. [12, 97].

Влітку 1910 р. група науковців на чолі з І. Каманіним, оглядаючи поле битви, зафіксувала ветхий стан Михайлівської церкви, зокрема те, що дошки, які прилягали до землі, підняли й будова тримається лише залізними скріпами. Було висловлено думку, що навряд чи вдасться здійснити заплановане почаївськими ченцями перенесення цієї старовинної пам'ятки до місця спорудження храму-пам'ятника Георгіївської церкви [1, 131]. Проте талановитий архітектор Леонтович, все ж зумів перевезти цю церкву навесні 1912 р.: її розібрали на конструкції, повантажили на вози, перевезли до с. Пляшева та заново склали. Дах перекрили руберойдом, а зовнішню поверхню стін обшили дошками горизонтально, а не вертикально, як було раніше, а також прибудували навколо церкви дерев'яне піддашшя, покрите ґонтою, що певною мірою змінило її зовнішній вигляд. Михайлівський храм, за проектом В. Леонтовича, було з'єднано підземним переходом з підземною гробницею в Георгіївському храмі задовжки 50 м.

Під час Першої світової війни, яка перервала будівельні роботи, монастир і церкви зазнали пограбування австрійськими, польськими [12, 97].

Після війни монастир опинився на території, окупованій поляками, які хоч були християнами, чи-

нили тиск на ченців і створювали перепони тисячам прочан у вшануванні загиблих козаків. Влада була дуже занепокоєна стрімким підйомом народного патріотизму і в 1935 році 10 червня волинський воевода Юзефський своїм указом заборонив «будь-які походи і зібрання на «Козацьких Могилах» та змусив настоятеля замурувати входи до підземної гробниці [6, 63]. Ця заборона призвела до зменшення грошових надходжень, але, незважаючи на матеріальні труднощі, братія монастиря в 1930-х рр. власними силами зуміла полагодити обидва храми, які потребували ремонту.

Під час більшовицької окупації Західної України у 1939–1941 рр. Михайлівська і Георгіївська церкви від бойових дій не постраждали, але визволителі обклали братію високими, майже грабіжницькими податками, мало що залишаючи на утримання будівель [10, 59]. З приходом нових окупантів — німецьких нацистів — ситуація спочатку трохи покращилась, навіть, дозволили відкрити підземну гробницю, та невдовзі і вони показали своє справжнє обличчя, вчиняючи утиски на монастир. А в 1944 р., відступаючи, під натиском радянських військ, німці обстріляли територію меморіального комплексу, де в підземних переходах ховалися місцеві селяни: один снаряд збив фронтон з малим хрестом, інший вдарив в ікону Спаса Нерукотворного, наступний — у лівий перший купол церкви, знісши хреста з Георгіївської церкви, а ось Михайлівська церква у цей час дивом не постраждала [12, 146].

Використавши церкву для своїх потреб під час Другої світової війни, радянська влада пішла в наступ на неї і в мирний час. Так, у червні 1954 р. монастир було переведено з підпорядкування Почаївської лаври у статус звичайної парафії, що проклало шлях до швидкої її ліквідації [5, 17]. І вже у 1957 р. за дорученням Ради Міністрів УРСР було створено групу спеціалістів для подання пропозицій щодо обмеження діяльності духовенства та релігійних об'єднань. Упродовж 1950–1956 рр. у скиті проживало 12 монахів, в яких було власне господарство і земля. Але, в результаті роботи комісії у 1958 р. монастир було обкладено такими податками на будівлі та монастирські угіддя, що підірвали його економічно, й наприкінці цього ж року його було закрито. Однак настоятель монастиря архімандрит Антоній (Лящук) у 1956–1958 рр. ще встиг провести досить масштабні реставраційні роботи. Він запросив художників: Олександра Корецького (з м. Горохова) та Пилипа Трохимлюка (з м. Почаєва) для поновлення розпису інтер'єру Георгіївської церкви. Було відновлено купол і хрест, та пофарбовано зовні олійними фарбами Михайлівську церкву. Загалом, виконано великий обсяг роботи, проте це було не

до вподоби партійним чиновникам, і тому після шаленого гоніння у 1958 р. церкву закрили [2, 56].

Наприкінці 50-х — у першій половині 60-х рр. ХХ ст. над козацькою святинею на території острова Журавлиха відбувалася найлютіша наруга за всю її історію: місцевий голова колгоспу з характерним прізвиськом Пастух «дбайливо» використав приміщення меморіального комплексу для розведення курей та кролів і, навіть, всіляко заохочував розбирати церкви на будівельний матеріал, але бажаючих не знайшлося.

13 вересня 1960 р. група української інтелігенції на чолі з Б. Харчуком, відвідавши «Козацькі Могили», була шокована побаченням і пізніше в «Літературній газеті» опубліковано лист-протест, підписаний М. Рильським, М. Стельмахом, Ю. Збанацьким та ін. «Так ли следует охранять исторические памятники», який змусив радянську владу переглянути своє ставлення до святині. Через деякий час ферму забрали, а в 1965 р. комплекс підпорядкували Рівненському краєзнавчому музеєві, навели порядок на території заповідника, ще раз пофарбували ззовні Михайлівську церкву і 17 червня 1967 р. тут відкрили першу експозицію музею «Козацькі Могили», який став відділом Рівненського краєзнавчого музею. Завідувачем відділом призначили П. Я. Лотоцького [5, 17]. Цього ж року прокладено дорогу до меморіального комплексу і облаштовано територію. З цього часу пам'ятки архітектури перебували під дбайливим доглядом працівників музею.

Перша професійна реставрація живопису І. С. Їжакевича виконана київськими реставраторами А. Й. Маромпольським та Т. Ф. Чеснейшим у 1972 році. Упродовж року відреставровані композиція «Голгофа», ікони, Царські врата, Архангельські двері зовнішнього іконостаса. Загальна вартість виконаних робіт становила шість тисяч карбованців. Постановою Ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 року Георгіївську церкву визнано пам'яткою архітектури. З кожним роком зростала кількість відвідувачів музею, що дало змогу домогтися від влади виділення значних коштів на проведення ґрунтовної реставрації архітектурних пам'яток. Працівники львівського інституту Укрпроектреставрація восени і взимку 1985 р. провели обміри споруд, склали дефектний акт та підготували кошторис на виконання робіт. У 1986 р. художник-реставратор Зіновій Крок з двома помічниками демонтували іконостас Михайлівської церкви й відправили на реставрацію до Львівської реставраційної майстерні, якою керувала Ніна Присяжна; там його реставрували до 1990 р.

У цей час було проведено дослідження іконостаса і випущено проект його реставрації. В процесі

Рис. 3. Іконостас Михайлівської церкви. ХVІІ ст.
Фото А. Мізерного

роботи укріплено ґрунт і фарбовий шар на іконах, різьбі і конструкції іконостаса. Частково знято старі нашарування розписів з ікон намісного, празничного, апостольського, пророчого рядів та відтворено заново ікони предельного ряду. Було усунено пофарбування бронзою та алюмінієм з різьблення, а також знято олійний розпис з фону намісного ряду іконостаса [8, 5]. Навесні 1987 р. перекрито куполи і позолочено хрести Георгіївської церкви, у Михайлівській церкві кожухували гонтою ззовні і помалювали олійними фарбами зсередини. На позолоту хрестів Георгіївської церкви було витрачено 233 грами сусального золота, а вартість робіт становила 27 тисяч карбованців. Після цього реставраційні роботи було згорнено через припинення фінансування, яке здійснювалось із обласного бюджету. Загальна вартість ремонтно-реставраційних робіт становила 250 тис. карбованців.

До 340-ї річниці Берестецької битви знову виділили кошти для проведення ремонтних робіт у гробниці Георгіївської церкви: відремонтовано підземний перехід, встановлено ковельськими майстрами кований світильник та перекладено гранітну підлогу в гробниці [3, 74].

У 2001 році з наближенням 350-ї річниці Берестецької битви з обласного бюджету виділено 1,2 млн. грн на ремонтно-реставраційні роботи Державного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви». На ці кошти: в Георгіївській церкві замінено двері, на кам'яну підлогу покладено плитку, а в 2003 р. львівські реставратори поновили живопис І. Їжакевича. Частина з цих коштів витрачена на заміну гонтової покрівлі та підлоги, пофарбування куполів Михайлівської церкви.

У 2004–8 рр. проведена реставрація трьох ярусів іконостасу і царських врат Михайлівської. Здійснено укріплення ґрунту і фарбового шару на всій

поверхні ікон, тла іконостасу; зняття поверхневих забруднень, потемнілої лакової плівки, пізніших написів; виконання різьблення на тлі ікон, реставрацію дияконських дверей; виготовлення нових колон намісного та апостольського рядів, обрамлення деяких ікон іконостасу, використовуючи відповідні аналоги.

Решта ікон ще чекають реставрації. Має бути здійснене доповнення втрачених фрагментів декоративної різьблення і нанесення позолоти і посріблення на нових фонах ікон та різьблених елементах іконостасу. Деякі втрачені фрагменти живопису будуть реконструйовані з дотриманням авторського колориту та стилю малювання. Після цього планується покриття ікон, фону іконостасу та зворотної їх частини захисним шаром.[8, с. 13] Проектна вартість робіт оцінюється близько 500 тис. гривень.

Також необхідно реставрувати велику картину І. Їжакевича «Голгофа» площею 58 м², розташовану на західному фасаді Георгіївської церкви, намальовану на цинкових листах, яка постійно піддається впливу атмосферних чинників і швидко нищиться. Нижня частина картини найбільше піддалась корозії і деформації, бо мало захищена аркою фасаду церкви. Конструктивні елементи, що тримають картину на стіні, внизу зруйнувались і листи металу повигинались назовні, фарба на половині поверхні картини полущилась і вигляд спотворений.

В 2009 р. складений ДП «Укрзахідпроектреставрація» проект реставрації і кошторис реставраційних робіт картини «Голгофа», за яким потрібно на реставрацію 3,2 млн. гривень в розцінках 2009 р. Також реставрації потребують деякі настінні розписи всередині Георгіївської церкви і живопис зовнішнього іконостасу на фасаді церкви.

Отже, Михайлівська церква пам'ятка української сакральної архітектури XVII ст. за свою історію в процесі перебудов і доповнень частково втратила свій первісний вигляд, але набула рис, які узгоджуються з регіональними архітектурно-будівельними традиціями народного зодчества XIX — поч. XX ст. Георгіївська церква — пам'ятка архітектури початку XX століття за свою історію пережила не мало вандалізму, збереглася в первісному вигляді. Було проведено ряд ремонтів, реставрацій спрямованих на відновлення настінних розписів і живопису, але ще залишилось багато не відреставрованого, зокрема потребує негайної реставрації картина І. Їжакевича «Голгофа» і зовнішній кам'яний іконостас. В цілому на сьогоднішній день співробітниками музею, реставраторами, місцевими жителями виконано величезний масив копіткої та витратної роботи по збереженню цих унікальної споруд для наступних поколінь і вони перебувають в задовільному стані.

Джерела та література:

1. Булига І. Дослідження території Берестецької битви у 1910 р. // Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: наук. зб. — Рівне, 2001. — С. 130–134.
2. Бухало Г. В. Круг містечка Берестечка. — Рівне, 1993. — 104 с.
3. Данилишин О. М. Ремонтно-реставраційні роботи на «Козацьких Могилах» // Берестецька битва в історії України: Зб. тез наук. конф. — Рівне, 2006. — С. 73–75.
4. Лотоцький Г. П. Козацькі Могили. Музейний літопис. — Рівне, 2003. — 85 с.
5. Лотоцький Г. П., Лотоцька Н. О. Козацькі Могили — пам'ятник українського народу // Національний Пантеон «Козацькі могили»: Зб. тез істор.-краєзн. конф., присвяченої 40-річчю створення музею «Козацькі Могили». — Рівне, 2007. — С. 16–18.
6. Лотоцький П. Я. Про будівництво на острові Журавлиха // «Берестецька битва в історії України»: Зб. тез наук. конф. — Рівне, 2006. — С. 63–64.
7. Пам'ятка архітектури XX ст. Георгіївська церква (Охоронний № 1529) ДІМЗ «Поле Берестецької битви» с. Пляшева Рівненської обл.: Паспорт і облікова картка. — Львів, 2005. — 36 с.
8. Пам'ятка архітектури XVII ст. Михайлівська церква у ДІМЗ «Поле Берестецької битви»: Ескізний проект реставрації іконостасу. — Львів, 2004. — Т. I. — 35 с.
9. Пам'ятка архітектури XVII ст. (Охоронний № 1528) Михайлівська церква ДІМЗ «Поле Берестецької битви» с. Пляшева Рівненської обл.: Паспорт і облікова картка. — Львів, 2005. — 30 с.
10. Прокопчук С. Ю. Державний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»: історичні ви-токи, історична періодизація становлення // Зб. тез наук. конф. «Берестецька битва в історії України». — Рівне, 2006. — С. 57–60.
11. Рожко В. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870–2000 р.). — Луцьк, 2001. — 670 с.
12. Рожко В., Пришляк В., Лотоцький П., Сидор О., Ошуркевич О., Ковальчук О., Баран В. Національний пантеон «Козацькі Могили»: істор.-краєзн. нарис. — Луцьк, 2003. — 544 с.
13. Свешніков І. К. Музей-заповідник «Козацькі Могили»: Путівник. — Львів, 1990. — 94 с.
14. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. — Рівне, 2008. — 350 с.

Ярослав Ткачук

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»

Національний історико-меморіальний заповідник (НІМЗ) «Поле Берестецької битви» — відомий як Козацькі могили — перлина української культури, її національний пантеон. Адже сюди, до саркофагу вічної скорботи і слави скликає українців звідусіль живий дзвін героїчного минулого України, воля і віра в світле й щасливе майбутнє нашого народу [4, с.24].

Тут на цій славнозвісній Волинській землі далекого 1651 р. відбулася одна з найбільших битв середньовіччя. В якій виборюючи власну свободу та захищаючи православну віру зложили голови тисячі синів України, які ввійшли в світову історію як нескоренні духом «лицарі сонця».

Задля увіковічнення пам'яті героїв Берестецької битви, з ініціативи архимандрита Почаївської лаври Віталія (Максименка), в 1910 р. розпочато будівництво архітектурного комплексу, зокрема, храм-пам'ятника Георгіївської церкви з усипальницею.

«В статті К. Поліщука «Український музей на Козацьких могилах під Берестечком» говориться «щоб збереглася наша рідна українська старовина на Волині, архимандрит Віталій задумав тут же на Козацьких могилах відкрити самостійний музей. Ото умисно для музею в церкві буде широка галерея для схову всяких речей...». З метою обстеження і дослідження поля битви арх. Віталій запросив відомого історика І. Каманіна. В результаті цього дослідження було визначено місце битви, зібрано останки полеглих учасників битви до саркофага в церкві, знайдено козацькі речі. А також проведено фотографування поля битви. В цій же статті наголошується, що «...зважаючи на те, що вже є зібраного з нашої волинської старовини, можна сказати, що новий музей сам по собі буде гарний, а згодом він може стати навіть багатим». Автор закінчує статтю з надією «що колись сей новий музей буде дуже цікавим установищем Волині» [5, с.86].

Дві світові війни, а також політична нестабільність призвели до того, що цей вищезгаданий музей був зруйнований, а територія занедбана. Острівок Журавлиха на якому власне побудований архітектурний комплекс у радянський час відійшов у власність колгоспу ім. Б. Хмельницького, яким керував Пастуха П. Т. Тут розміщувалася кроле — і птахоферма. Також тримали лошат та корів хворих на ящур.

Відновлення музею під впливом культурних діячів та тиском громадськості розпочалося в 1960 р.

з опублікованого листа-протесту в «Литературной газете» — «Так ли следует охранять исторические памятники». Питання про подальшу долю «Козацьких могил» набирало широкого розголосу [3, с.50]. 31 серпня 1965 р. ЦК КПУ прийняв постанову «Про увіковічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорізького козацтва». 18 вересня цього ж року таку постанову прийняла Рада Міністрів УРСР.

30 вересня 1965 р. згідно з рішенням № 838 виконкому Рівненської обласної Ради депутатів трудящих архітектурний комплекс «Козацькі могили» передали Рівненському краєзнавчому музею (РОКМ). Профіль новоствореного музею було визначено як меморіальний, тобто такий, який увічнював би подвиг героїв Берестечка. Одночасно із створенням експозиції музею тривав ремонт церков, муру, підземного ходу.

17 червня 1967 р. в урочистій обстановці відкривається музей-заповідник та його експозиція для відвідувачів. Чимало зусиль для цього приклали П. Т. Тронько — заступник Голови Ради Міністрів УРСР, голова облвиконкому С. Д. Новаковець, начальник обласного управління культури Д. А. Луцан, завідувач фондів РОКМ а згодом його директор В. Я. Сидоренко та ін. Завідуючим призначено жителя с. Пляшеви шанувальника минувшини Лотоцького П. Я. Завдяки наполегливій праці якого музей отримав всенародне визнання та світову славу.

Перша експозиція відродженого музею була створена в основному на площинних матеріалах за допомоги колег-музейників: директора Дубенського музею В. Д. Селедця, науковця РОКМ Г. Бухала, художника РОКМ В. Мічуди та завідуючого музеєм П. Я. Лотоцького. Але цього було замало. Адже інтерес відвідувачів до музею зростав постійно. Щороку сюди прибувала велика кількість людей, щоб віддати шану героям-козакам. І ось тоді однією із головних проблем музею постало питання про поповнення його експонатами основного фонду, тобто це повинні бути речі козаків та селян-повстанців — учасників Берестецької битви. Враховуючи «пораду» міністра культури УРСР, науковцями було вирішено вихід шукати на місці.

З 1970 р., під керівництвом видатного археолога, доктора історичних наук І. К. Свешнікова на місці Берестецької битви працювала археологічна експедиція Рівненського краєзнавчого музею. В ході

цієї багаторічної експедиції досліджено близько 2,5 га суцільної площі козацької переправи та знайдено понад 5 тисяч унікальних речей учасників битви. Частина з цих речей зберігаються в музеї НІМЗ «Поле Берестецької битви частина — в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, та інших музеях України. В результаті великої праці зібрано, реставровано та збережено не просто музейні експонати, не лише унікальні речі козацької доби, а святі реліквії українського народу, що характеризують озброєння та побут доби Хмельниччини [6, с.79].

Враховуючи особливу історичну, наукову та художню цінність комплексу пам'яток історії, культури, археології, що входять до складу заповідника, постановою Кабінету Міністрів від 12.06.1991 р. № 20; наказом Міністерства культури № 154 від 29.07.1991 р. «Козацькі могили» — філію РОКМ було оголошено Державним історико-меморіальним заповідником «Поле Берестецької битви».

Загальна площа заповідника 135,9 га. А його історико-культурна спадщина унікальна, тому що до його складу входять 12 пам'яток серед яких — 3 національного значення:

Михайлівська церква — пам'ятка архітектури XVII ст. Перенесена із сусіднього села Острова у 1912 р. на острів Журавлиху. Перед боєм у цій церкві, за переказами, молився Б. Хмельницький. У церкві зберігся іконостас XVII–XVIII ст. Церква з'єднана підземним переходом з гробницею Георгіївської церкви де покійся останки учасників Берестецької битви.

Георгіївська церква — пам'ятка архітектури поч. XX ст. семибанна, монументальна барокова споруда висотою 28 метрів, яка не має аналогів у світовій архітектурі. Оригінальність церкви, перш за все в її конструкції. Храм-пам'ятник складається з трьох ярусів-храмів.

Цегляний мур — пам'ятка архітектури та містобудування поч. XX ст.

Окрім того до заповідника входять пам'ятки історико-культурного значення: козацький цвинтар XVII ст. (урочище «Монастирщина»). Тут знайшли місце вічного спочинку козаки та селяни які загинули поблизу переправ під час відступу з табору 10 липня 1651 р.; острів Гайок (місце героїчної загибелі 300 козаків); урочище «Попів Горб» (місце знаходження Михайлівської церкви до 1912 р., та місце поховання митрополита Йоасафа та диякона Павла); місце ставки гетьмана Б. Хмельницького; місце ставки кримського хана Іслам Гірея III; пам'ятник героям Берестецької битви 1991 р. (автор А. Куш); пам'ятки археології: місце козацької переправи, озерце «Козакова Яма».

Великим надбанням і гордістю заповідника є музей, в якому розміщено не просто експонати віком понад 365 років, а й достовірно визначені козацькі речі — реліквії українського народу.

З метою збереження історико-культурної спадщини проведено ряд ремонтно-реставраційних робіт: 1972 р. — перша реставрація живопису І. С. Їжакевича («Голгофа» та зовнішній іконостас Георгіївського храму), 1986–1989 рр. — перекрито куполи та позолочено хрести Свято-Георгіївського храму, зроблено кожухування Михайлівської церкви гонтою і фарбування її з середини, розпочато реставрацію іконостасу цього храму.

В 2001 р. з обласного бюджету виділено 1,2 мільйона гривень на ремонтно-реставраційні роботи заповідника. На ці кошти упорядковано територію заповідника, в Георгіївській церкві замінено двері, на кам'яну підлогу покладено керамічну плитку, поновлено живопис І. Їжакевича. Також частина цих коштів пішла на заміну гонтової покрівлі і підлоги Михайлівської церкви. У 2004 р. продовжено реставрацію іконостасу Михайлівської церкви, яка тривала по 2008 р. Реставровано три з п'яти його ярусів.

На полі Берестецької битви з 1970 р. по 1995 р., а також у 2003 та 2015 рр. працювали археологічні експедиції в результаті яких зібрано, реставровано та збережено понад 5000 експонатів, які характеризують озброєння та побут доби Хмельниччини.

За підтримки сучасних осередків волинського, рівненського та костопільського козацтва меморіалізовано ставки Б. Хмельницького та кримського хана Іслам-Гірея III з встановлення кам'яних знаків малих форм архітектури.

Заповідник пройшов довгу і не легку дорогу до визнання його національним у 2008 р. На його долю випали різні випробування часом — від заборони іменування «Козацькі могили» — до ймовірності затоплення, внаслідок підняття рівня води Хрещинського водосховища. Тому основним завданням залишається належне збереження пам'яток, які знаходяться на його території, популяризація цього святого для України місця. Одним із важливих, можна сказати ключових питань, які гостро стоять на сьогоднішній день є належне фінансування заповідника задля його розбудови та розвитку, адже поодинокі заходи не можуть вирішити справу збереження пам'яток в цілому [1, с.117].

На даному етапі розвитку заповідника існує ряд проблем. Це: реставрація та переведення в мозаїку картини І. Їжакевича «Голгофа» площею 58 м², яка доповнює зовнішній однорядний іконостас західного фасаду Георгіївської церкви, намальована на цинкових листах — постійно піддається впливу атмосферних чинників, що спричиняють її спотворення

та знищення. Також реставрації потребує живопис зовнішнього іконостасу та настінні розписи всередині церкви. Невідкладною є реставрація куполів Михайлівського храму, завершення реставрації його іконостасу, заміна гонти (зовнішнього оздоблення). Болючим питанням заповідника також є завершення розробки проектно-кошторисної документації на будівництво нового приміщення музейного корпусу; вкрай необхідне проведення археологічних досліджень поля битви з метою виявлення нових археологічних пам'яток та внесення їх до реєстру історико-культурної спадщини заповідника.

Згідно з концепцією розбудови та розвитку заповідника поставлено ряд пріоритетних завдань: упорядкування, благоустрій, меморіалізація пам'ятних місць, що повинні не тільки шанобливо відзначатися, а й нести емоційний заряд відвідувачам. На о. Гайок планується встановити символічний дзвін пам'яті трьомстам героям, на озерці Козакова Яма панорамою відтворити подвиг Івана Нечая, в урочищі Монастирщина побудувати капличку для відправи панахид по невинно убієнним героям, створити алею пам'яті вздовж доріжки, яка веде до монумента героям Берестецької битви, з встановленням кам'яних знаків малих форм архітектури [2 с.2].

З метою припинення руйнування пам'яток археології і подальшого їх збереження проводити дослідження поля битви, облаштувати козацькі переправи через річку Пляшівку. Одним із пріоритетних напрямків діяльності заповідника є робота в архівах, спрямована на виявлення та опрацювання матеріалів з історії Берестецької битви та заповідника.

В перспективах заповідника задля його популяризації та з ціллю відродження козацьких традицій є відкриття постійно діючої школи гарту, створення етнографічного музею під відкритим небом. Збільшить потік туристів до «Козацьких могил» покращення інфраструктури, а саме будівництво нового приміщення, з метою розширення експозиційних площ та створення залів для виставок; установи готельного типу та закладу громадського харчування з колоритами національної кухні, створення рекреативних зон.

Вирішення проблем заповідника дозволить зберегти національні святині та зробити їх більш привабливими для туристів, сприятиме поширенню інформації про «Козацькі могили» як в Україні, так і за кордоном.

Оберігаючи і примножуючи пам'ятки ми не тільки бережемо наше минуле, але й будемо щасливе майбуття.

Джерела та література:

1. Бухало Г. Круг містечка Берестечка. — Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. — 168 с.
2. Концепція розвитку та розбудови заповідника НІМЗ «Поле Берестецької битви».
3. Лотоцький Г. Козацькі могили. Музейний літопис. — Рівне: Волинські обереги, 2003. — 84 с., іл..
4. Саух П. Берестечко — незгасне полум'я ратної звияги українського народу // Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: Матеріали наукової конференції. — Рівне, 2001. — 220 с.
5. Рожко В., Пришляк В., Лотоцький П. Національний пантеон «Козацькі могили»: Історико-краєзнавчий нарис. — Луцьк: Медіа, 2003. — 544 с.
6. Свешніков І., Мізерний А. «Поле Берестецької битви» Національний історико-меморіальний заповідник: Путівник. — Рівне, 2010. — 107 с.

Лариса Пилипів

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

На території України збереглося багато археологічних пам'яток, які відносяться до часів українського козацтва.

Особливе місце у калейдоскопі Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. посідає Волинь, яка завжди була на перехресті подій, що визначали долю України. Саме тому чи не найбільшою святиною землі волинської є поле Берестецької битви, де у далекому 1651 р. зішлись у кривавому герці польсько-шляхетська армія короля Яна II Казимира та козацько-селянське військо гетьмана Б. Хмельницького із союзниками кримськими татарами.

За кількістю учасників Берестецька битва стала однією із найпотужніших у Європі, і водночас — трагедією для українського народу. Бо саме тут, на Берестецькому полі, склали свої голови тисячі найкращих синів України.

З плином часу сліди кривавої битви стерлись з лиця землі, але саме поле постійно нагадувало про ті сумнозвісні події знахідками людських останків та козацької зброї, що не давало місцевим жителям забути про битву, яка тут відбулася. Місцеві селяни розповідали: «Отак, коли вийдеш на поле орати, заставиш у борозну плуга, то він аж гарчить по кістках, наче по якому корінню. Не раз аж леміш пощербиться. Трудно орати було» [8, с. 19]. До наших днів нагадує про битву козацький цвинтар в урочищі Монастирщина (де знаходяться захоронення козаків із надмогильними хрестами), і маленьке болотне озерце Козакова Яма (його місцеві жителі пов'язують із героїчним подвигом козака Івана Нечая), і острів Гайок (місце загибелі 300 учасників Берестецької битви, котрі обрали героїчну смерть замість здатися ворогу).

Шукаючи сліди незабутніх подій, поле Берестецької битви відвідало багато людей. Але першим науковцем, який залишив опис побаченого, був визначний український вчений, історик М. І. Костомаров. Він у 1844 р. прибув під Берестечко, де відшукав і оглянув залишки королівського і козацького таборів, визначив острів, на якому захищались 10 липня 1651 р. триста козаків, та місце козацької переправи через річку Пляшівку. Матеріали цих досліджень були опубліковані лише у 1922 р. [6, с. 470–472].

Першим дослідником, який намагався комплексно вивчити та дослідити події Берестецької битви був І. М. Каманін. На початку XX століття він разом

з архимандритом Почаївської лаври Віталієм Максименком (ініціатором побудови храм — пам'ятника по загиблих у Берестецькій битві) провів тут перші археологічні дослідження. Було оглянуто усе Берестецьке поле та прилеглі до нього населені пункти і проведено розкопки козацьких поховань на пагорбі Монастирщина між селами Пляшева та Острів. Розкопано близько 1/20 частини площі урочища і на півметровій глибині виявлено ряд ям, в яких лежало по 5–10 скелетів козаків. Точна кількість віднайдених на Монастирщині кістяків невідома. Після побудови храму — пам'ятника Георгіївської церкви їх було поховано у гробниці. А фотографії результатів цих розкопок І. М. Каманін вмістив у своїй брошурі «Битва козаків с поляками под местечком Берестечком в 1651 году».

Лише через 60 років була продовжена праця, започаткована Костомаровим і Каманіним. На початку 70-х років минулого століття на сторінках наукових видань з'являються матеріали, які обґрунтовують необхідність вивчення археологічним способом пам'яток пізнього середньовіччя в Україні. Початок цій роботі покладено у 1970 р. фундаментальними розкопками місця Берестецької битви. Ці розкопки є досі єдиною в Україні справою дослідження археологічним методом місця битви XVII ст. Ініціатором і автором дослідження виступив відомий український археолог, чудовий знавець стародавньої і середньовічної історії України, доктор історичних наук І. К. Свешніков (1914–1995 рр.). Він керував археологічною експедицією Рівненського краєзнавчого музею, яка працювала на полі Берестецької битви з 1970 по 1994 рр. Робота експедиції розпочалась із поглибленого вивчення усієї території, на якій відбувались події 1651 р. Польові розвідки поєднувались із вивченням усіх можливих писемних, архівних, опублікованих джерел, народних переказів та легенд.

Завдяки багатолітній праці І. К. Свешнікова було розкопано і досліджено понад 2,5 га земель, виявлено 91 людський та 56 кінських кістяків, знайдено більше 5 тисяч унікальних достовірних речей, що належали учасникам Берестецької битви. В результаті розкопок вдалося встановити шляхи відступу козацько-селянських військ з оточення. Також І. К. Свешніков зміг відтворити порядок розміщення козацьких військ на місці битви і тактику, застосовану Б. Хмельницьким під Берестечком. Результати розкопок дозволили взя-

ти під сумнів твердження польських учасників про повну поразку козаків і велику кількість загиблих (до 30 тисяч чоловік). Втрати козацьких військ не були катастрофічними. На думку Степанкова В. С., основні сили української армії вирвалися з пастки, вдалося врятувати й артилерію. Втративши 4–8 тисяч осіб [17, с. 3].

Артефакти із археологічних досліджень поля Берестецької битви є унікальними, подібних матеріалів не має ні в одному музеї світу. Після детального аналізу І. К. Свешніков поділив їх на окремі групи: побутові сільські речі, козацькі речі, деталі одягу, особисті речі козаків, гроші і коштовності, речі козаків ремісників, речі селянських повстанців, загальновійськові речі, козацька холодна зброя, метална козацька зброя, вогнепальна козацька зброя, обладнання козацького бойового коня, речі польської шляхти, речі донських козаків і московських стрільців.

І. К. Свешніков так охарактеризував здобуті під час розкопок матеріали: «Усі знахідки є унікальними, першими достовірними козацькими речами, а їх наукове значення збільшує й те, що всі вони мають точну дату їх останнього використання — 10 липня 1651 р., через що можуть також служити порівняльним матеріалом для музейних збірок...» [2, с. 52].

Речі, знайдені під час археологічних розкопок на полі Берестецької битви, значно доповнили і уточнили раніше відомі історичні події, вирішили ряд суперечливих питань. Саме на основі цих розкопок стало можливим не тільки уточнити хід битви, а й зробити характеристику побуту, озброєння, обладнання і організації козацького війська, рівень розвитку багатьох ремесел. Оригінальні речі із розкопок на полі Берестецької битви належали різним суспільним верствам і відображають матеріальну культуру населення України середини XVII ст. Завдяки консервуючим властивостям торф'яного ґрунту збереглися унікальні експонати, в тому числі вироби із шкіри та дерева. Археологічні знахідки із поля Берестецької битви є дійсно достовірними козацькими речами, точно датованими — бо потрапили у землю після відступу козацько-селянського війська із оточеного табору. Тепер вони служать для істориків і етнографів еталоном побуту та озброєння населення України середини XVII ст.

Робота І. К. Свешнікова не була доведена до кінця через його раптову смерть. Вдалося виявити лише одну переправу через річку Пляшівку, а історичні дослідження та факти свідчать, що таких переправ було три.

Доповнила археологічну карту району Бітківська Т. Л., обстеживши у 1992–1993 рр. поселення різних періодів (від кам'яного віку до пізнього серед-

ньовіччя) вздовж долини річки Пляшівки в районі сіл Пляшева та Острів.

У 1996 р. було організовано нові дослідження поля Берестецької битви. Археологічна експедиція ДІМЗ «Поле Берестецької битви» під керівництвом Ревуцького С. В. (науковий працівник) мала на меті виявити та дослідити ще одну із козацьких переправ на місці Берестецької битви 1651 р. біля сіл Пляшева та Острів [11, с. 1]. Дана експедиція була продовженням робіт на місці переправи 10 липня 1651 р., які проводив І. К. Свешніков. Крім того її завданням було проведення розвідок на території заповідника із закладенням невеликих шурфів.

Однак археологічні роботи цієї експедиції не принесли великих результатів — було знайдено лише козацький ніж, кілька фрагментів шкіри і декілька дерев'яних предметів, «датування яких залишається спірним» [9, с. 4].

У 2003 р. з ініціативи Державного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» було відновлено дослідження поля Берестецької битви 1651 р. Археологічна експедиція під керівництвом Прищепи Б. А. (кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Рівненського інституту слов'янознавства) обстежила і провела розкопки південної частини урочища «За Фосою», східного кінця урочища «Монастирщина» та північно-східного урочища «Гайок». Роботи на цій території значно ускладнювались великим заболоченням місцевості та густо порослими деревами і кущами на місці розкопів експедиції І. К. Свешнікова. Дослідження Прищепи Б. А. принесли значний результат — знайдено предмети озброєння козацько-селянського війська, речі побуту та особисті речі козаків, знаряддя праці, речі для спорядження коней, гроші (срібні коронні півтораки, литовський гріш і солід Сигізмунда II Вази). Найчисельнішу групу знахідок становлять свинцеві кулі різного калібру. На відміну від розкопок І. К. Свешнікова, який зібрав велику колекцію шкіряних виробів, експедиції 2003 року вдалося виявити лише кілька невеликих фрагментів шкіри. На думку Б. Прищепи, відсутність шкіри слід пояснити тим, що за останні 30 років значно змінився водний режим в заплаві річки Пляшівки і консервуючі властивості торфу помітно погіршились [10, с. 22].

«Під час розкопок 2003 р. вдалося зібрати цікаву колекцію речей, серед них виявилися унікальні, зокрема мідна панатія, що належала, вірогідно, одному з учасників битви. Нові роботи на полі Берестецької битви 1651 р. показали перспективність подальшого вивчення цієї пам'ятки методами археології. Можна сподіватись виявити сліди інших козацьких переправ, на яких вдасться провести нові археологічні розкопки» [10, с. 25].

Новими надходженнями фонди НІМЗ «Поле Берестецької битви» поповнилися після археологічних розвідок 2015 р. під керівництвом наукового співробітника ДП «Рівненська старовина» ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України О. П. Войтюка. Учасниками цієї археологічної експедиції на полі Берестецької битви були: співробітник ДП «Рівненська старовина» ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України О. Кожушко, студенти IV курсу РДГУ А. Марчук, М. Гузюк та наукові співробітники НІМЗ «Поле Берестецької битви». Було проведено розвідки біля урочища Мо-настирщина, неподалік острівка Гайок, на берегах річки Пляшівки та в урочищі «За Фосою».

Усі знахідки із шурфів Войтюк О. П. ділить на декілька груп. Найбільшу кількість знахідок складають речі, які відносяться до загальновійськових предметів: кулі для мушкетів та пістолів, заготовки для куль, свинцеві злитки (матеріал для виготовлення куль), ядро малого калібру, шомпол. До групи особистих речей козаків належать фрагменти двох щиткових перснів, чотири гудзики та чотири монети польського карбування. Оскільки козацький табір розміщувався на території с. Острів, то під час археологічних розвідок було виявлено і побутові речі: ключі до навісних замків, грузило до

рибальської сіті, та фрагменти керамічного посуду. Із фрагментів полив'яної посудини археологу вдалося реконструювати сковорідку із плоским дном на трьох конусоподібних ніжках.

З огляду на розміщення шурфів та матеріал, подібний знахідкам І. К. Свешнікова, речі з археологічних розвідок 2015 р. можна датувати серединою XVII ст. «Отже, у серпні 2015 року було досліджено перспективний у археологічному плані сектор у заплаві правого берега р. Пляшівки. Що дозволяє окреслити ділянки для подальших виявлення і досліджень козацьких переправ» [4, с. 21].

Наступним археологічним експедиціям можна сподіватись на нові унікальні знахідки з місця найбільшої битви українського козацтва XVII ст. Адже до сьогодні лишається не досліджений козацький вал, який «...слід було б перевірити розкопками, зробивши поперечний розріз валу та рову, що повинен був знаходитись з його зовнішнього боку» [13, с. 139]. Заболочені заплави стариці річки Пляшівки не дозволяють дослідити цю місцевість, де за припущенням І. К. Свешнікова могла б знаходитись друга козацька переправа. Недостатньо досліджене озерце Козакова Яма — місце загибелі останнього з 300 героїв-козаків та багато інших місць битви.

Джерела та література:

1. Археологія доби українського козацтва XVII–XVIII ст. // Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, М. О. Титова, І. К. Свешніков та ін.: Навч. посібник. — К., 1997.
2. Берестецька битва в історії України // Матеріали і тези шостої наук.-теорет. конф., присвяченої 400-річчю з дня народження Б. Хмельницького. — 1995.
3. Бітковська Т. Л. Звіт про історико-археологічні суцільні дослідження на території історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в 1992–1993 роках. — К., 1993.
4. Войтюк О. П. Археологічні дослідження на полі Берестецької битви у 2015 році // «Берестецька битва в історії України». Матер. наук.-практ. конф., присвяченої 365-річчю Берестецької битви та 25-річчю незалежності України. — Пляшева, 2016.
5. Войтюк О. П. Звіт про археологічні розвідки на території Рівненської області у 2015 році. — Рівне, 2016.
6. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — К., 1990.
7. Нікольченко Ю. Археологія Берестецької битви // Національний пантеон «Козацькі Могили». 36. тез істор.-краєзн. конф., присвяч. 40-річчю створення музею «Козацькі Могили». — Рівне, 2007.
8. Поліщук Клим. Український музей на «Козацьких Могилах» під Берестечком // Рідний край. — № 16–17.
9. Прищепя Б. А. Звіт про роботу у 2003 році археологічної експедиції Рівненської філії Охоронної археологічної служби України на полі Берестецької битви 1651 року. — Рівне, 2003.
10. Прищепя Б. А., Чекурков В. С. Нові дослідження поля Берестецької битви // Берестецька битва в історії України. 36. тез наук. конф. — Рівне, 2006.
11. Ревуцький С. В. Звіт роботи археологічної експедиції історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» на полі Берестецької битви та на місці козацької переправи 10 липня 1651 року. — Пляшева, 1997.
12. Ревуцький С. В. Звіт роботи археологічної експедиції історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» на полі Берестецької битви та на місці козацької переправи 10 липня 1651 року. — Пляшева, 1999.
13. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. — Львів: Слово, 1993.
14. Свешніков І. К. Берестечко // Жовтень. 1985. № 7.
15. Свешніков І. К. Спогади музейного працівника // Фонди НІМЗ «Поле Берестецької битви».
16. Свешніков І. К. Щоденники роботи археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1970–1992 рр. // Фонди НІМЗ «Поле Берестецької битви».
17. Степанков В. С. Берестецька кампанія 1651 року: проблеми періодизації // Берестецька битва в історії України. Тези III республік. наук.-теорет. конф. — Рівне, 1992.

Георгій Лотоцький

ХРЕСТ-ЕНКОЛПІОН – СИМВОЛ ХРИСТИЯНСТВА

З поширенням християнства на Волині в користування ввійшли хрестики, як символ християнства, віри, надії, любові кожної віруючої людини. Хрестом зцілювали, благословили, хрестили, виряджали в далеку дорогу, з хрестом і хоронили. Тому він був присутній з нами від народження, а по смерті довершував могилу — символ спасіння і воскресіння.

Знахідок у домовинах небіжчиків хрестів, образків, складнів, зміювиків X–XIII ст. виявлено багато.

Серед хрестиків, особливу увагу заслуговують хрести-енколпіони складені з двох половинок. «Слово 8888 $\epsilon\upsilon\kappa\omicron\lambda\lambda\iota\omicron\nu$ (лат. *enkolpium*) походить від грецьких слів $\epsilon\nu$ (на) та $\kappa\omicron\iota\lambda\omicron\epsilon$ (груди)» [2, с. 127].

Хрести-енколпіони потрапили на територію Києворуської держави можливо з Візантії, Великої Маравії, а може із Сирії (через Херсонес). Майстри, які виготовляли їх розробили оригінальну форму хреста-енколпіона. Ці хрестики могли різнитися за формою, зображеннями на них та написами. Задум створення хрестів-складнів передбачав виготовлення шкатулки-мощевики з зображенням на ньому релігійних сюжетів.

Протягом століть змінювались їх форми й оздоблення, але сама конструкція залишалась незмінною. Ювеліри-майстри, які виготовляли хрести-енколпіони, використовували різні технології їх лиття. Дехто робив глиняні форми, які не давали чіткого зображення, а дехто виготовляв форми з м'якого каменю, що давало більш чіткий відбиток. Під час виливання лицеві частини одержували фігуральні та медальйонні відбитки. Потім їх доповнювали гравіюванням. Для декорування використовувалась інкрустація.

Заглибини заповнювали оловом, сріблом, подекуди і золотом, застосовувалась емаль, різнокольоровий порошок зі скла, який виготовляли із кварцу, крейди, окисів металів. В кінці предмет піддавали сильній термічній обробці.

На лицевому боці на верхньому і нижньому раменах хреста є по одному вушку, а на зворотному боці по дві петельки на тих же раменах, що створювало своєрідний завіс. У верхній частині хреста-енколпіона вушка робили більших розмірів, через які пронизували шнур для підвішування. Коли дві половини склалися — енколпіон закривався штифтом.

Більшість із цих хрестів мають сильні потертості, що може стверджувати те, що вони використовувались як прикраси-амулети і носились на грудях. Знайдені хрестики у більшості поховань знаходились в області грудної клітки. Ці амулети були оберегом від усіляких нещасть, хвороб. Тому

їх наповнювали частинками мощів святих, землею, деревиною, зіллям.

«Що стосується знахідок хрестів-енколпіонів з Волині, то слід згадати про збірки, нагромаджені ще до 1939 р. дослідниками Новицьким з Острога, Данилевичем із Шумська, Широцьким з Володимира і о. Войною із с. Ступна на Дубенщині. [О. Цинкаловський. 2007. с. 240.] про подібні знахідки із Овруча, Бехова, Новограда-Волинського, Олики, Доробужа, с. Піски пише й В. Антонович (Антонович, 1901, с. 32, 44 «Археологічна карта Волинської губернії»)» [2, с. 129].

Одним із перших дослідників, хто звернув увагу на енколпіони, був О. Цинкаловський. Він проаналізував це мистецьке та сакральне явище зовсім, звичайно, відповідно до тодішнього рівня знань. В полі його зору була «церковна археологія.»

«Центрами декоративно-прикладного мистецтва Північно-Західної Русі були Луцьк, Дорогобуж, Пересопниця, де працювали майстри-ювеліри. Тут виготовлялися енколпіони, ікони прикрашені емаллю і черню» [2, с. 125].

За характером зображень хрести-енколпіони поділяються на георгіївські, микитівські, Борисо-Глібські, київські та інші. Їх головною сюжетно-композиційною рисою є зображення Христа і Богоматері / на лицевій ступці зображений Христос, а на зворотній - Богоматір з Немовлям. По краях рамен вміщувались зображення святих.

Крім цього знайдено енколпіони, які складаються з двох півсферичних половинок. У центрі — Розп'яття і напис І–С Х–С. на ременах хреста зображені святі та написи біля них: зліва — Б (Борис), справа — Г (Гліб), зверху — ІОАН, знизу ГЕОРГІЙ. На зворотній стороні — Богородиця. На ременах зверху — ПЕТРО, зліва — КУЗЬМА, справа — ДЕМ'ЯН, знизу — ВАСИЛЬ. На вушках напис І–С Х–С.

В «Каталозі християнських нагрудних виробів мистецтва періоду Київської Русі (X — перша половина XIII ст.)» наведені хрести-енколпіони [1, с. 53]: а) з перегородчатою емаллю мають зображення Розп'яття Хреста вверху, напис І–С Х–С. Краї хреста обнесені червоною емаллю. Христос інкрустований білою емаллю, хрест — коричневою та світло-коричневою емаллями. Борода Христа інкрустована коричневою емаллю. Все зображення інкрустоване золотом.

На зворотній стороні — по центру — постать Богородиці-Оранти. Зверху — Х — образний хрест. Інкрустовано золотом, червоною, зеленою, коричневою емаллями (Рис. 1).

Рис. 1.

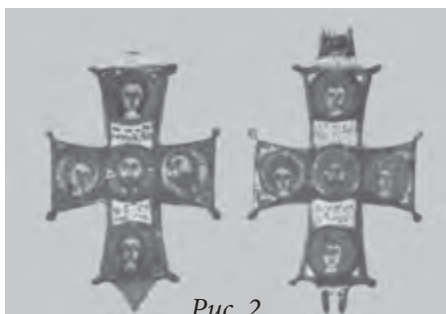

Рис. 2.

Рис. 3.

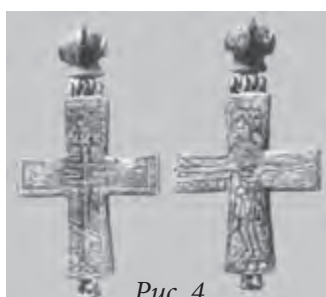

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

а) II По центру голова Спасителя і напис ІС–ХС. По сторонах голова Богородиці і Іоана Предтечі. Зверху — Арх. Михайл, знизу — Гавриїл. Інкрустовано золотом, різнокольоровою емаллю.

На зворотній стороні — по центру голова Сімеона, по сторонах — голова Анастасії і Олени, зверху — Авксентія, внизу — Даміана. Інкрустація така ж як на лицевій стороні (Рис. 2).

Хрести-енколпійони прямокутно-кінцевої форми

а) I На лицевій стороні по центру інкрустоване зображення «Розп'яття Христа», по сторонах — зображення святих, вверху — хрест, сонце і місяць. Напис ЄЕЛХН — ЄЕЛХН.

На звороті — в центрі Богоматір-Оранта, по сторонах, вверху та внизу — зображення святих. Інкрустація. На вушках зображено хрест, по краях орнамент (Рис. 3).

А) II На лицевій стороні по центру «Розп'яття», по сторонах хреста узор, вверху напис ІС–ХС. Інкрустація.

На звороті по центру шестиконечний хрест з косим перехрестям. Зверху узор. По сторонах напис NI — КА. Інкрустація позолотою (Рис. 4).

Хрести — енколпійони прямокутнокінцеві з розширеними краями.

а) I На лицевій стороні інкрустоване зображення Христа.

На звороті теж зображення (Рис. 5).

Хрести — енколпійони овалоподібної форми з лопастями

а) I На лицевій стороні інкрустоване зображення «Розп'яття», зверху напис ІС–ХС. По сторонах і зверху хрестики.

На звороті — інкрустоване зображення «Богоматері-Оранти». Під руками напис МР-ОН. Над головою хрест. По сторонах, внизу і вверху — хрестики (Рис. 6).

А) II На лицевій інкрустоване зображення «Розп'яття». По сторонах і зверху інкрустоване зображення святих.

На звороті інкрустоване зображення, Богоматері-Оранти. По краях в кругах зображення чотирьох святих: (Рис. 7)

А) III на лицевій стороні зображення «Розп'яття». Вверху інкрустований хрест і напис ІС–ХС, по сторонах інкрустоване зображення святих. По краю узор.

На звороті — рельєфне зображення «Богоматері-Оранти» з долонями перед грудьми. По сторонах і зверху інкрустоване зображення святих. По боках

Рис. 12.

«Богородиці» напис МР-ОУ. По краю узор із косих ліній (Рис. 8).

Хрести-енколпіони прямокутнокінцевої форми х ступенькоподібними виступами між lopастями.

а) На лицевій стороні інкрустоване зображення Хреста з перехрестями по центру. По краях прямі лінії. На звороті теж зображення (Рис. 9).

Хрести-енколпіони прямокутно кінцевої форми з краплеподібними прикрасами на кінцях.

а) На лицевій стороні інкрустоване рельєфне зображення «Розп'яття». На звороті зображення шестиконечного хреста перехрестями внизу і по центру. По сторонах, вверху і внизу в кругах букв — ІС—ХС, NI—KA (Рис. 10).

Хрести енколпіони з зображенням св. Бориса і Гліба

а) На лицевій стороні рельєфне зображення св. Бориса з «Храмом» в правій руці, по сторонах і зверху в кругах інкрустоване зображення святих. По сторонах і зверху зображення святих в кругах (Рис. 11).

На території Волинської області знайдено більше 100 бронзових хрестиків та енколпіонів. Хрести-енколпіони поширені по всій Україні: на Київщині, Львівщині, Чернівецьчині, Хмельниччині, Тернопільщині, Рівненщині. Зокрема, на Рівненщині в Острозькому р-ні у 1987 р. було знайдено Борисоглібський енколпіон, який знаходиться в Острозькому ДІКЗ. Його розміри 7,3 x 5 см, виготовлений із бронзи. «На лицевій стороні енколпіона в центрі знаходиться

рельєфне зображення стоячої фігури Бориса, який одягнений у довгий плащ, на голові у нього княжа напівкуляста шапка. У правій руці, витягнутій у бік, він тримає предмет, який дослідники називають моделлю однокупольної церкви, мученицьким вінцем-короною чи моделлю міста. Біля лівого плеча князя ледь простежується кілька заглиблених букв. У трьох круглих медальйонах розміщені невизначні погрудні зображення святих.

На зворотній стулці центральне місце займає рельєфно зображена постать Гліба. Вся композиція виконана подібно до лицевіи стулки хреста з тією лише різницею, що добре помітна права рука, покладена на груди, а в лівій витягнутій руці знаходиться модель трьох купольної церкви (помітно три куполи, хоч вважають, що це модель п'ятиглавого храму). У круглих медальйонах на кінцях енколпіона розміщені погрудні зображення святих. Краї хреста на обох стулках декоровані насічками, а рельєфні постаті центральних фігур (складки одягу, шапки, риси обличчя, моделі храмів) додатково підправлені різцем. Фігури на верхніх кінцях двох стулок подібні і враховуючи добре помітні складки мафорія можна здогадатись, що це зображення Богоматері. У бокових медальйонах зображення схематичні, затерті і щодо їх атрибуції важко щось сказати» [3, с. 337–339].

У музеї Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» знаходиться два бронзових хрести-енколпіони XII–XIII ст.

Борисоглібський енколпіон.

В центрі зображення в повний ріст святого Гліба. Права рука зігнута. В лівій руці модель храму. В бокових і верхньому медальйонах (раменах) хреста нечітко інкрустоване погрудне зображення святих. Верхнє вушко для підвішування поламає. Нижнє — для закриття стулок не пошкоджене.

В даному енколпіоні відсутня друга стулка із зображенням св. Бориса. Розміри: висота — 70 мм; ширина — 48 мм; матеріал — бронза (Рис. 12).

Назву енколпіона неможливо встановити у зв'язку з тим, що досить сильно витерті зображення, не чіткі. Написи не читаються. Місцями висліджуються контури очевидно церковно-слов'янських букв. В центрі зображення святого в повний ріст (варіант — св. Миколай, а можливо Христос Пантократор). Розміри: висота — 73 мм; ширина — 55 мм; матеріал: бронза [4].

«Хрести-складні, або ж енколпіони, являють собою окрему групу пам'яток дрібної пластики і, безумовно, є прекрасними джерелами для дослідження історії мистецтва і християнства. Маючи різні етнографічні, епіграфічні ознаки та неоднакову ремісничу техніку виготовлення, вони передають іконографію і символіку, яка нині малозрозуміла або практично втрачена» [2 с. 127].

Джерела та література:

1. Нечитайло В. В. Каталог християнських нагрудних виробів мистецтва періоду Київської Русі (X — перша половина XIII ст. Хрести-енколпіони). — К., 2001
2. Охріменко Г., Каліщук О., Савицький В. Хрести-енколпіони — пам'ятки сакрального мистецтва Волині давньоруського періоду // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти. — Дубно, 2008—224 с.
3. Петегерич В., Позіховський О. Борисоглібський енколпій з Рівненщини // Матеріали дослідження археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 9. — Львів — 2008.
4. Фонди Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви».

Валентина Павловець

ФОНДОВА ЗБІРКА РУШНИКІВ, СЕРВЕТОК, ДОРІЖОК НІМЗ «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»

НІМЗ «Поле Берестецької битви» — це меморіальний комплекс, основою якого є унікальна колекція, зібрана на полі Берестецької битви завдяки багаторічним дослідженням, доктора історичних наук І. К. Свєшнікова (1970–1991). Збірка ілюструє матеріальну культуру українського народу та озброєння козацького війська середини XVII століття.

Невід'ємною частиною фондів заповідника є невеличка етнографічно-побутова колекція, яка входить до інвентарної групи III Речового фонду (посуд, вироби промисловості, дерево, тканина тощо).

Перший запис в інвентарній книзі було зроблено в 1996 р. На даний час книга має 263 номери та налічує 295 предметів. Зібрана класична спадщина народної культури та побуту є невичерпним джерелом творчості народних майстрів. Це переважно предмети, якими селяни користувалися у повсякденному житті в кінці XIX ст. та впродовж XX ст. Старовинні знаряддя праці та предмети побуту, етнографічні матеріали, які представляють ремесла: хліборобство, гончарство, ткацтво, плетіння з лози тощо. Великий внесок у формуванні цієї колекції зробив перший директор заповідника, Заслужений працівник культури України Павло Якубович Лотоцький. Основними збирачами були і є наукові співробітники заповідника, які впродовж п'ятдесяти років продовжують поповнювати фонди найкращими зразками народної культури. Пам'ятки старовини передавали й жителі навколишніх сіл. Частину речей подарували відвідувачі заповідника з різних регіонів України, особливо з Рівненської та Львівської, Івано-Франківської, Київської областей.

Найбільшу групу III Речового фонду складають вишиті рушники, серветки, доріжки, скатертини тощо. Вишивка, як вид народного мистецтва, має прикладний характер, а тому тісно пов'язана з народним побутом. Вишивання не потребувало гро-

міздкого устаткування. У вільний від роботи час жінки вишивали. Своїми виробами прикрашали домівки, використовували в різних родинних церемоніях і обрядах. Вишитий рушник мав символічне значення і в оздобленні хати, оскільки ще в найдавніші часи виникла віра в його оберегові особливості. Як явище етнічного характеру, український рушник — свідчення становлення і розвитку нашої країни та її культури. Знакова система його орнаменту відповідає ментальності українців, відбиває психологію, погляди на світ, на добро і зло, на прекрасне і, навіть на потворне [4, с. 43].

Ніщо, здається так предметно і точно не характеризувало жіночу вправність, майстерність, зрештою охайність і працьовитість, ніж ті вимережані витвори.

У фондах НІМЗ «Поле Берестецької битви» представлені вишивки від початку XX ст. до сьогодення. За тканиною їх можна поділити на 2 групи: домоткане та фабричне полотно. Переважною технікою є «хрестик» та «гладь». Достатньо широко зустрічається низь, двобічна гладь, різні оздоблювальні шви — ланцюжковий, стебловий, рушниковий. Багато рушників оздоблені фабричними або ручними мережками, китицями. Для вишивання використовували лляні та вовняні нитки, муліне.

На таких виробках представлені різні типи орнаменту: рослинний (фітоморфний), зооморфний, орнітоморфний, антропоморфний, геометричний та ентомологічний. Проміжним орнаментом між геометричним і фітоморфним є стилізований рослинний і геометризований, що поєднує риси як рослинного так і геометричного. Як правило, різні види узорів органічно співіснують та поєднуються на площині одного рушника, винятком є група рушників, де зосереджений лише рослинний орнамент без будь-яких інших елементів. Окрім орнаментів характерними для значної кількості рушників є

надписи, різноманітні підписи як словесні так і цифрові, а також релігійні символи. За колористичним вирішенням вишивки поділяються на двоколірні та поліхромні (поєднання трьох і більше відтінків).

Більшість рушників оздоблені рослинними орнаментами: «дерево квітка», що символізує природу-матір, зображення птахів, що означає кохання та щастя, «вазон з квітами». Мотиви «вазона» скрізь зберігають один й той самий принцип берегині. Берегиня-загадкова, багатоліка могутня квітка, що тримає в собі материнську силу світу. Це мати-природа, втілена у рослині, що несе в собі сім'я роду всього живого. Вона означає суть самого творення, вічне оновлення та гармонію життя. На рушниках квіти та пуп'янки виглядають площинно, внутрішню будову квітки передано різними рушниковими заповненнями. Найпоширенішим рослинним орнаментом є мотив троянди або «рожі». Зустрічаються поєднання троянди з іншими квітами: калини, винограду, лілії тощо. Вишивали також фіалки, волошки, маки, гвоздики, незабудки, барвінок, дубове листя, хміль. Зазвичай майстрині зображали композицію квітів у вазоні, букетиках, віночках, гірляндах. Більшість з них вишиті технікою «хрестик». Ця техніка була легкою для виконання і перезнімання узорів, надавала можливості для колірної розробки площини орнаментальних мотивів [4, с. 318]. В основі рослинного орнаменту лежить прагнення перенести у вишивку красу природи.

Вражають своєю красою рушники, серветки та доріжки, вишиті гладдю, на яких зображено красиві та унікальні тривимірні композиції з квітів. Гладдю вишиті рослинні мотиви, які мають багато дрібних елементів (ягоди, листочки, пелюстки квітів). Для таких вишивок характерним є поліхромний колорит, до якого вводились яскраві відтінки кольорів. Привертають увагу два вишиті рушники та доріжка, які експонуються у гробниці-усипальниці НІМЗ «Поле Берестецької битви». У знак пам'яті загиблих героїв у Берестецькій битві їх подарувала М. Ф. Чорненька-Серединська із м. Коломиї. Оздоблені рослинним орнаментом основними мотивами якого є червона калина, сині волошки, жовте колосся та букети із братиків із вишитими словами «Слава Україні, слава козакам», на іншому — «Героям України».

На багатьох вишивках присутній геометричний орнамент, в основі якого лежать найпростіші за своїми абрисами фігури: косий та прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник, кружальця тощо. Поєднання цих фігур складені у візерунки. Геометричні орнаменти притаманні всій слов'янській міфології. Домінуючий мотив — баранячі ріжки та ромб з виступаючими сторонами. Мотив ромба є характерним для орнаментального мистецтва всього українського народу.

Багато вчених стверджують, що це є символ родючості та символ жіночого начала в природі. Хвиляста чи ламана лінії — не що інше, як безкінечність життя. Ці мотиви мають завжди свій логічний початок і завершення. Поширений у вишивках мотив хреста різноманітних модифікацій. Проте хрест із гачками, або свастика, «свастика» — це радше розетка, центральним елементом якої є ромб, з кутів котрого назовні відходять гачки, загнуті в одному напрямку: зліва направо і справа наліво [2, с. 107]. Хрести різного графічного вираження належать до найдавніших символів людства, пов'язаних з космічною семантикою — культом вогню і сонця, а в поєднанні прямого хреста з косим, можливо, виражена єдність чоловічого й жіночого начал. З інших орнаментальних мотивів геометричного плану вирізняються зіркоподібні — чотири-, шести- і восьми-пелюсткові розетки зірочки. Трапляються у вишивках і половинки цих розеток як додатковий орнаментальний мотив. Вчені вважають, що у народів давнього світу орнамент ніколи не містив у собі жодної зайвої лінії, кожна рисочка мала тут своє певне значення... Це складна — складна мова, послідовна мелодія, що має свою основну причину і призначена не лише для очей, а й для розуму й почуттів.

Геометричний, рослинний, антропоморфний орнаменти, а також зооморфний (стилізоване зображення тварин та птахів) гармонійно поєднуються один з одним, кожна їх деталь має своє значення. Цікавим експонатом є весільний рушник Олександри Тимошук із села Пляшева. В центрі полотна зображено ружу з пелюстками, над нею — пару зайців та віночок, посередині якого корона. Зверху — двоє коней та людей. Декоративне навантаження нанесене на низ рушника, показує його висоту та композицію узору. Вишитий геометричний орнамент, над яким постаті чоловіка і жінки зображені між квітками. Вважалося, що кінь має здатність відвертати зло та різноманітні нещастя. Рушник вишитий хрестиком червоними і чорними нитками.

Окрему групу складають рушники, які вишивали до різних свят. Серед них привертає увагу рушник, оздоблений рослинним орнаментом, технікою «хрестик». Колорит вишивки витримано в червоно-чорній гамі, де домінує яскравий червоний колір. В його основі віночки з руж, не замкнута у коло, які символізують довгий життєвий шлях. А над вінцем — корона, яка є аналогом корони, яку тримають над головами молодят під час вінчання в церкві. Як стверджують дослідники, ружа є символом невмирущої краси та величчя, вдячності, благополуччя і символом щастя. Рослинні орнаменти із ружами означають безперервний сонячний рух та постійне його оновлення. В них: листочки — символ основи, нескінченності

життя; квітка, що розпустилась, — символ краси та процвітання; пуп'янок — символ зародження нового життя, продовження роду. На рушнику зображено три птахи, схожі на соловейка. Два сидить біля середини віночка, а третій — вгорі двох віночків. Цікавим є те, що внизу птахи дивляться в різні сторони, а вгорі — в одну. Соловейка зазвичай вишивали на дівочих рушниках. Якщо непарну кількість, то це могло означати, що їх не кличуть заміж. А в народі кажуть «соловей щебече, собі пару кличе» [7, с. 41]. Даний рушник потребує більш детального дослідження, щоб визначити пряме його призначення.

В експозиції заповідника експонуються вишивки, присвячені творчості Тараса Шевченка. Автор однієї з них — М. Розлуцька з м. Червоноград. Декоративний рушник оздоблений рослинним орнаментом, домінують квіткові мотиви, композиція вишивки складається із декількох смуг та тонких стрічок із стилізованих квітів. Між ними вишиті слова «Заповіту» Т. Г. Шевченка, між стовпчиками вірша розміщені ініціали «Т», «Г», «Ш», низ прикрашений білими торочками ручної роботи. Робота виконана технікою хрестик у червоно-чорних кольорах. О. Дубик із м. Львова подарувала вишивку із зображенням портрета Кобзаря, а внизу — слова вірша «Ой чого ти почорніло зеленее поле?».

Серед колекції є вишиті рушники та доріжки ХХ ст., подаровані заповіднику в пам'ять загиблих героїв Берестецької битви, з вишитими словами. Це рушники, серветки, доріжки, виконані переважно технікою «хрестик», оздоблені геометричним та рослинним орнаментом. Рушники з вишитими словами: «Вічна пам'ять і слава полеглим козакам від Львів'ян» 1979р., подарований В. Дзюбак з м. Львова; «За рідний край, за Україну, за долю щасливу сорока тисяч запорожців лягли у могилу. Спочивають у могилах сини України, про Січ славну Запорізьку слава не загине 1651–1973» — Калиш М. В. з Львівської області; «Славним предкам козакам» — Войцеховська М. А. м. Сокаль; «Вклонімося Козацьким могилам» Качан Я. І. м. Сокаль; «Мир і вашому 1651–1981» вишитих технікою «низ» автор невідомий; «Слава Україні, Слава козакам» подарувала Євгенія Лещук, письменниця зі Львова; «Полеглому козацтву» — Іванова І. м. Яворів; вишивки Ольги Дубик з м. Львова (серветки з написом: «Нас тут триста, як скло товариства лягло...», на іншій — вірш «Чорна рілля ізорана гей, гей...») тощо.

Впевнено можна сказати, що талановиті майстрині-вишивальниці створили чудові візерунки, показали на полотні своє ставлення до життя, до України. Вони вклали у вишивку не лише професійні вміння, але й душу, завдяки чому на світ з'явилися справжні витвори мистецтва.

Рис. 1. Вишиті рушники
в нижній церкві св. Параскеви.

Привертає увагу зображення на вишивках священних символів та народної символіки. Серед них вирізняються роботи Ірини Денисюк із села Калинівка Рівненської області. На одній роботі вишитий образ Богородиці в зелено-жовтих кольорах, а внизу читаємо молитву «Отче наш». Кожен хрестик, наче молитва до Богородиці. На іншій вишивці відтворено українську символіку. На ній зображено тризуб в оточенні колосків пшениці, волошок та червоних маків. Які є символами України. Пшениця і маки оспівуються в багатьох українських народних піснях. Тризуб символізує три природні стихії — повітря, воду, землю та знак влади, оберіг роду. Іншу вишивку з гербом України подарувала Н. Яценко з м. Фастів Київської області. Вишита доріжка прямокутної форми зі словами «Боже великий, єдиний, нам Україну храни!» Посередині на блакитному фоні жовтими нитками зображений, тризуб обрамлений вінком із соняшників, калини, жовтих колосків та дубових листочків. Доріжка прикрашена геометричною рамочкою. Вишивки в барвистих кольорах випромінюють свою неповторну енергетику, яка напевно за задумом майстринь мають пробудити найкраще в людських душах.

Дану колекцію рушників можна вважати вагомим надбанням матеріальної культури українців ХХ ст. Вишивки активно використовуються в експозиційній, виставковій та науково-дослідницькій роботі. Обрана тема дослідження передбачає широкий спектр подальшої дослідницької роботи в області вивчення художніх особливостей вишивок, які зберігаються у фондах заповідника. Тому завдання наукових співробітників полягає у вивченні історії, культури, звичаїв нашого краю та популяризації традицій вишивального мистецтва.

Джерела та література:

1. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. — Луцьк, 1995. — 256 с.
2. Винничук В. Г. Орнамент у вишивці та ткацтві Волині. — Луцьк, 2004. — 160 с.
3. Гургула І. Я. Народне мистецтво західних областей України. — К., 1966. — 74 с.
4. Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки. — К., 2008. — 469 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка. — К., 1993. — 264 с.
6. Наулко В. І. та інші. Культура і побут населення України. — К., 1993. — 288 с.
7. Островська Т. Знаки (155 стародавніх українських вишивок). — Київ, 1992. — 72 с.
8. Пономарьов А. П. та інші. Українська минувшина. — К., 1994. — 256 с.
9. Фонди НІМЗ «Поле Берестецької битви».

Світлана Скруха

ЦИМПАКОВ ВСЕВОЛОД ОЛЕКСАНДРОВИЧ. МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ З ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА

Трагічними і вікопомними стали для українців історичні події Берестецької битви 1651 р. Складною і трагічною на протязі всього існування була також і історія «Козацьких могил» — меморіально-архітектурного комплексу, побудованого на місці цієї битви у 1910–1914 рр.

Такі ж складні життєві випробування випали на долі тих людей та митців, які в різний час жили, працювали чи творили на «Козацьких могилах», діяльність чи творчість яких певним чином переплелися з святиною.

Усіх їх пов'язало сповнене лихоліть ХХ ст., у якому їм випало жити.

У 1920 р. від рук польських окупантів мученицькою смертю загинули на «Козацьких могилах» православні ченці Свято-Георгіївського монастиря Єлисей і Іпатій.

У 20–30-х рр. минулого століття, під час вшанування загиблих у Берестецькій битві козаків, сотні українських юнаків з навколишніх сіл та містечок Волині та Галичини жорстоко катувала та біла польська поліція — за любов до своєї землі, за пам'ять про свою історію, за шану до своїх Героїв.

Володимир Миколайович Максимов, автор проекту храму — пам'ятника Св. Георгія Переможця, був звинувачений у належності до контрреволюційної організації Істинно Православної церкви (насправді — у проявах уваги до національних форм в архітектурному будівництві) і арештований у 1932 р. та позбавлений волі на три роки.

Олександр Іванович Корецький, художник з Волині, який виконував розписи та проводив реставраційні роботи у Свято-Георгіївському храмі в кінці 1950-х рр., був звинувачений за малю-

вання в «українському буржуазному націоналізмі» і у 1947 році засуджений до 10 років позбавлення волі у таборах.

Андрій Іванович Бурбела, відомий волинський іконописець та майстер мініатюрних робіт. На початку 1990-х та у 2000-х рр. виконував ікони для Свято-Георгіївського храму на «Козацьких могилах». Батьки художника були арештовані за «пособництво бандерівцям». У 1947 р., шістнадцятилітнім, він був засуджений на 9 років позбавлення волі у холодних краях далекої Росії.

Ярослав Андрійович Мічуда. Журналіст, науковий співробітник музею на «Козацьких могилах» (1970–1973 рр.), одна з найяскравіших постатей дисидентського руху 60–80-х рр. минулого століття на Рівненщині. Був цькований і переслідуваний кадебістськими катами до самої смерті за «український буржуазний націоналізм» та любов до України. Трагічно загинув.

Микола Іванович Івасюк, всесвітньо визнаний видатний буковинський художник, автор багатьох відомих полотен, зокрема, картин «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва», «Іван Богун під Берестечком», копія якої перебуває у експозиції музею НІМЗ «Поле Берестецької битви». Був обвинувачений у шпигунстві і українському націоналізмі та розстріляний 14 листопада 1937 р. у Биківні, за іншими даними — в Жовтневому палаці.

Десятки, сотні, тисячі, мільйони талановитих митців, життя і долі яких калічила і ламала система. Історія життя кожного з цих людей заслуговує на окрему увагу відвідувачів нашого музею. Вони повинні бути почутими і не забутими, особливо в наш час.

*Рис. 1. Ванінський порт. 1952 р.
Художник Цимпаков В. О.*

Одним з таких митців був і Всеволод Олександрович Цимпаков (27.11. (10.12.) 1903–10.10.1968) — художник, майстер портретного живопису та натюрморту, дані про життя та творчості якого крихта по крихті сьогодні збирають краєзнавці і дослідники України та Росії.

Відомо, що Цимпаков В. О. народився в Одесі у 1903 р. в єврейській родині. Вже в юні роки дивувався усіх хистом до малювання та змусив говорити про себе, як про талановитого митця. «Його роботи зачаровують почуття. Неможливо пройти повз якусь з них байдуже», — говорили в Одесі.

В 1915 р., 12-річним, він вступив до Одеського художнього училища. Неймовірно, але вже за рік йому вдалося виконати п'ятирічну навчальну програму. В 1917–1921 рр. навчався у Вільних художніх майстернях у Т. Дворнікова та К. Костанді. Пізніше продовжував навчання в Одеському художньому інституті (майстерня П. Волокідіна), який закінчив у 1927 р. З 18 років приймав участь у виставках викладачів Одеського художнього інституту, товариства ім. К. Костанді та ін. [7].

Всеволод Олександрович Цимпаков був справжнім колористом. Прикметним є те, що усі його роботи є матовими, а композиції творів вирізняються природністю та гармонійністю, плавними лініями, округлістю та нескінченністю, у них відчувається і легкість руки і талант художника, немає ніякого натиску на глядача, ніякого епатажу чи помпезності, є лише бездоганний смак [8].

Коли у 1941 р. розпочалася Велика Вітчизняна війна, художник залишився в окупованій Одесі, де, щоб вижити, малював для окупантів плакати, портрети Гітлера та Гебеля. Після визволення Одеси радянськими військами, по закінченні війни, у 1948 р. Цимпаков за зраду Батьківщини отримав

10 років позбавлення волі у таборах. В списку жертв політичних репресій про Цимпакова В. О. є короткі відомості: «Цимпаков Всеволод Олександрович, 1903 р.н. Місце народження: м. Одеса. Вирок: 10 років Виправних Трудових Таборів, реабілітований [1].

Своє покарання художник відбував у робочій зоні Ванінського транзитно-пересильного табору у смт Ваніно в Хабаровському краї, адміністративному центрі Ванінського району, розташованому на материковому побережжі Татарської протоки Японського моря. Порт Ваніно, Ванінський транзитно-пересильний табір стали пунктом пересилки для етапів сотень тисяч позбавлених волі з усіх куточків тодішнього Радянського Союзу, в тому числі жертв політичних репресій, відправлених на Колиму. Це були люди різних національностей, віросповідань та професій. Ванінську пересилку пройшли також представники творчої інтелігенції — актори, письменники, журналісти та художники. На станції і в порту Ваніно відбувалася перегрузка в'язнів з ешелонів на пароплави, що відправлялися в Магадан. Це були сотні тисяч понівечених доль, обірваних життів — жертв сталінського режиму, більшість з яких було реабілітовано.

У виставковій залі Ванінського районного краєзнавчого музею (Росія) сьогодні знаходиться картина Цимпакова В. О. «Ванінський порт» (олія, 1952). Як виявилось, перебуваючи в зоні, Цимпакову також доводилося малювати портрети високого керівництва, яке часто приїздило туди. Як розповідав свідок тих подій В. С. Черних,» Цимпакова Всеволода Олександровича переодягали і садили в перший ряд, а потім вже в кабінеті у головного інженера він писав картину, яка сьогодні є у музеї історії порту» [3, с. 19]. Власне, мова іде про «Ванінський порт» (рис 1).

Рис. 2. Цимпаков В.О.
Юність. 1965 р.

Рис. 3. Цимпаков В.О.
Т. Г. Шевченко-художник. 1964 р.

Рис. 4. Цимпаков В.О.
Автопортрет. 1966 р.

Рис. 5. Цимпаков В.О.
Натюрморт з квітами та книгою. 1958 р.

Що ж стосується історії цієї картини, то виявляється, що арештованого художника часто забирали під розписку і супроводжували в кабінет головного інженера порту, де з вікна він малював панораму порту [2; с. 139].

Картина «Ванінський порт. 1952 р.», написана художником в темних тонах. Вони неначе передають гнітючу атмосферу його десятирічного перебування на засланні, в тілесній та творчій неволі. Адже ці роки стали фактично вирваними із його життя. Мабуть, і саму цю картину художник навряд чи вважав чимось вагомим в своїй творчості, адже під час заслання і виконання цієї роботи ним керувало ніяк не натхнення, а бажання вижити. Те ж саме, яке жило в ньому і під час фашистської окупації.

Сьогодні ця унікальна картина розповідає відвідувачам Ванінського художнього музею та місцевим жителям про страшні сторінки в історії Ваніно.

Картина «Ванінський порт» є не єдиним твором, створеним художником у засланні. Багато портретів, написаних Цимпаковим у зоні, сьогодні, очевидно, знаходяться переважно в приватних колекціях або у нащадків тих людей, які були причетними до злочинів тодішнього комуністичного режиму. Тому найвірогідніше, що вони можуть залишитися там назавжди, і ніколи не будуть представлені широкому загалу, щоб не називати суспільству злочинних імен портретованих осіб.

На жаль, більшої інформації про перебування художника на засланні на сьогоднішній час не знайдено.

Відбувши заслання, Цимпаков знову повернувся до рідного міста. Там створив низку чудових творів: натюрмортів, пейзажів та ліричних портретів. Сьогодні найвідомішими серед них є пастельні роботи: портрет «Юність» (1965; рис. 2), пейзаж

«Весна» (1965), «Портрет народної артистки СРСР Е. А. Бистрицької» (1965) та інші [8].

Помер художник у 1968 р.

Твори Цимпакова В. О. сьогодні є окрасою і цінними надбанням ряду музеїв України: Лебединського художнього музею, Луганського обласного художнього музею, Одеського художнього музею, НІМЗ «Поле Берестецької битви». Багато його творів перебуває в Росії, зокрема, Третьяковській галереї та інших художніх музеях. Часто твори видатного художника з приватних колекцій виставляють на продаж на мистецьких аукціонах, де вони високо оцінюються. Наприклад, у 2008 р., початкова вартість твору «Портрета народної артистки СРСР Е. Бистрицької» (папір, пастель, 1965) В. Цимпакова була оцінена в 1500 у.о.

В експозиції музею Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», у виставковій залі, присвяченій геніальному синові України Т.Г Шевченку, який оспівав поле Берестецької битви у своїй поетичній творчості, центральне місце займає портрет «Т. Г. Шевченко — художник» (картон, пастель, 1964 р., дерев'яна рамка, 99x73), виконаний Всеволодом Цимпаковим (рис. 3). Поясний портрет Т. Г. Шевченка був переданий до Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) дирекцією Художніх виставок УРСР в 1967 р. [4]. У 1994 р. він був переданий РОКМ до Державного заповідника «Поле Берестецької битви» на тимчасове зберігання та експонування у музеї [5].

При огляді даного твору очевидним і незаперечним для глядача стає талант автора, якому довелося малювати портрет не з натури, а з уяви. На портреті зображений молодий, заглиблений у думки Тарас Шевченко, який тримає в руці інструменти для малювання. Вражає глядача не типове для того

часу бачення в особі Шевченка не невільника-кріпака, а інтелігента, молодого і сповненого життєвих сил творчої, вільної і неординарної людини; він презентує увазі глядача Шевченка, як талановитого художника, не менш геніального, ніж поет. Увага відразу зосереджується на голові та обличчі портретованого, у виразі якого художник зумів відобразити його внутрішній світ: мудрість, глибокі роздуми; здається, що автору вдалося навіть передати на портреті дещо пророчий погляд Тараса Шевченка. Правою рукою Шевченко торкається підборіддя. Другорядні деталі на портреті доповнюють і підсилюють основне: у лівій руці Шевченко тримає пензлі для малювання, ганчірку для фарб та палітру, які розповідають про його художню діяльність. Шевченко-художник одягнений в світлу сорочку з темним бантом. Його постать зображена на темному фоні. Портрет виконаний у помірних, стриманих тонах.

У колекції Луганського обласного художнього музею на даний час перебуває ще один із творів В. Цимпакова — «Цимпаков Всеволод Олександрович. Автопортрет», що був створений художником за два роки до смерті (рис. 4). Він є цінною знахідкою, адже дає нам можливість побачити портрет цього талановитого художника. На

портреті зображений немолодий чоловік, одягнений в темний малярський халат, з-під якого видніється комір білосніжної сорочки. В руках він тримає інструменти для малювання. З ними Цимпаков-художник був нерозлучним навіть у найважчі дні свого життя.

В полотнах Цимпакова «Автопортрет» та «Т. Г. Шевченко-художник» відчуються невидимі павутини, паралелі, які неначе навмисно проведені самим автором. В першу чергу впадає в очі певна схожість у зовнішності Цимпакова з Шевченком. Але є ще значно більша схожість в їхніх долях: і Шевченко, і Цимпаков — обоє були талановитими художниками; і хоча їх розділяло століття, але, як і мільйони інших людей, вони стали невинними жертвами, бо були позбавлені волі та елементарного людського щастя і права жити, натхненно творити на рідній землі. Тому навіть складно уявити, скільки надбань та шедеврів, які ще могли створити Шевченко, Цимпаков і мільйони інших талановитих людей, закатованих в таборах в розквіті своїх життєвих і творчих сил, втратила українська нація. Але, попри все, пам'ять і правда про їх життя сьогодні жива, як і вони самі залишаються живими для нас у своїх творах.

Джерела та література:

1. Відомості Одеського академічного центру. Номер справи: 28307- УСБУ в Одеській області.
2. Габдрахманова А. Я помню тот Ванинский порт... // Словесница Искусств. Культурно-просветительский журнал. № 24, 2009 г. Хабаровск.
3. Тимофеева О. История одной картины // Приамурские ведомости. Еженедельная общественно-политическая газета. № 23. 14 июня 2017 г. Хабаровск.
4. Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ).
5. Фонди НІМЗ «Поле Берестецької битви»
6. http://samlib.ru/s/shashkina_a_w/fkmdbyf.shtml / Шашкина Альвина Вениаминовна. Ванинская пересылка
7. <http://artmuseum.lebedyn.org/2018/06/01/yunist-1965-tsympakov-vsevolod-oleksandrovysh-1903-1968/> «Юність» (1965) Цимпаков Всеволод Олександрович (1903–1968)
8. <http://lebedinartmus.at.ua/korners.org.ua/> Художники. Цимпаков В. О.

Катерина Адамчук

ОРГАНІЗАЦІЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»

Відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, й насамперед — молоді. Одним з пріоритетних напрямів патріотичного виховання є краєзнавство. Саме краєзнавча робота посідає важливе місце в діяльності Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», щоб за допомогою краєзнавчих матеріалів сприяти вихованню патріотизму, національної свідомості, високої моральності та шануванню культурної спадщини.

Робота усього колективу заповідника спрямована на формування патріотичних почуттів. Спектр діяльності працівників заповідника надзвичайно широкий — це і екскурсійна робота, і участь у проведенні всеукраїнських семінарів, круглих столів, фестивалів, проведення щорічних урочистостей з нагоди вшанування пам'яті загиблих козаків, і наукова діяльність колективу — організація та участь у науково-практичних конференціях, присвячених битві під Берестечком 1651 р.

У музеї Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» науково-музейну діяльність патріотичного спрямування забезпечують працівники двох науково-дослідних відділів: відділу історії Берестецької битви та відділу охорони пам'яток історії та культури. А це наукові співробітники, молодші та старші наукові співробітники, завідувачі відділів (усього 9 осіб) та музейний персонал — бібліотекар та 2 екскурсоводи (усього 3 особи) [3].

Зокрема, працівники музею займаються екскурсійною діяльністю, де проводяться тематичні екскурсії по історії Берестецької битви та історії створення НІМЗ «Поле Берестецької битви».

У Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви» зберігається величезний масив артефактів часів козацтва XVII ст. Музей, що існує на базі заповідника, з часів свого заснування займався та займається пропагуванням козацької культури. Особлива роль у цьому питанні у наші часи належить науково-просвітницькій роботі, яка зараз перетворилась у найважливішу частину музейної роботи взагалі. Розроблена послідовна система екскурсій, занять по пропагуванню історії козацтва, тому що практика свідчить, що поодинокі, безсистемні заходи не залишають у світогляді людини, а особливо дитини, стійких знань та уявлень.

Працівники музею постійно працюють над вдосконаленням проведення екскурсій. За специфікою подачі матеріалу тематичні екскурсії по заповіднику «Поле Берестецької битви» поділяються на екскурсії для дітей та екскурсії для дорослих.

Особливо важливими в контексті патріотичного виховання підростаючого покоління відіграють екскурсії для дітей, адже сам в дитячому, підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх та чужих прав та свобод. Вказані екскурсії покликані формувати громадянина-патріота, виховати любов та повагу до української історії, виробити глибоке розуміння громадянського обов'язку на прикладі самопожертви, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини, як це зробили козаки, котрі віддали своє життя на полі Берестецької битви 1651 р. Екскурсія також надає можливість вивчити бойові традиції та героїчну сторінку українського народу, спонукає до фізичного вдосконалення.

Співробітниками музею напрацьований великий досвід, який враховує майже всі можливі форми роботи з відвідувачем, починаючи з молодшої школи і до літніх відвідувачів. Оскільки найбільшу групу складає дитяча аудиторія, то, зрозуміло, що велика частина заходів розроблена саме для них. Науково-освітня робота по історії козащини починається вже з школярів молодшої школи. Перший етап по залученню маленьких відвідувачів до культурної спадщини козацтва відбувається за допомогою традиційних методів — адаптованої дитячої оглядової екскурсії, працівники музею допомагають дітям на основі експозиції сформувати перші уявлення про те, хто такі козаки, що таке Січ, чому виникло це суспільство. Зрозуміло, що ця екскурсія допомагає зробити тільки перший крок у знайомстві із цим унікальним явищем.

Завідувачем відділу історії Берестецької битви Пилипів Л. А. розроблена адаптована дитяча тематична екскурсія, яка дає можливість більш детально ознайомитись із періодом козащини. Окрім традиційного екскурсу в історичне минуле, музейники висвітлюють майже всі сторони козацького життя, починаючи із побуту козаків, їх звичаїв, зачіски, одягу, озброєння козака і до таких

складних для дитячої свідомості питань, як устрій Запорозької Січі, козацького війська, системи влади. В так зване занурювання у історичний матеріал епохи досягається за допомогою різних методів: шляхом розповіді, питально-відповідального методу, ігрового, коли розгадуються шаради, кросворди, проводяться інтелектуальні ігри [4].

Для учнів старших класів передбачено проведення тематичних вечорів, які являють собою історичні літературно-музичні композиції із виконанням українських пісень, із показом слайд-фільмів, із запрошенням кобзарів, виступами фахівців з історії козащини. Все це, безумовно, сприяє пропагуванню історії козацтва, формуванню відчуття невмирущості духу козащини на нашій землі.

Великі вимоги для проведення екскурсій з дітьми, підлітками — школярами ставляться перед екскурсоводом. Він повинен бути вихователем, педагогом, любити професію екскурсовода. Йому необхідно добре володіти шкільними навчальними програмами, потрібно знати психологію дітей, щоб розуміти дитячу аудиторію, бути чуйним і уважним до їх реакції, вміти швидко й легко здійснювати контакт з аудиторією, підтримувати увагу дітей на протязі всієї екскурсії і контролювати їхні думки і почуття.

Під час екскурсій важливо зосередити дитячу увагу на об'єктах, які мають становити основу спостереження або дослідження. При цьому учні не повинні залишатися сторонніми особами — спостерігачами, а повинні брати активну участь у самому процесі екскурсії. Водночас екскурсія не повинна перетворюватися на прогулянку, інакше вона не має тоді ніякого сенсу і втрачає цінність.

Під час проведення екскурсій працівники використовують різноманітні методи, технологічні інструменти, які дозволяють забезпечити реалізацію поставлених задач та відповідних потреб і вимог до екскурсійного обслуговування. Серед них варто назвати логічні прийоми: аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, узагальнення; прийоми показу — попередній огляд, панорамний показ, візуальний аналіз, реконструкція, локалізація подій; розповідь — екскурсійна довідка, опис, характеристика об'єкта, пояснення, репортаж, коментування, цитування, літературний монтаж.

Кожна екскурсія повинна мати чітко визначену тему. Виходячи з визначенні теми, формулюється мета екскурсії, яка має велике значення для розробки теми. Вона визначає ідейну спрямованість екскурсії, допомагає в доборі і висвітленні матеріалу. Визначаючи мету екскурсії, слід насамперед, показати на її роль у розвитку саме патріотичного виховання відвідувачів різної вікової категорії. Крім того, варто визначити конкретні завдання

екскурсії. Правильно визначена мета екскурсії підкреслює актуальність теми, що складає основний предмет екскурсії, її основу. Зміст екскурсії складається з окремих взаємозалежних підтем, що підпорядковуються, основній темі і розкриваються в ході екскурсії. Назва екскурсійної теми повинне конкретизувати її, розкривати зміст екскурсії. Разом з тим вона повинна викликати інтерес, бути яскравою, такою, що запам'ятовується, а іноді містити елементи реклами.

Екскурсія, що проводиться екскурсоводами музею Національного історико-меморіального заповідника присвячується битві під Берестечком 1651 р. та історії створення та розвитку заповідника. Як і ряд інших екскурсій, ця тематична екскурсія торкається історичних подій. За змістом її можна віднести до історичних екскурсій, котрі, в свою чергу, розкривають кілька аспектів — історико-краєзнавчий, археологічний, етнографічний з елементами матеріалів, присвячених видатним діячам, певним періодам боротьби. Екскурсоводи надають також увагу і воєнно-історичним аспектам, розказуючи про пам'ятні місця, де проходили бої козаків 1651 р. [5].

Велику частину науково-освітньої роботи складає робота серед дітей та молоді місцевих навчальних закладів. Працівники музею Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» тісно співпрацюють із навчальними закладами, зокрема із Пляшівською ЗОШ І–ІІІ ступеня, Острівським ДНЗ І–ІІ ст., ПТУ № 27 міста Берестечка та іншими освітніми закладами, де проводять тематичні історичні години, тематичні виставки, літературно-музичні композиції, зустрічі та інші форми співпраці.

Однією з форм патріотичного виховання є ознайомлення працівниками музею із традиціями козаків та залучення школярів до святкування християнських свят. Так, вже доброю традицією стало щорічне вшанування свята Пресвятої Покрови — покровительки всього роду козацького, та проведення урочистої посвяти в ряди козацтва школярів, студентів та усіх бажаючих на території заповідника. 14 жовтня сюди прибувають школярі з Рівненської, Волинської та Львівської областей, щоб побувати на місцях козацької звитяги, вклонитися праху козацькому праху, торкнутися козацької вольності та мужності серцем і душею. Аби продовжувався рід та слава козацька та слава родоvodu українського, перебуваючи на цій святій землі, вони долучаються до лав українського козацтва, присягають перед прахом полеглих козаків кожним своїм наступним днем трудитися задля своєї країни і задля свого народу.

До різдвяних свят у Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви» проводяться також історичні тематичні години, де пропагується великий скарб українського народу — традиції, збереження яких є важливою складовою патріотичного виховання, від якого буде залежати наша духовність і майбутнє нашої держави.

Працівники заповідника постійно співпрацюють із Пляшевською ЗОШ. Зокрема, у січні 2017 р. завідувач відділу Л. А. Пилипів та науковий співробітник М. В. Чирська провели для учнів молодших та старших класів історичну годину на тему «Нам злуку дарував Господь», присвячену Дню Соборності України. Вони розповіли школярам та продемонстрували відеоролик про історичні події періоду Української революції 1917–18921 рр., про відзначення річниць Дня Соборності України в кінці ХХ ст., напередодні здобуття Україною незалежності, провели порівняння революційних подій в Україні на початку ХХ і ХХІ ст. Крім цього, демонструвалися наукові книги з цієї тематики. На завершення заходу разом із школярами та вчителями було утворено «живий ланцюг», що символізував єдність українського народу [2].

Важливим є той факт, що інтерес українців до подій 1651 р. та Берестецької битви зростає з кожним роком. У музеї Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» є журнал, де реєструється число відвідувачів музею та кількість проведених працівниками музею екскурсій, починаючи з 1966 р. і до сьогодні. Так, у перший рік фіксації таких даних зареєстровано 5513 відвідувачів музею та 127 екскурсій. Станом на 2017 р. у музеї побувало 13674 гостей, при цьому було проведено 517 екскурсій. Екскурсанти їдуть на Козацькі могили і для того, аби поклонитися пам'яті героїв Берестецької битви, і для того, аби побачити оригінальні речі, якими користувалися козаки та селяни періоду ХVII ст.

Варто вказати, що екскурсії для відвідувачів з інвалідністю, дітей-сиріт, проводяться безкоштовно. Загалом, з моменту фіксації числа відвідувачів та кількості проведених там екскурсій, у музеї Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» упродовж 1966–2017 рр. побувало сотні тисяч відвідувачів, а працівниками музею було проведено тисячі екскурсій. Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» і його пам'ятки не залишають байдужими жодного із відвідувачів, а кількість їх з кожним роком збільшується [1].

Музей на «Козацьких могилах» став духовним центром виховання молодих поколінь, місцем масового паломництва. Працівники музею завжди щиро

вболівали та вболівають за долю заповідника, чітко і точно бачачи перспективи його розвитку. Вони беруть активну участь у поповненні фондів заповідника новими цікавими експонатами, проводять відвідувачам музею екскурсії, від яких вони щиро проймалися гордістю за своє минуле, душею відчувачи, на якому святому місці вони знаходяться. Розповідаючи про героїчні події Берестецької битви 1651 р. та історію «Козацьких могил», вони пропагують невмирущу козацьку славу, любов і повагу до своєї історичної спадщини.

Безперечно, наймасштабнішою подією для Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» є урочистості з вшанування козаків та відзначення річниць битви 1651 р., що відбуваються щороку влітку із 1989 року. Вшанування пам'яті битви під Берестечком відбуваються, як правило, у кілька днів. Розпочинаються урочистості поминальними богослужіннями у Свято-Георгіївському чоловічому монастирі, що на території заповідника, які відбуваються за участі православної церкви Київського патріархату, великого числа гостей та місцевих мешканців.

Церковно-релігійна складова є окремою сторінкою в діяльності Останніми десятиліттями, як правило, ці святкові богослужіння, присвячені річницям Берестецької битви, очолює Святіший Патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет у співслужінні єпископів Київського Патріархату та священників з Рівненської, Волинської, Львівської та інших областей України. Під час літургії та панахиди за упокій душ загиблих козаків у бою під Берестечком, усіх присутніх закликають молитися за полеглих героїв у боротьбі за незалежність України. У державних та церковних урочистостях у «Свято-Георгіївському чоловічому монастирі на Козацьких могилах» із вшанування пам'яті українських козаків і селян — героїв битви під Берестечком бере участь ще й багатотисячне паломництво політичних, релігійних, громадських діячів та простих українців з усієї країни та з-за кордону.

Після святкової літургії щорічно проходить урочиста хода та покладання квітів до пам'ятника героям Берестецької битви, після чого відбувається мітинг на честь вшанування пам'яті загиблих за Україну козаків.

Під час святкувань на території Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» та за його межами проводиться так зване Велике Козацьке коло, частинами якого є літературно-мистецькі композиції, присвячені подіям 1651 р. На сцені з українськими патріотичними музично-пісенними та іншими творами виступають колективи аматорської творчості з Волинської,

Житомирської, Запорізької, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької областей та Києва.

Крім вказаних заходів, для гостей та глядачів працюють різні майданчики, метою яких є патріотичне виховання молоді, популяризація української історії. Серед іншого під час вшанування битви під Берестечком проводяться зустрічі з воїнами АТО, великі історичні квести, історичні реконструкції малої січі, лекції та екскурсії з істориками, свята та урочистості, спортивні заходи, козацькі змагання, виставки-ярмарки виробів народних майстрів та багато іншого.

Окремою формою патріотичного виховання та популяризації битви під Берестечком є проведення молодіжних таборів, так званого козацького таборування. На території заповідника протягом останніх років функціонує навчально-тренувальний табір «Джура», організаторами якого є Рівненська обласна федерація козацького бойового мистецтва «Спас» та Рівненська обласна федерація бойового гопака. Участь беруть діти від 10 років та дорослі не лише Рівненської, але й Хмельницької області. Саме таборування має на меті популяризацію українських традицій, патріотичне виховання почуття гідності та любові до свого краю, своєї історії, популяризацію здорового способу життя та фізичного гартування.

Учасники табору знайомляться з історією козацтва та битвою під Берестечком. Учасники табору здійснювали реконструкцію битви під Берестечком. Козачата, крім занять Спасом, Бойовим Гопаком, ходіння по розпеченому вугіллю, відвідали музей, ознайомилися з полем Берестецької битви, випробовували себе вогнем та водою. Крім того, діти мали можливість побачити та потримати в руках старовинну козацьку зброю — мушкети, шаблі та гармати, які були на території реконструйованого козацького табору поблизу пам'ятника козакам та селянам [8].

Серед іншого українські козацькі організації, зокрема ВГО «Козацьке Стрілецьке Братство» м. Луцьк, ВГО «Велике козацьке коло», ВГО «Рівненська Січ Війська Запорізького ім. Ніла Хасевича» проводять різноманітні заходи на території заповідника: демонструють козацьку зброю, проводять екскурсії по табору, готують козацький куліш та інші козацькі страви. Вони ж проводять спортивні заходи такі, як «Козацька сила», перетягування канатів, змагання на гири, показові виступи різних козацьких шкіл, зокрема «Козацької лицарської школи» м. Київ, «Школи козацького гарту», м. Ковель, демонструють змагання з козацької системи двоюбою «Хорт».

Традиція проведення таборів продовжується і останніми роками. Влітку 2014 р., під час традиційного вшанування пам'яті загиблих козаків, громадська організація, зокрема волинський осередок

ВМГО «Батьківщини молоді» ініціював таке таборування у Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви». Учасники табору мали надзвичайну можливість відчувати справжній дух козащини, відвідати, та схилити голови з пошаною над козацькими могилами, побачити на власні очі життя малої Січі. Кожен з учасників таборування мав свої обов'язки та певну роботу: це і польова кухня, і варта в осавульній службі, і допомога Козацькому Стрілецькому Братству у офіційних заходах. Для популяризації українських традицій тут же проводилися розваги та забави. Тоді на Козацьких могилах було проведено вечорниці, святкування Івана Купала за всіма звичаями та традиціями, великий історичний квест по місцях битви під назвою «Нас тут 300 як скло, товариства полягло» [7].

Серед цікавих заходів, спрямованих на формування патріотичних почуттів під час вшанування пам'яті загиблих козаків, стало розгортання влітку 2013 р. державного прапора України розміром 60 на 40 метрів, що стало своєрідним рекордом. Варто відмітити, що Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» є гарною базою для патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. Адже заходи, що проводяться у межах екскурсійної діяльності, щорічних святкових урочистостей, здійснюються за такими напрямками: державний, військовий, соціальний. Тут передбачені різноманітні форми патріотичного виховання: інформаційно-масові, діяльнісно-практичні, інтегративні, наочні.

Зважаючи на складну ситуацію в країні та нові проблеми, що виникли в державі з захопленням Криму, влітку 2016 р. у козацькому таборі серед інших заходів було проведено лекції про історію та культуру кримськотатарського народу, вечір кримськотатарської культури від ГО «Переселенці Криму», «Крим SOS» для гостей таборування. Родзинкою останніх урочистостей стала історична реконструкція українських купальських вечорниць від Центру історичної спадщини України [8].

Отже, одним із пріоритетних напрямів діяльності Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» є патріотичне і громадянське виховання. Саме на виховання в дітей та молоді національної свідомості, поваги до історії та культурних традицій свого народу і спрямовані спільні зусилля усіх працівників заповідника. Організація патріотичного виховання у діяльності працівників Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» проявляється у різних формах. Це і екскурсійна діяльність музейних працівників, і участь в заходах з вшанування пам'яті

битви під Берестечком тощо. Тематична екскурсія сприяє насамперед патріотичному вихованню дітей та дорослих, поглибленому вивченню історії України. На території щороку проходить з'їзд українського козацтва, богослужіння, мітинг, святковий концерт і ретроспектива бою. Традиційно козацькі організації з різних областей влаштовують тут кількаденне

таборування, в якому можуть взяти участь усі, хто на три дні готовий жити за козацькими правилами. Посеред поля сучасні українські козаки, серед яких часто є й чимало дітей, облаштовують собі тимчасове житло, готують на природі їжу, вчаться бойовому мистецтву, влаштовують розваги, згадують історію.

Джерела та література:

1. Відомість про кількість відвідувачів та екскурсій музею НІМЗ «Поле Берестецької битви» станом 1966–2017 рр.
2. Звіт науково-просвітницької роботи НІМЗ «Поле Берестецької битви».
3. Структура Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» з 1 січня 2014р. Затверджено Наказ міністерства культури України «25» вересня 2013 р. № 906.
4. Пилипів Л. А. Методична розробка проведення екскурсій для дітей дошкільного та шкільного віку. Державний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви». с. Пляшева 2003р.
5. Путівник по музею Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви.
6. Путівник по місцях битви під Берестечком. Виїзна екскурсія.
7. bm.volyn.net/page/3/.
8. www.spas.rivne.ua/tad/berestechko/.

АРХЕОЛОГІЯ

Олексій Войтюк

ДОСЛІДЖЕННЯ МОНАСТИРСЬКОГО СЕЛА XVI СТ. БІЛЯ УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У С. ДОРОГОБУЖ НА РІВНЕНЩИНІ

Сучасне село Дорогобуж Гощанського району Рівненської області є одним із добре досліджених у археологічному плані населених пунктів. Перші археологічні роботи у с. Дорогобуж проведено О. Фотинським у 1901 р. [13, с. 74–78]. Тоді було досліджено курган, але знайдено поховання у трунах, що на думку Б. Прищепи відносить їх до литовсько-польського періоду [11, с. 11]. У 1960 р. Дорогобужське городище обстежував П. Раппопорт. Перші розкопки на території городища проведено В. Ауліхом у 1968 р. [10, с. 4]. Планомірні розкопки на території городища літописного Дорогобужа проведено у 1972, 1973, 1975 та 1980 роках експедицією під керівництвом Ю. Нікольченка. Наступний етап досліджень на городищі припадає на 1982–1995 та 2002–2003 рр., коли Б. Прищепою було виконано колосальну роботу, яка дала комплекси котрі можуть свідчити про високий статус Дорогобужа у XII–XIII ст. Крім того на сусідньому із городищем мисі, де зараз знаходиться Успенська церква, у 1988 р. тут працювала архітектурно-археологічна експедиція під керівництвом Г. Пескової, було виявлено фундаменти церкви ранішого періоду на місці якої (із деякими відхиленнями) стоїть побудована у XVI ст. [11, с. 15].

Крім матеріалу датованого киеворуським періодом, знайдено і матеріали литовсько-польської доби, які можна побачити при перегляді колекцій сформованих за результатами археологічних досліджень [3]. Але тільки Б. Прищепа акцентує увагу на періоді XIV–XV ст. коли у 1988–1989 роках знаходить залишки споруди [8].

Про існування Дорогобужа як міста у литовсько-польський період можна знайти ряд згадок у дослідженнях XX ст. Згідно з О. Фотинським 20 грудня

1514 року король Сигізмунд I дає князю К. І. Острозькому привілей на «своє помістя Дорогобуж» і на утримання замку, крім того встановлювалися одноденні торги по середам і п'ятницям і семиденну ярмарку «під день Успіня». 1 травня 1518 р. і 1 квітня 1527 р. цей привілей підтверджується [13, с. 53]. Це ж саме стверджує А. Заяць з посиланням на литовську метрику, де вказується, що Сигізмунд I надає К. І. Острозькому у володіння Дорогобуж з монастирем Діви Марії і прилеглими селами і дозволяє осадити місто [5, с. 43]. Але варто зазначити, що ще 1501 р. Дорогобуж отримав привілей на проведення щорічної ярмарки [5, с. 44]. Також за привілеєм 1514 р. місту надається право магдебургії [5, с. 97]. Магдебургське право передбачає право на самоуправління і створення власного кримінального суду, але це право стосується державних міст. У той час як у приватновласницьких містах, подібних до Дорогобужа самоуправління міста залежало від власника, тільки ним вказував рівень автономії міста [12, с. 185].

Основні археологічні дослідження попередніх років були зосереджені в укріпленій частині середньовічного міста. Слабо дослідженими були території навколо городища. Тому в 2014–2015 рр. проведено археологічну розвідку в ур. Містечко (рис. 1, 4). Це мис, який підвищується на 15–20 м над заплавою ріки, розташований на захід від городища. Територія пам'ятки обмежена із півночі стрімким береговим схилом, із сходу і південного сходу — ярмом. Пам'ятку виявив В. Ткач у 2003 році матеріал із його розвідки датується добою бронзи та XII–XIII ст. [9, с. 14], у 2010 р. її повторно обстежено спільною розвідкою Б. Прищепи, О. Кожушка та автора.

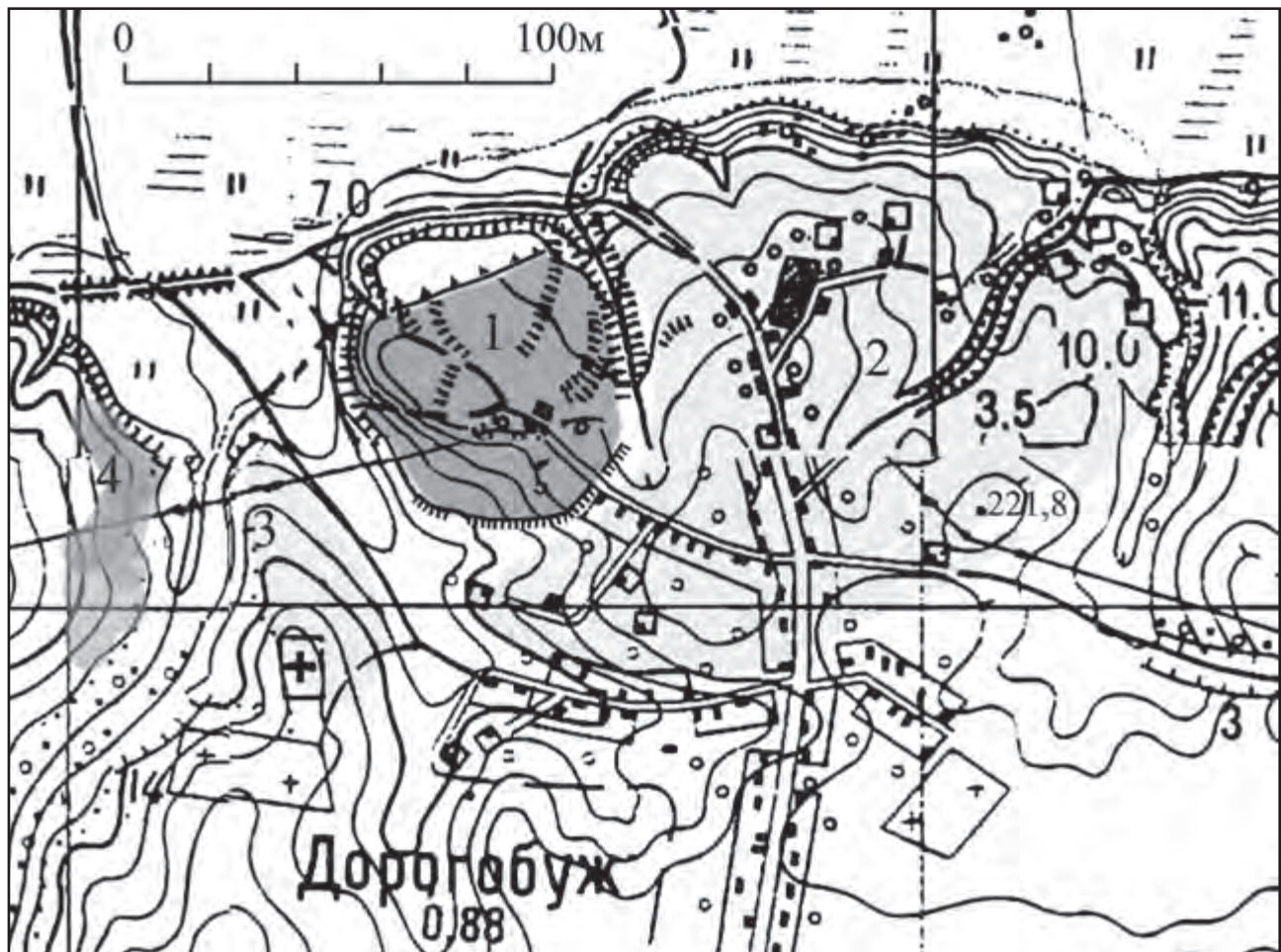

Рис. 1. План с. Дорогобуж із позначенням пам'яток археології: 1- давньоруське городище; 2- посад; 3- поселення біля Успенської церкви; 4- поселення в ур. Містечко. Рисунок Б. Прищепи

У травні 2015 року у ході археологічної розвідки на крайній північній точці мису над заплавою р. Горині зафіксовано скупчення кераміки та будівельного сміття. Точка фіксації на момент дослідження була задернована. Було закладено шурф і на другому штику проявились контури об'єкта. При виборці заповнення було зафіксовано лінзу із перетлілої органіки котру відділяв шар попелу від основного заповнення. В результаті дослідження зафіксовано залишки житла. Глибина виявлення від $-0,35$ до $-0,5$ м від сучасної денної поверхні. Об'єкт розміром $2,3 \times 3,1$ м глибиною $-1,5$ м, вхід у північно-східному куті розмірами $0,7 \times 0,8$ м (рис. 4).

Нижче подаємо стратиграфічний профіль об'єкта (рис. 4). Під шаром дерну потужністю $0,2$ м залягав шар чорнозему із значним вкрапленням будівельного сміття і вуглин. У ньому знайдено незначну кількість кераміки і виріб із рогу (вигнуте вістря). Під орним шаром на глибині від $-0,35$ м фіксуються контури лінзи, яка складена із темно-коричневий ґрунту із перетлілою до торф'яної маси органікою, контури лінзи набагато менші за контури житла.

Під торфом простежено тонкий прошарок білого піску із перетлілою органікою, котрий фіксує один із етапів запливів зруйнованого котловану. Під ним шар сірого ґрунту потужністю до $0,05$ м із значним вкрапленням вуглин. Поступово цей шар переростає у суцільний прошарок вугілля із крупними фрагментами обгорілого дерева, він може фіксувати залишки дерев'яних наземних конструкцій. Під цим шаром досить потужний (до 30 см) шар білого піску із крупними фракціями печини, каміння, вугілля із значною кількістю кераміки XV–XVI ст. також тут знайдено дрімбу. Після чого йде досить тонкий прошарок, котрий у центральній частині злегка потовщується, але накриває весь котлован — це дрібні фракції вугілля, дві монети, шило, кістяна накладка. Цей шар фіксує підлогу наземного житла. Це підтверджується наступним потужним шаром, який складається із сірого ґрунту змішаного із значною кількістю суглинку, також тут присутне каміння і крупні фракції глини, незначна кількість кераміки. Заклучний прошарок — це суглинок із

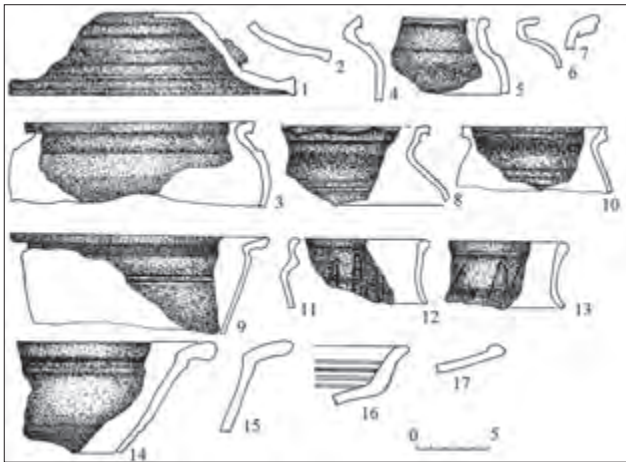

Рис. 2. Профілі посудини із шурфа №1

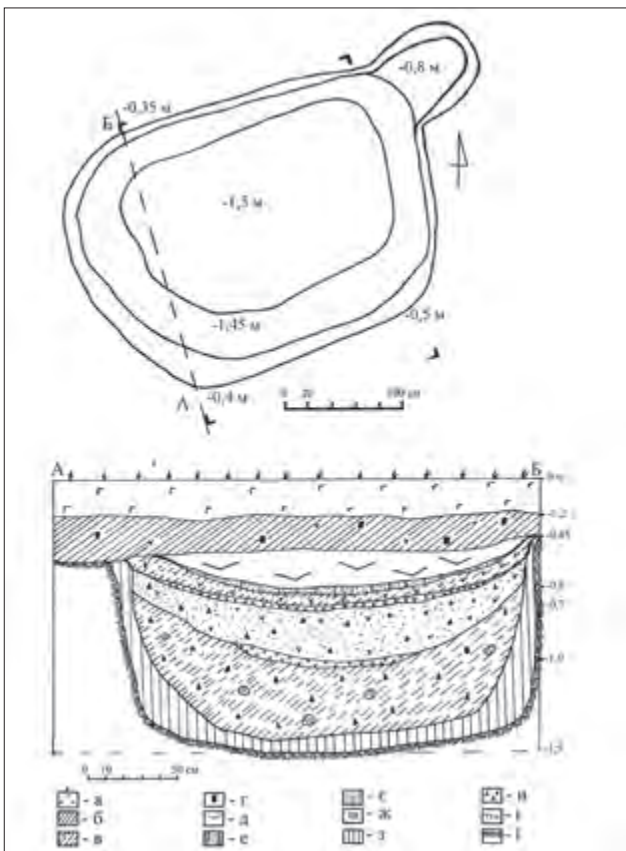

Рис. 4. Споруда №1 у шурфі №2, стратиграфія заповнення. а - дерн; б - гумус (чорний ґрунт); в - сірий ґрунт; г - будівельне сміття; д - деревний тлін торф; е - гумусований пісок; є - сірий пісок; ж - печина; з - перевідкладена глина; и - каміння; і - вугілля; і - материк

гумусованими включеннями (впавші стінки). Під цим прошарком на долівці знайдено ошийник.

Керамічний посуд можна поділити на дві групи: столовий і кухонний (рис. 6). У свою чергу вони теж поділяються на групи. Кухонна кераміка склала у переважній більшості вінця горщиків «архаїчного типу», котрі можна поділити на дві групи за

Рис. 3. Навісний замок із шурфа №1

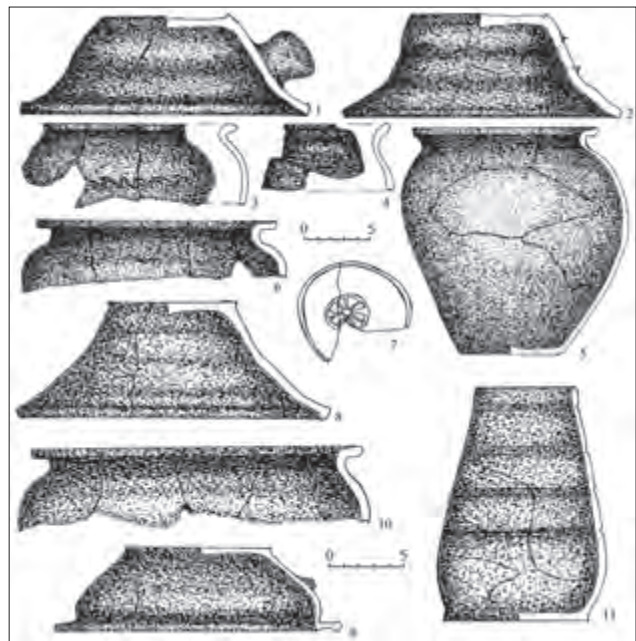

Рис. 5. Профілі посудин із споруди №1

технологією виготовлення. Перша група включає горщики виготовлені на повільно обертовому гончарному крузі, як результат у них досить горбкувата поверхня, в тісті домішка крупних зерен кварцу і слюда. Сюди відносяться розвал горщика (із асиметричним тулубом) і кришки-миски (рис. 5, 2,5). Друга група виготовлена на швидкому гончарному

Рис. 6. Дресирувальний ошийок
із долівки споруди №1

Рис. 7. Індивідуальні знахідки із заповнення
споруди №1

крузі. У цих посудин заглажена поверхня профілі нагадують прості вінця горщиків XII — XIII ст., сюди відносяться, крім фрагментів вінець, два розвали кришок-мисок одна (із боковим глухим вухом) випал і тісто досить якісні (рис. 5, 1,8). Вінця обох груп різко відігнуті назовні, короткі.

Столового посуду не так багато, не рахуючи дрібних фрагментів, але їх теж можна поділити на посуд із поливою і безполивий. Сюди відноситься розвал сіро-глиняної кришки-миски у якої досить тонкі стінки, якісний випал по зовнішній стороні денця

сліди зрізання струною (рис. 5, 9). Проте особливої уваги заслуговує розвал посудини, верхня частина якої була збита, проте помітне згладження зломів, також зафіксовано ремонтний просвердлений отвір, що свідчить про використання посудини після пошкодження. Специфічною рисою її є форма — це конус у плані, сліду ручки не помітно. Лицева сторона прикрашена поперечними смугами зеленої і світло-коричневої поливи, які чергуються; між ними проведені горизонтальні рифлені лінії, тісто біле без помітних домішок (рис. 5, 11). Посуд з подібним профілюванням знайдений у Пскові і датований XV — пер. пол. XVI ст., він виготовлений із так званої «кам'яної маси», яка за характеристиками співпадає із розглядуваною посудиною [1, с. 431]. Таке бажання продовжити термін використання пошкодженої посудини може свідчити про невисокий матеріальний статус її власника, котрий скоріш за все підібрав посудину коли її викинули після пошкодження із заможної садиби.

Ці матеріали було знайдено під шаром попелу, тобто в закритому комплексі. Для датування можуть слугувати монети знайдені у шарах попелу: денарій литовський, Сигизмунда II Августа (1545–1572), (аверс — зображення погоні із чітко карбованими деталями збруї та обладунку, реверс — одноголовий орел із тричленим хвостом. Чеканився з 1546 по 1563 (рис. 7, 2)) [6, с. 24]. Та два дводенарії, цього ж короля (аверс — погоня під ногами вершника «II», реверс — монограма «SA» над якою зображено королівську корону з країв дата — 1566 розділена по дві цифри з боків монограми (рис. 7, 3, 4)) [6, с. 25]. Особливістю цих монет є їх добра збереженість, що може свідчити про нетривале перебування у обігу. Також тут знайдено хвостовик пояса, масивний кінець заокруглений, тильна сторона має два неглибоких запуски вірогідно для підв'язування, лицева сторона гладка, на звороті один стержень для кріплення. Такі речі мають досить широкий діапазон використання — XIV–XVII ст., але слушним буде датування за монетами (рис. 7, 7). Із залізних речей уваги заслуговують шило, робоча частина округла у перетині. Ручка шила незначних розмірів, фіксується двома порожнистотілими латунними заклепками, ручка була дерев'яна (структуру дерева зберегли продукти корозії заліза котрі просочились на зовні), зберігся також мигдалевидний тильник (рис. 7, 8). Дримба (язычково-щипковий музичний інструмент) із ромбовидного у перетині стержня, у місці згину помітні залишки пластинки з якої був виготовлений язичок, кінці поступово звужуються (рис. 7, 5). Хронологія таких виробів досить широка

(XIII — XVII ст.), тому їх датують за супутнім комплексом, оскільки форму цей інструмент не змінює на протязі багатьох століть [7]. На дні споруди знайдено досить цікавий виріб — ланцюгове багатокомпонентне з'єднання — це кілька продовговатих ланок із дужкою (переламана навпіл), біля однієї із сторін дужки додаткове кільце зігнуте в дугу, вірогідно для затягування, на діаметрально протилежній дужці стороні — конусоподібна втулка. Вірогідно ошийок для дресирування хижого звіра (рис. 6).

Із кістяних виробів можна виділити мигдалевидний плаский предмет (рис. 7, 6), значних розмірів, по центру має 5 отворів, один центральний і 4 по чотирьох кінцях через невеликий проміжок від нього, одна сторона полірована, з огляду на форму можна попередньо атрибутувати як гудзик, але повних аналогій ще не знайдено. Інший виріб виготовлений із рогу, на тупому кінці був скрізьний отвір, робоча сторона полірована, вірогідно використовувався для розв'язування такелажу (рис. 7, 1). Аналогіями служать вигнуті вістря киеворуського періоду знайдені під час розкопок городища у Дорогобужі [11, с. 76].

За результатами досліджень можна зробити висновки, що було досліджено підкліт житла XVI ст. Оскільки кераміки попередніх періодів не зафіксовано взагалі. Шар попелу і значна кількість матеріалу можуть свідчити про пожежу в результаті військо-

вих дій. На користь цієї версії можна привести як приклад реляцію ревизора Івана Покотила серед маєтків В.-К. Острозького, де вказується, що на протязі 1577 і 1578 рр. було спустошено ряд міст серед яких є Дорогобуж [4, с. 398]. Знахідки дрімби і дресирувального ошийника можуть свідчити про пряме відношення їх власника до князівського двору.

Про потужне поселення на досліджуваній території може свідчити виявлення у 2014 р. значного скупчення кераміки на східному схилі пагорба, тоді ж було проведено шурфування. Судячи із насиченості культурного шару печиною та керамікою було зроблено висновок про наявність об'єкта. Вибирати який було вирішено пізніше, так як шурф було прокопано на оброблюваній ділянці. Матеріал із шурфа склали вінця горщиків (рис. 2), короткі, масивні, по вінці масивний манжет, шийка чітко виокремлена, по зовнішній стороні деяких неоднорідна хвиля, поверхня горбкувата, в тісті домішка крупних зерен кварцу такий посуд датований XV–XVI ст. та розвал кришки-миски, які теж можна віднести до цього періоду. Із металевих виробів із шурфа № 1 уваги заслуговує підвісний замок (рис. 3), з прямокутною у плані основою, отвір для ключа по середині виходить за площину основи, дужка відкинута, пласка у перетині. Такі вироби знайдені при розкопках мінського замку мають широке датування XVI — XVII ст [2, с. 261].

Джерела та література:

1. Археологія Баларусі. У 4 т. Т. 4. Помнікі XVI — XVIII ст.ст. / Пад ред. В. М. Ляуко і інш. — Мн.: «Беларуская навука», 2001. — 597 с.: іл.
2. Археологія і нумізматыка Баларусі: Энцыкл. — Мн.: БелЭн, 1993. — 702 с.: іл.
3. Войтюк О. П. Дорогобужський замок литовсько-польської доби (за матеріалами розкопок Нікольченка Ю. М. у 70-х роках XX століття) // Наукові записки РОКМ. Вип. VIII. — Рівне, 2010. — С. 121–126.
4. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI — першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. — К., 2012. — 712 с.
5. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII ст. — Львів, 2003. — 206 с.
6. Нечитайло В. В. Каталог польско-литовских монет, обращающихся в Украине в XIV — XVIII вв. — К., 2010. — 136 с.
7. Пашковський О. Дрімби XIII — початку XVII ст. за археологічними знахідками // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. праць. Вип. 21. Ч. II. — К., 2012. — 248–253 с.
8. Прищепя Б. А. Матеріальна культура Волинського замку XIV — XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа) // Острогіана в Україні і Європі. — Старокостянтинів, 2001–223–230 с.
9. Прищепя Б. А., Войтюк О. П., Позіховський О. Л., Чекурков В. С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2010 році // Науковий архів ІА НАН України. — Рівне, 2011. — 167 с.
10. Прищепя Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі — Рівне, 1996. — 248 с.
11. Прищепя Б. А. Дорогобуж на Горині у X — XIII ст. — Рівне. ПП ДМ, 2011. — 250 с.
12. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV — 60-х годах XVI века — К., 1989. — 231 с.
13. Фотинский О. А. Дорогобуж-Волинский // Труды Общества исследователей Волыни. Т. 1. — Житомир, 1902. С. 33–91

Олексій Войтюк, Віталій Конопля, Богдан Прищепя

МАТЕРІАЛИ ВОЛИНСЬКО-ЛЮБЛІНСЬКОЇ ТА ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУР З РОЗКОПОК У ПЕРЕСОПНИЦІ

Територія, де сформувалася княжа Пересопниця, має, як і абсолютна більшість давньоруських міст та городищ, довготривалу історію попереднього заселення, що охоплює період від пізнього палеоліту до ранньозалізного віку. Про це, зокрема, свідчать виявлені в її межах ґрунтовий могильник стрижівської і поселення із скарбом бронзових виробів тшинецької культур в уроч. «Замостя» [2, с. 100] та артефакти культури кулястих амфор з досліджень 1994 р. в уроч. «Пастівник» [3]. Крім них, час від часу в різних куточках села траплялись праісторичні знахідки, представлені в експозиції музею КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця», яку доповнили нещодавно здобуті матеріали з розкопок в урочищах «Шустакувський горб» (2009 р.) і «Пастівник» (2016 р.).

В першому, що розташований на південно-східній околиці цього населеного пункту Рівненщини і займає овальний за формою задернований останець діаметром 0,23–0,14 км з висотою 3,5–1,5 м серед заплави лівого берега потічка Омелянівка, правосторонньої притоки р. Стубли, трьома розвідковими шурфами загальною площею 12 м² зафіксовано поселення волинсько-люблінської культури. В культурному шарі у вигляді темно-сірого гумусованого супіску товщиною 0,6 м знайдено поодинокі фрагменти посуду, а в одному із шурфів з додатковою прирізкою відкрито рештки споруди (напівземлянка?) приблизно округлих обрисів діаметром близько 2 м на рівному, добре утрамбованому дні якої з позначкою 0,7 м від денної поверхні лежали розвали п'яти посудин, зокрема світло-сіро-коричневого горщика висотою 11,2 см з видовженою горловиною з незначно відхиленими назовні стінками товщиною 0,5 см діаметром 7 см і діаметром денця 5 см (рис. 8:1); двох лійчастоподібних мисок аналогічного забарвлення з помірно опуклими стінками товщиною 0,6–0,7 см та висотою, відповідно, 9,5 см (рис. 8:3) і 13,5 см (рис. 8:4) з діаметрами дна 6 см і 8 см; верхньої частини подібного за формою виробу товщиною 0,9 см і діаметром 24 см (рис. 7:10) з лискучою зовнішньою та помірно лискучою сіро-жовтою внутрішньою поверхнею, що має два конусоподібні отвори на одному з уламків тулуба, а також опуклобокої сіро-коричневої миски товщиною 0,6 см, висотою 15 см із

загнутим до середини краєм вінця діаметром 18 см і діаметром денця 9,5 см (рис. 7:7).

Глиняна маса знахідок міцного обпалу з чорним зламом містить домішку мікрочасточок шамоту і піску, а їх поверхні, крім попередньо обумовленої, дбайливо загладжені.

На підставі їх типологічних порівнянь з аналогами, виявленими на ряді пам'яток цієї культури, поселення в уроч. «Шустакувський горб» можна віднести до її другої (класичної) фази, що датується 4200/4000–3800 В, С [5, с. 90].

Багатошарова пам'ятка в уроч. «Пастівник» розташована на східній околиці села, займає підвищену ділянку надзапавної тераси правого берега р. Омелянівка. Досліджувалась вона впродовж ряду років, і розкопки на ній тривають донині. Роботами 2016 р. в її південно-західній та південно-східній частинах розкрито 276 м² площі, в межах першої з яких зафіксовано культурний шар товщиною 0,35–0,45 м від денної поверхні з однорідним темно-сірим гумусованим ґрунтом, що містить, в основному, знахідки княжої доби XII — першої половини XIII ст. В незначній кількості зібрано артефакти раніших в часі хронологічних періодів, пов'язаних, зокрема, з волинсько-люблінською та городоцько-здовбицькою культурами.

В розкопі цієї ділянки на позначці –0,45 м було виявлено контури округлої ями діаметром 2,4 м, що звужувалась на 0,3 м (по контуру) до глибини –1,05 м, після чого поступово розширювалась до горизонтального дна діаметром 2,3 м, зафіксованого на рівні –2,8 м.

Стратиграфія нашарувань в дослідженому об'єкті наступна. До глибини 0,35 м від сучасної поверхні залягав сірий ґрунт з вкрапленнями вимазки і фрагментарної кераміки, в абсолютній більшості давньоруської, нижче, до відмітки –0,8 м від репера — чорний гумусований ґрунт з незначною домішкою печини та матеріалами XII — XIII ст.; від –0,8 м до –1,4 м — сірий ґрунт із значним вмістом суглинку та окремих знахідок кісток тварин, посуду та кременевих виробів енеоліту та ранньобронзового часу. З подальшим заглибленням характеристика нашарувань стала іншою, та набула вигляду почергового переходу коричневого ґрунту у суглинок з вкрапленнями крейди, місцями значними, з домішкою остеологічних решток, уламків посудин

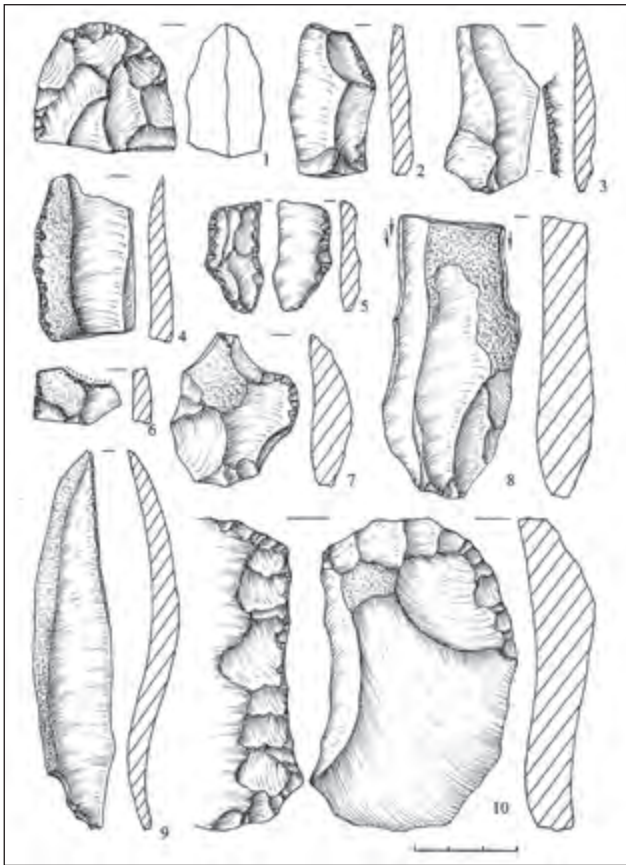

Рис. 1. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник». Вироби з кременю.

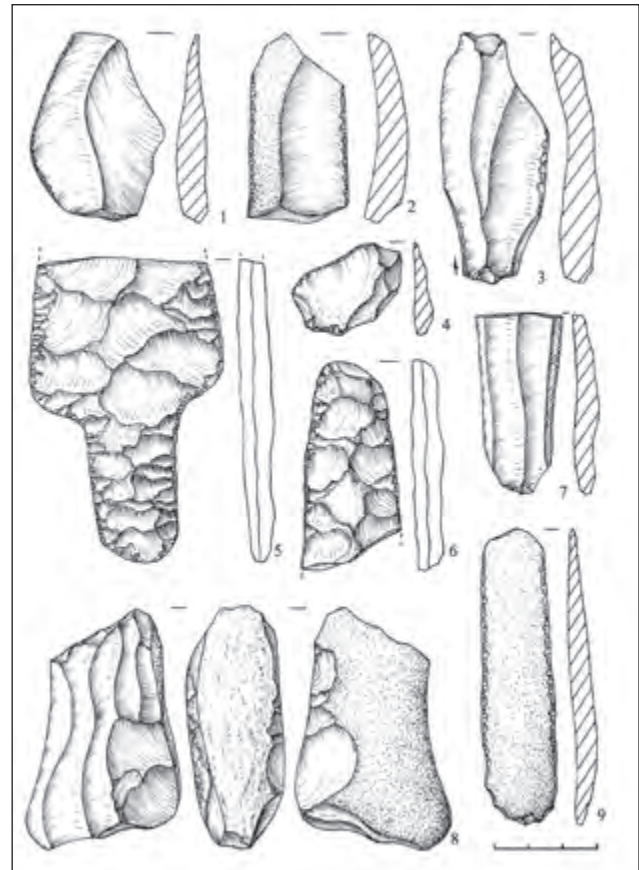

Рис. 2. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник». Вироби з кременю.

та артефактів з кременю волинсько-люблінської і городоцько-здовбицької культур. Практично на рівні дна зафіксовано тонки прошарок (до 2 см) із слідами спаленого сіна, а в його центрі два обвуглені уламки жердин, що, можливо, належали спаленому внаслідок пожежі пережиттю цієї споруди, яку за конструктивними особливостями слід, ймовірно, вважати ямою-зернохочищем або льохом для зберігання певного роду припасів.

З дослідженої у 2016 р. південно-західної частини пам'ятки здобуто численний речовий матеріал, пов'язаний з вищезгаданими спільнотами енеоліту та раннього періоду доби бронзи.

Так, в культурному шарі розкопу виявлено 14 виробів з місцевого туронського кременю темно-сірого і чорного плямистого забарвлення, найближчі за відстанню поклади якого відомі поблизу с. Городок, неподалік від Рівного [1, с. 84].

До волинсько-люблінської культури віднесені однібічно ретушована нажня частина поздовжньої пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 52×25×7 мм (рис. 2:7); двобічно ретушована первинна пластина (ретуш зі спинки на лівій крайці дрібнофасеткова скісно-струмениста, суцільна, на правій — аналогічна у поєднанні з її прямим різновидом, перервиста) — 56×27×9 мм (рис. 6:2)

та кутовий різець на однібічно ретушованій поздовжній пластині (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки) — 72×31×11 мм (рис. 2:3), до яких, умовно, можна зарахувати однібічно ретушованій поздовжньо-первинний відщеп (ретуш дрібно- і середньо фасеткова лускоподібна, суцільна зі спинки) — 49×30×5 мм (рис. 1:4) і скребок на поздовжньому відщепі — 25×28×6 мм з похилим лезом, сформованим за допомогою дрібно- та середньофасеткової лускоподібної ретуші (рис. 5:2).

У складі кременевих знахідок городоцько-здовбицької культури наявні: однібічно ретушовані поздовжньо первинна (ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки) — 110×23×8 мм (рис. 1:9) і поздовжня (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, часткова з черевця) — 50×24×6 мм (рис. 1:3) паропластины; однібічно ретушовані безсистемно-первинний (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки) — 69×50×15 мм (рис. 4:1) і взаємопоздовжньо-поперечний (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки) — 45×24×5 мм (рис. 1:2) відщепи; двобічно ретушована поздовжньо-поперечна паропластина (ретуш дрібно-, середньо-, і крупно фасеткова лускоподібна, суцільна, з черевця) — 59×17×9 мм (рис. 6:1); скребок з похилим лезом (ретуш дрібно- і середньофасеткова луско-

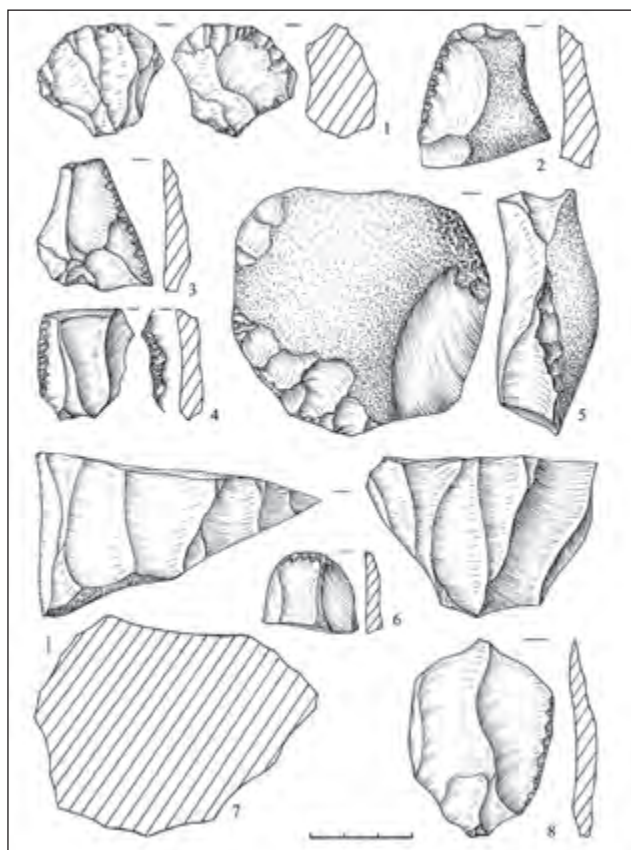

Рис. 3. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник».
Вироби з кременю.

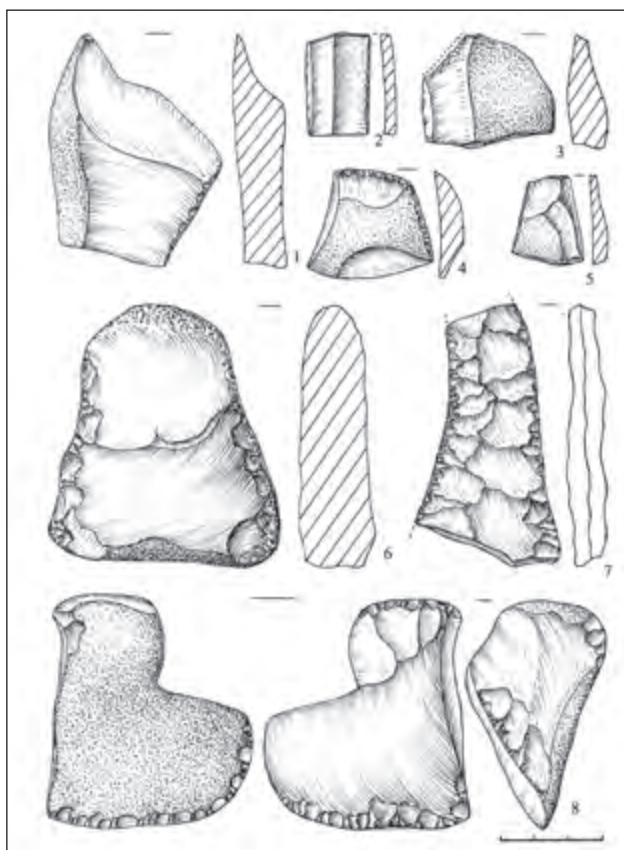

Рис. 4. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник».
Вироби з кременю.

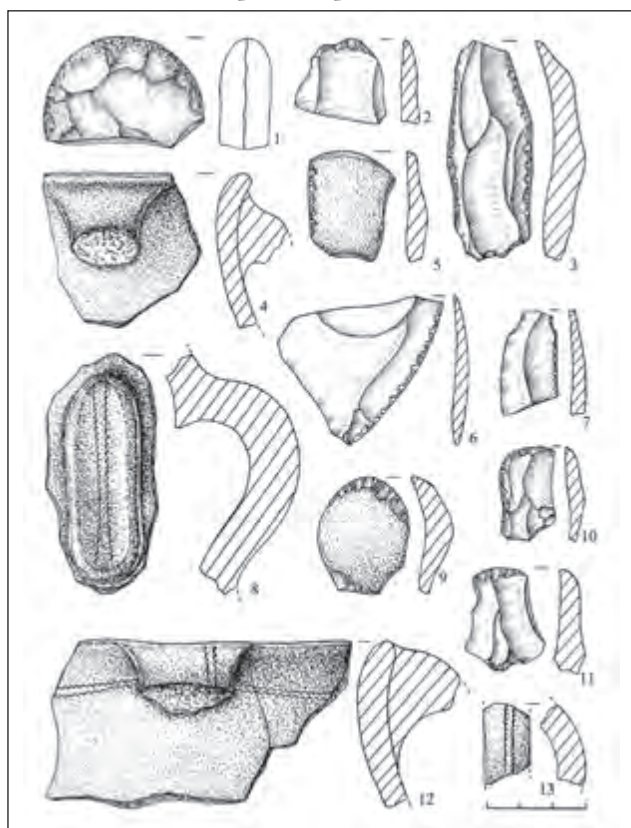

Рис. 5. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник».
Кераміка і вироби з кременю.

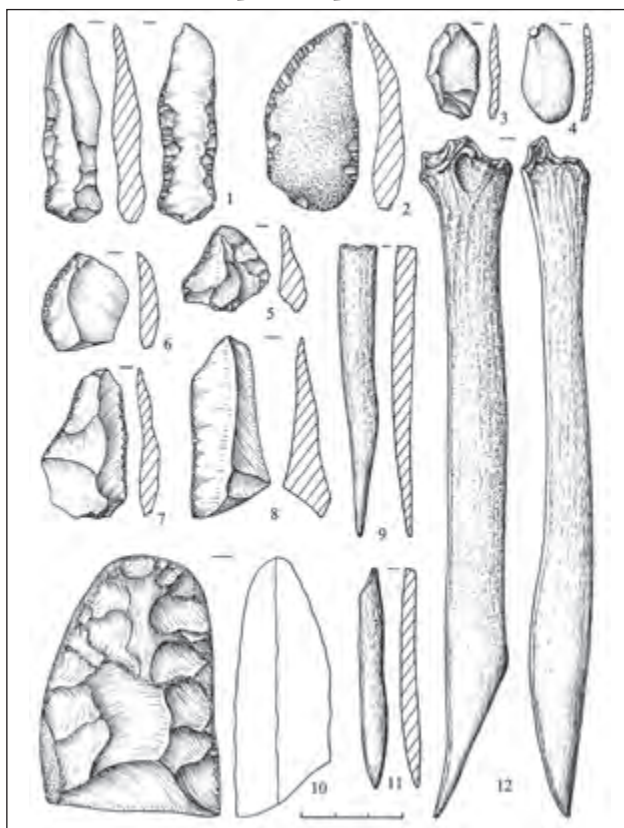

Рис. 6. Пам'ятка Пересопниця – «Пастівник».
Вироби з кременю: 1-3, 5-8, 10; мушлі: 4 і
кістки: 9, 11, 12.

подібна) на взаємопоздовжньому відщепі з окремими негативами від попереднього сколювання, бічний край якого оброблений зі спинки суцільно нанесеною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю — 29×16×4 мм (рис. 5;10) і односекційний скобель на поздовжньо-первинному відщепі — 34×39×11 мм (рис. 4;3); уламок (верхня частина) біфасіальної сокири — 38×42×23 мм (рис. 1;1) і заготовка біфасіального серпа на макросколі з конкреції — 90×54×18 мм (рис. 1;10).

Крім кременевих виробів в розкопі траплялись верхня частина світло-сіро-коричневого біконічного горщика з дбайливо заглаженими поверхнями товщиною 0,6 см з майже вертикальними стінками горловини діаметром 16 см (рис. 8;2) та уламок денця темно-сіро-жовтої посудини діаметром 10 см з частково уцілілою стінкою товщиною 0,9 см (рис. 8;5), чорна глиняна маса яких містить домішки мікрочасточок шамоту і піску.

Із заповнення господарського об'єкта здобуто чималу кількість речового матеріалу, пов'язаного з енеолітом та раннім періодом доби бронзи.

Дискусійними щодо датування слід вважати підвіску-амулет з мушлі перловиці овальної форми розміром 29×16 мм і товщиною 2 мм з отвором для підвішування діаметром 3 мм (рис. 6;4) та три проколки з кісток тварин, одна з яких виготовлена з цілої висотою 203 мм і товщиною 18 мм (рис. 6;12), а інші — на їх сколах довжиною 65 мм (рис. 6;11) та 87 мм (рис. 6;9) з товщиною, відповідно, 5 і 6 мм.

Кераміка городоцько-здовбицької культури, глиняна маса якої містить домішки піску, мікрочасточок шамоту, подрібнених перепаленого кременю і, спорадично, світло-сірого кварциту та сіро-рожевого граніту, представлена такими знахідками.

Майже ціла (нижня частина відсутня) двовуха світло-сіро-коричнева амфора з помірно лискучою, з чорними плямами зовнішньою поверхнею товщиною 0,7 см (рис. 8;6). Лійчастоподібна горловина з помірно відігнутим назовні заокругленим краєм вінця діаметром 12 см декорована трьома подвійними рядами з відтисками «псевдошнура», що в просторі між внутрішніми площинами ручок не стикаються між собою. Нижче від нижнього ряду, при переході до плічок тулуба, наявні нігтеві защипи. Ручки петельчасті, по центру яких проходять незначні жолобки, орнаментовані двома вертикальними рядами з відбитками «псевдошнура». Ширина однієї з них (лівої) становить 2,7 см, іншої — 2,3 см, а товщина їх, відповідно, лежить в межах 1,0–1,1 см.

Дві верхні частини аналогічних посудин з частково уцілілими петельчастими ручками. Перша з них, темно-сіро-коричневого забарвлення з помірно лискучою поверхнею товщиною 0,7 см і діаметром

вінець 10 см прикрашена дворядними відтисками «псевдошнура», які нанесені горизонтально нижче від краю горловини та вздовж ручки (рис. 5;12).

Друга знахідка чорного кольору з подібною фактурою поверхні має товщину 0,5–0,7 см та діаметр вінця 14 см (рис. 5;4).

Доповнюють їх світло-сіро-коричнева, шерехата на дотик петельчаста ручка шириною 2,5 см і товщиною 1,5 см (рис. 5;8) та уламок такої ж, з темно-сіро-коричневою, помірно лискучою поверхнею шириною 1,4 см і товщиною 0,8 см (рис. 5;12), які орнаментовані по центру дворядними псевдошнуровими відтисками, укладеними вертикально.

Кременеві артефакти з господарської споруди, віднесені як вище згадувалось, до двох культурно-хронологічних горизонтів пам'ятки.

До першого з них зараховано п'ять безсумнівних, щодо датування, виробів, зокрема уламок (нижня частина) одноплощадкового призматичного нуклеуса — 48×67×82 мм (рис. 3;7), однобічно ретушовану середню частину поздовжньої пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 30×19×3 мм (рис. 4;2), двобічно ретушовані первинну (ретуш мікро- і середньо зубчаста, суцільна, зі спинки) 85×21×6 мм (рис. 2;9) і поздовжній (ретуш дрібнофасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки) — 67×27×10 мм (рис. 5;3) пластини, подвійно-кутовий різець на нижній частині поздовжньо-первинної з окремими негативами від поперечного сколювання пластини 92×38×15 мм (рис. 1;8), а також два до певної міри сумнівних: однобічно ретушовану верхню частину поздовжньої пластини або парапластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 32×18×5 мм (рис. 5;7) і двобічно ретушований поздовжній відщеп (ретуш суцільна, лівій окрайці дрібно- і середньофасеткова, лускоподібна, зі спинки, на правій — дрібно-, середньо- і крупнофасеткова лускоподібна, з черевця) — 32×28×7 мм (рис. 3;4).

Городоцько-здовбицьку культуру репрезентують наступні вироби.

Аморфний нуклеус із взаємопоздовжнім відокремленням сколів-заготовок — 32×33×20 мм (3;1).

Атиповий призматичний нуклеус із скісно сформованою ударною площадкою або незавершена в процесі виготовлення заготовка біфасіальної сокири на уламку природно розколотої конкреції із залишком кірки і двосторонніми поперечними негативами від підправки — 70×32–44×27 мм (рис. 2;8).

Скребло з похилим лезом (ретуш дрібно- і середньофасеткова, лускоподібна) на поздовжньо-поперечному відщепі — 45×36×12 мм (рис. 1;7).

Скребки на первинному — 37×28×8 мм (рис. 5;9), взаємопоздовжньому із залишком кірки —

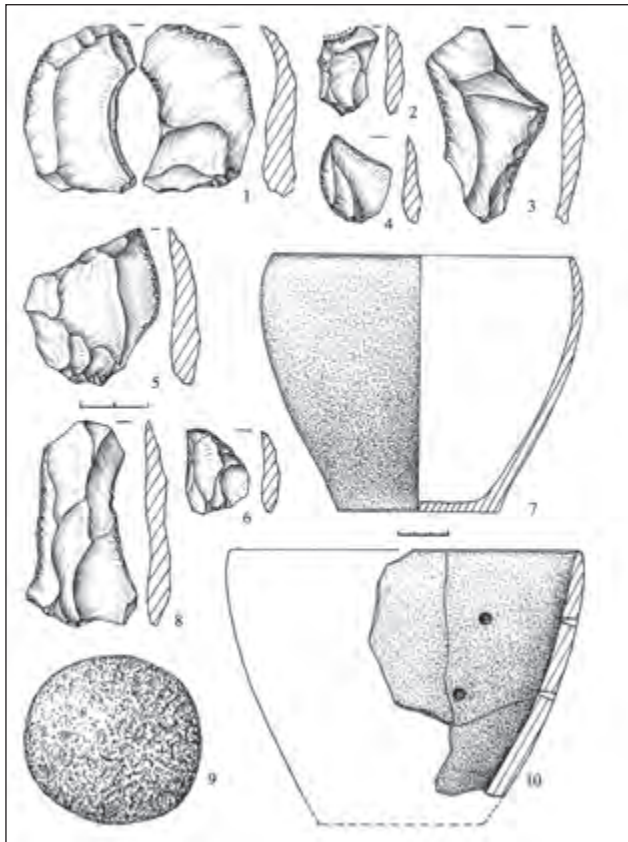

Рис. 7. Кременеві вироби з пам'ятки Пересопниця – «Пастівник»: 1-6, 9 і кераміка з пам'ятки Пересопниця – «Шустакувський горб»: 7, 10.

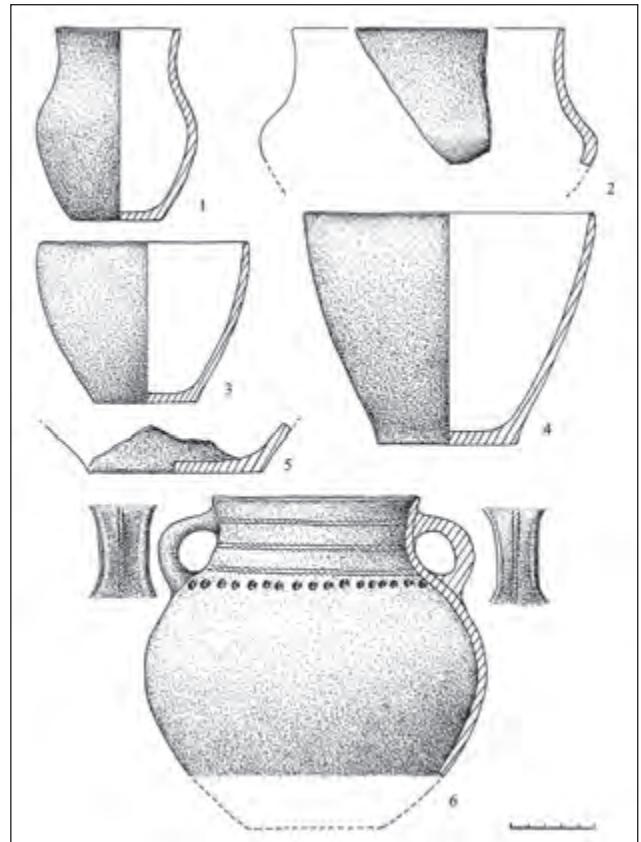

Рис. 8. Кераміка з пам'яток Пересопниця – «Шустакувський горб»: 1, 3, 4 і Пересопниця – «Пастівник»: 2, 5, 6.

23×27×4 мм (рис. 3;6) і поздовжньому — 32×24×9 мм (рис. 5;11) відщепів у першого з яких лезо напівкругле, в інших — леза похилі, що сформовані за допомогою дрібно- та середньофасеткової лускоподібної ретуші.

Поперечно-первинний відщеп з ретушованими верхнім і бічним краями (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) — 33×36×7 мм (рис. 4:4).

Взаємопоздовжній відщеп з ретушованими поперечним кінцем і бічними краями (ретуш дрібно-, середньо- та крупно фасеткова, лускоподібна, суцільна, на спинці, а також з двох площин на лівій крайці) — 33×15×6 мм (рис. 1;5).

Взаємопоперечно-поздовжній відщеп з ретушованим скісно-прямим верхнім кінцем (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 27×31×6 мм (рис. 2;4).

Поздовжньо-поперечний — 25×19×5 мм (рис. 7:6) і поздовжній — 25×20×6 мм (рис. 7:4) відщепи зі стрільчастоподібними кінцями, обробленими на спинці лускоподібною ретушю.

Одновійчасті скобелі на поздовжньо-поперечному — 27×15×5 мм (рис. 7:2) і однобічно ретушованому (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна,

суцільна, зі спинки) безсистемно-первинному — 17×25×5 мм (рис. 1:6) відщепів.

Однобічно ретушовані відщепи: взаємопоперечний (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 29×15×2 мм (рис. 6:3), взаємопоздовжній (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) — 46×47×4 мм (рис. 5; 6), поздовжньо-первинний з окремим негативом від поперечного сколювання (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 27×21×4 мм (рис. 4:5), поздовжній (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) — 58×42×6 мм (рис. 3:9), поздовжньо-поперечний (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) — 39×31×7 мм (рис. 3:3), поздовжньо-взаємопоперечний із залишком кірки (ретуш дрібнозубчаста, суцільна, зі спинки) — 25×26×8 мм (рис. 6:5) і два безсистемні — 30×25×5 мм (рис. 6:6) та 54×38×9 мм (рис. 2:1), у яких ретуш, відповідно, дрібнофасеткова лускоподібна і мікрозубчаста, що нанесена в суцільний спосіб зі спиною.

Двобічно ретушовані відщепи: первинний (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, зі спинки, на лівій крайці суцільна, на правій — часткова) — 34×26×6 мм (рис. 5;5), взаємопоздовжній

(ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки) — 58×31×6 мм (рис. 7:3), взаємопоздовжній із залишком кірки і окремими негативами від поперечного сколювання (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) — 56×24×13 мм (рис. 6:8), поперечно-первинний (ретуш суцільна, зі спинки, на лівій крайці дрібно- і середньозубчаста, на правій — дрібнозубчаста) — 41×39×10 мм (рис. 3:2), поздовжньо-первинний (ретуш дрібнозубчаста, суцільна, зі спинки) — 55×29×10 мм (рис. 2:2), взаємопоздовжній (ретуш суцільна, зі спинки, на лівій крайці дрібнозубчаста, на правій — мікрозубчаста) — 61×33×6 мм (рис. 7:8), поздовжньо-поперечний з окремими негативами від поперечного сколювання на внутрішній площині (ретуш двостороння, на лівій крайці дрібнофасеткова лускоподібна, на правій — мікро- і дрібнозубчаста, зі спинки та дрібнофасеткова лускоподібна, з черевця) — 50×28×8 мм (рис. 7:1), а також поздовжньо-поперечні розмірами 45×25×5 мм (рис. 6:7) і 47×40×8 мм (рис. 7:5), у яких, відповідно, ретуш дрібнозубчаста, зі спинки, на лівій крайці часткова, на правій суцільна та дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки.

Розтирачі: кулястий — 52×50 мм (рис. 7:9), напівдископодібний на уламку (верхня частина) біфасіальної сокири — 35×50×17 мм (рис. 5:1), кінцевий на трапецієподібній за обрисом заготовці функціонально невизначеного біфасіального артефакта з нанесеним вздовж бічних країв пікетажем — 76×44–69×23 мм (рис. 4:6) та аналогічний на уламку заготовки біфасіального виробу.

Знайдено п'ять біфасіальних предметів: середню частину серпа — 78×42×11 мм (рис. 4:7); дві верхні частини сокир з частково зашліфованими площинами — 60×20–28×10 мм (рис. 2:6) і 77×54×29 мм (рис. 6:10), в останній з яких абразивний обробці піддані бічні краї включно з окружністю обушка; нижня частина наконечника списа з трикутним пером і прямокутним черешком — 88×56×9 мм (рис. 2:5) та сокироподібний артефакт на уламку природно розколотої конкреції, обробленої на про-

тилежних кінцях середньо- і крупнофасетковою лускоподібною ретушшю — 68×60×37 мм (рис. 4:8).

Цю збірку виробів доповнюють знахідки двох нижніх частин поздовжньо-первинних пара пластин розмірами 30×29×8 мм і 35×25×11 мм, пов'язаних з волинсько-люблінською культурою та сколів представлених чотирма поздовжніми пара пластинами — 31×11×4, 47×17×3, 59×22×7 і 65×21×5 мм, а також 30 різними за типами відщепами, дискусійними відносно культурно-хронологічного визначення, якісний і кількісний перелік яких наступний: первинний — 47×32×10 мм; безсистемний — 18×24×6 мм; поперечно-взаємопоздовжній — 30×25×13 мм; взаємопоперечно-поздовжній — 32×17×8 мм; поздовжньо-поперечний із залишком кірки — 55×60×16 мм; поперечний із залишком кірки — 46×38×15 мм; вісім поздовжньо первинних розмірами 26×19×28, 27×20×6, 32×22×10, 37×48×9, 41×39×14, 42×27×3, 51×45×12 і 71×46×17 мм; чотири поздовжньо-поперечні — 38×24×4, 44×25×6, 48×54×11 і 54×42×14 мм та 12 поздовжніх розмірами 22×16×10, 25×21×5, 30×36×8, 30×40×5, 31×17×5, 31×32×4, 35×22×3, 37×19×4, 41×37×7, 47×34×4, 59×29×11, 65×41×12 мм.

Підсумовуючи вище обумовлене, слід сказати, що розкопками 2016 р. давньоруського селища XII — XIII ст. в уроч. «Пастівник» у Пересопниці були виявлені матеріали, пов'язані з волинсько-люблінською культурою періоду енеоліту та городоцько-здовбицькою культурою доби бронзи.

Кількісно незначна фрагментарна кераміка першої з них хронологічно відповідає посуду з місцевого уроч. «Шустакувський горб», дослідженого у 2009 р. Це ж стосується і кременевих артефактів.

Знахідки городоцько-здовбицької культури, насамперед керамічні, віднесені до її ранньої фази, час існування якої припадає на останню чверть III тис. до н.е. Так, подібні за формою двовухі амфори з розкопок 2016 р. мають аналоги серед посуду ряду поселень цієї спільноти Західної Волині [1, с. 89], зокрема у Городку [1, с. 88, рис. 26:14], що за формою відповідають посудинам типу С [4, с. 39], відомим у спорідненій з нею межановіцькій культурі Польщі.

Джерела та література:

1. Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К.: «Наукова думка», 1974. — 207 с.
2. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. — К.: «Наукова думка», 1982. — 115 с.
3. Терський С. Поселення культури кулястих амфор у Пересопниці на Волині «Волино-Подільські археологічні студії». — Львів: НВФ «Українські технології», 1998. — Вип. 1. — С. 131–139.
4. Kadrow S., Machnik J. Kultura mierzanowska. Chronologia, taksonomia, i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997. — 196 S. — Kraków, 1997. — 196 S.
5. Zakościelna A. Kultura lubelsko-wołyńska: Zagadnienia jej genezy, periodyzacji i chronologii // Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi. — Kraków, 2006. — s. 77–94.

Лариса Парфенюк

ШУКАЮЧИ СЛІДИ ПЕРЕСОПНИЦІ: ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.С. ШЕЛОМ'ЯНЦЕВА-ТЕРСЬКОГО

Земля зберігає багато таємниць і лише небагатьом вдається перегорнути сторінки її пам'яті. Нашарування епох оживають перед палкими, жертвними серцями. Лише вони можуть збагнути радість і розчарування, сяйво і глибину подій, химерність історії, її повчальні уроки... Однак земля розкриває свої таємниці завдяки пошукам археологів. Тільки такі творчі люди вміють доторкнутися серцем до відлуння минувшини, щоб збудувати місток до сучасного.

В шерензі дослідників літописної Пересопниці окрему нішу займає постать археолога, історика, публіциста Володимира Саватійовича Шелом'янцева-Терського, доміантним науковим інтересом якого близько двадцяти років було дослідження давньої історії нашого краю. Окрім Пересопниці він проводив археологічні роботи у Звенигороді, на матеріалах яких протягом 1962–1966 років у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР ним була написана дисертаційна робота «Літописний Звенигород Галицький». На основі цієї роботи вчений в останні роки свого життя готував однойменну монографію, в якій підсумовував свої багаторічні дослідження. Крім цього, В. Шелом'янець-Терський є автором 57 наукових робіт з проблем археології. Загалом невеликі археологічні дослідження ним було проведено у 45-ти пунктах Галичини і Волині: Володимирі, Луцьку, Перемилі, Шумську, Бродах, а також на середньовічних городищах у Глинську (Шекотин), Борисковичах, Дюксині, Теслутові (Радивилівський район), Попівцях. Тоді й визначилась сфера його майбутніх зацікавлень — княжа доба. Під час рятівних польових робіт В. Шелом'янець-Терський прагнув максимально повно вивчати пам'ятки пізнього середньовіччя та нової доби, що не заохочувалося у доперебудовні часи. Багатющий матеріал, зібраний під час цих робіт, використаний ним у розділах про археологічні пам'ятки княжої доби Рівненської, Волинської та Львівської областей [11, 159].

Систематичні археологічні дослідження Пересопниці припали на період 1970–1990-х рр. Саме тоді, на початку 70-х рр. XX ст. настав період відродження у наукових колах інтересу до спадщини княжої доби на Волині, зокрема розпочалося фінансування регулярного дослідження літописного Дорогобужа, яке провадили рівненські археологи. Започаткувати ж систематичне вивчення іншого

важливого княжого міста на території сучасної Рівненщини — Пересопниці випало Володимирові Шелом'янцеву-Терському, який до того багато років присвятив літописному Звенигороду біля Львова. У цей період з'явилась можливість бюджетного фінансування окремої експедиції, тому у 1974 р. дослідник розпочинає планомірні розкопки тоді ще фактично не вивченого княжого міста Пересопниці на рідній Волині, дослідження якого він щорічно продовжував і після виходу на пенсію у 1988 р. Та й помер дослідник напередодні виїзду у 18-ту Пересопницьку археологічну експедицію у червні 1993 р. Результати проведених тоді досліджень В. Шелом'янцева-Терського були висвітлені в чималій кількості публікацій у спеціалізованих та популярних виданнях, популяризувалися у низці публікацій місцевих краєзнавців, а також у першій та єдиній до сьогодні науковій монографії про княже місто, виданій на громадські кошти у Рівному [15], де у науково-популярній формі подано узагальнений погляд на історичний розвиток Пересопниці протягом останніх тисячу років.

На момент початку розкопок про літописну Пересопницю було відомо небагато: до Другої світової війни тут попрацювали всього дві-три односезонні експедиції, місто епізодично відвідували окремі краєзнавці та археологи, які лише фіксували помітні на поверхні оборонні споруди, кургани та прояви культурних напластунків. Результати єдиних розкопок поселенської структури, зроблених напередодні Другої світової війни під час руйнування господарськими роботами посаду О. Цинкаловським у 1937 р., були занедбані за Радянської доби [14, 106].

Із дослідженням Пересопницького городища усе зволікалося. Через те, що дане городище мало низьке розташування та чотирикутну форму, В. Антонович визнав його укріпленням XV–XVI ст. польсько-литовських магнатів Чорторийських для оборони монастиря. Літописною Пересопницею він вважав розміщене за 1,5 км вгору по течії р. Стубли Білівське городище, яке, на його думку, відповідало типу давньоруських своєю неприступністю та величавими укріпленнями. Однак ці припущення, зроблені лише на основі зовнішнього огляду, не були підкріплені археологічними дослідженнями. І все ж, ця думка довгі роки була панівною. Лише у 60-х рр. П. Раппопорт та О. Цинкаловський визначили міс-

цезнаходження літописної Пересопниці, а проведені згодом В. Ауліхом розкопки на Білівському городищі для визначення його характеру, виявили бідність культурного шару городища, а також його синхронність Пересопницькому. Тому В. Ауліх зробив логічний висновок, що Білівське городище було лише заставою, що захищала підступ до Пересопниці по долині ріки Стубли.

Проте археологічні розкопки на Пересопницькому городищі не проводились — під охорону помилково було взяте лише Білівське городище (як городище літописної Пересопниці). Тим часом справжнє Пересопницьке городище, як пізньофеодальне було віддане під забудову, що й було констатовано розвідкою відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В. Шелом'янцева-Терського у 1974 р. [2, 156]. Тому питання охорони археологічного надбання у Пересопниці стояло дуже гостро. Йому було присвячено десятки публікацій у місцевій та загальнодержавній пресі від початку системного вивчення пам'ятки [2; 3; 7; 8; 9].

Комплексна експедиція, яку спершу очолював В. Шелом'янцев-Терський, а згодом його син С. Терський, систематично працювали на пам'ятках літописного міста з 1974 по 1999 рр. Перед експедицією стояло кілька завдань: дослідження давньоруського городища, розкопки якого необхідно було проводити у зв'язку із загрозою його знищення, розвідки на городищах невизначеного часу, а також попутно виявлення нових археологічних пунктів для складання археологічної карти Прикарпаття і Волині [4]. За весь час роботи вивчався дитинець Пересопниці та посадські райони в урочищах Пастівник, Мигор, Замостя, Жуківське й Білівське городища, городища околиць: в селах Сухівці, Кривичі, Заріцькому, Дюксині, а також некрополь Пересопниці, в районі якого у 1987 р. вдалося дослідити овальний майданчик з випаленої глини, що міг використовуватися для поховального ритуалу.

Стаціонарні археологічні дослідження проводились за сприяння Інституту суспільних наук АН УРСР спільно із Ровенським краєзнавчим музеєм. Упродовж 1974–1987 рр. експедицію спільно фінансували Академія наук України та Рівненське обласне відділення Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, а в 1988–1993 рр. незначні кошти виділило лише обласне відділення Товариства охорони пам'яток та Управління культури обласної держадміністрації. У 1994–1999 рр. роботи велися також на кошти грантів з Державного фонду фундаментальних досліджень при Міністерства науки України [15, 12].

Основними труднощами під час виконання робіт була заборона мешканців проводити дослідження

на городах, а в тих випадках, коли це вдавалося робити, розміри та орієнтацію шурфів доводилось пристосовувати до меж окремих ділянок. Тому більшість розкопів вимушено закладалися на вільній від забудови території навколо храму святого Миколая і мали традиційні розміри — 10х10 м, поділені бровками на чотири сектори. Виявлені предмети, включно з новітніми, ретельно фіксувалися, починаючи від орного шару.

Уже перший польовий сезон 1974 р. приніс цікаві результати: було проведено вдалі розкопки в гроті урочища Мигор та на дитинці. Розпочаті розкопки одразу виявили потужний давньоруський так званий культурний шар (пласт) на глибині від 4 до 1,7 м від сучасного рівня поверхні. До глибини 1 м залягав пізньофеодальний шар, тому його наявність зверху, мабуть, і вводила в оману археологів. Характер добутого керамічного матеріалу та металевих знахідок дозволив попередньо датувати давньоруський шар городища X–XIII століттями [12, 265–266].

За час розкопок було досліджено понад 1500 кв. м. площі городища, виявлено понад 20 житлових напівземлянкових та наземних жител, 8 залізоплавильних горнів з великою кількістю залізоборних шлаків та глиняних сопел (продух для подачі повітря в горн), що свідчить про розвиток різних ремесел. Привертає увагу косторізна майстерня (рідкісне явище на давньоруських городищах) з великою кількістю напівфабрикатів та заготовок. Серед кістяних виробів цікавими є багато орнаментовані гребені, псалій, мініатюрна голівка коня. Цінним джерелом служать глибокі господарські ями біля жител із залишками розбитого посуду та виробництва, зокрема понад 50 різновидностей скляних браслетів. Серед унікальних знахідок — складний нагрудний хрест (енколпійон), орнаментований черню, напівфабрикат бронзової іконки та бойова гирка-кистень, орнаментована аналогічному, виявленому на Аскольдовій могилі в Києві [3, 5].

В результаті розкопок, які проводилися на дитинці княжого міста встановлено факт наявності насичених культурних напластунків XVI–XVII ст., які особливо значні на невисокому пагорбі в західному куті городища, де стоїть сучасна парафіяльна церква Св. Миколая [5]. Археологічне обстеження цього пагорба дало цікаві результати, що дозволили дослідникам висунути свою версію розташування Пересопницького монастиря та вперше подати його розгорнуту історію. Там, південніше церковного подвір'я, на глибині один-два метри від сучасної поверхні у 1982–1984 рр. вперше було виявлено фундаменти цегляних споруд XVI–XVII ст., що, за всіма даними були руїнами келій. Знайдено численні фрагменти кахлів, віконного скла, скляний посуд

тощо. Інвентар 1600 р. згадує, що в келіях, очевидно цегляних, були кахляні печі та «вікна скла круглого».

Датування цих фундаментів, складених з цеглин розміром 30х16х8 см, на XVI–XVII ст. підтвердила група архітекторів-реставраторів із Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація» на чолі із І. Р. Могитичем [6]. Поруч фундаментів було виявлено яму для сміття із рештками тиньку зі слідами розписів синьою фарбою.

Значна кількість різноформатної цегли, найраніші зразки якої можна датувати не пізніше XV–XVI ст., а також окремі знахідки фрагментів, схожих на плінфу, дали підстави В. Шелом'янцеву-Терському стверджувати наявність у цьому місці цегляної споруди давнішого храму. Проте розкопки 1993 р. не виявили церковного фундаменту, а лише рештки цегляних склепінчастих гробниць, зведених з різноформатної цегли [13, 208].

Однак інший дослідник Літописної Пересопниці, Б. Прищепа спростовуючи це припущення констатує, що хоча територія Пересопниці вже тривалий час вивчається археологічними методами, але наявні археологічні джерела не дозволяють поки що визначити місце розташування монастиря Різдва Пречистої Богородиці [1, 168].

Систематичні археологічні дослідження 1970–1990-х рр. дали змогу по-новому переглянути історію та археологію літописної Пересопниці. Зокрема, вивчено підоснову всього поселенського комплексу. На цьому етапі розпочалося планомірне дослідження найменш археологічно опрацьованих районів Пересопниці — передмість, які до того зовсім випадали з поля зору археологів. Отримані результати підтвердили їх перспективність і значно змінили уявлення про деякі особливості історичного минулого цієї визначної пам'ятки. За віднайденими матеріалами В. Шелом'янцева-Терського зробив спробу реконструювати зовнішній вигляд

напівземляного житла — майстерні косторіза, відкритого на дитинці [10]. Підсумовано також комплекс речових матеріалів, пов'язаних з військовою справою. Ряд категорій знахідок (предмети, що засвідчували тривале побутування дохристиянських традицій, поширення грамоти, імпорту, зброя та спорядження вершника й коня та ін.) розглядалися у контексті синхронних волинських старожитностей. Зроблено спробу виокремити серед пересопницьких матеріалів об'єкти галицького походження. Вперше також накреслено історико-топографічний напрям розвитку міста від племінної доби до пізнього Середньовіччя, локалізовано більшість пам'яток його найближчої округи. Виявлені сліди перебування золотоординських воїнів та золотоординського імпорту дозволили поставити питання про роль Пересопниці у структурі східного прикордоння Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст.

Водночас велися дослідження історико-топографічної ситуації у басейні р. Стубли, яку обґрунтовано як міську волость Пересопниці. Встановлено її місце серед інших міських волостей історичної Погорини, показано зміну історичної ролі місцевих адміністративних центрів упродовж майже тисячолітнього їх розвитку, з'ясовано ключове розташування Пересопниці у мережі стратегічних шляхів Волині [12, 266–269].

Таким чином, здобуті упродовж 1974–1999 рр. археологічні матеріали і до сьогодні залишаються базовими для вивчення літописної Пересопниці та дозволяють суттєво доповнити існуючі уявлення про історію та розвиток культури краю в різні періоди, а також доповнити ті сторінки історії міста, які з різних причин залишились поза увагою літописця. У зв'язку з цим з'явилася низка популярних публікацій місцевих краєзнавців, які спиралися на доробок вчених XIX ст. та матеріали, що здобув й узагальнив В. С. Шелом'яцев-Терський.

Джерела та література:

1. Прищепа Б. А. Проблема локалізації Пересопницького монастиря Різдва Пречистої Богородиці в світлі писемних та археологічних джерел // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. — Вип. XI. — Рівне, 2013. — С. 162–170.
2. Терський В. С. Загадка легендарної Пересопниці // Жовтень. — Львів, 1977. — № 5. — С. 155–157.
3. Терський В. С., Терський С. В. Загадки літописної Пересопниці // Вісті Рівненщини. — Рівне. — 17 серпня. — С. 5.
4. Терський В. С. Звіт про роботу Ровенського окремого давньоруського розвідкового загону відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в 1974 р. // Фонди РОКМ. — 30 с.
5. Терський В. С. Звіт про проведену роботу Ровенською давньоруською рятівною археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР з 3.07. по 3.09. 1984 р. // Фонди РОКМ. — 23 с., 51 іл.
6. Терський В. С. Звіт про проведену роботу по Відкритому листу № 125/234 від 8 липня 1985 р. в с. Пересопниці Ровенської обл., в Радехівському районі Львівської обл. та в Горохівському районі Волинської обл. // Фонди РОКМ. — 23 с., 26 іл.
7. Терський В. С. На залишках древнього міста // Червоний прапор (Рівне). — 28 липня 1976. — № 147. — С. 4

8. Терський В. С. Пересопниця // Пам'ятки України. — 1979. — № 4. — С. 62–63.
9. Терський В. С. Шукаючи сліди Пересопниці // Червоний прапор (Рівне). — 6 липня 1975. — № 131. — С. 4.
10. Терський С. В. Археологія доби Галицько — Волинської держави. — Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 108 с.
11. Терський С. В. Дослідник літописної Пересопниці — Володимир Шелом'янцев-Терський // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. — Вип. IX. — Рівне, 2011. — Ч. 1. — С. 158–161.
12. Терський С. В. Історико-археологічне вивчення літописної Пересопниці // «Львівська політехніка». — С. 256–271
13. Терський С. В. Історико-археологічні закономірності локалізації монастирів (на прикладі монастиря Різдва Пречистої Богородиці у Пересопниці // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. — Вип. X. — Рівне, 2012. — С. 206–210.
14. Терський С. В. Локалізація монастиря Різдва Пречистої Богородиці у Пересопниці: історіографія питання // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. Серія «Історичні та політичні науки» / Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету. — Вип. 14. — Рівне, 2012. — С. 106–110.
15. Терський С. В. Пересопниця: краєзнавчий нарис. — Рівне: Азалія, 2003. — 160 с.

Святослав Терський

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК БАСЕЙНУ Р. ПЛЯШІВКИ В 1974 РОЦІ (ДО 100-РІЧЧЯ ВОЛОДИМИРА ШЕЛОМ'ЯНЦЕВА-ТЕРСЬКОГО)

Уродженець Рівненщини археолог Володимир Шелом'янцев-Терський багато уваги приділяв вивченню рідного краю. Саме тут він проводив свої перші розвідкові дослідження. В 1960 р. археолог вивчав території поблизу Рівного та Дубного.

Початковим етапом всіх польових досліджень є археологічна розвідка. Розвідки дозволяють познайомитися із різнотиповими пам'ятками, краще зорієнтуватися при виборі об'єкту стаціонарних розкопок. Тому, коли у 1974 р. були припинені багаторічні розкопки Звенигорода на Львівщині, В. Шелом'янцев-Терський, у відповідності з власною концепцією вивчення старожитностей Галицько-Волинської держави, вирішив провести низку досліджень на території історичної Волині. Загалом, він проводив розкопки у літописних містах Володимирі, Луцьку, Перемилі, Шумську, Бородах, а також на середньовічних городищах в Глинську (Щекотин), Борисковичах, Дюксині, Теслугові, Попівцях. Всього ним проводились стаціонарні археологічні дослідження у 45-ти пунктах Галичини і Волині.

Одним із напрямків, які намагався започаткувати вчений, були мікрорегіональні дослідження. До таких регіонів, які належало детально вивчити, належав, насамперед басейн верхів'їв р. Стир. Спробу першого системного археологічного обстеження цієї території було розпочато басейну р. Пляшівки. Саме на її берегах, в околиці хутора Середнього поміж Янівкою та Руднею, пробігали перші роки життя вченого.

Розвідкові дослідження тут проводилися у вересні-жовтні 1974 року. За наслідками робіт було написано звіт [1], а знахідки передані у фонди відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР, від імені якого проводилися дані дослідження.

Результати досліджень 1974 р. були враховані при складанні археологічної карти Заходу України [3, с. 231], а також зведеної карти городищ Волині [10, с. 52]. Щоправда ці, вже давно опубліковані дослідження львівського археолога чомусь ігноруються, зокрема, сучасними археологами, які працюють в регіоні [4; 5; 6; 13].

Рис. 1. Схема розташування укріплень XVI–XVII ст. (за М. Кашею, 2013).

Рис. 2. Карта пам'яток Радивилівського району (за О. Войтюком): 1 – пам'ятки, досліджувані в 1974 р. В. Шелом'янцевим-Терським.

Рис. 4. Теслугів. Обпалений палець, знайдений в ур. Замок. Світлина.

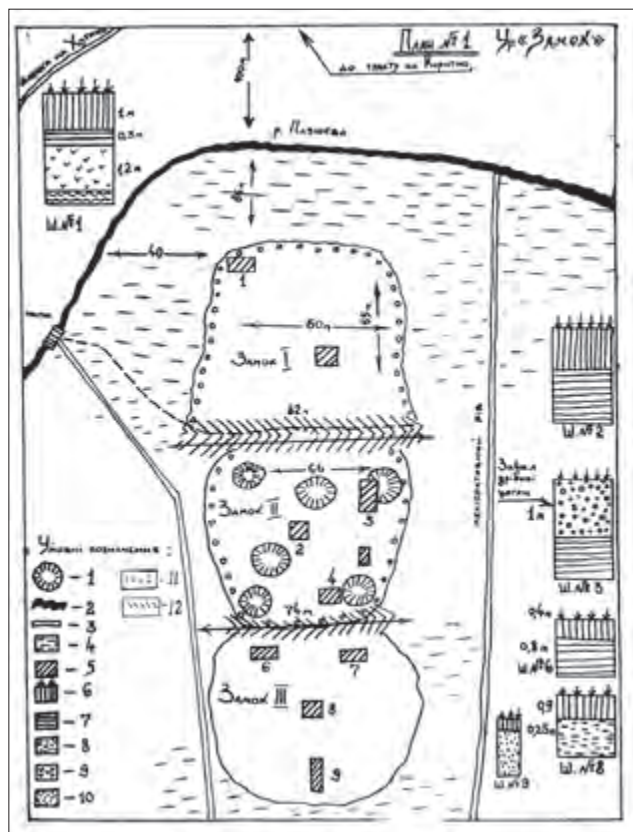

Рис. 3. Теслугів. Схема розташування та перетини розвідкових шурфів в ур. Замок.

Специфіка наукових інтересів вченого диктувала вибірковість досліджуваних об'єктів. Таким чином, основна увага була приділена середньовічним пам'яткам.

За княжої доби літописці оминали своєю увагою регіон. Вже наприкінці середньовічної доби цей мікрорегіон займав промітне місце у структурі заселення Луцької землі. Зокрема, в ревізії Луцького замку за 1545 рік перелічені Теслугів, Сестрятин, Дранча (нині Дружба), Коритне, Пустоїване, Жабокрики (Довгалівка), село Блудове, з присілком Десятиною (не зберігся), за документом 1561 р. — Жабокрики, Теслугів, з присілками Крупцем, Борятином, Доброводою і Піщанкою (рис. 1). Близько рубежу XVII / XVIII ст., поряд із Жабокриками з'явилося поселення, яке дістало назву Малі Жабокрики (нині Бригадірівка), адже ніби продовжувало собою Жабокрики, а відтак старе поселення почали іменувати Великими Жабокриками (нинішні Довгалівка, Бригадірівка, Радиховщина, Курсики, Березини).

Вже перша «Археологічна карта Волинської губернії» наприкінці XIX ст. повідомляє про знахідки

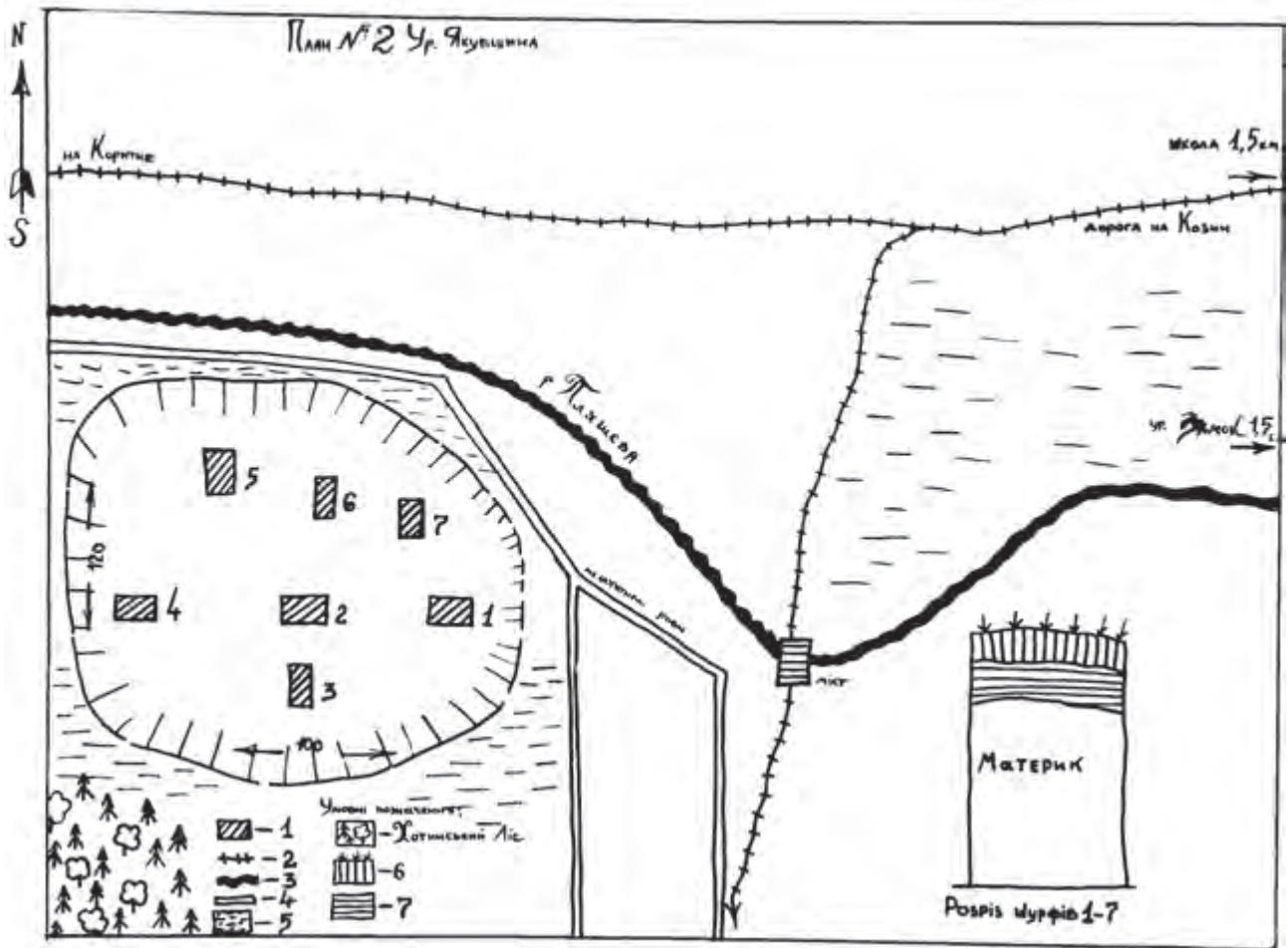

Рис. 5. Ур. Якубівщина. Схема розташування та перетин розвідкових шурфів.

кам'яних знарядь у басейні р. Пляшівка: в околицях Пустоївання, Теслугова та Жабокрик, фіксує замчища у Козині та Туслугові, кургани Велика могила та Курган Сторожовище за документом 1571 р. [2, с. 76]. У 1937 р. польський археолог Габріель Ленчик, користуючись інформацією місцевих краєзнавців та органів охорони пам'яток занотовує замчища в Крупці, Козині, Жабокриках, Теслугові, Солоневі, Боремелі, Лисині, Демидівці, Рогізні [14, с. 36]. За картою 1982 р., доповненою різночасовими розвідками І. К. Свешнікова (без розвідок 1974 р.) на увесь тодішній Червоноармійський район було відомо лише сім пам'яток, переважно, курганів епохи бронзи [9, с. 104–107].

Розвідками 1974 р. було охоплено течію р. Пляшівки від її перетину з Київським шосе до східної околиці с. Коритне (рис. 2). На острові в заплаві лівого берега р. Пляшівки західніше центральної частини Коритного було обстежено рештки знівельованого дерев'яно-земляного укріплення — замку, що належав давньому шляхетському роду Коритенських. В кротовиннях було зібрано незначні фрагменти кераміки XI–XIII та XVI–XVII ст.

Куц поселень X–XI ст. з центром на городищі у с. Теслугові було зафіксовано вище за течією. Городище, зайняте згодом замчищем, розташоване на південь від школи в ур. Замок. Пам'ятка являє собою продовгувате у плані (видовжене із півдня на північ) підвищення в заплаві річки (наприкінці XIX ст. — посеред ставка) розмірами 220x80 м. Підвищення «окружністю 1,5 версти (1510 м)» розділене на дві, неоднакові за розмірами частини розділені ровом, раніше заповненим водою [2, с. 76]. Згідно з розповідями старожилів, ще за їх пам'яті — навкруги городища зберігалась частково висока огорожа частоколу з дубових палів, яку згодом з початком XX ст. розібрали на спорудження будівель.

Щоправда, на момент обстеження у 1974 р. територія урочища, очевидно, з метою осушення прилеглої частини заплави, вже була поділена на три частини: північна — Замок I (60 x 65 м), Замок-2 (88 x 82 м), Замок-3 (74 x 70 м, див. рис. 3).

Поверхня центральної ділянки городища восени 1974 р. була всяяна конічними ямами, що утворилися внаслідок вибирання місцевими мешканцями цегли з фундаментів замку (рис. 3). Очевидно, недовзі пагорб, що займало городище, був штучно вирівняний,

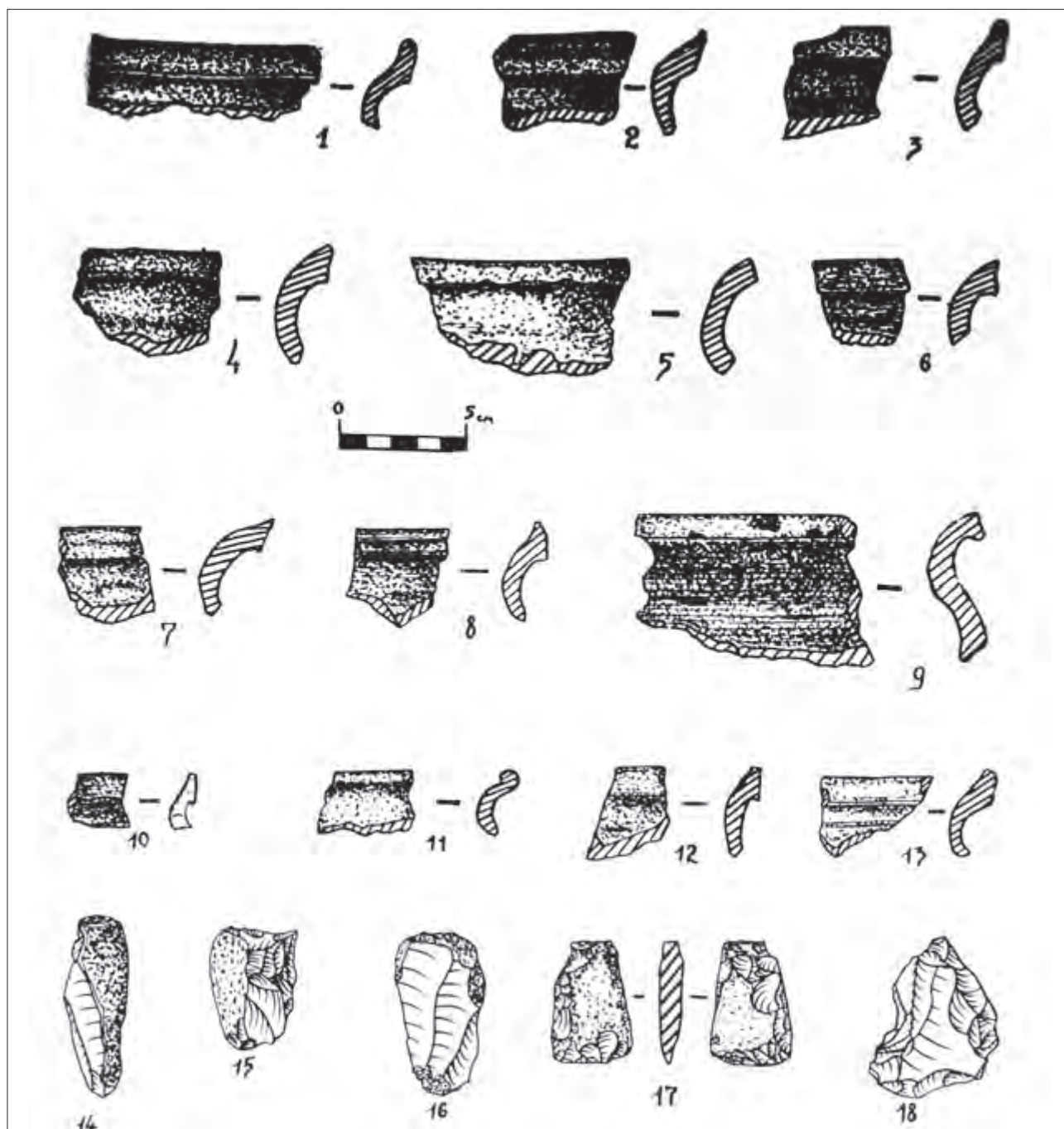

Рис. 6. Знахідки Ровенського окремого давньоруського розвідкового загону відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в 1974 р.: 1–9, 14–18– ур. Якубицина; 10– Теслуєв, ур. Замок; 11–13– Довгалівка.

як кажуть, під будівництво оздоровчого санаторію, а менший меліоративний рів засипаний. Можливо, внаслідок цього його контури були змінені і складають зараз 251х119 м [4, с. 142].

Для отримання датуючого матеріалу було закладено дев'ять шурфів переважно в місцях, де вже був пошкоджений культурний шар. Шурф № 1 закладено на північно-західного краю острова, в якому на глибині 1 м було виявлено частину гострозатесаного обпаленого паля (рис. 4) вбитого

з мул. В усіх 9 шурфах, закладених в ур. Замок-1, Замок-2 і Замок-3 було встановлено майже однакову стратиграфію ґрунту: до гл. 1 м залягав чорнозем, нижче шар супіску (0,10 м) і під ним сірий мул насичений водою. Рівень води колись видно сягав значно вище, бо вже на глибині 0,80 м було виявлено річкові мушлі [1, с. 1–2].

Шурфи № 6–9 — закладені південніше від поперечного каналу приблизно посередині та по краях меншого майданчика. Судячи зі стратиграфії, 0,6 м

складає баласт із торфу, під ним 0,15 м прошарок із глини (під глиною знайдено тракторний трак), а далі, потужністю 0,35 м, культурний шар — це пісок із незначною часткою фрагментів кераміки і кахель.

Культурні напластування, особливо на центральному ур. Замок-2 були насичені шматками цегли вибраної з старих фундаментів для будівництва, полив'яних кахлів та переважно полив'яного та, в меншій мірі, сіроглиняного посуду XVII–XIX ст. Культурні напластування з матеріалами княжої доби присутні лише в окремих шурфах, що можна пояснити руйнуваннями під час закладання фундаментів замку у XVII ст. Так, в шурфі № 4 розташованому південніше зрізу стінки каналу між ур. Замок-2 і Замок-3 на гл. 0,8 м і виявлено фрагменти посуду в т.ч. з манжетоподібним вінцем XI ст. (рис. 6: 10). У деяких шурфах вдалося натрапити також на ліпну кераміку, орієнтовно — раннього залізного часу [1, с. 2].

Проведеними обстеженнями околиць Теслугова вниз за течією лівого берега ріки Пляшівки було виявлено також два невідомі раніше давньоруські селища.

Перше з них у віддалі біля 1,5 км на захід від ур. «Замок» на горбі під назвою «Якубщина», площею 100 x 120 м, на віддалі 80 м на південь від р. Пляшівки. Тут було закладено 7 шурфів (розм. 2x2 м) (рис. 5), які з'ясували наступну стратиграфію: верхній шар сіро-жовтуватого чорнозему, який тут доходить лише до гл. 0,4 м перекриває такий же шар супіску під ним, а нижче залягає материк. Як видно цей горб інтенсивно розорювався і більшість матеріалів культурного шару знаходилося на поверхні. Тут було зібрано багато фрагментів посуду XI–XII ст. (рис. 6: 1–9), а також крем'яних знарядь (рис. 6: 14–18) та відщепів крем'яного виробництва. Цікавим для дослідника виявився факт, що на цьому урочищі «Якубщина» поруч з фрагментами манжетоподібних вінець XI ст., виявлені в переважній більшості фрагменти вінець з вертикальним горлом, аналогічні відомим в Галицькій землі [1, с. 3].

Весь посуд на ур. Якубщина ясно-коричневого і сірого кольору, з добре відмученої глини із значною домішкою піску, добре випалений. Серед крем'яного інвентаря виявленого на ур. Якубщина привертає

увагу виявлені тут крем'яна шліровано сокирка, правдоподібно належна до культури шнурової кераміки (рис. 6: 17), різець бічний (рис. 6: 15), знаряддя типу скобель (рис. 6: 18), кілька відбійників і пластин, кінцевий скребок на масивному відщепі.

Другий пункт знаходиться в с. Березини на ур. Довгалівка, на горбі, який називають по старій пам'яті «горб пані Житинської». Хоч ця територія на час обстеження і була вже засіяна, однак і на доріжках та краях цього поля вдалося зібрати значний матеріал періоду Київської Русі XI–XII ст., а також решток крем'яного виробництва. В цьому ж пункті в с. Добриводи було оглянуто багату колекцію археологічних матеріалів зібраних місцевим любителем, агрономом А. Панічевим. Особливо багатою була збірка крем'яних знарядь. Серед металевих виробів періоду Київської Русі В. Шелом'янцев-Терський замальовував дві залізні сокири [1, с. 4].

Матеріали розвідок В. С. Терського використано для реконструкції т.зв. «Батієвої» дороги — важливого у XII–XIV ст. варіанту шляху Київ–Володимир [12, с. 128]. Було встановлено, що басейн р. Пляшівки належав до волості сусіднього міста Перемиля, а вздовж р. Пляшівки провадив шлях до Кременця [11]. Обстежені тоді городища та замчища зараз дозволяють створити карту укріплених шляхетських садіб регіону [7, с. 34–37].

Через понад два десятиліття розвідки в регіоні було продовжено. Тоді було зафіксовано ряд пам'яток: два багатошарові поселення в с. Барання, чотири багатошарові поселення в околиці сіл Янівка та Нова Пляшева [8].

До вивчення інших ділянок в басейні р. Стир вчений повернувся майже через десять років. Зокрема, після успішних розкопок у Старих Бродях у 1982 р., у 1985 р. було проведено масштабні розвідкові роботи у Радехівському районі Львівщини, де дослідження охопили околиці сіл Стремільче, Борщів та Щуровичі. У 1987 р. проведено масштабні роботи на місці монументальної будівлі XVI–XVII ст. в околицях с. Попівці на Бродщині.

Всі ці дослідження до сьогодні залишаються маловідомими й потребують детальнішої публікації.

Джерела та література:

1. Терський В. С. Звіт про роботу Ровенського окремого давньоруського розвідкового загону відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в 1974 р. — Львів // НА ІА НАН України. — Ф. 1974/98. — 30 с.
2. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Тр. XI археологического съезда в Киеве. — Т. 1. — М., 1901. — С. 36–133.
3. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. — К.: Наукова думка, 1982. — 268 с.
4. Войтюк О. Археологічними стежками І. Свешнікова по Радивилівщини // Наукові записки (Рівненський краєзнавчий музей). — Вип. 13. — Ч. 1. — Рівне, 2015. — С. 140–144.

5. Войтюк О. Роботи в Радивилівському та Рівненському районах у 2014 р. // Археологічні дослідження в Україні 2015.— К.: Стародавній Світ, 2016.— С. 157–158.
6. Войтюк О., Ільчишин В. Розвідки в околицях села Полуниче Радивилівського району на Рівненщині // Археологічні дослідження в Україні 2014.— К.: Стародавній Світ, 2015.— С. 200–202.
7. Каша М. В. Шляхетські замки XIV–XVIII ст. у верхів'ях р. Стир: питання реєстру // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — № 752: Держава та армія.— 2013.— С. 35–40.
8. Онищук Я. Археологічні розвідки на Малому Поліссі // Наукові записки Львівського історичного музею.— Львів, 1999.— Вип. VIII.— С. 192–196.
9. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область.— К.: Наук. думка, 1982.— 114 с.
10. Терський С. В. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986–1991 роках // Наукові записки Львівського історичного музею.— Вип. 1.— Львів, 1993.— С. 41–67.
11. Терський С. В. Оборонний комплекс середньовічного волинського міста Перемиля // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — № 584: Держава та армія.— 2007.— С. 13–26.
12. Терський С. В. «Батієва» дорога у XII–XIV ст.: історико-географічний коментар // Слов'янський вісник. 36. наук. праць.— Рівне, 2011.— № 11. Серія «Історичні та політичні науки». — С. 126–131.
13. Харковець Ю. І., Бардецький А. Б., Ткач В. В. Пам'ятки Дубенського, Млинівського і Радивилівського р-нів // Археологічні дослідження в Україні 2012.— К.: Стародавній Світ, 2013.— С. 314–315.
14. Leńczyk G. Rozmieszczenie grodzisk i zamczysk w województwie Wołyńskim / G. Leńczyk // Ziemia Wołyńska.— R. I.— 1938.— № 3.— S. 35–38.

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

Дмитро Кепін

МУЗЕЙ ЯК КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА

У сучасній музеології та пам'яткознавстві все більше поглиблюються дослідження аналізу музею та пам'ятки як феноменів культури в історичній ретроспективі. Значну увагу вчені приділяють соціальним функціям музею. Дослідники розглядають музей як своєрідне середовище спілкування, що у свою чергу дає можливість розглядати цей заклад як комунікативну систему [3; 5; 14; 19; 24; 25].

Впродовж другої половини ХХ — початку ХХІ століть проводяться дослідження структурних елементів музеології. Вчені пропонують виокремлювати природничу музеологію зі своїм об'єктом та предметом дослідження [18; 15; 16; 10; 9].

Мета статті — розглянути методологічні підходи до класифікації музеїв в Україні та поняття «комунікація» у контексті природничої музеології.

У музеології при аналізі музейної мережі та перспектив її розвитку на певній території користуються такими термінами як профіль та тип музею. Профіль визначає зміст музею, що обумовлений специфікою його зібрання, науковою дисципліною, галуззю виробництва, видами мистецтва. Серед вітчизняних музеологів закріпилось положення згідно яким, тип музею — це його суспільне призначення. Згідно цього погляду, музеї можуть бути науково-дослідними, учбовими, публічними (науково-просвітніми). За освітньою діяльністю музеї поділяються на: професійні, педагогічні, шкільні, дитячі (О. С. Климишин, Г. Г. Мезенцева, Ю. А. Омельченко, Л. Г. Самойленко та ін.) [10, с. 40–42]. Вважаємо, що такий підхід до типології музеїв звужує зміст діяльності та призначення музею. Під типом у науці логіка розглядається зразок, який виражає загальні, істотні ознаки певної

групи предметів, явищ; вид, якому відповідає певний клас об'єктів [11]. Під типом розуміємо різновид музею у профільній класифікації.

У музейній мережі України наявні як традиційні природничі музеї різної спеціалізації, так і природні музеї-заповідники (схема).

З 1980 — х рр. розробляється і теорія пам'яткознавства як науки. Так, російський дослідник П. В. Боярський пам'ятки розглядає у системі біосфери. У цій науці використовуються методи як суспільних, природничих, так і технічних наук [1]. У цьому контексті важливим є розробки географів зі збереження та використання культурного ландшафту [12].

Методологічні підходи П. В. Боярського знайшли продовження у роботах вітчизняних дослідників [4; 6; 7]. Проте, у цих дослідженнях пам'яткознавство розглядається як наука, зорієнтована на вивчення та збереження культурної спадщини.

Зазначимо, що у своїй праці, яка розглядає класифікацію наук «Досвід філософії наук, або аналітичний виклад природньої класифікації усіх людських знань» (1834–1843 рр.), французький фізик А.-М. Ампер (1775–1836 рр.) у другому томі, виданому у 1843 р., виділяє археологію як наукову дисципліну, що займається вивченням походження пам'яток.

У свою чергу археологія поділяється на мнемнологію та порівняльну археологію. Мнемнологія також поділяється на «mnémnographie» та «mnémiogrosie» [20; 21].

Тим самим, А.-М. Ампер вперше у Європі увів термін «пам'яткознавство». Це, у свою чергу, потребує перегляду усталеної точки зору у сучасній музеології, згідно якої цей термін з'являється у 1980-х рр. [8].

Рис. 1. Головний вхід до Державного історико-культурного заповідника «Тустань» (с. Урич, Львівська обл.). Фото 2014 р.

Рис. 2. Пам'ятка історії та природи «Скелі Добуша» (Полянницький регіональний парк, с. Бубнища, Болехівський р-н, Івано-Франківська обл.).

Правові аспекти діяльності музеїв регулюються, зокрема такими законами: Закон України «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про зміни і доповнення до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2004 р., з усіма наступними змінами, включаючи зміни 2017 р.), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.).

Під заповідною територією розуміється просторовий природний об'єкт, що має власний статус, призначення та використання. У свою чергу ранг такої території визначається науковою значущістю об'єктів, що охороняються та площею. За ступенем ранжування дослідники поділяють заповідні території (від більшого до меншого) на заповідники, заповідні стації, парки, заказники, заповідно-мисливські господарства, заповідні урочища, пам'ятки природи [13, с. 156] (рис. 1–3).

Межі між типами природознавчих музеїв доволі рухливі. Розширюється сфера діяльності різних еколого-просвітницьких центрів, які можна віднести до закладів музейного типу. Вони також можуть мати різновиди та експозиції. Перспективним є розвиток екомuzeїв як у природному ландшафті, так і в організованому музейному просторі стаціонарних будівель. Такі традиційні комплексні музеї як краєзнавчі можуть бути трансформовані у регіональні екомuzeї. До екомuzeїв близькі і музеї народної архітектури та побуту. Так, у 1964 р. відкритий у м. Переяслав-Хмельницькому (Київська обл.) Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (автор наукової концепції історик, археолог, краєзнавець-музеезнавець, Герой України, заслужений працівник культури України М. І. Сікорський (1923–2011)), який входить до

складу Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (Указ Президента України від 1 червня 1999 р.) (рис. 4).

Під музейною експозицією (від лат. «ex-hibeo, bui, bitum, bitum, ere [habeo] — демонструвати») розуміємо цілеспрямовану науково обґрунтовану демонстрацію музейних предметів та науково-допоміжного матеріалу відповідно до тематико-експозиційного плану. Це дозволяє створювати музейний образ природних та суспільних явищ.

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що, на думку деяких дослідників значення «комунікаційність» та «комунікативність» відносно поняття «музейна комунікація» є тотожними [2]. Як показує Оксфордський словник сучасної англійської мови, підготовлений 1984 р. професором А.-С. Хорнбі, поняття «communication» має три значення: 1. Комунікація як процес спілкування; 2. Комунікація як повідомлення; 3. Власне комунікація, тобто технічна комунікація (комунікаційність) [22, р. 115]. Тому вважаємо, що відносно музейної комунікації варто говорити по її комунікативні форми, а не комунікаційні. Термін «комунікація» увів у науку К. Шеннон (США) у 1948 р. для математичної теорії зв'язку, де були накреслені основні елементи процесу передачі інформації.

Погляди вчених на структуру музейної комунікації (моделі) можна згрупувати на чотири групи:

1. У музеї відвідувач «спілкується», з одного боку, з експонатом та експозицією у цілому, з другого — з співробітником музею.
2. Відвідувач «спілкується» з співробітником музею (екскурсоводом, експозиціонером, зберігачем), а експонати слугують предметом або змістом цього спілкування.
3. Відвідувач «спілкується» з експонатом як «знаком».

Рис. 3. «Екологічна стежка» (Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі», Дрогобицький р-н, Львівська обл.). Фото 2014 р.

Рис. 4. Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці (м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.). Фото 2017 р.

4. Відвідувач спілкується з відвідувачем, а експозиція слугує неначе фоном такого спілкування.

Британський музеолог К. Хадсон вказує на те, що без вивчення інтересів (запитів) музейної аудиторії, музей у сучасному суспільстві може втратити свої позиції. У музеї повинен здійснюватися діалог між відвідувачем з одного боку, експозицією та музейними співробітниками — з іншого. Відвідувачі повинні долучатися до музейної роботи [23].

На відміну від музеїв інших профілів, у природничо-наукових музеях до складу фондів та експозицій входять як об'єкти (музеалії, зразки) неорганічного, так і органічного світу. Розвиток музейної педагогіки у контексті природничої музеології значно підвищить поінформованість відвідувачів різних вікових категорій про складні природні процеси та явища, як в їх історичній ретроспективі, так і у сучасному оточуючому середовищі, про до-

сягнення учених в галузі природознавства тощо. Усе це сприяє розвитку екологічної свідомості та дбайливого ставлення до пам'яток природної спадщини.

Необхідно розвивати як традиційні, так і нові форми роботи з аудиторією, такі як-от: семінари, квести, театралізовані заходи, проведення тематичних занять, використання інформаційних технологій (3D), «віртуальні» експозиції та виставки і т. ін. Особливу актуальність набуває підготовка та реалізація спеціальних природничих програм, які зорієнтовані на дитячу та дорослу аудиторію з обмеженими фізичними можливостями. Рівненський обласний краєзнавчий музей має досвід створення нових проектів, одним з прикладів якого є телепрограма «День в музеї», реалізована на базі власної експозиції — <https://www.youtube.com/watch?v=79m0Ngs650I>

Джерела та література:

1. Боярский П. В. Введение в памятниковедение. — М., 1990. — 218 с.
2. Гнедовский М. Б. Коммуникационный подход в музееведении: теоретические и прикладные аспекты: Дис. в виде научного доклада... канд. ист. наук: спец. 17.00.07 «Музееведение. Консервация, реставрация и хранение художественных ценностей». — М., 1994. — 18 с.
3. Гріффен Л. Музей як соціокультурний феномен // Ніжинська старовина. — 2012. — Вип. 14 (17). — С. 5–10.
4. Гріффен Л. А. Теоретические основания памятниковедения / науч. ред. Титова Е. Н.; Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. — К.: Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК, 2012. — 84 [2] с.
5. Гріффен Л. О. Музейний експонат та експозиція // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи: Матер. 9-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31 травня 2013 р., м. Севастополь) / відп. ред. Л. О. Гріффен. — К., 2013. — С. 57–60.
6. Гріффен Л. О., Титова О. М. До питання про структуру пам'яткознавства // Зарембівські читання: Матер. П'ятих Всеукр. Зарембівських наук. читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька (м. Київ, 15 квітня 2015 р.): Зб. наук. пр.: Титова О. М. (гол. ред. кол.), Бесов Л. М., Гріффен Л. О. [та ін.]. — К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. — С. 10–18.

7. Гріффен Л., Титова О. М. Пам'яткознавство в системі наук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. — 2016. — № 4 (131). — С. 9–14.
8. Кепин Д. В. Памятниковедческие исследования в Украине // Актуальные проблемы источниковедения: матер. III Междунар. науч.-практ. конф., Витебск, 8–9 октября 2015 г. — Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2015. — С. 96–98.
9. Кепин Д. В., Червоненко О. В. Структура естествонаучной музеологии // Искусство и культура. — 2017. — № 3 (27). — С. 47–51.
10. Климишин О. С., Шидловський І. В. Природнича музеологія: навч. посібник О. С. Климишин, . — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. — 208 с.
11. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. — 2-е изд. — М.: Наука, 1975. — 721 с.
12. Кулешова М. Е., Стрелецкий В. Н. Формирование и эволюция представлений о культурном ландшафте // В фокусе наследия. Сборник статей, посвященный 80-летию Ю. А. Веденина и 25-летию создания Российского научно-исследовательского института культурного и природного наследия имени Д. С. Лихачева / сост., отв. ред. М. Е. Кулешова. — М.: Ин-т географии РАН, 2017. — С. 313–329.
13. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія: Тлумачний словник. — К.: Либідь, 2004. — 376 с.
14. Сапанжа О. С. Музеология: историография и методология: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2014. — 111 с.
15. Сотникова С. И. Естественнoисторическая музеология. — Томск: Изд-во Томского университета, 2011. — 304 с.
16. Чернобай Ю. М. Мережеве розширення методологічних меж природничої музеології // Наукові записки Державного природознавчого музею. — Львів, 2016. — Вип. 32. — С. 3–14.
17. Шидловський, І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 112 с.
18. Asma Stephen T. Stuffed Animals and Pickled Heads. The Culture and Evolution of Natural History Museums. — Oxford: University Press, 2001. — 304 p.
19. Dolák J. Muzeum a prezentace. — Brtislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015. — 116 s.
20. Essai sur la Philosophie des Sciences ou exposition analytique d'une classification naturelle de toutes les connaissances humaines par Andrè-Marie Ampère. — Paris, Chez Bachelier, imprimeur — libraire pour les Sciencies, Quai des Augustins, n 55, 1837. — 126 p.
21. Essai sur la Philosophie des Sciences ou exposition analytique d'une classification naturelle de toutes les connaissances humaines par Andrè-Marie Ampère, Seconde partie. — Paris: Bachelier, libraire — éditeur, qua: des Augustins, 55, 1843. — 287 p.
22. Hornby A. S. with the assistance of Christina Ruse. Oxford student's dictionary of Current English. Spetcial edition for the USSR. — Moscow: Prosveshcheniye Publishers, 1984. — 772 p.
23. Hudson K. Museums for the 1980-s — a sur vey of world trends. — Paris — London: UNESCO, 1977. — 198 p.
24. Šobánová P. Edukační potenciál muzea. — Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. — 396 s. — (Monografie) [Electronics resource]: Mode of eccess: [http://www. \[pdf\] Edukační potenciál muzea — katedra výtvarné výchovy pdf up — Upol. old.kvv.upol.cz/PROJEKTY/vv_ke_svete_souc_um/download/edukacni_potencial_muzea.pdf](http://www. [pdf] Edukační potenciál muzea — katedra výtvarné výchovy pdf up — Upol. old.kvv.upol.cz/PROJEKTY/vv_ke_svete_souc_um/download/edukacni_potencial_muzea.pdf). — Date of access: 20.03.2018.
25. Šobánová P. Muzejní edukace. — Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. — 140 s. — (Monografie) [Electronics resource]: Mode of eccess: [http://www. \[pdf\] Muzejní edukace — katedra výtvarné výchovy pdf up — Upol. old.kvv.upol.cz/PROJEKTY/vv_ke_svete_souc_um/download/muzejni_edukace.pdf](http://www. [pdf] Muzejní edukace — katedra výtvarné výchovy pdf up — Upol. old.kvv.upol.cz/PROJEKTY/vv_ke_svete_souc_um/download/muzejni_edukace.pdf). — Date of access: 20.03.2018.

Дмитро Панто, Олег Савчук

СТВОРЕННЯ АРХІВУ УСНОЇ ІСТОРІЇ МУЗЕЮ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ГДАНЬСЬКУ. СПІВПРАЦЯ З УКРАЇНСЬКИМИ МУЗЕЯМИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ.

Музей Другої світової війни в Гданську (далі — Музей) — молодий музей. Його відкриття відбулося 23 березня 2017 р. Музей Другої світової війни знаходиться в Гданську, на площі Владислава Бартошевського 1, в 200-х метрах від одного з найважливіших історичних місць, пов'язаних з початком Другої світової війни — Польської поштою в Гданську. У трьох кілометрах від музею розташовується півострів Вестерплатте (який є філією цього Музею), де почався найбільший і глобальний конфлікт всього людства. Головна експозиція займає близько 5 тис. кв. метрів, тимчасовим експозиціям відведено близько 1 тис. кв. метрів [1, с. 3–8]. Протягом перших півроку після відкриття головної експозиції, Музей в Гданську відвідало близько 500 тисяч чоловік.

Однією з головних цілей Музею є показати історії людських долі під час світової війни. Більшість музеїв, присвячених тематиці Другої світової війни, зосереджують свою увагу на історії військових дій, або на історію військової техніки. Тут же важливим є підкреслити трагедію людства через історію людських життів [2, с. 470–471].

На експозиції представлені не тільки долі поляків, але також долі інших народів. Ця відмінна риса виділяє Музей з числа музеїв, присвячених історії Другої світової війни, так як в своєму наративі ми зосереджуємо свою увагу на історії, що представляють всю історію війни, починаючи з Європи і закінчуючи Японією. Крім виставкових функцій Музей планує стати центром культури, науки і освіти.

Для свідчення цієї теми зрозумілим для відвідувачів способом, фахівці вдалися до цілої гамі аудіовізуальних засобів. Наратив будується на декількох рівнях, щоб інформація, представлена в залі, була доступна для більш-менш вимогливих глядачів. Тексти, представлені в залі, не перевищують 1200 знаків. Основна інформація побудована за газетним принципом: заголовок, підзаголовок, текст. Сценографія цікавить секції притягує увагу великою картою, на якій в символічний спосіб показано, де на карті Європи були знищені населені пункти. Навіть побіжний погляд може нам довести і показати різницю між окупаційним режимом в Західній Європі і Польщі, України та Росії.

У мультимедійних кіосках представлені спогади свідків історії, які були живими свідками історичних подій. Фахівці музею в експозиції не оцінюють і не коментують їх висловлювання, дають можливість

відвідувачеві самому вирішити, кому вірити, а кому ні. Виходячи на персональний рівень наративу, музейні працівники вирішили звернутися до людини за допомогою людини. Тільки так сучасний підліток зможе зрозуміти, що переживав його одноліток 75 років тому і порівняти свою життєву ситуацію з ситуацією молодого людини під час війни.

Проект створення усної історії більше 4 років існує в Музеї. Працівники музею намагаються записати якомога більше свідків історії по всьому світу (Польща, Україна, Казахстан, Білорусь, Росія, Киргизія, США, Німеччина, Сербія і так далі). За цей час вдалося зібрати колекцію понад 400 спогадів. Інтерв'ю проводяться за певною схемою, використовуючи методологічні напрацювання усної історії, так часто, що б розкріпачити співрозмовника, ставлять запитання, пов'язані з його сім'єю і дитинством, щоб занурити респондента в спогади і потім, не перебиваючи вислухати його історію життя. Після закінчення розповіді ми задаємо додаткові питання і уточнюємо дати, місця і прізвища виступили під час розповіді.

У роботі такого роду зборах архіву усної історії є необхідність у допомозі локальних музеїв та інституцій (а так же польських інституцій і допомога польських дипломатичних структур), так як вони знають адреси і фізичну і психічну кондицію респондентів, тому в своїх поїздках фахівці музею неодноразово використовували допомогу даних суб'єктів культури. До сьогоднішнього дня, сім раз проводилися наукові експедиції в Україну з метою запису інтерв'ю. Більшою мірою була вивчена Західна Україна (Львівська, Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська область) [3, с. 39; 4, с. 42; 5, с. 33].

Під час поїздок представники музею створили дружні зв'язки з великою кількістю місцевих музеїв (Ковельський історичний музей, Волинський краєзнавчий музей, Лопатенський музей партизанської слави, Маневіцький краєзнавчий музей, Любомльський краєзнавчий музей, Володимир-Волинський історичний музей, Лобненського музею, Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, Рівненський обласний краєзнавчий музей, Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів, краєзнавчий музей Тернополя, Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», Львівський історичний музей, Музей визвольної

Рис. 1. Головне приміщення
Музею Другої світової війни, м. Гданськ

Рис. 2. Фрагмент головної експозиції
Музею Другої світової війни, м. Гданськ

Рис. 3. Частина експозиції присвячена окупацій-
ному терору. Видно мультимедійний кіоск

Рис. 4. Фрагмент головної експозиції
Музею Другої світової війни, м. Гданськ

боротьби України, Івано-франківський краєзнавчий музей, і т.д.) Без допомоги яких музеїв не досяг поставлених завдань [3, 4, 5].

Завдяки їхній допомозі працівники музею зуміли зняти близько 100 інтерв'ю з різних тематик: великий терор, голодомор, початок другої світової війни 1939 р. (радянська агресія), радянська депортація в глиб СРСР, репресії проти мирних громадян, вторгнення Третього рейху, голокост, партизанський рух, польсько — український конфлікт, «Звільнення» радянськими військами 1944 р., післявоєнні репресії проти членів УПА, післявоєнні переселення мирного населення і так далі [3, 4, 5]. Особливим чином, хочеться підкреслити емоційну складову зібраних матеріалів. Ось кілька прикладів трагічних доль наших респондентів: Старожук Мстислав Лонгінович — 1939 р. народження, будучи дитиною, пам'ятає проблеми з харчуванням, голод був постійним, згадує Мстислав, далі Мстислав зупиняється на подробицях Голокосту в Львові і розстріл єврейського населення міста. Глибокий і емоційний розповідь пана Старожука буде використаний в наших виховних проектах [6].

Про польсько — український конфлікт розповідають нам свідки історії, які проживають в Здолбуніві (Лідія Кшижановська, Аполон Цалко), не дивлячись на те, що були маленькими дітьми, добре описують і передають емоційний клімат військового часу [7, 8]. Данута Ролінгер 1931 р. народження, яка народилася в Луцьку, являє нам в своїх спогадах історію військового Луцька, відкриття могил розстріляних функціонерами НКВД у червні 1941 року в'язнів луцької тюрми, бомбардування Лука, луцьке гетто і голокост в Луцьку, всі ці події добре описані і представлені в цих спогадах [9]. Варто відзначити, що всі зібрані інтерв'ю можна розділити на дві частини: ті, які ми можемо використовувати в кіномонтажі (це залежить від стилю розповіді, чистоти мови) і ті які можна використовувати в науковій роботі.

Дані спогади, записані на українській, російській та польських мовах, знаходяться в бібліотеці музею, і всі бажаючі можуть їх використовувати в наукових цілях [3, с. 39]. Частина з них в майбутньому будить, використана в документальних фільмах або радіопередачах.

Джерела та література:

1. Muzeum II Wojny Światowej Katalog wystawy głównej, praca zbiorowa, Gdańsk 2016;
2. Д. Пантьо, Музей второй мировой войны, в: Международная научно-практическая конференция, посвященная 70-ой годовщине Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов и 55-летию открытия Пискаревского мемориального комплекса «Ленинградская битва в мировой истории». Сборник материалов и научных статей, Санкт-Петербург, 23–24 апреля 2016 года, организационный комитет: Колосов Ю. И. [и др.] — Санкт-Петербург ООО «Инжиниринг Сервис СПб» 2015.
3. Raport z działalności Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku za rok 2015, Gdańsk 2016
4. Raport z działalności Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku za rok 2016, Gdańsk 2017
5. Raport z działalności Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku za rok 2017, Gdańsk 2018
6. Старожук Мстислав воспоминания № 138 в Архиве Музея Второй мировой войны в Гданьске
7. Кшижановская Лидия воспоминания № 145 в Архиве Музея Второй мировой войны в Гданьске
8. Цалко Апполония воспоминания № 148 в Архиве Музея Второй мировой войны в Гданьске
9. Даннута Ролингер воспоминания № 287 в Архиве Музея Второй мировой войны в Гданьске

Микола МАНЬКО

ПІДТВЕРДЖЕНИЙ ФАКТ ВИВОЗУ МУЗЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ З ОСТРОГА ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 1950-Х РОКІВ

Питання встановлення і підтвердження фактів вивозу музейних та бібліотечних цінностей за межі України в різні періоди її бездержавної історії (здійснюваного як в межах чинного законодавства, підзаконних актів і розпоряджень тих років, так і поза тогочасним правовим полем, що не могли контролювати або на що не могли мати вплив українські чинники) були і залишаються актуальними — і не лише в Рік культурної спадщини в Європі і в Україні.

В першу чергу належить продовжити як опрацювання масиву документальних джерел, так і збір усних свідчень (наскільки це ще можливо в наші дні) з даних проблем. Потенційні евристичні можливості у цих напрямках ще далеко не вичерпані і не повинні обмежуватися лише, наприклад, вивченням офіційних розпоряджень органів державної влади і управління галузями культурно-освітньої роботи і мистецтв, обліково-музейної документації конкретних закладів тощо.

У нашому випадку на слід вивезення музейних цінностей з Острозького краєзнавчого музею за межі тодішньої Української РСР у 1953 р. навело вивчення наказів по цьому закладу стосовно оплати праці і відряджень його персоналу.

Коротко про кадрову ситуацію в Острозькому краєзнавчому музеї в першій половині 1950-х рр. (в 1950 р. Острозький історичний музей був реорганізований в краєзнавчий — передбачалося, що в його складі має бути створена природнича експозиція і відповідні колекції). На 1 січня 1953 р. штат

музею складався з директора, наукового працівника, рахівника, завгоспа (у квітні того ж року ця посада була скорочена), денного доглядача і прибиральниці. Директор (колишній фронтовик, випускник історичного факультету Чернівецького університету) переважно виконував обов'язки уповноваженого місцевого райкому партії (вибори, державні позики, заготівлі, сімба, збір урожаю тощо), що простежується в книгах наказів по музею. Науковою продуктивністю, очевидно, не відзначалася і офіційний науковий працівник музею (студентка-заочниця, дружина посадовця системи держзаготівель). Основна наукова робота з вивчення, опрацювання, опису музейних, бібліотечних і архівних фондів, що за 40 років відклалися в Острозькому замку завдяки діяльності Братства імені князів Острозьких, а також засновника і першого керівника музею, відкритого у відреставрованому замку 11 (24) серпня 1916 р., о. Михайла Тучемського, а пізніше — краєзнавця і археолога Йосипа Новицького, лягла на плечі Григорія Равчука, що офіційно займав у музеї посаду рахівника [2; 3].

Г. Равчук народився 1895 р. в с. Борисів Острозького повіту, навчався в Острозькій чоловічій гімназії, закінчив історико-філологічний факультет університету св. Володимира в Києві (останній університетський випуск 1918 р. — ще в Українській державі гетьмана П. Скоропадського). На початку 1920-х рр. був українським громадським активістом в Острозі, обирався секретарем повітового товариства «Про-

світа». Пізніше він відбув у Радянську Україну (його рідне село опинилося по іншу від Острога сторону міжвоєнного кордону), де приймав активну участь в процесах українізації — як вчитель української мови на Київщині та кореспондент етнографічних дослідницьких установ Всеукраїнської академії наук. В 1930-х рр. був репресований, відбув ув'язнення і заслання, після звільнення не міг працювати на педагогічних і наукових посадах, тож переважно влаштовувався рахівником в різні установи і організації. З осені 1949 р. він зайняв посаду рахівника Острозького музею [1, с. 38–50].

Слід віддати належне директору музею Михайлу Більдіну, який не лише надав можливість Г. Равчуку — вчорашньому політв'язню — працювати з музейними експонатами, архівними та бібліотечними фондами, а й знайшов шлях хоча б частково оплачувати цю працю по кошторису науково-дослідницьких робіт — як таку, що здійснювалася у вихідні та в позаробочий час. Зрозуміло, однак, що обов'язки рахівника музею з персоналом півдесятка працівників і тогочасним нескладним бухгалтерським обліком навряд чи були надто обтяжливими, і Г. Равчук під патронатом директора музею (а, можливо, і іншого свого добродія рангом вище) міг займатися науковою роботою і в свій основний робочий час, та ще й отримувати за це додаткову до основного окладу грошову винагороду. Так, наказом № 17 по Острозькому краєзнавчому музею від 30 травня 1953 р. за виконання робіт з інвентаризації музейних та бібліотечних фондів в квітні-травні 1953 р. Равчуку Григорію Романовичу по кошторису науково-дослідницьких робіт (ст. 5) було виплачено 490 карбованців, з розрахунку 10 крб. за надурочну роботу в кожен із 49-ти робочих днів цих місяців [4, с. 7]. Нагадуємо, що оклад штатного наукового працівника музею становив 450 крб., директора — 500 крб. Наказом № 16 по Острозькому краєзнавчому музею від 27 травня 1953 р. Г. Равчук отримав додаткову зарплату по кошторису науково-дослідницьких робіт (ст. 5) в сумі 410 крб. за виконання і здачу по трудовій угоді лекції на тему «Події на Волині в роки Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.» [4, с. 6 зв.]. Аналогічного змісту записи не раз зустрічаються у книгах наказів по Острозькому краєзнавчому музею за 1951–1955 рр. — аж до того часу, коли 31 грудня 1955 р. Г. Равчук був офіційно призначений на посаду наукового працівника музею (його попередниця відбула на чергову академічну сесію у свій педагогічний виш і на роботу не повернулася) [5, с. 18–18 зв.].

Серед інших документів, що стосуються позаштатної наукової праці Г. Равчука в музеї і її оплати по кошторису науково-дослідницьких робіт, при-

вертає увагу запис в книзі наказів від 27 лютого 1953 р. Наведемо його повністю мовою оригіналу:

«Приказ № 5 по Острожскому краеведческому музею от 27 февраля 1953 г. Во исполнение приказа Комитета № 24 от 8/І. 1953 г. по отбору из музейных, библиотечных и архивных фондов книг на иностранных языках к отправлению в адрес Государственной Публичной Библиотеки, за проделанную работу произвести выплату зарплаты сотруднику Равчуку Г. Р. из расчета затраченных сверхурочных часов и выходных дней в количестве 20 ч [еловеко]/дней по цене 10 руб. на сумму двести рублей, согласно сметы 1953 года из научно-исследовательских средств, ст. (5). Директор М. Бильдин» [4, с. 2].

Через кілька тижнів директором музею був виданий ще один наказ: «Приказ № 7 по Острожскому краеведческому музею от 14 марта 1953 г. Счетовода Равчука Г. Р. командировать на ст. Острог для отправления малой скоростью книг 3 ящиков в адрес Государственной Публичной Библиотеки, согласно приказа № 24 от 8/І. 1953 Комитета. Директор М. Бильдин» [4, с. 2 зв.].

Зрозуміло, що «3 ящики» книг на іноземних мовах просто не могли бути з числа дублетних видань, що нагромадилися в Острозькому музеї в кількох примірниках кожне. Мова йде, очевидно, про унікальні друки, які зацікавили одну з провідних книгозбірень тогочасного СРСР. Та й навіть за умови дублетності цих видань в острозькій збірці їх другі примірники, звичайно, зацікавили б будь-який музей чи бібліотеку Української РСР, але «приказ Комитета» цього варіанту їх передачі, мабуть, не передбачав.

«Государственная Публичная Библиотека», про яку йде мова в опублікованих нами вище документах це, зрозуміло, Державна публічна бібліотека імені М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, що до революції мала назву Імператорської публічної бібліотеки, а після розвалу СРСР іменується Російською національною бібліотекою в Санкт-Петербурзі.

«Комитет», наказом якого від 8 січня 1953 р. книжкові цінності в Острозі були вилучені для їх передачі в Ленінград — це, вірогідно, Комітет в справах культурно-освітніх установ Української РСР, створений 30 серпня 1946 р., якому, серед інших напрямків, підпорядковувалася і музейна справа, і бібліотечна мережа. Всесоюзного аналога-надбудови, на відміну від вертикалі паралельного Комітету у справах мистецтв, комітети в справах культурно-освітніх установ союзних республік не мали. Союзно-республіканське міністерство культури, утворене у 1953 р. є правонаступником обох раніше окремих комітетів — у справах мистецтв і у справах культурно-освітніх установ.

Джерела та література:

1. Близняк М. Острозький музейник, краєзнавець, етнолог Григорій Равчук // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині: науковий збірник. — Вип. 1. — Острог, 2006. — С. 38–50.
2. Манько М., Данилюк М. Незабутні постаті працівників музею й історико-культурного заповідника в Острозі та їх попередників // Острозький науковий збірник: ювілейне видання до 100-річчя відкриття музею в Острозі. 1916–11 (24) серпня — 2016. — Острог, 2016. — С. 13–25.
3. Манько М., Данилюк М. Спроба літопису музею та історико-культурного заповідника міста Острога // Острозький науковий збірник: ювілейне видання до 100-річчя відкриття музею в Острозі. 1916–11 (24) серпня — 2016. — Острог, 2016. — С. 26–33.
4. Книга наказів по Острозькому краєзнавчому музею на 1953 р. // Архів відділу кадрів КЗ «Державний історико-культурний заповідник м. Острога» Рівненської обласної ради. — Справа № 5.
5. Книга наказів по Острозькому краєзнавчому музею на 1954–1955 рр. // Архів відділу кадрів КЗ «Державний історико-культурний заповідник м. Острога» Рівненської обласної ради. — Справа № 4.

Ірина Скакальська

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МУЗЕЙНОМУ ПРОСТОРІ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЕЧЧИНИ У 1921–1939 РР.)

Важливим місцем для збереження та передачі історичної пам'яті є музей. Авторка на основі документів, матеріалів експозиції Кременецького краєзнавчого музею, як візуальної складової у формуванні історичної пам'яті українського народу, розкриває минуле краю у 1921–1939 рр..

На сьогоднішній день у фондах Кременецького краєзнавчого музею зберігається десятки тисяч найрізноманітніших матеріалів, пам'яток матеріальної та духовної культури народу. Серед цих експонатів значне місце займають документи із архіву і фонду музею, а також наукова і науково-популярна література з історії краю, мистецькі праці, періодика та власне експозиція тощо. Варто наголосити, що знання про минуле впливає на формування громадської думки. Зважаючи на неоднозначне ставлення в українсько-польських стосунках міжвоєнного періоду ХХ ст., важливим буде акумулювати історичну пам'ять, яка б відобразила реалії життя Кременеччини у 1921–1939 рр., що перебувала у складі Другої Речі Посполитої. Зрозуміло, що недопустимим є нав'язування історичної пам'яті. Вона виступає як основний чинник формування національної ідентичності. Спільне уявлення про події минулого нашого краю є основою для згуртування народу та розбудови державності. Історична пам'ять — це своєрідний духовний феномен. У збереженні та передачі історичної пам'яті важливу роль відіграють музеї.

Як вважає дослідниця А. Киридон, що спектр сучасних досліджень пам'яті надзвичайно широкий. Це — вивчення мовних, поведінкових і тілесних практик; розгляд історії й пам'яті як форм відо-

браження історичної культури; історії як мистецтва пам'яті тощо [2].

Мета дослідження полягає у вивченні процесу формування історичної пам'яті в просторах музею, як суб'єкта передачі інформації про життя Кременецького повіту міжвоєнного періоду ХХ ст.

Підготовка до відкриття музею при Кременецькому ліцеї велась впродовж 30-х рр. ХХ ст. [4, с. 14]. Виник музей у 1937 р., спочатку називався Muzeum Ziemi Krzemienieckiej im. Willibalda Bessera, був складовою Кременецького ліцею і знаходився в одному з корпусів навчального закладу. У 1939 р. він став самостійною установою, а в 1950 р. музей перемістився в нинішнє приміщення [5].

Музей сприяє виробленню суспільного уявлення про минуле краю. Ключовим є сприймання знакових історичних подій через музейні артефакти. Музей налагоджує комунікацію з відвідувачами через пропагування, зокрема, історії, а це в свою чергу формує колективну пам'ять поколінь. Наприклад, музейна експозиція дозволяє не лише змоделювати історичний процес й окреслити тематику життя міжвоєнної Кременеччини ХХ ст., але розкрити відомості та імена учасників. Тому спробуємо показати через життєписи відомих представників еліти, які проживали на Кременеччині у цей час важливість формування історичної пам'яті про їхню діяльність.

Один із стендів експозиції музею подає світлини, документи, які висвітлюють громадсько-політичне життя Кременеччини у 20–30-х рр. ХХ ст. Відповідно покажемо, як зазначені матеріали та відомості

визначають напрям творення історичної пам'яті. Зауважимо, що суттєвими є не стільки факти минулого, а їх оцінкові уявлення. Саме інформація з музейної експозиції впливає на формування історичної пам'яті. На дошці — фотографія сім'ї Бжеських. Сімейна світлина, яка спонукає дізнатись більше про цього діяча. Крім того, у вітрині експонується його сорочка вишита білими нитками на білому полотні. Вишиванка говорить про національні переконання власника.

Бжеський Роман (1897–1982) — громадсько-політичний діяч, письменник. Він народився у Чернігові. У студентські роки Роман Бжеський був активним членом таємної молодіжної організації «Братство самостійників». З вибухом національної революції 1917 р. Р. Бжеський кинувся у вир політичної боротьби [7, с. 234]. Наведені дані з життя громадсько-політичного діяча на рівні історичної пам'яті цікавлять лише в невеликій мірі її носіїв, а на перше місце виходить оцінка цієї особистості з кута зору уявлень сучасників. Окремі епізоди з його життя дозволяють скласти про нього враження у теперішнього покоління. Візьмемо той факт, що на центральній вулиці Кременця Роман Бжеський відкриває книгарню від «Просвіти». У Центральному державному історичному архіві м. Львова зберігається звіт про поїздку уповноваженого товариства для ознайомлення з роботою книгарні. У цьому звіті подано високу оцінку роботи Р. Бжеського, зокрема, відзначається, що «...п. Бжеський емігрант з Великої України, людина роботяща, а передовсім любить книжку й уміє її продати» [7, с. 235].

Для створення історичного ланцюга біографій представників еліти Кременеччини маємо повідомити про Козубського Бориса (1886–1953) — адвоката, громадсько-політичного діяча, посла до Сейму. Дитинство Бориса пройшло в Кременецькому повіті. Закінчивши у 1906 р. Острозьку гімназію, вступив на правничий факультет Київського університету імені Св. Володимира. Невдовзі за участь у студентських заворушеннях потрапив у поле зору царської охранки. Від переслідувань змушений був рятуватися переїздом до Харкова, щоб продовжити там навчання в університеті. У 1913 р. він розпочав правничу кар'єру в адвокатській конторі М. Міхновського. Під впливом М. Міхновського молодий адвокат Б. Козубський вступив до РУП й остаточно сформувався як політик. Боротьба за Українську самостійну державу стала його незмінним життєвим кредо [8, с. 90].

Знаковим є те, що у квітні 1917 р. в Києві відбувся Український національний конгрес, на якому Бориса Козубського обрали, як представника Волині, до Центральної Ради від Української революційної партії. Одним із свідчень становлення української

державності на Кременеччині був випуск паперових грошей номіналом 1, 3, 5 і 10 гривень у 1918 р., зокрема, на купюрах стояв підпис голови повітової управи Б. Козубського.

У 1919 р. поляки запроторили Бориса Козубського з багатьма друзями по боротьбі до концтабору в містечку Домб'є неподалік від Кракова. Правами й неправдами дружина Олена вирвала ледь живого чоловіка з неволі. Ці відомості негативно відбиваються на українсько-польських взаєминах і знаходять свій відбиток в історичній пам'яті. Таким чином реалізовувалась політика Польщі щодо асиміляції українців та інкорпорації краю.

Ще наведемо такий факт з життя діяча. У серпні 1948 р. Б. Козубського арештували вже більшовики, звинувативши в антирадянській пропаганді. В жовтні цього ж року військовий трибунал засудив 62-річного Б. Козубського до 25 років мордовських таборів. У тих таборах він помер у 1953 р. [8, с. 92–94]. Цей епізод демонструє вже тоталітарну суть радянської влади з винищення української еліти і це теж частина колективної пам'яті поколінь.

Продовжувати формування уявлення про громадсько-політичне життя Кременеччини варто інформацією про постать Черкавського Михайла (1879–1929) — громадсько-політичного діяча, сенатора, публіциста, педагога. Він був діяльним членом всіх українських організацій на Волині, в тому числі і в Кременці. Найбільшу активність він проявив як політичний діяч. Його уподобання були пов'язані з національно-демократичною течією, репрезентованою УНДО. Зрозуміло, що земляки його поважали та підтримали на виборах до сенату. В 1922 р. Черкавський обраний від Кременецького виборчого округу сенатором польського парламенту [8, с. 108].

На стенді «Діяльність «Просвіти» розміщено матеріали про відомих просвітян краю. Зокрема, Жук Семен (1893–1941) — громадсько-політичний діяч, вчитель, посол до Сейму, директор банку, публіцист. Народився він в с. Боложівка, колишнього Крем'янецького повіту. Освіту спочатку С. Жук здобував у сільській парафіяльній школі. Потім навчався у двохкласній школі в Шумську. У 1908 р. поступив до Волинської Свято-Федорівської церковно-вчительської гімназії в Дермані. Далі працював вчителем в одній із шкіл Староконстантинівського повіту. З 1915 р. С. Жук був мобілізований російським царем в армію, але очевидно, довго не перебував на службі. Після поразки національної революції Семен Жук повертається на рідну Волинь. З 1918 по 1919 рр. працює вчителем Вищої початкової школи в Острозі. Згодом, він на Кременеччині організовує роботу товариства «Просвіта». С. Жук був провідним діячем Української соціал-радикаль-

ної партії. У 1928 р. його обирають послом до Сейму. Після розпуску Сейму його було заарештовано. У 1933 р. С. Жук став директором кооперативного банку в Почаєві. Перед приходом більшовиків Семен Антонович виїхав в с. Чайковичі, що на Львівщині. Загинув С. Жук трагічно 26 червня 1941 р. [9]. Як бачимо, постать С. Жука варта для ознайомлення широкого загалу з його діяльністю та боротьбою.

Окремий стенд розповідає про важливі сторінки з біографії Гомера ХХ ст. — Самчука Уласа (1905–1987). Він народився в селі Дермань на Волині у селянській родині. Сім'я жила на хуторі Лебедина, що за п'ять кілометрів від Дермані. Літературний дебют У. Самчука припадає ще на період навчання у Кременці, коли у варшавському журналі «Наша бесіда» побачили світ його ранні оповідання. Перший успіх окрилив і зумовив рішення присвятити себе літературній праці. У автобіографічному романі «Юність Василя Шеремети» не відображено жодної вагомої історичної події, але У. Самчук на порівняно невеликому локальному матеріалі спромігся підняти низку важливих проблем, зокрема переконливі характеристики школярів української гімназії, описи м. Кременця, визначили ідейно-мистецьку важливість роману [6]. У 1920–1927 рр. — він учень Кременецької української гімназії. На початку 1920 рр. тут діяв літературний гурток «Юнацтво», до нього входив і був активним дописувачем — Улас Самчук. Гуртківці видавали рукописний гімназійний альманах з однойменною назвою. В ньому У. Самчук поміщає свої перші твори. У 1922 р. у журналі «Юнацтво» Самчук помістив вірш «Не любити не можу свою я країну...». Улас Самчук був членом Кременецької «Просвіти» [3, с. 27–29]. На подальшій емігрантській долі письменника зупинятися не будемо. Наведені відомості спонукають до гордості за земляка та впливають на формування історичної пам'яті. Вона у свою чергу ґрунтується на місцях пам'яті, на героях, якими спільноти пишаються та ідентифікують себе.

В експозиції відділу є портрет письменника Виливчука Юхима (Ваврового — літературний псевдонім). Він народився в с. Попівці, нині — Кременецького району, в селянській родині. У 14 літ став учнем друкарні Почаївської лаври, де освоїв фах складача. Юхим Вавровий був учасником подій 1917 р. Був учасником громадянської війни в Україні. З приходом до Києва денікінців повертається до рідних Попівців. Його заарештовують поляки. 1920 р. звільнений і повертається до Києва. Згодом (1920–1930 рр.) він був червоноармійцем, писав багато віршів, мріяв про щасливе життя.

Тричі (1931–1936, 1937–1947, 1950–1953) він був заарештований і майже 20 літ перебував у засланні в сибірських таборах. Збереглося понад 30 віршів, писаних у неволі, в умовах ізоляції. Писав він їх на сірникових коробках, зашивав у ватних штанах чи матраці. Після двадцятирічного поневіряння у сталінських таборах повертається на Україну, в рідні Попівці, де жив на мізерну пенсію. В останні роки життя Юхим Андрійович робив певні спроби, щоб видати збірку віршів [3, с. 7–8].

Необхідно згадати про одного з директорів музею, вченого, дослідника Волині, представника наукової еліти Цинкаловського Олександра (1898–1983). Народився у м. Володимир-Волинському. У 1918 р. проходив службу у військах УНР, у відділі культури, займався організацією українських шкіл на Кременеччині. Після закінчення у 1929 р. Варшавського університету працює у Державному археологічному музеї у Варшаві, член Польського археологічного товариства, член НТШ у Львові. Виїздив з експедиціями на Волинь, Полісся, Підляшшя для дослідження історичних пам'яток та археологічних знахідок. Працював директором Кременецького краєзнавчого музею та проводив археологічні розкопки на околицях міста. Після війни він оселився у Кракові. Науковий доробок присвячений археологічному дослідженню Волині. Значний інтерес становлять двотомний енциклопедичний довідник «Стара Волинь і Волинське Полісся» (1984–1986) [9], «Княжий город Володимир» (1935) тощо. Крім археологічних досліджень, він писав про найдавніші події з історії України, про Червенські міста, княжі міста. На професійному рівні цікавився гідрологією та картографією. Автор 12 карт Волині і Полісся [3, с. 32–33].

Отже, на початку ХХІ ст., в період становлення нашої держави, шукаємо приклади для національної самоповаги. Саме у матеріалах краєзнавства, у діяльності знакових постатей української еліти слід шукати такі ідеали. На нашу думку, в діяльності української інтелігенції першої третини ХХ ст. на західноукраїнських землях втілені ті риси українського народу, які могли б творити історичну пам'ять та єднати націю сьогодні. Історична пам'ять — це не той феномен, що виникає спонтанно у масовій свідомості, тому музей відіграє у цьому процесі домінуючу роль і «memory studies» (студії пам'яті) формуються через різні джерела, матеріали, що містяться в установі. Наприклад, як зазначає дослідниця О. Боряк, що тимчасові музейні виставки можуть стати тим майданчиком, де можуть бути випробувані нові підходи — в тематиці, змісті, способах презентації інформації тощо [1, с. 135].

Джерела та література:

1. Боряк О. Візуалізація обрядів життєвого циклу: презентація їжі у музейній експозиції // Етнографічне музейництво в Україні і на Волині. Наук. зб.— Вип. 61.— Луцьк, 2017.— С. 135–138.
2. Киридон А. М. Студії пам'яті у соціогуманітарному мейнстрімі України: осмислення та перспективи // Історична пам'ять. Наук. зб.— Вінниця, 2015.— [Електронний варіант].— Режим доступу: http://pnpri.edu.ua/ua/text/historical_memory/2015_32.pdf
3. Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременецчини міжвоєнного періоду ХХ ст. / Автор-упор. І. Скакальська.— Кременець: ВЦ КОГПІ, 2012.— 48 с.
4. Левчук А. Маловідомі сторінки біографії Олександра Цинкаловського в період перебування його на посаді директора Кременецького музею в кінці 30-х-поч. 40-х років ХХ ст. // Олександр Цинкаловський — велич особистості. Наук. зб.— Вип.1.— Луцьк: Вежа-Друк, 2018.— С. 14–16.
5. Музеї України [Електронний варіант]. Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=1408>
6. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман.— Рівне: Волинські обереги, 2005.
7. Скакальська І. Б. Роман Бжеський і Кременецчина // Матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. «Освіта і культура Волині: історія та сучасність» — м. Луцьк, 2012.— С. 233–238.
8. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст.: нариси життя та діяльності: Монографія — Тернопіль: Астон-Вектор, 2012.— 180 с.
9. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука — Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2006.
10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник.— Вінніпег, 1986.

Тамара Андрієвська

ПРИШКІЛЬНА САДОВО-ГОРОДНЯ ДІЛЯНКА В МУЗЕЇ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І ПЕРСПЕКТИВИ

Місією Музею народної архітектури та побуту у Львові є вивчення, збереження та популяризація пам'яток дерев'яної архітектури, предметів побуту, народної культури і зразків народного мистецтва усіх історико-етнографічних груп Західної України, що сформувались на кінець ХІХ — початок ХХ століття. Це Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Волинь, Поділля, Полісся, Покуття та Буковина, Закарпаття і Львівщина. Тобто скансен формувався за етнографічним принципом. Пам'ятки архітектури кожної з цих етногруп формують мікросело, в якому є: хати з хлівами і стодолами, громадська олійня і тартак, пасіка і водяний млин біля ставка, і, традиційно, в центрі — церква, школа і громадський дзвін. Етнографи і архітектори, досліджуючи у пошукових експедиціях пам'ятки архітектури, опитуючи десятки респондентів, компонували гуцульське, покутське чи лемківське мікросело типовими, давніми пам'ятками з цікавим виразним архітектурно-художнім вирішенням. Комплектування музею — було найважливішою ділянкою роботи.

Оскільки будівництво музею починалось із перевезення і відтворення споруд гірських районів, то й, відповідно, найповніше представлене музейне «бойківське село». Житлові, господарські і виробничі споруди експонуються з відповідними інтер'єрами: побутовими предметами, посудом, одягом, сіль-

ськогосподарськими знаряддями, інструментами. Обладнання культових споруд — церков, дзвіниць і каплиць теж відтворено достовірно.

На наукових засадах, з відпрацюванням точності деталей створювався й інтер'єр сільської школи. Цю пам'ятку працівники музею вишукували дуже довго. Часто на місцях старі школи ще використовувались. Тому потрібно було у співпраці з районними відділами освіти очікувати добудови нової школи, аби мати змогу забрати давню споруду в Музей. Це вдалося зробити, лише в 1979 р. — перевезти типову столітню школу з с. Бусовисько, що в Старосамбірському районі на Львівщині [8].

Вона була збудована у 1880 р. «У Шематизмах єпархії Перемиської» (1830) є запис, що в с. Бусовисько діє парафіяльна школа. Вона не має власного приміщення, навчання ведеться в хаті дяка. Окремий будинок зведено пізніше на кошти громади — в центрі села, навпроти церкви. Виконували замовлення сільські теслі на чолі з місцевим майстром Йосипом Луцем. Про типовість цієї споруди свідчать слова народної вчительки, авторки монографії про Старосамбірщину Софії Стшельської-Гринбергової, яка зазначала, що подібні до Бусовиської типові однокласні школи на 1899р. були в 25 сусідніх селах: В Стрілках, Топільниці, Лішні Великій та інших. Водночас підкреслювалась особлива краса і до-

бротність цієї споруди та відгуки місцевих селян про те, що «їхня школа найгарніша зі всіх шкіл» [3].

У більших і багатших селах у середині XIX ст. розпочалось будівництво спеціальних шкільних приміщень, найчастіше на кошти селян.

Школи споруджували за стандартним планом: великий коридор, з одного боку — один або два класи, з другого — житло вчителя. Наприкінці XIX ст. тип двокласних шкіл ускладнюється, вони стають шестикамерними. З обох боків коридору — класи, ще далі — дві кімнати. Споруджувалися школи, як і хати, з місцевих будівельних матеріалів: у Карпатах, на Прикарпатті, Поліссі — з дерева, а на безліссі — з глини, каменю [7].

Вивчення збережених пам'яток та архівних матеріалів дає можливість підтвердити глибокі традиції будівництва сільських шкіл та їх безпосередній зв'язок навіть у XIX — на початку XX ст. із традиційним плануванням української хати. Якщо порівняти планувальну структуру школи з с. Бусовисько Старосамбірського р-ну з відомою за архівними матеріалами школою, побудованою в 1813 р. у с. Старий Косів Косівського р-ну (тобто школи, збудовані в протилежних кутках Українських Карпат), одразу помітно єдину, усталену віками традицію спорудження таких будинків [11, с. 195].

Приміщення школи з с. Бусовисько у львівському скансені розділене вузькими сінями на дві половини: класну кімнату (зліва) і житло вчителя.

Зруб складено зі смерекових брусів. Довжина будівлі — 16,5, ширина — 9,5 м. Ззовні стіни не білені. Дах чотирискілий, гонтовий, доповнюється двома напівкруглими отворами з фасадного і тильного боків, будкою зі шкільним дзвінком на гребені. Головний вхід у школу з двору через ганок, який декоративно оздоблений різьбленими дощечками з ромбовими закінченнями.

Класна кімната — велике прямокутне в плані приміщення з біленими стінами, підлогою і великими восьмишвишковими вікнами у південній і західній стіні. Північна напільна стіна не має вікна — там розташовується класна дошка («таблиця»). Поруч із нею на підвищеній платформі з дошок («градусі»), — великий дерев'яний стіл («кафедра») та стілець учителя. Напроти «градуса» по довжині кімнати стоять дерев'яні шкільні лави, розраховані на 5–6 учнів. Справа від сіней влаштоване житлове приміщення вчителя — вітальня, спальня, кухня і комора. В багатьох гірських селах школи описаного типу побутували та споруджувались до приєднання західноукраїнських земель до УРСР [11, с. 198].

Незважаючи на прийнятий у 1873 році закон про обов'язкову початкову освіту, в першому десятилітті XX ст. в Галичині існувала чимала кількість україн-

ських громад, повністю позбавлених можливості отримувати навіть початкову освіту через відсутність шкіл. У 1907 році в Галичині було 1689 громад, які не мали початкової школи. Катастрофічно не вистачало вчителів-українців [6, с. 45].

У другій половині XIX — на початку XX ст. українська інтелігенція спрямовувала свої зусилля на створення в Галичині національної школи. Шкільна освіта була пов'язана з Греко-Католицькою церквою, школи відкривали при церквах і монастирях, де викладачами були переважно дяки. Навчали дітей письма, читання, початків арифметики. Початкове шкільництво повністю залежало від галицької місцевої влади, яка намагалася його колонізувати, позбавити права дітей навчатися рідною мовою [13, с. 49].

Аналіз публікацій на сторінках преси в 60–70-х роках XIX ст. дає можливість зробити висновок про те, що прогресивна українська інтелігенція краю розуміла, що добробут і поступ людський нерозривно пов'язані з поступом і розвитком освіти, що залежить від організації шкільництва. Тому велика увага приділялася створенню народних і середніх шкіл, учительських семінарій, становищу вчителя [13, с. 64].

На виконання закону від 2 травня 1873 року видано шкільний розпорядок для шкіл всіх категорій Галичини і Лодомерії разом з великим королівством Краківським. Розпорядок встановлював, що навчальний рік має тривати від I вересня до 15 липня. Навчання учнів було щоденним, окрім неділі, урочистих свят і в четвер пополудні. 15 травня 1875 року було означено об'єм навчання у всіх класах і відділах народних шкіл. Регламентовано також недільне навчання. Воно мало відбуватися щонеділі від третьої до п'ятої години пополудні і мусіло бути пов'язаним з практичною діяльністю учнів. В селі вчитель мав навчати дітей сільського господарства, господарських рахунків. В міських школах вчителі мали вчити ремесел і промислу міського, торгівлі і давати учням відомості в цьому напрямі [13, с. 62].

Серед визначальних рис особи вчителя тогочасна передова громадськість підкреслювала релігійність; людинолюбство, яке треба проявляти не тільки до дітей шкільних, але і до інших. Людинолюбство проявляється в навчанні, в роботі весною в саду, з бджолами, в допомозі селянам. Дуже важливою була й працьовитість — у вчителя вдома має бути чисто і затишно; він має читати, малювати, працювати на городі, займатися бджолами, робити вулики [13, с. 66].

Такий вчитель і учням дасть добрі настанови не тільки до навчання, а й до праці. Бо, за висловом І. Франка, «наука мусить іти в парі з розвиненням тіла, до того служить не безплідна гімнастика, а праця фізична» [15].

Випускники Станіславської державної чоловічої учительської семінарії в 1871–1897 роках здавали екзамени з таких предметів: наука релігії, педагогіка, дидактика, методика практична шкільних предметів, географія, історія Вітчизни, геометрія, фізика, каліграфія, малювання, співи, гімнастика, трьох мов: польської, руської, німецької. При цьому окремо оцінювались наука господарства, яка включала рільництво, садівництво, бджільництво, шовківництво «(за кожний вид окремо виставлялася оцінка)» [13, с.64].

Вчитель повинен дати дитині найпотрібніші відомості з географії, історії, фізики і історії, відомості про землю. Далі вона повинна знати про властивості поверхні землі, суші і моря, гір, озер, рік, про клімат і продукти. Розуміється, що перш за все дитина має ознайомитись із своїм селом чи містом, з їх околицями, з повітом і рідним краєм [13, с.65].

Згідно спеціального розпорядження шкільної краєвої Ради від 7 березня 1893 року біля шкіл передбачалось закладання городів для навчання дітей практичному веденню господарства. В інструкції пояснювалось, що на городі слід вирощувати рослини, які описані в читанках народних шкіл.

При виборі місця для шкільного городу вказувалось, щоб він був відслонений і світло мало всюди рівний і вільний доступ [8].

Тогочасні шкільні проекти супроводжені порадами щодо критеріїв вибору, розмірів і облаштування пришкільних територій. Рекомендувалось відводити під школи сухі, підвищені, сонячні місця, обов'язково посеред громадського поселення. Проекти шкільних будівель супроводжувались прикладами розпланування ділянок, зокрема, однокласної школи. Ділянка розміром 45х60 м обнесена загорожею та складалася з великого шкільного двору; спортивного майданчика; частини з садом, городом і квітниками; господарських і туалетних будинків. З північно-західного та західного боку розташовані пришкільні сади і господарські будівлі, що слугують захистом школи від зимових вітрів. Набір функціональних зон змінювався відповідно до напрямку освіти [16].

У музеї відчуття атмосфери села досягається вдалим вписуванням споруд у довколишній ландшафт. Кожна пам'ятка має бути поставлена у наближеному до природнього середовищі. На місцях будівлі оточувалися насадженнями з дерев та кущів; їх завжди будували на певних ділянках рельєфу — народні майстри це враховували. Отже, споруда має постати у певному ландшафтному оточенні і в музеї.

Принципи взаємозв'язку сільських будівель з довкіллям обумовлювались також їх функціональним призначенням. Тому на музейній території різні види будівель повинні розташовуватись одна до одної і у зв'язку з природними факторами так, як це було до

їх перевезення: водяний млин — біля ріки, вітряк — у відкритому полі за селом, кузня — на віддалі від будинків і т.д. [12]

Ландшафтні особливості території Львівського музею просто неба і наукові засади формування експозиції дозволили відтворити ці традиційні ландшафти при встановленні вітряка з Буковини, бойківського водяного млина, кузні й тартака, гучульського високогірного пастушого господарства й лісорубського комплексу. Розташування давньої школи теж відповідає цій концепції — в центрі села, напроти церкви.

Музей відтворює природне і суспільне середовище людини в комплексі з показом умов побуту мешканців села. Рослинність є одним з елементів середовища, в якому живе людина. Тільки таке розуміння проблеми при побудові експозиції дає можливість розміщення етнографічних експонатів у наближений до дійсності природний простір [10, с. 5].

Важливу роль відіграє експонування об'єктів народної архітектури по відношенню до доріг і стежок, зв'язок між самою пам'яткою і рослинністю. Структура експозиції дає змогу показати музейну споруду в оточенні, наближеному до її рідного, материнського середовища відповідного етнографічного регіону — невеликі городці біля хат з буряками, цибулею, кукурудзою, квасолею і картоплею; тут же кілька дерев: диких груш, яблунь і слив [9].

Школа в музеї — це об'єкт, експонат музею і, водночас, складова мікросела.

Рослинне впорядкування цієї пам'ятки народного будівництва видається особливо важливим, оскільки сільський вчитель, за свідченнями старожилів с. Бусовисько, впроваджував передові зразки городництва, вирощував нові сорти рослин, а шкільний город був взірцем для цілого села.

Від дороги територія школи відгороджена живо-плотом. Город розташовується справа від шкільної будівлі [2]. Школярі тут пізнавали нові види рослин, навчались правильно і якісно доглядали за ними та їх плодами в процесі вегетації, своєчасного збирання врожаю. Шкільні уроки були спрямовані на те, щоб представити дітям різні агротехнічні заходи, спрямовані на одержання від малородючої гірської землі якнайбільшого врожаю.

Навчальна шкільна ділянка і, відповідно, музейна представляє ті найпоширеніші городні культури, які висаджували бойки на невеликих грядках, розташованих на території садиби або відразу за нею: сорти «городової» картоплі, яка швидко дозрівала, овес, озиме жито, квасоля, біб, та, характерні для передгірної і низькогірної зон і полів річкових долин, озима і яра пшениця, ячмінь, просо, столові і кормові буряки, кукурудза, капуста, льон-довгунець, горох,

огірки, часник, морква, цибуля, пастернак. [5] Цей асортимент городніх культур представляє навчальна шкільна ділянка (принцип експонування: 15 грядок, 1 м x 1,5 м — під кожну культуру).

В лівому кутку пришкільної ділянки росте тис — вічнозелений довгожитель Карпат. Тисову деревину шанували за твердість і стійкість проти гниття, міцністю вона мало поступалась навіть залізу. Широке використання тису в минулому привело до його знищення. (В деяких містах, зокрема й у Львові, він має статус рідкісного дерева).

Перед вікнами школи (з обох сторін ганку) організований гарно впорядкований квітник з традиційними, характерними для даного регіону квітами та окремими видами екзотичних рослин. В першу чергу, це лікарські рослини, особливо багаторічні, які переважали в квітниках до кінця XIX ст. — м'ята, шавлія, любисток, нагідки, рута, лілії, арніка, конвалії. А також — тирлич весняний, буркун білий та жовтий, фіалка східнокарпатська, ломикамінь, плаун баранець, місячниця гірська (лунарія), віддавна відомі в карпатських квітниках піони.

Напроти лівої причілкової стіни школи — кущі: калини, горобини (чорної), порічки червоні і порічки золотисті. За шкільними спогадами старожилів с. Лопушанка Турківського р-ну на той час «позички» в селі росли тільки у вчительки [1].

Серед трави в цій частині шкільної ділянки — стокротки багаторічні, нагідки та первоцвіт, який прикрасить цю територію вже ранньої весни.

Невеликий шкільний город обрамлює фруктовий сад — кілька сортів яблунь, груш, слив, черешень. Вчитель був пропагандистом виведення і культивування спеціальних, пристосованих до різних кліматичних і ґрунтових зон плодкових культур. Він першим щепив дерева, вирощував нові сорти і вчив дітей передового садівництва. Шкільні педагоги сприяли й поширенню садівництва. Відомий український етнограф Я. Тарас дослідив, зокрема, навчальну практику традиційного садівництва минулого педагогів Покуття — в с. Стрільче, «щоб молодь не робила шкоди по садах», директор школи спроваджував найкращі породи деревець і роздавав їх людям, щоб засвоїли собі садівництво. Крім того, ходив з учнями від хати до хати й за дозволом господарів вибирав у них на мурах напис: «Садім деревину». Серед школярів і селян садівництво та пасічництво пропагував директор школи в с. Княздівр. Він запровадив у селі «змагання за кращі висіди у садівництві й пасічництві». За час його керівництва були обсажені фруктовими деревами громадські дороги і цвинтар. Директор школи у с. Вовчківці «заклав при школі дослідну ділянку, взірцевий сад і пасіку» [14].

На початку XX ст. прогресивні галицькі педагоги наполегливо працювали над вихованням господарської культури українських дітей. Вони створювали навчальні програми, головним завданням яких було господарське виховання школярів — підготувати дитину до практичного життя, дати їй необхідні знання в ділянці сільського та домашнього господарства, сформувати навички зразкового освіченого господаря, який успішно працює у власному господарстві, є добрим громадянином і патріотом. В переліку видів ручних робіт з ділянки сільського господарства виокремлювалось — городництво, садівництво і плекання лікарських рослин [4, с.85].

Шкільні реформи першої чверті XX ст. окреслювали завдання для педагогів народних шкіл по підготовці дитини до практичного життя — «дати рівні, що відповідає віковій і розвитку дитини, потрібні загальні громадян однакові основи виховання загальної освіти, а також суспільно-громадське підготування з увагою на потреби господарського життя».

Створювали навчальні плани, які б враховували господарську підготовку учнів. Наступним кроком було введення ручної праці як основного предмета. Він охоплював: «праці в обсягу культури щоденного життя», «рукодільні праці», «праці городничі, із ділянки домашнього господарства — городництва, садівництва, бджільництва, годівлі тварин, боротьби зі шкідниками» [4, с.86].

Школярам прищеплювалась любов до праці й шанобливе ставлення до людей праці, особливо рільничої, закладались основи господарності й підприємливості, дбайливого ставлення до природи, «пошанування народного промислу». Ця наука й виховні настанови сприяли «свідомому вибору звання» (професії) учнями. З дітьми проводились бесіди про щеплення дерев, необхідність чищення садів від сухого галуззя, шкідників і бур'янів, білення дерев. Дітей вчили дбати й про громадське — про вигляд свого села. Школярі обсаджували сільські дороги липами, акацією (враховувалась корисність її квітів), щепами впорядковували польові дороги. Квітами (багаторічними) учні обсаджували громадські будинки — читальню, «кооперативу», цвинтар, каплиці та інше. Ці завдання діти виконували на уроках праці («ручних роботах»). При цьому найбільше уваги приділялось шкільному городові і садові — вони мали бути зразковими: сад вичищений, всі вільні місця засаджені новими фруктовими («овочевими») деревами, на городі — висаджені нові культури, які вивчатимуть діти. Впорядкованою мала бути й огорожа пришкільної ділянки і підходи до неї — камінням мали бути викладені стежки, «щоб у болото не лізти» [4, с. 88].

Вчитель організовував школярів (у травні) на збирання шкідників — гусениць і хрущів у садах і на городах, підливання розсади і т.д., поєднуючи в такий спосіб навчальний і виховний процеси, а найголовніше — практичний досвід. Завданням педагога було не тільки пропагувати нові прогресивні методи господарювання а й переконуватись у впровадженні їх в практику господарювання односельчан — чи виконують ці роботи діти вдома, чи стає це навиком і звичкою [16, с.87].

Тобто «пришкільні городи слугували набуттю учнями практичних умінь щодо вирощування «ярини», городніх культур, квітів, догляду за садом», зокрема й у «залученні дітей до дослідницької праці у ділянці сільського господарства» Тогочасні передові педагоги були переконані, що на цій ниві навчально-виховної роботи є ще широкий простір для розвитку — «тут активність школи можна розвинути широко і чудес докладувати» [4, с.88].

Давня школа у Львівському музеї з впорядкованою садово-городньою ділянкою — змістовна і яскрава частина «живої експозиції». Тут проводиться навчальна і навчально-виробнича практика школярів — вивчення традиційних сільськогосподарських культур,

догляд за ними, створення експериментальної ділянки рослин екзотичних, лікарських рослин і т.д. Крім того — вивчення особливостей садівництва, азів щеплення дерев, культивування нових сортів дерев та кущів. Сезонна зміна експозиції — це підготовка насіння до сівби в передвесняний період, дослідження та вивчення його у приміщенні школи. Для проведення таких занять запрошуються викладачі Львівського національного аграрного університету. На час таких занять в класній кімнаті діятиме виставка одного чи кількох експонатів — сільськогосподарського інвентаря з широкою довідкою про нього, з представленням аналогічних варіантів з різних етнографічних регіонів. Це також різноманітні майстер-класи, квести, традиційні давні забави. Інтенсивно ведуться роботи по залученню учнівської та студентської молоді. Така діяльність не лише сприяє збереженню та популяризації традиційної культури, а й наповнює дозвілля дітей та молоді, допомагаючи здобути нові знання а також корисні вміння та навички. Вміння та навички можуть посприяти майбутній профорієнтації, спонукати юнацтво до самореалізації через творчість засновану на традиціях.

Джерела та література:

- Данилюк А. Оповіді про експозицію Львівського скансену.— Львів, 2001.— «СПОЛОМ».
- Архів МНАП Паспортизація пам'ятки. Історична довідка. Пам'ятка архітектури XIX ст. школа з с. Бусовисько, Старосамбірський р-н Львівська обл.
- Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини.— Львів: НВФ «Українські технології», 2004.— с. 111.
- Народна архітектура Українських Карпат ХУ-ХХ ст. / Гошко Ю. Г., Кіщук Т. П., Могитич І. Р., Федака П. М.— К.: Наук. думка, 1987,— С. 196.
- Гелей С. шкільна освіта в Галичині у другій половині XIX — на початку XX ст. // Вісник...с.49)
- Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 р.р.) — Івано-Франківськ, 1994.— С. 64.
- Франко І. Лист до О. М. Рошкевич. Львів, 20 вересня 1878 р. // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т.— К., 1986.—Т.48.— С. 116.
- Шулдан Л.О., Штендера А. Ю. Архітектура народних шкіл в роботах Тадеуша Вацлава Мюнніха.— Львів, Вид-во Львівської політехніки.
- Рекомендації по створенню музеїв народної архітектури під відкритим небом. К., 1988. — С. 76.
- Зелена стежка музею. Львів, 1988.— С. 5.
- Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку.— Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2006.— С. 54.
- Архів МНАП НТД-5. Записано від Іванів Панька Івановича, 1891 р.н.
- Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження.— К.: Наукова думка, 1983.—С.113.
- Архів МНАП. Зв.-98. Звіт експедиції на Західну Бойківщину.
- Тарас Я. Народознавчі зошити. № 1(131), 2017.
- Білавич Г., Борис У. Навчально-методичний супровід виховання господарської культури особистості в Галичині на початку XX ст. // Молодь і ринок, 2015.— № 4(123).— С. 85.

Оксана Яремчук

ВИСТАВКА «ТВОРЦІ ІСТОРІЇ» У РІВНЕНЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

В історії України, як і в історії будь-якої держави, є певні дати та періоди, які стали вирішальними та доленосними для розвитку нації. Однією з таких дат для українців є 21 листопада 2014 р. — День Гідності та Свободи. Мета його запровадження — донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні початку ХХІ ст., а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які стали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору [3].

Саме після цих подій у нашій державі з'явилися прізвища нових Героїв України, які ввійшли в історію під назвою «Герої Небесної сотні». Українці отримали можливість подальшої розбудови держави за європейським зразком. І ніхто тоді не міг подумати, що пісня «Плине кача», яку виконує гурт «Пікардійська терція», ще неодноразово буде лунає в багатьох населених пунктах нашої держави. На жаль, Рівненщина не стала винятком.

Після 20 лютого 2014 р. відбувається вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію

АР Крим. Інтервенція стала початком збройного конфлікту між Росією та Україною і завершилася анексією Криму Росією.

Наступним етапом стала неоголошена війна на сході України, в якій українські військові активно протистоять російсько-терористичним формуванням, маріонетковим терористичним угрупованням ЛНР та ДНР.

Незважаючи на те, що протистояння в Донецькій та Луганській областях триває і далі, хоч і під іншою назвою — «Операція об'єднаних сил» (ООС), воно вже стало частиною історії. Історії такої, яка є прикладом для підростаючого покоління.

Безліч артефактів із зони АТО потрапили до багатьох музеїв країни, стали основою нових тимчасових та постійно діючих виставок, будуть надбанням культурної спадщини краю. Адже саме музейне висвітлення сторінок війни на сході України важливе, як вагомий елемент формування громадянського суспільства, патріотизму, єдності нації та її згуртованості перед обличчям ворога [5, с. 61].

20 січня 2014 р., у День пам'яті захисників Донецького аеропорту, напередодні дня Соборності

Рис. 1. Виставка «Творці історії» у Рівненському обласному краєзнавчому музеї. Фото В. Луца

Рис. 2. Інсталяція барикади з трофейним щитом

України в одній із зал Рівненського обласного краєзнавчого музею було відкрито виставку «Творці історії», яка присвячена уродженцям Рівненщини — учасникам Револуції Гідності та АТО.

Проект оформлення зали розробив художник Олексій Огонь; ремонтні роботи здійснила та створила експозиційне обладнання фірма «А.В.С.»; пластикові стенди та фотографії виготовила рекламна студія «Чегевара»; над створенням виставки працювала робоча група у складі наукових співробітників відділів історії та «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею. Керівник — Яремчук Оксана, зав. сектором новітньої історії [7] (рис. 1).

Під час створення виставки «Творці історії» перед музейними працівниками постали завдання не тільки зібрати і зберегти матеріали, а й перш за все вшанувати пам'ять героїв, які загинули в мирний час ХХІ ст., захищаючи європейські цінності та кордони рідної Вітчизни; формувати любов до рідного краю; виховувати почуття патріотизму, самосвідомості, національної гордості, бажання стати гідними захисниками держави; виховувати дисциплінованість, сумлінність й чесність, повагу до Конституції України, Законів України; формувати соціальну активність особливо серед молоді; виховувати шанобливе ставлення до державних сим-

Рис. 3. Інсталяція «Бойова позиція кулеметника»

волів; розвивати пізнавальний інтерес до вивчення історичного минулого; розвивати прагнення до волі, до збереження територіальної цілісності України.

Експонати, які представлені на виставці, до музею потрапляють кількома шляхами: їх передають безпосередньо учасниками Євромайдану та АТО; — родичі та друзі загиблих; — волонтери. В експозиційній залі їх представлено понад 700 експонатів [8, с. 9].

Їх можна поділити на окремі групи:

- особисті речі загиблих на Майдані та в зоні АТО;
- особисті речі майданівців, демобілізованих бійців, медиків;
- форма бійців ЗСУ, Національної гвардії та добровольчих батальйонів;
- трофеї українських військових;
- фрагменти боєприпасів, елементи спорядження;
- прапори з автографами бійців різних збройних формувань;
- фотоматеріали.

З січня 2017 р. і до липня 2018 р. виставку відвідало 2289 чол. Було проведено 126 тематичних екскурсій [4]. Відбулися вечори вшанування пам'яті загиблих на Майдані та в зоні АТО, спілкування з їхніми родинами, зустрічі з бійцями, волонтерами, демонструвалися документальні фільми. Відкриття виставки та всі заходи, які відбувалися в залі, широко висвітлювалися засобами масової інформації.

Експозицію «Творці історії» умовно можна поділити на дві частини: 1-ша — «Участь рівнян у Революції Гідності» та 2-га — «Участь рівнян у проведенні АТО на сході України». Вона побудована за тематично — хронологічним принципом. Працівниками відділу історії було вирішено більше уваги приділити саме тим людям, які загинули за нашу державу в Києві та на сході України.

Щодо першої частини експозиції, то центральне місце займає інсталяція із засобами для самозахисту, касками та трофейним беркутівським щитом, що належав Бітьку Івану — уродженцю Луганщини, який відстоював європейські ідеали у Києві на Майдані (рис. 2). Цей експонат до музею потрапив ще в березні 2014 року, відразу після завершення революційних подій. Він є символом об'єднання населення зі Сходу та Заходу України.

Під час проведення екскурсії, акцент робиться на біографіях Героїв Небесної Сотні з Рівненщини — Арутюняна Георгія, Городнюка Івана, Опанасюка Валерія, Храпаченка Олександра. У залі розміщені їхні фото та особисті речі Храпаченка О. Привертає увагу комплекс експонатів, які до музею передав Пастушок Володимир, сотник 35-ї сотні Майдану березнівчанин Пастушок Володимир, який зараз є командиром групи аналізу і збору інформації батальйону ім. Генерала Кульчицького НГУ. Це одяг з Майдану, прострілений бронежилет, каска, окуляри, дерев'яна палиця, гумова куля та ін. Саме розповідь про «Пісню» (позивний Пастушка В.), є переходом від першої до другої частини експозиції. Адже він один з тих багатьох, хто після Революції не повернувся додому, а поїхав на полігон, а звідти у зону АТО.

Варто наголосити на тому, що найактивніше мешканці області зголошувалися захищати Україну 2014 р. Поповнювали збройні формування не лише за повістками, а й добровільно [6, с. 90]. Воювали в добровольчих батальйонах: ім. ген. Кульчицького Національній Гвардії України, «Азов», «Донбас», «Дніпро», «Айдар», «Правий сектор», батальйоні територіальної оборони «Горинь» та ін.

У другій частині виставки представлені стенди з фотографіями населених пунктів чи місць, де відбувалися масштабні бойові дії і фото мешканців Рівненської області, які в них загинули («Волноваха», «Гора Карачун», «Савур Могила», «Луганський та Донецький аеропорти», «Щастя», «Дебальцево» та ін.). У вітринах, більшість із яких зроблені з ящиків з-під боєприпасів, розміщені особисті речі військових, а саме: Волошина Ігоря, кулеметника 39-го батальйону територіальної оборони «Дніпро-2»; Силіна Миколи, командира 1-ї десантно-штурмової роти 95-ї окремої десантно — штурмової бригади; Борисенка Олександра, снайпера 30-ї механізова-

Рис. 4. «Книга пам'яті загиблих у зоні АТО. Рівненська область»

Рис. 5. «Книга пам'яті загиблих у зоні АТО. Рівненська область». Загальний вигляд

ної бригади ЗСУ; Репіна Євгена, кулеметника 81-ї окремої аеромобільної бригади та ін.

Увагу в залі відразу привертає інсталяція «Бойова позиція кулеметника» (рис. 3), яка була виконана Черницьким Олексієм — старшим науковим співробітником відділу охорони культурної спадщини Рівненського обласного краєзнавчого музею, бійцем батальйону ім. генерала Кульчицького. Саме там представлений станковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна

(ДШК) із фондів РОКМ. Це один із зразків зброї, яку використовує як і одна, так і інша сторона у зоні АТО.

На жаль, за браком площі у експозиційній залі, не стало можливості розмістити на стендах фотографії усіх тих, хто загинув, захищаючи територіальну цілісність України. Тому було вирішено створити «Книгу пам'яті загиблих у зоні АТО. Рівненська область», де розміщено фотографії кожного з них (рис. 4). Саме ця книга займає центральне місце на виставці (рис. 5). Далі подаємо цифри загиблих за роками: 2014 р. — 38 військових; 2015 р. — 44 військових; 2016 р. — 18 військових; 2017 р. — 11 військових; 2018 р. — 2 військових. Усього — 113 військових.

До уваги беруться тільки ті мешканці та уроженців Рівненщини, які загинули чи померли безпосередньо у зоні проведення АТО, або померли згодом від поранень.

Ще однією важливою підтемою у висвітленні подій на Сході України є волонтерський рух, якому і присвячені два завершальні стенди та вітрини.

З початком збройного конфлікту на Донбасі відразу стало зрозуміло, що українська армія і взагалі держава не готова до війни. Не вистачало людей, форми, спорядження, медикаментів, їжі. Була відсутня організація своєчасного забезпечення цими ресурсами, на низькому рівні було забезпечення технікою, слабка виробнича база. Малоефективною була підтримка біженців з боку держави.

Волонтерський рух почав виникати стихійно з окремих людей, що об'єднувалися в групи [1].

Волонтерських організацій та окремих активістів Рівненщини, що допомагають українським військовим, існує дуже багато. Точну їх кількість визначити неможливо, оскільки існує значна кількість волонтерів — однаків, чимало волонтерських груп та об'єднань, які працюють незалежно від державних органів. Деякі

з них за роки війни вже ліквідувалися, а багато хто просто не афішує свою діяльність [2, с. 266].

Місцеві волонтери активно співпрацюють з Рівненським краєзнавчим музеєм. Саме завдяки їм і потрапили у фонди багато артефактів із зони АТО і стали частиною експозиції. Це такі організації: «Воїни світла», «Самооборона Рівненщини», «ДАР», «Руєвіт», «ДДР», «Гроза Рівненщини», «Територія надії», «Усі наші сини».

Вони забезпечують українську армію медикаментами, їжею, засобами зв'язку, одягом, військовою формою та спорядженням, технікою та її ремонтом, засобами особистої безпеки, модернізацією зброї (приціли, тепловізори, ППБ, тощо), постачанням з-за кордону, грошовим забезпеченням, юридичною підтримкою.

Однією з важливих складових у сприйнятті нової інформації під час проведення екскурсії «Творці історії», особливо для відвідувачів шкільного віку, є використання засобів мультимедіа. Це сприяє кращому засвоєнню й запам'ятовуванню поданого матеріалу, дає можливість його урізноманітнити музичним супроводом, використанням коротких документальних фільмів, демонструванням тих матеріалів, які не ввійшли до експозиції.

Революція Гідності та неоголошена війна на сході України стали непростим випробуванням для нашої держави, вписали в історію імена нових героїв. Але разом з тим, війна калічить душу й тіло, несе смерть і втрати. Забирає молоді життя військових, проходить чорною смугою через тисячі родин [2, с. 253].

Але ця тема є актуальною і ще довго залишатиметься такою. А нашим завданням, як співробітників краєзнавчого музею, зробити все можливе для того, щоб пам'ять про людей, які загинули за Україну, була збережена для наступних поколінь.

Джерела та література:

1. Волонтерський рух допомоги українським військам — [Електронний ресурс] — Режим доступу: — <https://www.wikipedia.org/wiki>
2. Григоренко Т., Григоренко В. Волонтерський рух черкашан на допомогу українській армії та добровольчим батальйонам // Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.: зб. наук. праць за матеріалами II Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 20 квітня 2017 р. / Нац. військово-історичний муз. України. — К., 2017. — 290 с.
3. День Гідності та Свободи: історія і традиції свята. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: — <https://fakty.ictv.ua>
4. Книга обліку екскурсій. — Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2017–2018 р.
5. Кукурудза А. Р. Особливості та перспективи музейного вивчення артефактів АТО в контексті російсько-української інформаційної війни (теоретичні та практичні виміри) // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIV: Матеріали наук. конф. присвяченої 120-ти річчю музейної справи на Рівненщині. — Рівне: Дятлик М., 2016. — 285 с.
6. Кукурудза А. Р. Участь мешканців Рівненщини в протидії російській агресії на сході України 2014–2016 р. // Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.: зб. наук. праць за матеріалами II Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 20 квітня 2017 р. / Національний військово-історичний музей України. — К., 2017. — 290 с.
7. Творці історії — [Електронний ресурс] — Режим доступу: — <https://www.prostir.museum/ua>
8. Топографічний опис зали № 23 «Творці історії» Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Світлана Тетеря, Наталія Костюк

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ В НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ КОБЗАРСТВА НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті розглядаються нові форми музейної роботи з підростаючим поколінням в світлі проведення декомунізаційних процесів у суспільстві, відкриття нових сторінок в історії української традиційної культури. Висвітлюються ті інтерактивні методи в роботі Музею кобзарства, які пробуджують зацікавленість у сприйнятті культурної спадщини підростаючого покоління в процесі вивчення повноцінної історії України. Спеціально для волинян пропонуємо наш досвід.

Музеї — це науково-дослідні та культурно-освітні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної та духовної культурної спадщини, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Одним із основних завдань музеїв на сьогодні є культурно-освітня діяльність, яка спрямована на залучення підростаючого поколіннями, молоді до надбань культурної спадщини, що зберігається та експонується в музеї [2, с. 459]. Ці зразки української минувшини допомагають українцям ідентифікувати себе, як етнос. Звернення до своєї етнокультурної спадщини дає можливість виховувати молодь у кращих національних традиціях. Музей допомагає молодому поколінню закласти основи духовності, високих моральних якостей.

Музей кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (НІЕЗ «Переяслав») був відкритий за радянської доби в 1989 р. Це був період, коли в суспільстві вже активно розпочалися демократичні процеси. Започаткування даного музею стало своєрідним викликом існуючій тоталітарній радянській системі.

Після прийняття на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р. політико-правового документу, яким проголошувалось незалежність України та створення самостійної української держави України, активізувались процеси по відродженню української традиційної культури. Зокрема, відбувались заходи спрямовані на відродження і популяризацію феномену української етнокультури — кобзарства. В українській історії та культурі саме старцтво стало тим орієнтиром, яке у важкий для українців час тримало наш духовний світ на призначеному йому шляху, не давало збитися на манівці та забути про високу духовну складову народного життя. Заслуги кобзарів перед Україною

величезні, але на жаль, мало відомі загалу, а тому потребують вивчення, усвідомлення та гідного визнання нащадками. Надіємось, що волиняни також вивчатимуть доробки місцевих народних співців.

Співробітники науково-дослідного сектора «Музей кобзарства» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» знаходяться в постійному творчому пошуку нових форм і методів спілкування з метою в першу чергу — залучення до відвідування єдиного в Україні Музею кобзарства нової аудиторії, а також — донести до кожного відвідувача музею істинну історію традиційної культури свого народу — кобзарства.

Пріоритетним у культурно-масовій діяльності Музею кобзарства НІЕЗ «Переяслав» залишається освітній напрямок: давати основні знання про розвиток кобзарства в Україні його вплив на державотворчі процеси від давніх часів до сьогодення, а також ознайомлювати відвідувачів із співогрою в супроводі старосвітської чи академічної бандури. Глибоко розуміючи історичну роль «кобзарства» — цього оригінального народного мистецтва у відродженні української духовності працівники Музею прагнуть підняти із забуття й відродити цю оригінальну духовну інституцію українського народу. Це не штучні намагання, це поклик самого життя. Основою для цього стало проведення науково-освітніх заходів: лекцій-концертів, творчих-зустрічей, вечорів пам'яті, уроків-мандрівок, майстер класів, кобзарських майданів та ін. форм роботи.

Усвідомлюючи історичну роль «кобзарства» — цього оригінального народного мистецтва у відродженні української духовності працівники музею прагнуть підняти із забуття і сприяти відродженню цієї оригінальної духовної інституції українського народу [3, с. 57]. Одним із пріоритетних напрямків реалізації цього завдання є розроблена працівниками музею програма по проведенню культурологічних та культурно-просвітніх заходів на базі Музею у різних формах інтерактивного сприйняття.

Для втілення цієї мети до Музею кобзарства запрошуються до виступів перед музейною аудиторією представники сучасного українського кобзарства та бандурництва. Протягом тривалого проміжку часу (2003–2018 рр.) в музейній залі демонстрували своє мистецтво перед відвідувачами кобзарі-братчики Київського кобзарського цеху, Харківського кобзар-

Рис. 1. Культурологічний захід
«Кобзарський майдан», травень 2018 р.

Рис. 2. Культурно-освітній захід «Вибійчаний
рушничок для кобзарських мандрівок» із нагоди
Всесвітнього дня вишиванки, 17 травня 2018 р.

ського цеху та Львівського лірницького цеху. А також представники новітнього бандурного мистецтва — це учні Стрітівського вищого педагогічного коледжу кобзарського мистецтва та артисти Національної заслуженої капели бандуристів ім. Г. Майбороди. За даний період біля 100 чоловік — носіїв унікальної давньої традиції — кобзарства та артистів бандуристів стали гостями Музею кобзарства. Активну участь в даних заходах взяли різновікові представники громади міста, учнівська молодь, студенти.

На виконання завдання етнокультурного та патріотичного виховання співробітниками НДС «Музей кобзарства» НІЕЗ «Переяслав» у 2016 р. був започаткований культурологічний проект «Кобзарський майдан». Цей захід приурочений переможній битві козаків із військом польським, яка відбулася 29 травня 1630 р. під Переяславом. Кобзарство і козацтво досить тісно переплітаються, адже під тужливі звуки «дружини вірної» — бандури подорожньої складали козаки думи про життя козацьке, про походи військові, про славних гетьманів. Тоді думи так і називались — козацькими плачами. Так створювався наш український епос, який не в одного покоління пробуджує почуття гідності та патріотизму.

Сам захід, який проходить на галявині біля музею спрямований на відродження історичної пам'яті у кожного присутнього. Вся дія, яка відбувається перед учасниками дійства дає можливість учням та містянам, почути кобзарів безпосередньо в тому середовищі, де вони співали український епос, духовні пісні під супровід бандури, ліри, кобзи не одну сотню років тому. У «Кобзарському майдані» завжди беруть участь братчики Київського кобзарського цеху — Василь Жованік, Сергій Волченко, Ігор Безвербний, Михайло Коваль на чолі з цех майстром Миколою Товкайлом. Це вони знайомлять присутніх із унікальними вокальними духовними творами та українським героїчним епосом — специфікою їх вокального відтворення (рис. 1).

Смислове та естетичне навантаження має той факт, що присутні мають можливість послухати не одного, а декількох кобзарів, які виконують різний репертуар, притаманний тому чи іншому носію кобзарської традиції. Так Ігор Безвербний, переважно, виконує думи, які для неспілкуваного слухача легше та природніше сприймаються саме на вулиці в природному середовищі їх виконання. Адже дума — це досить об'ємний епічний твір, який слухачі можуть прослухати певний проміжок часу, який потрібний тій чи іншій особистості цим самим готуючи себе до повного вдумливого прослуховування [1].

Не менш важливо поруч із ознайомленням з феноменальною гілкою української етнокультури за собом прослуховування співогри того чи іншого кобзаря є можливість наочно споглядати процес виготовлення кобзарського музичного інструмента — бандури, ліри, кобзи. Таку можливість отримали учні місцевих шкіл під час проведення в Музеї кобзарства уроку-мандрівки «Як народжується бандура». Учень Київського кобзарського цеху Василь Жованік показав наочно весь процес привізши з собою на захід заготовки старосвітської бандури на різних стадіях виготовлення та інструмент, яким, власне, і виготовлялась народна старосвітська бандура [4].

Одним із кроків популяризації кобзарсько-лірницької традиції серед широкого загалу, зокрема відвідувачів Музею кобзарства НІЕЗ «Переяслав», є наявність у музеї колісної ліри, яку виготовив цех-майстер Київського кобзарського цеху Микола Тихонович Товкайло. Віднині, під час проведення екскурсії знання про унікальну гілку української етнокультури можна застосувати і на практиці, тому всім бажаючим чоловікам надається можливість відчувати себе лірником і відтворити гру на справжній колісній лірі (рис. 2).

Стало традицією в музеї, щорічно проводити уроки-мандрівки на різні теми, що розкривають цю унікальну традицію для учнівської молоді з розповідями про історію кобзарства, з демонстрацією

співогри на бандурі, або на інших струно щипкових інструментах та обов'язковим частуванням учасників уроку «кобзарським гостинцем» (рис. 3).

Для більш глибокого сприйняття світу сліпих мандруючих співаків під час подібних заходів, автори — співробітники музею, запровадили майстер-клас із виготовлення маленьких «ляльок-ангелів» із метою увічнення пам'яті сотень знищених тоталітарним режимом, сліпих музикантів — кобзарів.

Культурно-просвітницька діяльність Музею кобзарства у співпраці з учбовими закладами міста та представниками Київського кобзарського цеху створює специфічну творчу лабораторію основним учасником, якої стає зацікавлена, активна й талановита молодь.

Одним із найчастіших учасників культурологічних заходів, що проходять у музеї кобзарства є: драматична дитяча студія при народному театрі районного будинку культури (режисер Інна Олійник), народне жіноче тріо «Криниченька» та ансамбль духовної пісні «Собор» (керівник Анатолій Євсєвський), талановита молодь місцевого професійно-технічного училища ЦПТО, представники самодіяльної народної творчості Переяславщини, зокрема села Помоклі (керівник Наталія Ходан).

Інтерактивні заходи, що відбуваються в музею мають не тільки патріотичне та виховне значення, а й сприяють кількісному збільшенню музейної аудиторії, яка за чотири останні роки зросла втричі. Музей залишається елітним, як в списку комплексу усіх музеїв НІЕЗ «Переяслав», так і в наповненості історичними фактами він є одним із глибоко-патріотичних інституцій нашого суспільного життя.

У сучасному сприйнятті музеїв ми намагаємось дослідити ту аудиторію, яка відвідує музеї. Зрозуміти їх ціннісні орієнтири та духовні потреби. З цією метою проводимо аналіз попиту різних соціальних і вікових груп відвідувачів, також досліджуємо особливості сприйняття ними експозиції, щоб мати можливість вносити корективи у зміст самої експозиції.

У сучасному техногенному суспільстві у музеєзнавстві формується новий підхід, коли в епіцентрі вбачають не музейний предмет, а людину (музейну аудиторію), яка приходить до нас з метою спілкування з музейними експонатами. В цьому нам допомагають показові заходи за участю місцевих шкіл. Це особливі уроки мандрівки на тему «Палали священні бандури» з демонстрацією фрагменту фільму «Поводир» та одночасним проведенням майстер-класу по виготовленню чи то «ляльки ангела» — своєрідний, символ знищених мандруючих сліпих кобзарів; чи ліплення з глини бандури; чи виготовлення вибіячаного рушничка «для кобзарських мандрів». Таких уроків було проведено

Рис. 3. Культурологічний захід урок-мандрівка «Палали священні бандури», березень 2017 р.

з п'ятьма класами різновікових груп міських шкіл Переяслава-Хмельницького. Після проведення кожного проведеного заходу його учасникам було запропоновано записати свої враження.

Учні 4-го класу поряд з тим, що всім дуже сподобалося виготовляти «ангела», відмітили що уривок з фільму «Поводир» дуже їх засмутив. «Мені сподобалися бандури кобзарів і те, як ми виготовляли ангелочка, але фільм сумний...»

Учні 8-го класу: більша частина з них відзначили пізнавальну розповідь в питанні того, як знищували кобзарство, фрагмент фільму їх вразив і дуже сподобався майстер клас виготовлення ляльки-ангела.

Випускники 11-го класу, вже як дорослі сприйняли проведення уроку його тему, але з емоційним сприйманням трагедії знищення кобзарства. «Було дуже цікаво, виготовляти «ляльку-ангела», але фільм викликав сльози. Дуже жаль, що талановиті люди зазнали таких страждань»; «Позитивні якісні емоції, хороший майстер-клас, чудова атмосфера. З радістю прийдемо до вас ще!»

Такі заходи спрямовані на викорінювання наслідків тоталітарних режимів в Україні, які сформували в сучасній масовій свідомості однобічного, переважно схоластичного і відірваного від життєвих реалій сприймання епічного набутку[6; 123].

В умовах сьогодення Музей кобзарства НІЕЗ «Переяслав» став одним із осередків відродження та популяризації кобзарства та бандурництва за допомогою унікальної збірки та просвітницької роботи колективу закладу. Музей іде по шляху залучення найширшого кола відвідувачів, зокрема молоді, до національної мистецької спадщини. Цій меті слугують й культурологічні, науково-освітні, патріотичні заходи, що систематично проводяться в закладі, а музейні експонати виступають наочною з'єднуючою ланкою минулих і прийдешніх поколінь [5; с. 293].

Джерела та література:

1. Набок В. Відзначили чергову річницю перемоги українського козацтва // «Вісник Переяславщини». — № 36 (11897) від 20 травня 2016 р.
2. Тетеря С. А., Костюк Н. В. Науково-освітня діяльність Музею кобзарства НІЕЗ «Переяслав» // Могилянські читання 2015 року: Зб. наук. пр.: Новітні дослідження культурної спадщини України. — К.: НКПКС, Вид. Олег Філюк, 2016. — С. 459–464.
3. Тетеря С. А., Костюк Н. В. Урок мандрівка один з ефективних засобів науково-освітньої діяльності у Музеї кобзарства НІЕЗ // Електронний облік: система впорядкування інформації та реєстрації елементів нематеріальної культурної спадщини: Зб. наук. праць за матер. наук.-практ. конф., Київ, 10–11 листопада 2016 р. — К.: НАККМ, 2016. — С. 57–58.
4. Тетеря С. А., Костюк Н. В. Як народжується бандура, побачили школярі — майстри показали // «Вісник Переяславщини». — № 75 (11936) від 11 жовтня 2016 р.
5. Тетеря С. А., Костюк Н. В. Розкриття теми кобзарства засобами музейної експозиції в Музеї кобзарства НІЕЗ «Переяслав» (каталог) // Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи. Матеріали Міжнар. наук. конф. з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (м. Коломия, 6–8 жовтня 2016 р.). — Коломия: Вік, 2016. — С. 291–295.
6. Черемський К. Виховання сучасного слухача українського епосу: засади відновлення традиційного сприйняття // Традиційна бандура: минуле, сучасне, майбутнє: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 червня 2016 р.). — Харків: Вид. Савчук О. О.; НМНК «Музей Івана Гончара», 2016. — С. 123–136.

Ольга Юрчук

МУЗЕЙНИЙ ЛІТОПИС – 2016-2017.
БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рік 2016

Музей сьогодні не лише наукова установа або сховище, музей став культурно-освітнім, дозвілєвим і розважальним центром одночасно, оскільки існує потреба в музеї як культурному центрі. Це сприяє появі нових просторів та додаткових функцій музею.

Рівненський краєзнавчий музей на сьогоднішній день є найбільш важливим культурним і пізнавально-освітнім центром Рівного та регіону. Його наукова робота, експозиції та виставки, культурно-освітня діяльність викликають інтерес в усіх тих, хто шанує рідну культуру, традиції, історію. В 2016 році наш музей відвідало 79 978 чол., було проведено 1971 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбувся 101 культурно-освітній та розважальний захід [1, с. 1].

Наукові конференції, читання,
круглі столи, семінари

Науково-дослідна діяльність — провідний напрям роботи нашого музею, результатом якого є створення експозицій, виставок, публікації друкованих видань, проведення наукових конференцій, читань, семінарів, круглих столів тощо.

Історико-краєзнавча конференція РОКМ
(07.10.2016)

Насиченою та поліфонічною стала програма пленарного засідання наукової конференції, при-

свяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині [4, с. 29]. Учасниками конференції були науковці Києва, Львова, Рівного, Луцька, Чигирини, Маріуполя та інших міст. Вони ділилися своїми здобутками, окреслили наявні проблеми, намітили перспективи подальшого розвитку.

Сесійні засідання продовжились на майданчиках Костопільського краєзнавчого музею, Музею лісу, в урочищі Гутвин, де споруджено пам'ятний знак до 60-річчя створення УПА.

Наукова конференція «Генрик Юзефський —
воевода Волинський» (04.10.2016)

4 жовтня в музеї відбулася наукова конференція, присвячена Генрику Юзефському — Волинському воеводі, борцю за незалежність Польщі [4, с. 28]. Життя і діяльність Юзефського тісно пов'язані з Україною. Він був віце-міністром внутрішніх справ в уряді УНР, членом уряду С. Петлюри в Києві. На Волині проводив політику мирного співіснування українців і поляків. Учасниками конференції були науковці Рівного і Луцька, працівники музею та держархіву, польсько-український центр ім. Т. Сосновського.

IV Наукові читання до 90-річчя Б. Возницького
(15.04.2016)

Борис Возницький — Герой України, знаний мистецтвознавець, заслужений працівник культури

України та Польщі, експерт ЮНЕСКО, академік Української академії мистецтв. 15 квітня в музеї відбулися IV Наукові читання [4, с. 24], присвячені Б. Возницькому, в яких взяла участь донька Возницького — Л. Разнікова, а також науковці Рівного, Острога та Волині.

Круглий стіл «Українська армія: минуле, сучасне, майбутнє» (13.10.2016)

Цей Круглий стіл відбувся напередодні Дня захисника України [4, с. 29]. На заході були проаналізовані різні історичні етапи становлення та розвитку збройних сил України. За Круглим столом зібралися науковці, співробітники музею, викладачі історії, а також сучасні захисники України — ветерани АТО і волонтери.

«Охорона дерев'яної церковної спадщини Рівненщини» (25.11, 29.11. 2016)

Дерев'яні храми Рівненської області — унікальне культурне надбання України, 136 з них мають статус пам'яток архітектури національного та місцевого значення. У кожного храму своя історична, меморіальна, естетична, мистецька цінність. 25 та 29 листопада в музеї відбулися інформаційно-просвітницькі семінари на тему: «Охорона дерев'яної церковної спадщини Рівненщини» [4, с. 29]. Головною метою проекту було започаткування діалогу між суспільством та Церквою про збереження архітектурної церковної спадщини краю.

Презентації друкованих видань

*Лариса Костюк, Уляна Букайло
«Традиції поліського серпанку» (15.03.2016)*

Книгу під такою назвою презентували в музеї кандидат історичних наук Л. Костюк та вчитель У. Букайло [4, с. 23]. У книзі досліджується самотній вид ткацтва населення північних районів Рівненщини — поліський серпанок, його особливості, способи крою і моделювання традиційного одягу. На заході відбулася демонстрація серпанкових жіночих костюмів, а також інтер'єрних та одягових рукотворних тканин.

Богдан Прищепя «Погоринські міста Х–ХІІІ ст.» (12.05.2016)

12 травня музей запросив на презентацію книги відомого рівненського історика та археолога Б. Прищепи «Погоринські міста Х–ХІІІ ст.» [4, с. 25]. В монографії опубліковано матеріали, які автор здобув за 35 років польових археологічних досліджень. Книга призначена для археологів, істориків, краєзнавців і всіх тих, хто цікавиться історією свого регіону.

Петро Кралюк «Таємний агент Микола Гоголь» (12.07.2016)

Таку назву має книга доктора філософських наук, професора, проректора НУ «Острозька академія»

Петра Кралюка [4, с. 27]. Це літературознавче розслідування, в якому дослідник виявляє «білі плями» в біографії М. Гоголя. Він вважає, що твори — це зашифрована біографія автора. Їх треба просто розшифрувати.

Музейні марафони

Все більш широко в практику музейної роботи входить інтерактивна методика, орієнтована як на дитячу, так і на дорослу аудиторію. Музейний відвідувач стає активним учасником різних подій, що відбуваються в просторі музею — вечорів, виставок, свят. Саме до такої нової категорії культурно-розважальних заходів можна віднести і музейні марафони. У 2015 році у нас відбувся перший такий марафон — тиждень розмаїтих заходів, що проходили в стінах музею та на території. У 2016 році таких марафонів було вже два.

*Музейний марафон — 2016
(16–23.05.2016)*

Заходи, присвячені Міжнародному дню музеїв, тривали 8 днів. [4, с. 25–26].

16 травня — відкриття виставки «Мельничуки із Михалківців», на якій були представлені картини, документи, особисті речі художника, фотографа і лялькаря В. Мельничука.

17 травня — зустріч з польським істориком Анджеєм Завістовським, під час якої відбулося обговорення кривавих подій під Катинню 1940 р. та показ документального фільму «Запора» (реж. К. Старчевський)

18 травня — прес-конференція для журналістів з нагоди Міжнародного дня музеїв.

19 травня — відкриття виставки «Народне вбрання, рушник: минуле і сучасність» [3, с. 25,].

20 травня — презентація книги Н. Диб'як «Городищенські ретроспекції», в якій проведені дослідження історії хуторів та сіл Городищенської сільради з давнини до нашого часу

21 травня — майстер-класи народних майстрів — учасників свята «Музейні гостини»

22 травня — XXV фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2016».

23 травня — презентація історичного дослідження І. Марчука та Я. Переходька «Курінний УПА Степан Трофімчук-Недоля». Книга розповідає про активного учасника національно-визвольного руху 20–30-х років ХХ ст..

Марафон музейних цікавинок для дошкільнят (02.10–09.12.2016)

Марафон проходив в межах Комплексної програми театральних ігрових заходів «Допитливий малечі про музейні речі» [4, с. 28]. Його учасниками стали

Рис. 1. Фольклорно-етнографічне свято
«Музейні гостини-2016»

вихованці дошкільного закладу № 31, на яких чекали 10 різноманітних заходів: конкурси, вікторини, веселі ігри, казкові подорожі, екологічні тренінги, історичні розваги, театралізація та багато іншого. Всього музей відвідало 60 груп маленьких екскурсантів.

Музейні свята

Наш музей намагається приваблювати своїх відвідувачів, розважати, інформувати їх, бути приємним місцем для зустрічі, і в той же час зберігати високий культурний статус. Цій меті сприяють і музейні свята, які дедалі набувають традиційного характеру.

Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2016» (22.05.2016)

Цього року «Музейні гостини» відзначили своє 25-річчя [4, с. 26, рис. 1].

На свято приїхали умільці з різних районів Рівненщини, а також із Львівської, Волинської, Івано-Франківської, Тернопільської, Київської, Донецької областей — всього понад 200 майстрів. Вони розгорнули яскраві виставки своїх робіт в різній техніці: ткацтво, вишивку, живопис, ковальство, іграшку, лозоплетіння, квілінг, декупаж і багато іншого. Крім того, проводилися майстер-класи по виготовленню писанок, глиняного посуду, еко-листівок, грали і співали бандуристи, рок-групи, прогулювалися «живі» скульптури. Діти брали участь в конкурсі «Лист або малюнок солдату», щоб відіслати свої послання на фронт АТО. Члени товариства козаків «Рівненська Січ війська Запорозького» приготували величезний казан смачного кулішу і пропонували його всім охочим.

«Музейні гостини-2016» залишили по собі приємні спогади і гарний настрій.

Екологічне свято «День зустрічі птахів» (01.04.2016)

В світі щорічно 1 квітня відзначають Міжнародний день птахів, який проходить в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». З цієї нагоди в музеї

Рис. 2. Свято «Об'єднані серця»
для дітей з особливими потребами

відбулося Екологічне свято «День зустрічі птахів» [4, с. 24,]. До музею завітали учні НВК «Колегіум», а також головний орнітолог Рівного Василь Ільчук, який свого часу передав музею власну колекцію яєць і гнізд птахів Рівненської області.

Він провів для школярів майстер-клас по виготовленню шпаківень з підручних матеріалів — пластикових пляшок, пакетів та скотчу. За кілька хвилин, під оплески присутніх, шпаківня була готова! Працівники відділу природи провели для гостей тематичну екскурсію «Птахи Рівненщини та їх гнізда».

«Свято фотографії — 2016» (25.08.2016)

2016 рік — знаменний для фотографії, адже виповнилося 190 років з появи першої світлини в світі. З цієї нагоди в музеї пройшло «Свято фотографії» [4, с. 27], в рамках якого відбулася Презентація виставки та нагородження переможців У кубка Рівного з фотомистецтва «Я люблю своє місто, я люблю свій край». Свято було насичене різного роду заходами: знайомства з фотомитцями, розважальна програма, вікторини і конкурси. Кожен автор отримав у подарунок друкований каталог.

Свято «Об'єднані серця» для дітей з особливими потребами (04.09.2016)

4 вересня Рівненський інститут Університету «Україна», Християнська спілка «Христос в кожен дім» і наш музей влаштували для дітей з особливими потребами справжнє свято [4, с. 28, рис. 2]. Мета акції полягала в тому, аби підтримати таких дітей та об'єднати серця заради їхньої соціальної інтеграції.

Для цього на території музею була представлена насичена кількогадинна програма: веселі ігри з аніматорами; малювання, де діти демонстрували свої здібності; аквагрим, який перетворив юних відвідувачів на казкових героїв; подарунок кожному учаснику — набір засобів гігієни; розважальний

концерт та багато іншого. Ці чудові розваги зробили свято «Об'єднані серця» незабутнім, наповненим сюрпризами, веселощами і любов'ю.

*«Свято доброї казки» в музеї бурштину
(04.02.2016)*

Ще одне чудове свято відбулося у відділі нашого музею — музеї бурштину [рис. 3].

В цей день маленькі відвідувачі разом з батьками потрапили в неймовірну казку, де на них чекали дивовижні забавки — книжки-іграшки! Серед них: книга-криниця «Два джерела», книжка-праска, книга-млин, книга-будиночок «Різдвяна зоря», книжка-іграшка «Зимові каруселі», вишиті, плетені книжки і багато-багато інших. Завітала на свято й автор цієї краси — Олена Мелведева. На святі звучали співи, музика, вірші, дітлахи із задоволенням брали участь в «казкових» сценках, конкурсах, вікторинах.

Тематичні вечори та ранки

*Вечір пам'яті до Дня Перемоги
(11.05.2016)*

До Дня Перемоги над нацизмом був приурочений Вечір пам'яті «Ніхто не забутий...», проведений для учнів НВК № 2 «Школа-ліцей» [4, с. 25]. Протягом вечора виконувались пісні воєнного часу та сучасні пісні на військову тематику. Діти з хвилюванням читали листи солдатів додому з тих далеких сорокових, а також вірші про війну.

*«Шануймо великого Кобзаря»
(16.03.2016)*

Березневого погожого дня приміщення музею наповнилось веселим дитячим гомоном — сюди завітали вихованці дитячого садка № 3 [4, с. 23]. Святково вбрані, у вишиванках, діти прийшли, щоб узяти участь в тематичному ранку «Шануймо великого Кобзаря».

Прозвучала емоційна розповідь екскурсовода про великого поета, а потім була запалена свічка на вшанування пам'яті Кобзаря. Хлопчикам і дівчаткам подарували пам'ятні листівки із зображенням музею та портретом Шевченка, аби вони вдома розповіли близьким про свою участь в музейному заході.

Музейні виставки

Виставкова діяльність нашого музею дуже різноманітна і з кожним роком набуває більш широкого масштабу. Приводом для створення виставок стають і актуальні події, і визначні дати, і яскраві особистості, щоб задовольнити потребу людей у пізнанні власної минувшини і сьогодення, представити історію та культуру рідного краю. В 2016 р. в нашому музеї було організовано 72 виставки, 36 із них — поза музеєм.

Рис. 3. «Свято доброї казки» в музеї бурштину

*«Добровольці»
(20.01.2016)*

20 січня в музеї відбулася презентація виставки київського фотографа Андрія Котлярчука [3, с. 24]. Проект мав на меті показати обличчя та емоції бійців, що пройшли крізь пекло війни.

Автор фотовиставки зазначив, що шалений вир подій на передовій спонукав його до бажання хоча б ненадовго зупинити час. Усі світлини зняті на чорно-білу плівку, тому що саме її фактура допомагає зануритися у світ, де все по-справжньому, у тому числі і смерть.

*«Святині України-Руси»
(09.02.2016)*

В лютому розпочала роботу виставка картин заслуженого художника України Леоніда Гопанчука [3, с. 24].

Наш земляк, уродженець Млинівського району, створив образи видатних українців — Т. Шевченка, І. Мазепи, Б. Хмельницького, І. Виговського. Він є також майстром пейзажу, натюрмортів, полотен на релігійну тематику, його творчості притаманні яскравий колорит, щирість і високий професіоналізм. На виставці експонувалося 38 робіт художника.

*«Микола Сівак. Творчий портрет»
(16.02.2016)*

Скульптуру, кераміку і живопис презентував в малій виставковій залі відомий рівненський митець Микола Сівак [3, с. 24]. Він є автором чисельних пам'ятників, які прикрашають міста України, зокрема і Рівне. На виставці було представлено 11 скульптурних творів у бронзі та 18 живописних полотен. В творчості Сівака переплітаються авангардизм, символізм, пластика і народність.

*«Бергилоссь. З історії найстарішої
Рівненської пивоварні» (22.03.2016)*

Рівненський пивзавод — це найбільше довоєнне підприємство в місті, якому не стали на заваді ні

кризи, ні влади, ні війни. Йому і була присвячена виставка в музеї [3, с. 25].

Основу експозиції склали предмети з колекції Голови товариства колекціонерів «Антикваріат давнього міста» О. Литвинчука, а саме: плани будови пивзаводу 1904 р., пивні пляшки різних років, з емблемами, з потаємним дном, у вигляді башт, колекція етикеток різноманітних сортів пива — від найдавніших до сучасних.

Фонди музею представили фотографії та поштові листівки Рівного першої пол. XX ст., карти міста різних періодів, а також картини художника О. Гурістюка — із зображенням пивзаводу і прилеглого району.

«Г. П. Косміаді. Повернення на Волинь»
(24.03.2016)

До 130-річчя від дня народження відомого рівненського художника Г. Косміаді у великій виставковій залі відкрилася виставка його робіт [3, с. 25]. Увазі відвідувачів було представлено 80 картин художника та 78 робіт його учнів з фондів музею та музею історії Рівненської Української гімназії. На презентації зі спогадами про батька виступала 92-річна донька художника Надія, звучав голос Георгія Петровича — він читав вірші в прозі, звучала музика його улюбленого композитора С. Рахманінова

«Наш біль Чорнобиль»
(14.04.2016)

30 років тому вибух Чорнобиля сколихнув світ, закарбувавши в пам'яті людства дату жахливої техногенної катастрофи.

З приводу цього сумного ювілею в музеї відкрилася виставка «Наш біль Чорнобиль» [3, с. 25]. Експозиція була створена на основі фондів музею. Вона включала фотографії, документи, відзнаки, захисні костюми ліквідаторів аварії, а також матеріали з експедицій працівників музею в зону відчуження та в північні райони нашої області. Доповнили виставку творчі роботи художника О. Лаворика, також ліквідатора аварії.

«Володимир Воронюк. Живопис»
(27.04.2016)

В рамках проекту «Мистецька скарбниця України» в музеї відкрилася виставка робіт В. Воронюка — члена Чернівецької обласної організації Національної спілки художників України (м. Вишніця) [3, с. 25].

Знаний майстер пензля представив 40 живописних полотен, переважно пейзажів. Роботи художника написані динамічно, легко, емоційно, пейзажі та натюрморти вирізняються багатим витонченим колоритом, цікавими композиціями.

«Чарівний світ дитинства»
(08.06.2016)

8 червня до музею завітала Яворівська іграшка — 500 саморобних, власноруч розписаних дерев'яних забавок привезло до Рівного талановите подружжя з Хмельниччини — Семен Тлустий та Галина Шумило [3, с. 26]. Коніки, метелики, півники, янголи — все виготовлене з екологічного матеріалу, використані безпечні для здоров'я барвники. Зі своїми неповторними іграшками подружжя часто буває на різних етно-фестивалях в Україні й за кордоном.

«Чарівний світ Валентини Михальської»
(16.06.2016)

У творчому доробку художниці понад 1000 робіт. До Рівного на виставку пані Валентина привезла близько 120 картин [3, с. 26]. Художниця працює в різних техніках — акварельний живопис, графіка, гуаш, монотипія. Її роботи вражають і глибоким змістом, і яскравою колористикою, особливо в творах для дітей.

«Світ архітектури»
(05.07.2016)

В липні в музеї відкрилася виставка робіт студентів-архітекторів НУВГП «Світ архітектури» [3, с. 26]. Виставка створена за результатами літньої практики, яка відбувалася у різних містах — Кременець, Львів, Рівне, Острог, Клевань. Всього близько 100 робіт. В одній частині виставки — будівлі, які мають архітектурну цінність і досі збереглися, в другій — студентські фантазії та мрії.

«Рівненщина. 25 років Незалежності України»
(22.08.2016)

День Незалежності України — це свято пам'яті про тих, хто боровся за свободу та державність своєї країни. Саме про це йшлося на відкритті виставки «Рівненщина. 25 років Незалежності України» [3, с. 27].

До виставки увійшли унікальні фото, документи та речі, які розповідають про дії, вчинки, мужність людей, що вели нашу країну до незалежності. Окремий розділ містив матеріали щодо відродження релігійно-церковного життя краю, будівництво нових храмів, встановлення пам'ятників борцям за незалежність України. Про економічні досягнення Рівненщини свідчили зразки продукції місцевих підприємств.

«Українська Друга світова 1939–1945»
(16.09.2016)

Український інститут Національної пам'яті та Центр досліджень визвольного руху підготували виставку «Українська Друга світова 1939–1945», яку 16 вересня презентували в музеї [3, с. 27].

Рис. 4. Виставка «Полікультурне Рівне»

Експозиція виставки — це 24 фотодокументальні стенди, які акцентували увагу на ролі України в найстрашнішій війні в історії людства. Організатори виставки зосередили увагу на невідомих і маловідомих фактах, що стосуються тих буремних подій. На відкриття виставки прийшли історики, краєзнавці, викладачі вузів, студентська та учнівська молодь.

*«Полікультурне Рівне»
(20.10.2016)*

20 жовтня у великій виставковій залі музею відбулася презентація виставки «Полікультурне Рівне» [3, с. 27, рис. 4], присвяченої міжвоєнній історії нашого міста (1918–1939 рр.) Вона відображає його польське, єврейське та українське культурні «обличчя».

Гості, які прийшли на презентацію, опинилися в шкільному класі 30-х років XX ст., через вікна якого проглядалися будівлі храмів — православного, католицького та синагоги. У форматі слайд-фільму присутні переглянули унікальні фотографії тогочасного Рівного.

*«Достойники Рівненщини
в українському державотворенні» (09.11.2016)*

За ініціативи обласного товариства «Просвіта» в музеї працювала виставка вишитих портретів відомих особистостей [3, с. 27], що жили і діяли на Рівненщині в різні історичні періоди. Це 25 портретів достойних пошани людей: Костянтин Острозький, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Симон Петлюра, Ніл Хасевич, Улас Самчук та багато інших.

Портрети, надруковані на тканині, обрамлені вишивкою та бісером, виготовили учні Тучинської школи-інтернату. Виставка була доповнена експонатами з фондів музею.

*«Люди Свободи»
(01.12.2016)*

До 25-річчя проведення Всеукраїнського референдуму Український інститут Національної пам'яті підготував інформаційно-просвітницьку виставку «Люди Свободи». З 1 по 16 грудня ця виставка була

Рис. 5. Масовий захід «Стріт-бол у музеї»

представлена до уваги відвідувачів нашого музею. [3, с. 28]. Експозиція розповідала про тих справжніх патріотів, які боролися за нашу незалежність, і завдяки їхній боротьбі незалежність стала можливою. Це різні люди — художники, музиканти, політики, поети, військові, науковці, але вони зуміли зберегти свободу в своєму серці, пронести її крізь часи неволі. Тому і називаємо ми їх Людьми Свободи.

*«Замок/палац в Рівному: в світлі
археологічних досліджень 2016 р.» (14.12.2016)*

Монети XVII-XVIII ст., уламки люльок, виробів зі скла, заліза, кольорових металів, рештки зброї та речей домашнього вжитку, цеглини з тавром — рівненські археологи накопали понад 5000 предметів у парку на «лебединці», де колись стояли замок князів Несвицьких, потім — Острозьких, а згодом — палац князів Любомирських. Найцікавіші експонати (320 предметів) було представлено на виставці в музеї [3, с. 28].

Масові заходи

*«Стріт-бол в музеї»
(01.06.2016)*

До Міжнародного дня захисту дітей на території музею відбувся турнір зі стріт-болу [4, с. 26, рис. 5]. В змаганнях взяли участь хлопчики й дівчатка з ДЮСШ олімпійського резерву. Працівники музею підготували виставку про Рівненську дитячу спортивну школу, а також виставку дитячого малюнку «Баскетбол очима дітей». Такий турнір відбувається на музейній території вже вдруге, перший відбувся у 2015 р.

*«Ювілей фільму «Червона рута»
(09.09.2016)*

У 2016 році виповнилося 45 років із дня виходу на екрани популярного музичного фільму XX ст. «Червона рута». 9 вересня в музеї відбулася презентація фотовиставки, присвячена легендарному українському фільму [4, с. 28]. Журналіст і фотоко-

респондент з Тернопільщини Р. Островський представив рівнянам унікальні світлини зі зйомок фільму.

Документальний фільм «У кожного свій фронт»
(26.01.2016)

В музеї відбувся показ фільму «У кожного свій фронт» [4, с. 22]. Це стрічка про мужню боротьбу героїв, що захищають нас на Сході. Вона демонструє зворушливі історії про будні на фронті, думки та почуття бійців та допомогу волонтерів. На презентацію фільму прийшли бійці АТО, добровольці, волонтери.

«Вишиванку одягай — до музею завітай!»
(24.08.2016)

Таку Патріотичну акцію до Дня незалежності України провів наш музей [4, с. 28].

Рівняни і гості міста із задоволенням відгукнулися на пропозицію завітати до музею у вишиванках і подивитися численні виставки та експозиції. Для всіх відвідувачів у вишиванках вхід був безкоштовний. Така акція проводиться музеєм вже втретє.

«День знань в музеї»
(01.09.2016)

В День знань, хвилюючий і неповторний, починається шлях кожного школяра до нових відкриттів. Як і завжди, наш музей гостинно запропонував навчальним закладам провести цей день разом. [4, с. 28]. Працівники музею підготували різноманітну програму для учнів усіх вікових категорій: тематичні екскурсії-бесіди, історичні та екологічні подорожі, театралізовані мандрівки в минуле та багато іншого.

Зустрічі

Зустріч з письменниками І. Драчем та М. Жулинським (26.11.2016)

26 листопада, до Дня пам'яті жертв Голодомору, в музеї відбулася зустріч з двома видатними українськими літераторами — Іваном Драчем та Миколою Жулинським [4, с. 30]. В ході зустрічі були презентовані книги письменників: «Солом'яний вогонь» І. Драча та роман М. Жулинського «Моя Друга світова». Іван Драч читав свої вірші. Звучали пісні у виконанні бандуриста Н. Волощука. Учасниками заходу були вчителі, письменники, журналісти, представники влади.

Зустріч з Оленою Медведєвою
(18.02.2016)

18 лютого в музеї бурштину відбулася творча зустріч вчителів літературного читання з О. Медведєвою, редактором мистецького виготовлення книг ручної роботи «Креативна книга». Майстриня розповіла освітянам про свої творчі здобутки, представила власноруч вишите Євангеліє українською мовою. Під час зустрічі були продемонстровані й

інші шедеври: вишиті, солом'яні, бісерні, плетені, різьблені на дереві, гербарні, шкіряні книжки. І всі вони не мають аналогів в Україні.

Музейні проекти

Нетрадиційні форми роботи, захоплюючі проекти, інтерактивні технології — ось що активно використовується сьогодні в діяльності музеїв, ось що робить їх цікавими і привабливими для відвідувачів.

І. Мистецькі проекти

«Виставка одного села»

Подією в культурному житті нашого музею стали мистецькі проекти «Виставка одного села», які вже традиційно проводяться спільно з Рівненським Центром народної творчості. Багата Рівненщина талановитими людьми. В цьому щораз переконалися, споглядаючи, яку красу творять майстри своїми власними руками.

с. Білка Березнівського району
(01.03.2016)

Презентація акції «Мистецтво одного села» відбулася в актовій залі музею 1 березня [4, с. 23]. Майстри с.Білка Березнівського району влаштували для гостей театралізоване свято. Увазі відвідувачів було представлено близько 100 творчих робіт, серед яких художня вишивка і ткацтво, народне вбрання, художнє фото, плетіння з рослинних матеріалів, образотворче мистецтво.

с.Здовбиця Здолбунівського району
(04.10.2016)

Здовбиця — це село зі своїми традиціями і неповторною історією, з талановитими та працьовитими людьми. Здовбичани представили на виставку понад 200 своїх творчих здобутків. [4, с. 27].

«Музика в музеї»
(16.10.2016)

16 жовтня наш музей запросив усіх бажаючих поринути у світ історії, живопису та чудової музики в рамках проекту «Музика в музеї», створеного спільно з Рівненською обласною філармонією [4, с. 29]. На гостей заходу чекали екскурсії мистецького напрямку: про нашого земляка, всесвітньо відомого скульптора Т. О. Сосновського, про художників XIX ст. Г. Пеєра та Н. Орду, а також виставка «Волинський іконопис XIII-XVIII ст.». В другій частині програми прозвучав концерт Академічного камерного оркестру Рівненської філармонії. Захід проходив на фоні живописних полотен художника О. Гурістюка. Таке чудове поєднання різних видів мистецтва надало гостям безліч вражень та яскравих емоцій.

II. Проект «Згадаймо разом»

*Вшанування пам'яті генерала Марка Безручка
(10.02.2016)*

10 лютого в музеї відбувся Вечір пам'яті, присвячений 72-м роковинам смерті українського військового діяча, генерал-хорунжого армії УНР Марка Безручка, життєві шляхи якого у квітні 1919 р. пролягли через Рівне [4, с. 22]. На вечір завітали історики, краєзнавці, пластуни Рівненської станиці, члени громадських організацій, журналісти, духовенство.

*Саймон Сміт — лауреат Нобелівської премії
(28.04.2016)*

Саймон Сміт – американський економіст, лауреат Нобелівської премії (1971 р.) з економіки. З нагоди 115-ої річниці від дня народження в музеї відбулося пошанування пам'яті відомого вченого [4, с. 24]. В 1909–1915 рр. родина Саймона жила в Рівному, а він сам навчався у Рівненському реальному училищі. В 1922 р. Саймон емігрував до США.

Вшанувати пам'ять вченого прийшли науковці рівненських вузів, краєзнавці, працівники архіву, та й просто рівняни, адже багато хто не знав, що завдяки дослідженням С. Сміта економіка вперше була визнана окремою наукою.

Курси для музейних працівників

*«Облік та збереження музейних предметів»
(25.05.2016)*

Для зберігачів фондів на базі нашого музею були проведені курси на тему «Облік та збереження музейних предметів» [4, с. 26]. Приїхали науковці з багатьох районних музеїв Рівненської області, з Острога, Дубно, Пересопниці, з Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви». Присутні обговорили питання державного обліку музейних предметів, проблеми збереження музейних колекцій та шляхи їх подолання.

*«Роль обласних краєзнавчих музеїв
в охороні культурної спадщини»
(26–30.09.2016)*

На базі Рівненського обласного краєзнавчого музею пройшло навчання музейних працівників Волині та Хмельниччини за тематикою «Роль обласних краєзнавчих музеїв в охороні культурної спадщини» [4, с. 28]. Музейні працівники обговорювали головні питання охорони культурної спадщини, які завжди були пов'язані з науково-дослідною та просвітницькою діяльністю краєзнавчих музеїв, ділилися досвідом з різних питань музейної роботи.

Рік 2017

В 2017 р. наш музей відвідало 76 930 чол., було проведено 1925 екскурсій, уроків, виїзних занять,

відбулося 108 культурно-освітніх та розважальних заходів [1, с. 1].

Наукові конференції, читання, круглі столи

*Наукова історико-краєзнавча конференція РОКМ
(06.10.2017)*

Указом Президента України 2017 рік було проголошено роком Української революції 1917–1921 рр., передбачено проведення заходів із вшанування пам'яті тих далеких подій. Саме цій темі була присвячена наукова історико-краєзнавча конференція в музеї [5, с. 38]. Її учасниками стали понад 20 науковців з Рівного, Дубна, Києва, Луцька, Бродів. був виданий збірник «Наукові записки РОКМ, № XV»

*Конференція «Микола Костомаров, його епоха:
текст і контексти» (12.05.2017)*

Всеукраїнська науково-практична конференція була проведена до 200-річчя від дня народження відомого письменника, історика, етнографа, літературознавця [5, с. 33], який в 1844–45 рр. працював вчителем історії в Рівненській гімназії, в приміщенні якої зараз розташований наш музей.

На конференцію приїхали дослідники життя і творчості М. Костомарова з Києва, Черкаса, Львова, Луцька, Ужгорода, Рівного. Увазі присутніх був представлений фільм журналіста каналу РТБ — О. Бухала «Рівненський епізод із життя М. Костомарова». Учасників заходу вітали музичні студентські колективи кафедри фольклору Інституту мистецтв РДГУ.

*Конференція до 100-річчя Товариства «Просвіта»
(16.11.2017)*

В ювілейній науковій конференції, що відбулася в нашому музеї [5, с. 39], взяли участь відомі рівненські історики, дослідники, краєзнавці, письменники, студентська та учнівська молодь. Науковці в своїх доповідях висвітлювали різні періоди становлення і розвитку «Просвіти» на Рівненщині, починаючи від 1917 р. і до сьогодення.

*Круглий стіл «Там, де далеко на Волині,
створила армія УПА» (10.10.2017)*

На круглий стіл, присвячений 75-ій річниці створення УПА [5, с. 38], зібралися краєзнавці, дослідники, історики, ветерани повстанської армії. Вони говорили про бойову славу УПА, про її багаторічну боротьбу з ворогами української нації, про виховне значення цієї тематики в патріотичному вихованні підрастаючого покоління.

Презентації друкованих видань

*П. Кралюк «Козацька міфологія України:
творці та епігони» (19.01.2017)*

«Б. Хмельницький: легенда і людина» (30.10.2017)

Знаний на Рівненщині письменник Петро Кралюк подарував читачам дві нових книги, презентації яких відбулися в музеї [5, с. 31, 38]. В цих творах він досліджує історію українського козацтва, його зародження та розвиток у різні часи, а також представляє на розсуд читачів новий погляд на відому історичну постать — Б. Хмельницького

*М. Якубович «Велика Волинь
і мусульманський Схід» (24.01.2017)*

Відомий український сходознавець, голова Центру ісламознавчих досліджень Національного університету «Острозька академія» Михайло Якубович презентував в музеї свій новий історичний дорожок [5, с. 31]. Це дослідження відкриває невідомі сторінки історії Волині, відбиті в мусульманських джерелах, оповідає про мусульманську присутність на цій території.

*Т. Самсонюк «Полонені вересня 1939-го»
(24.02.2017)*

У книзі представлено долі 19 військовослужбовців та резервістів Війська Польського, понівечених радянським тоталітарним режимом під час репресій на території Рівненщини в 1939–41 рр. Біографічні нариси доповнено архівними матеріалами, документами та фотографіями, вилученими у військовополонених під час арешту [5, с. 32]. На презентації зібралися представники Генерального Консульства Республіки Польща у Луцьку, працівники музею, облдержархіву, архіву управління СБУ в Рівненській області, науковці, краєзнавці та журналісти.

*В. Портніков «Евора»
(29.10.2017)*

Ідея написання цієї книги виникла у відомого журналіста та телеведучого Віталія Портнікова саме в музеї — в музеї невеличкого португальського міста. Тому й не випадково її презентація відбулася в стінах нашого музею [5, с. 38]. Гостями заходу стали викладачі університетів, члени різних культурних товариств, письменники, журналісти. «Це книжка про кохання і тугу, про поезію й історію, Португалію й Україну, про єврейську долю й українську мрію», — підкреслив у своєму виступі В. Портніков.

*Ч. Хитрий «Дорога, не встелена трояндами»
(13.11.2017)*

Рівненський журналіст і краєзнавець Чеслав Хитрий презентував нову книгу, в якій розповів про непросте життя своєї матері [5, с. 39]. Полячка за національністю, дружина українця, мати 4-х дітей, вона більшу частину життя прожила на Рівненщині, а з 1940-х років — в Рівному. На презентацію книги завітали друзі родини Хитрих, краєзнавці, представники польської громади міста

*«Алла Українець: етнограф, краєзнавець,
музейний фахівець» (20.11.2017)*

Презентація видання із серії «Дослідники Рівненського краю» відбулася в музеї 20 листопада [5, с. 39]. У покажчику відображені матеріали про життєвий та творчий шлях відомої дослідниці, етнографа, заслуженого працівника культури А. М. Українець, вміщені відомості про її наукові праці, подані повні тексти декількох її статей.

*І. Тесленко «Князі Омельковичі-Слуцькі»
(11.12.2017)*

Історія роду князів Омельковичів-Слуцьких, починаючи із середини XIV ст., тривала майже 300 років. Представники славетної сім'ї були творцями історії Великого князівства Литовського і визначними Гедиміновичами на теренах України. Презентація видання відбулася в нашому музеї 11 грудня 2017 р. [5, с. 40].

*Ю. Береза «Перелаз на Парнас»
(12.12.2017)*

Член Національних спілок письменників і журналістів України, лауреат літературної премії імені Остапа Вишні, автор багатьох книг сатири й гумору Юрій Береза презентував в музеї свою нову книгу [5, с. 40]. На захід завітали поети і письменники, викладачі і студенти рівненських вузів, шанувальники творчості автора.

Музейний марафон

Вже третій рік поспіль до Міжнародного дня музеїв ми проводимо низку заходів під назвою «Музейний марафон». В 2017 р. відбулося 11 заходів [5, с. 33–34].

18 травня — відбулася презентація шостої книги «Реабілітовані історією. Рівненська область», яка містить біографічні довідки про 3868 осіб, що зазнали політичних репресій. Особливе надбання книги — це 45 документів, вперше введених до наукового обігу. В рамках заходу пройшла презентація книги І. Марчука «Поліська Січ».

19 травня — гостей свята запросили на Нічну екскурсію «Експонати в променях ліхтарика»

20 травня — «День родинного відвідування Рівненського краєзнавчого музею» — безкоштовний вхід до музею сімейних груп.

21 травня — проходила безкоштовна екскурсія-лекція «Музично-обрядова культура Рівненського Полісся»

22 травня — відбувся Круглий стіл «Природно-заповідний фонд Рівненської області: стан та проблеми розвитку».

На заході зустрілися спеціалісти Департаменту екології та природних ресурсів Рівненської ОДА,

Рис. 6. Фольклорно-етнографічне свято
«Музейні гостини-2017»

викладачі і студенти вузів Рівного, науковці нашого музею. Присутні обговорили сучасний стан довкілля на Рівненщині, екологічної ситуацію в регіоні, намітили шляхи вирішення екологічних проблем, переглянули фільм «Заповідні скарби Рівненщини».

23 травня — відкрилася виставка «Стара В'язнична» — з проекту «Виставка однієї вулиці». Матеріали виставки запросили рівнян здійснити подорож у минуле, познайомитись з вулицею В'язничною і зрозуміти, звідки пішла її красномовна назва. В експозиції представили десятки цікавих фотографій, документів, а також особисті речі мешканців вулиці. Більшість раритетів експонувалися вперше.

24 травня — до Міжнародного Дня захисту дітей відкрилася виставка «Обдароване дитинство», на якій талановиті діти Рівного продемонстрували свої досягнення в різних галузях знань, творчості, спорті — понад 70 юних обдарувань. Родзинкою заходу стала концертна програма, виконана учасниками виставки.

25 травня — відбулася презентація фотовиставки «В об'єктиві — «Музейні гостини», на якій понад 50 світлин розповідали про популярне рівненське свято

26 травня — презентація ілюстрованого каталогу «Дерев'яні церкви Рівненської області: архітектурна спадщина». Під час реалізації проекту було обстежено понад 80 церков у різних частинах області.

27 травня — майстер-класи народних майстрів — учасників «Музейних гостин».

28 травня — відбулося фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2017».

Музейні свята

Фольклорно-етнографічне свято
«Музейні гостини-2017» (28.05.2016)

Рис. 7. Свято традиційного
українського костюма

Це свято, на якому і гості, і учасники заряджаються радістю, позитивними емоціями та незабутніми враженнями. [5, с. 34, рис. 6].

Польова кухня, допомога військовим, виступи творчих колективів міста, лірників, вишиванки на будь-який смак, ляльки, солом'яні брилі, народні традиційні обереги, картини, вироби з дерева, глини, соломи, іграшки та ще багато чим дивували майстри на музейному святі. На гостини до Рівного приїхали народні умільці з різних куточків України — Волині, Прикарпаття, Закарпаття, Львівщини, Тернопілля. Вже третій рік поспіль гостини мали і благодійну складову — під час заходів волонтери організації «Воїни світла» збирали допомогу для наших захисників у зоні АТО. «Цікаві виступи, цікаві зустрічі, цікаві люди! — відзначив директор музею О. Булига. — У нашого свята український дух і рівненська душа!»

Свято вулиці Поштової
(16.07.2017)

Вже вчетверте вулиця Поштова відзначала своє свято, яке традиційно проходило в стилі «ретро» [5, с. 35]. Що ж чекало рівнян на святі в 2017 році? Панянки в капелюшках, виставка старожитностей, милозвучні і майже забуті пісні з минулого, вуличні музики, танці під каштаном, українські, польські і єврейські мелодії полікультурного Рівного, німе кіно, фото на згадку. Всі ці заходи переносили присутніх в атмосферу далеких 1930-х років.

Свято традиційного костюма
(03.09.2017)

День традиційного автентичного костюма влаштували в Рівному вперше. Активними його учасниками та моделями стали і працівники музею [5, с. 36, рис. 7]. На святі було представлено вбрання, яке носили чоловіки і жінки в різних регіонах Укра-

їни у XIX–XX ст. Ініціатором та організатором свята виступив Центр дослідження та відродження Волині.

*Еко-фестиваль «ЗЕЛО»
(9–10.09.2017)*

Свято проходило на території музею та прилеглій території, зокрема в парку «Лебединка» [5, с. 37]. Наші відвідувачі мали змогу на протязі двох днів поспілкуватися з цікавими людьми на різні теми: від здорового способу життя і харчування до туризму та активного відпочинку. Для гостей були проведені цікаві майстер-класи і тренінги: «Умій врятувати життя», «Подолання туристської смуги перешкод», прочитані безкоштовні лекції. Розважав присутніх дитячий танцювальний колектив «Арт-Квартал». В парку розгорнулися виставки-продажі еко-продукції. Кожен бажаючий мав нагоду забрати з фестивалю собі на згадку еко-сувенір, зроблений власними руками.

*Свято врожаю «Осіння толока»
(01.10.2017), [5, с. 37]*

Активними учасниками свята стали вихованці підліткових клубів Рівного, обласної федерації козацького бойового мистецтва «Спас» та дитячі музичні колективи. Діти й дорослі із задоволенням брали участь у майстер-класах із виготовлення сувенірів, листівок, виробів із соломи та сіна, в'язаних іграшок. Проводилися ігри для юних учасників свята, працювали фото-зони, виставки-продажі творчих робіт учнів та керівників підліткових клубів.

*Свято «Різдвяна зоря» в музеї бурштину.
(18.01.2017)*

Напередодні свята Хрещення Господнього в музеї бурштину був проведений захід «Різдвяна зоря». Головними його учасниками стали учні 3-го класу рівненської ЗОШ № 8.

Працівники музею створили для гостей атмосферу новорічного свята: посеред залу красувалася ялинка, прикрашена іграшками ручної роботи. Звучали пісні, колядки у виконанні дітей, «Різдвяна казка», написана О. Медведєвою, мелодії на старовинній колісній лірі у виконанні етномузиканта Андрія Ляшука. Потім усі разом виготовили янгола-оберега, якого прикрасили шматочками бурштину. На завершення гостей частували традиційною українською кутею та узваром.

Музейні проекти

«Виставка одного села»

Обласний проект «Мистецтво одного села» проходить щорічно у нас в музеї з 2008 року. Ця традиційна акція знайомить мешканців Рівненщини та

гостей з творчістю майстрів, які зберігають народне мистецтво рідного краю.

*с. Рачин Дубенського району
(17.01.2017)*

Свої таланти і мистецькі досягнення показали в музеї мешканці саме цього села [5, с. 31]. Це і волинська вишивка, і професійні скульптури, і витончені ковані вироби, і прикраси з бісеру, і вироби з дерева, паперу та плетені з лози. Понад 120 робіт від 30 народних умільців було презентовано рівнянам.

*с. Хиночі Володимирецького району
(02.03.2017)*

Село Хиночі також багате на мистецтво та народні ремесла. Це підтвердила і виставка в музеї, яка об'єднала у собі поліський колорит, незбагненний талант і людську працелюбність [5, с. 32]. Мешканцям села дійсно є чим пишатися: унікальна вишивка, старовинні методики ткацтва, лозоплетіння — зберігають усі стародавні традиції предків. Загалом на виставці було презентовано понад 250 робіт.

*с. Маща Костопільського району.
(28.11.2017)*

Свою експозицію мешканці села склали з понад 400 творчих робіт: старовинний побутовий реманент, предмети побуту та одяг, сучасні вироби з художньої вишивки, ткацтва, художньої обробки дерева, твори образотворчого та фото-мистецтва [5, с. 40].

*Мистецький проект «Золоте сузір'я»
(19.12.2018)*

Це традиційна виставка в музеї об'єднала творчих людей, яким в 2017 р. виповнилося 50 років: художників, народних майстрів, музикантів, науковців [5, с. 40].

Викладач технікуму сервісу та дизайну І. Наза-ришина представила вишукане елегантне вбрання. Художниця-аматорка М. Романюк відома своїми чарівними капелюшками, які і представила на виставці. Народна майстриня В. Степанюк дивувала писанковими шедеврами, Т. Соловей — картинами, сувенірами, жіночими прикрасами, виготовленими із шкіри, В. Андрощук створив чудові гончарні вироби. Мистецтвознавець, реставратор М. Бендюк представив відреставровану ним дерев'яну ікону XVIII ст. Арх. Михаїла з церкви с. Оженин Острозького району.

Тематичні вечори та ранки

*Вечір-реквієм «Рівненщина пам'ятає»
(17.02.2017)*

17 лютого в музеї відбувся вечір-реквієм пам'яті Героїв Небесної Сотні [5, с. 31].

Події 2013–2014 рр. назавжди вкарбувалися в нашу історію. Українці вийшли на барикади за свою честь і гідність, за право бути вільними і незалежними. Тих, що впали на барикадах, нарекли «Небесною Сотнею». Були серед них і мешканці Рівненщини: Арутюнян Г., Городнюк І., Опанасюк В., Храпаченко О. До музею цього дня завітали родичі і друзі загиблих, учасники Євромайдану в Києві і в Рівному, а також представники влади і громадськості міста. Увазі присутніх був представлений фільм французького режисера Еммануела Граффа «Саша Х. Крила на Майдані», присвячений Олександру Храпаченку.

*Вечір пам'яті актора В. Сніжного
«Життя, віддане театру» (12.09.2017)*

Видатний актор Рівненського облмуздрамтеатру, народний артист України, Володимир Сніжний понад 40 років віддав професії, захоплюючи глядачів своїм талантом. У великій залі музею зібралися друзі, рідні, колеги, шанувальники актора, щоб згадати, яким він був на сцені, за кулісами, у приватному житті [5, с. 37].

Увазі присутніх представили виставку фотографій, документів, афіш, зібрану дослідником життя і творчості митця Б. Столярчуком, презентована його книга про актора. Тележурналіст Олексій Бухало присвятив артисту програму «Так було».

Музейні виставки

В 2017 році в нашому музеї було організовано 62 виставки, 20 із них — поза музеєм.

*«Творці історії»
(20.01.2017)*

20 січня 2017 року на подвір'ї музею зібралося багато людей, серед них — учасники Майдану, бійці АТО, волонтери, родичі загиблих героїв і тих, хто зараз воює... Вони були запрошені на презентацію виставки, присвяченої Героям Небесної Сотні та подіям в зоні АТО [4, с. 29, рис. 8]. Хвилиною мовчання вшанували пам'ять загиблих, потім звучали спогади про ті події, був продемонстрований фільм «Неоголошена війна»

Експонатами виставки стали знаряддя самооборони, військово спорядження, фрагменти боеприпасів, зброя, документи та фото безпосередніх учасників подій. Над створенням виставки працювала робоча група у складі музейників, істориків, краєзнавців, художників.

*Виставка картин Федора Панчука
(10.02.2017)*

Виставка яскравих і світлих полотен відомого художника, директора Вінницького літературно-меморіального музею М. Коцюбинського Федора Панчука розгорнулася в актовій залі нашого музею

Рис. 8. Виставка «Творці історії»

[4, с. 29]. Його картини, сповнені щастя, радості, тепла, пробуджували у глядача приємні відчуття.

*«Нев'янучий сад»
(23.02.2017)*

70 яскравих самобутніх рушників, вишитих сестрами Світланою і Галиною Махонюк, було представлено в малій виставковій залі музею [4, с. 30]. Назва виставки говорила сама за себе, адже вона просто майоріла різнокольоровими орнаментами вправних майстринь, які поєднали сучасні і старовинні техніки вишивання — занизування, вирізання, точну гладь.

*«І знову Косміаді»
(23.03.2017)*

Понад 40 картин батька привезла з Німеччини в Україну в 2017 р. донька художника Георгія Косміаді — 93-річна пані Надія. Вони були виставлені в музеї з нагоди 130-ої річниці від дня народження митця [4, с. 30]. На презентацію завітали художники, краєзнавці, музейники Рівного та Острога, вчителі та учні Рівненської української гімназії. Журналіст Олексій Бухало представив документальний фільм, присвячений художнику.

*«Вишита молитва духу»
(21.07.2017)*

21 липня усі бажаючі могли завітати до музею на відкриття виставки вишитих ікон Олександра Шума з м.Луцьк [4, с. 31]. Саме 2017 р. автор відзначив 15 років з того часу, коли почав вишивати ікони. А взагалі до цього заняття призвичаївся ще замолоду. Спочатку це були серветки, рушники, накидки на подушки, а згодом — ікони. До Рівного майстер привіз 30 своїх робіт, експозицію доповнили також речі з фондів музею

*«Рівне у творах митців»
(18.08.2017)*

Виставка, присвячена Дню міста, об'єднала картини 17 відомих художників Рівненщини, що збері-

гаються у фондах музею: В. Ємельянова, В. Гвоздинського, М. Годуна, О. Романченка, С. Верославова, В. Герасимчук, О. Гурістюка, М. Кузнецова, О. Бобришева та ін. [4, с. 31, рис. 9]. Ці роботи переносили відвідувачів в різні куточки нашого міста, в різні його історичні моменти.

*«Війномир'я»
(22.08.2017)*

До Дня незалежності України відкрилася виставка відомого фотомитця О. Харвата [4, с. 31]. Автор на протязі трьох днів перебував на лінії фронту в зоні АТО, на Луганщині. Усе побачене знайшло своє відображення у чорно-білих світлинах. І це не парадні портрети, а обличчя воїнів в різних ситуаціях — в побуті, на відпочинку, в бліндажі, із зброєю в руках.

На виставці було представлено 40 портретів.

*З історії пожежно-рятувальної служби
(15.09.2017)*

Ця виставка була присвячена «Дню Рятівника» (17 вересня) — професійному святу працівників цивільного захисту. [4, с. 31]. В експозиції були представлені: захисний одяг, засоби індивідуального захисту, засоби зв'язку, вогнегасники, рятувальне обладнання, тобто все необхідне для рятувальних робіт. Привертали увагу світлини та документи з історії становлення та розвитку пожежної охорони на Рівненщині.

*«УПА. Історія нескорених»
(03.10.2017)*

Виставка під такою назвою відкрилася в музеї 3 жовтня і була присвячена 75-ій річниці створення УПА [4, с. 29]. Експозиція складалася з 32-х двометрових повно колірних банерів, кожен із яких представляв окремий розділ з історії УПА, а також з вітрин, у яких експонувалися оригінальні документи загонів УПА, кримінальні справи на учасників повстанської армії, пропагандистські видання українського визвольного руху.

*«Боронили козаченьки і славу, і волю»
(03.10.2017)*

До Дня українського козацтва з фондової збірки музею була створена виставка творів живопису, графіки, скульптури відомих митців Рівненщини: О. Лаворика, В. Литвина, А. Довженка, В. Масіка, В. Мисанця, В. Позніка, Г. Лукашевича, А. Данченка та ін. [4, с. 32]. На заході звучали козацькі пісні у супроводі бандури та поетичні твори.

*«Реформація: від витоків до сьогодення»
(27.10.2017)*

У 2017 році світ відзначив 500-річчя Реформації, в Україні ця подія відзначалася на державному рівні.

Рис. 9. Виставка «Рівне у творах митців»

Саме цій темі і була присвячена виставка, яка відкрилася у великій залі музею [4, с. 32].

Увазі відвідувачів була представлена інформація про історію протестантського руху на Рівненщині, охоплені періоди громадянської війни, сталінських репресій, Другої Світової війни і післявоєнного періоду. В основі експозиції — історія окремих сімей, богослужбова література і начиння, обладнання підпільної друкарні, документи, фотографії, меблі та картини з молитовних будинків. Під час відкриття продемонстрували шовкотрафаретне друкування, яке протестанти застосовували для підпільного видання духовної літератури.

*«Рівненській телевежі — 50!»
(15.11.2017)*

До 50-річчя з дня введення в дію радіотелевізійної передавальної станції Рівне в музеї підготували нову виставку [4, с. 32]. Це фотографії та документи щодо діяльності телевежі, зразки унікальної теле радіотехніки, за допомогою якої здійснювалася трансляція телевізійних каналів та радіо і ін.

*«Діячі УНР, які мешкали на Рівненщині
в 20–30 рр. XX ст.» (17.11.2017)*

Експозиція цієї виставки складалася із архівних матеріалів, документів та фотографій з фондів музею і розповідала про долі кількох учасників Української революції 1917–21 рр. [4, с. 32]. Вони брали активну участь у суспільно-політичному житті краю, хоча в силу обставин не залишили ні спогадів, ні біографій. На виставці долі цих незламних борців за українську державу постали у сухих рядках протоколів допитів, звинувачувальних висновків та вироків, а також фотографіях тих часів.

*«З історії Рівненського спідвею»
(04.12.2017)*

У музеї підбили підсумки спідвейного сезону, нагородили найкращих гонщиків та презентували невелику, але яскраву виставку, присвячену історії

та сьогоднішньому цьому популярного виду спорту [4, с. 32]. В експозиції можна було побачити фотографії юних спідвеїстів, ретро-фотографії змагань, мотоцикл В. Троїмова та його нагороди, відзнаки відомого гонщика Г. Хлиновського, а також сучасний мотоцикл. На презентацію прибули представники влади, тренери, гонщики та їхні вболівальники, керівники Рівненського Спортивно-технічного Клубу, друзі і родичі спортсменів.

*«Зимова казка»
(18.12.2017)*

Відкрита до Різдвяних свят виставка структурно складалася з трьох експозиційних тем — День Святого Миколая, Новий рік, Різдво [4, с. 32]. Вона була насичена великою кількістю експонатів: раритетні ялинкові іграшки, фотографії, різдвяні листівки 20–30-х років ХХ ст., новорічна ялинка. Усе, що переживала наша країна, позначалося на ялинкових прикрасах. На новорічне деревце вішали червоні прапорці, п'ятикутні зірки, в 1940-х роках — літаки, солдатики, в епоху Хрущова — кукурудзу, огірки, колоски пшениці. Виготовляли старі іграшки з натуральних матеріалів — тканини, паперу, вати, скла, вручну розписували. Тому новорічна ялинка була справжнім витвором мистецтва. Виставку доповнили живописні полотна рівненських художників — зимові пейзажі М. Годуна, О. Гурістюка, М. Федюри

Зустрічі

*Зустріч з Шикулою Р. Р.
(14.03.2017)*

До Дня українського добровольця в музеї відбулася зустріч з Ростиславом Шикулою — добровольцем батальйону оперативного призначення Національної гвардії України [5, с. 32]. Р. Шикула став на захист України в один з найважчих моментів у нашій новітній історії. Він — людина мирної професії, біолог, автор 11 відеопосібників з географії та біології для студентів та учнів. Але в складний для Вітчизни час облишив викладання і пішов воювати. Він створив фільм «47 днів перемир'я», в якому розповів про формування та діяльність свого батальйону.

*Зустріч з Полюховичем Ю.
(13.04.2017)*

На цю зустріч з нашим земляком, відомим вченим, викладачем каліфорнійського університету, прийшли історики, краєзнавці, викладачі і студенти, працівники музею [5, с. 33]. Юрій Полюхович захистив першу в сучасній Україні дисертацію кандидата історичних наук з майяністики. Дослідник здійснив близько 40 експедицій у Центральну Америку, досліджуючи древню цивілізацію майя. Він розповів про

становлення, піднесення й занепад стародавніх майя, про їхню історію, релігійні вірування, писемність.

*Зустрічі-діалоги з представниками
протестантських церков
(02.11., 09.11, 15.11. 2017)*

Такі зустрічі відбулися в музеї в рамках відзначення 500-річчя Реформації [5, с. 38–39]. Їхніми учасниками стали представники громади Євангельських християн-баптистів, церкви Адвентистів сьомого дня, церкви Християн віри євангельської. На заходи були запрошені викладачі і студенти вузів, історики, науковці, працівники музею. Багато цікавого дізналися присутні про історію та напрямки діяльності християнських місій, про волонтерську діяльність, про їхні соціальні проекти. Гостей вітали дитячі і студентські музичні колективи.

Масові заходи

*«До Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту»
(27.01.2017)*

Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту відзначається в Україні з 2012 року. 21 листопада в музеї відбувся захід, приурочений до цієї дати [5, с. 31]. В нашій області виявлено 90 місць, де знищували євреїв. А взагалі на Рівненщині в 1941–42 рр. від рук німецьких окупантів загинуло понад 100 тисяч євреїв. На захід прийшли журналісти, історики, члени єврейських громад, а також дослідники тих трагічних подій.

*День матері в музеї
(12.05.2017)*

В 2017 році в музеї вперше був проведений День матері [5, с. 33]. Його учасниками стали вихованці ДНЗ № 3, а також їхні вихователі, мами та бабусі. Дітлахи сяяли яскравими вишиванками, тому не випадково цей святковий захід пройшов в залі етнографії РОКМ, де представлені вишиті старовинні сорочки та рушники. Працівники музею розповіли про народні звичаї, традиції, про давнє шанобливе ставлення до жінки-матері в Україні. Діти виконували поетичні твори, співали пісеньки, дарували вітання і квіти мамам. Проведення такого заходу в музеї надало йому більшої святковості та урочистості

*Учасники змагань “Speedway Friendship Cup”
в музеї (11.06.2017)*

В цей день для учасників спідвею була підготовлена в музеї змістовна програма: перегляд фільмів — «Рівне крізь призму часу –2», «Спідвей» (автор В. Булига), репортаж з перших Міжнародних змагань між збірними СРСР і Чехословаччини в 1939 р., огляд світлин відомих рівненських мотогонщиків попередніх років — легендарних В. Трофімова, Г. Хлиновського, І. Хорвата, екскурсія по експо-

зиціях музею, а також показ музейних раритетів: мотоцикла Трофімова та його нагород [5, с. 35].

*«Музей: храм муз — 2017»
(09–11.06.2017)*

Працівники нашого музею втретє взяли участь у музейному форумі «Музей: храм муз — 2017» в Меджибожі (Хмельницька обл.), на якому продемонстрували кращі зразки музейної діяльності за минулий рік [5, с. 35]. Наш музей відзначили двома дипломами: у номінації «Музей на теле- і кіноекрані за ігровий фільм «Кавалери» та у номінації «Музей у співпраці з закладами і колективами культури» — за співпрацю з Надією Косміаді, донькою знаного художника Г. Косміаді, яка створює в Рівному музей батька.

*Відкриття пам'ятника Г. Косміаді.
(29.06.2017)*

За ініціативи нашого музею пам'ятник відомому художнику, архітектору та педагогу Г. Косміаді відкрили в Рівному на вул. 16 липня [5, с. 35]. Скульптуру митця виконав з бронзи скульптор М. Сівак. На урочистості прийшли працівники музею, художники, краєзнавці, а також 93-річна донька Г. Косміаді — Надія.

*Захід до річниці перемоги в битві під Оршею.
(08.09.2017)*

Спільно з Громадською організацією «Слава князів Острозьких» в музеї відзначили 503-ю річницю битви під Оршею [5, с. 36]. В рамках заходу відбулися презентації: металевої пам'ятної дошки «Перемога в битві під Оршею», портрет полководця Костянтина Острозького (автор — худ. Юрій Нікітін) та історичної книги «Великий гетьман князь К. І. Острозький» Миколи Бендюка.

*Захід до Дня рятувальника в Україні.
(15.09.2017)*

На подвір'ї музею відбувся захід, присвячений професійному святу працівників цивільного захисту, пожежних, рятувальників, піротехніків, тобто тих, хто ризикує собою заради порятунку життя інших [5, с. 37]. Перед початком дійства гості спостерігали за польотом дрону, що кружляв над музеєм. Далі відбулося урочисте винесення Прапора Державної служби України з надзвичайних ситуацій, був виконаний Гімн України. Невід'ємною частиною урочистостей стало нагородження грамотами, цінними подарунками та відзнаками 140 кращих рятувальників області.

Закінчилися урочисті заходи оглядом виставки сучасної та раритетної пожежно-рятувальної техніки і спорядження. Для школярів провели спортивні

змагання вогнеборців та цікаві пізнавальні конкурси із врученням призів.

*Захід до 70-річчя Б. Столярчука
(20.09.2017)*

20 вересня в актовій залі музею відбувся захід «Б. Столярчук. Вістер Джаз», присвячений 70-річчю заслуженого діяча мистецтв України, мистецтвознавця, професора кафедри музичного фольклору інституту мистецтв РДГУ [5, с. 37]. Гості побачили концертні афіші, фотографії, документи, нагороди та особисті речі з власного архіву митця, які він передав краєзнавчому музею.

*Дні білоруського кіно
(25.09.2017)*

25-28 вересня в Рівному проходили Дні білоруського кіно в рамках 2-го Рівненського міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії». У відкритті цього заходу, яке відбувалося в музеї, взяли участь кінематографісти, сценаристи, режисери кіностудії «Білорусьфільм», а також конкурсанти фестивалю. Після урочистого відкриття відбувся показ фільмів поза конкурсної програми фестивалю [5, с. 37].

*Вшанування пам'яті учасників Революції Гідності
(21.11.2017)*

Світлу пам'ять загиблих творців новітньої історії вшанували в музеї 21 листопада [5, с. 39]. На захід завітали військовослужбовці Національної гвардії України, родичі і друзі учасників Майдану, вчителі, студенти, учні, представники влади. Увазі присутніх були представлені документальні фільми про трагічні події 2013–2014 рр. В своїх виступах учасники заходу закликали завжди пам'ятати тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність нашої держави.

*«Свіча пам'яті» в музеї У. Самчука
(20.02.2017)*

Свічу пам'яті, присвячену 112-й річниці від дня народження видатного українського письменника ХХ ст. Уласа Самчука, запалили в Рівненському Літературному музеї його імені [рис.10]. В заході взяли участь письменники, вчителі та учні, краєзнавці, музейники.

Звучало старовинне фортепіано з колишнього рівненського помешкання У. Самчука, на якому викладачі музичної школи № 1 О. Шавардак (фортепіано) та О. Войтович (скрипка) виконали твір Й. С. Баха «Ave Maria». Чудовий вокал присвятила загиблим на Майдані співачка Г. Швидків. Учні Здолбунівської школи № 3 читали зворушливі поетичні твори.

На завершення учасники заходу поклали квіти до пам'ятника письменникові.

Освітні програми

Музей сьогодні займає одне з провідних місць на ринку музейних послуг, і з цією метою використовує креативні і нестандартні методи роботи з публікою, інформаційні та мультимедійні технології, елементи розважальності та інтерактивності. Головне наше завдання, показати, що музей — це цікавий простір для навчання, обміну ідеями, експериментування і творчості.

1. Програми для дітей молодшого віку

Маленькі екскурсанти традиційно є нашими бажаними і постійними відвідувачами. Як і раніше, великим попитом користуються театрално ігрові Цикли «Допитливий малечі про музейні речі» (для дошкільнят) та «Твій друг — музей» (для учнів початкової школи).

В 2016 р. за цими програмами було проведено 206 екскурсій, ними охоплено 3935 чол., в 2017 р. — була проведена 131 екскурсія, ними охоплено 2457 чол.

2. Програми для дітей середнього і старшого віку

Вже багато років наш музей активно працює з учнями середніх та старших класів за програмою «Музей — школі». Для них проводяться тематичні екскурсії, уроки у відповідності до навчального курсу, виховні години, Години мужності, Години пам'яті, екологічні заняття тощо. Школярі беруть участь в багатьох заходах, що проводяться музеєм: в зустрічах з цікавими людьми, презентаціях виставок, тематичних вечорах. В 2016 році для цієї категорії провели 327 екс., ними було охоплено 6192 чол., в 2017 р. — 419 екс., ними охоплено 8360 чол.

3. Програми роботи із студентами

Слід відмітити важливий факт плідної співпраці музею зі студентами рівненських вузів та студен-

тами Національного університету «Острозька академія». Ця співпраця відбувалася в різних формах: навчальна практика в музеї, тематичні освітні екскурсії та заняття, участь в музейних презентаціях, проведення краєзнавчих заходів. Для студентської молоді в 2016 р. було проведено 159 заходів, ними охоплено 2610 чол., в 2017 р. — 123 заходи, ними охоплено 1904 чол.

4. Дні, Тижні, Місячники музейних знань

Культурно-освітня діяльність нашого музею націлена не лише на одноразове спілкування з аудиторією, але й на довготривалі та систематичні контакти

Ось заходи цього спрямування, що відбулися в 2016–2017 рр.:

«Місячник краєзнавчих знань» — для вихованців ДНЗ «Дивосвіт» [2, с. 51–59], [3, с. 29–33].

Екскурсійний тиждень — для учнів початкової школи [2, с. 39–44], [3, с. 22–24].

Навчальний тиждень — для учнів середніх і старших класів [2, с. 44–47], [3, с. 25–27]

«День школи в музеї» — для учнів ЗОШ № 18 [2, с. 80–81], для учнів ЗОШ № 24 [3, с. 9].

«День студента в музеї» — для студентів педфаку РДГУ [2, с. 92–93], [3, с. 41, 48–49], для студентів Рівненського Медичного коледжу [3, с. 14–15],

«Літні канікули в музеї» — для вихованців при- шкільних таборів [2, с. 45–53], [3, с. 25–29]

5. Виїзні форми діяльності

Традиційно наш музей в своїй діяльності вико- ристовував позамузейні форми роботи, продовжу- ючи розширювати аудиторію своїх прихильників. В 2016–17 р. музейні працівники пропонували на- вчальним закладам міста наступну тематику виїзних занять «Музей у валізі»:

Музей у валізі	2017 р.		2016 р.	
	Кількість екскурсій	Кількість відвідувачів	Кількість екскурсій	Кількість відвідувачів
1. Т. Г. Шевченко і Рівненщина	21	427	25	539
2. «Круг містечка Берестечка»	11	274	8	175
3. Етнографічні заняття	11	252	7	167
4. Музично-обрядова культура Рівненського Полісся	5	127	-	-
5. Сторінки історії Рівного	-	-	25	569
6. До джерел книжності	26	656	19	474
7. Корисні копалини	62	1494	-	-
8. Мистецька спадщина	6	124	3	61
9. Великодня писанка			5	96
10. Друга Світова війна	22	484	-	-
11. Носаль І. М.			1	30
12. Короленко і Рівненщина	5	118	19	432
13. Музейні колекції розповідають			4	96
РАЗОМ:	169	3956	116	639

Рис. 10. Тематичний захід в музеї У.Самчука
«Свіча пам'яті»

Пересувний лекторій

В міських навчальних закладах на базі пересувної виставки «Г. Косміаді — педагог і художник» працював виїзний лекторій, присвячений 130-річчю від дня народження художника. В 2016 р. за цією тематикою було прочитано 30 лекцій, ними охоплено 940 чол., в 2017 р. відповідно 50 лекцій, ними охоплено 1477 чол.

Ось таким насиченим було життя нашого музею в 2016–2017 рр. Більше того, ми можемо говорити про розквіт музейної справи на сучасному етапі розвитку. Роль музею зростає, все більше приходить до музею зацікавлених людей. Через музей реалізується одна з найважливіших потреб суспільства — збереження пам'яті про свою історію, про свою культурну та історичну спадщину.

Джерела та література:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2016 р., 11 с.
2. Книга обліку екскурсій — Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2016, 128 с.
3. Книга обліку екскурсій — Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2017, 70 с.
4. Книга обліку виставок. — Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2011–2017, 50 с.
5. Книга обліку масових заходів. — Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2013–2017, 48 с.
6. Прес-релізи масових заходів

Віктор Луц, Людмила Леонова

**РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941-1944).
(За документами Державного архіву Рівненської області)**

Сьогоднішня публікація — це ще один пазл до загальної картини історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Донедавна вважалося, що не збереглися книги обліку експонатів, або будь-які інші документи періоду Другої світової війни, в яких міститься інформація про музейні цінності і можна дослідити масштаби втраченого. Тому виявлення документів, що публікуються нижче, є важливим доповненням до тих відомостей про музейні збірки, які вже є джерелом дослідження історії музейної справи на Рівненщині, і загалом, в Україні, а також зможуть підтвердити, або спростувати деякі твердження щодо непоправних втрат культурних цінностей РОКМ під час Другої світової війни.

Як відомо за вже існуючими публікаціями про міський музей в Рівному за часів німецької окупації почали говорити практично на самому її початку [1]. Ініціатива зі створення музею належала Ю. Шумовському і була підтримана головою Рівненської міської управи Полікарпом Бульбою. Управа була створена в липні 1941 року, а перше повідомлення про наміри створити музей з'явилося 1 вересня у першому номері часопису «Волинь» [5].

До 4 грудня 1941 р. за розпорядженням Рівненської міської управи була проведена інвентаризація по всім його відділам — мистецькому, геологічному, археологічному та етнографічному і інвентарні списки направлено на адресу управи.

Як зазначалось у супровідному листі до списку, інвентаризація була проведена поверхово «з огляду на ненормальні обставини, в яких тепер музей знаходиться». Інвентаризація музейної бібліотеки взагалі вважалась неможливою. (Див. Док. №4).

Список був неточним, тому що був складений на підставі попереднього інвентарю, який існував ще до «ненормальних обставин», тобто до того часу, як приміщення Рівненського музею і багато експонатів мистецького відділу було забрано військовими. Частина залишених речей цього відділу знаходилася у різних непристосованих для зберігання музейних експонатів місцях: у гаражі та приміщенні архіву (мова йде про Рівненський обласний історичний архів, який знаходився по вул. Леніна, (сучасна вул. 16 Липня, будинок не зберігся) та в музейному будинку. (Див. Док. №4).

У вступі до опису знову даються роз'яснення про те, що складений він був на підставі тих експонатів, які залишились «після нежданої евакуації музеального майна з попереднього приміщення на друге, що виконувалось за відсутності завідувача історично-археологічним відділом п. Шумовського та в великому поспіху і без належного догляду» (Див. Док. №4).

Попри те, що інвентаризація, як вважав директор, була проведена «не точно», робота ця була не з легких. Адже до 1943 р. в музеї працювало всього два працівника. Станом на 16 січня, 3 серпня 1942 р. це були Шумовський Юрій, директор (працює в музеї з 01 вересня 1941 р.) і Лясківська Анеля, бібліотекар. Посади помічника бібліотекаря, лаборанта та прибиральниці були вакантні (Див. Док № 8).

Підготовчий період в музеї розтягнувся більше ніж на рік і для відвідувачів музею відкрився тільки 4 листопада 1942 р. у відповідності до дозволу Рівненського гебітскомісара др. Беєра, про що громадськість було сповіщено через часопис «Волинь» 3 листопада 1942 р.

Згідно з «Інвентарним списком Міського Рівненського музею» станом на 20 грудня 1942 р. у геологічному відділі музею рахувалося 138 номерів, археологічному — 432, етнографічному — 220 історико-мистецькому — 108, всього 898 експонатів на суму 75 251 крб., загальна ж кількість книжок в бібліотеці становила 14580. На депозитному зберіганні перебувало 20 експонатів на суму 12400 крб.

Серед виявлених документів цікавість викликає розпорядження Рівненського гебітскомісара др. Беєра «В справі музею і бібліотеки», датований 15 січня 1943 р., яким він регулює деякі питання роботи цих закладів. В першу чергу він наказує провести інвентаризацію бібліотеки, після чого дозволяє відкрити її і читальний зал, скласти список літератури, яку необхідно придбати, дозволяє закупити меблі для музею, відкрити ботанічний відділ, продовжити збирання експонатів, відкрити виставку про Рівненську округу, прийняти одного працівника в музей та одного помічника для бібліотеки (за умови погодження з директором Шумовським).

Вже 1 лютого 1943 р. було прийнято на роботу помічником бібліотекаря Чайку Олександра,

а з 9 лютого 1943 — Панека Йозефа — тимчасово на посаду наукового помічника в музей.

З 1 лютого 1943 р. запрацювала і бібліотека музею, яка розмістилася в одному з музеєм приміщенні по вул. Короленка, 6.

Працював музей до початку 1944 р.

Серед віднайдених документів дуже важливим для відновлення наших знань про колекцію музею до 1943 р. є інвентар музею. Цей документ спростовує усталену вже багато років думку про величезні втрати музейних цінностей Рівненського музею в роки війни і вивезення їх за межі України. Сьогодні можна лише здогадуватись чому в повоєнний час не було зроблено нічого, щоб зробити належну інвентаризацію музейних речей. Як зрозуміти що картини Рівненського музею, з інвентарного списку після війни опинились в рівненському готелі.

Багато предметів що згадуються в інвентарних книгах музею 1948–1949 рр. Впродовж 1950–1970-х рр. частина музейної колекції «зникла» через підміну інформації. Саме в цей період з'являється типовий запис для багатьох інвентарних карток «из старых фондов».

Як приклад можна навести історію з атрибуції найстарішого портрета музейної збірки Романа Сангушка початку XVII ст. В старій інвентарній книзі музею за 1948 р. чітко вказано його походження з палацу Потоцьких (с. Деражне Костопільського р-ну) [4, арк. 27 (№2095)] який графська родина придбала в 1927 р. і володіла ним до 1939 р. [6, s. 91].

В 1960-х роках ця інформація, з невідомих причин, зникає з інвентарних книг музею.

Ймовірно що попереднє місце зберігання картини було в мистецькій колекції Потоцьких в Антонінах (тепер Хмельницька обл.) [6, s. 92]. Колись їх власниками була відома на Волині родина Сангушків, але через шлюб Альфреда Потоцького з Марією Сангушко цей маєток разом з частиною мистецьких творів перейшов у спадок нових власників [6, s. 13-27].

Несподіванкою став запис в мистецькому інвентарі під №64 картини Юзефа Креша «Битва під Оршею» 1884 р. яка була оцінена найдорожче з усіх картин музею — 10000 крб. (Див. док № 6) Після війни картина з такою назвою вже не згадується. В 1946 р. в музейному звіті зазначено, що «фонды разобраны, инвентаризация проведена» і наприкінці згадана картина «Битва под Краковом» копія Матейко, что «находится в готеле горкоммунхоза по ул. Сталина» [2, арк. 5]. Хибна назва виникла через відсутність фахівців в музеї, які підпис на картині з вказівкою місця написання «Kraków», сприйняли за її назву. З часом, коли картину передали в музей назву змінили на «Битву під Кірхольмом». Лише нещодавно завдяки ілюстрації в часописі «Kłosy» за 1885 р. була відновлена первісна назва картини [7]. Сьогодні залишається лише з'ясувати, хто був попереднім власником цього твору.

Серед мистецьких пам'яток, які належали Рівненському музею ще перед війною і з яких завдяки інвентарю, можна зняти тавро «зі старих фондів» бачимо «Венеціанський палац» (РОКМ Ж 1299). В списку присутня картина І. Труша «Краєвид з Рив'єри» (тепер має назву «Кримський пейзаж»).

Згадуться також народна картина «Козак Мамай» правда під назвою «Козак Нечай». Така назва виникла з віршованого напису на картині:

Я для світу заспіваю

Щоб мав память о Нечаю...

Також вдалось ідентифікувати роботи відомих польських художників Казимира Похвальського (1855–1940) «Портрет невідомого» 1916 р. (РОКМ Ж 1289), Станіслава Еймонта (1894–1939) «Бліда ніч» 1917 р.

Як картина невідомого художника в фондових книгах записаний львівський пейзаж 1940 р. Ерно Ерби (1878–1943), який загинув в Янівському таборі.

Опубліковані нижче архівні документи часів Другої світової війни сприятимуть новій атрибуції багатьох мистецьких пам'яток Рівненського обласного краєзнавчого музею

Джерела та література:

1. Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941–1944 рр. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV, Рівне, 2006. — С. 24–29.
2. Квартальный отчет о работе Ровенского историко-краеведческого музея за 2 кв. 1946 г. // ДАРО, ф. Р-562, оп. 3, спр. 1, арк. 5–11.
3. Листування про організацію міського музею (1941–1943 рр.) // ДАРО, ф. Р-33, оп.1, спр.9
4. РОКМ. Главная инвентарная книга № 2, поступления и учета экспонатов (№ 1191–2625) 1948 гг. — 42 арк. (Фонды музею, б.н.).
5. Шумовський Ю. В охороні мистецтва і пам'яток Волині // Волинь. — 1941. — 1 вересня
6. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Cz. 2, [Ziemie ruskie Korony]. — Т. 5: Województwo wołyńskie. — Wrocław, 1994. — 697 s.
7. Kłosy. — 1885. — № 1054. — Т. XLI. — S. 168–169.

Рис. 1. Венеціанський палац. Кін. XVIII ст.

Рис. 2. І. Труш. Краєвид з Рив'єри.

Рис. 3. Станіслав Еймонд
Бліда ніч. 1917 р.

Рис. 4. Народна картина «Козак Мамай».
Кін. XVIII ст.

Рис. 5. Казимир Похвальський
Портрет невідомого. 1916 р.

Рис. 6. Ерно Ерба
Львів. 1940 р.

№1

До Головного Управління містом в Рівному
відділ Народної Освіти

Свящ. Мгр Юрія Шумовського

Заява

Цим пропоную свої послуги в утворенню місцевого музею і бібліотеки в Рівному і прошу мене призначити на завідуючого (директора) новоутвореного музею.

Свящ. Мгр Ю. Шумовський

P.S. При цьому зазначаю, що в музеальному ділі маю 7 літню практику перебувши свого часу делегатом і науковим працівником – Варшавського Головного музею, Таротського, Львівського Національного, Дубенського і Рівненського обласного, що можу ствердити документально.

Свящ. Мгр Ю. Шумовський

Дня 14/VII 41 р.

ДАРО ф. 33, оп. 2 спр.2, арк.1

№ 2

Проект праці по збереженню Музейних пам'яток в Рівному

- 1) Звести всі експонати музеїв (історичного, дому творчості і мистецтва до одного будинку (ул. Соборна 3); що вже і виконується.
- 2) Утворити в домі №3 ул. Соборна музей з відділами: історично-краєзнавчим і мистецтва.
- 3) Історично-краєзнавчий відділ буде займати чотири кімнати і буде ділитися на геологічний, археологічний, історичний та етнографічний
- 4) Відділ мистецтва матиме картинну галерею та кімнату скульптури.
- 5) В цьому ж будинку при музеї буде наукова бібліотека, по змісту відповідна відділам музею з окремою кімнатою-читальнею для наукових праць.
- 6) В цьому будинку буде виділено спеціальних дві кімнати для театрального гуртка (шатня і бюро), та одна велика кімната для малярства.
- 7) Беручи під увагу обмеженість фінансову міста в сучасній хвилині, подаю при цім необхідну кількість працівників музею при котрих могла б нормально провадитись робота.

1) Завідувач музеєм і науковий працівник

2) Науковий працівник і лаборант по історичному від[ділу].

3) Маляр і науковий працівник мистецтва.

Всього працівників могло б бути п'ять.

Пропоную на вищезгадані місця:

- 1) Завідуючий музею і науковий працівник О[тець] Мгр Ю.Ф. Шумовський
ул. Головна 41а
- 2) Зав. художньо-мистецькою частиною і науковий працівник пан [?] Зінченко
с. Дворець ул. Франка 3
- 3) Науковий працівник і лаборант при історично-краєзнавчому відділі Кучинський В.
ул. Головна 41 а
- 4) Секретарка і бібліотекарка – Зінченко Оксана
с. Дворець ул. Франка 3
- 5) Сторож музеального будинку і майна – Олександр Бринда
ул. Соборна 3

Свящ. Мгр Ю. Шумовський

[Липень 1941 р.]

ДАРО ф. 33, оп.2, спр.2, арк. 24-24 зв.

№3

Відділ Народної Освіти
м. Рівного
№....

До
Міської управи м. Рівного

Дня... серпня 1941 р.

Подаю для затвердження такий штат працівників
Міського музею міста Рівного:
Директор музею – Карл Антонович Костирко
Керівник Відділу Мистецтва в тім театральним убранням і приладдям – Петро Іванович Зінченко
Керівник Історично-археологічного Відділу – Юрій Федорович Шумовський.
Керівник Музеальної бібліотеки – Варвара Володимирівна Беседовська.
Сторож будинку і майна Олександр Бринда.

Завідуючий Відділом Народної освіти
В м. Рівнім
О. Ковальський

ДАРО ф. 33, оп.2, спр.2, арк. 8

№4

До Міської управи м. Рівного

Виконуючи розпорядження Управи, при цьому надсилаю,
інвентарні списки майна Українського Рівненського
Музею по всіх відділах його, т. с. – мистецькому,
історичному, геологічному, археологічному та етнографічному.
Інвентаризація зроблена не дуже точно, з огляду на
ненормальні обставини в яких тепер музей знаходиться.
Інвентаризації музеальної бібліотеки в цю хвилину в
жодному разі провести не можна.

м. Рівне.
Дня 4 / XII. 1941 р.

Директор і завідуючий
Українським Рівненським Музейом
Мгр. Ю. Шумовський

ПРИМІТКА. До інвентаря мистецького відділу
Інвентар, поданий в списку, зроблений на підставі попереднього
інвентарного списку, що перед забранням дому музеального і
багатьох експонатів мистецького відділу військовими м. Рівного.
Зараз частина залишених річей цього відділу знаходиться в гаражі
архівному, в будинку архіви, та в будинку музеальному.

Мгр. Ю.Шумовський
Дня 5/ XII 1941 р.

**Інвентар
історично-археологічного і геологічного відділу
Українського музею в м. Рівному**

Цей інвентар списаний на підставі тих експонатів музеальних, які залишилися після нежданого евакуації музеального майна з попереднього приміщення на друге, що виконувалось за відсутності завідувача історично-археологічним відділом п. Шумовського та в великому поспіху і без належного догляду.

Археологічний відділ

№	Назва предмета	Стан	Вартість
1	Шельське ручне рубило	доб	5 крб
2	–	–	–
3	Молот–сокира (невдалий	ні	100
4	Малий нуклеус	доб	5
5	Сокира (недокінчена)	ні	2
6	Сокира шліф. (недокін.)	ні	2
7	Скробач	д	2
8	Сокирка – клинок оббійний	ні	5
9	Клин – скробач	д	2
10	Скробач	д	5
11	Рубило	д	5
12	Долото	ні	2
13	Клинок	д	2
14	Клинок	д	5
15	Клинок	д	5
16	Шліф[ований клинок]	д	10
17	— //—	д	5
18	Клинок – сокира	ні	5
19	Клинок – долото шліф.	д	5
20	Клинок шліф.	д	5
21	— //—	д	2
22	— //—	д	2
23	Клинок – долото шліф.	ні	2
24	[Клинок] – скробач	ні	2
25	Клинок – сокира	ні	5
26	Частина клинка шліф	ні	2
27	Частина клинка шліф	ні	2
28	[Частина клинка шліф]	ні	2
29	Частина долота шліф	ні	2
30	Частина клинка шліф	ні	2
31	[Частина клинка шліф]	ні	2
32	Частина шліф. сокири	ні	2
33	[Частина шліф. сокири]	ні	2
34	[Частина шліф. сокири]	ні	2
35	[Частина шліф. сокири]	ні	2

36	Необроблений клинок	д	5
37	Нуклеус – оббійник	д	5 частина шліф
38	Частина шліф. клинка	ні	2
39	Шліф. клинок	д	10
40	Оббійник з сокири шліф.	ні	2
41	Кінчик шліф. долота	ні	1
42	Оббійник	д	5
43	Оббійник-куля	д	5
44	Оббійник частина нуклеуса	ні	2
45	Оббійник-куля	д	5
46	Куля-зернотертка	д	10
47	Оббійник	ні	2
48	[Оббійник]	д	5
49	[Оббійник]	ні	2
50	Куля кремінна до праці	д	5
51	Оббійник	д	5
52	[Оббійник]	д	5
53	[Оббійник]	д	5
54	[Оббійник]	ні	2
55	[Оббійник]	д	2
56	[Оббійник]	д	2
57	[Оббійник]	д	5
58	а, б, Част. велик. молота і оббійник	ні	5
59	[а, б, Част. велик. молота і оббійник]	ні	5
60	Частина молота-сокири	ні	5
61	Частина топірця	ні	2
62	[Частина топірця]	ні	2
63	Частина сокири	ні	2
64	[Частина сокири]	ні	2
65	[Частина] маленького топ[ірця]	ні	2
66	Частина бойового топірця	ні	5
67	[Частина бойового топірця]	ні	5
68	[Частина бойового топірця]	ні	2
69	Частина бойового топірця	ні	5
70	Частина сокири	ні	2
71	Цілий топірець	д	20
72	Частина бойової сокири	ні	5
73	[Частина бойової сокири]	ні	2
74	Частина топірця	ні	2
75	Цілий клин-сокира	д	50
76	Частина сокири	ні	2
77	[Частина сокири]	ні	2
78	[Частина сокири]	ні	2

79	[Частина сокири]	ні	2
80	[Частина сокири]	ні	2
81	Частина клинка долота	ні	2
82	Шельський скребач	д	5
83	Тягарка до сіті	д	10
84	[Тягарка до сіті]	д	10
85	[Тягарка до сіті]	д	10
86	[Тягарка до сіті]	д	10
87	[Тягарка до сіті]	д	10
88	[Тягарка до сіті]	д	10
89	Куля до праці	д	5
90	Прясло	д	5
91-162	Неолітичні знаряддя	д	5
162	Частина серпа	д	5
163	Частина серпа	д	5
164	Стріла кр[емнева]	д	20
165	Скробачка	д	2
166	Частина серпа	д	2
167-169	[Частина серпа]	ні	2
170-174	Скробачі	д	2
174	Серпо-ніж	ні	5
179	Клинок надбитий	д	10
	[записи відсутні]		
184	Частина списа	д	5
185	[Частина списа]	д	5
186	Клин	д	50
187	Частина вел. списа	д	5
188-189	Частина серпа	ні	2
190	Скробач	д	5
191-195	Неолітичні знар.	д	2
195	Спис	д	100
196	Частина шлф. сокири	ні	5
197	Шліф. клин.	д	50
198	Частина ножа	ні	2
199-273	Частина неоліт. знар.	д	5
274	Спис	д	50
275-284	Неолітичні знаряддя	д	5
284-289	Неолітичні знар	д	по 10 і 30 кр.
289-294	Частини черепа неандертальчика		100/ емітація
294-330	Фрагменти кераміки неолітичної і ранньоісторичної з Острожця та Дубенщини		По 2- 5-10 кр.
330	Неолітична амфора	д	100
331	Неолітичний дзбанок	д	100

Геологічний відділ			
332-338	Скаменіле дерево	д	30
339-344	Кості мамута	ні	20
345	Зуб мамута	ні	10
346-347	Роги доістор. оленя	д	40
348	Зуби мастодонта	д	10000 кр.
349-390	Скам'янілості з мезозоїчної та інших ер	д	1000 кр.
390-490	Зразки кам'яних порід волинських мінералів		100
491	Модель Стегозавра	д	30
492	[Модель] Парейозавра	д	30
493	[Модель] Манчжурозавра	д	30
494	[Модель] Мастодонта	д	30
495	[Модель] шаблезубого тигра	д	30

Етнографічний відділ			
496	Макет укр. селянської хати	д	450 кр.
497	49 таблиць з вишивками волинськими	д	980 кр
498	50 взірців вишивок окремих (не на таблицях)		250
596-646	Кераміка волинська шт. 50	д	500 кр.

Історичний відділ			
647	Два пістоля з срібною оковкою (без люфи)		100
649	Пістоль без ср. оковки, без люфи		20
650	Варяжський меч		500
651-652	Дві грамоти кірилицею написані з XVI в. і з печатами восковими		по 100
653-655	Дві історич. Таблиці папірових		10
655	Козак Нечай – іст. картина олійними фарб. XVII в.		200
656	Іст. карт. – Кімната в замку магната (ошкляна)		20
657-663	Види замків Волині. Карт. ошкляні		60
663-669	Істор. карти мальовані аквар.		60
669-679	Іст. картини		50
679-706	Таблиці по вивченню істор. і передістор.		50
706-896	Таблиці краєзнавчі Волині		200
896-908	Геологічно-археологічні табл.		12

Крім згаданих речей музей мав до перенесення слідуючи меблі: 3 шкляних високих габльоти, 2 ошкляних шафи, вісім нових зроблених з дикти габльоток – ящиків, 2 виложених червоним сукном габльоти для монет, 2 цілих шкляних клоша на стіл, 3 малих тумби під габльоти та одну велику під геологічні експонати, 2 таблиці для краєзнавчих табл. 4 стола, 2 нових полиці для кераміки, бюрко, крісла і інші річі, всього на 1000 кр.

Всі зазначені по списку річі знаходяться під опіку і в цілості.

Цей інвентарний список зроблений провізорично та, не дуже точно з огляду на обставини в яких провадився реєстр.

Завідуючий істор. і арх. Відд. Українського Рівненського Музею

Мгр. Ю. Шумовський

ДАРО ф. Р-033, оп.1, справа 9, арк. 1-4 зв

№6
Інвентар
Мистецького відділу Українського музею в Рівному

Черговий номер	Назва предмету	Зміст твору	Автор та дата твору	Ціна в крб
1	Образ олійний	Біблійна сцена	Італ'янська робота XVIII віку автор невідомий	2000
2	[Образ олійний]	Женці в полі	Костржевський XIX вік	1000
3	[Образ олійний]	Продажа корови	Костржевський XIX вік	1000
4	Акварель	Цадик	Сосренцевич XIX вік	500
5	[Образ олійний]	Портрет Карвіцької	XIX вік. Автор невідомий	700
6	[Образ олійний]	Портрет Карвіцького	XIX вік. Автор невідомий	700
7	[Образ] пастельовий	Клеопатра	XVIII вік. Автор невідомий	700
8	Акварель	Дитина і спящий чоловік	Костос. XIX вік	300
9	Акварель	Вітряк	Бісцак (?). XIX вік	200
10	[Образ] олійний	Портрет Ледуховського	XVIII [віку]. Автор невідомий	1000
11	[Образ олійний]	Портрет Ледуховського	XVIII [віку]. Автор невідомий	1000
12	[Образ олійний]	Портрет Станіслава Малаховського	Пічман. XVIII вік	6000
13	[Образ олійний]	Матір Божа	XVIII вік. Автор невідомий	1500
14	[Образ олійний]	Портрет невідомого в гусарському вбранні	XIX вік. Автор невідомий	700
15	[Образ олійний]	Портрет польського шляхтича	XVII вік. Автор невідомий	
16	[Образ олійний]	Давид та Саба	XVI вік. Автор невідомий	5000
17	[Образ олійний]	Зимова ніч	Ейсмонд	4000
18	[Образ олійний]	Портрет дами	Мальчевський	1000
19	[Образ олійний]	Автопортрет з приятелем	Мальчевський	1000
20	[Образ олійний]	Композиція	Мальчевський	1000
21	[Образ олійний]	Портрет невідомого	Похвальський	200
22	[Образ олійний]	Портрет невідомого	Похвальський	200
23	Акварель	Вид Варшави - триптих	Новаковський	100
24	Офорт	Старуха	Кжечнонович	100
25	Образ офорт	Краєвид	Кжечнонович	100
26	Образ олійний	Морський пейзаж	Габбебі	1000
27	[Образ олійний]	Три дівчини	Пресон	700
28	[Образ олійний]	Свитанок	Хелмонський	500
29	[Образ олійний]	Коти	Автор невідомий XX вік. російський	500
30	[Образ олійний]	Корова	Малькнехт XIX вік	1000
31	[Образ олійний]	Краєвид з Рив'єри	Труш	400

32	[Образ олійний]	Квіти	Труш	200
33	[Образ олійний]	Вали	Кіц (Китц, Мартин Емельянович ?)	300
34	[Образ олійний]	Коні	Кіц	300
35	[Образ олійний]	Коні у плузі	Кіц	300
36	[Образ олійний]	Полювання	Войцек Коссак	5000
37	[Образ олійний]	Полювання	Рибковський	800
38	[Образ олійний]	Гусар на коні	Коссак Ю.	200
39	[Образ олійний]	У різника	Кіц	
40	Образ гуаш	Натюрморт	Новоківський	300
41	[Образ] олійний	Портрет невідомого	Ярошинська	200
42	[Образ олійний]	Портрет невідомого	Тонкель	200
43	Образ акварель	Виставка а Москві	Дорохов	200
44	[Образ олійний]	Село в серпні	Дорохов	200
45	Образ олійний	Купання дитини	Автор невідомий російський	300
46	[Образ олійний]	Голова жінки	Мюнкаси	700
47	Образ акварель	Село	Нартовський	200
48	Образ олійний	Лісний пейзаж	Семінський	200
49	Образ акварель	Пейзаж з Полісся	Кохановський	200
50	[Образ] олійний	Ліс	Автор невідомий	150
51	[Образ олійний]	Портрет дівчини	Дорохов	400
52	[Образ олійний]	Кроковське весілля	Зигмунтович	200
53	[Образ олійний]	Араби	Міллер	500
54	[Образ олійний]	Східні кілимкари	Вигживальський Фелікс	500
55	[Образ олійний]	Голова бедуїна	Вигживальський Фелікс	400
56	[Образ] пастельовий	Східна дівчина	Вигживальський Фелікс	350
57	[Образ] олійний	Сад в квітах	Кульчицька	150
58	[Образ олійний]	Вечір на Волзі	Російський невідомий автор	600
59	[Образ олійний]	Вітер на Волзі	Російський невідомий автор	750
60	[Образ олійний]	У венецькому палаці	XVIII вік автор невідомий	600
61	[Образ олійний]	Дідусь	Гофман	500
62	[Образ олійний]	Пейзаж	Голандський невідомий автор XVIII віку	1000
63	[Образ] постельовий	Морський пейзаж	Автор невідомий	100
64	[Образ] олійний	Битва поляків з росіянами під Оршею	Кшеш	10000
65	Образ олійний	Краєвид з Кавказу	Косміаді	300
66	[Образ олійний]	Краєвид з Кавказу	Косміаді	50
67	[Образ олійний]	Міський пейзаж	Косміаді	50
68	[Образ олійний]	Міський пейзаж	Косміаді	50
69	[Образ олійний]	Пейзаж	Косміаді	100
70	[Образ] постельовий	Квіти	Домбровська	40
71	[Образ] акварельовий	Полювання	Єстапович	100
72	[Образ] акварельовий	Зимовий пейзаж	Єстапович	100

73	[Образ олійний]	Дитячі забави	Коробов	500
74	[Образ олійний]	Трійка	Розводовський	500
75	[Образ олійний]	Чвірка	Розводовський	700
76	[Образ олійний]	Міський пейзаж з Баку	Російський невідомий автор	300
77	[Образ олійний]	Українське весілля	Автор невідомий	500
78	[Образ] акварельовий	Голова італянки	Автор невідомий	50
79	[Образ] акварельовий	Голова італянки	[Автор невідомий]	50
80	[Образ] акварельовий	Венеція	[Автор невідомий]	50
81	[Образ] акварельовий	Італянський пейзаж	[Автор невідомий]	50
82	[Образ] акварельовий	Італянський пейзаж	[Автор невідомий]	50
83	[Образ] акварельовий	Італянський пейзаж	[Автор невідомий]	50
84	[Образ] темперовий	Неаполітанський вид	[Автор невідомий]	40
85	[Образ] темперовий	Неаполітанський вид	[Автор невідомий]	40
86	[Образ] темперовий	Неаполітанський вид	[Автор невідомий]	40
87	Образ олійний	Базар у Львові	Ерба	400
88	[Образ олійний]	Вид Львова	Ерба	350
89	[Образ олійний]	Вид Львова	Ерба	400
90	[Образ олійний]	За книжкою	Коробов	500
91	[Образ олійний]	Три коні	Кіц	300
92	[Образ] гравюра	Особи в античних одягах	Невідомий французький авт. XVIII в.	200
93	[Образ олійний]	Дівчинка з голубом	Борсос	1000
94	[Образ олійний]	Портрет Малаховського	Автор невідомий XVIII в.	900
95	[Образ олійний]	Портрет Карвіцької	Автор невідомий XVIII в.	600
96	[Образ] акварельовий	Рибак	Сіхульський Казимир	400
97	[Образ акварельовий]	Сплав	Сіхульський Казимир	400
98	[Образ] олійний	Портрет невідомого	Автор невідомий	200
99	[Образ олійний]	Матер Божа	Автор невідомий церковне малярство XVIII в.	300
100	[Образ олійний]	Порт	Автор невідомий XVIII в.	350
101	[Образ олійний]	Ікона	Автор невідомий XVIII в.	350
102	[Образ олійний]	Ікона	Автор невідомий XVIII в.	350
103	[Образ] пастельовий	Портрет невідомого	Автор невідомий XVIII в.	350
104	[Образ пастельовий]	Портрет невідомої	Автор невідомий XVIII в.	350
105	[Образ пастельовий]	Портрет копія з Рубенса	Автор невідомий XVIII в.	450
106	[Образ пастельовий]	Портрет копія з Рембранта	Автор невідомий XVIII в.	500
107	[Образ пастельовий]	Портрет невідомої	Автор невідомий XVIII в.	300
108	[Образ] олійний	Наполеонівські війська	Хелмінський	400
109	[Образ] пастельовий	Натюрморт	Косміаді	50
110	[Образ] пастельовий	Квіти	Косміаді	100
111	[Образ] пастельовий	Квіти	Косміаді	50
112	[Образ] пастельовий	Коні у водопою	Російський невідомий художник	200
113	Скульптура бронза	Жінка	Невідомий німецький автор	600

114	Скульптура бронза	«Lit Blas»	Невідомий французький автор	200
115	Скульптура бронза	Чумак	Невідомий український автор	200
116	Скульптура мрамор	Копія грецької скульптури	Автор невідомий	200
117	Скульптура мрамор	Копія римської скульптури	Автор невідомий	200
118	Скульптура мрамор	Копія римської скульптури	Автор невідомий	150
119	Скульптура мрамор	Копія скульптури Цецилії Мателії	Автор невідомий	100
120	Скульптура мрамор	Копія скульптури Сократа	Автор невідомий	200
121	Скульптура мрамор	Копія римської скульптури	Автор невідомий	150
122	Скульптура мрамор	Лев	Французький невідомий автор	150
123	Скульптура дерево	Барокова скульптура	Автор невідомий	400
124	Скульптура дерево	Барокова скульптура	Автор невідомий	400
125	Скульптура дерево	Барокова скульптура	Автор невідомий	300
126	Скульптура дерево	Барокова скульптура	Автор невідомий	300
127	Скринка	Барокова скринка	Автор невідомий	500
128	Скринка	Інкрустована скринка	Автор невідомий	300
129	Скринка	Інкрустована скринка	Автор невідомий	250
130	Годинник	Вісаський годинник Емпір	Автор невідомий	500
131	Ваза бронза	Бароко	Автор невідомий	400
132	Ваза фарфор	Китайська	Автор невідомий	500
133	Ваза фарфор	Китайська	Автор невідомий	450
134	Ваза глина	Китайська (імітація)	Автор невідомий	30
135	Ваза глина	Китайська (імітація)	Автор невідомий	30
136	Миска фарфор	Китайський фарфор	Автор невідомий	500
137	Ваза фарфор	Копенгаген	Автор невідомий	100
138	Ваза фарфор	Копенгаген	Автор невідомий	100
139	Ваза фарфор	Копенгаген	Автор невідомий	60
140	Ваза алебастр	Копенгаген	Автор невідомий	50
141	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	150
142	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	150
143	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	200
144	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	200
145	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	100
146	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	100
147	Ліхтар бронза	Емпір	Автор невідомий	100
148	Ліхтар срібло	Емпір	Автор невідомий	200
149	Ваза алебастр	Емпір	Автор невідомий	40
150	Годинник бронза	Англійський	Початок XIX віку	300
151	Годинник бронза	Німецький	Початок XIX віку	350
152	Ліхтар фарфор	Саксонський	XVIII вік	150
153	Ліхтар фарфор	Саксонський	XVIII вік	150
154	Тарілка фарфор	Баранівка	XVIII вік	60
155	Тарілка фарфор	Англійська	XVIII вік	50

156	Тарілка фарфор	Англійська	XVIII вік	50
157	Вазка фарфор	Англійська	XVIII вік	100
158	Фігурка фарфор	Саксонська	XVIII вік	150
159	Фігурка фарфор	Саксонська	XVIII вік	200
160	Тарілка фарфор	Вієнська	XVIII вік	100
161	Тарілка фарфор	Вієнська	XVIII вік	100
162	Куфель фарфор	Німецький	XIX вік	60
163	Куфель фарфор	Німецький	XIX вік	60
164	Тарілка фарфор	Сербська	XVIII вік	150
165	Тарілка фарфор	Сербська	XVIII вік	150
166	Фігурка фарфор	Сербська	XVIII вік	200
167	Тарілка фарфор	Китайська	Автор невідомий	100
168	Мисочка фарфор	Китайська	Автор невідомий	60
169	Мисочка фарфор	Китайська	Автор невідомий	60
170	Табакерка фарфор	Вієнська	XVIII вік	50
171	Ткань	Вієнська	Французька XVIII вік	300
172	Ткань	Вієнська	Східна	100
173	Столик	Інтарзія	Італійська	200
174	Диван	Емпір	Італійська	200
175	Крісло	Емпір	Італійська	100
176	Крісло	Емпір	Італійська	100
177	Крісло	Емпір	Італійська	100
178	Крісло	Емпір	Італійська	100
179	Столик -арх	Емпір	Італійська	100
180	Крісло	Емпір	Італійська	60
181	Крісло	Емпір	Італійська	60
182	Крісло	Емпір	Італійська	60
183	Крісло	Емпір	Італійська	60
184	Крісло	Емпір	Італійська	70
185	Крісло	Емпір	Італійська	70
186	Крісло-арх	Емпір	Італійська	50
187	Крісло-арх	Емпір	Італійська	50
188	Крісло дуб і шкіра	Емпір	Італійська	60
189	Крісло дуб і шкіра	Емпір	Італійська	60
190	Крісло дуб і шкіра	Емпір	Італійська	50
191	Крісло дуб і шкіра	Емпір	Італійська	50
192	Крісло дуб і шкіра	Емпір	Італійська	50
193	Диван	Бідермаєр	Італійська	150
194	Крісло	Бідермаєр	Італійська	50
195	Крісло	Бідермаєр	Італійська	40
196	Крісло	Бідермаєр	Італійська	40
197	Крісло	Бідермаєр	Італійська	30
198	Крісло	Бідермаєр	Італійська	40

199	Крісло	Бідермаєр	Італійська	30
200	Шафа дуб	Данціг	XVII в.	6000
201	Шафа інкрустована	Кольбушов	XVII в.	4000
202				
203	Колиска	«Дзжакой»	Початок XIX в.	100
204	Ліжко	Французька	XVII в.	1000
205	Письмовий стіл	Французька	XVII в.	500
206	Умивальник	Французька	XVII в.	500
207	Чучело буйвола	Французька	XVII в.	50
208	Чучело ведмедя	Французька	XVII в.	50
209	Чучело вовка	Французька	XVII в.	50
210	Чучело свині	Французька	XVII в.	50
211	Чучело свині	Французька	XVII в.	50
212	Чучело кабана	Французька	XVII в.	50
213	Роги лося	Французька	XVII в.	50
214	Роги буйвола	Французька	XVII в.	50
215	Роги буйвола	Французька	XVII в.	50
216	Роги ан	Французька	XVII в.	50
217	Роги	Французька	XVII в.	50
218	Роги оленя	Французька	XVII в.	50
219	Письмовий стіл	Французька	XVII в.	30
220	Стіл з суконним покриттям	Французька	XVII в.	40
221	Стіл дубовий	Французька	XVII в.	50
222	Крісло			50
223	Крісло			15
224	Стіл до креслення			100
225	Мольберт з доской			20
226	Мольберт з доской			10
227	Мольберт з доской			10
228	Мольберт з доской			10
229	Мольберт з доской			10
230	Стіл круглий дубовий			30

Директор музею
5/XII. 41 р.

ДАРО ф. Р-33, оп.1, спр, 9, арк. 5-10 зв

№8

Листа штатних працівників Міського Музею і Бібліотеки в Рівному. 1942 р.

168

Штатні працівники Музею і Бібліотеки в Рівному 1942 р.				Рік	Вік	Зарплата	Відп.	%	%	Примітка
№	Підрозділ	Становище	Середн. зарп.	1942	1941	1942	1941	за зарп.	за зарп.	
1.	Мушкетерський	директор	висше. упр.	1942	31940	2000	10	20%	10%	
2.	Бібліотекар	бібліотекар	середн.	1942	21400	4	2	-	-	Бібліотекар
3.		бібліотекар	середн.				10			Бібліотекар
4.		лаборант	середн.				10			Лаборант
		бібліотекар					10			Бібліотекар

м. Рівне
20 грудня 1942 р.

Директор Музею і Бібліотеки
в Рівному
про. Савицький

ДАРО ф. Р-33, оп.12, од. зб.9, арк. 5-10 зв

№9

Повідомлення про відкриття музею Рівному.
Часопис «Волинь» від 3 грудня 1942 р.

3 грудня 1942.

МУЗЕЙ У РІВНОМУ

Дирекція Міського Музею в Рівному, вул. Короленка 6, повідомляє Шановне Громадянство, що згідно дозволу Пана Гебінс-комісара в Рівному, відкритий Музей дня 4.XI б.р для відвідування громадянством і школами від год. 10—12 щоденно. Вхід 1 карбованець.

Рівночасно Дирекція Міського Музею і Бібліотеки в Рівному висловлює щирі подяки жертводавцям, які своїми пожертвами експонатів спричинились до збагачення та поширення музею й бібліотеки. Спеціальну подяку складається: пану О. Левчуку, о. Настоятелю і Церковній Управі с. Понесеня, с. Хотин, Аристеа, Городка. Пана: Шахрачукомі і Цовгому з Мал. Житиня, Селецькому в с. Городок, Буткевичу Леоніду селя Козак, Корецького району, Силину Василю с. Копитів, Проф Сасюкові Василеві с. М. Житин, Куйбіді Івану з Рівного, та Відулі Івану з Вережан за грошеву офіру (40 крб.) та іншим жертводавцям. Просимо Шановне Громадянство і надалі не забувати про Рівенський Музей та по можливості складати свої пожертви і тим допомагати в його поширенні наукової праці над історією нашого краю.

№10

Відпис гебітскомісара Беєра
міській управі в Рівному у справі музею і бібліотеки.
19 січня 1943 р.

В І Д П И С .

Рівне, дня 19.1.1943р.

12

Гебітскомісар в Рівному.
Акт.: IV/2

Д о

Міській Управи

в Р і в н о м у . -

В справі Музею і Бібліотеки
до відома від 15.1.43.

Справоздання про створення Музею і Бібліотеки я прийняв до відома. З про-
тавлених пропозицій дозволяю наступне:

- 1/. Переведення остаточної інвентаризації маючихся книжок. Відокремити всю
советську й жидівську літературу, яка заборонена. Коли тільки скінчить-
ся відокремлення, яке є під наглядом Уповноваженого, треба повідомити
мене.
- 2/. Бібліотека може бути відкрита, як випозичальня книжок. Я погоджуюся на
спорудження читальні.
- 3/. Дозволяється набування нових книжок. В цій цілі треба опис набуваних
книжок представити і подати їх ціни. Це, звичайно, під заложенням, що
такі книжки взагалі можна набути.
- 4/. Меблів для випозичення музею не маєтня. Я, однак, погоджуюся для
закупу необхідно потрібних меблів від третіх осіб, або на виготовлення
їх в місті.
- 5/. Збірка нових музейних експонатів може біжучо переводитися.
- 6/. Я погоджуюся на створення Ботанічного Відділу.
- 7/. Створення прогульового відділу є завчасне й недоцільне. Воно не доз-
воляється.
- 8/. Проведення дальших розкопок може наступити тільки в згоді з Планом Ге-
нералькомісаром.
- 9/. Приготовлення виставки про Рівненську округу, яка мусила б, власиво,
обіймати всю працю округи також з господарського огляду, дозволяю.
До приготовлень треба уповноважити відповідну особу.
- 10/. Дозволяється прийняття одного наукового працівника для Музею /група IV/
і одного помічника для бібліотеки /група VI/.

Гебітскомісар:

підп.: Др. Беєр.

№11
Стаття про Рівненський
музей в часописі
«Костопільські вісті»
від 20 червня 1943 р.

ВІСТІ

3

Що каже музей.

Те, що було, знаємо, кажуть звичайно люди. Не знаємо того, що буде. Не завжди так. Не всі також знають те, що було. Більше тих, що якраз не знають, що було і не завжди тим цікавляться. Що було за часів наших батьків, діда, що було кілька століть перед нами...

А знати бодай у загальному потрібно і практично. Кожному громадянину, хто б він і де б він не був. Що було, що діялось на нашій землі, які там люди жили, чим цікавились... Тож потрібно жити не тільки тим, що тепер, хвилиною, а й тим, чим жили наші предки, це є необхідним. Це значить — мати своє коріння в минулому, і чим воно сильніше, довше, глибше, тим і дерево нашого життя певно і здоровіше.

Можливо ці слова і зайві. Нічого нового цим не сказано. Всі і без того знають, що так є... Але все таки хочеться щось подібне казати. Хай буде...

Про те, що було на Воллі, дещо скаже нам музей у Рівному. Старий, непоказний назовні будиночок. В середині кілька кімнат наповнених то книгами, то паперами, а кілька з них нагадують дійсно музей. І доба крем'яна і ще далі в глиб віків до часів мамонта, іхтіозаврів, мастодонтів... Розкидані по просторах нашої землі городища дують для цього багато матеріалу. Тут проходило життя, тут жили, боролись, тут думали і творили.

Віки йшли наперед. Будувались храми, захищалося віру предків, певно і твердо стоялось на межі двох світів, зв'язуючи Схід з Заходом. Сліди татарщини, що нагадували вихор, який замітає з поверхні землі усе живе... Але життя не зупинялось. Ми тут жили, ми тут знов і знов закладали свої осередки, біда яких кували метал, обрали землю, оплілювали її, відбудовували руїни, торгували з цими і тими... І кров лилась за те, щоб нас шанували.

Музей говорять про те, що маємо в надрах нашої землі. Мінерали, метали, рослинність і звіриництво. Ось вам зразки базальту чорного, ось знов глиби граніту, там всілякі глини, порцелянова, гончарська... Породи різних земних верств... Вкопалися і оками янїлості, сліди прїсторї, коли всі ці місця якривали води морів...

Були рослини різноманїтнї здобили по всі віки цю нашу праданню землю. Бори й луки, поли і болота, ріки і озера — все то було, росло, цїло... Так говорять нам і те, що зібрано старанною людською рукою в цих скринях

кімнатах.

Звіриництво і птахи... Просторі і темні наші ліси в минулому давали щедрий прїтвлок всьому тому. Чи це були роги оленя, чи голова тура, чи зуби якогось допотопного звіря, чи безліч інших більших і менших звірат — все це дуже проречисто промовляє нам до душі. Те саме з птахами. Бачите, що ще не так давно покинули нас деякі горді представники пташиного світу. Про орла ми співали хіба в піснях, а була час, коли вони гордо кружляли у деяких місцевостях нашого краю... Та й тепер ще маємо досить пташав. Наші поліські тетерева, глухарі, наші бузьки, наші лісні шулики, дятли та круки... Безліч їх менших і більших по лісах, гаях, полях та болотах. Жували, чапалі, дикі гуси та дикі качки, лебеді та чайки ще й сьогодні часто зустрінете на тих місцях, де ще більше водного простору...

Дещо історії також знайдете в музеї. Портрети правлячих родів, речі домашнього вжитку, меблі, озброєння... Все це лежить на своїм місці з певною вказівкою тут між цими стїнами. А була час, коли ось на цьому просторі ліжка — різбленому і шпильковому — відпочивали якісь люди, спали, вмирали, рились... У тїх колясках виколювалися якісь Потоцькі. На тих столиках писалися листи, документи... У тїх скриньках ховалися дорбгоціннїсть, тїм грішми вели торгівлю, там знаряддя писали, воявали, виробляли щось потрібне для життя.

А ось знов книги... Завжди зворушують вони кожного, хто має фантазію, одним своїм виглядом. Якісь там роки писані по-слов'янськи чи римськи... П'ятнадцяте, шістнадцяте столїття... Безліч рук брало їх, перегортало, безліч очей бачило ті невідомі на пожиттєвому наперї літери. Календарі, прїсторї грамоти на пергаменті з великими восковими печатами... Все це, кожен предмет, щось вам каже, оживає в уяві, наводить на нову думку, викликає барвні, нові життя і краси картини того, що було і що відступило в тїнь, звідки ніщо не вертається. Але ми, ми і кожна людина що живе, не вдоволяється вимогою неаблаганного часу, що відходить. Ми стримуємо його, чїпляємось за його рештки, прїтягаємо з небуття назад, щоб на його підставі, на його основах творити... Творити нове, сучасне, потрібне... Творити заліквітні, з яких виростає щїлїсть всього, що нас оточує... Творити, любов, мудрість і честь...

М. К.

Людмила Шлапак

**РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ.
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ
(1944-1975 pp.)**

Сьогодні Рівненський обласний краєзнавчий музей один з найбільших та провідних музейних закладів в Україні [1]. При активній участі науковців музею створювалась та успішно функціонує мережа музейних закладів в області. Це найстаріші — Острозький та Дубенський історико-культурні заповідники, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», наймолодший — Культурно-археологічний центр «Пересопниця», 11 районних та міських музеїв, 195 музеїв недержавної форми власності, з них 31 «Народний» [2].

Рівненський обласний краєзнавчий музей — провідний музейний заклад області. У даній статті пропонуємо згадати шлях, який пройшов колектив музею у повоєнний період.

2 лютого 1944 р. місто Рівне було звільнене від німецько-фашистських загарбників військами 1-го Українського фронту під час Луцько-Ровенської бойової операції [3]. А вже в кінці лютого 1944 р. створюється Рівненський історико-краєзнавчий музей [4]. Рішенням Рівненського обкому Компартії України від 30. 08. 1944 р. для музею виділяється у центрі міста просторий 11-кімнатний особняк, побудований у 1912 р. з флігелем. Адреса музею: вул. Червоноармійська 33 (нині вул. Симона Петлюри) [5].

Директором музею був призначений Іван Миколайович Дубовський, який працював у Рівненському музеї з 1939 р. У 1945 р. в штаті музею було 9 чоловік, з них 2 наукових співробітники, бухгалтер, секретар-машиністка, завгосп-столяр, 2 прибиральниці, сторож-пічник [6].

У 1944 р. колектив музею працював над створенням виставок «Звірства німецьких окупантів у Рівному» та «Боротьба партизан Рівненщини за свою Батьківщину» [7]. Наступного 1945 року налагодили роботу музею, впорядкувати фонди допомагали науковці Чернігівського історичного музею. Куратором був досвідчений музейник Олександр Олексійович Попко [8].

Протягом року в музеї активно проводилась активна науково-збиральницька робота «по гарячих слідах» для створення своєї експозиції, а також, для республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» [9]. Одночасно ремонтувалось приміщення музею, створювались експозиційні зали, виготовлялось музейне обладнання.

У 1945 р. розпочалась робота по створенню Дубенського та Острозького районних музеїв, починається впорядкування пам'ятників культури та старовини [10].

У 1946 р. була завершена робота по побудові музейної експозиції Рівненського краєзнавчого музею [11]. Гостинно були відкриті двері для його відвідувачів. Створенні: вступний розділ, відділ природи, відділ археології, розділи про перебіг подій Великої Вітчизняної війни на Рівненщині, про партизанський рух у краї, декілька пересувних виставок [12].

В музеї вже працювало 13 працівників. В ті часи експозиція музею була єдиним джерелом інформації з історії України і тому був великий інтерес до її змісту. Лише за один місяць січень-лютий 1946 р. в музеї було продано 325 вхідних квитків [13].

У 1949 р. було проведено 10 відряджень в Дубно та Острог, де створювались районні краєзнавчі музеї, 11 експедицій по дослідженню мінеральних джерел, дюнных поселень, давніх стоянок на Горині, покладів бурого вугілля, місць битв військ Петра І, палеолітичні експедиції в південні райони області, дослідження старого Корця. Для створення експозиції з етнографії закуповувався старовинний народний одяг, знаряддя праці, предмети побуту [14].

Цього ж року звільнились з роботи Дубовський І. М. та Панек Й. Ф. — досвідчений природодослідник та автор експозиції по природі краю [15].

Традиційно невеликий штат наукових працівників музею, крім проведення екскурсій та читання лекцій, виконував багато доручень відділу пропаганди та агітації обкому КП України та обласного управління культури.

У 1949 р. проводився капітальний ремонт будівлі музею, виготовлення обладнання під музейну експозицію, реставрація картин, виготовлення 6 чучел, збір та перевезення корисних копалин.

В 1960 р. вже працював Дубнівський районний краєзнавчий музей як філіал Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Як бачимо, перші післявоєнні роки були найважчими в роботі обласного краєзнавчого музею. В складних умовах відбудови зруйнованої війною Рівненщини, невеликий колектив музею зумів створити цікаву експозицію, приймати юних відвідувачів, проводити масові культосвітні заходи.

Але практика показала, що в будівлі музею дуже мале фондове приміщення (25 кв. м.), немає службової кімнати наукових працівників, під бібліотеку, і що найголовніше, — відсутні приміщення під нові експозиції по історії радянського суспільства. Про ці недоліки адміністрація музею постійно інформували органи управління з проханням віднайти у місті більш простору будівлю.

У 1960 р. у фондах музею вже був 14631 експонат, в експозиції знаходилося 8036 музейних предметів, протягом року надійшло 452 експонати [16]. Музей відвідало 7713 чоловік, переважно учнівської молоді. Проводилися оглядова та тематичні екскурсії: «Історія м. Рівне», «Князівська Русь», «Рівненський період життя В. Г. Короленка», «Партизанський рух на Рівненщині в роки Великої вітчизняної війни», «Дарвінізм і мічурінське вчення». Працівники музею протягом року надали 98 письмових та усних консультацій.

В 1960 р. директор музею О. П. Молчанов видав книгу про Олеко Дундича та про місто Рівне.

На початку 1960 р. Міністерство культури України видало наказ № 2 від 09.02 «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», який зобов'язував керівників музеїв переглянути експозиції і доповнити їх матеріалами про досягнення радянської економіки, науки, культури, технічного прогресу в СРСР, про передовиків та новаторів виробництва [17]. Цей документ став головним орієнтиром в роботі музеїв України на найближчу перспективу, втілення його в життя перетворювало музейних наукових працівників у «бійців ідеологічного фронту», а музеї ставали авангардом комуністичної пропаганди на найближчу перспективу.

В 1960 р. Міністерство культури перевірило роботу Рівненського обласного краєзнавчого музею. Було рекомендовано удосконалити розділ про Велику вітчизняну війну, зокрема висвітлити визвольну місію і героїчні бої радянських військ, показ воїнів-героїв, що відзначилися в боях за визволення Рівненської області [18].

В жовтні 1960 р. був проведений 5-ти денний республіканський семінар на базі Чернівецького краєзнавчого музею. Були присутні представники 51 музею України. Розглядалось питання створення експозицій радянського суспільства, активізації науково-збиральницької роботи по цій темі, вдосконалення екскурсійної та лекційної роботи [19].

1963 р. став доленосним в історії Рівненського обласного краєзнавчого музею: на роботу прийшов молодий 31-однорічний Гурій Васильович Бухало. Досвідчений педагог з 12-ти річним досвідом роботи з дітьми, був прийнятий на посаду ст. наукового співробітника у відділ історії, згодом став завіду-

ючим відділом. За 8 років роботи на цій посаді він тричі перебудовував експозицію, постійно її доповнював новими експонатами. Вимогливий до себе, він був вимогливим і до своїх колег і швидко став інтелектуальним лідером в невеликому музейному колективі.

Через рік у 1964 р. в музей проходить працювати на посаду ст. наукового співробітника 50-ти річний Василь Якович Сидоренко — ветеран Великої вітчизняної війни, визволитель м. Рівне від німецько-фашистських загарбників. Разом із Бухалом Г. В. вони постійно удосконалювали експозицію по Великій вітчизняній війні та партизанському руху в краю.

Середина 60-х рр. у музейній роботі був час коли, виконуючи вказівки керівних партійно-радянських органів, створювались музейні кімнати та куточки: Ленінські зали, атеїстичні, бойові та трудової слави. Робота ця проводилася на громадських засадах краєзнавчим активом на місцях. Музейники надавали методичну та практичну допомогу, теж на громадських засадах. Велика їх кількість не могла компенсувати низьку якість нашвидкоруч створених експозицій.

В 1963 р. у фондах Рівненського краєзнавчого музею вже було 14516 експонатів, з них в експозиції 2832, протягом року надійшло 573 предмети.

В музеї в цей час працювало 15 чоловік, в тому числі 7 наукових співробітників. Протягом року музей відвідало 20467 чоловік, в тому числі 10451 екскурсантів, проведено 412 екскурсій (по 61 екскурсії на одного наукового працівника), прочитано 25 лекцій, організовано 11 виставок за межами музею [20].

У наступні роки рівненські музейники працювали над створенням музею М. Островського в с. Вілія Острозького району та музею-заповідника «Козацькі могили», який було відкрито у вересні 1965 р. в приміщенні колишньої дзвіниці [21].

Наказом обласного управління культури № 190 від 10. 06. 1965 р. при обласному музеї створено науково-методичну раду. Цього року було затверджено «Положення про музейний фонд СРСР». В 1966 р. міністерство культури України від 30.05 затвердило «Положення про провідний музей», за яким обласні краєзнавчі музеї стали науково-методичними центрами з питань краєзнавства та музейної справи в своїх регіонах [22]. Цього ж року Міністерство культури видає наказ № 245 від 29 листопада «Про дальший розвиток мережі народних музеїв та поліпшення їх діяльності» [23]. Наступного року створюється методичний відділ при обласному музеї, теж на громадських засадах, для надання практичної допомоги аматорським музеям. В липні 1967 року в штат музею вводиться посада ст. на-

укового співробітника для координації діяльності народних музеїв та надання їм методичної допомоги. Першим на цій посаді працював досвідчений музейник Киян Е. Ф. Пам'яткоохоронною роботою займався ст. н. співробітник Барна Ф. П. [24].

Початий в середині 60-х рр. «бум» по створенню громадських музеїв в Україні, який тривав до кінця 80-х рр., приніс значну шкоду розвитку музейної справи в країні і став яскравим прикладом радянсько-комуністичної рапортоманії. Масове збирання старожитностей, відсутність їх обліку, створення примітивних експозицій у незахищених приміщеннях, сприяли формуванню в країні напівлегального ринку торгівлі антикваріатом.

Починаючи з середини 60-х рр., при обласному музеї щорічно працюють виїзні експозиції авто-музею та вагон-музею. Теми виставок були: до ювілеїв Великої Жовтневої соціалістичної революції, річниць визволення Рівненщини від німецько-фашистських загарбників, возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР, а також, на атеїстичну тематику. В 1966 р. з 15 березня по 5 квітня працював вагон-музей з пересувною виставкою про боротьбу трудящих краю за Радянську владу. Побував він на всіх станціях північних районів області. Відвідало її 12 тисяч екскурсантів [25].

В 1969 р. Рівненському обласному краєзнавчому музею виповнилось 25 років. Його експозиція розміщувалась у 13-ти невеликих залах, які займали площу 279,62 кв. м. Під відділ історії радянського періоду було відведено 6 кращих залів, площею 162 кв.м, відділ природи розміщувався у 3-х залах [26]. За останні 3 роки (1965–1968) музей зібрав понад 2,5 тисячі експонатів, з яких близько 2 тис. радянської доби. У фондах було 13468 експонатів з них в експозиції 4981.

Протягом року музей відвідало 31129 відвідувачів, проведено 645 екскурсій для 19334 екскурсантам. В музеї прочитано 65 лекцій, поза музеєм-253. Організовано 12 виставок в музеї, поза музеєм 15. В цей час в музеї вже працювало 19 працівників, з них наукових 9 [27].

Напередодні 25-річчя музею, Г.В. Бухало зібрав матеріали по його історії та надрукував нарис. Завдяки йому ми знаємо прізвища перших керівників та наукових працівників музею: Дубовський І. М., Харитонов Б. П., Кордюмов, Сушко О. Й. Мирончук Т. З., Молчанов О. П., Торкунов Г. О., Шмелева Л. В., Шкулета І. П., Гапончук Г. У. Науковими працівниками працювали: Смоляров В. П., Кордюмова Л. Г., Солімчук (Волкова) О. П., Деревець В. П., Дацков А. І., Лукашевич Г. А., Кашук О. М., Романенко М., Міщенко Т. А., Баранова, Фоменко Л. В., Внук З. П., Підгорна К. У. [28].

Перша половина 70-х рр. була сповнена цікавої роботи: наукові працівники музею збирали етнографічні предмети в усіх районах області для музею під відкритим небом у с. Пирогово Святошинського району Київської області, в якому в мініатюрі представлені всі регіони України, в тому числі Волинь та Полісся.

У 1970 р. була повністю перебудована експозиція відділу історії у відповідності з вимогами керівних органів. Вона стала відзначатись «ідейністю та партійністю» [29]. Щорічно працівники музею обслуговували вагон та авто-музей, працювали в робочій групі тому «Ровенська область» (Бухало Г. В., Сидоренко В. Я., Нікольченко Ю. М.), працювали над створенням Сарненського краєзнавчого музею, відкритого у 1973 р.

В 1972 р. в музеї створили відділ релігії та атеїзму. Почалась робота над створенням музею у колишньому Свято-Воскресенському соборі.

У 1974 р. завершилась робота по створенню меморіальних музеїв-квартир М. І. Кузнецова у Рівному та М. Т. Приходька у Здолбунові. Активно створювались громадські музеї. На початку 70-х рр. їх було 50, з них 13 — ленінські зали [30].

В цей час в м. Рівному на вулиці Кавказькій споруджувалась нова адміністративна будівля в яку згодом переїхали Рівненський облвиконком та обком Компартії України, а будівлю колишньої Рівненської реальної гімназії було вирішено передати Рівненському обласному краєзнавчому музею.

Почалась нова доба в його історії.

Джерела та література:

1. Річний статистичний звіт Рівненського обласного краєзнавчого музею за 2017 рік
2. Річний статистичний звіт Рівненського обласного краєзнавчого музею за 2017 рік
3. Історія міст і сіл УРСР.— К.: АН УРСР, 1973.— С. 90.
4. Держархів Рівненської області. (далі ДАРО).— Ф.Р-562, оп.2, спр.1, арк. 3
5. ДАРО.ф-Р-562. оп.2, спр.1; 29,38
6. ДАРО.ф-Р-562. оп.5 спр.1;2
7. ДАРО.ф-Р-562. оп.5. спр.1;3
8. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.1;7
9. ДАРО.ф. Р-562. оп.2. спр.1;66
10. ДАРО.ф. Р-562. оп.2. спр.1;15
11. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.1;87

12. ДАРО.ф.Р-562. оп2. спр.1;125	22. ДАРО. ф.Р-562. оп.2. спр.21;38
13. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.1;91.	23. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.21;40
14. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.10;8	24. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.21;1-3
15. ДАРО.ф-562. оп2. спр.10; 187,190	25. ДАРО.ф.Р-562.оп.3.спр.70;1-3
16. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.5;13;	26. ДАРО.ф.Р-562.оп.2; спр.34;101-10
17. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.3; 72	27. ДАРО.ф.Р-562.оп.2.спр.37;3
18. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.3;73	28. ДАРО.ф.Р-562.оп.3. спр.108;13
19. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.3; 53-59	29. ДАРО.ф.Р-562.оп.3 спр.137;1
20. ДАРО.ф.Р-562. оп.2. спр.12;1	30. ДАРО.ф.Р-562.оп.3.спр.114;1-4
21. ДАРО.ф.р-562. оп.2. спр.18.;12	

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

Олександр Булига

ОГЛЯД ВИДАНЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ У КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Культурна спадщина Волині є складовою частиною історичного надбання наших предків. Значна її частина пов'язана з минулим християнських церков, зокрема, монастирів. Церква, будучи невід'ємною частиною суспільства, нерідко, брала на себе ті функції, виконання яких сьогодні є звичною прерогативою держави. Це стосується періоду середньовіччя та нового часу, коли за стінами монастирів, скитів та братств розвивалась освітня та видавнича справа, творились національні набутки та святині. Те, що залишилось з минулих часів і вдалось зберегти, його вартість сьогодні важко переоцінити. Це архітектурні ансамблі, рукописні праці, літописні зводи, стародруки, твори живопису, скульптури, ювелірні речі тощо. Сьогодні чисельні скарби християнської культури знаходяться у музеях, бібліотеках, приватних колекціях і являються свідками суспільного поступу та безцінним джерелом історичного розвитку. Волинська земля була причетною до творення цих визначних пам'яток християнської культури, тому не випадково саме тут зберігається значна їх частина.

Чільне місце посеред фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) належить історико-церковній колекції, у якій, зокрема, представлено різноманітну друковану продукцію, що видавалась в Острозі, Дермані, Львові, Києві, Новгород-Сіверському, Москві, Варшаві та інших містах і містечках Європи від кінця XVI ст. Найбільшу кількість друкованих матеріалів церковного походження становлять друки Почаївського Свято-Успенського монастиря. Друкарня цієї чернечої обителі розпочала свою роботу на початку тридцятих років XVIII ст. У той час монастир перебував у юрисдикції Уніатської Церкви (з 1712 р.).

Згідно привілею короля Августа II від 18 жовтня 1732 року, Почаївський монастир отримав право на відновлення друкарні і видавництва книг «*dialectem Ruskim, Polskim y Latinskim*» [5, арк.1]. «Право на відновлення» можна пояснити тим, що ще у 1618 році у Почаївській обителі була видрукувана книга «Зерцало Богословія» мандрівним друкарем Кирилом Транквіліоном Ставровецьким. Саме цей факт, найімовірніше, спричинив відповідне формулювання у королівському привілеї. За час існування друкарні (до 1918 року) у монастирі побачила світ велика кількість друків, переважну більшість яких становить літургійна література, збірки проповідей, релігійних пісень та молитов. Необхідно відзначити, що у цей період монастир змінив свою конфесійну приналежність. 1831 р. Почаївська обитель повертається у юрисдикцію Православної Церкви [4, с. 206].

Найбільш активно почаївська друкарня працювала в першу добу свого існування. Уніатські друки музейної збірки також переважають православні видання, у відповідності сорока п'яти книг до шістнадцяти. Посеред цих видань необхідно виділити «Служебник» (має два титули, один з них позначений 1734, другий — 1735 р.). У музеї зберігається два екземпляри цього видання 1734 р. [9]. «Служебник содержаш в себі по чину святія восточния церкви літургію иже в святых отца нашего Іоанна Златоустого и прочая і іерейская служенія...» є першою книгою стаціонарної монастирської друкарні. Окремі дрібні друки видавались у Почаєві ще на початку тридцятих років XVIII ст. Це проскомідійний листок, пісні на честь ігумена Іова Желіза та пастирські послання Луцького єпископа Феодосія Лубенецького-Рудницького [6, с. 463]. Саме

з посвятою Рудницькому, який до 1730 року був настоятелем Почаївського монастиря, а перед тим ректором Гошанської школи, було видано «Служебник» 1734 року. Обумовлено це тим, що саме єпископ Феодосій, разом з своїм наступником на посаді ігумена Почаївського монастиря, домоглися права відкриття друкарні.

Почаївські василіанські друки, із збірки РОКМ, у переважній більшості — це богослужбові видання, надруковані церковно-слов'янською мовою. Проте у монастирській друкарні виходили й україномовні книги «славенским руским языком», «щоб вигідніше було з них свойственным языком руським народ научати» [1, с.55]. В музеї зберігається два таких видання «Народовещаніє или слово к народу ка-фалическому» (1768) [10] та «Науки парохіальніє» (1792) [11]. «Народовещаніє...» крім вказаного року видавалось ще тричі (1756, 1765, 1778). Цей твір є помітним явищем української літератури і належить до числа ораторської та повчальної прози. Видання 1768 року готував до друку почаївський ієромонах Анатолій Водзінський. Україномовні видання почаївської друкарні вирізняє те, що на відміну від інших творів тогочасних друкарень на теренах України, вони виходили українською літературною мовою.

Почаївські друки уніатського періоду відзначаються високим рівнем поліграфічного виконання. Вони прикрашені гравюрами відомих митців того часу Іосипа та Адама Гочемських, Федора Стрільбицького, Івана Филиповича, Федора Охримовського та інших відомих граверів [16, с. 101].

Помітним є досягнення почаївських майстрів у декоративному оздобленні. Їх заставки, кінцівки та художні ініціали належать до найкращих надбань українського книжкового мистецтва XVIII ст. [3, с. 248]. «Наприкінці XVIII ст., — зазначає Г. Логвин, — в оздобленні почаївських друків певне місце посідають офорти. Деякі з них виникли під впливом офортів Рембранта та його послідовників» [7, с. 110].

Таким прикладом високого мистецького рівня є зокрема книги з фондової збірки РОКМ: «Служебник» (1791) [12], «Трефалогіон» (1777) [13], «Апостол» (1783) [14], «Євангеліє» (1780) [15].

Книги нашої музейної колекції, що виходили у Почаївській друкарні після 1831 року, кількісно та якісно поступаються своїм попередникам. Усі вони (16 одиниць зберігання) являються богослужбовими виданнями. Таке, здавалось би, нелогічне співвідношення — збереження більшості давніх книг можна розглядати, факт того, що монастирська друкарня найбільш плідно працювала у період юрисдикційної приналежності Уніатській Церкві.

Посеред почаївських друків православної доби необхідно відзначити майже повну музейну колек-

цію часопису «Волинські Єпархіальні Відомості», що спочатку виходив в Кременці, пізніше в Почаєві та Житомирі. На його сторінках друкувалась значна частина історичних досліджень та розвідок, документальних матеріалів, присвячених минувшині Почаївського монастиря. Їх авторами були священники, ченці, студенти духовних навчальних закладів, миряни. Серед цих досліджень необхідно відзначити ті, що були присвячені питанню функціонування монастирської друкарні [8].

Посеред дрібних православних друків церковно-історичної колекції РОКМ, що побачили світ у монастирі у кінці XIX на початку XX ст. є окремі номери «Почаевского листка», «Бесплатное приложение к Почаевскому листку» та листівки політичної організації «Союз Русского Народа», осередок якого знаходився у Почаївській лаврі.

Переважна більшість почаївських друків потрапила до музею в результаті експедицій по храмах Рівненщини у сімдесяті — вісімдесяти роки XX ст., частина була закуплена або подарована, окремі екземпляри передані службою безпеки СРСР.

Безумовно, продукція почаївської монастирської друкарні, що зберігається в РОКМ, лише в певній мірі відображає розвиток книгодрукування Свято-Успенської лаври, ілюструючи зв'язок цього християнського центру з частиною Волинського регіону. Почаївські друки підтверджують, що Рівненщина — її християнські громади, окремі особи здобували духовний харч, який створювався на Горі Почаївській. Конфесійні рамки не стали перешкодою у тому, що богослужбова література видрукувана в уніатську добу і в майбутньому використовувалась у православних храмах.

Сьогодні, окрім РОКМ, почаївські друки зберігаються у багатьох інших зібраннях. Найбільша у світі збірка кириличних друків, що походять з Почаївського монастиря оо. Василіан зберігається у фондах Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (понад 1370 примірники — 162 видання). Значно скромнішими є інші колекції. Зокрема, фондова колекція музею книги Державного історико-культурного заповідника м. Острог нараховує 102 почаївські стародруки, Музею книги і друкарства України 61, збірка Національної історичної бібліотеки України нараховує 47 екземплярів. Також окремі примірники, що побачили світ у XVIII — початку XX ст. є надбанням інших музейних та бібліотечних зібрань, зокрема, Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ) [2].

Доробки почаївської монастирської друкарні активно використовуються у музеях України на виставках та в постійнодіючій експозиції. Частина

з них потребують реставрації, окремі екземпляри, збереженість яких є неповною, визначення точного датування. У зберігачів друкарської спадщини є достатньо проблем щодо збереження пам'яток, проте цінність створеного на протязі століть, зобов'язує донести до прийдешніх поколінь твори які є мистецькими та історичними шедеврами. Однознач-

но можна стверджувати, що колекція почаївських видань у збірці РОКМ та в інших зібраннях, поза усіляким сумнівом, є безцінним скарбом культурної спадщини. Почаївські друки, звичайно, ще будуть поповнювати музейні фонди, використовуватись дослідниками та займуть гідне місце в музейних експозиціях.

Джерела та література:

1. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. — Крем'янець на Волині, 1938. — 67 с.
2. Заболотна Н. В. Побутування почаївських кириличних стародруків на Волині XVIII — початку XIX ст. за пограничними записами (на матеріалах фондів Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського) // Актуальні питання культурології: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології. — Рівне, 2010. — Вип. 9. — С. 22–27; Почаївські стародруки в фондах НБУВ: електронний каталог / каталогізація та бібліографічний опис стародруків — Н. В. Заболотна (к. філол. н.), підготовка онлайн-публікації електронного каталогу — К. В. Лобузіна (к. техн. н.) // НБУВ [електронний ресурс]. — К., 2008 // www.nbuv.gov.ua/divisions/vsd/pochaiv/ec.html; Завгородня Г. А. Організація і огляд колекції слов'янських книг кириличного друку в Державній історичній бібліотеці України // Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України: Тези наукової конференції. — К., 1993. — С. 63–65; Булига О. Друкарня Почаївського Свято-Успенського монастиря. Аналіз видань із збірки Рівненського краєзнавчого музею // Роль християнства в утвердженні освіти, науки та мистецтва: історія, уроки, перспективи. Наук. зб. — Рівне, 2000. — С. 50–54; Костюк С. Стародруки Свято-Успенської Почаївської лаври у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї // Актуальні питання культурології: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології. — Рівне, 2010. — Вип. 9. — С. 35–37; Киреева Г. В. Евангелия Почаевской типографии в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. — Мінск, 2006. — Вип. 8. — С. 92–96; Литовченко А. Гравюри Почаївської друкарні з бібліотеки Київського Церковно-археологічного музею в збірці Національного музею історії України // Могилянські читання 2002. — К., 2003. — С. 288–293; Огнева О. Златогорський О. З історії друкованої Біблії України другої половини XVIII ст. // Сакральне мистецтво Волині. Матеріали 9-ої міжнародної наукової конференції. — Луцьк, 2002. — С. 117–118; Позіховська С. Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у зібранні Музею книги та друкарства м. Острога // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї: наук. зб. Матеріали XVI Волинської наук. істор.-краєз. конференції, присвяченої 65-річчю Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки. — Луцьк, 2005. — С. 33–34.
3. Запаско Я. Мистецтво книги. — Львів, 1971. — 311 с.
4. Іларіон Митрополит. Фортеця Православ'я на Волині Свята Почаївська Лавра. — Вінніпег, 1961. — 398 с.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф.231. — № 236. — 1 арк. (Грамота Августа II короля польського Почаївському монастирю на відновлення типографії та право видання книг, оригінал, 1732).
6. Ісаєвич Я. Василянські друкарні: Унів і Почаїв // На службі Кліо. 36. наук. праць. — Київ-Нью-Йорк-Торонто-Париж-Львів, 2000. — С. 460–468.
7. Логвин Г. Н. З глибин. Гравюра українських стародруків XVI–XVIII ст. — К., 1990. — 408 с., 516 іл.
8. Предметный указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальных Ведомостей, за первые двадцать лет их существования: Сентябрь 1867 — Август 1887. — Почаевская Успенская Лавра. — 256 с.; Указатель статей, помещенных в неофициальной части Волынских епархиальных ведомостей за второе двадцатилетие их существования (с сентября 1887 по декабрь 1907 года включительно). — Почаев, 1909. — 207 с.; Барановский С. Краткие исторические сведения о бывших на Волыни православных типографиях // ВЕВ, 1877. — Ч. Неоф. — № 18. — С. 783–784.; Осипов С. Почаевская типография до начала XVIII века // ВЕВ, 1907. — Ч. Неоф. — № 25–29. — С. 737–857; Почаевская типография и братство Львовское в XVIII веке // ВЕВ, 1909. — Ч. Неоф. — № 35–39. — С. 726–810.
9. Рівненський краєзнавчий музей (далі РКМ) VIII Д 2485; VIII Д 2129.
10. РКМ VIII Д 3270.
11. РКМ VIII Д 1710.
12. РКМ VIII Д 2488.
13. РКМ VIII Д 3158.
14. РКМ VIII Д 3311.
15. РКМ VIII Д 1664; VIII Д 1668; VIII Д 1822.
16. Ричков П. А., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. — Київ, 2000. — 136 с.

Олена Семенович

**ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ СКУЛЬПТУРИ
XVII — поч. XIX ст.
У ЗБІРЦІ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ***

Культова дерев'яна скульптура є яскравим явищем української мистецької спадщини. Поряд з іконами та творами декоративно-прикладного мистецтва вона була частиною художнього ансамблю храму.

Колекція дерев'яної скульптури XVII — поч. XIX ст. Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі РОКМ) була зібрана його працівниками під час наукових експедицій по обстеженню храмів Рівненщини.

Початок збірці сакральної скульптури було покладено у 1972 р., коли Рівненський краєзнавчий музей (далі РКМ) розпочав систематичне дослідження пам'яток сакрального мистецтва на території області.

Експедиції з обстеження храмів Рівненщини проводилися майже кожен рік аж до 1991 р. [1, 39].

Через історичні обставини на території краю скульптурні твори збереглися в незначній кількості, але збережені зразки, їхній сюжетний матеріал за-свідчують художню самобутність і неповторність української дерев'яної пластики.

За цей період (майже 20!!! років) музей поповнив свою колекцію понад 70 чудовими зразками дерев'яної різьби та скульптури, які не достатньо вивчені та не представлені суспільству. Це переважно пам'ятки, які датуються XVII — поч. XIX ст. Ці зразки дерев'яної різьби та скульптури в більшості не реставровані. Лише поодинокі експонати після реставрації прикрашають експозицію РОКМ.

Одним з головних напрямків у науковій діяльності та представленні колекцій широкому загалу РОКМ є каталогізація фондів збережень. У 1996 р. завідувачим художнім відділом музею було укладено каталог ікон Волині XIII–XVIII ст. із колекції

РОКМ, куди увійшли поодинокі зразки сакрального різьблення [2].

На сьогоднішній день не сформовано каталогу зразків дерев'яної скульптури XVII — поч. XIX ст., яка була зібрана працівниками музею під час експедиційних досліджень 1972–1991 рр. по церквах Рівненської області.

Дане дослідження має на меті представити широкому загалу каталог унікальних зразків сакральної дерев'яної різьби та скульптури, що зберігається в РОКМ.

Пам'ятки можна поділити на декілька іконографічних груп.

Найбільшу кількість (22 од.) складають скульптурні зображення Ісуса Христа, Богородиці, ангелів, святих апостолів, євангелістів тощо.

Значну частину колекції (18 од.) становлять фрагменти декоративної різьби XVIII ст., куди входять колонки від ікон, кіюти, частини іконостасу, картуші, стулки від Царських врат, процесійні образи, фігурні оздоблення ікон.

Надзвичайно різноманітна група (12 од.) розп'ять, серед яких багато поодиноких фігур Ісуса Христа, самі ж хрести не збереглися.

У збірці РОКМ є Царські врата (7 од.), кожні з яких відзначаються своєрідністю виконання.

До колекції входять різьблені підсвічники (6 од.) та ручні хрести (3 од.).

До каталогу увійшло 68 пам'яток дерев'яної скульптури [3]. Структура каталогу складається з назви твору, його датування, фондового номеру, походження, обставин надходження до музею, розміру, техніки та матеріалів виконання, стислого опису предмета.

* Фото В. Луца

КАТАЛОГ

1. Євангеліст Лука.

XVII ст.

РОКМ VIII д 543.

Церква Успіння Богородиці
с. Вербень Млинівського
(нині Демидівського) району.
Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.
Акт № 1761/205.

Розмір — 85х26 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: левкасний і живописний шар сильно пошкоджені.

Фігура євангеліста Луки в плащі з по-
вздожжними і поперечними складками
з книгою в лівій руці. Волосся хвиляс-
те. Знизу біля лівої ноги голова бика.

1.

2. Богородиця.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 504.

Іллінська церква с. Бочаниця
Гощанського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 548/73.

Розмір — 83х40 см.

Дерево, різьба, левкас, позолота.

Збереження: фарба в деяких місцях
висипалася, є тріщини. Перефарбо-
вана.

На дерев'яній підставці встановлена
скульптура Богородиці в повен зріст.
Одягнена у довгий мафорій червоно-
го кольору. Голову покриває довгий
синій плат. Постать жінки вигнута
назад, нахилена вліво. Руки схрещені
на поясі.

Робота парна. Див. Рис. 3.

2.

3. Іоан Богослов.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 505.

Іллінська церква с. Бочаниця
Гощанського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 548/73.

Розмір — 83х40 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: дерево має тріщини. Є
висипання ґрунту і фарб.

На підставці розміщена постать Іо-
ана Богослова у повен зріст. Фігура
повернута вправо. Руки схрещені на
рівні пояса. Голова повернута вправо.
Волосся довге хвилясте. Одягнений
у довгий хітон чорного кольору. Звер-
ху плащ-накидка червоного кольору.
Робота парна. Див. Рис. 2.

3.

4. Свята.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 507.

Церква Різдва Богородиці
с.мт Мізоч Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 552/77.

Розмір — 67х32 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба, позо-
лота.

Збереження: ліва рука відламана,
кисть правої руки втрачена. Виси-
пання фарби і позолоти. Тріщини
на дереві.

На прямокутній підставці розміщено
постать жінки у скорботній позі в по-
вен зріст. Руки розведені в сторони.
Непокрита голова повернута вправо.
Волосся хвилясте. Одягнена у довгу
туніку зеленого кольору. Від правого
плеча через пояс до ніг звисає плат
жовтого кольору.

5. Свята.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 508.

Церква Різдва Богородиці
с.мт Мізоч Здолбунівського р-ну.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 552/77.

Розмір — 67х32 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба, позо-
лота.

Збереження: права рука відламана.
Висипання фарби і позолоти. Трі-
щини на дереві.

4. На прямокутній підставці розміщена постать жінки в повен зріст у скорботній позі. Повіки закриті. Ліва рука покладена на груди. Покрита платом голова нахилена вліво. Одягнена у довгий плащ. На плечах накидка.

6. Ісус Христос.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 535.

Іоанно-Златоустинська церква

с. Крилів Корецького району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.

Акт № 1627/71.

Розмір — 48х16,5 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: права рука втрачена, пальці лівої руки відбиті, ніс і борода пошкоджені. Фарба місцями облущилася.

Постать Христа, вигнута вправо, розміщена на фігурній підставці. Тіло накрите накидкою червоного кольору, яка спадає через ліве плече і закріплена на поясі. Голова повернута вправо. Волосся довге. З правого боку стилізована рана червоного кольору. На ногах сліди від цвяхів.

6.

7.

7. Євангеліст.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 551.

Церква Євангеліста Луки с. Копани

(тепер с. Ульбарів) Дубенського р-ну.

Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір 77х36 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: дерево в деяких місцях відбите, значні втрати левкасного і фарбового шару.

На прямокутній підставці розміщена постать апостола в повен зріст. Тіло вигнуте вліво. Голова повернута вліво. Волосся хвилясте по плечі, борода довга. Руки розведені в сторони. Правою рукою притримує книгу. Одягнений в довгий хітон червоного кольору. На поясі плат сірого кольору.

8. Євангеліст.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 552.

Церква Євангеліста Луки с. Копани (тепер с. Ульбарів) Дубенського району.

Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір — 70х28 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: права рука втрачена. Дерево має тріщини. Фарбовий шар частково втрачений.

На прямокутній підставці розміщено постать апостола в повен зріст. Голова повернута вправо. Волосся хвилясте, до плечей, борода середнього розміру чорного кольору. Руки розведені в сторони. В лівій руці тримає розгорнуту

8.

9.

книжку. Одягнений у довгий хітон сірого кольору. На поясі синій плат.

9. Євангеліст.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 553.

Церква Євангеліста Луки с. Копани (тепер с. Ульбарів) Дубенського району.

Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір — 70х28 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: ліва рука втрачена, дерево має тріщини. В деяких місцях не зберігся фарбовий шар.

На прямокутній підставці розміщена постать апостола в повен зріст. Голова повернута вправо. Волосся хвилясте, по плечі, борода середньої довжини. Руки розведені в сторони. Правою рукою тримає книжку. Одягнений у довгий хітон синього кольору. На поясі плат червоного кольору.

10. Ісус Христос.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 579

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.

Акт № 839/47.

Походження невідоме.

Розмір — 62х29 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: ліва рука втрачена. Дерево в деяких місцях відбите. Значні втрати левкасного і фарбового шару.

Постать Христа розміщена на підставці. Ісус стоїть на правій нозі, ліва піднята і зігнута вправо. Голова повернута вправо. Волосся хвилясте, розділене на два пасма. З правого плеча через пояс до лівої ноги спа-

10.

дає плат червоного кольору. На ногах сліди від цвяхів.

**11. Святий Миколай.
XVIII ст.**

РОКМ Доп. № 18810.

Походження невідоме.

Розмір — 158х69 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: руки втрачені, ніс відбитий. Дерево потріскане, розколоте. Левкасний і фарбовий шар мають значні втрати.

Постать Миколая у повен зріст в довгому священицькому одязі. Довгий плащ-накидка застібається на грудях. На одязі вирізьблений орнамент у вигляді квіток. На голові інфула. Елементи декоративної різьби

11.

12.

12. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 519.

Михайлівська церква с. Здовбиця Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 553/78.

Розмір — 84х78 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: значні втрати фарбового шару.

На хресті прикріплена скульптура розп'яття Ісуса Христа. Голова в терновому вінку нахилена вправо. Руки і ноги прибиті цвяхами до хреста. Плат з повздожніми і поперечними складками з бантом справа. Зверху на хресті картуш із написом «ІНЦІ».

13.

13. Розп'яття.

XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII д 545.

Церква Євангеліста Луки с. Копани (тепер с. Ульбарів) Дубенського району.

Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір — 90х173 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: дерево потемніло, затерлося, фарбовий шар частково втрачений.

На хресті з фігурними завершеннями перекадин розміщено розп'яття Ісуса Христа.

Голова Ісуса пряма в терновому вінку. Волосся і борода довгі. На поясі кріпиться плат з повздожніми і вертикальними складками. Руки і ноги Ісуса прибиті до хреста дерев'яними цвяхами. Зверху над головою Христа розміщений картуш із написом «ІНЦІ». На тілі Христа стилізовані краплі крові червоною фарбою.

14.

14. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 559.

Троїцька церква с. Козак Корецького району.

Експедиція РКМ 1984 р.

Акт № 3882/189.

Розмір — 144х165 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: фарба потьмяніла, в деяких місцях обсіпалася.

Анатомія тіла Ісуса передана з порушенням пропорцій: руки довгі, ноги короткі, тулуб майже відсутній. Голова в терновому вінку нахилена вправо.

Волосся довге, звисає на груди. На бедрах плат з повздовжніми і поперечними складками, зав'язаний зліва. Руки і ноги прибиті до хреста металевими цвяхами. Тіло Христа пофарбоване коричневою фарбою, волосся і борода чорною, вінок і плат жовтою. По тілу Ісуса стилізовані краплі крові червоною фарбою.

15. Розп'яття.

XIX ст.

РОКМ VIII д 540.

Покровська церква с. В. Стидин Костопільського району.

Експедиція РКМ 1970-х рр.

Акт № 1666/110.

Розмір — 100х56х69 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: верхня частина перекладини хреста відсутня. Руки втрачені. Фарби потьмяніли.

Хрест ковчезний різьблений чорного кольору. До хреста кріпиться розп'яття Ісуса Христа. Голова в терновому вінку нахилена вправо. Волосся довге. Волосся і борода чорного кольору. На поясі кріпиться жовтий плат з поперечними складками, зав'язаний на бант справа. Ноги прибиті до хреста дерев'яними цвяхами. Під розп'яттям — череп.

15.

16. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 546.

Церква Євангеліста Луки с. Копани (тепер с. Ульбарів)

Дубенського району.

Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір — 73х26 см.

16.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: рука втрачена, дерево затерте. Значні втрати фарбового шару.

На хресті прикріплено скульптурне зображення розп'яття Ісуса Христа. Хрест встановлений на різьблену фігурну підставку. Голова Ісуса в терновому вінку нахилена вправо. Ліва рука втрачена. На поясі кріпиться плат. Рука і ноги прибиті цвяхами.

17. Розп'яття.

XIX ст.

РОКМ VIII д 560.

Акт № 4422/184.

Розмір — 68х52 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: в деяких місцях фарба обсіпалася, потьмяніла.

Анатомія тіла Ісуса не відповідає пропорціям людини: руки і ноги довгі, тулуб відсутній, голова маленька. Голова в терновому вінку нахилена вправо. Плат з поперечними і повздовжніми складками з бантом справа. В руках і ногах дерев'яні цвяхи. Скульптура пофарбована фарбою тілесного кольору, волосся, борода і вуса чорні, вінок і плат жовті. По всьому тілу червоною фарбою стилізовані плями крові.

17.

18. Розп'яття.

I пол. XIX ст.

РОКМ VIII д 561.

Акт № 4422/184.

Розмір — 51х49 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: руки приклеєні. Фарба потьмяніла, в деяких місцях висипалася.

Анатомія тіла Ісуса не відповідає пропорціям людини: руки і ноги довгі, тулуб маленький. Голова в терновому вінку нахилена вправо, волосся довге. На бедрах плат, зав'язаний справа. На руках і ногах отвори від дерев'яних цвяхів. Волосся і борода чорного кольору, плат білий, з-під вінка червоні краплі крові.

18.

19. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 568.

З с. В. Межирічі Корецького району.???

Акт № 7341/117.

Розмір — 64х84 см.

19.

Дерево, різьба.
Збереження: ліва рука, права ступня, частина вінка втрачені. Вертикальні тріщини по дереві. Фарбовий шар втрачений повністю.
Голова у терновому вінку злегка нахилена вправо. На бедрах кріпиться фігурний плат, зав'язаний справа. На ногах сліди від цвяхів.

20. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 518.

Церква Параскеви П'ятниці с. Більська Воля Володимирецького району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 538/63.

Розмір — 59х17 см.

Дерево, різьба.

Збереження: руки втрачені, дерево потемніло.

Голова у терновому вінку, нахилена в праву сторону. На бедрах кріпиться плат. На ногах сліди від цвяхів. По всьому тілу червоною фарбою стилізовані краплі крові.

21. Розп'яття.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 531.

Параскевська церква с. Пустомити Гощанського району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст. Акт № 1386/145.

Розмір — 40х10 см.

Дерево, різьба, фарба.

20.

Збереження: руки втрачені, на дереві тріщини, втрати фарбового шару, є сліди від цвяхів.

Голова в терновому вінку нахилена вправо. Пасма волосся до плечей.

Плат з поперечними складками з бантом справа. Волосся, вуса і борода пофарбовані в чорний колір, вінок і плат — в жовтий. На ногах цвяхи.

22. Розп'яття.

XIX ст.

РОКМ VIII д 536.

Іоанно-Златоустинська церква с. Крилів Корецького району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. Акт № 1627/71.

Розмір — 170х17 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: дерево розколоте, задня частина струхла. Руки втрачені. Є сліди від цвяхів. Фарба обсипалася.

Голова в терновому вінку нахилена вправо, пасма волосся до плечей. Вуса, борода і ребра стилізовані. На поясі кріпиться плат. В ногах і в плечах цвяхи. Волосся, вуса, борода чорного кольору. Тулуб і ноги жовтого кольору.

23. Розп'яття.

XIX ст.

РОКМ VIII д 541.

Миколаївська церква м. Дубровиця. Експедиція РКМ 1970-х рр. Акт № 1687/131.

Розмір — 57х14 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

21.

22.

23.

Збереження: дерево потемніло, струхло, обсипалося. Руки відбиті.

Голова в терновому вінку нахилена вправо. На поясі кріпиться плат, зав'язаний справа.

24. Мадонна.

XIX ст.

РОКМ VIII д 534.

Миколаївська церква с. Городок Рівненського району.

Із старих фондів.

Розмір — 49х13,5 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Дерево в деяких місцях потріскалося, фарба потьмяніла, обсипалася.

На круглій підставці розміщена постань жінки, яка молиться. Непокрита голова нахилена донизу. Волосся до плечей. Очі закриті. Руки схрещені на грудях. Одягнена у довгий плащ-накидку білого кольору з поперечними і повздовжніми складками.

25. Богородиця з Дитям.

1930 р.

РОКМ VIII д 550.

Церква Євангеліста Луки с. Копани (тепер с. Ульбарів) Дубенського р-ну. Експедиція РКМ 1982 р.

Акт № 3463/300.

Розмір — 106х26 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: фарба потемніла.

Богородиця зображена в повен зріст. Голову покриває плат. Одягнена у довгу туніку золотистого кольору, яка зібрана в складки. Двома руками Богородиця тримає Ісуса, який стоїть

24.

25.

на кулі. Хітон Христа білого кольору. На голові в нього корона. Ззаду викарбуваний авторський напис ЭКК 1930 U.

26. Ісус Христос.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 530.

Троїцька церква смт Степань Сарненського району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.

Акт № 1395/154.

Розмір — 19х6 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: дерево забруднене.

Зображено постать Ісуса в повен зріст, який молиться. Волосся довге, хвилясте. Пророблена борода. Над головою німб. Руки складені на грудях. Одягнений у довгий хітон червоного кольору, який зібраний у повздовжні складки. Через праве плече звисає плат синього кольору.

27. Херувим.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 517/1.

Церква Різдва Богородиці

с. Федорівка Гощанського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 555/80.

Розмір — 75х30 см.

Дерево, різьба, позолота.

Збереження: крило відламане, фарбовий шар затертий.

Голова повернута вліво. Обличчя усміхнене. Волосся кучеряве. Біля ший крила з детально вирізьбленими

26.

27.

28.

пир'їнами. Курносий ніс, пухкі щічки і губи, високий лоб.

28. Херувим.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 517/2.

Церква Різдва Богородиці

с. Федорівка Гощанського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 555/80.

Розмір — 75х30 см.

Дерево, різьба, позолота.

Збереження: втрати дерева, фарбовий шар затертий.

Голова повернута вправо. Обличчя усміхнене. Волосся кучеряве. Біля ший крила з детально вирізьбленими пир'їнами. Курносий ніс, пухкі щічки і губи, високий лоб. Справа під крилом розміщена квітка із сімома пелюстками червоного кольору.

29. Ангел.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 523.

Михайлівська церква с. Миротин Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1973 р.

Акт № 776/162.

Розмір — 44х35 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: дерево має тріщини, незначні втрати фарбового шару.

Ангел зображений у сидячій позі. Руки простягнуті вліво. Ноги схрещені. Голова повернута вправо. Волосся хвилясте чорного кольору. Одягне-

29.

31.

32.

30.

ний у довгий темно-синій плащ. За спиною крила.
Робота парна. Див. Рис. 9.

30. Ангел.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 524.

Михайлівська церква с. Миротин Здолбунівського району. Експедиція РКМ 1973 р. Акт № 776/162.

Розмір — 44х20 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: рука відбита, крило відламане.

На підставці постать сидячого ангела. Голова злегка опущена, повернута вправо. Волосся коротке, хвилясте, чорне. За спиною крила. Ліва рука повернута в праву сторону. Ноги схрещені. Одягнений у короткий одяг чорного кольору.

Робота парна. Див. Рис. 8.

31. Ангел.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 539.

Дмитріївська церква с. Семидуби Дубенського району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.

Акт № 1670/114.

Розмір — 60х28 см.

Дерево, різьба.

Збереження: дерево постаріло, в деяких місцях згнило, є тріщини. Руки і ноги відсутні. Ніс відламаний.

Голова повернута вліво. Волосся коротке, хвилясте. Округлий живіт. На поясі кріпиться плат. В тіло вбиті залізні цвяхи.

32. Ангел.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 542.

Казанська церква с. Лопавше Млинівського (Демирівського) району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.

Акт № 1763/207.

Розмір — 40х17 см.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: права рука відбита. Дерев'яні деталі втрачені. Левкаський і фарбовий шар не збереглися.

Постать ангела зображена в русі. Ноги на ширині плечей, ліва рука піднята. Голова нахилена вправо. Волосся коротке, розділене на пасма. На бедрах плат, закріплений спереду ремнями.

33. Голова святого.

XIX ст.

РОКМ VIII д 569.

Походження невідоме.

Акт № 7622/67.

Розмір — 19,5х20,5х23 см.

Дерево, різьба.

Збереження: дерево має розколи, подряпини.

Основне покриття втрачено, лакове покриття пізнішого часу.

Голова злегка нахилена вліво. Обличчя детально вирізьблене. На голові накидка. Волосся хвилясте. Борода середнього розміру.

33.

34. Деталь дерев'яна (голова).

XVIII ст.

РОКМ VIII д 570.

Акт № 7640/85.

Розмір — 14х11х13 см.

Походження невідоме.

Дерево, різьба, левкас, фарба.

Збереження: на дереві подряпини, тріщини, розколи. Фарбовий шар витертий.

Обличчя вирізьблене не симетрично. Детально пророблені очі. Волосся коротке, кучеряве, розділене на пасма.

35. Колонка з кіота ікони

«Святий Миколай».

Поч. XVIII ст.

РОКМ VIII Ж 24/ а.

34.

Михайлівська церква с. Здовбиця
Здолбунівського району.
Експедиція РКМ 1972 р.
Акт № 553/78.

Розмір — 110х13 см.

Дерево, різьба, позолота, кольорові лаки.

Збереження: левкас і фарбовий шар затерті.

Колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградними гілками.

36. Колонка з кіота ікони

«Святий Миколай».

Поч. XVIII ст.

РОКМ VIII Ж 24/ б.

Михайлівська церква с. Здовбиця
Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 553/78.

Розмір — 110х13 см.

Дерево, різьба, позолота, кольорові лаки.

Збереження: дерево поїдене шашілем, левкас і фарбовий шар затертий.

Позолочена колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградною лозою.

37. Колонка.

XVIII ст.

РОКМ Доп. № 29204/1.

Експедиція РКМ 1970–80-х рр. XX ст.
Акт № 832/40.

Розмір — 114,2х11,7 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: капітель втрачена, левкас затертий, фарбовий шар втрачений.

Колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення двох ременів і рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградними гілками.

38. Колонка.

XVIII ст.

РОКМ Доп. № 29204/2.

Експедиція РКМ 1970–80-х рр. XX ст.
Акт № 832/40.

Розмір — 109,5х11,5 см.

Дерево, різьба, кольорові лаки.

Збереження: капітель втрачена, левкас затертий, фарбовий шар втрачений.

Колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано

переплетення ременів і рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградними гілками.

39. Колонка.

XVIII ст.

РОКМ Доп. № 29204/3.

Експедиція РКМ 1970–80-х рр. XX ст.
Акт № 832/40.

Розмір — 124х12 см.

Дерево, різьба, кольорові лаки.

Збереження: капітель втрачена, левкас затертий, фарбовий шар втрачений.

Колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення ременів і рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградними гілками.

40. Колонка.

XVIII ст.

РОКМ Доп. № 29204/4.

Експедиція РКМ 1970–80-х рр. XX ст.
Акт № 832/40.

Розмір — 125,7х12,5 см.

Дерево, різьба, кольорові лаки.

Збереження: капітель втрачена, левкас затертий, фарбовий шар втрачений.

Колона виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення ременя і рослинного орнаменту з акантовим листям і виноградними гілками.

42.

43.

41. Колонка.

XVIII ст.

РОКМ Доп. № 29204/6.

Експедиція РКМ 1970–80-х рр. XX ст. Акт № 832/40.

Розмір — 92,9х10,5 см.

Дерево, різьба, кольорові лаки.

Збереження: левкас і фарбовий шар втрачені.

Колонка виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано переплетення двох ременів і рослинного орнаменту з акантовим листям.

42. Колонка дерев'яна.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 577.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст. Акт № 157/35.

Розмір — 78,5х16 см.

Дерево, різьба, фарба.

Незначні втрати левкасного шару, фарби затерті, потьмяніли.

Збереження: колонка напівовальної форми. На передній частині зображена квітка з великими пелюстками жовтого кольору. Серцевина квітки має вигляд квадратиків, що нагадують зерна соняшника. У верхній і нижній частині зображене велике листя.

43. Стулка від кіота.

XIX ст.

РОКМ Доп. № 26569.

Експедиція РКМ 80-х рр. XX ст. Акт № 157/35.

Розмір — 160х27.

Дерево, різьба, фарба, позолота.

Збереження: втрати фарбового шару.

44.

Деталь кіота виконана в техніці наскрізної різьби. В орнаменті використано S-подібну гілку з листя аканта, яка кріпиться до дерев'яної планки.

44. Ваза з квітами.

XIX ст.

РОКМ VIII д 509/1.

Михайлівська церква с. Здовбиця Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 553/78.

Розмір — 93х35 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: ґрунт і фарби місцями висипалися.

З трапецієподібного горщика, прикрашеного лінійним орнаментом, високо на стеблі з симетрично розміщеним листям розташовано три квітки. Одна квітка бордового кольору у вигляді жоржини, нижче — чотирипелюсткові блакитного і червоного кольорів.

45. Ваза з квітами.

XIX ст.

РОКМ VIII д 509/2.

Михайлівська церква с. Здовбиця Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 553/78.

Розмір — 93х35 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: ґрунт і фарби майже висипалися, дерево має розколи.

З трапецієподібного горщика, прикрашеного лінійним орнаментом, високо на стеблі з симетрично розміщеним листям — три квітки. Одна квітка бордового кольору у вигляді

45.

жоржини, дві інші — чотирипелюсткові червоного і блакитного кольорів.

46. Царські врата.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 511/1–2.

Церква Різдва Богородиці с. Федорівка Гошанського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 555/80.

Розмір:

ліва стулка — 201х56,5х2,5 см;

права стулка — 200,5х45,5х2,5 см.

Дерево, різьба, олія, позолота.

Збереження: живопис потрісканий.

Дві створки об'єднані колонкою, декорованою наскрізною різьбою у вигляді переплетення синіх планок та стилізованих чотирипелюсткових квітів, покритих позолотою. На кожній створці розміщені по три фігурні клейма, обрамлені наскрізним рослинним орнаментом і розлогого листя аканта та стилізованих чотирипелюсткових квітів. Знизу кожної створки чаші для причастя, з яких проростає розлоге листя аканта. До створок прикріплені залізні клямки.

47–48. Царські врата.

Кін. XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII Ж 106,107.

Церква Св. Миколая с. Острожець Млинівського району.

Експедиція РКМ 1980-х рр. XX ст. Акт № 3673/205.

Розмір:

ліва стулка — 156х41,5х3 см;

права стулка — 181х44,5х3 см.

Дерево, різьба, фарба, позолота.

46.

Збереження: левкас і фарбовий шар затерті.

Врата з фігурним завершенням у вигляді корони. Дві створки об'єднані планкою. В кожній створці по три клейма, декоровані наскрізною різьбою у вигляді переплетення листя аканта з виноградними гронами. В клеймах — Благовіщення і євангелісти. Бокові планки чорного кольору.

49. Царські врата.

Кін. XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII д 510/1–2.

Параскевська церква с. Тинне Рівненського району.

Експедиція РКМ 1972 р.

Акт № 554/79.

Розмір:

ліва стулка — 205х61,5х3,5 см;

права стулка — 212х61,5х3,5 см.

Дерево, різьба, залізо, олія, позолота. Збереження: левкас і фарбовий шар і позолота затерті. На лівій стулці втрата двох листків аканта в рамці.

Дві створки об'єднані позолоченим валиком-планкою. На кожній створці розміщені по три фігурні чотиригранні клейма, обрамлені наскрізним рослинним орнаментом із розлогого листя аканта, виноградних грон, кві-

47-48.

тів та бутонів. Знизу кожної створки прямокутні рамки із чотирилистником аканта і квіткою всередині. Рами стулок блакитного кольору.

50. Царські врата.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 521.

Церква Покрови Богородиці с. Річниця Зарічненського району.

Експедиція РКМ 1973 р.

Акт № 771/157.

Розмір

ліва стулка — 170х30х3 см;

права стулка — 173х42х3 см.

Дерево, різьба, левкас.

Збереження: фарби місцями потріскані, обсипалися. Левкас затертий. Клейма заклеєні папером.

Дві створки об'єднані фігурним валиком червоного кольору. В кожній створці по три клейма, декоровані наскрізною різьбою у вигляді переплетення рослинного орнаменту з листя аканта, квітів та виноградної лози з гронами винограду. Створки чорного кольору, клейма жовтого, квіти та грона винограду — червоні.

51–52. Царські врата.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 556, 557.

Параскевська церква с. М'ятин Гошанського району.

Експедиція РКМ 1983 р.

Акт № 3676/208.

Розмір

ліва стулка — 204х43,5х3,5 см;

права стулка — 186х40,5х3,5 см.

Дерево, різьба, левкас.

49.

50.

Збереження: дерево потріскалося. Фарби місцями обсипалися, клейма погано проглядаються.

Врата з фігурним завершенням у вигляді корони. Дві створки об'єднані золотистою планкою, прикрашеною фігурними завитками. В кожній створці по три клейма, декоровані наскрізною різьбою у вигляді виноградної лози з гронами винограду. У клеймах зображення Богородиці

51-52.

53.

54.

55.

Марії, Архангела Гавриїла та чотирьох євангелістів. Бокові рами темно-бордового кольору.

53. Ікона «Непорочне зачаття».
XVIII ст.

VIII Ж 132.

Церква Різдва Богородиці с. Молода-ва Перша Дубенського району.
Акт № 4734/34.

Розмір — 185х130 см.

Дерево, різьба, олія, темпера, позолота.
Збереження: левкас, фарбовий шар і позолота затерті, є втрати фарбового шару.

Ікона обрамлена фігурною рамою, над якою розміщений картуш. Навколо рами і картуша розміщені завитки, прикрашені листям аканту, виконані в техніці ажурної наскрізної різьби.

54. Всевидяче око.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 513.

Георгіївська церква с. Кунин Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 551/76.

Розмір — 105х70 см.

Дерево, різьба, левкас, олія.

Збереження: втрати дерев'яних частин, є тріщини. Грунт і фарби місцями висипалися.

Прямокутна рамка обрамлена наскрізним орнаментом із S-подібних завитків. В рамі розміщене клеймо із різьбленим наскрізним орнаментом у вигляді Всевидячого ока на блакитному фоні. Від клейма розходяться планки у вигляді сонячних променів.

55. Спас Нерукотворний.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 514.

Георгіївська церква с. Кунин Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 551/76.

Дерево, полотно, різьба, левкас, олія, позолота.

Розмір — 56х31 см.

Збереження: верхня дерев'яна частина втрачена, дерево пошкоджене. Фарбовий шар і позолота місцями втрачені.

В овальному клеймі, обрамленому декоративними волютами та різьбленим наскрізним орнаментом, зображено Спаса Нерукотворного.

56. Благовіщення.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 515.

Георгіївська церква с. Кунин Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 551/76.

Дерево, різьба, левкас, олія, позолота.

Розмір — 70х50 см.

Збереження: деталі різьби втрачені, є тріщини, живопис і позолота затерті.

Картуш із зображенням Святої Варвари та Святої Параскеви обрамлений декоративними волютами та наскрізною декоративною різьбою з листя аканта.

57. Картуш з написом.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 516.

Георгіївська церква с. Кунин Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1972 р. Акт № 551/76.

Дерево, різьба, левкас, позолота.

Розмір — 39х26 см.

56.

57.

58.

59.

Збереження: позолота витерта, пошкодження від цвяхів.

В овалному клеймі, обрамленому горельєфною ракушкою та декоративними волютами на червоному тлі напис «Пастырь добрый душу свою полагает за овцы. Евангелие от Иоанна. Глава 10».

58. Образ процесійний.

XVIII ст.

РОКМ VIII д 544.

Катеринська церква м. Здолбунів.

Акт № 1816/205.

Розмір — 146x84 см.

Дерево, різьба.

Збереження: дерево розколоте, багато дерев'яних деталей втрачено. Живописний шар не збережений. Фрагменти різьби по краях відламані. Лівий підсвічник частково відбитий, є тріщини у верхній і нижній частині. Верхівка втрачена.

На підставці розміщена площина з двома клеймами для зображення сюжетів святого письма. Площина обрамлена наскрізною різьбою із листя аканта і S-подібних завитків.

59. Спас Нерукотворний.

XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ Доп. № 28245.

Експедиція РКМ 1980-х рр. XX ст. Акт № 595/35.

Розмір — 53x78 см.

Дерево, різьба, левкас, фарби.

Збереження: дерев'яні фрагменти втрачені. Фарби обсипалися.

В шестикутному клеймі малюнок голови Спаса Нерукотворного на платі. Зверху на клеймі розміщено горельєфну ракушку, прикрашену плодами глоду. Навколо клейма залишки наскрізного рослинного орнаменту.

60–61. Підсвічники дерев'яні.

XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII д 554, 555.

Миколаївська церква с. Гільча 1 Здолбунівського району.

Експедиція РКМ 1983 р.

Акт № 3675/207.

Розмір — 107x50 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: фарба місцями потріскана.

Підсвічники фігурні для однієї свічки на підставці з трьома ніжками, які прикрашені S-подібними завитками.

60-61.

Середня частина прикрашена трьома листками аканта, верхня частина зроблена у вигляді фігурної свічки. Завершуються свічники фігурним штирем для свічки.

62–63. Підсвічники дерев'яні.

XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII д 558/1–2.

Параскевська церква с. М'ятин Гошанського району.

Експедиція РКМ 1984 р.

Акт № 3978/185.

Розмір — 65x23 см.

Дерево, різьба.

Збереження: дерево забруднене, місцями є втрати.

Підсвічники фігурні для однієї свічки. Нижня частина виготовлена у формі фігурної підставки із S-подібними завитками. Площина між ніжками прикрашена різьбленими квітками у вигляді соняшника. Середня частина виготовлена у формі з S-подібними завитками. Верхня частина кругла у формі фігурної чаші. Зверху залізний штир для свічки.

64. Підсвічник дерев'яний.

XIX ст.

РОКМ VIII д 571.

Церква Параскеви П'ятниці

с. Немовичі Сарненського району.

Експедиція РКМ 1976 р.

Акт № 1388/147.

Розмір — 46x9 см;

підставка — 18x18 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: фарбовий шар місцями обсипався.

На квадратній підставці розміщений одинарний підсвічник. Основа складається з чотирьох частин. Нижня

62-63.

частина круглої форми з обідком. Вище частина у вигляді груші з опущеними пелюстками квітки. Зверху колонка, завершена грушеподібною частиною із опущеними донизу пелюстками. У верхній частині отвір для квітки.

65. Підсвічник дерев'яний.

XIX ст.

РОКМ VIII д 572.

Церква Параскеви П'ятниці

с. Немовичі Сарненського району.

Експедиція РКМ 1976 р.

Акт № 1388/147.

Розмір — 46x9 см;

підставка — 18,5x18,5 см.

Дерево, різьба, фарба.

Збереження: фарбовий шар місцями обсипався.

На квадратній підставці розміщений одинарний підсвічник у вигляді колонки. Основа складається з трьох частин: нижня трапецієподібна, середина — колонка з кільцем, верхня частина — грушеподібної форми. У верхній частині отвір для свічки.

64.

65.

66.

67.

68.

**66. Хрест ручний.
XVIII ст.**

РОКМ VIII д 526.

Михайлівська церква с. Сторожів
Корецького району.

Експедиція РКМ 1980-х рр. XX ст.
Акт № 1137/70.

Розмір — 46x26 см.

Дерево, різьба, срібло, латунь, ліпка.
Збереження: задовільне.

Хрест двосторонній дерев'яний, оточений сріблом, знизу латунна ручка. Між перетинками розміщені латунні трилисті дзвіночки. З одного боку на дерев'яній основі вирізьблено по центру Богородицю і четверо святих. З іншого боку вирізьблено зображення Ісуса і четверо святих. В нижній частині на сріблі клейма — каратна система 12 та клеймо майстра — PTZ.

**67. Хрест ручний.
XIX ст.**

РОКМ VIII д 537.

Преображенська церква с. Жалин
Костопільського району.

Експедиція РКМ 1970-х рр. XX ст.
Акт № 1627/111.

Розмір — 25x16 см.

Дерево, різьба, метал.

Збереження: є тріщини, метал окислився, потемнів.

Дерев'яний хрест оточений металевим окуттям. З одного боку вирізьблено сцену Богоявлення, зверху — зображення голуба, нижче рельєфне зображення пейзажу. Знизу в овалі напис: «Богоявлення Господнє». З іншого боку вирізано об'ємне зображення розп'яття Ісуса Христа.

68. Хрест ручний.

XVIII — поч. XIX ст.

РОКМ VIII д 532.

Параскевська церква с. Пустомити
Гощанського району.

Експедиція РКМ 1976 р.
Акт № 1399/158.

Розмір — 21x7 см.

Дерево, різьба.

Збереження: дерево місцями потріскалося.

Хрест двосторонній, восьмиконечний. З одного боку вирізьблено Богородицю з Дітям з двома святими. Верхня і нижня перетинки прикрашені чотирилистими пелюстками. З іншого боку вирізьблено розп'яття Ісуса Христа з двома святими.

Джерела та література:

1. Луц В. Збірка волинських ікон Рівненського краєзнавчого музею // Родовід. — № 8. — Рівне, 1994. — С. 38–52.
2. Луц В. Ікони Волині XIII–XVIII століть в збірці Рівненського краєзнавчого музею. Каталог. Ч. 2. — Рівне, 1996. — 259 с.
3. РОКМ. Інвентарна книга № 1/21. Дерево, скульптура (історія релігії).

Ірина Одолінська

**МОНЕТИ ТА БАНКНОТИ НІМЕЧЧИНИ II ПОЛ. XIX-ПОЧ. XXI СТ.
З ФОНДІВ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ:
ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ**

Історія кожної країни розвивається своїм шляхом. Дуже часто ті історичні процеси, що мають загально-світове, або ж загальноєвропейське значення, можуть значним чином впливати на долю окремих країн. Не виключенням є історія Німеччини II половини XIX ст. — початку XXI ст. Оскільки, як під впливом внутрішніх, так і загальносвітових історичних подій, у цій країні змінювалось не тільки керівництво, а й форма правління. Звичайно, під тиском історичних трансформацій, що відбувались у Німеччині, відбувались зміни і в грошовому обігу, так як перебіг історії окремої країни дуже тісно пов'язаний з грошово-фінансовим розвитком. У Рівненському обласному краєзнавчому музеї є колекція німецьких монет, за допомогою яких можна прослідкувати і грошовий обіг і історичні процеси цієї країни. Наша мета показати, як змінювався грошовий обіг Німеччини під впливом історичних обставин.

Друга половина XIX ст. для Німеччини відзначилась дуже знаковою подією: відбулось об'єднання німецьких земель. Значну роль, якщо не основну, у цьому зіграв канцлер Отто фон Бісмарк, який керував цією країною у той час. З 1871 до 1918 рр., коли вона була конституційною монархією, грошовою одиницею стала марка. Вона була однією з основних грошових одиниць на території німецьких держав починаючи з XVI ст. Після їх об'єднання у 1871 р. єдиною німецькою валютою стала Золота марка з прив'язкою до золота (звідки й назва). Розмінною монетою став пфеніг. У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею знаходяться зразки монет, які були у обігу як на початку створення Німецької імперії, так і в кінці її існування. Найменшою розмінною монетою є 1 пфеніг. Інтерес для нас становлять монети 1875 і 1905 рр. (IVN 590, IVN 2089). Між цими монетами, хоч незначна, та різниця є. На аверсі однієї і іншої монети зображений герб Німецької імперії — орел. На грудях у нього щит із зображенням прусського орла у ньому. Пруський щит оточений ланцюгом і хрестом ордена Чорного орла, вищої нагороди Королівства Пруссії, а потім Німецької імперії [3, с. 14]. На цих монетах показано два види щита: великий і малий. Великий щит розміщувався на монетах з 1873 до 1889, а малий — з 1890 до 1916 рр. В одному і в другому варіанті над головою у орла знаходиться імператорська корона. На реверсі вказано номінал і країну емітента.

Рис. 1.

Розмінні монети номіналом 2 і 5 пфенігів, які також є у фондовій збірці РОКМ, за дизайном схожі на вищевказані монети в 1 пфеніг, (IVN 1107, (Рис. 1) IVN 982). Це є звичайною практикою в грошовому обігу будь-якої країни, коли розмінні монети схожі за дизайном, але відрізняються номіналом, розміром і матеріалом, з якого вона виготовлена [1, с. 10].

Як відомо в Німеччині до недавнього часу основною грошовою одиницею була марка. В період Німецької імперії був проміжний номінал у ½ марки (IVN 1093). Така монета знаходиться у колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Як і у вищезгаданих монетах, на аверсі також зображений коронований орел. Тільки на відміну від розмінних монет, у даному випадку орел оточений вінком з дубових гілок. Варто сказати, що дуб є одним із символів Німеччини, оскільки дубове листя, або ж вінок з них, зустрічаються і в пізніших випусках монет. На реверсі бачимо номінал і назву валюти у два ряди, які обрамлені пишним вінком з дубових гілок. Зазначимо, що на розмінних монетах гурт гладкий, на відміну від монет більшого номіналу, де гурт — рубчастий [4, с. 2].

В другій половині XIX ст. відбулось об'єднання Німеччини і вона стала називатись Німецькою імперією. Основною валютою стала марка. На дизайн монет, які в той час були у обігу, мали великий вплив і державні символи так і ті, що стали символами самої Німеччини.

Наступним етапом історичного розвитку Німеччини стала Веймарська республіка історична назва німецької держави, пов'язана із конституційним Національним зібранням, що засідало у Веймарі.

Рис. 2.

Офіційно держава, як і її попередниця, продовжувала називатись Німецька Держава (нім. Deutsches Reich). Виникла в 1919 р. внаслідок Листопадової революції. Період існування Веймарської республіки почався з повоєнного часу I світової війни, у якій Німеччина зазнала поразки. Основною історичною подією в історії Німеччини періоду Веймарської республіки варто зазначити одну з найбільш потужних економічних криз в історії. Її ще називають великою депресією і мала вона світовий характер, тож і не могла не вплинути на економіку Німеччини. Про неї згадує відомий німецький письменник Еріх Марія Ремарк у своєму творі «Три товариші»: «В 1922 році працював на залізниці в Тюрінгії, в 1923 — завідував відділом реклами на фабриці гумових виробів. Це було під час інфляції. Заробляв двісті мільярдів марок на місяць. Двічі на день сплачували гроші, а потім щоразу відпускали на півгодини, щоб можна було побігти до крамниць та дещо купити, поки не оголошено новий курс долара, бо ж тоді гроші вже знецінювалися вдвоє» [8, с. 466]. Цей невеличкий уривок з роману показує, наскільки вражаючих розмірів досягла інфляція у світі в 20-х рр. XX ст., зокрема, не оминула вона і Німеччину. Як і в попередній період основною валютою залишилась марка, а розмінною монетою — пфеніг. Всі події того періоду значним чином мали вплив і на карбування монет та друк паперових грошей [4, с. 20].

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї знаходяться монети і банкноти Німеччини 1920-х рр., саме періоду фінансової кризи.

Цікавою є монета у 2 пфеніги 1924 р. (IVN 2085/1). На реверсі зображено сніп, як символ достатку. Сніп перев'язаний стрічкою, що означає єдність. Такий самий сніп зображений і на монеті номіналом у 50 пфенігів 1922 р. (IV N 2332), на фоні якого є напис у два ряди: «SICH REGEN BRINGT SEGEN» (Праця приносить щастя). Монети в 50 пфенігів, 3 марки, 200 марок та 500 марок називались інфляційними. У фондовій колекції з інфляційних також є монета номіналом у 500 марок 1923 р. (Рис. 2), (IVN 2072).

На аверсі зображено орла, який карбувався на монетах Німецької імперії. Різниця між орлами імперським та веймарським: у останнього відсутня корона і щит на грудях з пруським орлом. По колу розташовано напис першого рядочку з німецького гімну: «EINIGKEIT UND RECHT UND FREIHEIT» (Єдність, право та воля).

За часів Веймарської республіки в обігу були монети і іншого дизайну. Це так звані рентні марки, яка ділилась на 100 рент пфенігів. Як приклад маємо монети номіналом у 5 і 10 пфенігів (IVN 2899, IVN 2339/1), на яких зображена композиція з перехрещених колосків.

Крім монет у той період випускались і банкноти. Особливою увагою для нас є банкноти періоду інфляції. Оскільки відомо, що в часи великої кризи інфляція досягла вражаючих розмірів, валюта дуже швидко знецінювалась. В такій ситуації з'явились банкноти з дуже великими номіналами. Були купюри номіналом 5, 10, 50, 100 і 200 мільйонів марок 50 (IVN1741, IVN 1732, IVN 1738/ 1, IVN 1737/ 1, IVN1736), а також і номінали, які сягали і мільярдів. Всі ці зразки німецьких банкнот знаходяться у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Період Веймарської республіки позначився економічною кризою, яка сприяла появі нових номіналів, як це було з купюрами періоду гіперінфляції.

У 1933 р. до влади у Німеччині прийшла Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини на чолі з Адольфом Гітлером. З того часу Німеччина неофіційно стала називатись 3-м рейхом. Зміна влади потягла за собою і трансформацію в грошовому обігу. Деякий час карбувались монети дизайну, часів Веймарської республіки, йдеться про перехрещені колоски на аверсі. Як приклад є монета у 10 пфенігів 1936 року, яка знаходиться у фондовій колекції РОКМ. (IVN 2339/ 2) [1, с. 32–34].

Монети після 1937 р. і до падіння III-го Рейху карбувались зі символами нацистської Німеччини, а саме зі свастикою.

Прикладом можуть бути розмінні монети — пфеніги: 1, 2, 5, 10, 50, що зберігаються у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею (IVN 2087/ 1, IVN 625, IVN 2347/ 5, IVN 2077/ 1 (Рис. 3), IVN 2330). Дизайн у них практично однаковий. На аверсі зображений орел, який дещо відрізняється від птаха періоду Веймарської республіки. У орла часів III Рейху крила більш розправлені і в пазурах він тримає вінок зі свастикою в середині.

Отже, період III Рейху у Німеччині також позначився на трансформації грошового обігу.

Історія III Рейху закінчилась поразкою Німеччини у II світовій війні.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Показово розподіл Європи на два табори показує історія повоєнної Німеччини. Адже вона сама була розділена на Західну і Східну, як і в тому числі її столиця — Берлін. Західна частина Німеччини стала називатись ФРН (Федеративна республіка Німеччина), а східна — НДР (Німецька Демократична Республіка). В обох випадках грошова одиниця називалась однаково — марка, а розмінні монети — пфенігами. ФРН після II Світової війни повернулася до старого герба часів Веймарської республіки. Він являв собою чорного орла з розправленими крилами і червоними лапами. Знаходився птах на геральдичному щиті золотистого кольору. Як приклад можна побачити на монеті номіналом 2 дойчмарка 1971 р. випуску (Рис. 5), (IVN 6195). На аверсі в центрі зображено німецького орла.

Варто зазначити, що коли на початку 1990-х рр. Німеччина об'єдналась, то цей герб залишився символом об'єднаної Німеччини. На початку 2000-х рр. Німеччина, як член Євросоюзу, ввела у свій обіг нову валюту — євро. Німеччина і сьогодні на монетах євро чеканить свій національний герб [3, с. 108]. Примітно що на марках і також на сучасних євро герби наносяться тільки на монетах грошової одиниці. На дрібних розмінних монетах орел, як символ Німеччини, не наносився.

Як відомо з історії Східна Німеччина (НДР) була під контролем Радянського Союзу. Це не могло не відобразитись на гербі НДР. Стилiзовано він був

схожий на радянський. У фондах РОКМ є монета номіналом 50 пфенігів 1958 р. (Рис. 4), (Доп. № 26555/4), на лицевій стороні зображено державний герб Німецької Демократичної Республіки, в центрі якого розміщено два інструменти: молот (символ промисловості і робочого класу) і циркуль (символ науки і інтелектуальної праці), що оточені снопами колосся (символ сільського господарства і селянства). Знизу колосся зв'язані стрічкою [7, с.7–8].

Варто зазначити, що на відміну від ФРН, яка чеканила герби тільки на монетах більшого номіналу, то Східна Німеччина наносила свій державний символ і на дрібних розмінних монетах і на грошових одиницях — марках.

Отже, історія Німеччини кінця XIX- поч. XXI ст. є досить непростю. За цей період змінювалась і форма правління і державний устрій. За цей період від об'єднаної Німецької імперії пройшла шлях Веймарської республіки з економічною кризою, яка була у той час. В часи III рейху Німеччина розв'язала II Світову війну і прогнала її. Це програв у війні став наслідком розколу Німеччини на Східну і Західну. До об'єднання ця країна йшла декілька десятиліть, яке відбулось у 1989 р. Всі ці події вплинули на економіку Німеччини і відповідно на грошовий обіг. Всі ці історичні періоди, які описані вище, сприяли карбуванню монет у який кожен виток розвитку Німеччини вносив свої корективи.

Джерела та література:

1. Антонов В. Н., Стрелков В. А. Монеты Европы с 1815 г. до наших дней. Вып. 1. Каталог монет объединенной Германии. — М.: Российский раритет, 1991. — 42 с.
2. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / За ред. Н. Є. Бойцун. — Д.: РВВ ДНУ, 2003. — 523 с.
3. Геральдика мира/ авт.-сост. О. И Бортник, И. В. Резько. — Минск: Харвест, 2008. — 240 с.
4. Кошевар Д. В., Макатерчик А. Е. Деньги мира. Монеты и банкноты. — М.: АСТ, 2014. — 256 с.
5. Красоткин. Д, Ким В. Каталог монет евро. — М.: 2011.
6. Медведев М. Ю. Геральдика или истинная наука о гербах. — М.: Гербы и флаги, 2008. — 144 с.
7. Монета 1 пфенниг Германской Демократической Республики // Монеты и банкноты. — 2012. — № 24. — С. 7–8
8. Ремарк Е. М. На Західному фронті без змін. Повернення. Три товариші: романи. — Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. — 912 с.: іл.

Богдан Яськів

НАУКОВІ РОЗВІДКИ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ФОНДАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею є зібрання музичних інструментів, які поступили на зберігання в результаті археологічних експедицій, від колекціонерів і приватних осіб впродовж десятиліть роботи установи. Одним із найдавніших музичних інструментів є керамічні свистуни, зокрема експозиції музею в залі «Давня Русь» знаходиться свистунець-вершник, який датується XIII ст. Фігурка виготовлена з білої глини і покрита зелено-коричневою поливою. Має два звукових отвори. Даний музичний інструмент — іграшка знайдена при розкопках в с. Дорогобуж Гоцанського району Рівненської області у 1990 р. (Рис. 1). А в залі «Козацтво» експонується фігурка пташки-свистуна. В неї чотири звукових отвори, датується XVII століттям. Знайдена при розкопках на полі Берестецької битви в 1651 р. в с. Острів, Радивилівського району. Рівненської області в 1987 р. Дану експедицію очолював І. К. Свешніков (Рис. 2).

Цікавою та найбільш чисельною і значимою є колекція народних музичних інструментів переданих музею кандидатом мистецтвознавства, доцентом Рівненського державного інституту культури М. В. Лисенко-Дністровським у 1980 р. Цінність колекції полягає в тім, що в ній представлені як дитячі іграшки і водночас музичні інструменти з невеликим звуковим діапазоном так і інструменти, які пройшли довгий шлях еволюції і на сьогодні є зразками технічної, тембрової досконалості та здатності виконання на них складних музичних побудов і варіацій. Колекція іграшкових свистунів характерна тим, що вони мають три-чотири отвори і виготовлені у формі різних пташок, звірів та міфологічних істот. У давнину ці примітивні музичні інструменти використовувалися як амулети або обереги. В нашому випадку свистуни із колекції М. В. Лисенка-Дністровського придбані у місті Ромни Сумської області у вигляді свистуна вершника, свинки та козлика. Приблизно їх дата виготовлення — 50-ті рр. XX ст. (Рис. 3).

Є у фондах свистунець пташка, автор даної роботи Мицкан Р. М. з м. Косова Івано-Франківської області. Інструмент має чотири отвори на спині на яких можна зіграти просту мелодію, а якщо дути в отвір на хвості, то він засвистить (Рис. 4).

Подібні роботи за формою представлені місцевим майстром з міста Здолбунів Рівненської області Огородніком М. С. у вигляді двох рибок, пташки,

звірятка з піднятими вухами і півник, які мають на боках по два звукових отвори (Рис. 5).

Надзвичайно цікавим експонатом у фондах музею є сопілка — «дудка-викрутка». У її виготовленні використовується унікальна технологія. Внутрішній отвір робиться з куска деревини відповідного діаметру. Дудка виготовляється способом викручування серцевини в одній із верхніх частин стовбуру молоді сосни віком від семи до десяти років. Заготовка для інструменту обирається з третього, четвертого або п'ятого «літовика» (частина стовбуру між гілками, що виростає за один рік). У процесі виготовлення дудки, майстер робить надріз на ширину кулака навколо заготовки неперерізаючи серцевину. Один із кінців заготовки закріплюється у лещата, чи розгалуження дерева або обв'язується гілками молоді берези, в залежності від умов виготовлення. У подальшому майстер крутить робочу частину деревини до тих пір, поки серцевина не відстане від поверхневої товщини стовбуру. У результаті таких дій серцевина, яка є м'якшою за поверхневі шари деревини, витягується утворивши внутрішній отвір. В подальшому вирізається шість отворів — ладів. Шостий отвір знизу вирізається на ширину трьох пальців від кінця дудки. Кінець сопілки дещо розширений. На деяких сопілках, в залежності від місцевих традицій, витесуються грані. В нашому випадку їх налічується вісім. Більш детально можна побачити процес виготовлення у фільмі провідного наукового співробітника відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею Олексія Нагорнюка «Виготовлення дудки-викрутки» [1].

Заслуговує уваги дві сопілки, одна з яких виготовлена Г. Я. Шнайдером, бувшим художнім керівником Квасилівського будинку культури, а друга належала Л. М. Котлару — колишньому викладачу ударних і духових інструментів Рівненського музичного училища, яка використовувалася в оркестрі народних інструментів (Рис. 7–8).

Унікальною є історія щипкового музичного інструменту торбан, що належав директору Рівненської української гімназії Я. Ф. Бичківському, репресованому у 1940 р. і згідно останніх даних ймовірно помер або був розстріляний у Дубенській тюрмі в цьому ж році [2, с. 138–139]. Останнім власником інструменту був Карпюк Ф. І. — учень Я. Ф. Бичківського, саме він у 1996 р. передав торбан у фонди музею. Ф. І. Карпюк теж був репресований

Рис. 1. Свистунець-вершник. XIII ст., с. Дорогобуж Гоцманського району.

Рис. 2. Свистунець-пташка XVII ст., с. Острів Радивилівського району.

Рис. 3. Свистунці з колекції М. В. Лисенка –Дністровського. 50-ті роки XX ст.

Рис. 4. Свистунець-пташка роботи Р.М. Мицкана. м.Косів. 2006 р.

Рис. 5. Свистунці. Автор М. С. Огороднік, поч. XXI ст., м. Здолбунів.

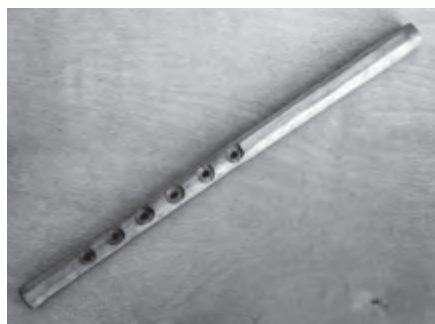

Рис. 6. Дудка-викрутка. Сер. XX ст.

Рис. 7. Сопілка роботи Г. Я. Шнайдера, друга пол. XX ст.

Рис. 8. Сопілка із колекції Л.М. Котлара, друга пол. XX ст.

у 40-х роках. Після повернення із заслання він відвідав колишню квартиру Я. Ф. Бичківського, в якій побачив цей інструмент і придбав його у нових власників як пам'ять про свого колишнього директора гімназії. Є підстави вважати, що інструмент виготовлений на початку XX ст. Його корпус овальної, форми посередині прикрашений розеткою. До основного корпусу кріпиться гриф із одинадцятьма ебонітовими і двадцятьма шістьма дерев'яними кілками на овалі правої сторони. Всього торбан має двадцять шість струн і є місце для кріплення ще однієї струни (Рис. 9).

Ймовірно торбан походить від французької назви туорбе — басової лютні і був завезений в Україну в XVII ст. запорізькими козаками, які брали участь у фландрській війні на боці Франції, і перебували там протягом п'ятнадцяти років. Як відомо, у запорізькому війську завжди були бандуристи, кобзарі, які супроводжували їх у воєнних походах. Можна сказати, що за такий час відбулося запозичення культурних цінностей. Українські бандуристи переробили туорбе, познімавши з грифу ладки і збільшили кількість струн, розмістивши їх на корпусі як у бандури. В результаті такого запозичення і удо-

Рис. 9. Торбан.
Поч. XX ст.

Рис. 10. Цитра.
Кінець XIX - поч. XX ст.

сконалення вийшла бандура, яку назвали на українській манер торбаном. Слід сказати, що інструмент був дорогий у виготовленні, тому дозволити собі мати у власності могли лише заможні люди. А відтак друга назва торбана — «панська бандура». У XX ст. торбан став забутим і рідкісним музичним інструментом і має здебільшого лише історичну цінність. Свідченням цього є зображення торбана на десятигривневій купюрі.

Рідкісним музичним інструментом у наш час є щипковий інструмент цитра, згадка про який сягає античності. Згідно акту закупки предметів музичного значення інструмент придбано у музеї в 1966 р. у жителя міста Дубно Шевчук Євгенії Петрівни. За її свідченням цитру виготовив її батько Шевчук Петро Андрійович. На даний час в інструмента залишилось лише три струни, його стан можна вважати

задовільним і таким, що потребує реставрації. Цитра майстерно інкрустована, що свідчить про високу майстерність та естетичний смак майстра (Рис. № 10).

З історії цитри відомо, що найбільш поширеною вона була в Західній Європі, зокрема в Німеччині та Австрії у XVIII–XIX ст. В Галичині інструмент мав поширення в другій половині XIX ст. А якщо заглянути у глиб віків, то цитра, як і гітара походять від античної кіфари. Для того щоб грати на цитрі виконавцю-цитристу потрібен був стіл і стілець. Динаміка розвитку суспільного життя призвела до того, що цитру витіснила із побуту більш невибаглива, щодо зручності, гітара. А походження даного інструменту, його авторство потребує подальших досліджень, які можуть привести до кращого розуміння побутування цитри на території Волині.

Джерела та література:

1. Виготовлення дудки-викрутки — https://www.youtube.com/watch?v=0I_fB6Xn_hg
2. Добровичинська В. А. Рівненська українська гімназія

(1923–1939 pp.); культурно-освітній феномен на тлі доби: монографія / В. А. Добровичинська. — Рівне: ПП Дятлик М., 2016. — 224 с.

ЕТНОГРАФІЯ ТА МИСТЕЦТВО

Алла Українець

ОДЯГ 1920–1930-х РОКІВ

У 20–30-х роках ХХ ст. у зв'язку з активним проникненням у побут фабричних тканин на всій території Рівненщини суттєво змінюється кольорова гама і характер оздоблення народного вбрання. У першу чергу ці зміни торкнулися сорочок. Чіткі геометричні вишиті композиції на них поступаються місцем рослинним, які поєднуються із зооморфними та орнітоморфними зображеннями і дають простір безмежній фантазії поліських та волинських вишивальниць. Відповідно до характеру вишивки змінюється її техніки. «Заволока» майже повністю поступається місцем хресту та гладі (Рис. 1). Значно збагачується кольорова гама. Ми зустрічаємо, зокрема, як одноколірні, так і багатоколірні вишиті композиції. Але, навіть переживаючи одна в одній вподобані «узори», місцеві майстрині ніколи сліпо їх не копіювали, а змінювали відповідно до своїх смаків і уподобань (Рис. 2).

Деякі корективи були внесені і в традиційний крій натільного вбрання. Під впливом міської моди з'являються сорочки на кокетці (гестці). Завдяки цьому зникають коміри, уставки, збільшується виріз горловини, який набуває прямокутної форми. Відповідно змінюється і оздоблення, яке розташовувалося довільно і в багатьох випадках залежало від художнього смаку вишивальниці. Одночасно з конструктивними змінами сорочки з'являється новий вид декору, запозичений з кравецького ремесла — застрочені складки на пазухах. Такі сорочки з'явилися у селянському середовищі наприкінці 1920-х років [2, с. 195]. Здебільшого їх виготовляли з перкалю на швейній машинці. Ще одне нововведення — оздоблення чохла та комірів фабричним мереживом чи «шлярками».

Щодо поясного жіночого вбрання, то повсюди з'являються спідниці з краму. Шили їх з корту,

Рис. 1. Сорочка жіноча, 30-і роки ХХ ст.,
Здолбунівський р-н. Фонди РОКМ.
Фото О. Нагорнюка, 2018.

сатину, шовку тощо, надаючи перевагу тканинам червоного, синього чи чорного кольорів. Крій довгий час зберігається традиційний, хоча замість зав'язок використовують ґаплики або ґудзики. Подолки прикрашаються різнокольоровими стрічками («стьонжками», «коснічками», «лентами», «підвічками», «китайками»). Звиклі фантазувати за ткацьким верстатом та з голкою в руках, поліські жінки до нашивання

Рис. 2. Фрагмент оздоблення рукава жіночої сорочки, 30-і роки XX ст., Гощанський р-н. Фонди РОКМ. Фото О. Нагорнюка, 2016.

Рис. 3. Мешканки с. Тучин Гощанського р-ну в святковому вбранні, 20-і роки XX ст.

стрічок також підходили творчо. У с. Стрільськ Сарненського р-ну до чорних сатинових спідниць пришивали червоні стрічки» (і навпаки) таким чином: нашивали дві стрічки, потім відступали і знову нашивали дві. У Дубровицькому р-ні зустрічаємо таке оздоблення: червоні спідниці обшивалися «лиштвою» з чорної тканини, зверху пришивалася стрічка (с. Грицьки); чорні спідниці прикрашалися різнокольоровими «лентами», червоні — чорними (с. В. Озера); до подолків пришивали мереживо у вигляді зубців (с. Будимля). Одна з респонденток із с. Мульчиці Володимирецького району згадує за чорні спідниці з двома блакитними стрічками та з п'ятьма, розміщеними таким чином: посередині білий «мохричок» («коруночка»), по краях — червоні стрічки, а тоді — зелені тощо [86, с. 106–107] (Рис. 3).

Фартушки до таких спідниць шили перкалеві. Вишиті візерунки на них розташовувалися горизонтальними смугами, які займали майже все полотнище, чергуючись зі смугами мережива, застроченими складками. Зустрічаються також фартухи, заокруглені знизу, із нашитими кишеньками та

зборками. Цілісність такого осучасненого комплексу жіночого вбрання досягалася завдяки тому, що вишиті візерунки на фартушках і жіночих сорочках були подібними за стилістикою, технікою вишивки, малюнком і кольоровою гамою. Подібний стрій називали «українським» (очевидно, на відміну від традиційного). І справді, в 30-і роки старовинні традиції у виготовленні та оздобленні одягу волинян і поліщуків зникають, нівелюються (Рис. 4).

Видозмінюються і спідниці, пошиті з домотканних тканин. Цьому значною мірою сприяла поява в сільському побуті, окрім природних барвників, різноманітних купованих фарб: «Пріли льон да мотали в мотки, фарбею красили, разнею краскою... І сині, і красні, і жовтії, і зельонії, і разні кольора були» [6, с. 105]. У середині XX ст. у деяких поліських селах носили «суконни» домоткані спідниці, також пофарбовані таким чином, що знизу «бі ленти булі» (с. Переброди Дубровицького р-ну). Білі вовняні спідниці перетикались чорними смугами і навпаки. Очевидно, таке вбрання шили під впливом модних «крамних» спідниць [1].

Рис. 4. Фрагмент оздоблення фартуха,
30-і роки XX ст., Гощанський р-н.
Фото О. Нагорнюка, 2014.

Рис. 5. Дівчата з с. Дермань Здолбунівського р-ну,
30-і роки XX ст. Фонди РОКМ.

Чоловіки носили полотняні штани лише в будень, у святкові дні одягали штани із тканин фабричного виробництва, у т.ч. пошиті «на галіфе».

У цей час, завдяки жвавій торгівлі на місцеві ринки потрапляло багато імпортованих товарів, які були доступними і для місцевих селян. Разом із ними в комплексах одягу поширюються відносно нові компоненти, серед них — безрукавки. Як правило, їх пошиття вимагало певної ремісничої кваліфікації, тому за послугами зверталися до місцевих кравців, зокрема, євреїв. Безрукавний святковий жіночий одяг носив різні назви: «горсети» («горзети»), «шнірувки», «кабати», «камізельки», «нагрудники» тощо. Інколи в якості святкових використовували білі полотняні безрукавки (їх, наприклад, одягали у Дубровицькому районі на тонкі серпанкові сорочки) [1].

Досить часто безрукавки виготовлялися з сатину та оксамиту червоного чи чорного забарвлення. Вони шилися до талії, були короткими, подекуди не доходили до верхнього краю спідниці. Спереду застібалися на гудзики чи гаплики, або зашнуровувалися мотузками чи стрічками (хоча в деяких селах Острозького та Гощанського р-нів зустрічаємо камізельки з розрізом та застібкою на плечі). Круглий

виріз горловини, поли прикрашались нашивними стрічками, блискітками, оздоблювали вишивкою чи аплікацією з тканин іншого кольору. Інколи знизу поли закінчувались «язичками» («зубами»), подекуди — шлярками. У низці сіл при пошитті безрукавок комбінували різні за кольоровою гамою тканини (зокрема, червоні та чорні), також смугами з інших тканин обшивали передні поли та вставляли їх внизу у вигляді широкого пояса. Інколи (Рокитнівський р-н) зустрічаємо короткі прямого крою безрукавки з різнокольоровою аплікацією у вигляді зубчастієї смуги на грудях («кабати»), подекуди до безрукавок пришивали накладні кишені, ззаду вшивали пасочок («хлястік»).

У деяких селах побутували «горсети» з чорної тканини, обшиті білими «гаруночками» (мереживом — А. У.) та зелені сатинові, прикрашені чорними «стюжечками» (с. Бутейки Сарненського району). У Гощанському районі зустрічаємо два типи святкових камізельок, пошитих з оксамиту — короткі та подовжені, приталеного силуету. Вони оздоблювалися вишивкою різнокольоровими нитками гладдю та хрестиком, деякі відзначались особливим багатством декору — вишивалися різнокольоровим бісером на полах, проймах рукавів, навколо шиї [5,

Рис. 6. Жінка в кожусі з Корецького р-ну.
Фото В. Луца, 2017.

с. 140]. Зазначимо, що майже всі безрукавки шилися на підкладці з домотканого полотна чи фабричної тканини (Рис. 5).

Модними стають в цей час «блужки», пошиті з фабричних тканин, зокрема ситцю. На початковому етапі їх одягали на вишиті сорочки (у такому випадку визирали їх комірці).

Значні зміни відбулися у верхньому одязі. На півдні Рівненщини традиційні домоткані форми вбрання майже зникають з ужитку, на півночі їх використовують переважно люди похилого віку. Під впливом міської моди з'являються короткі суконні «пінджаки», саки («сачки») та пальта з фабричних тканин. Певні модифікації торкнулись і кожухів, які стають значно коротшими. Довгі переважно використовували для дороги. Хутряне вбрання купляли на ярмарках або шили на замовлення у кушнірів, які їздили селами і жили по декілька днів у замовника, доки його не пошиють. Значними кушнірськими осередками на Рівненщині були м. Корець, с. В. Межиричі Корецького району, м. Дубровиця, смт Степань Сарненського району, с. М. Тутовичі Сарненського району, смт Рокитне та ін. (Рис. 6).

Кожухи, виготовлені у с. Тутовичі Сарненського р-ну вирізняються особливим декором. Вони —

жовтого чи вишневого забарвлення, з красивими великими дерев'яними гудзиками та декоративними петлями для застібок, прикрашені вишивкою. Майстерністю декорування відзначались жіночі кожухи жовтого та вишневого кольорів із Корецького району. Вишивка розміщувалась навколо шиї, на обох полах, у нижній частині, на рукавах.

Стосовно функціонування головних уборів зауважимо, що в цей час майже зникають із побуту чоловічі шапки з домотканого чи валяного сукна, їх витіснили куповані, з козирками. Поступово стирається різниця в пов'язуванні хусток заміжніми жінками і дівчатами. Дівчата часто одягають хустки бічними ріжками назад, поверх звисаючих кінців. У такому випадку головний убір закривав чоло і частково відкривав вуха. Подібне пов'язування в Зарічненському р-ні називалося «у циганочку», у Дубровицькому — «в холодок» [4, с. 452].

Жінки ж навпаки, все частіше пов'язують хустку під підборіддям, набуває популярності також спосіб вив'язування її «в три хвости»: два бічні роги хустки, складеної по діагоналі, виводились назад, зав'язувалися над верхніми, зміщувалися і випускались на плечі в розгорнутому вигляді [1].

Хустки фабричного виробництва, різного кольору, гатунку та розміру, можна було придбати на ярмарках, потреба в домотканих вирлобах таким чином зникає. З'являються великі картаті вовняні теплі хустки — «опиначки» («упінанкі», «опинанкі»), «закручуванкі» тощо. За їх допомогою захищались від вітру та снігу, накидаючи на голову та плечі. У Зарічненському, Березнівському, Дубровицькому та Рокитнівському районах зустрічались полотняні хустки, єдиною прикрасою яких були залишені при тканні нитки основи, які частково сплітали зверху в сітчастий орнамент — «ковтуни».

Поступово виходить з ужитку намітка: лише подекуди її закручують заміжні жінки літнього віку. Натомість намітки, які використовували у якості подарунків («подарки») продовжували функціонувати в народному побуті до середини ХХ ст.: вони відігравали велику роль у народних звичаях та обрядах, подекуди слугували матеріалом для пошиття одягу. Зокрема, у Дубровицькому районі науковцями було зафіксоване самотутнє явище: з тонких прозорих наміток («серпанків») у першій половині минулого століття шили святкове жіноче вбрання: сорочки, спідниці, фартухи та намітки [3; с. 77]. Сорочки мали традиційний для цієї місцевості крій: їх зшивали з трьох полотнищ («пулок»), робили плечові вставки («уставки»), пришивали комір-стоян з прямим розрізом, до рукавів низу — чохла. Єдиною прикрасою були вузькі смуги орнаменту на рукавах, біля чохла.

Серпанкові спідниці («сукні») шили з п'яти–шести пілок. Ззаду та з боків (окрім передньої пілки) вони густо рясувалися, розріз робився спереду, до пояса пришивались зав'язки. Орнаментальні смуги, іноді шириною в долоню, розміщувались на «клубах» (зверху, нижче пояса). Фартухи, які зшивались із двох пілок, прикрашались на подолках. У випадку, коли пілок було три (на товстішу жінку), орнаментувались дві крайні. Брак оздоблення на серпанковому вбранні можна пояснити тим, що тоненька, прозора, легка тканина не потребувала особливих прикрас. Розташування вузьких, тканих технікою перебору, орнаментальних смуг у певних місцях сприяло збереженості цієї легкості, поєднувало всі деталі вбрання в єдиний мистецький комплекс, свідчило про вишуканий художній смак селянських майстринь [3, с. 120–122].

Жіночі прикраси в цей час відзначаються значним розмаїттям. Велика увага приділялася намисту («моністу»): «Нема моніста, то нема й слави». Респонденти відзначають, що «за Польщи» було намисто біле, зелене, червоне, синє, блискуче — «всяке, яке хоч — купуй». Особливо багато прикрас чіпляли на святкове вбрання: «Моніста носілі разніе–разніе, шия не гнулась» [7, с. 25]. Подекуди, зокрема у південній частині Рокитнівського району, територія якого належить до Центрального Полісся, використовували дукачі «з якогось металу, ну, такі тиє як бронзови... медалі чи шо, там двоє сталки чи три» [7, с. 25]. Серед шийних оздоб у цей час набувають поширення круглі металеві чи скляні прикраси («малітовки») — образки, які подекілька (від одного до п'яти) чіпляли на нитці нижче намиста. Серед прикрас варто виділити також різної форми сережки («завушниці») та персні («бручки»), які купували в онучників чи виготовляли з монет.

Стосовно взуття, то, як і раніше, важливе місце на території Рівненського Полісся відводиться постолам, хоча молоді дівчата та парубки намагалися придбати шкіряне — чоботи чи черевики, у містечках — туфлі. Зауважимо, що місцеві шевці повністю задовольняли попит населення на шкіряне взуття різних фасонів, подекуди майстерно оздоблюючи його. Дівчата та молоді жінки у свята носили чорні черевики на високих підборах, з халявками, що сягали середини литки, та петлями для зашнуровування чи застібною на декілька гудзиків. Каблуки підбивали мідними і залізними підковами.

Зустрічаємо у цей час і «дрепи» («трепи») — шкіряне саморобне взуття на дерев'яній підшві у вигляді черевиків, туфель чи галош, яке виготовляли у такий спосіб: бралася колодочка на довжину стопи, тоді на неї натягувалася шкіра, яка прикріплювалася дротом і прибівалася цвяхами: «І в тих постоях

ото ходили, в тих дрепах ходили. От як надвори крепко мокро, грязь, у постоях погано — нога мокра, а у дрепах — суха нога» (Березнівський р-н) [1].

При однотипності загального комплексу костюм Рівненщини відзначався розмаїттям в деталях: використання різних за кольоровою гамою і технікою виготовлення тканин, особливостях крою окремих компонентів, способах поєднання їх в різноманітних комбінаціях тощо. Таким чином створювались локальні особливості костюму, які спостерігаємо в межах одного району, а подекуди і в сусідніх селах.

Загалом в одязі 1920–1930-х років відбулися значні трансформації, пов'язані із розвитком промисловості в Польщі, до складу якої входила Рівненщина. Під впливом міської, західноєвропейської моди зазнали суттєвих змін традиційні компоненти народного вбрання, особливо щодо крою та оздоблення. Зростання міст, швидке проникнення в селянський побут фабричних тканин, копіювання модних зразків згубно позначилися на народному мистецтві, призвели до порушення гармонійної цілісності народного одягу, а подекуди — до повної втрати і забуття місцевих традицій його конструювання та оздоблення, хоча стилістично частини одягу ще деякий час ще узгоджувалися між собою, нововведені елементи співіснували з традиційними. Але згодом соціальні зміни в побуті поліщуківі волинян призвели до повної втрати характерних регіональних рис традиційного народного вбрання. Цей процес яскраво описує А. Гузовська: «Вплив європейської культури, особливо після світової війни зовсім змінив характерні риси вбрання нашого села. Тепер носять ще тільки сорочки із зразками давніх візерунків, але вишивка на них змінилася. Заволоч замінили хрестики і півгладь, найновіший модний гафт — «гладь». Характерні кольори вишивки були і залишаються червоний і чорний. Геометричний орнамент уступив місце рослинному, а тепер на рукавах сорочок в деяких місцевостях вишивають птахів (Салки, Миятин). Старші господарі і господині носять звичайні сорочки з полотна, менш оздоблені вишивкою, молодь, хоча і носить вишиті сорочки, але вони — перкалеві. Чоловічі сорочки мають сучасний крій, а мотиви вишивок запозичені з купованих скатертин, рушників і т.п. Колір вишивки — переважно чорний. Решта строю цілковито підлягла змінам. Свити ще існують де-не-де, тільки як пережиток. У більшості випадків їх переробляють на «пінджакі» — різновид пальта, або носять дуже старі люди. Кожухи одягають жовті, без ніяких прикрас, різних фасонів. На сорочки зараз накладають камізьелки — чоловіки звичайні, жінки — короткі станіки різних кольорів, оздоблені оксамитом і фалдочками. Спідниці носять різних

кольорів з купованих матеріалів, фартухи — з кольорового або білого перкалю. На голові — хустка тернова в квіти» [8, с. 450].

Підсумовуючи, зазначимо, що той масив інформації, яку вдалося зібрати стосовно народного вбрання Рівненщини, відіграє важливе значення. Маємо можливість зафіксувати архаїчні елементи та традиції декорування народного вбрання, які

збереглися до нашого часу, та значне локальне розмаїття одягу волинян і поліщуків. Серед нього відстежуємо самотні мистецькі комплекси та окремі компоненти, що виникли в процесі історичного розвитку і, безперечно, заслуговують на особливу увагу та відкривають шляхи для поглиблених ареальних наукових досліджень.

Джерела та література:

1. Матеріали комплексних експедицій. Записи автора. Архів державного наукового Центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ.
2. Булакова-Ситник Л. Тенденції до змін у традиційному жіночому одязі Полісся у першій чверті ХХ ст. // Полісся України: матер. істор.-етнограф. дослідження. — Вип. 3. — Львів: Ін-ут народознавства НАН України, 2003. — С. 193–240.
3. Українець А. Виготовлення серпанкового полотна на Рівненщині // Зб. наук. праць Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Вип. І. — К., 2012. — С. 109–126.
4. Українець А. Жіночі головні убори мешканців Рівненського Полісся (кін. ХІХ– поч. ХХ ст.) // Народознавчі зошити, 2006. — Зош. 3–4. — С. 451–456.
5. Українець А. Колекція народного одягу з Гошанського району в зібранні Рівненського краєзнавчого музею // Гошанське Погориння: давнина і сучасність. Наук. зб. матер. наук.-краєзн. конф., присвяченої 850-річчю Гощі. — Рівне — Гоща: Перспектива, 2002. — С. 135–142.
6. Українець А. Народне вбрання мешканців Володимирецького р-ну // Західне Полісся: історія та культура. Вип. ІV. Володимирецький район Рівненської області. — Рівне: видавець О. Зень, 2012. — С. 100–120.
7. Українець А. Народний одяг мешканців Рокитнівського району // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся (матер. комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства). Вип. І. — Рівне, 2001. — С. 10–26.
8. Guzowska A. Stroje ludowe w powiecie Zdobunowskim na Wołyniu // Rocznik wołyński. — Równe, 1934. — Т. ІІІ. — S. 443–450.

Тетяна Пархоменко

ЕЛЕМЕНТИ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ОДЯГУ МЕШКАНЦІВ С. БУЯНКИ РІПКИНСЬКОГО Р-НУ Й С. ВЕЛИКИЙ ЛИСТВИН ГОРОДНЯНСЬКОГО Р-НУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

29 липня 2017 р. у складі комплексної історико-етнографічної експедиції, організованої Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (ДНЦЗКСТК, м. Київ), авторка статті обстежувала с.Буянки Ріпкинського й с. Великий Листвин Городнянського р-нів Чернігівської області (регіон Лівобережного Полісся). Виявлені матеріали з теми «Традиційний народний одяг» послугували основним джерелом дослідження. Вони «перегукуються» з подібними матеріалами Волинського Полісся, тому запропоновані до даного збірника.

Сталий комплекс жіночого традиційного костюму складався з полотняної (коленкорової) сорочки, «спадниці з нагрудником», «запони», фартуха,

крайки, чепця, хустки та постолів. У холодну пору доповнювався теплим одягом.

Відомостей про чоловічий одяг в обстежуваних селах значно менше, а тому увагу зосередимо на виявлених нами зразках переважно жіночого костюму.

У свідомості багатьох інформаторів визначальним еталоном красивого вбрання здебільшого вважалась вишита сорочка [7]. За спогадами Яценко Г.І., у с.Буянки вишиту сорочку (тип — з суцільнокроєними рукавами) мала Яценко Варвара Артемівна, 1913 р.н. Її сорочка була домотканою, лляною, з тоненького полотна, з вишитими на рукавах трояндами, подолок оздоблювався зарубленими зубчиками та вишитими ромбами. Зав'язувалась сорочка червоно-чорним мотузком. Розріз-пазушка

Рис. 1. Сорочка жіноча полотняна, поч. XX ст.
Фото Т.Пархоменко, 2017 р.

Рис. 2. Подолок сорочки з вишивкою та з'єднувальною мережкою.
Фото Т.Пархоменко, 2017 р.

Рис.3. Комір-облямівка та вишитий розріз-пазушка жіночої сорочки. Фото Т.Пархоменко, 2017 р.

була довга, розташовувалась по центру. Комір — вузьенька облямівка, прикрашена вузьким геометричним орнаментом. Рукав кроївся від горловини (плечові вставки відсутні). По всьому рукаву розташувались окремі вишиті елементи — мотиви троянд з листям.

Інший крій жіночої полотняної сорочки був у ткалі Овсієнко Катерини Кіндратівни, 1930 р.н. (мати Гришко М. М.). Вона була домоткана, поликова, з вишивкою. Комір-стійка — вишитий хрестиком у дрібні квіти; з вишитою маніжкою. Манжети були вузькі, «на палець», з таким же малюнком, як і на комірі. Рукави сорочки були прикрашені орніто-морфним малюнком (композиція вишитого декору сягали ліктя) [4].

На жаль, у с.Великий Листвин Городнянського р-ну було віднайдено лише дві сорочки [8]. Одна з них — полотняна, друга — перкалева. Обидві сорочки поликові, довгі, з вузьким коміром-«облямівкою», вишитим квітковим орнаментом. Своєрідність полотняної сорочки, пошитої з трьох полотнищ, полягає у сполученні полика з рукавом та трьох пілок біля подола з'єднувальним швом — мережкою (рис. 2). Розріз-пазушка розташована по центру, з одного боку має вишиту меандрову бігунку, з краю — вузьку білу мережку; застібається на гудзик (рис. 3). Ідентичний орнамент з червоно-чорної бігунки та мережки розміщений і на подолку сорочки. У нижній частині полика знаходиться вишитий хрестиком витий ланцюжок з квітів, пуп'янків та листя. Композиція орнаменту опліччя скомпонована у формі трикутника: медальйони з букета квітів розташовані у шаховому порядку — 3 згори, 2 знизу. Рукав знизу призьблений та завершується манжетом-облямівкою (рис. 1).

Коленкорова сорочка дещо осучаснена, з коротким розрізом-пазушкою по центру (рис. 4). Край

подола має білу фабричну в'юнку тасьму-«зигзаг» (рис. 5). Вузькі манжети-облямівки, так само, як і подол, оздоблені однаковим вишитим хрестиком червоно-чорним орнаментом, у якому чергуються 4-плюсткові квіти та листя. Широкі орнаментальні горизонтальні смуги прикрашають полік та опліччя рукава: ланцюжок з великих квітів та листя в обрамленні вузьких смужок з дрібних квітів і листя.

Фрагментарний запис про чоловічу сорочку був здійснений нами в с.Буянки. Якщо за дівування Сидоренко О. Ф., 1932 р.н., чоловіки вже полотняні сорочки з «акрайками» не носили, то, за спогадами Яценко Г. І., її дід таку сорочку ще мав [5], [7]. Вона була полотняна, білого кольору, із коміром-«стоечкою» (ймовірно, тунікоподібного крою). Комір оздоблювався вишитим вузьким орнаментом, застібався на гудзик. Розріз-пазушка викроювався по груди, прикрашався вишивкою гарусом. Геометричний орнамент розташовувався і на подолку сорочки [7].

Щодо головних уборів заміжніх жінок — наміток, то на Чернігівщині вони вже призабуті [6], [7]. Натомість багато респонденток зберегли у своїй пам'яті спогади про одяг, який носили їхні родичі у третьому поколінні. Зауважимо, що під час інтерв'ювання запитання про жіночий головний убір — чепець — часом викликало сміх у інформаторів, що пояснюється їхнім ставленням до даного елементу вбрання як чогось віджилого, старомодного. За словами Яценко Г. І., такий головний убір заміжньої жінки носили ще у 50-х рр. XX ст. її дві родички — 1895 та 1900 років народження. У старшої з них було два «чепки» (наголос на перший склад): святковий та буденний. Святковий «чепак» був червоний, пошитий із вовняної тканини; спереду мав вишивку. Геометричний орнамент вишивався хрестиком у вигляді вузької смужки зелено-бла-

Рис. 4. Сорочка жіноча коленкова, 50-ті рр. XX ст. Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

китними нитками. Чепець без покриття носили тільки вдома чи біля хати, рідше — на вулиці, а от до церкви одягали вже хустку: «То тулькі дома можна хадіть, а так нельзя било хадіть.»

Чепці зобов'язані були носити заміжні жінки. Не один раз інформаторка чула від своєї баби зауваження: «Ти чепка не носіш?» (сміх Ященко Г.І.). Буденний «чепак» був з крамної тканини темного кольору (синього), шився без вишивки, начольник мав вузький, біля нього робили зборки.

У с.Буянки не було традиції підкладати під чепець луб, картонку чи обруч-кимбалок, натомість волосся заплітали у дві коси «від вуха до вуха», а поверх наклали «чепак». Ховали волосся під головний убір різними способами: заплетені коси вкладалися або над чолом, або нижче тім'я.

Чепчик темного кольору, «наче шапочку» носила і баба Сидоренко О. Ф., 1932 р.н. Він мав мотузочки, на які й зав'язувався (волосся попередньо сплітали в коси) [5].

Молодша мешканка цього ж села, Гришко М. М., 1952 р.н., пам'ятає, як її баба також носила «м'якенький» чепчик. Жінка пригадала, що до церкви сірий чепчик завжди одягався в парі з фабричною хусткою. Заплетене у коси волосся ретельно ховалось під чепчик. Хустку пов'язували під підборіддям [4].

У сусідньому Городнянському р-ні плетених чепців також не існувало. Респондентка Кравец С. М., 1940 р. нар., із с.Великий Листвин зауважає, що старі баби чепці ще мали та носили, вони були невеликі за розміром, круглої форми й світлого кольору — «наче беловатий» [8].

Рис.5. Подолок коленкової сорочки, вишитий. Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

Аналіз опису згаданих чепців дозволяє узагальнити їхні спільні характеристики: усі вони були із тканин фабричного виготовлення, мали круглу форму та позаду стягувалися мотузками.

Труднощі, з якими стикається сьогодні етнограф, вивчаючи жіночі головні убори, — це відтворення зачіски, яку покривав чепець. Адже під час інтерв'ювання в першу чергу опитані респонденти звертають увагу на головний убір, а не на зачіску, до якої свого часу не приглядалися.

Серед улюблених головних уборів жінок, молоді роки яких припали на 50–70-ті рр. XX ст., були перкалеві косинки-«вибиванки». У суміжних селах Ріпкинського, Городнянського р-нів біла косинка оздоблювалась машинним способом за допомогою вибивання переважно круглих отворів. Пощастило поспілкуватись з однією з місцевих майстринь — Шовковою Марією Федорівною, 1925 р.н. [6]. На фото — косинка її виготовлення (рис. 6).

У уяві респондентів жіночий поясний одяг — «запона» сприймається як елемент вбрання літніх жінок, який носили їхні матері. Найчастіше запона кроїлася з одної півки білого кольору, вишивалася хрестиком у дрібні квіти та прострочувалася кількома вузькими горизонтальними складочками. У давні часи запони були полотняні, згодом їх виготовляли з фабричних тканин. За місцевою традицією викроювали зав'язки запони таким чином, щоб вони розширювалися донизу та мали трикутний край [4]. Деякі інформатори проводять чітку різницю між фартухом та запоною [5]. В оселі Сидоренко О. Ф., 1932 р.н., пощастило побачити дві запони її матері. Обидві — білі, однопівкові, біля пояса призібрані в складки; якщо їх розправити, то форма виробу з прямокутної трансформується та трапецеподібну. Композиція декору вишитої запони складається з трьох і двох горизонтальних смуг-складок, які чергуються із однаковими смугами червоно-чорного рослинного орнаменту з ланцюжка з листя та пагонів-вусиків (повторюється двічі) (рис. 7). Фрагмент вишитого орнаменту та попе-

Рис 6. Запона вишита, 40-ві рр. XX ст.
Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

Рис 7. Запона з прошвою, 40-ві рр. XX ст.
Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

речних складок-смуг відтворений і на доточених до зав'язок довгих прямокутних «вушках». Знизу запона завершується фігурною вибитою прошвою з мотивами грона винограду. Інша запона має прикрасу з 5-ти та 3-х ритмічних вузьких прошитих горизонтальних смуг, усередині яких знаходиться фабрична прошва (рис. 8). Варіант крою та оздоблення — оформлення країв запони ще одною фабричною прошвою у формі перевернутої літери П (суттєво, що висота такого декору не піднімається вище середини запони). Пояс-зав'язки звичний, без «вушок».

За відомостями Олександри Федорівни запона викроється прямо, тоді як фартух — «круглий» та обшивається «зубчиками» — брижами з тої ж тканини, що і весь фартух. Полотняного поясного

Рис 8. Косинка вибита, 50-ті рр. XX ст.
Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

вбрання інформаторка вже не застала, речі матері були вже з крамної тканини. Білі запони вважались святковими [5].

Молодша інформаторка із с.Буянки — Яценко Г. І., 1942 р.н. — теж відмітила, що фартух за формою був круглий, тоді як запона — квадратна. Назва поясного вбрання не залежала від фактури тканини (була вона з домотканого полотна чи фабричною). Характерна особливість фартуха — пришиті «валанчики», які могли бути з тої ж тканини, що і весь фартух, а часом — і з другої. Бувало, що пришивали і фабричну прошву [7].

Згідно з власними спостереженнями, зауважимо, що в селах, у яких одночасно співіснували і запони, і фартухи, більш святковими вважались давніші за походженням запони, тоді як фартухи асоціювались із робочим одягом.

За допомогою довідкових енциклопедичних видань спробуємо з'ясувати, звідки беруть витoki незвичні для сучасників назви досліджуваного одягу.

Термін «запона», так само як «запон» знаходимо у словнику церковно-слов'янської мови Г. Дяченко, де наводиться його два значення: полотно (згадується як дарунок греків кн.Володимирі) та завіса, занавіс [3, с. 195].

В енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза, І. Ефрона, виданому 1894 р., зазначено, що, коли в давнину під словом «запон» розуміли застібку кольчужної сітки шишаків, що опускалась на обличчя та плечі і застібалася біля шиї, то наприкінці XIX ст. так називали «шкіряний передник, який надягався ковалями, теслями та ін. майстрами, прикріпленими до війська» [11, с. 274]. Вивчаючи відмінності термінології одягу в говірках українців на межі XIX–XX ст.ст., К. Матейко подає кілька варіантів назв поясного одягу, що сприймався як

Рис. 9. Кравець Софія Макарівна, 1940 р. н.
Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

тип жіночого фартуха (попередника). Серед них: «запанка», «запóнка», «запілка» (у тому числі в с. Ст. Яриловичі Ріпкинського р-ну та ін. р-ни Чернігівської обл.), «запóн» [10, с. 62–63].

Етимологію назви поясного вбрання фартуха вивчав І. Огієнко (митрополит Іларіон). За матеріалами вченого, фартух — це також передник. Термін походить із давньонімецької мови *fartuh*, що дослівно означає «хустку, яку кладуть спереду» [12, с. 423].

Маємо зупинитись і на варіанті вузьколокальних відмінностей цього терміну. Нерідко в Городнянському р-ні Чернігівської обл. поширена діалектна назва «хвартух» [8]. У с. Великий Листвин «хвартух» був чорного кольору, з фабричної тканини, посередині мав поперечну орнаментовану смугу з мотивів троянд, вишитих хрестиком. Інші односельці, учасники хорових колективів, «хвартухи» для концертних виступів оплітали мереживом [8]. Про

поясний одяг — «хвартух» разом з передником, попередницею, що носився раніше з плахтою, а згодом із спідницею, дізнаємось і з матеріалів Ф. Вовка [2, с. 151]. «Хвартушина» у значенні фартух знаходилась і у колі вивчення К. Матейко [10, с. 70].

Аналогічна назва «хвартух» — частково побутове в окремих районах Білоруського Полісся, зокрема у Дрогичинському, Лунинецькому, Кобринському районах Берестейської області [9, с. 797–798]. Ще один приклад взаємовпливів української та білоруської культур — вживання мешканцями Чернігівщини слова паверозки («паўрузоў») на означення зав'язок фартуха чи запони [5]. Цікаво, що в тій же Білорусі (Західне Полісся) інший різновид жіночого поясного вбрання на означення полотняної спідниці, окрім найуживанішої назви «спадніца», також називався «хвартухом» [1, с. 662].

Інший тип зафіксованого нами жіночого поясного вбрання — спідниця із фабричної темно-синьої тканини із нашитими в нижній частині двома горизонтальними стрічками з шовку [7].

Своєрідним був декор чоловічого поясного вбрання, особливість якого зумовлювалася специфікою його фарбування. У 30–40-х рр. ХХ ст. по селах ходили майстри — вибивальники, які пропонували пофарбувати чоловічі штани у смуги. Тоді штани були домоткані полотняні. З вибитим малюнком у смуги вони були подібні на крамні: на світлому тлі ритмічно чергувались фарбовані чорні смужки [6].

Одним із найцікавіших елементів жіночого вбрання, що зберігся в досліджуваному регіоні, є «спадніца до нагрудника» — одяг, що своїм кроєм нагадував сарафан та одягався поверх сорочки [рис. 9]. Нижня частина цього вбрання мала три горизонтальні складки; верхня частина — ліф — з обох боків була прикрашена вертикальними складками, застібалась на 3 гудзики по центру, часом ще й на один збоку на поясі, могла мати підкладку.

Однією з інформаторок «спадніца з нагрудником» називається як просто «спадніца» («юпка»). Разом із запоною така «спадніца» вважалась святковим одягом. У них поховали мешканку с. Буянки — Шовкову Софію Никифорівну. «Спадніца з нагрудником» була відрізною, нижня частина на талії призібрана; верхня частина мала круглий виріз. Тканина темно-вишнева, з вертикальним геометричним вишитим орнаментом на ліфі.

Поверх «спадніци з нагрудником» пов'язувалася запона, вишита гарусом. Тканина — фабрична, однотонна, кольорова, по горизонталі вишиті дві широкі орнаментальні смуги, з нижнього краю пришита фабрична прошва. Мала вузькі зав'язки, до яких під кутом 90 градусів, пришивались широкі «вушка» із вишивкою на кінцях [7].

Рис. 10. «Спадніца» («шнуровка»), 60-ті рр. XX ст.
Фото Т.П. Пархоменко, 2017 р.

Цікавим є зафіксований нами факт пошиття нагрудника до спідниці мешканкою с.Буянки, 1932 р.н. Як згадувала Сидоренко О. Ф., довелося їй шити «нагрудник» своїй свекрусі. З цієї метою був придбаний ситець у клітинку — «шатланка». Нижня частина («спадніца») шилась «у збуркі», верхня — зашивалась вертикальними складочками (по дві з обох боків), виріз горловини був прямокутним [5]. Варіант крою нагрудника до спідниці жовто-гарячого кольору описала Гришко М. М., 1952 р.н.: з круглим вирізом, 4-ма вертикальними застроченими складками обіч гудзиків, призібранням на талії [4].

Цей же одяг, але під назвою «шнуровка» або «спадніца», був поширений і в с.Великий Листвин: «Харошіє таді у старих баб, ох, хорошіє спадніци булі!» [8]. Одну з них носила свекруха Кравец С. М. — Гутар М. Д., 1915 р.н. Вдалося сфотографувати ситцеву синю «шнуровку» з дрібним малюнком у Кравец С. М. [рис. 10]. Верхня частина «спадніци» (ліф) була відрізна, з трапецієподібною вставкою, на полотняній підкладці, застібалась на три гудзики. Нижня частина «спадніци» мала дрібні зборки; спереду на талії до неї пришивали невелику горизонтальну контрастну кольорову стрічку, знизу знаходились дві прострочені горизонтальні смужки

Рис. 11. Фрагмент «спадніци» з декоративною стрічкою. Фото Т.П. Пархоменко, 29.07.2017 р.

з тієї ж тканини, що і весь виріб [8], [рис. 11]. Інші мешканки села також мали різнокольорові «спадніци», зустрічались серед них і вишневого кольору. Назву «нагрудник до спідниці» респондентка не вживала.

Традиційний народний верхній теплий одяг представлений чекмелем, буркою, куртаном, свитою, кожухом, «кажушкою».

Зокрема, мешканці с.Буянки Сидоренко О. Ф. найбільше з чоловічого вбрання запам'ятався чорний «чекміль» (зауважимо, що навіть не натільна сорочка). Викроений на зразок довгого пальто «мо, й до п'ят», він мав башлик. У такому одязі «калісь дід у нас гусі пас, дак у чекмелі ганяв» [5]. За словами Яценко Г. І., чекмель в оселі був ще донедавна, проте змушені були його спалити, бо був сильно понищений міллю. Згаданий вовняний чекмель був довгий аж до кісточок, мав рукави, каптур, не застібався. Одягали його як накидку на кужайку. Чоловіки накидали чекмель тоді, коли на дворі був мороз [7].

Як суто чоловічий одяг описала «бурку» Шовкова М. Ф. За її спостереженнями, бурка була менш поширена, ніж «чикмель». Шилась подібно, лише не мала каптура-«кабеняка». В одних чоловіків вона була сивуватою, в інших — чорного кольору (за лежно від кольору овечок, що тримали господарі). Одягали бурку тоді, коли їхали в ліс по дрова [6].

«Куртан» — це сукняний одяг, коротший за чекмель, немов «сучасна куртка». Мав комір, застібався, на спині пришивався хлястик з 2-ма гудзиками [6]. Раніше його носили і чоловіки, і жінки.

Традиційний жіночий верхній теплий одяг — вовняна свита, нерідко була світло-коричневого кольору, часом з вишивкою. Характерна особливість її крою: позаду на талії мала призібрання («наче ве-

ером») крупними складками, унаслідок чого жіноча фігура здавалась «пишною». Невипадково у цьому ж с.Буянки назва «свитки» відобразилась і в місцевій щедрівці «Щодрик-петрик, дайте варенік...» [6]. Поверх підв'язувались «окрайками» з китицями.

Також жінки носили в селі «кажушки» з овечок: до пояса згори кроєні по фігурі, а нижче, позаду, розширені клинами [5].

Щодо різновидів виявленого взуття, то вони залежали від пори року. Так, у 50–70-х рр. XX ст. мешканці с.Буянки взимку носили валяні «валянци», адже окремі господарі ще тримали овець та вміли валяти вовну. Улітку традиційним зручним взуттям вважалися постоли. Дід Ященко Галини вмів виплітати їх із липи: «Іспліте так красівенна — і льоганічкіє, і хадіть можна було, і по балоту (ані ж хаділі сена греблі)» [7]. Саме як універсальне робоче взуття при праці на болоті називає постоли ще одна інформаторка з цього ж села Сидоренко О. Ф. [5]. На дощову холодну погоду в сер. XX ст. чоловіки взували хромові чоботи з залізними підковками (набивав дід Ященко Г. І.).

Ще у II пол. XX ст. у сімейній обрядовості українців широко використовувались в якості подарунків різні компоненти народного одягу. На деяких весільних звичаях, зафіксованих нами під час етнопедичного обстеження, зупинимось детальніше.

У с. Великий Листвин Городнянського р-ну під час весільного розподілу короваю окремий дарунок отримував гармоніст: у «платок» ув'язували підощву короваю, так званий «бубон» [8].

У цьому ж селі молодій варто було подбати про подарунки боярам. Скільки було запрошено хлопців-бояр, — стільки мало бути і вишитих хустинок «носовиків». Ще 1963 р. такі хустинки декорували на кутах вишитими квітами та саморобним плетеним мереживом по краях [8]. Мешкала в селі майстриня-вишивальниця Оля, яка вишивала на хустинках слова-побажання щастя [8].

Майбутнє заміжжя або дівування віщувало вояржіння з чоботами на свято Андрія. Інформаторка Софія Кравець, 1940 р.н., брала участь у кількох андріївських вояржіннях із використанням різних

елементів вбрання. За її спогадами, дівчата ввечері виходили на двір, щоб перекинути через хату чобота: «падівімса уже ж, куди чобот носок дівітса, туди значить, і замуж пойдеш, у тую сторону». Тоді ж, також на дворі, кожна дівчина клала свою носову хустинку у спільні ночви, які згодом починали «полати». Уважно спостерігали: «чий паперед випаде — значить, тая дівка паперед замуж вийде» [8].

У календарному циклі обрядів на Зелені свята окрему увагу приділяли вінкам із живих квітів. У понеділок, що наставав через тиждень після Трійці, відомий у народі як Русалки, у с. Великий Листвин треба було «водити русалок». У цей день дівчата-підлітки йшли в ліс, щоб нарвати «пучче» з рослини з кучерявим листям, саме «пучче» чистили і їли, а з листя виплітали великі «кучеряві» вінки. Часом для вінків брали і квіти кульбаби, а от волошок — ні, бо вони ще не цвіли. Вінки дівчата одягали на голову, бігали в них по вулиці, а тоді приходили на город, де була посажена капуста, і клали їх на капусту: «шоб такі ж булі, як голови в нас чи як венкі тие», «шоб великі качани росли» [8].

Підведемо невеликі підсумки дослідження. Введені нами в науковий обіг нові польові матеріали засвідчують сучасний стан збереженості зразків традиційного вбрання, відомості про які найчастіше були отримані з усних розповідей респондентів, рідше — із фотофіксації зразків матеріальної культури. У статті були представлені найбільш уживані діалектні назви компонентів головних уборів, поясного вбрання, плечового, верхнього зимового одягу та охарактеризовано специфіку їхнього крою і декору, способів носіння. Перспективу подальшого дослідження із залученням більшої кількості сіл Ріпкинського та Городнянського районів бачимо у віднайдені нових варіантів крою як жіночих, так і чоловічих сорочок, підтвердженні або спростуванні факту поширення запони і фартуха; уточненні відомостей про «нагрудник до спідниці», компоненти зимового одягу тощо. Особливий інтерес становить вивчення питання використання традиційного одягу в календарних та сімейних обрядах.

Джерела та література:

1. Віннікава М. М. Традыцыйнае адзенне // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 2./ А. М. Боганева [і інш.] — Мінск: Выш.шк., 2009. — С. 655–744.
2. Вовк Х. К. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. — К.: Мистецтво, 1995. — С. 7–218.
3. Запона и запон // Полный церковно-славянский словарь. Сост. протоиерей Г. Дьяченко. Репринтное издание 1900 г. — М.: Изд-во «Посад», 1993. — С. 195. (Бібліотека РОКМ. Інв. № 14615).
4. Зап. Т. Пархоменко 29.07.2017 р. у с. Буянки Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Гришко Марії Михайлівни (дівоче — Овсієнко), 1952 р.н.

5. Зап. Т. Пархоменко 29.07.2017 р. у с. Буянки Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Сидоренко Олександри Федорівни, 1932 р.н.
6. Зап. Т. Пархоменко 29.07.2017 р. у с. Буянки Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Шовкової Марії Федорівни, 1925 р.н. (мати), родом із с.Вишневе, 1,5 км від с.Буянки
7. Зап. Т. Пархоменко 29.07.2017 р. у с. Буянки Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Ященко Галини Іванівни, 1942 р.н. (дочка), родом із с.Вишневе (1,5 км від с.Буянки), звідки переїхала у 1969 р.
8. Зап. Т. Пархоменко 29.07.2017 р. у с. Великий Листвин Городнянського р-ну Чернігівської обл. від Кравец Софії Макарівни, 1940 р.н.
9. Лабачэўская В. А. Традыцыйны народны тэкстыль // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн.2./ А. М. Боганева [і інш.] — Мінск: Выш.шк., 2009. — С. 796–808.
10. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. — К.: Наук. думка, 1996. — 196 с.
11. Собичевский В. Запон // Энциклопедический словарь / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Издат. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. — СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1894. — Т. XII. — С. 274 (Бібліотека РОКМ. Інв.№ 220).
12. Фартух // Етимологічно-семантичний словник української мови [у 4 т.] / Митрополит Іларіон; ред. й допов. М. Ласло-Куцюк. — Вінніпег: Волинь, 1979–1994. — (Інститут дослідів Волині; ч. 39). — Т. 4: П-Я. — 1994. — С. 423. (Бібліотека РОКМ. Інв.№ 15533).

Роман Радович

РЕЛІКТИ ТРАДИЦІЙНОГО ПОЛІСЬКОГО БУДІВНИЦТВА (за матеріалами Рівненщини)

У контексті дослідження традиційного народного будівництва поліщуків особливе місце займає порівняно невеликий масив Середнього Полісся, який включає в себе Олевський, західну частину Овруцького р-нів Житомирщини, Рокитнівський, Дубровицький та північ Сарненського р-нів Рівненщини, Столинський, Пінський та Лунінецький р-ни Брестчини (Білорусь). Власне на цій території до кінця ХХ (а почасти ще й до початку ХХІ ст.) збереглася низка архаїчних по своїй суті реліктових форм будівництва, які мають неабияке значення при з'ясуванні витоків та еволюційних процесів як поліського, так і загальноукраїнського народного зодчества. Водночас тут присутня низка явищ, які характеризують будівельні традиції українців княжого періоду. Власне тому ці терени були предметом особливого зацікавлення дослідників народної архітектури у ХХ ст. (З. Дмоховського, К. Мошинського, С. Таранушенка, П. Жолтовського, А. Данилюка, С. Верговського та ін.) [2; 5; 6; 10; 11; 12; 15; 16; 17; 18; 19]. Багатий фактологічний матеріал у зазначених районах (Рівненщини та Житомирщини) вдалося зібрати і нам впродовж численних експедиційних виїздів (1985–2015 рр.). Варто відзначити, що й дослідники інших сфер традиційної культури українців (транспорту, хліборобства, тваринництва, одягу, календарної і родинної обрядовості, усної поетичної і музичної творчості тощо) власне у цьому регіоні виявили чимало архаїчних реліктів [4, с. 365], які

дозволяють прослідкувати витoki та еволюцію відповідних явищ.

У запропонованій розвідці ми зосередимо увагу на реліктах традиційного будівництва рівненської частини зазначеного масиву, де нам і нашим попередникам вдалося виявити (та детально обстежити) низку будівель, які відзначаються архаїчними рисами.

Передовсім зупинимось на особливостях житлового будівництва. На особливу увагу заслуговують поліські хати, у яких конструкції стелі і даху суміщені (так звані «хати без стелі»). Перекривав такі споруди двосхилий дах, зрубної (поздовжньо-вінчастої) конструкції: у трикутні фронти («закоти»), зложені з колод («сомінців», «самінців»), врубували поздовжні сволюки-балки («накотини», «правіла»). Місцеві назви такого даху (стелі): «накót», «накát», «стуля накóтом», «кругла стуль». Глибоке вивчення цих споруд має неабияке значення для розв'язання проблеми генезису як верхніх частин (перекриття та даху), так і поліського житла в цілому. К. Мошинський зазначав, що винятково у деяких околицях північної Слов'янщини, на півдні Середнього Полісся (а також у селі Зяляс на Курп'ях: північ Польщі. — Р. Р.) збереглися згадки про часи, коли у житлі стелі не було [18, с. 521]. Згадує такі житла відомий український вчений Павло Чубинський (1873 р). Дослідник пов'язує це явище з курною системою опалення. Згідно до його локалізації, курні хати побутували виключно по двох бере-

Рис. 1. Поперечний перекрій хати, с. Дроздинь
(за З. Дмоховським)

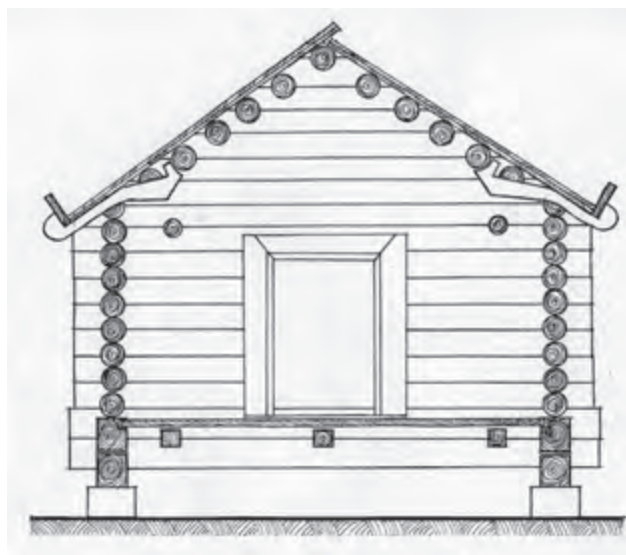

Рис. 2. «Кліть» середини XIX ст.,
с. Залав'я Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
(поперечний переріз)

гах ріки Прип'яті і її приток, на Поліссі. Умовну межу побутування курних хат автор проводить на північ від киево-брестського шосе: на півночі колишнього Радомишльського, в Овруцькому, на півночі Ровенського, Луцького, Володимирського і Ковельського повітів. У другій половині XIX ст. вчений прослідковує просування цієї межі на північ, зазначаючи, що новіші хати тут вже не курні. При тому, автор наголошує, що в одному селі зустрічаються курні хати як із стелю, так і без неї [14, с. 375]. На теренах Рівненщини житлових будівель, у яких конструкції стелі і даху були б суміщеними ні нам, ні нашим попередникам виявити не довелося. Проте К. Мошинський відзначав, що відповідно до переказів старих людей, в околицях села Березове (за рікою Горинню), давніші хати теж не мали стелі [19, s. 127]. Натомість З. Дмоховський у с. Дроздинь (Рок.) обміряв хату (власник У. Кузьмич), у якій хоча конструкції даху і стелі вже розділені (присутня плоска стеля під дахом), для влаштування даху використане поздовжньо-вінчасте покриття [15, s.327]. Відповідно до його інформацій подібні житла доволі часто траплялись у с. Глинне (Рок.), спорадично — в деяких інших населених пунктах (сс. Переходиці, Вежиця, Старе Село, Березове тощо) [17, s. 96]. Автор подав ілюстративні матеріали перекриття і покриття подібних жител зі сс. Старе Село та Глинне (Рок.), а також стежки (у житловому зв'язку) зі с. Колки (Дуб.) [17, s. 198–199, 202].

Особливо часто зрубним поздовжньо-вінчастим дахом (із суміщеними конструкціями покриття і перекриття) на рівненському Поліссі вкривали окремі комори («кліть», «клеть», «клеть», «клет»,

«кліть», «клетка») господарського призначення. Скажімо, відповідно до матеріалів З. Дмоховського, у с. Глинне (Рок.) та околицях (сс. Старе Село, Березів, Дроздтнь, Переброди, Вежиця) ще у 1930-х рр. відповідні споруди зазвичай перекривали таким способом (як зазначає автор, лише декілька найновіших обстежених ним клітей мали кроквяний дах) [17, s. 96]. У зазначеному районі окремі релікти такої конструкції збереглися до кінця XX, а то — й до початку XXI ст. Скажімо п'ять таких споруд кінця XIX ст. (одна з них датована 1880 роком) описав український дослідник Архип Данилюк у с. Дроздинь. Фіксував він їх також і у сс. Залав'я, Крута Слобода, Рокитне та Березове цього ж району [5, с. 25–29, 30–32, 57–58]. Аналогічні споруди вдалося обстежити у зазначеній місцевості і автору цих рядків (чотири у с. Березове, по одній у сс. Залав'я, Крута Слобода, Рокитне, Карпилівка, Рудня-Карпилівська).

Подібні кліті були невеликими (3–4 х 3–4 м) підквадратними чи дещо видовженими у плані однокамерними спорудами, які звичайно зводили у зрубній техніці («в вугли»). У «кліті» завжди влаштовували дерев'яну підлогу («мост», «муст», «помост», «пудлога»). Останню виготовляли з півколог чи пластин («мосниць», «полових досок», «помосниць», «плах») доволі значної товщини (12–14 см). «Мосниці» настеляли по двох-трьох брусах («подмоснікі», «ліґарá», «лаґуни», «лаґи»), врубаних у стіни зрубу, а їх краї заганяли у пази нижніх вінців стін. Над поверхнею землі «кліть» піднімали на «палях» (переважно дубових), висота яких інколи була доволі значною. Як звичайно, перед вхідною стіною влаштовували неширокий (0.4–0.8 м)

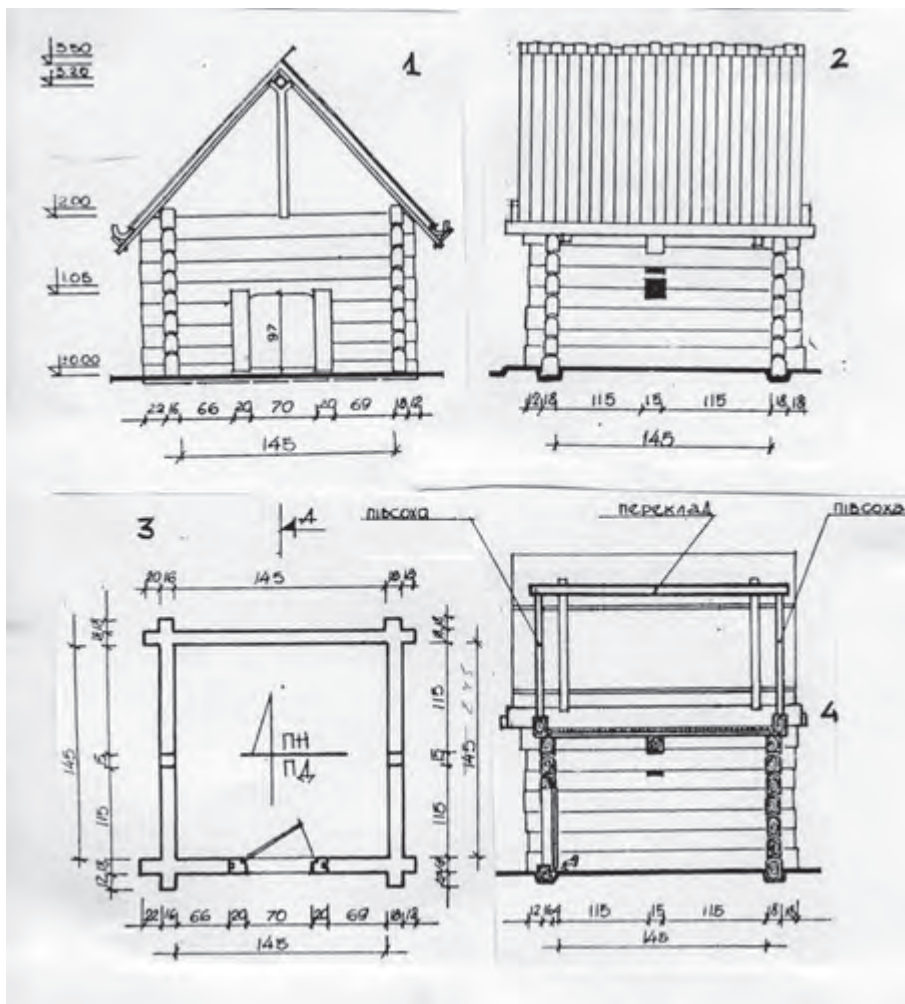

Рис. 3. «Стебка» кінця XIX ст., с. Більськ Рокитнівського р-ну Рівненської обл.:
1, 2 – фасади; 3 – план; 4 – переріз (обмірні креслення Л. Козак)

дерев'яний поміст («переклаток»: с. Дроздинь Рок. Рів.), який опирався на виноси нижніх вінців стін та випуски «лігарів». Дах над ним дещо виносили, утворюючи таким способом навіс («навес»). Віконні отвори у цих спорудах, як правило, зовсім відсутні. Двері у давніших «клітках» мали доволі незначні розміри (їх параметри здебільшого не перевищували 1,3 x 0,8 м). Дверні полотна поверталися на дерев'яних бігунах (кліть з сс. Карпилівка, Рудня-Карпилівська Сар. Рів.) чи металевих завісах. Їх виготовляли із найміцнішого матеріалу (інколи з дуба). Зруб клітей завжди складали з відбірного соснового дерева (в окремих випадках для цього використовували дуб). Інших порід, наприклад, осики, яку інколи вживали для спорудження стін теплої комори («стебки») чи навіть хати, для зрубу «кліть» не брали. Мохову прокладку між вінцями влаштовували дуже спорадично, — переважно її не було. Як уже відзначалось, у клітках застосовували зрубне (подовжньо-вінчате) перекриття, яке поєднувало у собі конструкції даху та стелі. Вкривали ці споруди переважно коленими дошками.

Для прикладу подамо більш детальні описи двох обстежених нами клітей. Перша з них — «кліть» кінця XIX ст. зі с. Рокитне (власник Бабченко В. Г.). Це однокамерна у плані, наближена до квадрата (3,88 x 4,06 м.), зрубна споруда. Стіни і причілки двосхилого даху складені з соснових (протесаних із чотирьох боків) колод. Сім поздовжніх сволоків-колод утворюють розріджений накот даху. Загальна висота споруди становить 2,9 м., висота зрубу та даху — відповідно: 2,02 і 0,88 м. Невеликі (0,84 x 1,3 м) двері розміщені чітко по поздовжній осі будівлі. При двох поздовжніх стінах, на висоті 1,62 м від підлоги врубано по одній «гряді». Покрита споруда довгими, на всю довжину схилу, коленими дошками. Інша «кліть», обстежена нами у селі Крута Слобода, збудована у другій половині XIX ст., За розмірами у плані вона дещо менша від попередньої (3,62 x 3,62 м.). Стіни і причілки двосхилого даху зложені з колених соснових півколод. Сволоків-колод накоту, як і в попередньому випадку, — сім. Вхідні двері (1,2 x 0,74 м) від поздовжньої осі дещо зміщені. «Гряда» — лише при одній із поздовжніх стін. Дах

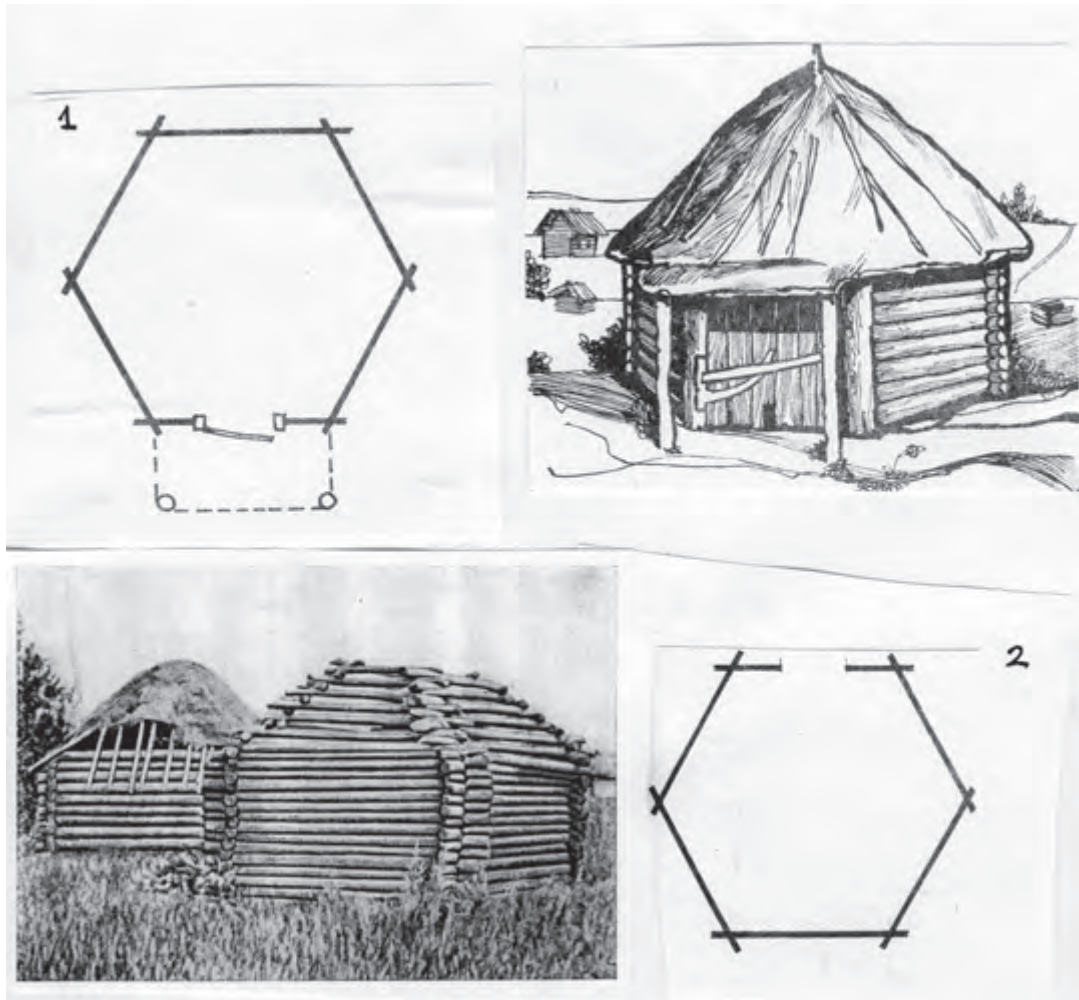

Рис. 4. Шестигранні «токи»: 1 – с. Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (за К. Мошинським); 2 – с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (за П. Жолтовським)

покритий трьома рядами драниці. Загальна висота споруди — 2,63 м., висота стін та даху відповідно: 1,66 і 1,07 м. Варто наголосити, що у зазначеному випадку, в одному ряді із «кліттю» (на відстані 1,2 м) розташована тепла комора («стебка»). Причому входами будівлі звернені одна до одної. Відстань між ними визначається виносом дахів. За твердженням поліщуків, це робили, як звичайно, з теплотехнічних міркувань: щоб захистити вхідний отвір від задування вітру, засікання дощу, снігу. З тильного боку між стебкою і коморою влаштована некапітальна стінка («загорода»). Таке розташування холодної («кліті») і теплої («стебки») комор при формуванні двору на Поліссі було досить поширеним явищем [8, с. 208].

Окрім приміщення для зберігання зерна та інших припасів, у побуті поліщуків холодна «кліть» нерідко виконувала ще одну функцію: її спорадично використовували як літню спальню. Доцільно відзначити, що у деяких селах поліщуки наголошували, що «кліть» передовсім була спальнею для молоді сім'ї, а вже відтак — місцем зберігання зернових. Як повідомляли респонденти з окремих сіл, у деяких

дворах могло бути й дві-три «кліті»: «Скільки було невісток, стільки і клітей» (с. Грицьки Дуб. Рів.). Подібне явище відоме й південним слов'янам. Зокрема Л. Нідерле відзначав, що «у Сербії в господарствах задруг навколо рідної кучі (основного житла. — Р. Р.) стоїть стільки клітей [...], скільки є жонатих членів задруги» [7, с. 256].

В умовах низинного та болотистого Полісся з високим рівнем ґрунтових вод не завжди була можливість споруджувати заглиблені та напівзаглиблені погребі чи льохи. У таких випадках коренеплоди, як звичайно, зберігали у приміщеннях наземного типу — теплих коморах («стебках») — дерев'яних наземних спорудах зрубної конструкції з глинобитною долівкою і дерев'яною стелею. У всіх виявлених нами стебках (середини XIX — початку XX ст.) на теренах Рівненщини наявна плоска стеля і дах над нею (зазвичай кроквяний). Проте давніше траплялися стебки зі суміщеними конструкціями даху та стелі. Згадки про побутування таких стебок («без стелі») на півночі України та в Білорусі виявляємо і в матеріалах Ф. Вовка [3, с. 110]. Аналогічну споруду

Рис. 5. «Кліть» кінця XIX ст.,
с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.

Рис. 6. Стебка з дахом на півсохах, с. Залав'я Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
Фото Ю. Бульчака, 1977 р.

(«стебку давнішого типу»), перекриту поздовжньо-вінчастим дахом, у 1931 р. дослідив С. Таранушенко у с. Хочине в Олевському р-ні Житомирщини [10, с. 15–17; 11, с. 26]. Дещо відмінна стебка (але теж перекрита накотом) зі с. Нетреба (Рок. Рів.), яку віднайшли С. Верговський та Р. Свирида у 1975 р., експонується у НМНАПУ.

Як і у житлобудівництві, над стебкою зводили переважно двосхилий дах на кроквах. Проте, у стебках Рокитнівщини середини — другої половини XIX ст. (сс. Глинне, Більськ, Залав'я, Дроздинь, Познань, Рокитне) побутував дах іншої конструкції, «дах на півсохах» («на дідках»). У цьому випадку на двох верхніх поперечних вінцях по поздовжній осі будівлі встановлювали пару «сошок» («півсох», «дідків»), заввишки 1–1.5 аршина. На сошки вкладали колоду («переклад»), на яку навішували «ключини» (дві-три пари). До останніх кріпили лати. Конструкцію даху «на сошках» застосовували також у житловому будівництві. Житлові споруди з відповідною конструкцією даху дослідники фіксували у низці сіл Рівненщини: Переброди, Глинне та ін. [5, с. 33, 35, 42–43; 17, с. 98] Часто таку конструкцію використовували при спорудженні інших господарських будівель (сс. Дроздинь, Старе Село) [17, с. 97–98]. Інколи замість півсох використовували «козли». Цієї конструкції у житлових спорудах нам виявити не довелося (лише згадки про них). Натомість у с. Переходичі ми обстежили погреб, дах погребні якого підтримувала відповідна конструкція на двох «козлах». Цікавий конструктивний різновид даху над плоскою стелею зафіксував С. Верговський у хаті другої половини XIX ст. у с. Блажове (Рок.) (нині експонується у НМНАПУ). У зазначеному випадку хата крита коленими дошками, опертими на поздовжні «записочники» і два поздовжніх прогони,

укладені по «гребені» даху на поперечних підкладках, встановлених безпосередньо поверх стелі над причільковою і пороговою стінами хати [2, с. 158].

Однією із найбільш необхідних господарських будівель двору була «клуня» («ток», «тік», «тик», «тук», «гумно»). В ній зберігалося збіжжя в колосі, обмолочені сніпки, солома, сіно, тут сушили і обмолочували зерно. Ф. Вовк відзначав, що на півночі України клуня перш за все слугувала власне для молотьби, а вже в другу чергу для зберігання сніпків [3, с. 118]. Своїми крупними габаритами ця споруда виділялась серед інших будівель двору.

На Рівненщині панівним типом були клуні зрубної конструкції. За композицією плану їх доцільно поділити на дві групи: видовжені прямокутні чи багатогранні (наближені до прямокутника чи овалу) та центричної композиції — квадратні і багатокутні (наближені до кола).

На досліджуваній території, як і скрізь на Поліссі, найбільш поширеними були видовжені тридільні клуні, які складалися з «току» і двох бокових відсіків — «засторонків» («сторін», «засіків», «засеків»). У низці сіл Рівненщини збереглися видовжені (наближені до прямокутника чи овалу) багатогранні споруди (шести-, семи-, восьми- чи п'ятигранні). Відповідні клуні були досліджені як нами (сс. Залав'я, Дроздинь, Глинне, Березове, Сновидовичі Рок.), так і іншими дослідниками: З. Дмоховським (сс. Колки Дуб., Блажове Рок.) [16, с. 184], К. Мошинським (Чудель Сар.) [19, с. 125], А. Данилюком (сс. Залав'я, Дроздинь, Більськ, Сехи, Блажове, Глинне Рок.; Колки Дуб., Глушинці Сар.) [5, с. 60–61; 63–66]. Дах у давніших «токах» здебільшого підтримувало кілька (переважно дві) «сох», вкопаних у землю по поздовжній осі (зрідка траплялись дахи на «дідках» (сс. Блажове [16, с. 185], Біловіж) чи «козлах»).

Особливий інтерес в контексті еволюційних процесів становлять квадратні і багатокутні клуні центричної композиції, перекриті рубленим центрично-вінчатим верхом. На теренах Рівненщини дослідники фіксували такі токи у сс. Дроздинь [6, с. 127; 15, с. 170; 19, с. 124–125] та Старе Село [15, с. 170; 19, с. 124–125] (Рок.). У згаданих випадках стіни клунь представляли собою шестигранний зруб, зложений з колод (с. Дроздинь) чи брусів (с. Старе Село) у простий замок. Дах, який мав форму шестигранної зрізаної вверху піраміди, був складений теж в зрубній техніці з горизонтальних вінців, які догори поступово вкорочувались. Причому, врубки у вінцях конструкції покриття були неглибокими, тому між ними залишалися досить широкі щілини. Така техніка вкладання вінців, яка дає розріджений варіант зрубу, відома у росіян і білорусів, як техніка «в реж», у поляків — «luźny zrąb». К. Мошинський вважав такий дах «дерев'яною аналогією» так званого «фальшивого склепіння» кам'яних споруд круглої форми [18, с. 487].

Заслуговує на увагу інформація записана К. Мошинським у Старому Селі про те, що шестикутні будинки цілком подібні до зафіксованої тут (шестигранної. — Р.Р.) клуні, перекритої зрубним дахом, «...тільки від неї менші, служили раніше в згаданому поліському селі як хати, але хат таких було перед роками заледве дві на ціле село...» [18, с. 487; 19, с. 125]. Беручи до уваги твердження З. Дмоховського про те, що: «...будівлі господарські повстали значно пізніше від житлових і непевно неодноразово переймали їх уклад» [16, с. 175], а також подібне твердження висловлене відомим українським ученим Михайлом Драгомановим, відповідно до якого «...давніші типи житлових будівель у процесі піднесення культури на вищий щабель, переходять у роз-

ряд господарських», інформація К. Мошинського набуває особливої цінності. Зокрема, С. Таранушенко на основі цього вважав, що «...шестигранні рублені будови з стіжковим рубленим верхом без стелі в Україні у минулому використовувались, як житло...», і думка М. Драгоманова «...повинна відіграти значну роль в розробці проблеми генезису типів будов» [12, с. 63]. Зауважимо, що генетично споріднений із стіжковим верхом поліських клунь, дах «костром» росіяни у минулому застосовували і при влаштуванні дахів над житлом (Московська обл., колишня Пензенська губернія [1, с. 100]). Поряд з тим, житла із зрубним стіжковим верхом відомі також у неслов'янських народів, зокрема, на Кавказі: у грузин — «дарбазі» [9, с. 7–9], вірмен — «азарашен» («лхатуні») [13, с. 94], азербайджан — «карадам» [12, с. 63]. Деякі грузинські вчені відзначають поширення житла «дарбазного» типу, у різних відмінах, у азійській будівельній культурі аж до Індії [12, с. 63]. Відомий грузинський вчений Лонгиноз Сумбадзе проводить багаточисельні паралелі із дарбазним житлом, жител виконаних із застосуванням дерева чи каменя, у таких країнах, як Таджикистан, Індія, Китай, Корея, Персія, Турція, а також на північному-сході Африки та ін. [9, с. 6].

Отже, як засвідчує викладений матеріал, в обстеженому терені Полісся Рівненщини збереглася низка споруд, які в контексті техніки та технології будівництва несуть у собі значний масив реліктових явищ, що характеризують різні часові зрізи народного зодчества українців, починаючи принаймні з княжого періоду. Тому з'ясування особливостей та специфіки традиційно-побутової культури цієї території потребує подальшої прискіпливої уваги сучасних дослідників.

Джерела та література:

1. Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения) // Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белоруссов в XIX — начале XX в. — Москва: Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3–458.
2. Верговський С. Дослідження давнього житла Полісся // Архитектурна спадщина Волині: 36. наук. праць / За наук. ред. П. А. Ричкова. — Рівне: ПП ДМ, 2012. — Вип. 3. — 315 с., іл.
3. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. — К.: Мистецтво, 1995. — С. 39–218.
4. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема). — Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2003. — 448 с; іл., карти, рез. англ.
5. Данилюк А. Релікти давнього будівництва: пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся. — Рівне: Азалія, 1995. — 79 с.
6. Ломова М. Козакевич М., Жолтовський П., Разведывательная поездка на украинское Полесье // Советская этнография. — 1953. — № 4. — С. 127–132.
7. Нидерле Л. Славянские древности; [пер. с чешск. Т. Ковалевой, М. Хазанова, ред. А. Л. Монгайта]. — Москва: Изд-во Иностранной литературы, 1956. — 450 с, ил.

8. Радович Р. Поліська стебка (За матеріалами Правобережного Полісся) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 2001. — Т. ССXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 203–229.
9. Сумбадзе Л. Грузинское дарбази. — Тбилиси: Заря востока, 1960. — 42 с., илл.
10. Таранушенко С. Давнє поліське житло // НТЕ. — 1969. — № 1. — С. 8–23.
11. Таранушенко С. Постройки украинского Полесья. Хаты, стебки, клуны. — Харьков: Харьковский частный музей городской усабы, 2012. — 84 с.
12. Таранушенко С. Клуни українського Полісся // НТЕ. — 1968. — № 3. — С. 60–64.
13. Циркунов В. Ю. О происхождении зодчества. — Москва: Стройиздат, 1965. — 213 с.
14. Чубинский П. П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. — СПб., 1877. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 339–606.
15. Dmochowski Z. Sprawozdanie ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym w r. 1934–35 // Biuletyn historii sztuki i kultury. — Warszawa, 1934–35. — R. 3. — S. 311–335.
16. Dmochowski Z. Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1937. — R. V. — S. 165–217.
17. Dmochowski Z. Sprawozdania z pomiaru inwentaryzacyjnego na terenie pow. Stolinskiego 17. УІІІ — 12. ІХ. 1933. // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1933–34. — R. II. — S. 93–98.
18. Moszyński K. Kultura ludowa słowian. — Kraków, 1929. Cz. 1: Kultura materialna. S. — 710 s., il.
19. Moszyński K. O kulturze ludowej południow-środkowego Polesia // Zemla. — Warszawa, 1925. — № 6–8. — S. 120–131.

Михайло Приймич

СПРОБА ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ ГЕРАЛЬДИЧНОГО ЗНАКУ У РОЗПИСАХ ГОРЯНСЬКОЇ РОТОНДИ У КОНТЕКСТІ ДАТУВАННЯ ЖИВОПИСУ

Церква Покрови Пресвятої Богородиці (Горянська ротонда) є одним із унікальних об'єктів культурної спадщини не тільки України, але і всієї Центральної Європи. Об'єкт досліджувався, починаючи з 1894 р. [11, с. 55–61], проте на сьогодні залишається більше запитань, ніж відповідей як щодо шляхів формування архітектури, так і особливостей виконання живопису. Храм досліджувався багатьма вченими, зокрема угорськими — Отто Стегла, Йозефом Гускою [4, с. 61–73], українськими — Володимиром Залозецьким [2], Володимиром Січинським [12, с. 62–91], Григорієм Логвиним [6, с. 129–133], Іваном Могитичем [8, с. 167–175], чеським — Богумілом Вавроушеком [14]. Проте на сьогодні залишаються відкритими питання датування як самої круглої будови — ротонди, так і нави, а також часу виконання ранніх та пізніших розписів. Зважаючи на сказане, а також, щоб продемонструвати наскільки мало опрацьованим залишається зазначений матеріал, робимо спробу детальніше проаналізувати одну композицію — «Воскресіння Господнє», розташоване недалеко від первісного portalу, який вів до круглого храму.

Обстеження живопису, зокрема сцени «Воскресіння Господнє» у просторі Горянської ротонди, дало можливість з'ясувати особливості його живописної манери та іконографії. Комплекс живопису у храмі розташовано трьома ярусами: перший виконано

у конхах, наступні два — під першим стрічками на стінах. Сама композиція «Воскресіння» завершує цикл сцен, які починаються «Молінням про чашу» і розвиваються «Взяттям під стражу», «Поцілунком Юди» і т.д., через що їх можемо назвати «Страсним циклом», який чомусь переривається сценою «Коронації Марії». Остання композиція знаходиться навпроти старого portalу, тому видається, могла бути була зображена у апсиді, де колись знаходився престіл.

Отже, нижній ярус живописних композицій на південно-західній частині споруди завершується сюжетом, на якому чітко бачимо фігуру Христа, зодягну у білі шати, а позаду нього — зображення ангела з кадилом. Христос виходить з труни, тримаючи білу хоругву з хрестом, що символізує перемогу над смертю. Нижче ангела у лівому кутку композиції угадується зображення воїна в обладунках, який у сні спирається на щит. Така іконографія «Воскресіння» дуже цікава, бо нагадує твори, породжені скоріше мистецтвом готики, аніж проторенесансними зразками північної Італії. Фігури виконані вправно однією лінією, яка підкреслює форму тіла завдяки моделюванню складок. Виходячи зі сказаного, постає питання, чи варто ці твори пов'язувати з післяджоттівським живописом, якщо на ньому помітно проступають ознаки готики. Проте у північно-італійському мистецтві існує схоже явище, представлене, наприклад Нандо ді Чіоне (Nando

di Cione), живопис якого приписують зразкам італійської готики. І це при тому, що Нандо ді Чіоне широко використовував досягнення об'ємного моделювання, яке було запропоновано Джотто ді Бондоне. Таким чином, уже сама іконографія композиції вносить окремі нюанси у трактування живопису у ротонді, де використання готичної іконографії не заперечує думки про близькість живопису у ротонді до зразків, характерних для північно-італійського мистецтва XIV ст.

Твір також відображає історичні перипетії, про що свідчить правий верхній кут зображення, зокрема руки Христа, які побиті насічкою. А це дає підстави говорити про умисне пошкодження перед тиньком поверхні живопису, вірогідно, у часі реформації. Недалеко, ліворуч від композиції, під сучасним вікном бачимо прошкрібаний поверх живопису напис, який потім перекреслено таким же чином, що ускладнює його прочитання і вимагає дослідження графолога. І якщо цей напис вписаний у форму, створену тканиною, то напис на східній стіні ротонди виконано прямо поверх живописних композицій «Вбивство немовлят у Віфліємі», що свідчить про його цілеспрямоване пошкодження. Напис ...HAVANI / IANOS також прошкрібаний гострим предметом, що, так би мовити, мало принизити духовну цінність цих євангельських сцен. Знаючи ставлення реформаційних рухів до фігуративних зображень, найвірогідніше, це сталося у XVI ст. На території Угорського королівства ідеї протестантизму активно просувалися протягом першої половини XVI ст., що завершилося 1567 р. проведенням протестантського конституційного синоду.

Маємо підстави вважати, що ротонда також перейшла до протестантів, бо графський рід Другетів, які володіли Ужанською жупою, підтримав нове віровчення. Проте храм у руках протестантів мав перебувати не так довго, бо уже 1609 р. активний прибічник протестантизму Вілмош Другет помер (вірогідно від отруєння), а через три роки і його син. Підтвердженням цьому є також факт, що у 1644 р. храм уже належав католицькій церкві. Вірогідно, що цю конверсію слід пов'язувати з діяльністю ревного католика Івана Другета Х. Можна б припустити, що пошкоджений живопис покрили тиньком саме у цьому часі, проте це малоймовірно. Як свідчать і інші середньовічні пам'ятки, появу тиньку поверх живопису слід пов'язувати з другою половиною XVI ст. — часом ширення реформації.

Можливо, відомості про ці події вдалося б отримати з написів, які потребують свого ґрунтовного дослідження. Однак, поряд із написами та специфікою живописної манери, а також особливостями іконографії, інтерес можуть викликати деталі на

зображеннях, які можуть внести додаткові акценти у розкриття ситуації, в якій постали зазначені твори. Серед таких можемо виділити фігуру воїна зі щитом, на якому виконано геральдичне зображення орлиного пазура. Поява геральдичного знака не є річчю умовною, особливо коли говоримо про Середньовіччя, кожен такий знак є історично-достовірним і базується на конкретних історичних подіях. Геральдичний знак пазур дуже цікавий, бо дослідження історичного матеріалу може внести певні акценти у розв'язанні питання датування комплексу живопису.

Чорний орлиний пазур на червоному щиті є досить рідкісним знаком, який не часто трапляється в угорській геральдиці. Дуже схожим гербом на зразок у Горянах є герб Каспара Бекеша з псевдонімом Корняті (Gaspar Bekes alias Korniyathy) [13]. З історичних та довідкових джерел зауважуємо, що ця особа жила у той час, коли почалися активні протестантські рухи в Угорському королівстві. А також відомо, що він народився у Трансільванії і навіть виступав претендентом на трансільванський престол, із-за чого з 1751 р. певний час був супротивником Стефана Баторія. Після обрання останнього королем Польщі, Каспар Бекеш примирився з королем і з 1577 р. переїхав до Великого князівства Литовського, де став відомим своїми військовими звитягами. За свої заслуги, зокрема у експедиції на відвоювання Полоцька, у 1579 р. був зарахований до шляхетського стану Великого князівства Литовського. Помер Каспар у м. Гродно (Білорусь), проте, як безбожника його не захотіли ховати на своїх кладовищах ані католицька, ані православна церкви. Тому за наказом короля його було поховано на Лисій горі у Вільнюсі, що і дало їй сучасну назву — Гора Бекеша. Навколо Каспара Бекеша групувалися представники антитринітаризму у Литовському князівстві [1].

Бекеш вважався безбожником (який за легендою навіть вигнав священика, що прийшов уділити йому останні таїнства), однак займав важливі посади при угорських королях, наприклад, скарбник Яноша Сигізмунда Заполі, і навіть останнім був призначений Воєводою Трансільванії. Тож, зважаючи на його вороже ставлення до Католицької церкви, можна б припустити, що воїн зі щитом міг би пов'язуватися з антитринітарієм Каспаром Бекешем. Однак це б змушувало нас припустити, що в ротонді у XVI ст. відбувалися не тільки втручання, які пошкодили живопис, але і відбувалися зміни у живописних композиціях, підстав на що також не маємо.

А якщо так, то необхідно шукати інше походження зазначеного герба, особливо звертаючи увагу на час виконання живопису. Створення пізнішого жи-

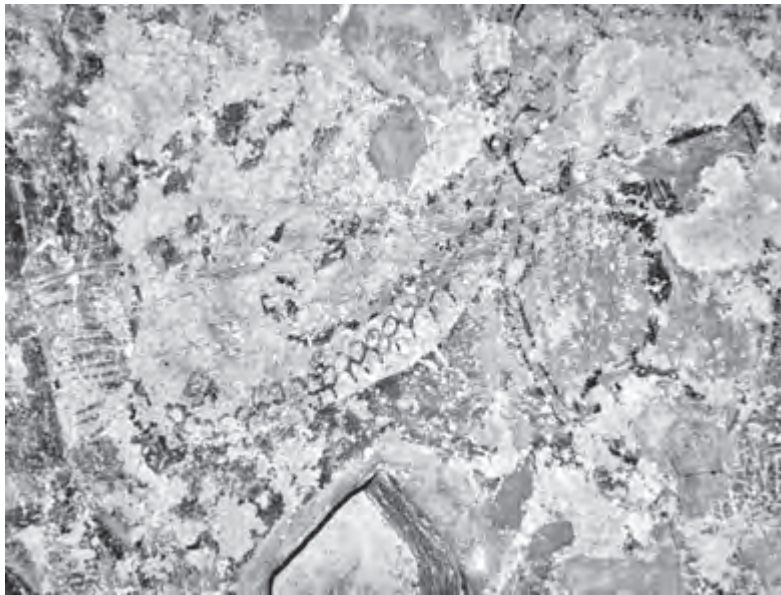

Рис. 1. Фрагмент стінопису із зображенням герба з пазуром орла. Горянська ротонда.

Рис. 2. Герб Каспара Бекеша

вопису у ротонді пов'язують з Миколою I Другетом 1354 р. А Григорій Логвин у одному зі досліджень називає дату 1367 р. [7], хоча не вказує джерело, звідки походить дата. У попередніх своїх дослідженнях він вказував приблизні рамки виконання розписів — 1360–1370-х рр. [5, с. 386–389], що у подальшому повторили багато дослідників [9, с. 36–40]. Тож, якщо вважати датування другою половиною XIV ст. вірним, то у цьому ж часі потрібно шукати рід, у гербі якого використовувався б пазур орла. На цю пору схожий герб можемо зауважити у родині Осло (Osl). Родина Осло відома володіннями на заході Угорського королівства — Дунаутул, де виконувала функції охорони кордонів королівства та відома пожертвами на підтримку Чорнайського монастиря (Csornaí monostort). Цей же герб зауважуємо і у родини Каніжай, що не випадково, бо предком цього роду вважається Ловрінц Осло. Своє ім'я родина отримала за назвою міста Каніжа (Каніжа, Сербія), що перейшло їм у володіння після бунту попереднього власника проти визнання королем Карла-Роберта Анжуйського. А якщо так, то можемо припустити існування якихось стосунків між прихильниками Карла-Роберта — родами Каніжаїв і Другетів. Обидва роди своїми маєтками завдячують новому королю, які отримали за вірну службу.

Проте появу герба на фресках каплиці Другетів союзницькими стосунками між родами пояснити важко. Однак існує і безпосереднє відношення роду Каніжай у цьому часі до Закарпаття, адже Янош II Каніжай з 1384 р. був єпископом Егеру, а з у 1387 р. і до смерті 1418 р. — архієпископом Естергомським. Тобто римо-католицька церква у Горянах безпосеред-

ньо підпадала під зверхність цього єпископа з 1384 р. Навіть більше, можемо припустити перебування Янош II Каніжай на Ужанщині у 1395 р., коли він разом з Лауштаком Ілошваї блокували військами можливість збурення немешів на «верхній землі» (фелвідийк) з боку магнатів, близьких до королеви Ядвіги. Цікаво, що з цього часу збереглася печатка Яноша Каніжаї з пазуром орла, яка датується 1396 р. Таким чином поява такого герба наприкінці XIV ст. могла би бути обумовлена гербом Егерського єпископа, а потім Естергомського архієпископа. Проте постає питання, що зумовило поставити герб Егерського єпископа на щит воїна, який мав убезпечити охорону тіла Христа. Що мало відбутися, щоб єпископський герб з'явився на щиті Христового противника, у замковій каплиці родини Другетів.

Обумовити появу воїна з гербом Каніжаї на живописі ротонди історичними подіями XIV ст. важко. Такий момент скоріше можна пояснити подіями початку XV ст., після поразки угруповання Каніжаї [10]. У 1401 р. Палатин Дітріх Бебек та канцлер, естергомський єпископ Янош Каніжаї арештували у замку Буди короля Сигізмунда (1368–1437). А у 1403 р. це переросло у відкрите протистояння королю, бо повстанці, серед яких важливу роль відігравали Каніжаї, визнали королем Угорщини Владислава Неаполітанського і коронували його у м. Задар (Хорватія). Однак рішучі дії короля Сигізмунда призвели до швидкої поразки магнатерії, змусивши їх поклатися на милість переможця. Повсталі роди були переважно представниками магнатерії, які здобули своє майно у часі династії Анжу [3]. З цієї причини можна б припустити, чи не втрата

політичного впливу і помітні майнові обмеження роду Другетів зумовили появу зображення герба Каніжай. Чи не мало воно означати прогавленої перемоги короля Сигізмунда, незважаючи на силу, яку зібрали навколо себе повстанці. А якщо припустити цю думку, то слід вважати, що зображення у цій частині ротонди з'явилося на початку XV ст.

Однак, тоді постає питання часу ліквідації західної конхи і появи великої стрільчастої арки між навою і святилищем. Очевидно, що це не відбулося у часі виконання живопису у XIV ст., бо одна з відкритих фігур просто обрізана. Якщо припустити спорудження нави у XIV ст., тоді цим часом слід датувати замурування portalу до ротонди та виконання живопису по новій штукатурці. Відповідно фрагмент фігури, який зараз розчищено, можна пояснити тільки втручаннями у архітектуру у часі переходу храму до протестантів. У протестантських храмах простір не має поділу і має бути відкритим до центральної частини — місця проповіді. Це дозволяє припустити, що ці розширення арки могли з'явитися уже у XVI ст. Тому маємо усі підстави говорити про виконання живопису до цього розширення арки, тобто до середини XVI ст.

Очевидно, що графіка герба у Горянах не зовсім відповідає знаку родини Каніжай, та і кольори не відповідають єпископським, бо в останнього чорний пазур був на синьому тлі. А от герб Осло нерідко зображений на охристому — охру червону бачимо і на гербі у ротонді. На родинному гербі Каніжай, як і роду Осло, орлиний пазур поєднаний з крилом,

а на горянському зображенні він скоріше нагадує графіку герба, зареєстрованого під назвою Бекеш псевдонім Корняти (Bekes alias Korniyathy). Однак, зважаючи на час виконання живопису, можемо припустити зміну графіки зображення через неточність художника, автора живопису.

Тому на сьогодні можемо вважати, що появу зазначеного живопису у храмі слід пов'язувати з родиною Другетів, які мали виховання на новій художній естетиці північної Італії. Поява герба з пазурем орла дозволяє говорити про непрості стосунки цього роду найвірогідніше з родом Каніжай. Виконання цього зображення могло відбутися після воєн на підтримку нового короля Угорщини Карла-Роберта Анжу (1301–1320), коли і виділилися ці роди, отримавши за вірність значні маєтки. Або поява такого герба може бути пов'язана з подіями 1401–1403 рр. — магнатським спротивом королю Сигізмунду, до якого безпосереднє відношення мали роди Каніжай, а також серед інших Другети. Остання подія є найбільш вірогідною, щоб герб роду, з якого походив архієпископ Естергому, міг з'явитися на щиті воїна, який охороняє запечатаний гріб Господній. Припускати, що знак роду Осло художник зобразив тому, бо останні виконував функції охорони кордону королівства, а відтак герб з'явився у охоронця — принаймні несерйозно. Разом з тим, можемо говорити, що дослідження історичного матеріалу дозволить більш точно говорити і про появу тих чи інших деталей у живописі храму в Горянах.

Джерела та література:

1. Бекеш Каспар // Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя у 3 т. — Мн.: БелЭн, 2005. — Т. 1: [Електронний ресурс] Абаленскі — Кадэнцыя. — С. 298. — 684 — Режим доступу: <http://www.vkl.by/articles/262>
2. Залозецький В. Р. Романські і готицькі будівлі на території Підкарпатської Русі. — Наук. зб. товариства «Просвіта» (Ужгород). — Ужгород, 1923. — Т. 2.
3. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. — М.: Весь мир, 2002.
4. Лангі Й. Горяни (Gerény), настінні розписи колишньої римо-католицької, нині греко-католицької церкви // Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Березькому краях і на Закарпатті / ред. Тібор Коллар. — Ніредьгаза, 2013. — С. 61–73
5. Логвин Г. Н. По Україні. — К.: Мистецтво, 1968.
6. Логвин Г. Н. Украинские Карпаты. — М.: Искусство, 1973.
7. Логвин Г. Н. Украина и Молдавия. — М.: Искусство, 1982.
8. Могитич І. Попереднє зауваження до «Історії української архітектури» // Вісник Укрзахідпроект-реставрація. — 2003. — № 13. — С. 167–175.
9. Поп И. И., Поп Д. И. В горах и долинах Закарпатья. — М.: Искусство, 1971.
10. Рід Другетів та їх діяльність у добу Анжу [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=1926> www.zakarpattia.com
11. Сакач Бела Жолт. Горяни (Gerény), греко-католицька церква // Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Березькому краях і на Закарпатті / ред. Тібор Коллар. — Ніредьгаза, 2013. — С. 61–73
12. Січинський В. Ротонди на Україні. — К.: Київ-Друк, 1929. — 32 с.
13. Magyarország címeres könyve Bekes alias Korniyathy. 91. T. 1. Korniyathy Bekes Gáspár Fogaras földjének szabad ura és örökös ispánjának 1573. évben használt c.p. — Alsófehér vm. lt. Auth. Kem. Tom. I. Nr. 54.
14. Vavroušek B. Cirkevni památky na Podkarpatské Rusi / Vavroušek Bohumil. — Praha, 1923..

КРАЄЗНАВСТВО

Галина Данильчук

БУДИНОК МІСЬКОГО ГОЛОВИ БОЯРСЬКОГО: РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД

Будинок у Рівному, що має адресу — вул. Гарна, 14, неабияк цікавить любителів старої архітектури та небайдужих громадян до історії міста. Хоча ця 90-літня кам'яниця збереглася до нашого часу, але зовнішній і внутрішній стан споруди сьогодні є катастрофічний.

Досліджуючи історію будинку, вдалося віднайти матеріали, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області, та записати спогади однієї із його останніх власниць Алли Іванівни Приступи.

Як свідчать архівні документи, будинок належав родині міського голови Рівного 1929–1932 рр. Володимира Боярського. Власність на землю та будівництво одержала дружина пана Боярського Зоя Боярська-Касянович, яка придбала ділянку землі у власника міста князя Любомирського у 1926 р. В документах Магістрату м. Рівне значиться, що проект на будівництво мурованого житлового дому з мансардою по вул. Пенкній (Рієкне — польською, українською — вул. Гарна) № 14 був виготовлений у 1926 р. архітектором Валерієм Піатковським, креслив Є. Клайнбаум. Завершено спорудження будинку було до 1 січня 1929 р. і власністю Боярських він був до 1934 р. А далі за документами будинок вже належить Яну Приступі [1].

За визначенням доктора архітектури, професора кафедри архітектури та середовищного дизайну Національного університету водного господарства і природокористування Ольги Михайлишин, «...цей будинок є унікальною спорудою, як для міста Рівне. Він представляє так званий садибний стиль міжвоєнного періоду (*styl dworowy*), що був ін-

Рис. 1. Будинок голови Боярського. Вул. Гарна, 14.
Фото Г. Данильчук, 2017 р.

терпретацією стилю шляхетських палациків 18 століття» [2].

Земельна ділянка, яка належала Боярській на час спорудження будинку мала площу 450 кв. сажень або 2048,51 кв. м. [1]. Будинок мав 5 кімнат, два входи, велике і глибоке підвальне приміщення, мансарду, водопровід, ванну кімнату, був електрифікований. На час спорудження це було одне із найбільш елітних помешкань Рівного.

Більше подробиць про будинок і його власника Івана Приступи дізнаємося зі спогадів доньки останнього Алли Іванівни Приступи (1944 р.н.), яка до 2016 р. була власницею цього будинку.

З розповіді А. І. Приступи: «Мій батько Приступа Іван Степанович народився у 1886 р., закінчив педагогічне училище в Холмі і у 1911 р. був направле-

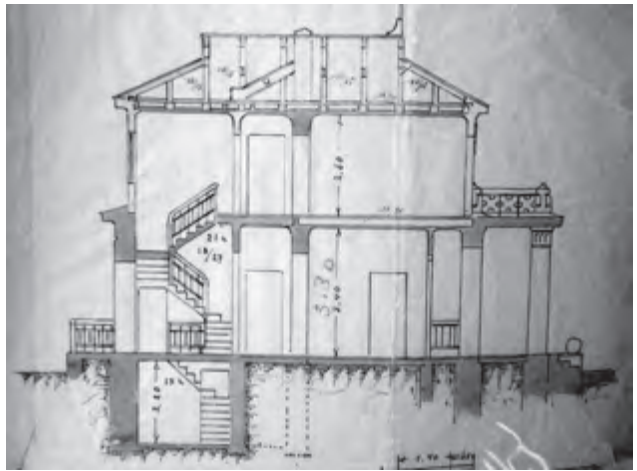
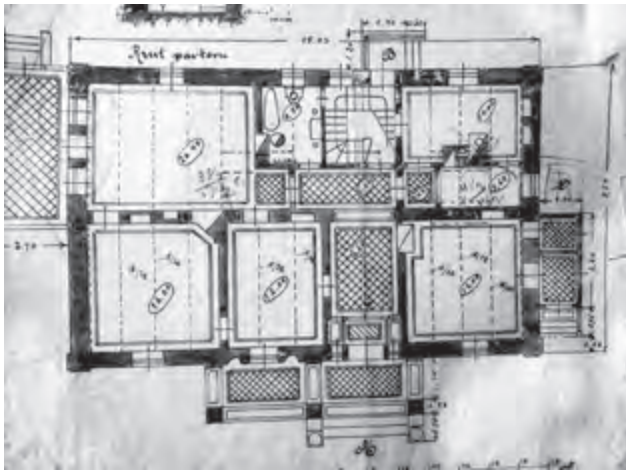

Рис. 2. Проект будинку по вул. Гарній, 14, що належав власниці Зої Багінській-Касянович. 1929 р. ДАРО: Ф. 31. - Оп. 1. - Спр. 457.

Рис. 3. План розташування будинку голови Боярського. ДАРО: Ф. 31. - Оп. 1. - Спр. 457.

Рис. 4. Будинок Зої Багінської-Касянович. Вул. Гарна, 14. Фото Г. Данильчук, 2018 р.

ний на роботу до Рівного. Він був вчителем фізики і математики, викладав у жіночому училищі.

За Польщі батько не мав польського громадянства і в нього були труднощі з працевлаштуванням на викладацьку роботу.

Спочатку батько жив в будинку бургомістра у підвалі, винаймав там житло. Чотири роки квартирував і збирав кошти на придбання цього будинку. Кошти на придбання будинку брав у кредит в польському банку (тоді казали «рату»). Та й продавав цей будинок батькові вже не бургомістр, а банк.

Батько помер у 1964 р., проживши 78 років, похований на Дубенському кладовищі у Рівному. Мама Марфа Сергіївна, яка була з рівненського роду Смолярчуків, померла у віці майже 85 років у 1989 р. Я, як їх єдина донька, залишилась власницею цього великого будинку».

На першому поверсі бургомістр мав п'ять не дуже великих кімнат і на мансарді дві гостьові кімнати. Каміна в будинку не було. Приміщення отоплювалося грубками, які були обкладені білими польськими кахлями. На мансардний поверх ведуть дерев'яні сходи. Будинок має два входи: з фасаду і з тильної сторони, з саду. На вікнах є дерев'яні віконниці, які відкриваються всередину. В домі практично нічого не перебудовувалося. Єдине, що батько добудував — це кухню на горі, яку довелося розмістити на встановлених палях. Там було лише дві кімнати, а батько хотів, щоб це була ще одна квартира. Перекриття в будинку дерев'яне, то ж довелося використати підкріплення палями. В будинку ще з 1920-х рр. збереглася ванна кімната, стіни якої обкладені чудовими візерунковими білими і червоними кахлями. Ще до війни тут було електричне освітлення і вся проводка вміщена під штукатурку.

Будинок має досить добротний підвал, який використовувався як житлове приміщення. Висо-

та його стелі має 220 см., там є плита й котел, під порогом виходить вікно з підвалу.

Територія садиби була досить велика — 24 сотки. Радянська влада і в нас, і у сусідів значну частину землі забрала. У дворі був колодязь, з якого бургомістр брав воду. Зараз він просто зацементований. Я ще пам'ятаю з дитинства, що колодязь був досить глибокий. У дворі був септик, що мав глибину 8 метрів.

Біля будинку був гарний садок, росло багато квітів. Досі у дворі ростуть старі ялини, які є моїми ровесницями» [3].

Понад 80 років власниками будинку була родина Приступ. Нині ж будинок колишнього міського голови знову змінив власників, які вирішують питання його ремонту чи перебудови. За останні роки будівля зазнала катастрофічного руйнування. Деякі роки тому тут відбулась пожежа, яка завдала значної шкоди як внутрішньому, так і зовнішньому вигляду будинку. Із-за багаторічної відсутності опалення та неналежного утримання приміщення дім Боярського сьогодні має жалюгідний вигляд.

Однак, до будинку на вул. Гарній № 14, все частіше навідуються краєзнавці, журналісти, фотографи і художники, які в своїх публікаціях наголошують на потребі збереження цієї будови, яка могла б стати архітектурною і історичною родзинкою Рівного [4].

Будинок вже зайняв достойне місце у образотворчому мистецтві. Серед небагатьох старих архітектурних пам'яток Рівного, які зобразив на своїх полотнах рівненський художник Олександр Гурістюк, є чудова картина будинку міського голови Боярського, написана з особливим осіннім настроєм, що додає роботі величчю і смутку одночасно. Картина є власністю рівненського шанувальника і знавця мистецтва колекціонера Вадима Пономаренка, який залюбки надає її до огляду на виставках [5].

Джерела та література:

1. Документи Магістрату Рівного 1926–1929 рр. // ДАРО.— Ф. 31.— Оп. 1.— Спр. 457.
2. Данильчук Г. «Шляхетський палацик» на Гарній [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://retrorivne.com.ua/shljahetskij-palacik-na-garnij/>
3. Спогади Приступи Алли Іванівни, 1944 р.н. Запис 28 жовтня 2013 р.
4. Данильчук Г. На Гарній — 90-річна садиба міського голови Рівного [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://rivnepost.rv.ua/news/na-harniy-90richna-sadiba-miskoho-holovi-rivnoho>
5. Данильчук Г. Пам'ятки архітектури Рівного. Будинок без привидів, але з цікавою історією [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dom.rv.ua/>

Юзеф Нікольченко, Тамара Нікольченко

«ВОЛИНЬ» І «ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛІ» НА СТОРІНКАХ «ЛІТОПІСУ РУСЬКОГО»

Яскравим і неповторним явищем в історії та культурі Київської Русі було літописання. На відміну від середньовічних латино-мовних хронік більшості країн Європи, вони написані церковнослов'янською мовою, майже ідентичною розмовній. Історія і культура Київської Русі з другої половини IX до кінця XIII ст. переважно ґрунтується на повідомленнях літописних джерел. За своїм визначним історичним змістом літописи були одним із головних досягнень культури Київської Русі XI–першої пол. XIV ст.

У переважній більшості автори наукової історіографії щодо проблем давньоруського літописання вказують на його виникнення у Києві в середині X ст. (Початковий та Никонівський літописи) та подальше активне поширення його на всю Київську Русь: Чернігівське літописання, Галицько-Волинський літопис, Володимиро-Суздальське і Новгородське літописання, де розповіді про історичні та культурницькі події подані у хронологічному порядку [9, с. 315–316].

Поступово окремі записи про події, повчання, сказання об'єднувались у літописні зводи, в яких поняття «звід» ширше за «літопис». Зводи мали різних авторів, стиль викладу інформації був неоднорідним. Їхні упорядники редагували тексти літописів і доповнювали їх новими фактами. Робота ця виконувалась, переважно, не з власної ініціативи, а на замовлення можновладців. Саме тому зводи можуть висвітлювати як істинну історію подій, так і вигадану, згідно з політичними уподобаннями того часу чи певних осіб. Складнощами у вивченні літописів є також неточність хронології, помилки переписувачів, неможливість проаналізувати всі літописи тих часів через їхню втрату.

Літописні зводи є не тільки історичними та літературними джерелами, але й неоціненними свідками культурного життя народу. Одними із найдавніших літописних зводів, що охоплюють X–XIII ст., є Лаврентіївський, Іпатський (або Іпатіївський) і Радзивіллівський [10, с. 7–8].

Іпатський літописний звід, переписаний близько 1425 р. з невідомого джерела, належав однойменному монастирю біля міста Костроми. Це книга великого формату (30x23 см). Рукопис має старовинну шкіряну оправу з мідними застібками і нараховує 307 нумерованих аркушів, або 614 сторінок. Нині рукопис зберігається в Санкт-Петербурзі, у бібліотеці Російської Академії Наук.

Звід складається з трьох окремих частин — літописів: «Повісті врем'яних літ», «Київського літопису» і «Галицько-Волинського літопису». Він охоплює історію Київської Русі — від першої згадки про Руську землю у 852 р. до 1292 р., коли помер пінський князь Юрій Володимирович.

У 1989 р. відомий український дослідник давніх текстів Л. Махновець здійснив видання Іпатського літописного зводу українською мовою під назвою «Літопис руський» [4]. Книга містить фундаментальний науковий апарат і широко ілюстрована. Тут публікуються чотири покажчики: іменно-особовий, географічно-археологічно-етнографічний, великих князів Київських та київських митрополитів.

У контексті феномену літописання Київської Русі X–XIII ст., джерельну базу представленої авторами статті складають повідомлення про Волинь і Волинські землі на сторінках «Літопису руського».

Питання історичного і культурного розвитку волинських земель у складі Київської Русі у різні часи привертати і продовжують привертати увагу вітчизняних та зарубіжних авторів різних наукових галузей, зокрема: В. Антоновича, О. Булиги, А. Генсьорського, М. Грушевського, Я. Ісаєвича, М. Костомарова, М. Котляра, І. Крип'якевича, М. Кучінка, Ю. Нікольченка, В. Пашуто, Б. Прищепи, В. Пясецького, П. Раппопорта, Б. Рибаківа, В. Седова, М. Теодоровича, П. Толочка, О. Цинкаловського, Л. Черепніна та інших. Слід зазначити, що уведений до наукового обігу результати їхніх досліджень містять багато вагомого наукового матеріалу, що був з вдячністю використаний авторами у даній статті.

Безсумнівна важливість пошуку нового вирішення завдання полягає у з'ясуванні в наукових розвідках низки невирішених проблем, особливо щодо їхнього введення до наукового обігу, що поєднує у собі два аспекти:

1. Історико-культурологічний аналіз безпосередньо повідомлень щодо Волині та Волинських земель у «Літописі руському», які анонсуються у його географічно-археологічно-етнографічному покажчику;

2. Дослідження явищ, що відбувалися, за літописними повідомленнями, на волинських землях у X–XIII ст. у контексті відтворення реалій історичного і культурницького розвитку західних територій Київської Русі.

Спираючись на єдине джерельне підґрунтя, пропонуване дослідження пов'язане з науковими пошуками в царині історії та культурології. У доповіді

«Волинська земля як першопочаток історичних явищ», виголошеній на VI регіональній науково-практичній конференції «Волинь незабутня. Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України» (1995 р.) відомий рівненський історик і краєзнавець, нині директор Рівненського обласного краєзнавчого музею О. Булига, слушно заважив, що «в історії кожне явище має свій початок. Ми хочемо доторкнутися до тих історичних явищ, які започаткувала для української історії Волинська земля. Розглядаємо їх, як окрему подію чи процес, що мають певну точку відліку, яка визначається часом, місцем та діяльністю певних історичних осіб та явищ, з ними пов'язаних [...]. ...факти свідчать, що особливістю Волинського регіону є зародження тих історичних явищ, які набували свого розвитку в інших українських землях та поза їхніми межами» [1, с. 39, 40]. Автори статті погоджуються з висловленим положенням.

За географічно-археологічно-етнографічним показником «Літопису руського» — «Волиняни, волинці, Волинська земля (земля і народ), бужани — східнослов'янський союз племен (пізніше — князівство) охоплювала територію у басейні південних приток Прип'яті і верхів'їв Західного Бугу (його правих приток). У літописній ретроспективі Волинські землі вмістили у себе також сучасну територію Берестейської області Білорусі і східну частину Люблінського воєводства Польщі. Центром Волинської землі було місто Волинь (Велинь, Волин), яке знаходилось на лівому березі Західного Бугу, біля правого берега устя Гучви; нині це городище на горі Замчисько поблизу с. Грудек Надбужний Грубешівської гміни Люблінського воєводства Польщі [4, с. 542, 544].

В історико-етнографічному районуванні незалежної України Волинь розташована в її північно-західній частині між Поділлям на півдні та Поліссям на півночі, Західним Бугом на заході і верхнім Тетеревом та верхів'ями Ужа на сході. Вона охоплює Волинську і Рівненську області, західну частину Житомирської, північні частини Тернопільської та Хмельницької областей. Її площа охоплює близько 70 000 кв. км.

Важливим писемним джерелом про Волинь і Волинські землі є давньоруські літописи «Повість врем'яних літ», Київський і Галицько-Волинський літописи, що входять до складу «Літопису руського».

У «Літописі руському» вміщено дванадцять повідомлень з проблеми, що досліджується: «Бужани (земля і народ)» — одне; «Дуліби (земля і народ)» — два; «Волиняни, волинці, Волинська земля (земля і народ)» — сім; «Волинські князі» — два; — «Волинь» (місто) — два [4, с. 542, 544–545].

На думку М. Котляра, у цьому контексті дослідники давньої історії Волині «перебувають у доволі невідповідному становищі порівняно з колегами, які працюють над проблемою виникнення і розвитку Київської землі, що була у фокусі соціально-економічного й політичного життя Древньої Русі» [3, с. 36]. Вони практично не залишають місця для Волині на землях Південно-Західної Русі X — першої пол. XI ст. За визначенням А. Насонова, у вищезначений період територія за течією р. Стир до м. Луческ була частиною Червенської землі [5].

Наявність деяких суперечностей між окремими джерелами стосовно цього питання створювала сприятливий ґрунт щодо поширення окремими істориками і популяризаторами історії різноманітних гіпотез, у яких об'єктивний аналіз літописних матеріалів зчаста підмінювався довільними комбінаціями. Можна без перебільшення стверджувати, що жодне з питань історичної географії України не викликало такої кількості різних необґрунтованих припущень, як питання про Волинські землі.

Перша згадка щодо бужан, дулібів і волинян припадає на ту частину «Літопису руського», що умовно датується другою половиною V—першою третиною VI ст. У тексті зазначається, що після смерті Кия, Хорива, Щека і Либіді — «почав рід їхній держати княжіння в полян... Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, — бо сидять вони по [річці] Бугу, а потім уже волиняни» [4, с. 6]. Далі — «У ті самі часи існували й обри, які воювали проти цесаря Іраклія і мало його не схопили. Ці ж обри воювали проти слов'ян і примучили дулібів, які [теж] були слов'янами...» [4, с. 7]. «Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни...» [4, с. 8]. І останнє повідомлення про дулібів припадає на 907 р.: «Пішов Олег на Греків, zostавивши Ігоря в Києві. Узав же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, котрі є пособниками» [4, с. 16].

З повідомлень літописця витікає, що та група бужан і дулібів, які жили у басейні Бугу, пізніше отримала найменування «волиняни». Так званий Баварський географ, записи якого відносяться до 873 р., наводить етнонім *bysani* (бужане); у зв'язку з цим В. Седов вважає, що назва «волиняни» з'явилася вже після IX ст. [8, с. 94].

Численні дослідники на підставі повідомлень арабського мандрівника і ученого першої половини X ст. Аль-Масуді та археологічних даних роблять висновок про існування у VI–VII ст. на Волині об'єднання племен на чолі з дулібами, яке становило один із початкових етапів формування державності у східних слов'ян [3, с. 19].

Етимологія етнонімів «бужани» і «волиняни» відома. Назва «бужани» походить від гідроніма Буг. Ім'я «волиняни» дослідники виводять від літописного міста Волинь (Велинь, Волин) [4, с. 544]; на їхню думку, звідти походить і назва історичної Волині [3; 7]. Щодо основної частини волинської території, розташування цього міста було не більш окраїнним, ніж розташування пізнішого політичного центру всієї Волинської землі — м. Володимира.

Схожа думка була і у польського хроніста Яна Длугоша (1415–1480), у трактаті якого «Рочники або хроніки славного королівства Польського» повідомляється, що назва регіону Волинь походить від назви однойменного міста, яке було розташоване біля впадіння річки Гучви у Західний Буг.

Деякі етимологи вважають, що назва є спорідненою із назвою чеського містечка Волинь (чеськ. Volyně), чи назви острова Волін (нім. Wollin) у Померанії (захоплене німцями у західних слов'ян), від якого західнослов'янське плем'я «волинян» називалося включно до IX ст.

За іншою версією, назва «Волинь» походить від німецького «walhōs», готського «Walhs», давньо-верхньо-німецького «walah, walh», середньо-верхньо-німецького «walch» зі значенням «чужий, кельт, представник романських народів», середньо-нижньо-німецького «wale» — «іноземець», які, у свою чергу, походять від кельтського етноніма «Volcae», згаданого ще в творах Цезаря, і споріднені з назвами «Вельс», «гели», «Галлія».

З цього приводу сучасний дослідник Волині з Луцька О. Пясецький влучно зауважив, що «версій пояснення значення терміна Волинь уже набралось більше десяти...» [7, с. 14], зокрема з-поміж інших етимологій, артикульованих лінгвістами, слід згадати наступні:

- похідне від слов'янського апелятива «воль»; дослівно — «Волова країна»;
- похідне від гідроніма Велія (Вілія) — лівої притоки Горині;
- похідне від литовського «uola» — «скеля»;
- субстантивованій посесив на — j(ь) від слов'янського антропоніма Велин (Велинь);
- похідне від слов'янського кореня «вол» (наприклад, у складі слів «воло», «волдир»); дослівно — «Горбкувата країна».
- похідне від праслов'янського кореня «вол/вел/въл» — «мокрый, вологий»; дослівно — «заболочений край».

Останню етимологічну розвідку підтримує переважна більшість лінгвістів та істориків. Ще одна версія походження назви «Волинь» означає «волинь» — від великої кількості оленів, які колись водились на цій землі. На це вказують такі

назви як Олевськ, Олика, прізвище Оленюк. Отже, «Волинь» — це земля «оленів, олинів», як колись говорили.

Після перших повідомлень Волинь надовго зникає зі сторінок «Літопису руського». Мине багато часу, коли літописець під 1018 р. занотує: «Рушив Болеслав [князь лядський], зі Святополком на Ярослава, з ляхами. Ярослав же зібрав множество русі, варягів, словен, рушив супроти Болеслава і Святополка і прийшов до [города] Волині і стали [війська] обаполи ріки Бугу» [4, с. 82]. Йдеться про боротьбу між синами Володимира Святославовича Святополком і Ярославом за київський княжий стіл. Події, що розгорнулися на волинській землі у 1018 р., скінчилися для Ярослава драматично; зазнавши поразки на Бuzі, він тікає до Новгороду, поступившись Києвом Святополку. Але влітку 1019 р. він остаточно переміг Святополка і його союзників та «...сів у Києві, утерши поту з дружиною своєю, показавши побіду і труд великий» [4, с. 84].

У лютому 1054 р. Ярослав Володимирович помирає, не визначивши наступника серед п'ятьох своїх синів — старших Ярославичів: Ізяслава, Святослава, Всеволода та молодших — Ігоря і Вячеслава, що відкрило шлях до князівських міжусобиць, які спричинили кровопролитну громадянську війну 1073–1097 рр. не тільки за володіння столом великого київського князя, а й за перерозподіл удільних земель Київської Русі, зокрема — волинських [6, с. 17–22].

З цими трагічними подіями пов'язана остання літописна згадка щодо міста Волинь. «У рік 6585 [1077]. Рушив Ізяслав з ляхами [до Києва], а Всеволод пішов на супротив йому. І коли Всеволод був [у поході], в Чернігові сів Борис [Вячеславич] місяця травня [у] четвертий день. І було княжіння його вісім днів. І втік він у Тмуторокань до Романа [Святославича]. Всеволод же вийшов супроти брата Ізяслава на Волинь і вчинив мир. І, прийшовши, Ізяслав сів у Києві місяця липня [у] п'ятнадцятий день» [4, с. 121].

Окремим розділом у «Літописі руському» вміщена повість «Калкське побоїще», яка присвячена відомій в історії Київської Русі події — битві на річці Калка 31 травня 1223 р. між об'єднаними русько-половецькими дружинами і монгольським експедиційним корпусом під проводом досвідчених воєначальників Чингіз-хана, Субедея і Джебе. За об'єктивних і суб'єктивних причин битва завершилася поразкою союзників: «І сталася побіда над усіма князями руськими, якої ото не бувало ніколи» [4, с. 381]. Проте і «татари ж повернулися від річки Дніпра; і не відаємо, звідкіля вони прийшли і куди знову поділися; лише одному Богу відомо, звідкіля прийде на нас за гріхи наші» (переклад із

церковнослов'янської — Т. Н.) [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. — М. — Л.: Издательство АН СССР, 1950. — 640 с. — С. 63].

У контексті нашого дослідження битва на річці Калці цікава тим, що у ній безпосередню участь взяла дружина з Волині під орудою Данила Романовича (1201–1264), майбутнього галицько-волинського князя. «Тоді бо Мстислав Романович був [князем] у Києві, а Мстислав [Святославич] у Козельському і в Чернігові, а Мстислав Мстиславич [Удатний] у Галичі, — це ж були старійшини в Руській землі. А Юрія [Всеволодовича], князя великого суздальського, не було на тій раді. Се ж іще молоді князі, [котрі були тут]: Данило Романович, Михайло Всеволодович, Всеволод Мстиславич київський та інших багато князів. [...] Всі посуху Дніпро перейшли, — так ото покрита вода була безліччю човнів. А галичани й волинці кожен зі своїми князями...» [4, с. 379].

Під час битви волинська дружина на чолі з Данилом Романовичем виявила звитязну хоробрість. У свою чергу, літописець був захоплений особистою мужністю волинського князя: «...сам Данило поранений був у груди. Але через молодість і одвагу він не чув ран, що були на тілі його, — був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, — і Данило кріпко боровся, побиваючи татар» [4, с. 381].

Хронологія та перебіг нищівних монгольських походів у Київську Русь 1237–1241 рр. добре задокументовані в руських літописах. Започатковані вони після падіння градів Володимиро-Суздальського і Рязанського князівств, великих міст Північно-Східної Русі — Вологди, Костроми, Москви, Ростова, Твері, Углича, Ярославля. Потім настала черга Переяслава і Чернігова. У листопаді 1240 р. монгольська орда підступила до Києва: «І поставив Батий пороки під город коло воріт Лядських, бо тут підступили були дебрі, — і пороки безперестану били день і ніч. Вибити вони стіни, і вийшли городяни на розбиті стіни, і було тут видіти, як ламалися списи і розколювалися щити, [а] стріли затьмарили світ переможеним...» [4, с. 396]. Шостого грудня Київ був здобутий монголами.

Після цього трагічного повідомлення літописець ретельно описує події, що сталися наприкінці 1240–початку 1241 рр. на волинських землях і за участю волинських князів.

«У той же час поїхав був Данило [Романович] в угри до короля [Бели], бо він іще не чув був про прихід поганих татар на Київ. А коли Батий узяв город Київ і почув він про Данила, що той в Уграх є, то рушив сам до [города] Володимира» [4, с. 397]. Дійсно, з під розграбованого Києва головні сили

Батия, змитаючи все на своєму шляху, рушили на Волинь і Галичину.

Звернімо увагу на вище означене повідомлення з «Літопису руського». На нашу думку, відверто симпатизуючи Данилу Романовичу, лукавить галицький книжник, розповідаючи про відсутність у князя достовірної інформації щодо монгольського погрому Києва. Вже після падіння Чернігова у жовтні 1239 р. авангард загарбників під орудою Менгінхана дістався околиць Києва: «Побачивши город, він здивувався красі його і величі його. Він прислав послів своїх до Михайла [Всеволодовича] і до городян, хоча їх обманути, та вони не послухали його» [4, с. 394].

Київський князь Михайло Всеволодович вирішив не випробовувати долі і втік з міста. Не плекав надії щодо перспектив майбутньої оборони міста від монголів і сам Данило Романович. Про це літописець досить делікатно сповістив майбутньому читачеві: «Потім же Михайло побіг услід за сином своїм [Ростиславом] перед татарами в Угри, а Ростислав Мстиславич [онук Романа Ростиславича] смоленського, сів у Києві. Данило тим часом поїхав до нього, [Ростислава Мстиславича] і схопив його, і зоставив у нім, [Києві, тисяцького] Дмитра. І оддав він Київ у руки Дмитрові, [щоб] удержати [город] проти іноплемянних народів, безбожних татар» [4, с. 395].

Слід звернути увагу на той факт, що у літописі відсутні повідомлення щодо реальної допомоги киянам у відсічі монгольській агресії з боку Данила Романовича, Василька Романовича та їхніх васалів. Мабуть, приречуючи на загибель Київ, вони плекали надію такою ціною зберегти свої галицькі і волинські володіння від погрому.

У квітні 1241 р. відбулася історична зустріч київського тисяцького Дмитра і хана Батия, яка дійсно врятувала галицькі і волинські землі від нищівного удару монголів. «Тим часом Дмитро, київський тисяцький Данила, сказав Батиеві: «Не барися у землі сій довго. Настала тобі пора на Угрів уже йти. Якщо ж ти забаришся, — то земля [та] єсть сильна. Зберуться вони на тебе і не пустять тебе в землю свою». А сказав він йому [так] через те, що бачив, як гине земля Руська од нечестивого. Отож Батий послухав ради Дмитрової, пішов в Угри...» [4, с. 398].

Влітку 1241 р. двома колонами монголи рушили на захід і на південний захід від Галицько-Волинського князівства. Одна колона під орудою темника Бурундая перейшла східний кордон Польського королівства і поруйнували міста Люблін, Сандомир, Краків та інші польські землі. А друга, керована самим Батием, попрямувала через Карпати в Угорщину. На початку 1242 р. монгольська орда,

не зазнавши жодної поразки, смерчем пройшла по території Угорщини, Словаччини та Чехії і вийшла на Адріатичне узбережжя.

У березні 1242 р. Батий, отримавши звістку про смерть каана (хана) Угедея, через Боснію, Сербію, Болгарію та причорноморські степи повернув додому. Отаборившись на північному узбережжі Каспійського моря, наприкінці 1242–на початку 1243 рр., він фактично засновує власну державу, що в руських джерелах згодом отримує назву Золота Орда.

У жовтні 1245 р. Данило Романович був змушений їхати у столицю Золотої Орди місто Сарай–Бату на зустріч з ханом Батием з надією отримати ярлик на володіння Галицько–Волинським князівством. «[І Данило] був у печалі великій, тому що не укріпив він був землі своєї городами; порадившись із братом своїм, поїхав він до Батия...[...]. Пробув же князь у них днів двадцять і п'ять, [а тоді] отпущений був [із тими], що були з ним, і поручена була земля його йому...» [4, с. 404, 405].

Так, володарі Галичини і Волині після поїздки Данила на уклін до Сараю уважалися федератами хана: вони мусили висилати власне військо до монгольських походів, але регулярної данини, супроводжуваної переписом населення, не платили. Щодо спільних військових операцій, то разом із загонами хана їх довелося робити декілька разів — у 1258 і 1277 рр. на Велике князівство Литовське, у 1259–1260 та 1286–1288 рр. — на Польське королівство, у 1285 р. — на Угорське королівство [11, с. 73.].

До честі Данила Романовича, він робив реальні кроки з метою позбутися васальної залежності від Золотої Орди. У 1250–1257 рр. на княжих землях, з очевидним прицілом на можливі конфлікти з Ордою, розгорнулися масштабні фортифікаційні роботи — були укріплені Володимирський і Крем'янецький замки і ряд інших фортець та проведена реорганізація війська.

У 1253 р. з метою залучення Галицько–Волинських князів до хрестового походу проти татаро–монголів, Папа римський Інокентій IV оголосив Данила Романовича королем і вручив йому так звану стему або малу корону. У 1254–1255 рр. князь зробив невдалу спробу у військовому конфлікті з темником Куремсою приєднати Київську землю до своїх володінь. У 1256 р. був закладений Львів як майбутній політичний, військовий, економічний і культурний центр Галицько–Волинської держави.

Проте події літа 1258 р., описані літописцем, рекресили надії Данила Романовича домогтися суверенітету галицько–волинських земель. «Коли ж минув час, то прийшов [воевода] Бурондай, безбожний, з великою силою, лютий, з безліччю полків татарських і став на місцях Куремсиних [татар].

Данило ж воював із Куремсою і ніколи так не боявся Куремси: Куремса бо не міг йому був ніколи вчинити лиха, допоки [не] прийшов Бурондай із силою великою. [...] ...Була із Ляхів у короля Данила вість, що татари пробувають у Ятвяхах. [...] Але сторожі [Данилові] розминулися з ними, [татами], і вони пройшли до Дорогочина. І була [про це] вість Данилу, [і] послав він звідти, [з Мельника], Льва, і Шварна, і Володимира [Васильковича], кажучи їм: «Якщо ви будете в мене — їздити вам у стани до них. Коли ж я буду...» [4, с. 420–421]. На цих словах Данила Романовича розповідь уривається і цим закінчується Галицький літопис; далі (з листопада 1259 р.) розпочинається Волинський літопис.

Останнє повідомлення «Літопису руського» щодо Волині припадає на пізню осінь 1287 р. коли золото–ординський князь Телебуга (Тула–Бука) після невдалого походу в Угорщину у 1285 р., здійснив похід на Польщу разом із союзниками — руськими князями. «І зібрав він силу велику, — бо забув він про кару, що збулась над ним в Уграх і про що ми попередку сказали — і прийшов до Ногая. Та була межі ними обома неприязнь велика, і Телебуга послав [послів] до задніпровських князів і до волинських, — до Льва, і до Мстислава, і до Володимира. — велячи їм піти з собою на війну; тоді ж були всі князі в неволі татарській. І так рушив Телебуга на Ляхів, зібравши силу велику» [4, с. 435]. Далі літописець виправдовує волинських князів за їхню підтримку Золотої Орди тим, що вони у такий спосіб запобігали татарському погрому своїх володінь.

Підбиваючи підсумки дослідження явищ, які відбувалися, за літописними повідомленнями, на волинських землях X–XIII ст., слід, насамперед, зазначити, що вони протікали нерівномірно, в різні часи і в різних її частинах. Найбільше повідомлень припадає на XII–XIII ст., коли, приєднавши до себе древні Червенську і Бельзьку землі, Волинь далі почала розвиватися у східному напрямку. А об'єднання Волині з Галицькою Руссю у 1199 р. означало утворення могутнього Галицько–Волинського князівства.

Разом з тим, підсумовуючи дослідження лише одного обраного питання на сторінках «Літопису Руського», ми переконуємося, що давньоруські книжники, прискіпливо аналізуючи питання «Звідки пішла Руська земля, хто в Києві найраніше почав княжити, яка Руська земля стала», показали себе не лише енциклопедистами свого часу, а й вправними літераторами, справжніми патріотами рідної землі. Твори, вміщені в «Літописі Руському», рясніють народними переказами, прислів'ями, порівняннями, запозиченими із фольклорної стихії. Та головне — це люди, не сторонні до тих подій, які яскраво змальовані літописцями.

Джерела та література:

1. Булига О. Волинська земля як першопочаток історичних явищ // Волинь незабутня. Тези VI регіональної наук.-практ. конф. «Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України». — Рівне, 1995. — С. 39–40.
2. Ісаєвич Я. Червенські гради // Волинь. Щоквартальний суспільно-політичний, літературно-мистецький науково-популярний ілюстрований часопис. № 1. — Луцьк, 1991. — С. 15–20.
3. Котляр М. Формування Волинської землі // Волинь. Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. Ч. II. — Луцьк, 1995. — С. 36–54.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. — К.: Дніпро, 1989. — 591 с.
5. Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. — [Електронний ресурс]. Реж им доступу: royallib.com
6. Нікольченко Ю. М. Давид Ігорович: «Князь-пірат, чи «герой свого часу»? // Історичні постаті України: проблеми і пошуки: Монографія. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. — С. 16–29.
7. Пясецький В. Ми з роду Велинь // Волинь. Щоквартальний суспільно-політичний, літературно-мистецький науково-популярний ілюстрований часопис. № 1. — Луцьк, 1991. — С. 7–14.
8. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII вв. // Археология СССР. — М.: Наука, 1982. — 326 с.
9. Толочко П. Київська Русь. — К.: Абрис, 1996. — 360 с., іл.
10. Толочко П. П. Літописи Київської Русі. — К.: «Киевская академия Евробизнеса», 1994. — 88 с.
11. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник. — К.: Генеза, 1997. — 312 с.

Петро Савчук

РЕТРОСПЕКТИВА ПОГЛЯДУ НА КУЛЬТОВУ СПАДЩИНУ ДУБНА

Дубенщина як складова частина Волині посідає вагоме місце в утвердженні християнства в Україні. Через декілька років після прийняття християнства створюється Володимиро-Волинська єпархія. До сьогодення вона пережила низку реорганізацій, структурних змін під натиском різних політичних сил, релігійних конфесій. Очілиниками єпархії протягом століть були знані авторитетні церковні діячі. У різний період історії держави у край до складу єпархії входили як самостійні церкви, так і монастирі. У розвитку церковної справи, поширенню християнства вагому роль відігравали міста Луцьк, Житомир, Кременець, Дубно та інші.

У розвитку церковної справи належну роль відігравала світська влада: князі, воєводи, губернатори тощо. Завдяки співпраці релігійних і світських владних структур православна віра утверджувалась у наших пращурів. Як наслідок волинські князі турбувалися про спорудження храмів, монастирів, що сприяло розвитку архітектури, стилю церковних будівель.

Побутує думка, що православні храми будувалися переважно дерев'яними, а тому були не довговічними, і говорити сьогодні про їх архітектуру не просто. Київська митрополія поширює свій вплив у край і на середину XII ст. на Волині працювало три єпархії. Активно розвивається церковна справа на Дубенщині.

Монголо-татарське панування дещо стримувало поширення і утвердження християнства, але не зруйнувало його. У XIV ст. Волинь перебувала під владою литовських князів, а згодом і польських. Якщо перша влада підтримувала древні права і звичаї православних церков, то друга намагається поширити серед населення західний обряд. Незважаючи на зміну суспільно-політичної обстановки, церква міцніє організаційно та матеріально. Низка князів ревно захищає православ'я. Чільне місце на арені боротьби між східним і західним обрядами посідають у краї князі Острозькі. Однак поступово порушується єдність православної церкви. Спроби ввести унію ведуть до спорудження храмів західної церкви. У 1455 р. польський король Казимир IV забороняє будувати, ремонтувати, відновлювати православні храми.

Недостатня документальна база не дає можливості глибше й об'єктивніше розглянути стан справ у ретроспективі, а поширення реформації, перехід на її сторону знатних родів завдало чималої шкоди православ'ю, розвитку церкви, освіти, культури. Саме в цей час формується українська церква як національна.

Українські монастирі мають понад тисячолітню історію. Вони були тісно пов'язані з суспільно-політичними, господарськими, культурними процесами, що проходили на Волині, на Дубенщині і внесли свою незаперечну лепту в духовне і релігійне життя,

будівельну церковну справу. Вони акумулювали національну пам'ять, часто-густо виступали апологетами прогресу в книгодрукуванні, освіті, будівництві, архітектурі. Вони стали колискою виховання низки видатних церковних діячів, посідали високі ієрархічні посади. На Дубенщині проявили себе як біле, так і чорне духовенство, ченці поділялися на три розряди за обітницями.

У XIX ст. дубенські монастирі управлялися архімандритами та ігуменами залежно від рангу. Були чоловічі, жіночі приписні пустині, самостійні монастирі. Дубенські монастирі зазвичай використовували православний чин богослужінь, їм була притаманна важлива риса — захист православної церкви. Натиск іновірців загострював стосунки між конфесіями, особливо це стало очевидним спочатку після Брестської унії, а в подальшому після уніатського Замоїського собору 1720 року. Православні церкви, монастирі виступили проти полонізації. Утиски релігійні переростали в соціальні. У другій половині XIX ст. посилилися репресії проти церков самодержавством. Забороняється східний, візантійський стиль будівництва православних церков. Синод, його архітектурні установи ревно стежать за впровадженням російського стилю будівництва церков, богослужінь. Серед священнослужителів української церкви з'являється немало духовенства, якому стали чужими національні інтереси, традиції, звичаї, що відчувається і досі, коли Україна намагається вибороти автономію, стати самостійною церквою у православному світі.

Ознайомлення і вивчення історичних церковних джерел припускає, що Спасо-Преображенський монастир заснований у XV ст. Справжня історія життя монастиря припадає на період князювання Костянтина-Василя Костянтиновича Острозького (1526/1527–23 лютого (н.с.) 1608). Князь, перебуваючи значну частину свого життя у Дубні, піклувався про монастирі.

Як і інші православні церковні споруди Спасо-Преображенського монастиря, церква протягом років реформувалася, переходила з конфесії у конфесію. Князь Костянтин брав участь в організації та облаштуванні монастиря. У грамоті від 18 грудня 1592 р. в монастирі було встановлено співжиття ченців за правилами Великого Василя. Ігумен мав повну владу в монастирі, а повсякденним життям ченців займалися економ, казначей, еклісіарх і приватник. Князь і його син Януш відзначалися поміркованістю, син православ'я не ущемляв. Спадкоємці, власники Дубна, такою віротерпимістю не відзначалися. Князь Йосип Карл Любомирський проводив судові тяганини з керівництвом обителі. Спадкоємець острозьких маєтків Домінік Заславський прийняв

уніатство і забороняв селянам звертатися до православних священиків.

З роками стосунки між владою замку і селянами загострюються. В 40-ві рр. XVIII ст. василіанські монастирі об'єдналися в одну конгрегацію на засадах католицизму. Наприкінці XIX ст. знаходимо вже руїни колишніх житлових будівель обителі. Тепер про ті повнокровні роки життя монастиря нагадує кам'яна церква 1643 р.

За наказом російського імператора в жовтні 1831 р. було проведено опис Спасо-Преображенської церкви, в якому зазначено, що церква, з вівтарем на схід, ветха, до Богослужінь не придатна, дах з гонти, купол схилився на бік, склепіння зруйноване, підлога з дощок, у вівтарі цегляний настил. На схід від церкви — напівзруйнований намет, а на північ — дерев'яний будиночок і комора із впалим дахом. Будинки на острові сполучені з Дубном дерев'яним містком у 60 сажнів довжини. Отже, церкву звів ієрей Григорій Теодорович. Біля церкви розташований спустошений кам'яний флігель, а з другого боку була дерев'яна хатинка, в якій жив сторож. У місті був ще один церковний флігель, але він не використовувався.

Час рухався вперед. У 1839 р. проведено ремонт Спасо-Преображенської церкви, прибудували нову кам'яну дзвіницю. А 1873 р. проведено опис землі й будинків для передачі їх причту. В одному будинку жив священик, другий здавався в оренду, у третьому, проданому Христовоздвиженській пустині, жив дячок церкви. Свій первісний вигляд Спаська церква колишнього монастиря зберегла аж до кінця XIX ст.

У 1907 р. будинок, у якому жив священик, заново перебудували. На церковні землі розташовувалися й інші будівлі: приміщення для дров, хлів для худоби, погріб. Збудоване нове приміщення церковно-парафіальної школи.

Археологічні знахідки підтверджують давнє заселення краю у XIV ст. власниками Дубна, якому в 1498 р. надається статус міста. Тут ще раніше розпочалося будівництво мурованого замку, а 1507 р. місто одержує магдебурзьке право. Князі Острозькі як власники поселення засновують на Дубенщині низку монастирів. Особливу турботу про спорудження монастирів, як і інших релігійних споруд, проявив Костянтин Василь Костянтинович Острозький (1526–1608 рр.). У Дубні до 1578 р. він проживав, Дубно було центральним містом князівства. У місті князі Острозькі заснували три монастирі: Христовоздвиженський, Спасо-Преображенський, Підборецький Вознесенський.

З грамоти, виданої Христовоздвиженському монастиреві, видно, що князь надав йому значні фондуші. Князь дбав про зовнішній стан монастиря,

сприяв благочестивості його мешканців. Монастир виступав як культурно-освітній центр. Тут було створено Дубенське Четвероевангеліє, настоятелем працював Іов Почаївський, правив 20 років. А ігумен Віталій переклав «Діоптру» — настанову ченцям. За його ігуменства в Дубні перебував Іван Вишенський, проводились дискусії про українську мову. Монастир і церква неодноразово перебудовувалися господарським способом. Тут був цілий комплекс споруд: будинок монастиря, церкви, дзвіниці, будинок для служителів церкви, будівлі для утримання худоби та ін. У 1890 році Хрестовоздвиженська пустинь переобладнала костел Кармеліток у православний храм. Колишній монастир і церква черниць збереглися до сьогодні. Монастир Чесного Хреста проіснував ще у XX ст. п'ятдесят років [4].

Хрестовоздвижений монастир і церква неодноразово переходили з конфесій у конфесію, а тому зазнавали перебудови самі приміщення. У 30-ті роки XVII ст. тут було запроваджено унію. Після третього поділу Польщі він знову повертається у православ'я, здобуває титул пустинь. У 1890 р. побудовано нову муровану церкву, розписав іконостас видатний український маляр О. Мурашко. У роки Другої світової війни церква і монастир були зруйновані. У 1944 р. ченцям вдалося на місці колишнього монастиря збудувати два житлових будинки, але відновити діяльність монастиря із-за спротиву радянської влади не вдалося. Монастирська новоспоруджена церква і житлові будинки були розібрані.

Колишній монастир Кармеліток, який представляє двохповерхову споруду з келіями для ченців і прибудовану церкву, передали в розпорядження райздороввідділу. Тепер тут розташовано хоспіс для важкохворих.

На території Дубна є декілька релігійних споруд католицької церкви. Це комплекс будівель колишнього бернардинського монастиря. Нині це корпус ченців зі своєрідними келіями для проживання, які внаслідок постійних перебудов втратили свій зовнішній і внутрішній вигляд. Тепер тут можна спостерігати лише хрестоподібні зводи, характерні для монастирських споруд. Більш монументальною спорудою є монастирський костел, верхівку якого видно далеко від міста. Доктор архітектури П. А. Ричков так характеризує будівлю: «Це досить звичне для того часу шестистовбова ранньобарочна базиліка з трьома різновисокими нефами і більше низькими боковими і високим центральним з вікнами, розташованими вище прикриття бокових нефів. Із заходу облаштований просторий нарах, із сходу — сильно витягнутий в плані обсяг п'ятигранної абсиди, рівної по висоті боковим нефам. В місці приєднання абсиди до основного обсягу костелу

з північної сторони в притул прибудована висока, квадратна в плані башта — дзвіниця. Дякуючи закінченню виразною барочною главою з активними тугими обводами і невеликими люкарнами вона яскраво поживляє сухуваті маси костелу, будучи безперечним художнім акцентом» [11, с. 134].

Після переходу костелу в православну церкву 1875 р. відбулася ґрунтовна перебудова монастирських приміщень, зокрема костелу.

Із сучасного погляду архітектурного мистецтва викликають інтерес споруди монастиря Кармеліток, збудованого 1630 р. костелу, а в 1686 р. прибудованих до корпусу чернечих келій, які з'єднані з костелом переходом. Протягом майбутніх перебудов монастирський комплекс значно втратив. Дослідник Юрій Пшеничний доводить, що закінчення будівництва кам'яного костелу відбулося 1741 р., остаточне облаштування монастиря черниці завершили за власні кошти у XVIII ст. [10, с. 210]

Слід відзначити, що постійні перебудови монастирського костелу істотно змінили його зовнішній вигляд: зник барочний фронтон, архітектурна задумка. Щодо будови з чернечими келіями, то вона майже у первинному вигляді збереглася до сьогодні. Здалеку вражає парадний фронтон з колонадою, яка займає всю висоту двохповерхової будівлі.

Сьогодні ми розповідаємо про будівництво, архітектуру церков як самостійних споруд в населених пунктах, але існували церкви, влаштовані у приміщенні замків фортець. Так, відомо про домову церкву князів Острозьких у Дубенському заповіднику, а князі Любомирські також спорудили церкву у своєму палаці, побудованому на території замку. Місце їх знаходження збереглося і дотепер. Це невелике за своїми розмірами чотирикутне приміщення в палаці.

У грудні 1901 р. було завершено будівництво церкви в центральній казармі Дубенського форту. Приймаючи приміщення церкви на першому поверсі центральної казарми, одночасно тут визначили церковника і одного сторожа. Як ктитора завідував церквою комендантський ад'ютант капітан О. П. Зброжек. Вхід до церкви був овальний, який займав майже два поверхи. Оскільки серед робочого складу були військовослужбовці різних релігійних конфесій, командування враховувало їхні духовні потреби. 1906 року командування форту оголосило розклад свят магометанського віросповідання. Водночас 1898 року комендант форту інформував головний штаб про наявність римо-католиків, греко-католиків. Ставлення до них командування було неоднозначним [8].

По закінченні Другої світової війни радянська влада повертається до своєї політики репресій проти

православної церкви та інших конфесій. У різний період з реєстрації були зняті релігійні общини сіл Конюшки, Миньківці, Пирятин, Стара Носовиця, Ульбаріва, Шепетин. У Дубні знімається з реєстрації община Свято-Георгіївської церкви на Сурмичах. Ставилося питання про її розібрання. Завдяки зусиллям громадськості вдалося надати церкві статус пам'ятки історії та культури. Це засвідчує охоронна дошка. Георгіївська церква дерев'яна, на кам'яному фундаменті, тризубна з великим куполом. Зруби високі, пропорційне співвідношення їх розмірів характерне для дерев'яного мистецтва Волині (майже квадратний у плані центральний зруб у поєднанні з невеликим квадратним бабинцем і прямокутною апсидою). Неф перекритий зімкнутим зрубним зводом, який завершений ліхтарем. Низький восьмирик, що підтримує звід, має у південній і північній гранях по одному фігурному вікні, чотирипелюсткова форма яких створена поєднаннях дуг, які спираються кінцями на плечики. Мотив цей був широко поширений у будівництві України XVIII ст. [6].

Сьогодні як духовний центр церква досить міцна, активізувала свою роботу з нагоди 1030 року від часу хрещення Русі. Крім того, у парафії було дві кам'яні каплиці. Одну звели парафіяни 1897 р., вона мала форму восьмикутника, другу каплицю побудували в селі Злинець, яка в роки незалежності України перебудована в церкву і нині діє як храм Київського патріархату. Біля церкви на Сурмичах побудована нова каплиця Марії Магдалини. Георгіївська церква на Сурмичах — унікальна пам'ятка волинської архітектури і культури.

Українська церква протягом віків розвивалась і удосконалювалась духовно і матеріально. На Волині діяльність церкви пройшла складний шлях самоутвердження та в боротьбі із західними впливами. Спочатку в будівництві церков утвердився Візантійський стиль, і лише на початку XIX ст. царизм намагався вплинути на стиль церковних будівель. Георгіївська церква на Сурмичах представляє нам типовий для Волині зразок дерев'яного церковного будівельного мистецтва. Це тризрубний храм. Дзвіниця була добудована значно пізніше. Тут було аж сім дзвонів. Найстаріший, вагою 185 кг, свого часу був дзвоном у годиннику на вежі Дубенського замку. За доби Першої світової війни дзвони були вивезені. Назад з евакуації повернулися не всі дзвони [1].

У центральній частині Дубна розташована ще одна архітектурна споруда, яка викликає інтерес у населення. Це єврейська Синагога XVI ст., як і багато інших релігійних споруд, вона зазнала значних змін протягом свого існування.

Інтерес громадськості представляє Дубовецький Підборецький жіночий монастир. Належав до провінційних, був невеликий за розмірами і кількістю черниць, губився серед заплав річки Ікви та боліт. Навколо його оточували дубові ліси. Монастир збудований на острові, налічував декілька дерев'яних будиночків. Критий монастир соломною і очеретом. У келіях мешкало по декілька черниць, які, творючи молитви, займалися господарськими справами, забезпечували себе необхідним для прожиття. За умов колонізації монастир не мав можливості зміцнювати матеріальну базу.

У часи візитації (травень 1818 р.) у Підборецькому монастирі проживало сім черниць, але раніше в ньому перебувало до двадцяти осіб. Унію в Підборецькому монастирі ввів К. Сакович у 1630–1631 рр., «унія в них міцно утримувалась і тривала майже 200 років».

Церква Вознесенського Дубовецького монастиря була бідна начинням для здійснення християнських потреб та богослужінь. Утиски уніаток-василіанок з боку російської влади закінчились об'єднання двох жіночих монастирів, Дубовецького і Полонського, що зміцнило їх духовно і матеріально.

На середину XIX ст. Підборецька монастирська церква стала проблемною для богослужінь. 1850 р. на місці скасованої василіянської була зведена нова церква, яка існує дотепер.

У 1665 р. заснований Страклівський монастир Анною Пузиною, колишньою дружиною Кременецького підсудка Михайла Пузини. На будівництво монастиря були виділені значні кошти. В його будівництві активну участь брали селяни. У своєму заповіті фундаторка відписала на утримання монастиря нерухоме майно. Тут було зазначено суворе попередження нащадкам, які надумують дотримуватися іншого віросповідання, а не православної конфесії. Незважаючи на заповіт, братії не вдалося уникнути унії. У 1834 р. на соборі в місті Петербурзі було введено в уніатську церкву статут православних обрядів на російський кшталт, але уніати виступили проти московських служебників.

Протягом століть приміщення монастиря занепадало. Щодо будівництва церкви в історичній літературі подаються дві дати: 1665 р. і 1779 р. Журнал «Киевская старина» за жовтень 1900 р. писав: «Мурована церква побудована в 1665 р. Анною Пузиною». Теперішній настоятель храму протоієрей Іван Дуда дає таку характеристику: «З архівного погляду собор з дзвіницею є взірцем візантійського мурованого храму в поєднанні з використанням елементів, притаманних класичній архітектурі. Будівельними матеріалами для нього послужила цегла спеціального випалу та білий злочин, зро-

блений з піску, вапна, яєць та сироватки. Собор хрестоподібний п'ятибаний... Ці будівлі — дзвіниця і собор, що в Страклові, складають чудовий дует вишуканої строгої ампірної архітектури. На фоні будівель населення громіздкий храм класичного зразка, собор Пресвятої Богородиці — це перлина міста Дубно. Собор неймовірної краси та величі, дивовижне гармонійне співіснування архітектури та моці. Зовнішня декорація стін грандіозна та витримана, скромна і вражаюча... Невідомий геніальний митець створив тридцятиметровий архітектурний шедевр в стилі суворого модерну. Від самого початку храм мав п'ять невеликих куполів. Після пожежі у 1925 р. його відновлено як п'ятиглавий. Витончений зовнішній вигляд доповнює його внутрішнє оздоблення.

Воно відносить до творів архітектури романтичного періоду, до якого додано риси еkleктизму і бароко. Притаманні храму нагромадження розкішного оздоблення, підкреслює декоративність оздоблення внутрішнього інтер'єру. З внутрішньої сторони красиві підкупольні склепіння, карнизи, колони, сережки. Розписи собору вражають витонченістю, довершеністю, винятковістю».

Старовинне місто Дубно впродовж сторіч було важливим культурним центром Волині. За цей період проходить різні соціально-політичні події в краї, які неодноразово впливали на розвиток міста, його мешканців. Погляд із сьогодення в минуле ще раз підтверджує велич, заповзятість, патріотизм наших предків.

Джерела та література:

1. Бессараба В. Церква на Сурмичах // Вільне слово, 2000. — 27 вересня.
2. Гупало В. Історія монастиря Бернардинів у Дубні на Волині // Магдебурзькому праву у місті Дубні — 500 років: Матер. міжнар. науково-теорет. конфер. — Дубно, 2007. — С. 102–120.
3. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. 497, ф. 1, спр. 34.
4. ДАРО, ф. 204, оп. 11, спр. 30.
5. Державний історичний архів України у Львові, ф. 199, оп. 1, спр. 4.
6. Савчук П. Дубенська Георгіївська церква на Сурмичах. Історичний нарис. — Рівне: Ліста, 2000. — 75 с.
7. Савчук П. О. Дубенський Спасо-Преображенський монастир і церква. — Рівне: вид. Зень О. М., 2006. — 136 с.
8. Савчук П. Дубенський форт. — Рівне: Ліста, 2001. — 288 с.
9. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіан. — Рим, 1964. — 356 с.
10. Пшеничний Ю. Маловідомі сторінки історії монастиря Кармеліток в Дубні // Сакральна спадщина Дубенщини. Матер. міжнар. наук. історико-краєзн. Конференції. — Дубно, 2013. — 300 с.
11. Рычков П. А. Дорогами Южной Ровенщины. — М.: Искусство, 1989. — 176 с.

Володимир Рожко

МОНАСТИР СВ. ТРОЇЦІ – ДУХОВНИЙ ТВІР КНЯЗІВ ЧОРТОРИЙСЬКИХ

Стаття ця присвячена монастирю Св. Троїці під містечком Чорторийськом заснованого князями Чорторийськими в XVI ст. Слуги московської церкви в Україні у своїх дослідженнях стверджують, що монастир Св. Троїці був у самому містечку, однак документальні та історичні джерела виявлені автором цілковито спростовують їх висновки.

Ця свята чоловіча обитель насправді знаходилася у водяному дворіччі, що його творили річка Стир і його права притока Кормин за 5 км на південь від містечка Чорторийськ на давньому X–XII ст. городищі. Напівзруйноване монастирище силосними траншеями комуноколлаборантами московського окупанта в 70–80-х рр., ґрунтовно оглянуте і дослі-

джене автором в 90-х рр. XX ст. Монастир Св. Троїці в 1795 р. був зліквідований московською церквою, а храм став парафіяльний, 1801 р. перевезений вірянами з острівця до села Мала Осниця і в первісному вигляді поставлено над шляхом Рафалівка — Колки. Церква Св. Троїці залишилася парафіальною до 1962 р., а потому знята з реєстрації, перетворена у зерносховище колгоспу, у червні 1986 р. розламана головою Великоосницької сільської ради Борисом Зарічнанським.

Ключові слова: Монастир Св. Троїці, містечко Чорторийськ, князі Чорторийські, річка Стир, Кормин, дворіччя, монастирище, Мала Осниця, по-монастирський храм, парафія, настоятель, церков-

не начиння, іконостас, ікони, парафіяльна школа, чудотворний образ, рукописна Євангелія, образи волинської іконописної школи, дзвони, дзвіниця і інші.

Метою написання статті є спроба і потреба автора всесторонньо і об'єктивно відтворити місце заснування обителі Св. Троїці під містечком Чорторийськ, назвати імена засновників, показати релігійно-освітню діяльність ченців монастиря скиту, які несли слово Боже до душ вірних навколишніх сіл, їх просвітницьку працю, як також висвітлити причини ліквідації московськими білими окупантами цієї святині, перетворення помонастирської церкви в парафіяльну.

Об'єктом дослідження є заснування, діяльність, ліквідація монастиря скиту Св. Троїці під містечком Чорторийськ у дворіччі Стиру і його правої притоки Кормину, висвітлити парафіяльне життя громади помонастирської церкви Св. Троїці з 1795 по 1962 рр., закриття і знищення святині 1986 року.

Джерельною базою для написання статті стали документальні та історичні джерела Держархіву Волинської області, статті, книги автора, перелік, яких буде подано наприкінці нашого дослідження.

Монастир скит Св. Троїці під містечком Чорторийськом не мав у минулому жодного дослідника і лише наприкінці ХХ ст. автор зробив спробу повернути святиню із забуття.

Кілька років тому прочитав у одного дослідника, яскравого прихильника московської церкви, нічим не обґрунтоване твердження, що монастир Св. Троїці був не під містечком Чорторийськом, про це знаходимо в історичних джерелах, а у самому містечку, як також те, що церкву монастирську перевезли в 1921 р. до містечка і побудували її поруч костелу, побудованого княгинєю Вишневецькою 1741 р. та освятили престол в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці [1, с. 77].

Насправді ж церква Успіння Пресвятої Богородиці нічого спільного не мала з помонастирським храмом Св. Троїці, який з монастирища 1801 року було перевезено і поставлено в первісному вигляді у селі Мала Осниця біля шляху Рафалівка — Колки [17, с. 316].

Церкву Успіння Пресвятої Богородиці о. Петром Шиприкевичем благочинним Володимирецького благочиння було перевезено з с. Маюничи, де була церква каплиця 1915 року для солдатів-фронтовиків московської армії і з її дерева побудовано святиню в містечку Чорторийськ [5, арк. 3].

1. На карті Луцького повіту

Містечко Чорторийськ на лівому березі річки Стир належить до давніх поселень Волинського Полісся. Кам'яні знаряддя праці доби неоліту, зна-

йдені на його території, засвідчують нам про присутність людини в доісторичну добу. Річка Стир з її притоками, зокрема Кормином, який впадає тут до нього біля містечка і обоє ці річки творять тут дворіччя, своєрідний водяний трикутник у якому в XVI ст. на насипному островку-городищі Х–XI ст. і було засновано монастир скит.

Ця місцевість була дуже багата на рибу, птицю, а річки Стир, Кормин з притокою Краснохою залишилися важливими водяними артеріями життя і міграції первісних людей.

Писемна історія містечок Чорторийськ над річкою Стир, Красноволя на березі Кормина розпочинається в XI ст. [18, с. 4].

Свою назву отримало містечко від слів «чорти риють». Коли дивитися із Замкової гори на річку Стир, то в місці цьому на водяній поверхні його безперервно піднімаються своєрідні фонтанчики у вигляді малих парасольок, ніби й справді в тих місцях чорти риють землю [21, с. 4].

Літописна згадка про містечко Чорторийськ датується 1100 роком в часи між князівських усобиць за посідання волинськими містами.

— Послані ж прийшли до Давида і сказали йому: «Се тобі мовлять брати: «Ми не дамо тобі стола володимирського, бо ти кинув еси ножа в нас, а сього не було в Руській землі. Але ми тебе не візьмемо, ні іншого зла не вчинимо, а се тобі даємо: пішовши, ти сядь у Бужиську і в Острозі, а Дубен і Чорторийськ — се тобі дає Святополк..., — писав літописець [14, с. 155].

Судячи із слів літописця містечко Чорторийськ було на той час добре знаним і прирівнювалося до Острога, Дубно і інших міст Волині.

Ці міжусобні чвари князів за посідання волинськими, іншими містами і Чорторийськом зокрема спостерігаємо і в пізніші роки.

— І поїхав Святослав до Ігоря, і спитав: «Що тобі дає старший брат?» І сказав Ігор: «Він дає нам по городу — Берестій і Дорогичин, Чорторийськ і Клечеськ, а отчини своєї, Вятичів, не дає» — записав літописець 19 квітня 1142 р. [14, с. 194]. Отож з цього запису літописця бачимо, Чорторийськ прирівнювався до Берестія (сучасний Брест) і Клечеська (нині м. Кльоцьк Мінської обл. Республіка Білорусь).

Не припинилися князівські чвари за волинські міста і за князя Мстислава Ярославовича Німого на поч. XIII ст., який віддав отчину свою князю Данилові і сина поручив йому, Івана. Але Іван помер, і Луцьк узяв Ярослав Інгваревич, а Чорторийськ — князі піняни [14, с. 383].

Осіною 1289 р. князь Мстислав Данилович в місті Чорторийську заклав башту кам'яну, на взірць тих,

які возвів князь Володимир Василькович у Берестію і Кам'яниці на річці Лосна. [14, с. 452].

Судячи з літописних джерел містечко Чортотрийськ відіграло в XI–XIII ст. важливу роль у Волинській землі, було важливим центром ремесел і торгівлі, і не лише з іншими містами нашої землі, а й Києвом, заморськими країнами, про що свідчать знахідки римських і візантійських монет. Річка Прип'ять з її притоками, а Стиром з його притоками були важливими водними торговими артеріями для іноземних, візантійських, римських купців, які в пошуках бурштину, хутра, воску, меду, інших товарів запливали цими водними шляхами до найвіддаленіших куточків Волинського Полісся. Для захисту цих торгових шляхів часто наймали варязькі військові загони, які творили над названими річками охоронні залоги, одна з них була північніше Чортотрийська над річкою Стир у теперішньому місті Вараш [2, с. 21].

Маємо наголосити, що до Батієвої повені 1240 р. містечко Чортотрийськ належало до квітучих волинських міст в якому процвітали чисельні ремесла, в тому числі і виплавлення заліза з місцевої руди, торгівля з іноземними та вітчизняними купцями. По річці Стир доставляли такий важливий товар, як сіль із галицьких Жуп Руських і якої не мали Волинь і Полісся.

У дворіччі річок Кормин і притоки Красохи за 20 км південніше Чортотрийська в XI–XIII ст. знаходився ще один град — Красноволя, який також був важливим центром ремесел і торгівлі. Свідченням того є чисельні знахідки виявлені під час меліоративних робіт в 70–80-х рр. на березі річки Кормин в сучасному селі Красноволя: залишки дерев'яних човнів заповнених давньою XI–XIII ст. керамікою, давньоруськими монетами, вістрями списів і т.д. [18, с. 4]. На превеликий жаль всі ці скарби нашої історії залишалися поза увагою не лише тогочасної комуномосковської влади, а й дослідників, які тією ж владою пильно контролювалися.

Можемо також впевнено стверджувати, що град Красноволя у дворіччі Кормина і Красохи був і своєрідним південним захисним щитом містечка Чортотрийськ, як і оборонний замок у Семках на лівому березі річки Стир західніше Чортотрийська [19, с. 4].

Отже, в давньоруську добу містечко Чортотрийськ разом з іншими поселеннями над річкою Стир: Романів (нині смт Колки), Семки, Вараш, притокою Кормин — град Красноволя були важливими осередками ремесел і торгівлі, важливими охоронними, захисними, укріпленими пунктами на водних торгових шляхах як внутрішніх між містами Волині

і Полісся так і зовнішніми по «шляху із варяг у греки» по річці Прип'ять і її притоках [20, с. 21–22].

Монголо-татарська навала не оминула Чортотрийська і інших навколишніх поселень. 1240 і 1260 рр. татари завдали важких матеріальних та людських втрат містечку, але після їх руйнівної повені Чортотрийськ не втратив свого значення, як населеного пункту і фортеці.

З 1340 р. наші землі в складі Литовсько-руської держави, в якій Чортотрийськ як містечко Луцького повіту не втратив свого значення і призначення.

В XIV ст. містечко Чортотрийськ і вся однойменна волость стають власністю князів Чортотрийських з Гедеміновичів (Ольгердовичів). Першим відомим історичній науці був князь Василь Константинович Чортотрийський (†1417), протопласт цього знаного княжого роду, мав трьох синів: Іван Васильович Чортотрийський (†1452), член Ради Великого князя Свидригайла (1440–1452), Олександр Васильович Чортотрийський (†1477), Михайло Васильович Чортотрийський (†1489), маршалок двору Свидригайла (1445–1452), брацлавський намісник [32, с. 292–293]. Праправнук князя Василя Константиновича князь Михайло Олександрович Чортотрийський (†1582) староста Житомирський у духовному заповіті своєму 1582 р. заповідав пожити тіло своє «в монастирі Св. Троїці під Чортотрийськом» [3, с. 87].

Саме при князях Чортотрийських містечко стало родинним гніздом цих князів. За поділом наділів 1547 між братами дісталася воно князю Олександру, воєводі Волинському [28, с. 729]. Ця православна, глибоко поважна родина на своїх земних дорогах залишила багато Богоугодних справ, а князь Михайло Чортотрийський — будівничий храмів і монастирів на Волинському Поліссі зокрема, і тіло його за духовним заповітом мало спочити саме в святій обителі [3, с. 87].

Князь Олександр (†1531) не лише розбудував містечко, а й зміцнював його обороннозахисні споруди: земляні вали з мурованими стінами й вежами на них, перед ними глибокі рови заповнені водами Стиру, підвісний міст, який на ніч, або з наближенням ворога підіймався і інше. У самому князівському замку перебувала військова зала, яка не лише пильнувала обороннозахисних споруд, а й рух човнів на річках Стир і Кормин, щоб ворожі флотилії, оминувши оборонні замки в Красноволі і Семках не за атакували саме містечко. Військова зала також охороняла купецькі каравани на водних шляхах Стиру і Кормину.

При князю Олександру і його сину Михайлу (†1582), старості Житомирському (1574–1582) міс-

течко Чорторийськ досягло свого найбільшого розквіту, чисельність його жителів невпинно зростала, саме містечко забудовувалося, з'явилися вулиці — Гончарна, Броварна, Жидівська (вулиця заселена купцями, ремісниками євреями) і інші. В 1583 році містечко Чорторийськ належало вдові князя Олександра княгині Софії Юріївні Ходкевич, яка платила від 12 ринкових домів, 85 вуличних домів, 26 хатин, 85 ланів, 123 міських городників, 3 рудних коліс, 11 ремісників, 1 вального колеса і 4 попів [30, с. 515].

Містечко бурхливо розвивалося і князі Чорторийські робили все, щоб воно приваблювало все нових і нових поселенців, які робили свій внесок у його розбудову і розцвіт. Не маємо жодних історичних чи документальних джерел про наявність Магдебурзького права у містечку, але можемо припускати, що воно належало Чорторийську, всі тогочасні важливіші міста і містечка Волині, а серед них було і містечко Чорторийськ, його мали. Тим більше, князі Чорторийські займали високі урядові пости у Великому князівстві Литовському, а потому у королівстві Польському і легко могли дістати його у тогочасних королів Речі Посполитої.

З 1601 р. містечко належало Пацові мінському воєводі, який купив його за 400 тис. польських злотих. Навіть сама сума, астрономічна як на ті часи, промовляє до нас про багатство і важливість самого містечка і однойменної волості [30, с. 515].

Від воєвода Паца містечко перейшло до Лещинських, а потім до Вишневецьких і Радзивілів. Останні володіли ним аж до польського повстання 1831 р. і від них перейшло до московської казни. Однак, не одним лише хлібом живе людина, але прагне вона і духовного життя — складовою і найважливішою його частиною є віра в Бога, без віри в Творця і Вседержителя земні дороги людського життя є безцільними.

Як ми бачили вище, князі Чорторийські не лише дбали про захист себе і своїх підлеглих від ворожих навал і будували замок, зміцнювали вали і стіни на них з вежами і бійницями в них навколо містечка, робили вони все від них залежне, щоб захистити свої душі і своїх підлеглих від скверни — будували храми Божі, в яких яскраво горіла свічка віри — святого українського православ'я, віри наших дідів і прадідів.

Від часів князів Чорторийських аж до кінця XIX ст. в містечку Чорторийську було 4 храми Божих, а саме:

1. Церква Св. Іллі
2. Церква Преображення Господнього
3. Церква Успіння Пресвятої Богородиці
4. Церква Св. Параскеви [13, арк. 116–119].

І кожна церква мала свого настоятеля та достатнє число вірних, які могли того священика утримувати, а це наводить нас на думку, що жителі Чорторийська, переважну більшість якої становила збідніла стара волинська шляхта, були дуже побожні і зберегли її аж до нашого часу. Безперечно, що всі ці храми Божі, у середньовіччя будували наші князі, українська шляхта, бо простий народ був бідний і не в змозі будувати величаві, монументальні святині.

Православні князі Чорторийські, а князь Михайло Олександрович зокрема, відомі в нашій історії як великі будівничі храмів Божих на Волинському Поліссі. На фундуші князя Михайла Чорторийського було вибудовано монастирі Св. Михайла на річці Чорній біля Клевана, Преподобного Онуфрія біля с. Мульчиці в середині XVI ст. [16, с. 7].

Монастир скит Преподобного Онуфрія знаходився в урочищі «Весла», а документальні джерела про цю святу обитель виявив автор в церкві Покрови Пресвятої Богородиці в с. Мульчиці колишнього Луцького повіту, нині Володимирецького району Рівненської області.

В цьому документальному джерелі знаходимо такий запис: «В двох верстах від самостійної парафіяльної церкви в урочищі «Весла» на підвищеному березі річки Стир стоїть давня і аварійна каплиця, яку по-місцевому називають Монастирок в ім'я Преподобного Онуфрія. Коли і ким побудована каплиця — невідомо. Існують перекази:

1. Що побудували її інокі Києво-Печерської Лаври після Батієвого погрому.
2. Побудована іноками Києво-Печерської Лаври, відновлена князем Михайлом Чорторийським, а в часи шведської війни в цій обителі перехувалися 4 святителі (єпископи) [27, с. 7]. Слід підкреслити, що ця давня помонастирська церква доби князя Михайла Чорторийського 1888 року була реставрована і залишалася великою святинею цього регіону Волинського Полісся, але впала жертвою червоних вандалів на поч. 70-х рр. минулого століття [17, с. 321]. Чоловічий монастир скит Св. Михайла на річці Чорній біля Клевана — духовний твір князя Михайла Чорторийського зник з історичної карти Волинського Полісся десь в середині XVIII ст. [16, с. 7].

2. Серед заплавів річок Стиру і Кормину

Однак монастир скит Св. Троїці під Чорторийськом залишався улюбленим духовним твором князя Михайла Чорторийського і про це свідчать слова заповіту його «...положити тіло своє в монастир Св. Троїці під Чорторийськом»

[4, с. 61–62]. Із духовного заповіту князя Михайла Чорторийського впливає застереження, не шукати місцезнаходження св. обителі у містечку, а саме «під Чорторийськом», тому й автор в середині 90-х рр. XX ст. віднайшов монастирище в дворіччі Стиру і його правої притоки Кормин.

Річка Кормин бере свої витoki на схід від села Сильно в Цуманських лісах. Має притоки, найбільші Черемошна, Брониця, Красноха. Протікає біля сіл Гораймівка, Матейки, Погулянка, Ничугівка, Красноволя, Заріччя, Велика і Мала Осниця. Під Чорторийськом впадає на 173 кілометрі від гирла у річку Стир [15, с. 68]. У цьому водяному трикутнику, що його творить Стир з правою притокою Кормин серед заплавів на насипному островку-городищі у формі видовженого із заходу на схід неправильної форми чотирикутника і був заснований монастир скит Св. Троїці за 5 км від містечка Чорторийська, зв'язок з яким підтримували ченці по річці Кормин.

Після ретельного обстеження знищеного місцевими комуноколлаборантами московського окупанта 60–80 рр. XX ст. монастирища, автор прийшов до висновків:

1. Острівок — насипний, сліди давнього городища знаходимо не лише в ґрунті сильно перекопаному під силосні ями, але під час їх копання знайдено кам'яні знаряддя праці, металевий наконечник до стріл, такий же ніж з X–XI ст.
2. Місце під монастир скит вибрано саме тут на островку не випадково, острівок з усіх сторін оточений водами Стиру і Кормину, а зелене море верболозу, очеретів заховували святу обитель від ворожих очей.
3. Відлюдні місця в тому часовому поясі були незамінні під час будівництва монастирів скитів: Св. Троїці біля с. Вербка, Вознесення Господнього біля с. Яревище, Св. Михайла за 5 км від Степана під Комарівкою, Св. Миколая біля с. Селець та інші [22, с. 23].
4. На островку-монастирищі до 60-х рр. зберігалося кладовище, де поховані ченці за вівтарем храму, невелика церква-капличка збудована на поч. XIX ст., як також зберігалася монастирська криниця-джерело з цілющою водою. Пізніше криницю оцямрували.

Монастирський храм Св. Троїці і всі прилеглі до нього будівлі — келії ченців, господарські, побутові були дерев'яні. Всі вони були обнесені високою дерев'яною огорожею. Залишки дубових колод викопували в 60-х рр., коли розпочали руйнувати монастирище.

Отож монастир скит нагадував середньовічну фортецю, був добре захищений від небезпеки не лише водяним простором, а й дубовими палями, які творили огорожу. Свята обитель добре проглядалася із князівського замку на високому пагорбі над Стиром в Чорторийську і при перших ознаках небезпеки за умовним світловим сигналом ченців на допомогу їм прибувала військова залога.

— Головне призначення цієї пустельної обителі, — читаємо в історичному джерелі, — це покута і покаяння іноків, які довгими постами і щирими молитвами заповнювали своє монаше життя. Були вони й активними місіонерами в тому краї. Складовою частиною їх чернечого життя були Богослужіння в монастирському храмі, побудованому у візантійському (трюхнальний) стилі з притаманними архітектурними ознаками даної місцевості Полісся. На урочисті служби Божі прибували й князі з своїми родинами, слугами, гостями, які обдаровували храм цінними Євангеліями, іконами, іншими церковними предметами [17, с. 314].

Свого найбільшого розквіту Свято-Троїцький монастир досяг в кінці XVI ст. за князів Чорторийських, які на утримання обителі постійно виділяли десятину з своїх полів, а навколишні села Осниця Мала і Велика, Заріччя, Маюничі, серед жителів яких було багато полонених татар охрещених князями, селяни цих сіл відбували ряд повинностей на користь монастиря — ловили рибу, збирали гриби, ягоди, випасали монастирську худобу, доглядали борти бджіл і інше. Монастирю належав також водяний млин на річці Кормин, який залишався діючим аж до кінці XIX ст. Доступ до монастиря Св. Троїці, за усними джерелами зібраними автором, був можливий лише завдяки парому, який перевозив прочан, вірних, вантажі і знаходився під контролем ченців, які старанно і пильно охороняли свій засіб — переправу на водному шляху. Поромом, човнами до монастирища по річці Кормин жителі сіл Мала Осниця, Заріччя добиралися ще на поч. XX ст. [23, с. 10].

Не володіємо джерелами, чи нові власники містечка Чорторийська воєвода Пац з 1601 р., по ньому князі Лещинські, Вишневецькі, Радзивіли підтримували святу обитель, однак чернече життя тут процвітало до кінця XVIII ст., зокрема до третього поділу Польщі 1795 р., а тоді новою окупаційною московською владою разом з десятками інших монастирів, що належали до Руської унійної православної церкви був зачинений. Доля ченців — невідома.

Маємо наголосити, що ченці монастиря скиту Св. Троїці під Чорторийськом проводили велику місійну працю ще з початків свого тут побуту в селах Надстир'я: Комарів, Куликовичі, Семки,

Рис. 1. Помонастирський храм Св. Троїці, 1801 р. в с. Мала Осниця. Розламаний комуністами 1986 р. Фото 1979 р.

Рис. 2. Благодатна ікона Божої Матері в храмі Успіння Богородиці в Старому Чорторийську з монастирської церкви

Колки і т.д. Так, в с. Комарів при церкві Різдва Пресвятої Богородиці зберігалася з часів князів Чорторийських і діяльності монастиря Св. Троїці під Чорторийськом від 1577 р. велика і цінна бібліотека і архів, а в XIX ст. знищені московською окупаційною світською і церковною владою [31, с. 528–529].

Над Кормином біля села Красноволя на Святій горі ченці мали свій місійний осередок — церкву-каплицю і їх святі справи в ім'я Бога і свого народу закріпились у назві місцевості. Святість місця цього зберігали жителі навколишніх сіл: Тельчі, Красноволя, Погулянка, Заріччя, Велика і Мала Осниця аж до другого приходу червоних московських окупантів 1944 р. На місці церкви-каплички стояв високий дубовий хрест-фігура, знищений місцевими комуноколлаборантами з с. Тельчі, а святість місця на Святій горі було затоптане колгоспною худобою [24, с. 147–149].

По зачиненню обителі Св. Троїці під Чорторийськом, монастирський храм став парафіяльний для сіл Мала і Велика Осниця, Маюничі, Заріччя, Тельчі, Ничутівка, слободи Темне. Доступ вірних до святині був затруднений, діставатися можна було лише поромом, човнами, тому було вирішено перенести церкву до найближчого села Мала

Осниця і в первісному вигляді поставити біля шляху Рафалівка — Колки.

1801 р. помонастирську церкву Св. Троїці було розібрано і перевезено на визначене церковною громадою місце і відтворено її первісний вигляд. [6, арк. 133]. Всі церковні речі: благодатний образ Божої Матері, рукописне Євангеліє, хрести, чаші, монастирський архів і бібліотека були перенесені до парафіяльної церкви Св. Троїці, де все це зберігалось аж до зачинення святині у 1962 р. місцевими комуноколлаборантами московського окупанта, а тоді найцінніше розграбовано, інше перенесено до церкви Успіння Пресвятої Богородиці в с. Старий Чорторийськ, серед перенесених і благодатний образ Божої Матері. За парафією залишилася і монастирська земля у кількості 72 десятини.

Ми ще раз наголошуємо, що помонастирська парафіяльна церква Св. Троїці у с. Мала Осниця перенесена з монастирища 1801 р. про це знаходимо в документальних та історичних (серед них і усні) джерелах, а не 1841 р., яка за московськими дослідниками була тут побудована парафіянами наново [1, с. 67]. Там же подали вони неправильну дату її розламання головою Великоосницької сільської ради Борисом Зарічанським як 1982 рік, насправ-

ді ж у червні 1986 р. напередодні храмового свята Св. Троїці на другому році так званої Горбачовської перебудови. Храм Св. Троїці 185 років служив своїм вірним ще як парафіяльний.

Монастир Св. Троїці, побудований князем Михайлом Чорторийським в XVI–XVIII ст. був важливим духовним осередком українського православ'я, збагачував нашу духовність, наповнював серця вірних глибокою вірою і любов'ю.

3. Парафіяльний храм Св. Троїці в с. Мала Осниця

Перенесено було своєчасно церкву Св. Троїці 1801 р. з монастирища до села Мала Осниця, бо незабаром монастирські будівлі, ніким не доглянуті, згоріли, чи це був підпал чи людська недбалість залишається нерозгадано [7, арк. 123].

Документальні джерела ДАВО за 1800 р. про парафіяльну церкву Св. Троїці на монастирищі, подають нам такі відомості: Попередній священик з Руської унійної православної церкви Даміан Міцевич помер, залишив дружину і 5 дітей, тимчасово опікає церкву священик з містечка Чорторийська Стефан Жерунович (в інших джерелах — Стефан Зеренович). До парафії належали:

с. Мала Осниця дворів — 21, парафіян — чол. 87, жін. 73

с. Велика Осниця дворів — 48, парафіян — чол. 161, жін. 166

с. Заріччя дворів — 12, парафіян — чол. 84, жін. 43

с. Рудня дворів — 4, парафіян — чол. 22, жін. 20

с. Маюничи дворів — невідомо, парафіян — чол. 40, жін. 29.

Разом дворів — 85, парафіян — чол. 394, жін. 331 [7, арк. 123].

В 1802 р. на парафії Св. Троїці в с. Мала Осниця бачимо священика Івана Дем'яновича Міцевича, 29 років, сина померлого попереднього унійного настоятеля Даміана Міцевича, о. Іван Міцевич рукоположений першим поунійним єпископом Волинським і Житомирським, мучеником і праведником Української Православної церкви Варлаамом Шишацьким [25, с. 89]. На той час до парафії вже належали такі села: Мала Осниця, Велика Осниця, Рудня, Заріччя, Маюничи, Тельчі, Ничугівка. Дворів — 136, парафіян чол. 516, жін. 518 [8, арк. 61]. Антимінс у храмі Св. Троїці також був освячений владикою Варлаамом Шишацьким.

Парафіяльним священиком в 1821 р., був Адам Іванович Кшоновський, 27 років, дяком Іван Іванович Мацієвич, син попереднього священика, а в 1831 р. церква була під опікою священика

Хрестовоздвиженської церкви с. Полиці о. Софронія, а вже у 1882 р. настоятелем парафії бачимо о. Івана Петровича Метельського, син священика села Полиці о. Петра Метельського, який 1846 р. успішно скінчив Волинську духовну семінарію у Крем'янці і того ж року рукоположений у священничий сан та направлений у с. Полиці [29, с. 540]. Дяком храму був уродженець с. Мала Осниця Трохим Іванович Абрамович. До парафії 1882 р. належало: дворів — 186, чол. — 747, жін. 746 [9, арк. 215–218].

З 1885 р. до Першої світової війни 1914–1918 рр. настоятелем церкви Св. Троїці був о. Євфимій Степанович Вікторовський, син дяка с. Озеро Луцького повіту Володимирецького благочиння. Народився 1 квітня 1862 р., скінчив Милецьке духовне училище та Волинську духовну семінарію в Крем'янці 1884 р., а наступного року рукоположений вікарним Острозьким архієпископом Паладієм в священничий сан та направлений на парафію Св. Троїці в Малу Осницю, псаломщиком при парафії був Михайло Васильович Антонович, син священика, випускник Волинської духовної семінарії, вік 22 роки, одночасно вчитель церковно-парафіяльної школи в якій навчалося до 40 хлопчиків, до парафії належали всі вище зазначені села, дворів — 215, чол. 860, жін. 875 [10, арк. 225–228].

Клірові відомості церков Луцького повіту за 1911 р. подають нам таку інформацію про діяльність парафії Св. Троїці у с. Мала Осниця. Настоятелем бачимо того ж о. Євфимія Вікторовського, псаломщиком Михайла Івановича Рибчинського, вік 34 роки, він же вчитель церковно-парафіяльної школи, де 40 дітей. До парафії належали такі села:

1 с. Мала Осниця, дворів — 66, чол. 265, жін. 294

2 с. Велика Осниця, дворів — 94, чол. 377, жін. 386

3 с. Заріччя, дворів — 45, чол. 182, жін. 175

4 с. Тельчи, дворів — 65, чол. 262, жін. 271

5 с. Ничугівка, дворів — 48, чол. 192, жін. 171

6 слобода Темне, дворів — 2, чол. 9, жін. 5.

Разом: дворів — 320, чол. 1287, жін. 1302 [11, арк. 609–617].

Перша світова війна кривавими буревіями пронеслася над волинською землею. В 1915 р. фронт проліг гангреною раною по річці Стир і його притоці Кормин. Бої тут тривали до 1916 р., але Господь оберіг по монастирський храм Св. Троїці в Малій Осниці, хоч в містечку Чорторийську під час боїв згоріли всі 4 церкви, а мурований костел побудований княжною Анною Вишневецькою 1741 р. був поважно пошкоджений.

Храм Св. Троїці залишався діючим впродовж 20–50-х рр. XX ст., перебував польсько, комуносом-

Рис. 3. Храм Успіння Божої Матері, 1921 в Чорторийську

Рис. 4. Костел Домініканців, 1741 р. в Чорторийську, нині соборна церква монастиря УПЦ МП

Рис. 5. Свята Гора біля с. Красноволя на історичній Цуманиціні. За переказами в XII ст. тут стояв княжий град і храм Божий

ковську, нацистську окупацію, а в 1962 р. був знятий з реєстру і зачинений комуномосковським окупантом [12, арк. 17–20].

Автор двічі досліджував святиню в січні 1972 р. з киянами — працівниками Музею народної архітектури під відкритим небом. Церкву ми оглянули з середини, ключі від неї були в секретаря Великоосницької сільської ради, але в храмі вже не було жодних церковних речей, як і самого іконостасу [26, с. 321].

Вдруге влітку 1979 р. разом з світлої пам'яті моїм прекрасним учнем Миколою Гапоновим з села Ромейки Володимирецького району Рівненської області. Двері церкви були відчинені і вона була заповнена колгоспним зерном. Ми за фотографували святиню і це залишається єдиний фотодокумент про неї. Кожного разу, коли я бував у тому регіоні Волинського Полісся, цікавився подальшим станом храму Св. Троїці, а він був не радісним: нічні вандали з компартії вибивали вікна, трошили ого-рожу, нищили хрести на могилах настоятелів за вівтарем, знімали кору на столітніх деревах, щоб вони всихали і інше, в мене весь час в душі зароджувалися якісь тривожні передчуття. І сталося те, що з більшістю предавніх храмів Західної історичної Волині в 1944–1988 рр. Напередодні храмового свята Св. Троїці в червні 1986 р. на другий рік так званої горбачовської перебудови церкву XVI ст. доби князів Чорторийських було розламано. Історичне джерело зберігає про святиню такі відомості:

Колишній монастирський, перенесений з острівка, храм Св. Троїці залишався парафіяльним для сіл Велика і Мала Осниця, Тельчі, Ничутівка, Темне протягом півтора століття. 1962 р. місцевими комуністами його знято з реєстру, зачинено. Впродовж двадцяти чотирьох років ця велика святиня піддавалася на-рузі і вандалізму: якийсь час служила зерноскладом місцевого колгоспу, пізніше були вибиті вікна,

розламано й побито іконостас, все церковне майно зникло в ненажерливим череві більшовицького монстра. Напередодні храмового празнику 1986 р. церкву зруйнували, а народні гроші віддали п'яничкам з Одеської області, які монтували лінії електропередач з атомної станції в місті Вараш. Дерево з храму голова сільської ради Борис Зарічанський наказав відвезти до колгоспного свинарника та до школи в с. Заріччя на паливо, а на місці святині заклав волейбольний майданчик, щоб молодь села топтала пам'ять про вікову святиню нашого краю...

Однієї ночі хлопці з с. Тельчі Сергій і Степан Чміль закопали на місці зруйнованого храму високий металевий хрест, який вони спеціально виготовили як символ віри і пам'яті [17, с. 316].

Через кілька тижнів по зруйнуванню предавнього помонастирського храму тогочасним головою Великоосницької сільської ради Борисом Зарічанським під час автомобільної аварії з усіх пасажирів загинув лише його син. Бог покарав червоного вандала трагічною смертю невинного сина, але як карати грішників Вседержитель визначає Сам. На монастирищі місцеві комуноко-лборанти московського окупанта викопали силосні ями, потрошили бульдозером предавні хрести на могилах безіменних іноків, а кості їх порозкидали між силосними траншеями, нищили святість місця намоленого віками ченцями монастиря, народну пам'ять про велику святиню Волинського Полісся.

Велика святиня Волинського Полісся з доби князів Чорторийських, побудована князем Михайлом Чорторийським, який знайшов там і спочинок згідно свого духовного заповіту 1582 р. впродовж віків залишалася великим духовним осередком краю, спочатку як монастирська, а потому парафіяльна. І пам'ять про неї залишається жити в нашій пам'яті, на сторінках часописів і книг.

Джерела та література:

1. Бабич Л. Храми Волині. — Луцьк: Вісник і К°, 2002. — 152 с.
2. Бужанський А. Ріка Прип'ять та її допливи. — Вінніпег, 1966. — 39 с.
3. Волинські єпархіальні відомості. — Крем'янець, 1867. — Ч. 5. — С. 87.
4. Дев'ятсотліття православ'я на Волині. — Житомир, 1892. — 1212 с.
5. Державний архів Волинської області. — Ф.Р. — 3441. — Оп. 1. — Спр. 187. — Арк. 3.
6. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 254. — Арк. 133.
7. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 253. — Арк. 123.
8. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 255. — Арк. 61.
9. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 358. — Арк. 215–218.
10. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 368. — Арк. 225–228.
11. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 385. — Арк. 609–617.
12. ДАВО. — Ф.Р. — 393. — Оп. 2. — Спр. 103. — Арк. 17–20.
13. ДАВО. — Ф.35. — Оп. 5. — Спр. 253. — Арк. 116–119.
14. Літопис руський. — К., 1989. — 590 с.
15. Мольчак Я., Мігас Р. Річки Волині. — Луцьк, 1999. — 174 с.
16. Рожко В. Монастир Св. Михайла біля Чорної річки. — Голос православ'я. — Київ, 2003. — Ч. 20. — С. 7.
17. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. — Луцьк, 2000. — 692 с.
18. Рожко В. Красноволя — град Полісся. — Волинь. — Луцьк, 1992. — 27 жовтня. — С. 4.
19. Рожко В. Замок над Стиром. — Волинь. — Луцьк, 1995. — 22 липня. — С. 4.
20. Рожко В. Ветли: минуле і сьогодення. — Луцьк, 2015. — 175 с.
21. Рожко В. Храми Старого Чорторийська. — Волинь. — Луцьк, 1994. — 27 жовтня. — С. 4.
22. Рожко В. Святиня над берегами Рати, Підраття і Прип'яті. — Луцьк, 2017. — 95 с.
23. Рожко В. Забута святиня Поліського краю. — Наша віра. — Київ, 1993. — Ч. 17–18. — С. 10.
24. Рожко В. Красноволя — град Полісся. — І потекла сторіками... Могили не можуть мовчати. — Канберра, Австралія, 1994. — 272 с.
25. Рожко В. Архієпископ Варлаам Шишацький: шлях до автокефалії. — Луцьк, 2014. — 174 с.
26. Рожко В. З весняних доріг. — Луцьк, 2013. — 462 с.
27. Рожко В. Довга дорога до храму. — Волинь. — Рівне, 1999. — 7 травня. — С. 7.
28. Сендульський А. Містечко Чорторийськ Луцького повіту // ВЄВ. — Крем'янець, 1878. — Ч. 19. — С. 729.
29. Теодорович М. Волинська духовна семінарія. — Почаїв, 1901. — 1023 с.
30. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. — Вінніпег, 1986. — Т. 2. — 578 с.
31. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. — Вінніпег, Канада, 1984. — Т. 1. — 600 с.
32. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К.: Наукова думка, 1993. — 411 с.

Світлана Гривюк

КРАЄЗНАВЧА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВЧА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ
ЖУРНАЛУ «ВОЛИНСЬКІ ЄПАРХІАЛЬНІ ВІДОМОСТІ» У XIX СТ.

Упродовж півстоліття одним із лідерів інформаційного простору Волинської губернії Російської імперії був православний часопис «Волинські єпархіальні відомості». Його зібрання, посеред інших місць зберігання, знаходиться і у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Не претендуючи на вичерпний аналіз видання, автор даної статті робить спробу представити окремі аспекти його краєзнавчої та пам'яткознавчої діяльності, зосередивши увагу на публікаціях, що побачили світ у XIX ст. Це стало можливим завдячуючи напрацювання відомої сучасної вітчизняної

дослідниці Світлани Гаврилюк, робота якої стала поштовхом цього дослідження [4].

Світлана Гаврилюк зауважує: «Офіційні матеріали, документи пам'яткознавчого змісту, інформація про підсумки пам'яткознавчих пошуків, діяльність громадських осередків, насамперед церковних братств, музеїв, товариств тощо, про окремі пам'ятки Волині, Холмщини, Підляшшя систематично з'являлись на сторінках часописів...». Серед їх немалої числа, дослідниця називає «Волинські єпархіальні відомості» [4, с. 43–44]. Часопис було засновано у вересні 1867 р. [4, с. 171]. «На сторінках видання, — наголошує С. Гаврилюк, — по-

бачили світ зібрані до того часу окремими парафіяльними священиками, зацікавленими історією і старожитностями Волині, відомості про церковну минувшину і пам'ятки краю» [4, с. 171]. Дослідниця називає імена багатьох авторів краєзнавчих та пам'яткознавчих матеріалів, посеред яких були також викладачі місцевих церковних та світських закладів, державні службовці.

Важливе значення для становлення часопису відіграв Микола Петров, який був призначений його редактором у 1867 р. [4, с. 172]. Також С. Гаврилюк відзначає, що якщо брати до уваги відомості пам'яткознавчого характеру, розміщені у Волинських Єпархіальних Відомостях, «то провідне місце тут належить розвідкам А. Сендунського» [4, с. 173]. Дослідниця наголошує, що тогочасний історичний часопис «Київська старовина» «назвав А. Сендунського «найвидатнішим місцевим ученим-істориком» [4, с. 174]. Поряд із священником А. Сендунським, С. Гаврилюк називає імена інших церковнослужителів, роботи яких публікувались на сторінках Волинських Єпархіальних відомостей. Це І. Жолтовський, А. Добротворський, Ю. Тиховський [4, с. 174]. Поряд з іншими дослідниця відводить особливе місце Миколі Теодоровичу — автору унікальної п'яти томної праці «Історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії», першопочатково матеріали якої публікувались на сторінках «Волинських Єпархіальних Відомостей».

Базуючись на роботах вищеназваних священнослужителів та їх колег С. Блонського, Н. Кампанського, І. Липського, А. Хойнацького, а також опублікованих на сторінках «Волинських Єпархіальних Відомостей» писемних джерел, автор даного дослідження робить спробу представити власне бачення того, як відобразилась краєзнавча та пам'яткознавча тематика у публікаціях цього часопису в XIX ст.

У результаті природного зацікавлення духовенства історією рідного краю, його пам'ятками, а також завдяки активній імперській політиці пам'яті на сторінках цього видання побачила світ низка оригінальних джерелознавчих та аналітичних публікацій. Умовно їх можна розділити на дві частини — це оприлюднення джерел, котрі висвітлювали події попередніх століть та поточне церковно-культурне життя краю.

Однією із перших джерелознавчих публікацій став доробок С. Блонського «Історія заснування на Волині православної єпископської кафедри, за документами Волинської духовної консисторії». Насамперед зауважимо, що у статті йде мова про заснування єпископської кафедри в краї після приєднання Волині до Російської імперії у 1793 р. [2, с. 63–68].

Фактично публікація побудована у стилі хронікальних заміток урядових кроків щодо організації і забезпечення функціонування Православної церкви на Волині після другого поділу Польщі. Історика дана публікація привабить багатьма цитованими документами, які нині є частково втраченими у результаті антицерковної кампанії та воєнних подій першої половини XX ст. Зокрема, автор детально подає широкі уривки із документів щодо матеріального забезпечення православного духовенства, єпархіального архієрея. Також цікавим є повністю наведений указ єпископа щодо набору і вимог до кандидатів в архієрейський хор [3, с. 106–111].

Важливим джерелом для вивчення стану Православної церкви не тільки на Волині, але й в інших територіях є уривки зі Звіту обер-прокурора св. Синоду за 1871 р. Звіт мав кілька тематичних підрозділів, котрі друкувались у «Волинських єпархіальних відомостях». Редактори вибирали саме ті, що стосувалися західних територій імперії і були найбільш цікаві волинському читачеві. Отже, в 11 числі журналу за 1873 р. подано такі частини доповіді: 1) Загальне число приєднаних з латинства до православ'я; 2) Благодійні заклади у західних та привіслянських губерніях; 3) Будівництво храмів у західних та привіслянських губерніях; 4) Пожертви на церкви у західному краї; 5) Школи при монастирях і церквах у західних та привіслянських губерніях; 6) Ставлення римо-католицького населення до православ'я на західній «окраїні».

Згідно зі звітом на території Волинської єпархії протягом 1871 р. вирішило прийняти православ'я 273 особи. Це був третій результат після Литовської та Мінської єпархій [13, с. 558]. Таку ситуацію обер-прокурор пояснював тим, що серед віруючих римо-католицького напрямку є багато у минулому православних відірваних раніше від рідної Церкви, але котрі зберегли православні традиції. Тому Синод приділяв велику увагу поверненню у лоно Православної церкви колишніх своїх синів і дочок. Однією із форм роботи у цьому напрямку стало жертвування на потреби місцевих храмів церковної утварі, облачень. За 1872 р. у Київську, Волинську, Подільську, Литовську, Мінську, Могилівську та Полоцьку єпархії відправлено 43 комплекти священичих облачень, 34 набори церковного одягу та 33 комплекти церковної утварі для найбільш потребних храмів [14, с. 558].

Значний науковий інтерес для дослідників становить та частина доповіді, де йдеться про матеріальне становище православного духовенства західних «окраїн». Питання перебувало під особливим контролем російської влади, щоб духовенство могло цілковито присвятити себе відповідальній справі

служіння. Обер-прокурор наголошував на важливих кроках у справі поліпшення матеріального забезпечення духовної верстви за посередництвом роботи Головного присутствія у справах духовенства [14, с. 558].

У середині 80-х рр. XIX ст. після відповідного розпорядження духовної влади почали активно створюватися парафіяльні братства. Статути найбільш дієвих об'єднань друкувались у «Волинських єпархіальних відомостях», як приклад для наслідування. Одним із таких було церковно-парафіяльне братство при св. Зачатіївському храмі с. Левковичі Старокостянтинівського повіту [38, с. 654–657]. Головною метою братства було: вишукувати кошти для підтримання храму у належному вигляді і чистоті, дбати про функціонування церковнопарафіяльної школи, благодійних закладів. Братство згідно із статутом мало у своїх рядах почесних, дійсних та членів-жертводавців. Вид членства залежав від розміру внеску на братські потреби. Так почесний член мав жертвувати щороку не менше трьох рублів сріблом, до дійсних вимоги ставились менші — вони вносили у скарбницю рубль. Натомість члени-жертводавці давали залежно від можливостей, але не менше тридцяти п'яти копійок сріблом [38, с. 655]. Існувала можливість для перерахованих категорій стати постійними членами, якщо внесуть відповідно п'ятдесят, шістнадцять і п'ять рублів сріблом.

Від статусу залежало право голосу. Його мали почесні та дійсні члени, а жертводавці наділялися лише одним на десять чоловік. Окремими положеннями статуту чітко регламентувались система обліку надходжень та витрат грошових сум. Для цього запроваджувалися спеціальні шнурові книги.

Серед заходів щодо відзначення 900-річчя Хрещення бачимо заснування у Володимирі Василівського братства. Його статут надруковано у вересневому числі за 1888 р. відомостей. У документі зазначалося, що метою Братства є сприяння наверненню на правий шлях невіруючих людей і тих, хто ухилився від єдності з істинною Кафолічною церквою (євреїв, штундистів, розкольників, чехів і т.д.) [37, с. 418]. Для реалізації мети Братство видає духовну літературу (з дозволу цензури), придбаває книги, брошури, листки, котрі сприятимуть боротьбі з сектантами, організовує при Жидичинському книжковому складі бібліотеку, надає допомогу тим, хто бажає прийняти православ'я, засновує духовно-моральні читання [37, с. 419].

Шляхи набуття і види членства у Володимирському братстві були стандартними для такого роду інституцій в імперії. Кошти Братства формувалися за рахунок членських внесків, пожертв від церков та монастирів, прибутків від продажу книжок. Усі

наявні кошти складали капітали організації і зберігалися в «окремій скрині у Житомирському губернському казначействі» [37, с. 421].

Покровителем і керівником братства статут визначав єпархіального архієрея. Братськими справами завідували Загальні збори та Рада членів. Прикметно, що усі посадові особи в управлінні виконували свої обов'язки безкоштовно. Виняток могли становити лише посади секретаря та казначея, але прийняти рішення виплачувати їм винагороду могли Загальні збори. До символів Братства належали братський хрест, хоругва та печатка. Відповідно до окремих положень російських законів Рада Братства користувалася правом безплатної пересилки кореспонденції.

Завдяки невтомній праці волинських істориків на сторінках журналу друкували документи, котрі підтверджували вікову православну традицію краю, спростовували вигадки католицької агітації. Особливо активно католики намагалися довести свої права на Почаївську лавру, твердячи, що її збудували на кошти латинників. У відповідь Микола Теодорович опублікував у «Волинських єпархіальних відомостях» на початку липня 1895 р. три оригінальних заповіти Федора та Єви Домашевських Почаївській обителі у 1649, 1659 та 1665 рр. [27, с. 645–650].

Особливий інтерес у дослідника історії Почаївської лаври викличе заповіт, датований 1665 р. У ньому Єва Домашевська в останні роки після смерті чоловіка, проживаючи у монастирі, звертається із проханням похоронити її у гробі в св. Троїцькому храмі. Адже цей храм збудував Федір Домашевський. Шляхтянка просила ченців також не робити жодного помпезного похорону, а лише у присутності родичів та якомога більшого числа жебраків. Другу частину документа складають підтвердження попередніх фундушів на користь почаївських ченців. Окремо Домашевська зверталась до боржників, щоб вони усі заборговані гроші віддали монастиреві.

У Почаївській обителі ніс послух родич Єви Домашевської інок Лаврентій Бережецький. Фундаторка просила братію видати йому ст. злотих із оренди села Устечко, а слугі Ковальському — 30 злотих та коня [27, с. 646]. Усе рухоме майно шляхтянка також заповідала на прикрашення св. Троїцького храму обителі. Крім цього вона клопоталась перед князем Юрієм Чорторийським, воєводою Волинським, аби він не чинив перешкод монахам у користуванні селом Острівцею, яке воєвода заклав Домашевським за сім тисяч злотих. І на кінець заповідала усе посіяне у маєтках на користь Почаївської обителі. Останні речення заповіту — це заклик виконати положення в точності, а порушників застерігала прокляттям [27, с. 649].

Крім згаданих заповітів стосовно фундушів По-чаївської лаври у «Волинських єпархіальних відомостях» друкували й інші важливі документи, котрі розкривають обставини розвитку Православної церкви краю. Наприклад, О. Абрамович надав для опублікування копію грамоти князя Лева Даниловича Галицького Лавровому монастиреві на Луччині, яку віднайшов в архіві Білостоцького монастиря [16, с. 265–271]. Натомість протоієрей Старокостянтинів Никанор Карашевич надав у розпорядження редакції журналу копію грамоти польського короля Сигізмунда Августа князю Костянтину Костянтиновичу Острозькому на будівництво містечка Костянтинів, де до 1561 р. знаходилось село Колицинці [17, с. 558–560].

Велику кількість документів, церковних літописів з історії православ'я краю було використано і подано у праці Миколи Теодоровича «Історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії». До виходу окремою книгою частини опису протягом 70–90-х рр. XIX ст. періодично публікувалися у номерах «Волинських єпархіальних відомостей». У нарисах про окремі парафії автор майже повністю подавав тексти важливих листів, розпоряджень, заповітів, дарчих грамот, фундушевих записів, земельних реєстрів та інших документів.

Одним із головних завдань редакційна колегія журналу ставила перед собою висвітлення історії населених пунктів краю. Тому протягом усього часу існування часопису в неофіційній частині друкували розвідки, статті, нариси про минуле окремих сіл та містечок Волині. Вже у перших числах «Волинських єпархіальних відомостей» знаходимо «Замітку про село Бачманівку і церкву бачманівську» священника Іоана Жолтовського [10; 11; 12]. Село Бачманівка входило до складу Заславського повіту Волинської губернії. Знаходилось на віддалі 30 верст на північ від повітового містечка. Автор розвідки стверджував, що поселення веде свій початок з XVI ст. Першопочатково село носило назву Басманівка. Отець виводив його назву від прізвища московських бояр Басманових. Причиною еволюції назви стало, знову таки ж на думку священника, оволодіння краєм поляками котрі відчували ненависть до московитів і перейменовували назви волинських сіл та містечок [10, с. 109]. На цьому прикладі бачимо наскільки вільно поводити себе різні «літописці» у трактуванні історичного минулого, забуваючи про елементарні правила науки. Натомість потрібно віддати належне редакції, котра у примітці спростувала висновок о. Іоана Жолтовського, вказавши на необґрунтованість твердження нібито назва села має московське походження.

Більш науковою є та частина розповіді про село, котра побудована на історичних джерелах. Насамперед отець досить детально описав обставини зведення храму у Басманівці. Свято-Михайлівську церкву села побудували у 1744 р. з благословіння уніатського єпископа Сильвестра Рудницького. Про це зберігся надпис на косяку над вхідними дверима храму. Автор сумлінно перерахував давні богослужбові книги, які збереглися у церкві. Серед них багато православних літургічних текстів, виданих ще у першій половині XVII ст. у Києві. Це важливе свідчення міцності східнохристиянських традицій на Волині навіть коли унія вже офіційно була нав'язана всьому місцевому духовенству.

Заслуговує уваги розповідь отця Іоана Жолтовського про попередників на становищі настоятелів у Бачманівці. Ці відомості ґрунтовані на джерелах тому не викликають сумнівів у правдивості. Автор стверджував, що упродовж 1744–1830 рр. у св. Михайлівському храмі служило четверо душпастирів. Особливості пастирського служіння в часи унії о. Жолтовський ілюструє текстом презенти 1761 р. графині Варвари Сангушкової єпископу Сильвестру Лубінецькому-Рудницькому, який наводить у перекладі повністю. З тексту документа видно наскільки безправним було становище парафіяльного уніатського духовенства, коли навіть номінування залежало від світського володаря [10, с. 113–114]. Отже у Бачманівці служили: протягом 1744–1761 рр. священник Григорій Лісіневич, після нього парафію зайняв отець Василь Башуцький, який помер у 1802 р., тоді о. Микита Новоселецький, а згодом священник Павло Малевич [11, с. 150]. Розквіт парафіяльного життя припав на час служіння отця Павла, який крім нормалізації духовного життя парафіян спромігся організувати побудову нового мурованого храму у Бачманівці.

Найбільший внесок у розвиток краєзнавчих досліджень на сторінках Волинських єпархіальних відомостей зробив священник Аполлоній Сендульський. Протягом півтора десятка років його статті присвячені населеним пунктам Волині друкувалися у журналі. Власне, першість щодо створення історико-статистичного опису православних церков єпархії належала саме йому. Однак через певні обставини завершити розпочате пастир не зміг. Розвідки отця Аполлонія були присвячені минулому села Тихомль [20, с. 158–166] Острозького повіту, містечка Ямпіль [21, с. 219–232], сіл Білосток [19, с. 727–736] на Луччині, Сураж [24, с. 663–673] на Крем'янецьчині, Ковелю [25, с. 723–747], Луцьку [22; 23] та іншим населеним пунктам.

Цікавим є нарис отця Аполлонія про Луцьк, який тоді був повітовим центром «Південної Росії». На-

самперед о. Сендульський, посилаючись на Карамзіна, стверджує давність міста, заснування його ще до часу правління князя Володимира Великого. Поселення носило першопочаткову назву Лутеськ. Причетність же київського правителя дослідник пояснює можливим будівництвом оборонної фортеці для захисту від нападів польського війська.

Перша літописна згадка про місто фігурує у X ст., коли Володимир розділив державу поміж синами. Луцька земля дісталась Позвізу. Він не залишив якихось звісток після себе і, на думку о. Сендульського, помер у юному віці. Відразу після упокоєння святого Володимира Великого на Русі розпочались чвари поміж спадкоємцями. Цим скористався польський король Болеслав Хоробрий і заволодів багатьма руськими містами. Серед них називають і Луцьк. Лише у 1031 р. місто знову приєднано до складу Руської держави. Вже за правління Ярослава Мудрого луцький уділ отримав його син Ігор Ярославович. Вдруге поляки заволоділи містом під час походу Болеслава II на Київ у союзі з Ізяславом Ярославовичем. Західні джерела говорять про велику мужність оборонців міста, неприступність дерев'яної луцької фортеці. Невдовзі Луцьк знову приєднано до Києва. У наступні часи містом володіли князі Ярополк Ізяславович, Давид Ігорович, Мстислав Святополкович, Микола Святоша та інші.

Під час татаро-монгольської навали Луцьк розділив долю багатьох руських міст. Однак протягом двох десятиліть місто відбудували і укріпили так, що хан Бурундай у 1261 р. вимагав від Данила Галицького розметати мури [22, с. 817].

Досить детально і правдиво описав о. Аполлоній Сендульський перехід Луцька у володіння литовських князів. Князь Лев Юрійович дав місто як посаг своїй доньці, коли одружував її із сином Великого князя Литовського Любартом Гедеміновичем. Саме за правління Любарта місто отримало мурований замок (зберігся донині), великі міські мури. Від окольного замку у другій половині XIX ст. залишилося лише декілька фрагментів, один із них перебудували під синагогу.

Детальні відомості знаходимо в о. Аполлонія Сендульського про з'їзд європейських монархів 1429 р. у Луцьку. Тоді князь Вітовт намагався отримати королівську корону. Після його смерті Великим князем Литовським та власником Луцька став князь Свидригайло. Він мав багато сутичок із польським королем, намагався проводити незалежну політичну лінію. Доживав віку князь у Луцьку і помер у 1452 р. Відтоді місто втратило статус столиці Литовського князівства і поступово занепадало. Віддаючи данину часу, отець включив до оповіді про Луцьк хвалебні

рядки на адресу російської влади, котра «визволила» місто із польсько-католицької неволі [23, с. 855].

Справу отця Аполлонія Сендульського, хоча іноді й з меншою професійністю, продовжили інші дослідники. Наприклад, наприкінці 1886 р. у «Волинських єпархіальних відомостях» священник І. Ліпський опублікував дослідження «Давні пам'ятки православ'я на Волині», присвячене святиням Володимира [19].

Якісно вирізняється на тлі краєзнавчих публікацій історичний нарис про містечко Острополь Новоградволинського повіту Миколи Кампанського [15]. Зауважимо, що поряд із використанням місцевих переказів автор залучив доступну джерельну базу. Крім літописів Микола Кампанський посилається на церковні описи, які збереглися у церквах містечка, польські документи, публікації у «Київській старовині». Також одним із джерел для дослідника стали статті М. Теодоровича, опубліковані у «Волинських єпархіальних відомостях». Із викладених автором фактів цікавим є те, що остропольський протопоп Кирило брав участь у православному Берестейському соборі і підписав протест щодо унії [15, с. 888].

Високий науковий рівень притаманний також працям викладача Волинської духовної семінарії Ювеналія Тиховського. З його доробку у відомостях було надруковано літописну розвідку про славнозвісний Білів Рівненського повіту, місце масового паломництва православних волинян у 20–30-х рр. XX ст. На відміну від інших дописувачів Ювеналій Тиховський досить скрупульозно проаналізував можливі варіанти походження назви населеного пункту, використав для цього документи з архіву князів Чорторійських [34, с. 962]. Позитивною рисою нарису є аналіз праць, присвячених минулому Більова. Автор не тільки наводить думки дослідників, але й полемізує і де потрібно відстоює власну точку зору з глибоким її обґрунтуванням. Наприклад, дослідник не погоджується із твердженням Л. Рафальського про час виникнення містечка. Про науковий підхід Ю. Тиховського до предмету зацікавлень вказує хоча б той факт, що він проти написання прізвища князів Чорторійських через літеру «а» та інших видозмін викликаних кон'юнктурними намаганнями окремих дослідників уніфікувати українські імена на російський зразок [34, с. 963]. Чільне місце у нарисі про Білів автор відвів розповіді про православні святині містечка, душпастирів, які трудилися у місцевих храмах [35].

У 1893 р. у «Волинських єпархіальних відомостях» надруковано історичний нарис «Місто Володимир», приурочений 900-річчю заснування єпископської кафедри на Волині [26]. Автор побудував працю про одне із найдавніших міст Волині у формі окремих розповідей, присвячених святиням Володимира,

обставинам їх заснування та функціонування. Так, у нарисі знаходимо опис св. Димитріївської, Феодора Стратилата, Василя Великого, Введенської, Георгіївської та інших церков Володимира. Автор не оминув увагою й монастирів, котрі існували у місті. Щонайменше у двох обителях подвизалися володимирські інокі — Святого Онуфрія Великого та Святого Спаса.

Найбільший внесок у вивчення історії волинського краю редакція єпархіальних відомостей зробила публікацією матеріалів з описами парафій. Ідея запровадити церковні літописи виникла у середині 60-х рр. XIX ст. Тоді єпархіальний архієрей Оренбурзької єпархії розпорядився завести в усіх церквах літописи за спеціальним зразком. Така ініціатива привернула увагу св. Синоду і 12 жовтня 1866 р. видано указ за яким такі ж літописи мали бути запроваджені у цілій імперії [36]. У відповідь на це розпорядження преосвященний Агафангел наклав резолюцію наступного змісту: «Складення літописів корисно запровадити й у Волинській єпархії. Zobов'язати (і zobов'язано) духовенство не лише парафіяльних і соборних церков, але й усіх монастирів, щоб з 1867 р. запроваджені були церковні літописи і монастирські літописи, ... і щоб після закінчення кожного року ці літописи присилали в редакцію «Волинських єпархіальних відомостей» [36, с. 34–35].

Першим літописом, який був опублікований у відомостях став матеріал про Почаївську лавру [1]. Далі кілька номерів підряд редакція журналу подавала дослідження Амвросія Добротворського «Опис Крем'янецьких гродських православних церков» [5; 6; 7; 8; 9]. Його потрібно охарактеризувати як серйозне дослідження, побудоване на широкій джерельній базі. Автор використав багато документів, що не збереглися до теперішнього часу.

Друкуючи матеріали з історії церков і парафій єпархіальне керівництво, редакційні співробітники мали на меті згодом створити збірник, де будуть поміщені описи храмів і громад усієї єпархії. Підготовкою для реалізації такого задуму необхідно вважати започаткування з 1870 р. серії публікацій під загальною назвою «Матеріали для історико-статистичного опису православних церков Волинської єпархії». Автором нарисів, присвячених окремим населеним пунктам краю, став священник Аполлоній Сендульський. Цей невтомний дослідник історії рідного краю встиг підготувати статті, присвячені минулому багатьох визначних волинських сіл і містечок. Одним із перших отець описав село Тихомль Острозького повіту, містечко Ямпіль, село Білосток на Луччині та інші.

Однак о. Аполлонію не вдалося завершити розпочате. Після нього довгий час не знаходилося від-

повідного подвижника, який би взяв на себе тяжку ношу написання історико-статистичного опису. Час-від-часу у відомостях з'являлися окремі дослідження. Наприклад, протоієрей Андрій Хойнацький подав детальний опис православної парафії у Полонному Новоград-Волинського повіту, де настоятелями були його дід та батько [39; 40]. Зауважимо, що автор навів у праці детальний опис земельних володінь, охарактеризував стосунки між паствою і священником, моральний стан віруючих, показав джерела формування авторитету священника в очах віруючих. Не оминув увагою отець визначальний рис побуту волинського духовенства, традицій які передавалися з покоління у покоління у священничих родин.

Реальним продовжувачем справи отця Аполлонія Сендульського став професор Волинської духовної семінарії Микола Теодорович. Протягом 80–90-х рр. XIX ст. єпархіальні відомості регулярно, майже у кожному числі, друкували описи парафій авторства семінарського викладача. Сам автор у передмові до вступної статті писав, що правління Волинської духовної семінарії доручило йому скласти опис єпархії на початку 1866 р. Основними матеріалами для цього стали донесення благочинних, клірові відомості, якими міг користуватися з дозволу канцелярій вікарних єпископів. Спочатку Микола Теодорович задумав написати короткий опис Волинської єпархії, однак у ході напрацювання матеріалу прийшла думка розширити програму статистичного опису, внівши історичні відомості про найважливіші населені пункти краю. У результаті задумана праця мала у п'ять разів перевищувати першопочатковий задум [28].

Перші подачі праці М. Теодоровича були присвячені історії Волині. Крім географічної характеристики краю професор проаналізував його політичний та економічний розвиток від князівського часу до середини XIX ст. Після такого огляду М. Теодорович подав перелік усіх православних єпископів Волині від заснування кафедри у Володимирі у 992 р. Для кращого розуміння автор також вважав за потрібне дати роз'яснення стосовно адміністративно-територіального устрою Волинської губернії, кількості населення у повітах, головних комунікацій.

Безпосередній опис парафій професор розпочав із Житомира та населених пунктів Житомирського повіту [29]. Як видно із праці М. Теодоровича у губерніальній столиці нараховувалось чотирнадцять церков, з яких самостійними вважалися шість парафіяльних, а решта — одна приписна, одна тепла, та шість домових. Крім того у місті діяла ще одна каплиця св. Олександра Невського.

Нариси та описи професор розташував по повітам і благочинними в алфавітному порядку. Так першими йшли населені пункти міського далі першого, другого і т.д. благочинь Житомирського повіту. На початку кожного підрозділу автор давав коротку просторову прив'язку, щоб читач міг уявити у якій саме стороні і на якій відстані від Житомира знаходяться парафії того чи іншого округу. Наприклад, населені пункти четвертого благочинницького округу були на віддалі ст. і менше кілометрів від кафедрального міста. Село Великий Баталів входило до Красносільської волості, віддалене від Житомира на 80 верст, найближча почта у Чуднові (за 15 верст), залізнична станція — Ольшанка, 13 верст. Село мало п'ятий клас у системі оцінки парафій, храм Івана Богослова. Дата побудови церкви невідома. У парафії зберігаються копії метричних книг з 1817 р., а сповідних відомостей — з 1761 р. За заповітом князя Сангушко у володінні парафією у 60-х рр. XVII ст. було 63 десятини землі. Наприкінці того ж століття місцевий поміщик силою заволодів цими угіддями. Судова справа тягнеться донині. Причтові будівлі у хорошому стані, усіх парафіян майже тисячу душ [30, с. 655]. Утримання причту становить триста рублів на рік священику, 50 рублів псаломщику та 10 рублів просфорні. Священником на момент складання опису у Великому Браталові трудився о. Костянтин Васильович Крушинський, псаломщиком — Гнат Іванович Багінський.

Протягом 1887 р. у «Волинських єпархіальних відомостях» надруковано описи парафій Житомирського та Новоград-Волинського повітів. Одним із великих населених пунктів Новоград-Волинського повіту було містечко Корець (нині районний центр Рівненської області). Микола Теодорович вважав, що населений пункт є одним із найдавніших на Волині. У ранній період Київської держави Корець відігравав роль центру одного із удільних князівств [31]. Розташування на шляху із Києва на Волинь негативно відображалось на долі міста. Досить часто його мешканці зазнавали спустошливих нападів.

Перша літописна згадка про Корець датована 1150 р., коли великий Київський князь Ізяслав Мстиславович під час міжусобної боротьби із Суздальським князем Георгієм Володимировичем перебував деякий час у містечку. Наступна згадка стосується часу боротьби Данила Галицького із татарами. По дорозі до Звягеля князь із військом зупинявся біля Корця. Наприкінці XIV ст. місто переходить у власність Острозьких. Саме у 1380 р. король Владислав Ягелло підтвердив за Федором Даниловичем Острозьким право на володіння Корцем [31, с. 770]. Далі в історичній довідці Микола Теодорович подав детальний княжий родовід, по-

ряд із зазначенням імені і часу життя дослідник обов'язково зазначав який внесок зробив той чи інший представник у розвиток духовного та економічного життя містечка.

Окремо описано корецькі святині. Усіх церков, окрім монастирських храмів, нараховували шість. З них три були парафіяльними, одна приписна і дві кладовищенські [31, с. 777].

Протягом 1888 р. «Волинські єпархіальні відомості» друкували описи парафій і церков Овруцького, Рівненського та Острозького повітів. Про тоді повітове місто Рівне відомості подано у сьомому числі відомостей. Привертають увагу розмірковування М. Теодоровича над етимологією назви міста. Наведено три різного наукового рівня версії: 1) поселення розташоване на рівній місцевості, що й дало назву місту; 2) воно було крайньою точкою володінь Острозьких і говорили, що князівські маєтки простягаються рівно по цю місцевість; 3) третя версія також пов'язана із родиною Острозьких, мовляв, у них було 99 міст і не вистачало одного аби вийшла рівна кількість, тому князі придбали землю і заснували там місто [32, с. 259].

Професор Микола Теодорович продовжував створювати описи церков і парафій і на початку XX ст. Зокрема 1902 р. відомості публікували матеріали по Ковельському повіту. У грудневому числі того року знаходимо нарис про містечко Мельниця на Ковельщині [33].

Отже, важливе місце у структурі публікацій «Волинських єпархіальних відомостей» посідали статті історико-краєзнавчого та пам'яткознавчого змісту. Оприлюднювалися, передовсім, джерела, що дозволило ввести у науковий обіг сотні важливих документів як другої половини XIX ст., так і ранішої доби. І хоча для друку вибирались відповідні свідчення минулого, заслуга видавців відомостей у збагаченні української науки величезна. Матеріали з історії населених пунктів краю були обов'язковою складовою тематичного насичення єпархіального часопису. Більшість із надрукованих розвідок є актуальними і нині. Складовою усіх праць було обов'язкове висвітлення духовного життя того чи іншого населеного пункту, опис його храмів, давніх пам'яток матеріальної культури. Іноді автори через різні причини висловлювали кон'юнктурні твердження, намагаючись показати тісний зв'язок українського православ'я, культури краю із московськими церковно-культурними традиціями. Натомість, більшість дослідників залишалися вірними власному розумінню розвитку історичних процесів.

Описи парафій і церков краю посіли вагоме місце на шпальтах «Волинських єпархіальних відомостей». Найвагоміший внесок у цьому напрямі зробив

професор Микола Теодорович, котрий протягом двох з половиною десятиліть створив описи усіх церковних громад і населених пунктів Волинської єпархії. Серед іншого це був своєрідний каталог пам'яток, які завдяки автору були зафіксовані для майбутніх поколінь.

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї, завдячуючи Віктору Луцу, зберігаються копієні матеріали (Предметный указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальных

Ведомостей, за первые двадцать лет их существования: Сентябрь 1867 — Август 1887. — Почаевская Успенская Лавра. — 256 с.; Указатель статей, помещенных в неофициальной части Волынских епархиальных ведомостей за второе двадцатилетие их существования (с сентября 1887 по декабрь 1907 года включительно). — Почаев, 1909. — 207 с.), які дають змогу продовжити дослідження даної теми та інших аспектів пов'язаних з публікаціями часопису «Волинські Єпархіальні Відомості».

Джерела та література:

1. А. А. Древность Почаевской Обители // Волынские епархиальные ведомости (далі - ВЕВ). Часть неоф. — 1867. — № 2. — 16 сентября. — С. 26–32.
2. Блонский С. История учреждения на Волыни православной епископской кафедры, по документам Волынской духовной консистории // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 2. — 16 января. — С. 63–68.
3. Блонский С. История учреждения на Волыни православной епископской кафедры, по документам Волынской духовной консистории // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 3. — 1 февраля. — С. 106–111.
4. Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX-початок XX ст.): Монографія. 2-е вид., доп. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. — 536 с.
5. Добротворский А. Описание Кременецких градских Православных церквей // ВЕВ. Часть неоф. — 1869. — № 7. — 1 апреля. — С. 264–274.
6. Добротворский А. Описание Кременецких градских Православных церквей (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф. — 1869. — № 8. — 16 апреля. — С. 320–329.
7. Добротворский А. Описание Кременецких градских Православных церквей (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф. — 1869. — № 9. — 1 мая. — С. 372–377.
8. Добротворский А. Описание Кременецких градских Православных церквей (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф. — 1869. — № 10. — 16 мая. — С. 417–425.
9. Добротворский А. Описание Кременецких градских Православных церквей (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф. — 1869. — № 11. — 1 июня. — С. 454–455.
10. Жолтовский Иоанн, священник. Заметка о селе Бачмановке и церкви Бачмановской // ВЕВ. Часть неоф. — 1867. — № 7. — 1 декабря. — С. 105–117.
11. Жолтовский Иоанн, священник. Заметка о селе Бачмановке и церкви Бачмановской // ВЕВ. Часть неоф. — 1867. — № 8. — 16 декабря. — С. 148–155.
12. Жолтовский Иоанн, священник. Заметка о селе Бачмановке и церкви Бачмановской // ВЕВ. Часть неоф. — 1868. — № 16. — 1 августа. — С. 419–426.
13. Из Отчёта Обер-Прокурора Святейшаго Синода за 1871 год // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 11. — 1 июня. — С. 383.
14. Из Отчёта Обер-Прокурора Святейшаго Синода за 1871 год // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 16. — 6 августа. — С. 558.
15. Кампанский Н. Местечко Острополь Новоград-Волынского уезда // ВЕВ. Часть неоф. — 1891. — № 29. — 11 октября. — С. 887–899.
16. Копия дарственной грамоты князя Галицкого Льва Даниловича на Лавров монастырь // ВЕВ. Часть неоф. — 1870. — № 8. — 16 апреля. — С. 265–271.
17. Копия документа, данного королем польским Сигизмундом Августом князю Константину Константиновичу Острожскому, на постройку г. Константинова, бывшего до 1561 г. селом Колыщинцами // ВЕВ. Часть неоф. — 1870. — № 17. — 1 сентября. — С. 558–560.
18. Липский И., священник. Древние памятники православия на Волыни // ВЕВ. Часть неоф. — 1886. — № 30. — 21 октября. — С. 879–884.
19. Сендульский А., священник. Историко-статистическое описание села Белостока и бывшего здесь монастыря // ВЕВ. Часть неоф. — 1870. — № 22. — 16 ноября. — С. 727–736.
20. Сендульский А., священник. Материалы для историко-статистического описания церквей Волынской епархии. Село Тихомль (Острожского уезда) // ВЕВ. Часть неоф. — 1870. — № 5. — 1 марта. — С. 158–166.
21. Сендульский А., священник. Материалы для историко-статистического описания церквей Волынской епархии. Местечко Ямполь Кременецкого уезда // ВЕВ. Часть неоф. — 1870. — № 7. — 1 апреля. — С. 219–232.
22. Сендульский А., священник. Город Луцк // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 23. — 1 декабря. — С. 811–822.
23. Сендульский А., священник. Город Луцк (Окончание) // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 24. — 16 декабря. — С. 846–857.
24. Сендульский А., священник. Село Сураж Кременецкого уезда // ВЕВ. Часть неоф. — 1873. — № 19. — 1 октября. — С. 663–673.

25. Сендульский Аполлоний, священник. Уездный г. Ковель, Волынской губернии и его соборная Воскресенская церковь. Материалы для историко-статистического описания // ВЕВ. Часть неоф.— 1873.— № 21.— 1 ноября.— С. 723–747.
26. Теодорович Н. Город Владимир. Исторический очерк // ВЕВ. Часть неоф.— 1893.— № 1–2.— 1–11 января.— С. 9–24.
27. Теодорович Н. Три подлинных завещания дворян Феодора и Евы Домашевских Почаевскому монастырю от 1649 г., 1659 г. и 1665 г. [К истории Почаевской Лавры] // ВЕВ. Часть неоф.— 1895.— № 19.— 1 июля.— С. 645–650.
28. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Краткий очерк истории Волыни (Вместо предисловия) // ВЕВ. Часть неоф.— 1887.— № 10.— 1 апреля.— С. 266.
29. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф.— 1887.— № 15.— 21 мая.— С. 435–447.
30. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф.— 1887.— № 21.— 21 июля.— С. 655.
31. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф.— 1887.— № 26.— 11 сентября.— С. 768–777.
32. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф.— 1888.— № 7.— 1 марта.— С. 259.
33. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (Продолжение) // ВЕВ. Часть неоф.— 1902.— № 35.— 11 декабря.— С. 1043–1051.
34. Тиховский Ю. Село Белев Ровенского уезда (Летописный набросок) // ВЕВ. Часть неоф.— 1891.— № 31.— 1 ноября.— С. 962.
35. Тиховский Ю. Село Белев Ровенского уезда (Летописный набросок) (Окончание) // ВЕВ. Часть неоф.— 1891.— № 33.— 21 ноября.— С. 1049–1055.
36. Указ Святейшего Правительствующего Синода от 12 октября 1866 года // ВЕВ. Часть офиц.— 1867.— № 2.— 16 сентября.— С. 33–35.
37. Устав Волынского Владимир-Василиевского Братства // ВЕВ. Часть неоф.— 1888.— № 25.— 1 сентября.— С. 418–421.
38. Устав Православного, церковно-приходского Братства, Левковецкого прихода, при Свято-Зачатиевской приходской церкви, Староконстантиновского уезда, Волынской губернии, составленный на основании Высочайше утверждённых 8 мая 1884 года правил о православных церковных Братствах // ВЕВ. Часть неоф.— 1886.— № 21.— 21 июня.— С. 654–657.
39. Хойнацкий А, протоиерей. Бывший Крестовоздвиженско-Георгиевско-Стретенский приход в м. Полонном, Новоград-Волынского уезда, и настоятель его священник Феодор Хойнацкий // ВЕВ. Часть неоф.— 1883.— № 5.— 11 февраля.— С. 112–120.
40. Хойнацкий А, протоиерей. Бывший Крестовоздвиженско-Георгиевско-Стретенский приход в м. Полонном, Новоград-Волынского уезда, и настоятель его священник Феодор Хойнацкий // ВЕВ. Часть неоф.— 1883.— № 6.— 21 февраля.— С. 135–156.
41. Хойнацкий А, протоиерей. Священник местечка Полонного Стефан Хойнацкий, и построенная им Богородично-Почаевская Полонская Церковь с кладбищенской Иовле-Феодоровской Церковью // ВЕВ. Часть неоф.— 1883.— № 9.— 1 марта.— С. 224–230.

Андрій Климчук

ФОТОГРАФИ РІВНОГО ТА ЇХНІ ФОТОСАЛОНІ ВІД ХІХ ДО КІНЦЯ 30-Х РР. ХХ СТ.

Історія фотографії Волині і в тому числі Рівного вивчена дуже слабко. Фундаментальних праць з цієї тематики нема. Тому важко сказати, коли фотографія прийшла в життя рівнян. Цілком можливо, що першим (чи одним з перших) фотографом був Адольф Адлер. На звороті однієї з світлин поруч з його авторським знаком є дата: «1867» (Рис. 1). Про фотографа з таким прізвищем відомо, що він мав свій заклад в повітовому місті Белеві Тульської губернії в 1876–1890 рр. [13, с. 803].

Так само не збереглося фактично ніяких даних про будівлі, в яких розташовувались фотоательє,

яким було їхнє обладнання. Щодо міжвоєнного періоду вдалося лише виявити документи на побудову фотографічного закладу в Острозі [16].

Певні переліки фотосалонів Рівного дають різноманітні адресні довідники. Здебільшого інформація в них дублюється. Професійне ж довідкове видання всієї Російської Імперії станом на 1894 р. фіксує лише заклад міщанина Крутовського Василя в Рівному [14, с. 32].

Зведена інформація з довідників і самих світлин фотографів дає таку інформацію про

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 4а.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

функціонування фотографічних закладів за часів Російської імперії:

- Бєлий Д.;
- Слов'янська фотографія Іцка Гальперіна (функціонувала в 1899–1914 рр.? швидше за все продовжувачами цієї справи стали його нащадки). Відомий фотограф, який працював під цією ж назвою: губернський секретар Добровольський Олексій Миколайович (Рис. 2);
- «Рембрандт», Гаско Рувім (Рувін);
- Горін Хава (також у Ковелі);
- Долінко Юдель;
- Дубравський Микола Степанович (1902–1904);
- Крутовський Василь Францович (1887–1904, фотографією займався в себе вдома по вул. Директорській);
- Миколаєвський Август;
- Мідлер Шльома (1911–1914);
- Моровко Осип (1887);
- Моховка О.;
- Німени Іцек, Аврум (Абрам) (1905–1908);
- «Декаданс», Німен Евель (1906–1914);
- Нусінов Герш (1909–1914);
- Подчашинський Ф.;

- Сільвестрова Єлизавета Григорівна (1896–1904) (Рис. 3.).
- Тимофеев Г.;
- Шаронін С. [13, с. 760–761].

Частина цих фотографів продовжила працювати і в міжвоєнний період. В 1938 р. в Рівному нараховувалось 15 фотосалонів [15, арк. 1]. Зупинимся докладніше на кожному із цих закладів. Більшість із них розташовувались по обидва боки вул. 3-го Травня (Соборної).

Фотосалон Бен'яміна Гапана (Foto «Be-Ge») (Рис. 4а, 5) містився по вул. 3-го Травня, 47 неподалік теперішнього Свято-Воскресенського собору. Власником був Бен'ямін Гапан (Рис. 4). Він народився 9-го січня 1884 р. в м. Одесі [3, арк. 1, 5]. Окрім нього працівником був Сегал Ізраїль (Рис. 6) [3, арк. 14]. Пізніше в нього також працював Йосиф Гельман, який до того мав склад дерева по Замковій, 13 [8, арк. 1]. З 1936 р. Й. Гельман був фотографом в Луцьку та Рівному.

Фотосалон Б. Гапана окрім студійної зйомки і вуличної фотографії робив світлини у літніх відпочинкових таборах Новостава [3, арк. 12]. З 12 червня 1939 р. Бен'ямін Гапан працював в Клевани [3, арк. 20].

Фотосалон «Róża» містився за адресою 3-го Травня, 143 [4, арк. 1]. Власницею фотосалону була Гапан (Вайнштейн) Естера-Рейза, народилася 5-го серпня 1894 р. в Рівному [4, арк. 7]. Фотографом також був її спільний син з Бен'яміном Гапаном — Герш Гапан (Рис. 7), народився 1914 р. [4, арк. 13]. Фотографією хлопець почав займатися з 1924 р. Герш Гапан був високласним фотографом, з 1932 р. він був представником Польської телеграфічної агенції на м. Рівне. Заклад працював спочатку під назвою «Róża» (Рис. 8), а з 1935 — «Alfa» (Рис. 9). Знаходився неподалік костелу Св. Антонія.

В 1922–1931 рр. в фотосалоні фотографом працював Овшия Гехман. Пізніше він займався фотографуванням самостійно (підприємство по Ясній, 13 в Рівному) [9, арк. 1, 3]. Гехман Овшия народився 25-го квітня 1906 р. в містечку Олександрій [9, арк. 3].

Власницею фотосалону «Sztuka» також була Гапан (Вайнштейн) Естера-Рейза [4, арк. 1]. Фотографом також був її син Герш Гапан. Ймовірно, що в цьому салоні працював фотографом Бірш Давід.

З 1929 р. Родина Гапанів проживала по вул. Шкільній, 29 [4, арк. 8]. Це подвір'я між цим будинком та № 31 по тій же вулиці було дуже захищене та використовувалось під склад дерева для опалу. Це становило підвищену небезпеку. До своєї скарги на власника складу Естера Гапан долучила світлину вище згаданого дворика (Рис.

10) [4, арк. 10]. Також на цій світліні проглядається забудова вул. Людної (неіснуюча) та Замкової. З важливих об'єктів єврейської забудови тут видно будівлі Єврейської дешевої кухні, Товариства «Лінас-Хацдек», Синагоги Розенштейна та його будинку.

Відомий фотосалон Шахна Гальперіна містився по вул. 3-го Травня, 151. Частково ця садиба збереглась. Власником був Гальперін Шахна. Свій заклад розпочав провадити 25-річним юнаком, ще в 1895 р. (народився 10.11. 1870 р.) [2, арк. 1, 10]. Фотографом в нього також працював Едельштейн Арон [2, арк. 15].

Фотосалон «Dagar» містився по вул. 3-го Травня, 153. Власниками були Айзик Кац та Хая Лернер [12, арк. 1]. Серед власників фотосалону також фігурує Шая Рубінштейн [12, арк. 2–5].

Відомо про Азика Каца, що він народився 20-го червня 1895 р. в Радивиліві [12, арк. 1].

В 1924–1927 рр. фотографом в салоні працював Йосип Вальдман (народився 13-го лютого 1896 р. в Рівному), до того — в газеті «Wolyner Sztym» [1, арк. 1–3]. Пізніше тут працювали Хаїм Гузік, Міхель Ліхтенштейн та Манус Фішман [12, арк. 2–5].

«Заклад мистецької фотографії і робітня портретів Долінко Юделя» — власником був Долінко Юдель [10, арк. 1, 30]. Народився він 20-го березня 1886 р. в Пінську 1. Фотосалон містився в 2-х поверховому будинку самого власника (3-го Травня, 161). Фотографією Долінко Юдель почав займатися ще будучи юнаком, в 1902 р.

З 1920 по 1928 р. співласником закладу був Станіслав Качмарчук. Він народився 15 лютого 1893 р. в Бжеску Старому [11, арк. 1]. З 1928 р. мав власний фотографічний заклад в Сосневіці по вул. Конstantинівській, 5.

В польський період в закладі Долінко працювали, а також робили вуличні знімки, наймані фотографи Ліхтенштейн Міхель та Голод Лазар [10, арк. 30, 32].

В 1938 Долінко Юдель був обвинувачений за ст. 214 пар. 2 «за виготовлення фотографічних відбитків і їх розповсюдження, які мали порнографічний характер». Санкція цієї статті КК РП передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 2-х років [9, с. 2214]. Окрім Юделя Долінко по цій справі в якості обвинувачених проходили Йонаш Леон та Голембійовський Владислав [10, арк. 31]. Справу розглядав Рівненський гродський суд, вину обвинувачених не було доведено.

Серед адрес фотосалону «Dagar» («Orion») згадується адреса 3-го Травня, 171.

Відомо, що за адресою 3-го Травня, 199 був «DORYS», Artystyczny Zakład Fotograficzny, Równe.

Один з фотосалонів тримала родина Гаско. Містився по вул. 3-го Травня, 100 Будинок зберігся. Власником був спочатку Гаско Рувім (фотограф з 1903 р.) [6, арк. 1], пізніше — Гаско Двойра. Їхній салон почав працювати з 1897 р. В 1938 р. в фотосалоні працював Яків Шіхман [5, арк. 30].

Гаско Двойра фотографією почала займатися з 1903 р. В 1903–1913 р. працювала в якості учениці, пізніше — як професійний фотограф. Окрім того займалися приватною практикою дантистки [5, арк. 1].

Власником одного із фотосалонів Рівного був Гелман Йосіф. Салон розміщувався в будинку на розі вул. 3-го Травня (Соборна) 146 та тепер неіснуючої вул. Вартової [8, арк. 1].

Один із фотосалонів Рівного. Власником був Рондель Юзеф. Містився в районі теперішнього Майдану Незалежності [15, арк. 1].

Фотограф Ягода Шахна народився 20-го серпня 1906 р. Свій фотосалон мав принаймні з 1928 р. По 3-го Травня, 268 [17, арк. 1].

Один з фотосалонів Рівного містився по вул. 3-го Травня, 205 на розі з теперішньою вул. Петра Могили. Ця будівля не збереглась. Власниками були Гейфер Перец [7, арк. 1] та Сімхес Келман [15, арк. 1].

Власником фотосалону «Van-Dyk» (Рис. 11) був Йосип Гельман. Фотографією почав займатися з 1930 р. Певний час працював в Беняміна Гапана. Пізніше в цьому фотосалоні працював найманий фотограф Бер Новак [8, арк. 1, 54]. Фотосалон «Van-Dyk» часто змінював адресу, він містився по 3-го травня, 146 та 83, остання адреса перед війною — 3-го Травня, 65 [8, арк. 46, 51 зв., 57].

Про деяких фотографів поки що не вдалося виявити докладніших відомостей, окрім того, що вони згадуються в польській адресній книзі: Беренштейн Р. (3-го Травня, 133), Кац А. (3-го Травня, 153), Рендель Й. (Французька, 11), Шацкін Г. (Сінна, 8), Шайхерт П. (Золота, 1), Томецький Л. (Цвинтарна, 8) [18, s. 760].

Джерела та література:

1. Вольдман Е. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 4206. — 8 арк.
2. Гальперин Ш. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 417. — 17 арк.
3. Гапан Б. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 529. — 22 арк.
4. Гапан Э. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 1068. — 19 арк.
5. Гаско Д. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 5067. — 33 арк.
6. Гаско Р. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 418. — 6 арк.
7. Гейфлер П. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 4088. — 3 арк.
8. Гельман Е. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 5052. — 58 арк.
9. Гехман О. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 5250. — 8 арк.
10. Долинко И. // ДАРО, ф. 20, оп. 12, спр. 754. — 32 арк.
11. Качмарчук С. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 3647. — 23 арк.
12. Кац А. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 310. — 5 арк.
13. Попов Анатолий Петрович. Российские фотографии (1839–1930) [Текст]: словарь-справочник: [в 3 т.]. — Коломна: Музей органической культуры, 2013. — 29 см. — (Фотография). [Т. 2]: М (Мейен) — Я. — 2013. — 815 с
14. Сведения о существующих в России типографиях, литографиях, металлографиях, заведениях, производящих и продающих принадлежности тиснения, фотографии, а равно о местах книжной торговли, публичных библиотеках и общественных читальнях, составленные по 1-е января 1894 года: Из «Правительственного вестника», №№ 271–284 за 1894 г. и №№ 26–67 за 1895 г. — [Б. м. і р. в.]. — 78 с.
15. Список фотографов в г. Ровно // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 9263. — 16 арк.
16. Фотосалон «Rekord» М. Геермана: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://mista.online/places/ukraine/rivnenska-oblast/ostrog/photo/fotosalon-rekord-m-geyermana/>
17. Ягода Ш. // ДАРО, ф. 30, оп. 12, спр. 3136. — 14 арк.
18. Księga adresowa Polski (wraz z m. Gdanskim) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa. — Warszawa, 1928. — 2476 s.
19. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. — Kodeks karny. // Dziennik Ustaw. — 1932. — nr. 60. — S. 1153–1174.

Наталія Гавриш

ХТО ПОХОВАНИЙ У ПАРКУ ІМ. Т.ШЕВЧЕНКА В РІВНОМУ?

Рис. 1. О. Дундич. Фото 1919-1920 рр.

У зв'язку з прийняттям Закону про декомунізацію постало питання про подальшу долю пам'ятника учаснику боротьби за радянську владу на Рівненщині, представнику командного складу Першої Кінної армії Олеко Дундичу. Про походження і більшу частину життєвого шляху людини, яка відома під цим іменем і похована в Рівненському парку культури та відпочинку ім. Т. Шевченка, існують різні версії. Відповідно, у публікаціях про нього є відмінності в біографії до 1919 р., до часу, коли він став служити під командуванням С. Будьонного. Зрозуміло, що взагалі-то йдеться про двох, а, швидше за все, трьох різних людей, чії біографічні відомості автори спогадів про Дундича, а слідом за ними й дослідники, помилково чи з певних ідеологічних причин об'єднали.

Перша друкована інформація про нього як про винятково хороброго воїна-інтернаціоналіста, що віддав життя в боротьбі за перемогу комуністичної ідеї, з'явилася в СРСР ще в 1920-х рр. у публікаціях про Першу Кінну армію. Писали про нього в СРСР

і в 1930-і рр., але в Рівному, котре тоді перебувало у складі Польщі, про нього, звичайно, тоді ніхто й не згадував [9]. Ситуація кардинально змінилася 1939 р., після приєднання Західної України до СРСР, коли зі зміною ідеології з'явилася потреба в нових героях. До того ж, серед учасників «визвольного походу» Червоної армії виявився й колишній бойовий товариш Дундича по Першій Кінній армії М. Волков, який пам'ятав його похорон у Рівному в парку князів Любомирських 1920 р. Як з'ясувалося, 1927 р., у зв'язку із встановленням у парку павільйонів для «Таргів волинських», могила червоного командира була перенесена на кладовище «Грабник». Тоді від самого маршала Тимошенка, командувача Українського фронту, війська якого зайняли Західну Україну, надійшов наказ відшукати цю могилу і перенести назад у парк, що й було зроблено улітку 1940 р. [9]. Але чомусь ніхто з колишніх «будьонівців», навіть дружина Дундича, згодом, через кілька десятиліть, не могли точно пригадати, що він розповідав про своє попереднє життя, про свою батьківщину. Спочатку його вважали сербом. Так, принаймні, писали у спогадах колишні соратники й автори більшості публікацій про нього. Цієї версії також дотримувалися рівненські краєзнавці І. Дубовський, О. Молчанов, М. Гордієнко у 1950–1970-х рр. [9; 10; 15; 23]. Справжнє його ім'я нібито було Мілутин Чолич, а народився він 24 січня 1893 р. в невеликому сербському місті Ужиця в родині священика. Ця версія також ґрунтувалася на відомостях, отриманих 1957 р. з листа в Рівненський краєзнавчий музей від громадянина Югославії, інженера за фахом Лазаря Чолича, котрий стверджував, що він є племінником Мілутіна Чолича-Дундича, який був братом його батька. На підтвердження він надіслав кілька югославських газет зі статтями та фотографіями, що стосувалися цієї теми [4; 13; 14; 24]. Мілутин Чолич під час Першої світової війни служив у сербській армії, але потрапив у полон до австрійців і згодом зник з табору для військовополонених. На опублікованих у газетах фото з родинного альбому Чоличів можна побачити молодого чоловіка, котрий дійсно схожий на Дундича з фотографій 1919–1920 рр. Зрозумілим було й бажання Л. Чолича стати родичем відомої в СРСР людини, бо в соціалістичній Югославії це могло давати певні переваги. Така версія цілком влаштовувала і керівництво Югославії, де серби були національною більшістю, і керівництво СРСР. Але все ж вона виглядала не надто переконливо, бо навіщо людині, яка не належала до якоїсь дуже відомої

Рис. 3. Свідомство про нагородження О. Дундича орденом «Красного Знамени». Лютий, 1929 рр.

мої сім'ї, приховувати своє справжнє походження, змінювати ім'я і прізвище при вступі до Червоної армії, тоді як інші іноземці-інтернаціоналісти цього не робили? І як міг стати військовополоненим у Росії військовослужбовець союзної сербської армії?

О. Дунаєвський, автор книжки «Олеко Дундич», яка вийшла в Москві 1960 р., у примітках після основного тексту розповідає історію пошуку матеріалів про її головного героя, і обережно, не заперечуючи офіційної на той час версії, все ж ставить її під сумнів. Зокрема, він цитує доповідь, проголошену 9 листопада 1932 р. в Центральному будинку Червоної армії Данилом Сердичем, який 1918 р. був командиром інтернаціонального комуністичного полку, а на той час — командиром кавалерійського корпусу Червоної армії: «Історія Червоної армії знає багато прикладів геройських справ цілих підрозділів південних слов'ян і окремих легендарних героїв. Я говорю про Олеко Дундича і Лазаря Чолича. Пробираючись у стан білих, Дундич і Чолич видавали себе за сербських офіцерів і на ранок привозили найбільш точні і цінні відомості про розташування військ противника». Той факт, що Дундич і Чолич — це різні люди, Сердич підтверджує і в статті, опублікованій у журналі «Огонек» 1935 р., до 15-річчя Першої Кінної армії [20, с. 135]. О. Дунаєвський також розшукав свідчення ще одного учасника громадянської війни, уродженця Югославії Еміля Чопа кореспондентові газети «Советская Россия» (№ 50, 1958 р.): «Уже одне те, що багато сербів, які воювали в Червоній армії і знали добре Олеко Дундича, одночасно знали і Лазаря Чолича... говорить, що ці

Рис. 2. О. Дундич. Фото травень, 1920 рр.

прізвища належать двом різним особам» [20, с. 135]. Деякі автори спогадів та статей про О. Дундича згодом могли переплутати цих двох людей і окремі факти з біографії Лазаря Чолича приписати Дундичу (сербське походження, офіцерське звання, знання багатьох іноземних мов та ін.), а згодом до цього «коктейлю» додалися ще й відомості про Милутина Чолича. Поява у Дундича в радянській історичній літературі імені Олеко пов'язана, вірогідно, з тим, що Лазар Чолич служив у Червоній армії під іменем Олексій (рос. Алексей, звідси Олеко, Алекса) [17].

У другій половині 1960-х рр. до цієї теми звернулися наукові співробітники Інституту балканістики та слов'яністики Академії наук СРСР В. Зеленін та М. Сумарокова. Вони теж засумнівалися в достовірності версії, що Олеко Дундич — це Милутин Чолич, і провели ретельне дослідження, результати якого були викладені у статті «Легенда і дійсність» в альманаху «Прометей» за 1968 р. По-перше, вони звернули увагу на те, що прізвище Дундич є нехарактерним для Сербії, по-друге, проаналізували розходження в біографії Милутина Чолича і тих біографічних відомостях, які зі слів самого Дундича були опубліковані в армійській газеті «Воронезька комуна» у листопаді 1919 р. Зокрема, вони звернули увагу на

Рис. 4. Похорон О. Дундича в Рівному. Фото 10 липня 1920 р. Фонди РОКМ

те, що він у розмові з кореспондентом газети назвав своєю батьківщиною село Грабово (згодом вказана назва виявилася неточною) в Далмації. Авторі статті закликали інших дослідників, радянських і югославських, долучитися до пошуків істини [21].

1973 р. журналіст В. Журавський, спецкор газети «Правда» у Белграді, столиці Югославії, розшукав сестру загиблого червоного командира Мару Мустапич, уроджену Дундич, яка мешкала там, де й народилася, — в с. Грабовець біля м. Імотські в Далмації (нині Хорватія). Прізвище Дундич у цьому селі взагалі досить поширене. Про свою наступну зустріч з М. Мустапич через 14 років Журавський розповів у статті «В орлиному гнізді» у газеті «Правда» від 27 серпня 1987 р. На той час ця версія біографії Олеко Дундича, очевидно, вже була офіційно визнана в Югославії, бо в статті зазначено, що в Імотському парку його ім'я висічене на великій гранітній плиті, в Грабовці його ім'ям названа школа, порушувалося питання про відкриття меморіального музею в домі, де він народився. У даній публікації також міститься інформація про дитячі та юнацькі роки майбутнього «Червоного Дундича». За спогадами сестри, у їхній родині було семеро дітей — троє синів і чотири дочки. Третій, наймолодший син, при хрещенні отримав ім'я Тома (рос. Фома, укр. Хома), на честь батька. Він і був тим, кого ми нині знаємо, як Олеко Дундича. Старших братів звали

Марко та Іван. На початку XX ст. вони виїхали на заробітки в Аргентину. Незабаром до них приєднався й молодший брат, який ріс дуже допитливим, непосидючим, любив пригоди. У Новому світі, крім Аргентини, Тома Дундич встиг побувати в Бразилії, Уругваї, в Північній Америці. В Аргентині був пастухом — гаучо, тоді й навчився вправно їздити верхи і влучно стріляти, дуже любив коней. Коли повернувся додому, то прославився як кращий вершник в Імотському краї. З початком Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії, бо Далмація на той час перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Служив у кавалерії, в гусарському полку, брав участь у боях з російськими військами [16]. 1916 р. потрапив у полон і опинився в Росії, де згодом захопився більшовицькими ідеями. Додому Дундич надіслав лиш одного листа, у якому повідомив, що воює в Росії за владу Рад і збирається одружитися. На цьому зв'язок із ним обірвався [22].

Подальша частина його біографії вже простежується за радянськими джерелами. Після Лютневої революції 1917 р. він вступив до сербського добровольчого корпусу, потім служив у Охтирському гусарському полку. Більшовицький переворот зустрів в Одесі, де в січні 1918 р. став одним із організаторів інтернаціонального червоногвардійського загону, у складі якого воював «проти юнкерів і гайдамаків» [20, с.137]. У 1919–1920 рр. служив під командуван-

Рис. 5. Перепоховання О. Дундича в парку. Фото, серпень 1940 рр. Фонди РОКМ

Рис. 6. Перепоховання О. Дундича в парку. Виступає доректор Рівненського музею І. Дубовський
Фото, серпень 1940 р. Фонди РОКМ

ням С. Будьонного спочатку — в дивізії, потім — у корпусі, згодом — у Першій Кінній армії. У списках особового складу значився як Дундич Іван. Сестра припускала, що він міг так назватися в пам'ять брата, який загинув в Аргентині. А, можливо, він обрав ім'я Іван просто тому, що воно було найбільш поширеним у Росії, а його власне звучало дещо незвично [22]. Воював під Царицином (нині Волгоград), Воронежем, Старим Осколом, Тагарогом, Ростовом-на-Дону, Батайськом, Міллерово, Новочеркаськом, Луганськом, Каховкою [8]. За спогадами тих, хто з ним служив, відзначався відчайдушною хоробрістю, брав участь у розвідувальних операціях у тилу ворога, при виконанні бойових завдань інколи перевдягався у форму білогвардійського офіцера [8; 20]. Згідно з документами Центрального державного архіву Червоної армії, копії яких знаходяться у фондах РОКМ, 17 листопада 1919 р. Дундич Іван «призначається для доручень при командармі», тобто С. Будьонний добре знав його особисто [1]. Тов. Дундича, командира зразкового кавалерійського дивізіону при штабі Першої Кінної армії, 28 лютого 1920 р. Реввійська рада Першої Кінної армії від імені ВЦВК постановила за хоробрість та «відданість революції і робітничо-селянській владі» нагородити орденом Червоного Прапора [2].

Наприкінці квітня 1920 р. Першу Кінну армію з Північного Кавказу, з Краснодарського краю, перекидають на Південно-Західний, «польський» фронт, на територію України. Але Дундич приєднався до своєї частини не відразу, бо залишився в Ростові-на-Дону лікуватися після поранення. І тільки наприкінці червня під Новоградом-Волинським він верхи разом зі своїм ординарцем Шпитальним наздогнав польовий штаб Першої Кінної армії [7]. 25 червня 1920 р. Дундич призначається помічником командира 36-го кав. полку 6-ї кав. дивізії [3]. На цій посаді він перебував і під час бойових дій в районі м. Рівне.

Про загибель Дундича було опубліковане коротке повідомлення в газеті «Червоний кавалерист» від 15 липня 1920 р.: «У жорстоких, кровопролитних боях під Ровно 10 липня ц.р. загинув смертю героя тов. Дундич. Білогвардійська куля вирвала з наших лав хороброго, славного Червоного Дундича. Не стало самовідданого героя Червоної Кінноти, не стало Червоного серба — Дундича, який з перших днів Жовтневої революції воював у лавах Червоної Армії. Не стало хороброго солдата революції командира Дундича, на тілі якого десятки бойових ран. Підла рука панських наймитів забрала назавжди від нас героя комуністичної революції, забрала дорогого товариша! Вічна пам'ять і слава загиблому з честю за ідею комунізму тов. Дундичу! Помста

безпощадна польським панам з пролиту кров дорогого Дундича» [1].

Про обставини його загибелі також є різні версії, що викладені у спогадах колишніх учасників Першої Кінної армії, які зберігаються у фондах РОКМ (Є. Кривцова, М. Казакова, К. Герасименка, О. Соболевського, П. Ковальова) [8; 11; 12; 17; 18], проте деякі з них, м'яко кажучи, виглядають неправдоподібно. Наприклад, колишній комісар 4-ї див. і польового штабу 1-ї Кінної армії О. Соболевський у листі директорів Рівненського краєзнавчого музею від 3 лютого 1953р. так описує останній бій Дундича: «У цьому бою товариш Ворошилов, двічі поранений, упав з сідла. Дундич, який знаходився поруч, із відчайдушною мужністю відбивав ворогів, що наседали. Герой рубав лівою рукою, а правою стріляв з маузера. Куля противника потрапила в ліву руку, і його шашка впала на землю. Патрони закінчилися, і відкинувши маузер, він кинув одну за одною останні дві гранати і, зістрибнувши з сідла, затулив товариша Ворошилова своїм тілом. Таким був кінець Дундича: шістнадцять ворожих куль обірвали життя героя...» [17].

Більш реалістично ці події описані в листі генерал-майора у відставці, колишнього генерал-ад'ютанта маршала С. Будьонного П. Зеленського краєзнавцям Олександрійської середньої школи від 19 лютого 1966 р. (у фондах РОКМ зберігається копія):

«Після оволодіння 4 липня 6-ю кавдивізією м. Ровно командування Кінною армією і польвий штаб розташувалися в м. Ровно. Надвечір 8 липня начальник польового штабу т. Зотов С. А. доповів Будьонному про те, що приблизно за 6–7 км на північний-схід від м. Ровно раптово з'явилася піхота противника в невідомій кількості і залягла в житі фронтом на південь, не виявляючи активності. Товариші Будьонний С. М., Ворошилов К. Є., інспектор артилерії Кулик Г. І. і я, як ад'ютант С. М. Будьонного, з ескадроном при реввійськаді Кінної армії спішно виїхали верхи на конях із м. Ровно в с. Шпанів, розташоване на північний схід від м. Ровно. У селі ми зустріли командира 6-ї кавдивізії, де стояв польський бронепοїзд, який зайняв позицію з боку Олександрії. У бінокль ми бачили нашу бригаду, яка стояла в розгорнутому строю, підготовлену до атаки. Піхоти противника, яка залягла в житі, не було видно, а від бронепοїзда було видно лиш трубу паровоза. Було вирішено підтягти одну гармату ближче і підбити бронепοїзд. Невідомо, яких втрат було завдано бронепοїзду, але після другого гарматного пострілу бронепοїзд зник і більше не з'являвся. Невдовзі із с. Шпанів ми поїхали з ескадроном прямо на схід, ближче до нашої

Рис. 7. Могила О.Дундича в Рівному. Фото 1953 р.

бригади, де й зупинилися за високим насипом приховано від противника, намагаючись з'ясувати його сили для того, щоб вирішити питання, чи можна з ним справитися двома полками, чи підтягти ще два полки 4-ї кавдивізії, які знаходилися районі с. В. Житин. Несподівано для нас наша кавбригада з криком «Ура!» пішла в атаку. Коли бригада про-

скакала близько 100–150 метрів, густі цепі піхоти противника піднялися на увесь зріст і відкрили з рушниць сильний вогонь залпами. Не досягнувши мети, атака бригади була відбита, і Дундич з цієї атаки не повернувся. Він був убитий близько 8-ї години вечора. Ні т. Дундич, ні інші наші кавалеристи жодного поляка в цій атаці не зарубали. Противника

Рис. 8. Могила О.Дундича в Рівному. Фото 1954 р. Фонди РОКМ

Рис. 9. Пам'ятник на могилі О. Дундича в Рівному. 1980-і рр. Фонди РОКМ

виявилося у 6–7 разів більше. Наші втрати були невеликі через те, що противник відкрив вогонь з великої відстані і не міг стріляти з кулеметів, яким заважали густі і високі посіви хлібів. Противник просунувся не більше як на двісті метрів і знову заліз у хлібах, припинивши стрілянину. Заліз тому, що пішов неймовірний дощ із грозою, і хмари були такі чорні, що стало темно, як уночі. Уранці 9 липня поляки без бою увійшли в м. Ровно, але надвечір того ж дня змушені були його залишити, зазнавши великих втрат від наших підтягнутих резервів. У той самий день Дундич був знайдений у житі, а 10 липня похований у м. Ровно в колишньому парку князів Любомирських» [7].

Автор листа зазначив, що він особисто вибрав місце для поховання і був присутнім на похороні, а також передав юним краєзнавцям фото похорону Дундича (зараз знаходиться в РОКМ). Дундич був похований окремо від інших загиблих під Рівним «будьонівці», братська могила яких знаходиться на цвинтарі на вул. Дубенській, і якщо могилу з пам'ятником все ж вирішать переносити, то доцільно буде перепоховати його саме там.

Серед документів Центрального архіву Червоної армії, що стосуються біографії Дундича, копії яких були отримані РОКМ, є лист його дружини Марії Дундич до С. Будьонного, написаний невдовзі після загибелі чоловіка. Його неможливо читати без

співчуття: «Вельмишановний Семене Михайловичу! Прошу Вас повідомити, чи живий чи ні т. Дундич. Якщо його немає, то пропишіть, якого числа, у якій місцевості і як він загинув — узагалі пропишіть усі подробиці його кончини. Я посилала у штаб армії телеграму і відношення, але відповіді ніякої немає, то прошу хоч Ви не відкидайте мого прохання. Знаючи Ваші з ним дружні стосунки, я сподіваюсь, що Ви зглянетесь на мене. Мені передають багато хто, що він убитий, але це все приватні чутки, а достовірного немає, то прошу хоч Ви виведіть мене з цієї темряви і мороку... Ще пропишіть, на якому саме коні він був у бою, а також де інші тепер знаходяться... Семене Михайловичу! Я вибачаюся перед Вами за свою не-тактовність. Можливо, вам здається дуже дивним, що я звертаюсь саме до Вас, але я звертаюся до Вас, як до «батька», оскільки Ви його називали «синком», а також мене «дочкою», хоча ми рідко з Вами зустрічалися. Тому я сміливо звертаюся до Вас і гадаю, що Ви не залишите мене, нещасну, у ці тяжкі і гіркі для мене хвилини...» [5]. О. Дунаєвському вдалося розшукати колишню дружину Дундича, але вона мало що могла пригадати про його довоєнне життя. Пам'ятала, що він нібито народився поблизу міста Ніш, але пошуки родичів Дундича в цій місцевості не дали результатів [20, с. 134].

Сестра «Червоного Дундича» Мара Мустапич (Дундич) у 1980-х рр. приїжджала до Рівного

і відвідувала могилу брата. Вона попросила уточнити дату його народження — 12 серпня 1897 р. Щоправда, зробити це на підставі документів було неможливо, бо село Грабовець під час Другої світової війни спалили нацисти за підтримку мешканцями югославський партизанів.

Цієї версії біографії дотримується й автор статті про Дундича в енциклопедії «Гражданская война и военная интервенция в СССР» (М., 1987р.):

«Дундич Томо (в Червоній армії відомий під іменем Іван; в рад. літ. — Олеко Д.) (1897–1920), югосл. інтернаціоналіст. По нац. хорват. У роки Першої світової війни рядовий в австро-угорській армії, з травня 1916 р. в російському полоні. 3 жовтня 1917 р. в Червоній Гвардії. 3 березня 1918 р. очолював партизанський загін (сформований у р-ні Бахмута), який влився в Морозовсько-Донецьку див. Брав участь в обороні Царицина у складі Інтернац. батальйону, потім у складі кавбригади І. Крючковського (незабаром влилась у кавбригаду Булаткіна, яка ввійшла у 1-у Зведену кд Б.М. Думенка, потім С.М. Будьонного). У 4-й кд, згодом у кінному корпусі Будьонного і 1-й Кінній армії — пом. ком. полку, для особливих доручень при комкорі, ком. Зразкового кавдивізіону при штабі 1-ї Кінної армії, пом. ком. 36 кп 36 кд. Загинув 8 липня в бою під Ровно. Нагороджений орд. Червоного Прапора (1921)» [19, с. 201, 202]. Стосовно дати нагородження орденом у статті допущена помилка, адже з інших джерел відомо, що Дундич отримав цю нагороду ще за життя, 1920 р. [2].

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що в парку ім. Т. Шевченка в Рівному похований Тома (чи Томо) Дундич, заступник командира 36-го кав. полку 6-ї кав. дивізії 1-ї Кінної армії, хоча, звичайно, існує вірогідність помилки при перенесенні могили 1940 р., адже генетичних експертиз тоді робити не вміли.

У радянський час біографію Дундича, яка обросла легендами і міфами, активно використовували з метою пропаганди ідеї «пролетарського інтернаціоналізму». Про нього було написано багато статей у періодичних виданнях, розділи у книжках, присвячених Першій Кінній армії; 1958 р. знятий радянсько-югославський художній фільм «Олеко Дундич»; на сцені Рівненського обласного музично-драматичного театру тривалий час йшла однойменна вистава за п'єсою М. Каца і О. Ржешевського. У Рівному до недавнього часу була вулиця Дундича, могила в парку вважалася обов'язковим туристичним об'єктом. Тому для частини мешканців нашого міста Олеко Дундич став одним із символів радянської влади, і негативне ставлення до неї в цілому переноситься на конкретну людину. Завершити це дослідження хочеться запитанням: чи маємо ми зараз право суворо засуджувати людей, які ст. років тому, в переломний історичний момент, не шкодуючи життя, боролися за ту ідею, яка їм видавалася кращою, але не змогли передбачити, якою буде її практична реалізація, кого вони приведуть до влади і якими будуть наслідки перемоги більшовизму?

Джерела та література:

1. Центральний державний архів Червоної армії (далі ЦДАЧА), нині Російський державний військовий архів (РДВА). — Ф. 245. — Оп. 5. — Од. зб. 11. — Арк. 11 // РОКМ.-Доп.2283
2. ЦДАЧА. — Ф. 245. — Од. зб. 41. — Арк. 104 // РОКМ.— Доп.2283
3. ЦДАЧА. — Ф. 245. — Оп. 5. — Од. зб. 252. — Арк. 373 // РОКМ.— Доп.2283
4. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ). — Доп. № 10114
5. РОКМ.— Доп. № 2286.
6. РОКМ.— Доп.№ 10047/1,2.
7. РОКМ.— Доп.№ 29252.
8. РОКМ.— Доп.№ 29253.
9. РОКМ.— Доп. № 29255.
10. РОКМ.— Доп. № 29256.
11. РОКМ.— Доп. № 2957.
12. РОКМ.— Доп. № 29258.
13. РОКМ.— Доп. № 29259.
14. РОКМ.— Доп. № 29260.
15. РОКМ.— Доп. № 29265.
16. РОКМ.— Доп. № 9864/1.
17. РОКМ.— Доп. № 10050.
18. РОКМ.— Доп. № 2281.
19. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия — М.: Сов. Энциклопедия, 1987.— 720 с., ил.
20. Дунаевский А. Олеко Дундич.— М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1960.— 144 с.
21. Дем'янчук Г. Дорога на батьківщину Дундича // «Червоний прапор». — 1988.— 21 лют.
22. Журавский В. В орлином гнезде // «Комсомольская правда». — 1987.— 27 авг.
23. Молчанов О. Легендарний Дундич // «Червоний прапор». — 1968.— 24 січ.
24. Шкоро Г. Да ли е Ужице родно место Алексе Дундича? // Титово Ужице, «Вести». — 1957.— 31 січ.

Андрій Кукурудза

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КРАЄЗНАВЧО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ НАЙЦІКАВІШИХ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ ПАМ'ЯТОК САРНЕНСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

Невпинне і стрімке проведення історичних досліджень в незалежній Україні розкриває все нові й нові маловідомі сторінки української історії. Після 2014 р. значно поживалися військово-історичні пошуки у зв'язку з російською агресією проти України. На Рівненщині знаходиться достатньо пам'яток воєнної історії, але от увага до них прикута різна і стан збереженості та залучення до музейно-дослідницьких заходів теж досить різний. Зокрема збережені замки Рівненщини відомі всією Україною, в них знаходяться музейні заклади. А от пам'ятки Другої світової війни, окрім «ватного» спадку пам'ятників «визволителів», залишаються в занедбаному стані і не затребувані суспільством.

Увага цієї статті прикута до такого популярного в сусідніх до України державах (Польща, Чехія, Білорусь) та занедбаного в нас на Рівненщині виду пам'яток, як довготривалі вогневі споруди (далі ДОС) часів Другої світової війни.

Найяскравішими пам'ятками цього типу на Рівненщині є польська прикордонна фортифікація, споруджена на поліській землі в 30-х рр. XX ст. Увага до цієї проблеми приверталася неодноразово після публікації у Польщі дослідження Збігнева Пруські «Бастіони Полісся» і в краєзнавчих збірниках. Так ще в 2005 р. підкреслювалося, що «входження й таких споруд як бункери й ДОТи 2-ої світової війни до списку відвідуваних туристичних об'єктів на користь тим же сусіднім українським селам [11, с. 67]».

У 2013 р. на Всеукраїнській конференції «Воєнна історія України — Волинь-Полісся», яку приймало Рівне, темі польської фортифікації на Рівненщині також було присвячено дві статті. Вже тоді, серед іншого про польські укріплення 30-х рр. XX ст. говорилося, що доцільно «створити на їх базі військово-історичний комплекс... як пам'ятки військової історії [2, с. 338]». В Європі багато країн можуть похвалитися пам'ятками такого виду, але в значно кращому вигляді та пристосовану для відвідування туристами стані. Пам'ятки цікаві тим, що в недалекому минулому ці історичні об'єкти представляли потужну військову силу. Як підкреслює колишній міністр оборони України М. Коваль, аналізуючи особливості фортифікації початку 2 світової війни, довготривалі двоповерхові вогневі споруди, маючи відповідне тилове забезпечення, були в змозі функціонувати і вести бойові дії в стані цілковитої

ізоляції [9, с. 3]. Необхідно тільки залучити кошти для їх відновлення, а туристи самі знайдуть до них дорогу, що відбувається вже сьогодні.

Військові фортифікаційні пам'ятки Рівненщини часів Другої світової війни попри маловідомість мають значний пізнавальний, розважальний та навчально-виховний потенціал. А окремі з них залишаються складними фортифікаційними спорудами з нестандартними інженерними рішеннями. Саме вони, як об'єкти підвищеної складності з віцілими підземними казематами, становлять найбільшу цінність та потенційний інтерес для туриста.

Сарненським укріпленим районом (далі СаУР) в радянській історіографії називають польську прикордонну смугу укріплень, споруджену в другій половині 30-х рр. в рамках зміцнення кордону з ворожим СРСР. Ці прикордонні укріплення, як і подібні в інших країнах Європи (Франція, Німеччина, Фінляндія, Греція, СРСР), мали забезпечити польський кордон від радянського вторгнення (землі Полісся та Рівненщини займали майже середину міжвоєнного кордону Польщі і одночасно були природною перешкодою з численних боліт навколо течії Прип'яті). Поляки Сарненські укріплення називали укріплений відтинок «Полісся», що мав виконувати ще й роль бази для флангових ударів армії «Волинь». Обороняти Сарненські укріплення мали два батальйони «Сарни» і «Малинськ». Їх планувалося підсилити польовою артилерією, а також відділами Корпусу Варти Прикордоння. Безпосередньо в ДОСах повинні були знаходитися кілька рот з вказаних батальйонів для розвідки та вилазок. До 1940 року на Поліссі планувалося побудувати на оборонних ділянках укріплень: «Ханцевичі» (120 км) — 175 об'єктів; «Лунинец» (140 км) — 127 об'єктів; «Сарни» (170 км) — 358 об'єктів (назви за українськими населеними пунктами). Секторна розбивка УРу передбачала покращення його боєздатності. Всього на Поліссі планувалося побудувати 660 об'єктів на відтинку протяжністю 430 км. Для цих укріплень інспектором польської армії генералом Сосновським в 1936 році, було заплановано 114 гармат, включно з 70 капонірними, і 44 в броньованих баштах, 700 станкових кулеметів, 430 ручних кулеметів, а також 100 мінометів, схованих в укриттях для ведення польового обстрілу. Але через загострення відносин

Рис. 1. ДОС №6 біля села В. Любаша Костопільського р-ну Рівненської обл.

Рис. 2. ДОС №9 біля села В. Любаша Костопільського р-ну Рівненської обл.

з Німеччиною в 1939 році роботи починають згоратися, а ресурси перекидатися на захід [11, с. 65].

Таким чином, укріплення застали війну недобудованими, частково роззброєними через загрозу війни із Заходу та з несформованими гарнізонами, що значно послаблювало їх боєздатність.

Цікаво перелічити озброєння польської польової фортифікації в кінці 30-х рр. XX ст. Так основним видом озброєнь ДОСів був станковий кулемет Максим зразка ще 1908 року, на лафеті чи спеціальному станку. Також цікавим був арсенал скорострільної зброї поляків для безпосередньої оборони своїх ДОСів — це і ручні та станкові кулемети Браунінга, які виготовлялися у Варшаві, і навіть в невеликій кількості ручні американські автомати Томпсона та фінські Суомі. Артилерія складалася з модернізованих мортир Стокса 1931 року та протитанкової артилерії (гармати Бофорс та Гочкіс) і навіть російських польових гармат 1902 року пристосованих до фортифікаційного лафету [16, с. 83–85]. Тобто за умов повного комплектування арсеналу та штатів гарнізону відтинків оборони, вони мали становити серйозну вогневу перешкоду для нападника.

Проте все ж у вересні 1939 р. після нападу на Польщу СРСР зумів доволі стрімко зайняти Західну Україну. Але на ділянці польських прикордонних укріплень на Рівненщині Червона армія зазнала значних втрат та затрималася у своєму просуванні вперед значно більше ніж на інших ділянках. В місцях інтенсивних боїв, чотири оборонні сотні сектора «Тинне», незважаючи на ослабленість оборони, через війну з німцями, зв'язали наступаючі сили «червоних» в оборонних боях. Бій поляків з 224-м піхотного полком і батальйоном 76-го стрілкового полку позбавив противника можливості маневру, чим значно затримав його просування. Марш 60-ї стрілецької дивізії в порівнянні з просуванням

Рис. 3. ДОС №17 на лузі біля села В. Любаша Костопільського р-ну Рівненської обл.

інших частин був затриманий на три-п'ять днів. Оточення завдяки цьому уникнули головні сили полку «Сарни» та приєдналися до частин генерала бригади Орлика-Рукемана. Прорвати укріплений район вдалося лише 21 вересня 1939 р., тоді як значно віддаленішого Львова Червона армія досягла лише на день пізніше, 22 вересня [11, с. 66].

Які ж саме об'єкти становлять найбільший інтерес на Рівненщині. Взагалі після важких боїв у вересні 1939 р. радянські спеціалісти нарахували 194 польські бетоновані укріплені споруди, але і відразу розпочали їх планомірне знищення з півночі на південь в Сарненському, Костопільському та Березнівському районах Рівненщини. Однак влітку 1941 р. через напад Німеччини на Радянський союз ця робота була припинена. Більш-менш вцілілими залишилися польські ДОСи на півдні СаУРу. Це укріплення ділянок названих поляками за українськими населеними пунктами «Антонівка», «Моквин», «Любаша» та частково «Чудель», «Тинне»,

«Тишиця». Більшість вцілілих у Костопільському та Березнівському районах. Серед фортифікаційних споруд найбільший інтерес для фахівців, дослідників укріплень та й для туристів становлять оборонні споруди з підземними приміщеннями — казематами та ходами сполучення — потернами. Діяльність з укріплення польських кордонів в 30-ті рр. XX ст. постійно переживала нестачу фінансів для спорудження повноцінних оборонних ліній. Саме через це більшість укріплень СаУРу складали різного розміру одноповерхові ДОСи з декількома приміщеннями для обслуги та боєприпасів. Все ж, незважаючи на скромність фінансування, укріплення з підземними потернами існували в секторі «Чудель» відтинка «Сарни», але були зруйновані внаслідок радянського вторгнення 1939 р. Потерни в цих укріпленнях закінчувалися броньованим куполом — дзвоном, як їх називають поляки. Через згадані руйнації на сьогодні туристичний та дослідницький інтерес привертають перш за все вцілілі ДОСи району «Любаша», в якому і були споруджені підземні укріплення. Вони знаходяться на правому крилі сектора «Яринівка» (за польським поділом ділянок оборони [16, с. 169]), який простягнувся на шляху Костопіль-Степань поблизу сіл Велика Любаша та Руда. На флангах район прикривався природними перешкодами: на сході болотами Хвощовець, на заході заплавою ріки Горинь. При виборі місця для підземних фортифікаційних робіт поляки звернули увагу на те, що в даній місцевості заболоченість була слабшою, ґрунти містили велику кількість глини та піску, а підвищення місцевості дозволяли проводити підземні роботи та розміщувати високі оглядові укріплення [10, с. 339].

Район «Любаша» займав 5 км по фронту в ширину та 1–1,5 км в глибину. В тактичному відношенні цей фронт поділявся на групи «Руда» з правого флангу та «Футори» з лівого. На сьогодні — це місцевість навколо сіл Велика Любаша та Руда Костопільського району Рівненської області. На цій ділянці оборони планувалося спорудити 17 бойових ДОСів, з них три на лівому південному березі ріки Замчисько. Разом на озброєнні цього району мало знаходитися 6 гармат 75-мм, 33 станкові кулемети, 19 кулеметів ручних та 8 мортир. Самі бункери мали бути збудовані з врахуванням цього арсеналу. Озброєння ДОСів мало бути різним. На вказаній ділянці окремі ДОСи будувалися під броньовані башти для 75-мм гармат (було заплановано дві башти), інші містили амбразури для цієї ж артилерії (чотири за планами будівництва), сталеві куполи для станкових кулеметів (в кількості 12), бійниці для кулеметів ручних (в кількості 33), бійниці з вертикальними броньованими листами (2),

бронекуполи (кількість 13) в тому числі для ручної скорострільної зброї, бійниці для ручних кулеметів (27). За польською інженерною класифікацією бункери належали до класу Д, Є і лише два об'єкти класу Ц. Різниця полягала в розгалуженості доту та кількості бійниць. Залогу оборонного району «Любаша» відповідно до «Плану тактичної фортифікації для відтинку Березне», мали скласти 11 офіцерів, 83 підстаршини та 307 вояків [17, с. 50]. На випадок війни гарнізон комплектувала рота 2 батальйону 50 піхотного полку. Попри фортифікаційні розрахунки в районі Любаша полякам вдалося спорудити лише 14 ДОСів з яких три з підземними казематами. Ці роботи вдалося виконати тільки в 1938 р. [16, с. 43]. Будівництво фортифікаційних споруд забирало у військових багато коштів, про що постійно бідкалися інспектори проекту. Результатом стали часті зміни креслень укріплень та повна зупинка будівництва окремих з них. Для прикладу: під час проведення земляних робіт в районі Любаша виривалися котловани 12 м углибину, загальною кубатурою від 1472 м кубічних до 2117 м кубічних. Рекордсменом у цьому випадку був дот № 9 [рис. 2], для якого і рився найбільший котлован. Довжина потерн в польських укріпленнях сягала від 10 до 30 м [18, с. 55].

Найцікавіша ділянка цього відтинку оборони, яка збереглася до сьогодні, це так звана група «Руда» польської оборони. Згідно з тактико-фортифікаційним планом на правому північному березі ріки Замчисько планувалося спорудження чотирьох дотів з потернами за номерами 5, 6, 9 і 17, які разом з віддаленим на 200 м від ескарпу вгору дотом № 7 створювали окрему оборонну групу (ДОС № 5 так і не збудували) [17, с. 50]. Але потрібно бути відвертими і констатувати, що повоювати польським укріпленням біля Великої Любаші не довелося. Ситуація на фронті і неготовність самих укріплень визначили їх долю, вони були залишені поляками і зайняті Червоною армією без бою. Загалом похід Червоної армії до Західної України не був простим саме на Рівненському Поліссі. І вцілілі пам'ятки можуть бути сьогодні нагадуванням українцям про звичну політику московського керівництва — віроломну і неоголошену агресію 1939 р. Особливо це важливо пам'ятати сьогодні, коли вже незалежна Україна знову бореться з російським імперіалізмом. Так, в 1939 р. втрати Українського фронту склали 1850 чол., з них вбитими 491 [7, с. 66].

На що ж розраховували поляки, будуючи такі складні та коштовні укріплення? Вцілому загальна картина польських укріплень, в районі ріки Замчисько будувалася на основі її крутого, обривистого правого берега, який після певних земляних робіт

Рис. 4. Гурт рівненських велотуристів біля польського ДОСу в 2012 р. демонструє інтерес до фортифікації на Рівненщині.

Рис. 5. Вхід до ДОСу-музею «Об'єкт Скеля», який ще називають «бункер Сталіна» біля Коростеня Житомирської області.

мав виконувати одночасно функції гласісу і оборонного валу-ескарпу, а також сусідніх пагорбів та ярів долини ріки Горині. Саме в цей високий берег і було вмуровано польські доти з потернами №№ 6 і 9 [рис. 1]. Нижня частина доту опинялася біля підніжжя гласісу і містила головні вогневі потужності, а верхня, виходячи із землі, на імпровізованому валганзі виконувала оглядові функції та містила кімнати для залоги і боєприпасів [10, с. 340].

Завданням вбудованих у підніжжя ескарпу дотів було створення суцільної вогневої перешкоди в долині рік Замчисько та Горинь в безпосередній близькості від їх течії. Дот № 17, який розташовувався за 500 м на північ від описаної лінії оборони, був останнім зі споруджених підземних бункерів і мав забезпечувати район «Любаша» від обходу з правого флангу від ріки Горинь. Це укріплення мало підтримувати вогневу безпеку із сусіднім районом «Жалин» на заході, а також проводити прикриття майбутніх дотів з артилерійськими баштами свого району [17, с. 51]. Оглядові куполи висотних дотів на вершині ескарпу дозволяли спостерігати за полями на протилежному крутому березі Замчиська. А з допомогою доту № 17 [рис. 17] ще й за долиною Горині і ділянкою фронту району «Жалин» аж до села Янова Долина. Оборону флангів і центру утруповання бункерів за межами фронтальної вогневої межі мав забезпечувати дот № 7, практично повністю заглиблений в ґрунт та оснащений двома станковими кулеметами в броньованих куполах. Лівий фланг і частково тили групи підсилювалися об'єктами групи «Футори». До неї відносились бункер № 4 з двома бійницями для станкових кулеметів, спрямованими на захід, та одним куполом з станковим кулеметом, закопаний в ґрунт дот № 14 з двома станковими кулеметами в куполах [17, с. 51].

Правий фланг групи спирався на русло Горині. Сусідом описаних укріплень на правому березі ріки

був район «Жалин». З проєктованих в ньому об'єктів найближче до району Любаша мали розміститися доти №№ 1 та 2. Кожен з об'єктів мав завершуватися трьома броньованими куполами для станкових та ручних кулеметів, чого так і не було зроблено. Разом з тим бої виявили і слабкі місця польських укріплень, які стосуються і ділянки біля Великої Любаші. Боїові дії навколо польських ДОСів показали, що однією з головних помилок поляків стала відсутність протитанкової артилерії, а часто навіть артилерії підтримки. До суто фортифікаційних недоліків відносились вади системи відведення порохових газів, яка не справлялася з газовиведенням через погано працюючу вентиляцію [2, с. 338].

Польські укріплення на східному кордоні стали яскравою пам'яткою Другої світової війни для Рівненської області. Вони містять свої особливі фортифікаційні елементи, відмінні від широко представленої в Україні радянської фортифікації. Недаремно навіть у Володимир-Волинському укріпленому районі, який споруджувався більшовиками дещо пізніше за найсучаснішими технологіями, враховували досвід польських фортифікаторів з будівництва ДВС для укріпленої ділянки Сарни. Зокрема радянські інженери будувалися точні копії польських одноамбразурних ДВС для станкового кулемета Максим [9, с.6].

Отже, на сьогоднішній день навколо села Велика Любаша Костопільського району знаходяться цікаві і не повністю знищені пам'ятки фортифікації Другої світової війни, з підземними ходами-потернами довжиною до 30 м. Ці об'єкти цілком можуть стати основою цікавого і одного з небагатьох в Україні історико-музейних комплексів під відкритим небом, присвячених фортифікації Другої світової війни.

Таким чином, в комплексі польської фортифікації навколо Великої Любаші одночасно поєднуються чудова польська природа, історичний колорит та

загадковість давніх підземель. Таке поєднання робить висвітлений об'єкт пріоритетно цікавим для широкого кола суспільства та туристів. Найкращим прикладом військово-патріотично виховання на прикладі фортифікації Другої світової війни з допомогою музейних методів є діяльність біля Коростеня Музею «Скеля» [рис. 5] на базі унікального командного ДОСу Коростенського УРу, який часто називають «бункером Сталіна». У цій споруді вдалося повністю відтворити умови оборонних казематів, обладнавши їх також інформативно-пізнавальними стендами [14].

Окремо для запозичення досвіду сусідніх держав з відновлення та функціонування музейних комплексів на базі фортифікації Другої світової війни варто згадати білоруський та польський досвід. Зокрема в Польщі на самому кордоні з Україною чудово збережено та відновлено для музейного використання та історичної реконструкції напівкапонір № 36 «Лінії Молотова» на правому березі р. Сян, на північній околиці Перемишля і капонір КАПК № 35 тієї ж оборонної лінії у межах самого міста обидва з радянської оборонної лінії [9, с. 282]. Також, у Польщі збережено та музейно законсервовано колишній радянський капонір № 38 з «Лінії Молотова», розташований на лівому березі ріки Сян у Перемишлі. Саме на цьому об'єкті встановлено бронекуполи («бронедзвони»), демонтовані з польських укріплень на Рівненщині, і ця споруда відреставрована в Польщі фортифікаторами і любителями історії [9, с. 293]. Прикметно, що укріплення є своєрідними символами радянського вторгнення в 1939 році та розчленування польської міжвоєнної держави. Але історичний підхід в цій ситуації перемагає над політичним підтекстом і об'єкти відтворені в чудовому стані і є яскравою історико-туристичною цікавинкою Перемишля.

Ще далі в музейному збереженні ДОСів 30-х рр. ХХ ст. пішли білоруси. В Білорусії за підтримки президента країни в 2005 р. був відкритий цілий музейний комплекс на фрагменті «Лінії Сталіна», зокрема його ділянки — Мінського укріпленого району. Маштабно відновлені укріплення, нове приміщення музею та сучасна інфраструктура дозволяють проводити для відвідувачів годинну екскурсію. Окрім того, для туристів та любителів історії пропонують різноманітні історичні розваги, зокрема проїзд на військовій техніці та багато інших пропозицій. Екскурсію та заходи в комплексі проводять перевдягнуті у військову форму музейники [12].

Цікавим є невеличкий музей, обладнаний в радянському ДОСі в Карелії часів Другої світової війни — ДОТ АПК-1 «Слон», який завдяки енту-

зістам та пошуковцям практично переповнений експонатами і є цікавою туристичною принадою [3].

Важливим є досвід київських ентузіастів, реконструкторів та аматорів, які часто суто власною енергією, коштами та ентузіазмом активно сприяють збереженню та музейному консервуванню ДОСів Київського укріпрайону. Зокрема чудово вдалося відновити та перетворити на музей ДОСів № 180 [5], 186 КиУРу [6], які зараз приймають екскурсії туристів та функціонують як маленькі музеї, а ще нещодавно стояли завалені сміттям, також догляд ДОСів у «Меморіалі на честь радянських воїнів, що загинули при обороні м. Києва в 1941–1943 роках», де навіть споруджено пам'ятник і каплицю та інші укріплення біля столиці [4].

Таким чином, з огляду на досвід українських сусідів та ентузіастів відновлення ДОСів КиУРу, на Костопільщині цілком можливим є створення унікального для області музею фортифікації Другої світової війни під відкритим небом. Базою музею можуть стати три великі польські ДОСи (за польським переліком укріплення № 6, 9 та 17, приблизно віддалені на відстань 200–500 м між собою) з підземними приміщеннями розташовані недалеко один від одного. В такому історичному комплексі цілком доцільним було би проведення екскурсій з історії рідного краю, предмету «Захист вітчизни», уроків єдності, тематичних лекцій та занять з історії возз'єднання українських земель, військово-історичних реконструкцій та ін. Цікаво згадати, що прихильники активного відпочинку з Рівного вже самостійно освоюють відпочинок на ДОСах, зокрема в 2012 році відбувся любительський велопробіг [рис. 4] до залишків польських прикордонних укріплень на зразок подібних екскурсій вихідного дня біля Києва та в Білорусі [1; 13; 15].

З метою збереження історичних об'єктів, пов'язаних з військовими діями на Волині в часи Другої світової війни, важливо терміново добитися встановлення на залишках військової фортифікації 30-х рр. ХХ ст. охоронних табличок, щоб хоч якось уберегти їх від подальшого руйнування як це вже давно зроблено в тій же Білорусі. З суто технічного та матеріального плану для первинного створення музейного об'єкту достатньо встановити, замість відсутніх дверей та віконних щитів, ґрати або двері з сітки, як це зроблено під Києвом, на місцях проникнення в ДОС (оскільки бронековпаки, двері та бійниці відновити складніше), провести елементарну електрифікацію об'єктів, виготовити інформаційні стенди про походження об'єктів та їх озброєння, здійснити хоча б елементарне водовідведення та пофарбувати ДОСи (залишки рідного забарвлення збереглися до сьогодні). Перераховані заходи

видаються цілком реальними до виконання, якщо пригадати, що попереднє керівництво області часів Януковича висувало взагалі нереальні плани відновлення того ж військового форту біля села Тараканів на Дубенщині.

Також важливо підкреслити, що військово-фортифікаційні пам'ятки Рівненщини кінця 30-х рр. XX ст. та бойові дії навколо них у вересні 1939 р. є

прямим і напрочуд ілюстративним нагадуванням для суспільства — чому незалежна Україна законо-мірно повинна вшановувати річниці та ювілеї участі українців саме в Другій світовій війні, а не в якійсь «Великій вітчизняній», що суперечить і історичним реаліям боротьби на українських землях, і самому здоровому глузду.

Джерела та література:

1. Велопоход «Бастіони Полесья» Май 2012 г. — режим доступу до статті <http://velozona.lutsk.ua/gallery/2012-year/Bastions-of-Polesye-May-a-2012-g/> велопробіг в травні 2012 р.
2. Вялець А. Укріплення Польщі 30-х років на теренах Волині та Полісся // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25–26 квітня 2013 р. — К., 2013. — С. 333–338.
3. ДОТ АПК-1 «Слон» на «Сестрорецьком рубежі» не опасен для посещений. — режим доступу до статті <http://www.newsestroeck.ru/main/6093-dot-apk-1-slon-na-sestroeckom-rubezhe-ne-opasen-dlya-poseshcheniy.html>
4. ДОТи № 104, № 105, № 107 та Меморіал на честь радянських воїнів, що загинули при обороні м.Києва в 1941–1943 роках (Київ). — режим доступу до статті <http://zeft.in.ua/doti-104-105-107-ta-memorial-na-chest-radyanskih-voyiniv-shho-zagynuli-pri-oboroni-m-kiyeva-v-1941-1943-rokah-kiyiv>
5. ДОТ 180. — режим доступу до статті <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?idCrm=ad976723-e3cf-5102-552e-58ecb0c5d1b7&lang=ru>
6. ДОТ № 186 КиУР. — режим доступу до статті <https://www.shukach.com/ru/node/14945>
7. Дюпюи Р. Эрнест, Дюпюи Н. Тревор Всемирная история войн. Кн. 4 1925–1997 г. — СПб-М., Полигон-АСТ, 1998. — 1085 с.
8. Историко-культурный комплекс «Линия Сталина», Минск. — режим доступу до сторінки музею <http://stalin-line.museum.by/node/2513>
9. Коваль М. В. Невідома Україна: історія фортифікації XX ст. Міфи і реалії. — К.: Вид-во Фенікс, 2013. — 368 с.
10. Кукурудза А. Р. Польська підземна фортифікація 30-х рр. XX ст. на Рівненщині // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25–26 квітня 2013 р. — К., 2013. — С. 339–343.
11. Кукурудза А. Сарненський укріплений район та польська оборонна концепція на Рівненщині в 30-х рр. XX ст. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Рівне: Волинські обереги, 2005. — Вип. 3. — С. 63–68.
12. «Лінія Сталіна»: ДОТи Київського укріпрайону. — режим доступу до статті <http://www.navkoloua.com/tours-ukraine/day-tours/liniya-stalina-doty-kiev.html>
13. Маршрут вихідного дня: ДОТи Київського укріпрайону. — режим доступу до статті <https://styler.rbc.ua/ukr/puteshestviya/marshrut-vyходного-dnya-doty-kiyevskogo-ukreprayona-1497538211.html>
14. Музей «Скеля» («Скала») Коростень. — режим доступу до статті <http://www.korosten-info.com/kultura-i-sport/muzei/muzej-skelya-skala>
15. Пешеходно-велосипедная экскурсия «Здесь начиналась война». — режим доступу до статті <http://nemnovotour.by/archives/services/peshexodno-velosipednaya-ekskursiya-zdes-nachinalas-vojna>
16. Zbigniew Pruski Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939. — Przasnysz: Wydawnictwo Forteca, 2000. — 210 s.
17. Zbigniew Pruski Komunikacje podziemne w fortyfikacjach polesia // Forteca. — 1997. — № 1. — s. 49–60.
18. Zbigniew Pruski Fortyfikacje odcinka umocnionego «Sarny» w kampanii wrześniowej 1939 roku // Mars. — 2000. — № 9. — s. 47–93.

Олександр Дем'янюк

ДО ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ВОЛИНЯН, УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДОБА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Пройшло вже два з половиною роки від тоді, як Президент України Петро Порошенко підписав Указ «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» (№ 17/2016 від 22 січня 2016 р.), яким доручав Кабінету Міністрів України «розробити відповідно до Переліку найважливіших пам'ятних дат і визначних діячів Української революції 1917–1921 рр., на основі пропозицій Організаційного комітету, науковців, представників громадськості, затвердити у тримісячний строк і забезпечити виконання плану заходів на 2017–2021 рр. щодо відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників» [1], а центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування наказував забезпечити реалізацію питання «меморіалізації подій та визначних постатей Української революції 1917–1921 років» та «вжити в установленому порядку заходів щодо увічнення пам'яті про звияти українських військових доби Української революції 1917–1921 рр., зокрема, шляхом спорудження меморіалів, пам'ятників, встановлення пам'ятних знаків, меморіальних дошок, упорядкування поховань загиблих воїнів українських збройних формувань, учасників Української революції 1917–1921 рр., відповідного найменування/перейменування вулиць, навчальних закладів» [1].

На виконання Указу Президента України Кабінет Міністрів України спромігся напрацювати розпорядження «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року» (№ 777-р від 26 жовтня 2016 р.), де, з-поміж іншого, рекомендував відповідним міністерствам і обласним державним адміністраціям вжити заходів до «спорудження меморіалів, пам'ятників, встановлення пам'ятних знаків, меморіальних дошок на честь подій та осіб Української революції 1917–1921 рр., у тому числі виявлених в ході реалізації Всеукраїнського науково-просвітницького, історико-краєзнавчого проекту «Місця пам'яті Української революції 1917–1921 років» [2].

Здавалося, що після серйозних заяв вищого керівництва держави «закипить» на місцях робота з пошуку, дослідження, вшанування пам'яті, мемо-

ріалізації імен активних учасників національно-визвольних змагань доби Української революції. Однак, так не сталося. Сьогодні, мабуть, не знайдеться жодного краянину, який би ствердно заявив про появу в його населеному пункті пам'ятника, пам'ятного знака, меморіальної дошки своєму земляку, учаснику буремних подій сторічної давнини. Що там пам'ятники, за час після появи цитованих вище нормативних документів, місцеві жителі фактично не відкрили для себе імен свої земляків, поборників української державності у 1917–1921 рр.

Отож, не зазіхаючи на комплексне дослідження, спробуємо навести біографічні дані кількох волинян, які залишили помітний слід в Українській революції в добу Української Народної Республіки й гідні, на наш погляд, вшанування їхньої пам'яті своїми земляками. Задля цього скористаємося відкритими джерелами, енциклопедичними словниками, напрацюваннями вітчизняних дослідників, які в різній мірі в своїх дискурсах торкалися означеної проблеми.

Серед семи осіб діячі різного соціально-політичного спрямування: Абрамович (Бурчак-Абрамович) Никанор Никандрович, церковний і культурно-освітній діяч; Ісаєвич Дмитро Григорович, громадський та політичний діяч, член Української Центральної Ради; Козубський Борис Михайлович, громадський та політичний діяч, член Української Центральної Ради; Підгірський Самійло Максимович, громадський активіст, член Української Центральної Ради; Садовський Валентин Васильович, член Української Центральної ради, генеральний секретар судових справ УНР; Фещенко-Чопівський Іван Андріанович, керівник департаменту промислу, згодом — міністр торгівлі й промислу в уряді УНР; Черкавський Михайло Костянтинович, громадський діяч, Волинський губернський комісар освіти.

Никанор Абрамович народився в с. Мизове Ковельського повіту Волинської губернії. Навчався в Милецькій духовній бурсі, Волинській духовній семінарії, Київському комерційному інституті, а після рукоположення в священники (1910) — у Київській духовній академії, яку закінчив у 1918 р.

Під час навчання у Волинській духовній семінарії належав до української «Громади», якийсь час був її головою. Пастирську діяльність розпочав у с. Біличі Володимир-Волинського повіту, згодом отримав

Рис. 1. Абрамович
(Бурчак-Абрамович) Никанор
Никандрович (1883–1969)

Рис. 2. Ісаєвич Дмитро Григорович
(1889–1973)

Рис. 3. Козубський Борис
Михайлович (1886–1953)

парафію в с. Тишківичі цього ж повіту. У червні 1916 р. евакуювався до губернського Житомира. Тут за рекомендацією старшого брата Петра Абрамовича став співробітником, а згодом членом Товариства дослідників Волині. Брав участь у наукових екскурсіях, розкопках, співпрацював із журналом «Труды общества исследователей Волини», де друкувалися праці з історії, археології, географії, етнографії, геології краю.

У січні 1918 р. Н. Абрамович стає одним із засновників Братства Святого Спаса в Житомирі, розпочинає здійснювати свої давні мрії з відновлення старих українських церковних традицій. Братство створювалося для спільної релігійної та культурно-просвітницької праці на рідній ниві, а саме: охорона стародавніх українських церковних звичаїв, церковної старовини Волинського краю, видання церковних книг. Був інструктором народної освіти Волинської губернії. Активно працював на громадсько-культурній ниві. У 1918 р. редагував культурно-освітній журнал «Світець», а з 1919 р. разом із С. Підгірським і А. Черкаським — часопис «Громадянин». У тому ж році видав брошуру «Просвіта на селі».

Після захоплення Житомира більшовиками служив у різних парафіях Західної Волині. Очолював рух за українізацію церковного життя на українських теренах у Польщі, брав участь у роботі Луцької підкомісії, що здійснювала переклад Святого Письма і богослужбових книг українською мовою, був членом Товариства ім. митрополита П. Могили.

Дмитро Ісаєвич народився в с. Велицьк Ковальського повіту Волинської губернії. Закінчив духовну школу (м. Кременець), Волинську духовну

семінарію (Житомир, 1909), згодом — економічний факультет Петроградського політехнічного інституту. В студентські роки брав активну участь у діяльності української студентської громади. Один із організаторів українських мітингів і маніфестів у Петрограді. Під керівництвом М. Туган-Барановського розпочав дослідження проблем вітчизняного кооперативного руху.

Після Лютневої революції 1917 р. Д. Ісаєвич переїхав до Києва. Став одним із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, від якої був обраний до складу Української Центральної Ради. В листопаді 1917 р. обраний депутатом Всеросійських Установчих зборів. Вів агітаційну роботу в Севастополі серед моряків Чорноморського флоту, а також на Поділлі, читав лекції з українознавства для учителів на Полтавщині.

Під час роботи Першого всеукраїнського з'їзду економістів і статистиків був секретарем президії. Товариш голови ЦК Селянської спілки. 22 квітня 1918 р. Д. Ісаєвич увійшов до складу української урядової делегації на переговорах із більшовицьким урядом у складі делегації УНР.

Після ліквідації Гетьманату П. Скоропадського — співредактор газети «Трудова республіка». Член української делегації (економічний радник) на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.). Як представник Дніпросоюзу взяв участь у роботі Конгресу споживчої кооперації союзних і нейтральних держав, де виступив із доповіддю «Українська кооперація», був учасником переговорів про вступ Українського кооперативного союзу до Міжнародного кооперативного альянсу. Як представ-

ник керівництва УПСР взяв участь у Люцернівській міжнародній конференції соціалістів.

Від 1920 р. Д. Ісаєвич на еміграції. Мешкав у Франції, Чехословацькій республіці, був головою Закордонного комітету УПСР, організатором і директором коопераційних курсів Української селянської спілки у Празі (згодом — Празька кооперативна школа), членом Українського соціологічного товариства.

Борис Козубський народився в м. Житомир у родині лікаря. В 1906 р. закінчив Острозьку гімназію, вступив на юридичний факультет Київського університету ім. Св. Володимира. Через участь у революційних виступах змушений був перервати навчання. Продовжив здобуття освіти на юридичному факультеті Харківського університету, який закінчив у 1913 р.

Від 1905 р. співпрацював із тижневиком «Слово» (редактор С. Петлюра). Під час Першої світової війни переїхав до Києва. Працював адвокатом контори М. Міхновського. У період роботи в конторі став членом РУП. У квітні 1917 р. під час роботи Українського національного конгресу став членом Української Центральної Ради за квотою Волинської губернії. Згодом став головою міської думи Кременця.

Одним із свідчень становлення української державності на Кременеччині був випуск паперових грошей номіналом 1, 3, 5 і 10 гривень у 1918 р. На купюрах стояв підпис тодішнього голови повітової управи Б. Козубського. Ці гроші друкували в Кременецькій друкарні, і були в обігу впродовж року.

Після окупації Кременця в 1919 р. поляками опинився в таборі Домб'є, де пробув майже рік. Від 1920 р. голова філії «Просвіти», організатор українських кооперативів на Кременеччині. У міжвоєнний період Б. Козубський обирався послом польського сейму, був членом Українського парламентського клубу, вступив до УНДО.

Самійло Підгірський народився в с. Любитів Ковельського повіту Волинської губернії в родині заможних селян. У 1914 р. закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Працював у Києві, де організував Товариство Українських Адвокатів. Згодом перебрався в Житомир, де став одним із активних організаторів осередків громадянських освітянських організацій «Просвіти» та «Рідної Хати».

У квітні 1917 р. С. Підгірський став членом Української Центральної Ради (двох скликань), у серпні ще раз обирається до УЦР (третього скликання). Цього ж року став редактором першої української газети Волинського краю — «Громадянин».

У подальшому був редактором газет: «Волинська газета», «Громада», «Наше Життя».

У міжвоєнний час проживав у Ковелі. У 1922–1930 рр. Самійло Підгірський був послом польського сейму двох скликань.

Валентин Садовський народився в с. Плещин (нині — Шепетівський район Хмельницької області) на південному сході Волинської губернії. Освіту здобував в Острозькій гімназії, на юридичному факультеті Київського університету імені Святого Володимира (1909), на економічному факультеті Петербурзького університету (1913).

Був організатором українських студентських громад у Петербурзі, входив до складу їх керівних органів — «Інформаційного бюро» та «Головної ради». Належав до Української соціал-демократичної робітничої партії. Співробітничав із часописом «Український студент». У 1914–1915 рр. викладав на українських таємних університетських курсах в Петрограді, провадив національну агітацію серед військових. Після закінчення університету в 1913 р. працював товаришем присяжного повіреного. У 1915 р. переїхав до Києва, де займався адвокатською практикою.

У березні 1917 р. В. Садовський був серед засновників Української Центральної Ради, член УЦР від УСДРП. Як представник УСДРП брав участь у підготовчій комісії Української Центральної Ради: готував Статут цього законодавчого органу, який конституював утворення Української Народної Республіки.

У червні-серпні 1917 В. Садовський працював генеральним секретарем судових справ в уряді В. Винниченка. Відіграв важливу роль у підготовці II Універсалу УЦР. Як член Малої Ради брав участь у голосуванні IV Універсалу УЦР, обговоренні Брестської мирної угоди, входив до економічної парламентської комісії, яка вивчала економічний аспект угоди.

Після гетьманського перевороту В. Садовського запрошено до політичної комісії української делегації на переговорах з РСФСР. Одночасно він викладав на курсах українознавства та позашкільної освіти. Влітку-восени 1918 р. входив до складу опозиційної гетьманському уряду організації — Українського національного союзу.

За Директорії УНР був призначений міністром праці. На цій посаді залишався в декількох урядових кабінетах упродовж 1920–1922 рр. Потому, займаючись науковою і педагогічною діяльністю, В. Садовський продовжував брати участь в політичному житті. Тривалий час він був експертом з економічних питань в уряді УНР на чужині.

Рис. 4. Підгірський
Самійло Максимович
(1888–1945)

Рис. 5. Садовський
Валентин Васильович
(1886–1947)

Рис. 6. Фещенко-Чо-
півський Іван Андріа-
нович (1884–1952)

Рис. 7.
Черкавський Михайло Ко-
стянтинович (1879–1929)

Після еміграції до Польщі в листопаді 1920 р. В. Садовський очолював кафедру економічних наук в Українському науковому інституті (Варшава).

Іван Фещенко-Чопівський народився 29 січня 1884 р. в м. Чуднів Житомирського повіту Волинської губернії. У 1903 р. закінчив Житомирську гімназію, згодом хімічний факультет Київського політехнічного інституту. Під час революційних подій 1905 р. Іван Фещенко-Чопівський розпочав свою громадську діяльність. Відкриття у 1906 р. київської «Просвіти» її ще більше активізує. Невдовзі став одним із активних діячів української партії соціалістів-федералістів.

Влітку 1917 р. І. Фещенко-Чопівський став гласним Київської міської думи (член шкільно-освітньої і театральної комісії) й головою губернської національної ради Київщини. В жовтні 1917 р. на засіданні Малої Ради вимагав, щоб усю владу в Україні взяла в свої руки Українська Центральна Рада і оголосила Україну демократичною республікою. І. Фещенко-Чопівського спочатку призначено керівником департаменту промислу, невдовзі підвищено до міністра торгу і промисловості.

Коли до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, І. Фещенко-Чопівський став одним із найжорсткіших опонентів гетьманського режиму, за що потрапив до в'язниці. Лише завдяки демаршам впливових представників наукової й громадської еліти видатного науковця випустили на волю, вимагаючи, однак, щоб той добровільно виїхав за кордон. Працював радником Дніпросоюзу, співробітничав у газеті «Нова рада».

За Директорії УНР І. Фещенко-Чопівського призначили спочатку першим заступником міністра торгу і промисловості, згодом — заступником прем'єр-міністра, міністром народного господарства. Однак уже в квітні 1919 р. відправили до Румунії заступником посла України.

Після переїзду державних інституцій УНР у Тарнов у лютому 1921 р., колишній міністр очолив Раду Республіки, — український парламент в екзилі, щоб упродовж 220 днів (до 15 серпня 1921 р.) презентувати інтереси УНР та її громадян.

Упродовж 1918–1919 рр. виходить його двотомна праця «Природні багатства України», а в 1921 р. — двотомна «Економічна географія України». На початку 1922 р. він став старшим асистентом кафедри металознавства Варшавської політехніки. З ініціативи І. Фещенко-Чопівського був створений для української молоді стипендіальний фонд ім. Симона Петлюри.

Михайло Черкавський народився в с. Якимівці Кременецького повіту Волинської губернії (нині — Лановецький район Тернопільської області). Закінчив у 1900 р. православну духовну семінарію в Кременці, навчався на відділенні літератури та слов'янських мов історико-філологічного факультету Варшавського університету. Під час навчання приєднався до підпільної організації Українська Студентська Громада.

До 1914 р. друкувався в єдиній україномовній газеті Києва «Рада». Після початку Першої світової війни разом із іншими працівниками гімназії евакуювався до м. Белгород Курської губернії.

Під час Української революції навесні 1917 р. призначений УЦР губернським волинським комісаром освіти. Перебуваючи в Житомирі, організував там українські школи та курси українознавства, заснував філію «Просвіти» в Кременці. Разом із С. Підгірським редагував тижневик «Громадянин» і часопис «Волинська Газета». В 1917 р. у Житомирі вийшли його книги: «До інтелігенції на Україні» та «Національне питання в Росії». У 1918 р. обраний делегатом до Всеросійських установчих зборів від Української партії соціалістів-федералістів.

В добу Гетьманату П. Скоропадського керував волинським відділом опозиційної до гетьмана організації Український Національний Союз. За критики тодішньої державної політики на шпальтах «Волинської Газети» часопис було закрито, а самого Михайла Черкавського на деякий час заарештували. Після захоплення Волині більшовицьким військом на відійшов від політичного життя. Оселився в Дубно, згодом у Кременці, де працював над українізацією шкільництва. У 1920–1921 рр. працював директором Учительської семінарії в містечку Дермань на Рівненщині.

Впродовж 1922–1927 рр. був сенатором польського сенату від Волинського воєводства від «Блоку національних меншин» і головою Української Парламентарної Репрезентації.

Найпошанованішим земляками на сьогодні є Іван Феценко-Чопівський, іменем якого названі

вулиці в Житомирі та Львові, на будинку, де проживав вчений у міжвоєнний період у Львові та на фасаді одного з корпусів НУ «Львівська політехніка відкрито меморіальні дошки». Як засновнику польської металургійної школи І. Феценку-Чопівському встановлено меморіальну дошку на фасаді Краківської гірничо-металургійної академії. Ім'я Бориса Козубського пошановане в Кременці, де його ім'ям названо вулицю та встановлено меморіальну дошку, а також у Житомирі, де провулок, в якому мешкала його родина, названо на його честь. На честь Валентина Садовського в Шепетівці названо вулицю.

Отже, навіть побіжне знайомство з біографіями окремих волинян, учасників Української революції, свідчить, що ці краяни гідні їхнього вшанування своїми земляками, однак й до сьогодні цього не зроблено.

Джерела та література:

1. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» № 17/2016 від 22 січня 2016 р. [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/172016-19736>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року» № 777-р від 26 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-%D1%80>.
3. Верстюк В. Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник.— К.: Наукова думка, 1998.— 254 с.
4. Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін.— К.: Наукова думка, 2003–2013.
5. Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні: в 11 т.— Львів: Вид-во НТШ у Львові, 1993–2003.
6. Дем'янюк О. Волинь в Українській революції: доба Української Центральної ради: монографія.— Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2018.— 232 с.

Валентина Данілічева

ВОЛИНЬ. ЗБЕРЕГТИ ВІД ЗАБУТТЯ

У 90-ті рр. XX ст. зі здобуттям незалежності України відкрилось багато недосліджених історичних тем й науковці-краєзнавці занурилися у історію волинського краю. Гостро постало питання збереження історичної пам'яті Волині. Відчувався нестаток ілюстративних матеріалів до різних досліджень.

У 2000 році у Рівненському обласному краєзнавчому музеї з успіхом експонувалась мобільна виставка «Wołyń — ocalić od zapomnienia» (Волинь зберегти від забуття), яку презентував один з її авторів — Тадеуш Вавжонек.

Т. Вавжонек був активним членом Варшавського кола Towarzystwa Miłośników Wołynia i Polesia (Товариства приятелів Волині і Полісся). Народився

у 1927 р. у Дубенському повіті. В 1930-х роках його родина мешкала у Рівному: на «Боярці» та «Цегельні». Тут пройшли його дитячі та підліткові роки. Вчився в семикласній публічній повшешній школі ім. Адама Міцкевича. Його батько Йозеф Вавжонек (1891 р. нар.) був возним Рівненського окружного суду, помер 20 лютого 1940 р. та був похований на католицькій ділянці Рівненського цвинтаря по вул. Дубенській. Могила батька синові так і не вдалося знайти. Ю. Вавжонек належав до польського Союзу «сибіряків», які переслідувались НКВС. Можливо, передчасна смерть позбавила його репресій.

Як відомо, дитячі роки життя яскраво вкарбовуються в пам'ять людини, тому п. Тадеуш, приїж-

Рис. 1. Пам'ятка про перше причастя, 1936 р.

Рис. 2. Ю. Вавжонек – возний Рівненського окружного суду.

Рис. 3. Т. Вавжонека в Рівненському музеї, 2004 р.

Рис. 4. Руїни палацу кн. Любомирських в Рівному, 1935 р.

Рис. 5. Замок кн. Острозьких та Богоявленська церква, Острог, 1935

Рис. 6. Колегіата, м. Олика, 1933 р.

джаючи до рідного Рівного, згадував своїх друзів, родину, місто. Результатом тих спогадів та вражень стала згадувана виставка. Т. Вавжонек був приятелем відомого польського фотомайстра Адама-Юліана Лукашевського, який в міжвоєнний період XX ст. об'їздив всю Волинь, залишив по собі величезний фотографічний доробок, який частково в копійному вигляді був представлений на виставці.

Т. Вавжонек власноруч підібрав із колекції Лукашевського 300 фотодокументів, систематизував їх, відповідно оформив для експонування, додав матеріали з польських родинних архівів.

Фотоматеріали виставки мали для дослідників Волині неабияке значення. На фото зафіксовані пам'ятки історії та культури Волинського краю: замкові споруди, палаци, храми, види міст та містечок. Деякі з них не існують в наш час. Милували око фототюди, вихоплені фотооб'єктивом з мальовничих куточків поліської природи. Можна виокремити етнографічний матеріал, адже польські фотомитці цікавились не тільки польською культурою та

побутом, а й українським. Тому із захопленням роздивляємось фото, на яких волиняни в своїх національних строях.

Родина Тадеуша Вавжонека повернулась до Польщі під час українсько-польського трансферу населення у повоєнні 1940-ві рр. Довгий час зберігав Т. Вавжонек стареньку валізу, з якою його мати з дітьми приїхала до Варшави. Та валіза — свідчення нелегкої долі польських та українських родин, які пережили депортацію.

Пішов з життя п. Т. Вавжонек, але старше покоління рівненських музейників пам'ятають ту толерантну, помірковану, інтелігентну людину, яка так хотіла, щоб історія Волині не була забута. Своєю виставкою він привернув увагу до збереження волинських старожитностей. І нагадаємо, що та виставка була однією з перших у музеї за названою темою.

Пропонуємо для ознайомлення матеріали з родинного архіву Т. Вавжонека та підбірку фото з виставки «Волинь зберегти від забуття».

Рис. 7. Православна дерев'яна церква, м. Степань, 1930-ті рр.

Рис. 8. Магазин осадників (сучасна вул. Соборна), м. Рівне, 1930-ті рр.

Рис. 9. Цементний завод, м. Здолбунів, 1935 р.

Рис. 10. Торгові крамниці, м. Сарни, 1934 р.

Рис. 11. Глиняно-солом'яний будинок, с. Гориньград (суч. Гоцанський р-н)

Рис. 12. Селянки з с. Бутейки (сучасний Костопільський р-н), 1935 р.

Рис. 13. Лірник при василіанській церкві, Луцьк, 1931 р.

Рис. 14. Українсько-польсько-чеський народний театр, с. Верба (суч. Дубенський р-н), 1938 р.

Наталія Костюк

НИЩЕННЯ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ В ПРОКОМУНІСТИЧНОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ. (ПОЛТАВСЬКА КАПЕЛА БАНДУРИСТІВ)

Кобзарство — феномен української традиційної культури яке зазнавало постійних переслідувань та знищення в різні епохи суспільних формацій, а надто в роки радянської влади. Державний злочин, який відбувся в 30-х рр. ХХ ст. — знищення традиційного кобзарства, завдав безпощадного удару по само ідентифікації етнографічної культури.

На сучасному етапі дослідженням цих питань займаються чимало українських просвітників-подвижників. Один із них — Кость Черемський, громадський діяч, цех майстер Харківського кобзарського цеху, за професією лікар, а за покликанням кобзар — писав: «Після трагічного знищення кобзарства і хвиль репресій проти бандуристів «співовцька ідея» була невисловленою десятиліттями» [8, с. 56].

Тому варта уваги кожна особистість, яка внесла свій вклад у збереження і розвиток кобзарства та бандурництва. Для Волині та волинян, які мають потужні народні музичні традиції буде цікавим дізнатись детальніше про складні сторінки вітчизняної кобзарської минувшини.

У Музеї кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (НІЕЗ «Переяслав») особливої уваги заслуговує бандура Івана Борця (Е-3748 КВ-25043), яка представлена в експозиції. Виготовив її майстер Паліївець Г. І., датований інструмент 07.06–3.08 1930 р. (рис. 1). Ця бандура характеризувалася зовсім іншим, полтавським способом гри. Був ще (зіньківський) харківський спосіб гри на бандурі який вдосконалював Гнат Хоткевич і який був втрачений для українських бандуристів, а отримав свій розвиток в українській діаспорі країн Австралії та США.

В останні роки відкриваються важливі дослідження в питанні побутування кобзарсько-бандурницького руху в Україні, та розвитку само ідентичного народного інструменту — бандури.

Ліквідація кобзарського руху захопила всі регіони України, а надто Полтавщину, Харківщину, Київщину. З 1929 по 1938 рр. тут було знищено багато видних талановитих молодих музикантів (кобзарів та бандуристів).

Людмила Розсоха у своєму науковому дослідженні «Миргородські кобзарі» пише про це. Подає прізвища музикантів, серед них: Григорій Матвієнко, Іван Герасименко, Федір Матвійко, Микола Крутько,

Павло Коробка, Никифор Чумак. Їм приписували звинувачення у керівництві та діяльності в Союзі Визволення України, або участі у «контрреволюційній націоналістичній організації» [7, с. 44].

Відбували заслання, зазнавши репресій бандуристи Володимир Кабачок, Михайло Лукаш, Михайло Токаревський та багато інших. Донька Токаревського Оріся згадувала, що за гру на цих народних інструментах радянська влада карала: «релю (ліру) і бандуру ховали на стріху. Бо за неї можна було вскочити в халепу добрячу» [7, с. 18].

В кінці 20-х на початку 30-х рр. на Полтавщині і Харківщині активно працювала професійна капела бандуристів під керівництвом В. Кабачка. Організація і активна діяльність цієї капели бандуристів послужила поштовхом для побутування десятків аматорських ансамблів бандуристів, на Слобожанській Україні, які активно популяризували український героїчний епос та інший патріотичний

Рис. 1. Бандура, що належала Івану Борцю, майстра І. Паліївця.

Рис. 2. Дозвіл наданий М. Скрипником на виконання твору Г. Хоткевича «Буря на Чорному морі».

репертуар. Поряд з цим вже запущена була більшовицька програма гоніння на всі прояви українського національного. Багато років ця програма діяла в ідеології радянського життя, під назвою «український буржуазний націоналізм».

В першу чергу зазнали переслідування українські народні мандрівні співаки, (сліпі кобзарі, лірники, бандуристи) спочатку виконанням репресивних нормативних документів, які руйнували духовну першооснову стародавніх кобзарських традицій — прямий зв'язок кобзарів із людьми, а згодом і знищенням самих провідників цих традицій.

Коли зрячі музиканти підхопили від сліпців цей феноменальний унікальний інструмент і активно почали популяризувати бандуру — виконувати твори на слова Тараса Шевченка, переймати від сліпців історичні пісні та думи, представники більшовицького тотального режиму розпочали нещадні гоніння на бандуристів — просвітників.

Створення капели бандуристів у Полтаві, відбулося в січні 1925 р. Цьому передували гастролі кобзаря І. Кучугури-Кучеренка у Полтаві, які надихнули митців організувати студію навчання гри на бандурі. Група з 13 осіб, які найбільше цікавилися кобзарським мистецтвом, після великих зусиль по придбанню бандур, утворила кобзарську студію при Полтавському селянському будинкові. До складу студії також увійшли найкращі співаки Полтавського національного хору та хору українського автокефального кафедрального собору [4].

Рис. 3. Полтавський майстер виготовлення бандур І. Паліївець.

Полтавська капела бандуристів (ПКБ) мала невелику кількість учасників — усього 17 чоловік, з яких лише 13 брали участь у студії, керував якою Володимир Кабачок та Гнат Хоткевич. Г. Хоткевич був керівником консультантом, він писав та komponував репертуарну програму майбутньої капели.

Кожен студієць мав музичну освіту і гарний вокальний досвід. І вони поставили собі за мету — поширити кобзарське мистецтво та підняти його на вищий щабель української музичної культури.

Полтавська капела бандуристів під керівництвом В. Кабачка спочатку мала підтримку від тодішніх керівників державних органів. Зокрема від, Миколи Скрипника, який працював головою Наркомпросу у м. Харкові. М. Скрипник був особистий ворог Сталіна він активно пропагував і підтримував все українське. Так, композитор Гнат Хоткевич мав від нього певне сприяння у формуванні репертуару для капели. Зберігся нотний листок партитури Г. Хоткевича «Буря на Чорному морі», де стоїть печатка дата та підпис «дозволяю», тобто було схвалено виконувати цю річ зі сцени (рис. 2).

Іспитовий виступ перед Державною конкурсною комісією очоленою композитором П. Козицьким відбувся 22.І.1930 р. Після прослуховування студія співаків бандуристів здобула паспорт «Першої зразкової капели Наркомосу УСР». В залі під час іспиту була вся музична еліта столиці. Концерт пройшов на дуже високо професійному рівні. Особливо всіх вразила — «Поема про Байду» Г. Хоткевича. Композитор, спершу порухом руки, дав вступ капелі і, сівши у першому ряду, слухав всю програму капели, яка виконувала її без диригента [4].

Після цього державного прослуховування капели її учасників відразу перевели на становище професійної

групи з назвою «Полтавська показова капела бандуристів-співців» під егідою Харківської філармонії. Капелі був визначений вердикт — «високий професіоналізм колективу, на високому рівні затверджений репертуар до виступів по всій бувшій Країні Рад» [4].

Також були обіцяні грошові преференції у сумі 10000 рублів на зарплату учасникам капели; пошиті костюми артистам-бандуристам; замовлені і створені хроматичні бандури за порадами інженера, віртуоза бандуриста Гната Хоткевича. Над конструкцією бандури, яка б мала хроматичну будову працювали різні майстри бандур. Але найкраще вдалося сконструювати нові харківські бандури з механікою для перестроювання та з демпфером у 1931р. — Григорію Івановичу Паліївцю (рис. 3).

В практичній діяльності Полтавської капели бандуристів були обов'язкові виїзди кожної суботи на села для освячення парафій УАПЦ. У суботу капела співала вечірню, в неділю — архієрейську ранкову літургійну службу, а ввечері — концерт. Автокефальних українських парафій за участю студійців було відкрито понад двісті [4].

Учасники капели працювали, майже кожного дня — тому дуже виснажувалися. Згодом їм почали затримувати виплачування заробітної плати. До репертуару капели також розпочалися жорстокі вимоги. Більше того, на початку активної діяльності Полтавської капели бандуристів від керівника уряду М. Скрипника композитор Гнат Хоткевич мав покровительство, адже той дозволив до виконання твори національного спрямування. Це твори Гната Хоткевича «Буря на Чорному морі», «Поема про Байду», обробки українських народних творів на слова Т. Шевченка «Думи мої», «Ой, літа орел», «Ой, горе тій чайці», «Максим козак Залізняк», «Нечай», «Наїхали чумаки», «Від малого до великого», «Дванадцять косарів», «Незаможницька», «Більше надії, брати», «Ой, зацвіла папороть» та інші [5].

Г. Хоткевич протягом короткого часу розписав твори для капели, використовуючи технічні можливості нових бандур з механічним перестроювачем, які сконструював Г. Паліївець. Г. Хоткевич підготував капелу до виступу на Першій сільськогосподарській виставці в Москві. Він створив надзвичайно складний, і для сьогодення виконання, твір — думу «Буря на Чорному морі», а також на потребу тогочасної ідеології опрацював з капелою російську народну пісню «Вниз по матушке, по Волге» і т. ін. [4]. Деякі твори Гнат Хоткевич розписав для капели бандуристів у супроводі симфонічного оркестру. Він прагнув надзвичайно підняти увагу до великих професійних можливостей українського інструменту — бандури. Але виступ капели бандуристів у супроводі симфонічного оркестру не відбувся,

і згодом Г. Хоткевич писав: «В Москві хвалили — але за музику, за справжню музику ніхто тих виступів не вважав. До якого-небудь задрипаного піаніста вже було серйозне відношення, його могли лаяти, гнати зі сцени, але вважали за музиканта. А тут — нічого, просто порожнє місце. І коли хвалиться, то тільки тому, що неловко лаяти чи сміятися. Коріння такого відношення лежить в нас самих, в тому, що ми самі не поважаємо свого інструмента» [4]. Композитор мав на увазі відношення до проблеми представників керівництва Укрфілу.

Гнат Хоткевич був надто вимогливий, як до себе, так і до того, що він створював. Насправді, виступ ПКБ в Москві справив глибоке враження на спеціалістів музикантів. Так, диригент Червоноармійського ансамблю пісні та танцю О. В. Александров запропонував полтавцям, як мистецькій одиниці увійти повністю до складу ансамблю. В центральній політичній газеті «Правда» відзначали високий професіоналізм капели бандуристів підкреслюючи, що любов народу до такої форми мистецтва, через його народність, яка бере початок з глибини віків.

Полтавці на пропозицію влитися в колектив О. В. Александрова не пристали, але в той приїзд до Москви, капела бандуристів мала нагоду записати деякі твори на платівки. На жаль художня рада не зацікавилася глибоко патріотичними монументальними творами, які створив Г. Хоткевич, а більше звертала увагу на коротенькі жартівливі пісні. Вже тоді розпочалася тенденційна шовіністична політика в сприйнятті українця, як недолугого типа, який любить випити чарку, ховатися від жінки, аби не отримати від неї прочухана.

Тому з 12 творів, які записали тоді, 6 — народного характеру, і лише три твори були в обробці Г. Хоткевича: «Піп та попада», «Горлиця», «В місяці юлі випала пороша...» [4].

Платівки були випущені в 1933 р. і сьогодні вони являються унікальними раритетними екземплярами. Після такого феноменального успіху капела привернула увагу американського імпресарію який запросив їх на гастролі по США, Канаді та Англії. Це мали бути перші гастролі колективу з Радянського Союзу по Північній Америці [4].

У діаспорах Канади та США з'явилися повідомлення про приїзд ПКБ які надіслав композитор П. Козицький, готувалися афіші, був виплачений завдаток американським імпресарію, але гастролі не відбулися [4].

По приїзді Полтавської капели бандуристів додому її почали надмірно експлуатувати. Весь затверджений репертуар в Наркомосі Харкова піддавався жорсткій цензурі місцевих репертуарних комітетів. Акцент здійснювався на пропаганді революційних пісень

в яких би прославлялися вожді партії та керівники уряду. Ті твори, які Г. Хоткевич написав та аранжував, відверто і нахабно знімалися з репертуару капели. Шедевр «Закувала та сива зозуля...» був викреслений з репертуару, як і «Думи мої» Т. Шевченка. А також твори М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Кошиця — внесли в список заборонених, і капела залишилася без патріотичного репертуару [4].

З часом від творчих здобутків Г. Хоткевича у репертуарі та у виконанні капели мало що лишилося. Навіть «Інтернаціонал» який Г. Хоткевич розписав для капели був заборонений до виконання [4].

Відбувалося явне шельмування здобутків найпрогресивнішого композитора бандурного мистецтва Гната Хоткевича. Про це свідчили статті в тогочасних музичних журналах, одна з яких, редактора журналу Радянська музика» О. Білокопитова так і називалася «Національна концепція Гната Хоткевича». У цій статті автор зневажливо піддавав критиці композитора звинувачуючи його у створенні одверто націоналістичних творів. Він писав: «Хоткевич, як то кажуть, не вилазив із кабінету Скрипника. Більш того, він іде до Скрипника із скаргою й дістає від нього розпорядження: «Ці твори дозволяються до виконання» [4].

В 1933 р. розпочинаються депресивні події у творчості капели. Спочатку звільняють з керівництва капели Г. Хоткевича, якою став керувати одноосібно В. Кабачок.

Після самогубства М. Скрипника в липні 1933 р. всі композиції та обробки Г. Хоткевича були повністю заборонені. Він писав про це так:

«...Речі забороняють, знімають з репертуару тоді, коли вже виконувалися... Сиділа на відповідальному місці людина безпартійного толку, яка всього боялася і поклала за основну засаду: краще перезабронить, ніж не до забронить — і під скальпель попали найневинніші в політичному сенсі речі. Я обжалував у свій час ту заброну, але зроблено було так, що моя заява просто не розглядалася» [4].

У страшні роки голодомору в Україні, партійні боси давали вказівку капелі здійснювати гастролі. Учасник капели Й. Панасенко у своїх спогадах писав: «...Капела переживає ці роки голоду разом з мільйонами українського народу. Її не звільняють від довгих концертних подорожей. Проводячи надранній засів, урядові чиновники висилали артистів капели, опухлих від голоду, на Роменщину для обслуговування концертами голодних селян. На власні очі побачили бандуристи вимерлі села. Самі ішли пішки з бандурами, бо коня вже не було жодного, а по дорозі валялися не поховані мертві і ті, що вже доходили» [4].

Повний занепад у репертуарі колективу був пов'язаний також з тим, що керівника В. Кабачка в Києві у січні 1934 р. арештували. Під час цього арешту пропала нотна бібліотека в якій були унікальні партитури Г. Хоткевича. І хоч В. Кабачка перший раз звільнили з-під арешту через три місяці, але до керівництва Полтавської Капели Бандуристів його більше не допустили.

Арешти й затримання членів капели тривали. Капела виступала в складі восьми, а згодом семи учасників, але ніхто з них не отримував платні. В. Кабачок поїхав до Ленінграду і намагався там створити ансамбль бандуристів. Він навіть організував закупівлю в майстра І. Паліївця нових бандур. Та скоро за наклепницьким доносом його заарештували і за вердиктом суду — вислали на Далекий Схід відбувати 9 років покарання.

Рішенням партійних керівників у 1935 р. на основі Київського Кобзарського хору та Полтавської капели створили показову «Українську державну зразкову капелу бандуристів». Керівником поставили Миколу Михайлова, а Данило Піка став його заступником.

Колектив бандуристів віднині зазнавав нещадного контролю: їм дозволялося виконувати українські жартівливі пісні про невдачу українця, який завжди напідпитку та твори на хвалу Жовтня, Сталіна, Леніна. І це було свідоме розпорошення національного мистецького духу, чим славилася традиційна українська культура.

Поступово в управлінні суто українського колективу більшовицькі керівні органи призначали людей не українців, яким були далекі і чужі національні питання. Ось, як згадував український композитор і бандурист Григорій Китастих про виступ Державної капели бандуристів УРСР у м. Тернополі 20 вересня 1939 р.

«Піднялася завіса... При повному світлі капела у складі 36 осіб виглядала імпозантно. Але в залі — мертва тиша... На вигук керівника (директора) капели Бермана: «Здрастуйте, товариші!» — ніхто не відповів. Показуючи рукою на капелу, Берман продовжував: «Товариші! Немає іншої країни в світі, яка б так дбала про розвиток національної культури й рідної мови, як дбають про це уряд СРСР й тов. Сталін!» [9].

Ми звикли до того, що при кожній згадці імені Сталіна зала в якийсь спосіб завжди реагувала, а тут — ні телень! Берман, закінчуючи свою промову, викрикнув тричі «ура»... Публіка й на цей раз залишилася німою.

Почався концерт. Програма була складена з українських народних пісень і окремих творів на слова Тараса Шевченка і Івана Франка.

Замість пісні про Сталіна (якою досі ми завжди розпочинали свої концерти) ми почали концерт піснею «Думи мої, думи мої». Ген-ген десь здалека доноситься звук бандур, прорізується щораз сильніше мелодія, вже чути хор і ось уже вся капела карбує на мелодії слова Шевченка — «В Україну ідіть, діти, в нашу Україну!» ...Тридцять шість бандуристів, з підібраними голосами, в ідеальному звучанні, закінчували першу річ своєї програми. Іще не встигли згаснути звуки бандур, як раптом гучні, захоплені оплески сколихнули повітря зали» [9].

Таким чином нищилася свобода творчості всякого концертуючого колективу. Провладний режим завжди проводив контроль за діяльністю капел бандуристів та їх репертуаром. Музиканти-бандуристи, учні репресованих, знищених у роки політики казарменного комунізму вчителів бандуристів-подвижників, змушені були жити і творити у тих обставинах, які склалися не залежно від їх переконань. Така тенденція продовжувалася всі роки комуністичної ідеології.

У липні-серпні 2010 р. за сприяння Товариства українського козацтва ім. І. Богуна в Австралії та підтримки Міністерства культури і туризму України, Товариства зв'язків з українцями за межами України «Україна-Світ», Центру національних культур — В. Ю. Мішалов — представник української діаспори здійснив концертні гастролі «Шляхами кобзарів», під час яких виступав у містах та селах Волинської, Закарпатської, Київської, Львівської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей [1, с. 264]. Репертуар його концертної програми складали інструментальні твори та пісні, які ніколи не виконували українські музиканти. Це — «Коломийка», муз. М. Колесси, «Тарасанський козачок», обробка П. Гончаренка, «Невільничий ринок у Кафі», муз. Г. Хоткевича, «Поема про 1933 рік» сл. О. Веретенченка, муз. Л. Гайдамаки, «Пісня Мазепи» сл. М. Степаненка, муз. В. Мішалова, мелодекламація «У тієї Катерини» сл. Т. Шевченка, муз. Г. Хоткевича, українські народні думи «Про бідну вдову» (перейнято від Г. Ткаченка), «Маруся Богуславка» (від кобзаря М. Кравченка), «Буря на Чорному морі» мелодія Г. Хоткевича слова і музика народні, «Сільський адвокат», сл. М. Домонтовича, муз. В. Мішалова та інші твори [1, с. 264].

Ці твори навіть із проголошенням незалежності України не виконувалися українськими бан-

дуристами, співаками. Як розповідав сам Віктор Мішалов, навчаючись у Київській консерваторії ім. П. І. Чайковського він виявив бажання зробити авторський концерт.

«Пам'ятаю, як С. Тельнюк та С. Плачинда організували мій сольний концерт в Спілці письменників. Я запросив свого професора, і коли у той день, по дорозі до Спілки я зайшов щоби побачити його, і запитати чи він прийде? Професор сказав, що концерту не буде. І дійсно КДБ істи зривали плакати та виганяли людей із зали і врешті вирішили висвітити фільм про Сталіна» [5].

В. Ю. Мішалов говорить, що й до сьогодні ця тенденція зберігається. На кафедрі струно-щипкових інструментів працюють спеціалісти — в більшій мірі люди не української національності, які до української справи далекі — в почуттях, в думках тому і в репертуарі.

Коли відбувалися події Революції Гідності, в самому серці Києва біля консерваторії, ніхто з них на Майдані не виступав. Студентка з міста Рівного попросила в свого педагога — професора, бувшого парторга, дозволу зібрати безплатний концерт в пам'ять Т. Шевченка, але він відмовив, що свідчить про відсутнє почуття патріотизму. Представники духовного розвитку суспільства не вболівають за українську справу. Тому навіть сьогодні, коли ліквідована комуністична партія, але залишилися викладачі, бувші парторги — вони впливають на дії патріотично налаштованих студентів. Протягом 30 років парторгамі ні разу не вибирали скрипаля піаніста, теоретика, а чи може когось із кафедри марксизму-ленінізму. Ні, парторгом консерваторії був бандурист, що лишній раз підтверджує істину — репертуарна політика дуже контролювалася [5].

Всі роки нівелювання і нищення провладним режимом української культури робили свою чорну справу. Та в духовному вимірі давній український інструмент бандура — був, є і залишається в елітному списку української традиційної культури.

Великий українець — Гнат Хоткевич, якого знищила тоталітарна більшовицька система у 1938 р., ніколи не втрачав надію, й оптимістично, з вірою в краще майбутнє, писав: «І все ж настане час, коли бандурне мистецтво не буде залежати від осіб, а розвиватиметься звичайним історичним ходом, як і всяке інше» [4].

Джерела та література:

1. Вертій О. «Розбудив українське єство» — нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів» // Рідний край (Альманах Полтавського державного педагогічного університету), 2011. — № 2 (25). — С. 225–237.
2. Інвентарні книги фондової групи «Етнографія» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» № 1–6.

3. Мішалов В. Ю. «Спогади про Георгія Кириловича Ткаченка» Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників: Матер. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (2 червня 2017 р.).— Харків: Видавець Олександр Савчук 2017. НЦНК «Музей Івана Гончара», 2017.— 240 с.
4. Полтавська капела бандуристів електронний режим доступу: <https://www.turkaramamotoru.com/uk/Полтавська-капела-бандуристів-73378.html>
5. Польові матеріали Костюк Н. В. Записано від В. Ю. Мішалова 1960 р.н. австралійця українського походження, тимчасово проживаючого в США у бексиді-діалозі вересень, листопад 2017 р. січень 2018 (подається з дозволу В. Ю. Мішалова)
6. Ревеуг В. Сторінки історії. Трагедія Полтавських кобзарів // Рідний край, 2012.— № 2 (27).— С. 240–247.
7. Розсоха Л. О. Миргородські кобзарі і бандуристи. — ТОВ «Миргород», 2015.—240с.; іл.
8. Черемський К. Шляхи звичаю — Харків: Видавництво «Глас», 2002.— 443 с.
9. Український Прометей (Детройт).— 1954.— 4 березня.— електронний режим доступу <https://studfiles.net/preview/5551144/page:5/> <https://books.br.com.ua/11526>

Світлана Тетеря

ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО КЛЮЧОВА ПОСТАТЬ У ПРОЦЕСІ ВІДРОДЖЕННЯ КОБЗАРСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті здійснено аналіз опублікованих наукових досліджень, автори яких тією чи іншою мірою висвітлювали тему відродження та побутування кобзарства та бандурництва в Україні. Окреслено роль постаті Г. Ткаченка в цьому процесі. Зроблено спробу систематизувати та синтезувати наявні опубліковані праці історичного, мистецтвознавчого, музикознавчого характеру з метою визначення рівня наукового дослідження даного питання. Відповідно до мети поставлено такі завдання: дослідити, систематизувати та узагальнити матеріал, опубліковані праці, що стосуються процесу відродження феномену української етнокультури — кобзарства, та окреслено роль постаті Г. К. Ткаченка в цьому процесі.

Українська етнокультура надзвичайно багата та багатогранна. І серед етнічної індивідуальності українського народу виділяється феноменальна традиція — кобзарство. Воно, як довершена ланка нашої культури вабило і вабить до цього часу дослідників, науковців, музикантів, фольклористів.

Одним із провідних дослідників у цій галузі вважається Порфирій Мартинович — видатний український художник, етнограф та фольклорист. Завдяки йому до наших днів дійшов опис короги Костянтиноградського кобзарського цеху. Його можна знайти в «Українських записках» Порфирія Денисовича Мартиновича. Ось як він це описує: «В нашій Костянтиноградській соборі з лівого боку крилося між корогами була кобзарська корога, на котрій на малиновому платі короги була намальована бандура Запорозька без приструнків головкою вверху, а корпусом униз, а над бандурою

вверху булава горизонтально лежача, а бандура вертикально. І це образувало так як букву «Т». За даним описом її було відтворено лише з незначними змінами — бандура має приструнки, і на сьогодні це символ Харківського кобзарського цеху.

Етнографічні розвідки Мартиновича П. Д. побачили світ у друкованому виданні «Українські записи», що вийшли друком у 2011 р. До книги увійшли аналітичні статті провідних фахівців — дослідників життя, етнографічного та мистецького доробку П. Д. Мартиновича.

Книга містить найвідоміші художні роботи майстра, доповнена біографічними матеріалами та приурочено 155-річчю від дня народження автора [41].

В продовження теми мандрівного традиційного співочства, особливої уваги заслуговує нотна збірка відомого українського музичного фольклориста Демущького П. Д. (1860–1927) «Ліра і її мотиви», що вийшла друком в 2012 р. Це давно визнана як одне з найповніших зібрань творів лірницького репертуару. Пропоноване перевидання містить також матеріали, присвячені життю та творчості її автора, та коментарі й примітки фахівців минулого і сучасності.

Дане видання підготовлено до 110-річчя першого виходу в світ збірки «Ліра і її мотиви» (Київ, 1903), а також до 85-річчя від дня смерті П. Д. Демущького [34].

За радянської доби з'являються поодинокі публікації та видання на кобзарсько-лірницьку тематику, які мали яскраве ідеологічне забарвлення, проте

містять і багато цінної інформації для фахівців, що проводять дослідження в темі традиційного кобзарства. Це зокрема монографія авторів Б. Кирдан та А. Омельченко «Народні співці музиканти на Україні», яка вийшла друком у 1980 р. в Києві в видавництві «Музична Україна». В дослідженні автори звертаються до історії вивчення життя і творчості кобзарів та лірників, де проводять ґрунтовний аналіз тих досліджень, які були проведені по даній тематичі. Автори розглядають репертуар та виконавські особливості того чи іншого традиційного співця.

Зокрема, Б. Кирдан та А. Омельченко звертаються до історії розвитку традиційного співоцтва в XIX — на поч. XX ст. виокремлюючи в своїх дослідженнях такі важливі чинники, як суспільне становище кобзарів; старцівські об'єднання; репертуар.

Не оминають своєю увагою дослідники і створення перших шкіл гри на бандурі. Теоретичні дослідження автори ілюструють малюнками О. Сластіона. Ці ілюстрації органічно доповнюють матеріал. Оскільки ілюстрації О. Сластіона не мають аналогів у світові практиці. Це чи не єдині прижиттєві зображення кобзарів. Саме Опанас Георгійович мандрував по Україні понад півстоліття та малював портрети кобзарів. Природно, що ці його роботи позначені, як стилістичною манерою виконання, так і часовими соціальними обставинами життя в Україні. За композиційною побудовою портрети різні. Ми бачимо темний або нейтральний фон, який обмежено світлою рослиною рамкою. В інших роботах фон показаний з дещо «рваними» краями, сліди пензля поривчасті, різнобічно спрямовані, що зазначає нервову експресію зображуваних, тобто кобзарів. Гнучкі лінії квіткових рам у портретах контрастують з статичними фігурами кобзарів і це надає образу відчуття емоційної напруги. Проте радянська ідеологія завжди з особливою пересторогою відносилась до традиційної культури, зокрема, кобзарства. Не минули ці перестороги і дану працю [37].

Ряд ґрунтових праць про феноменальну гілку української етнокультури — кобзарство написав В. Кушпет. Серед них «Самовчитель гри на музичних інструментах. Кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка, торбан Ф. Відорта», яка вийшла в 1997 р. Віками відбувалося становлення українських народних музичних інструментів, формувалися їх конструкція, стрій, спосіб гри, аж доки не набувши глибокого етнонасичення, вони запанували на культурному терені Руси-України. Кобза, бандура, та в певних межах торбан (панська бандура) були досить широко розповсюджені серед козаків, селян, городян та українсько-польської шляхти [39].

Наступне наукове дослідження автора це — праця «СТАРЦІВСТВО: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.)», яка вийшла в 2007 р. в Києві видавництво «Темпера». Дана книга являє собою новий погляд на унікальне явище української культури — діяльність мандрівних співців-музикантів. Автор на основі джерел досліджує феномен старцівства в контексті європейської історії, показує його високу духовну місію в житті українців протягом кількох століть. В праці розповідається про устрій професійних об'єднань мандрівних кобзарів, бандуристів та лірників. Особлива увага приділяється навчанню та таємничим «Устиянським книгам».

В книзі піднімається дуже важливе питання реконструкції старосвітських музичних інструментів та способам гри на них. Дане видання містить ємний і інформативний ілюстративний матеріал, нотні зразки творів із старцівського репертуару [40].

За часів незалежної України дослідники все частіше торкаються теми традиційного співоцтва. Зокрема цій ідеї підпорядкована праця Б. М. Жеплинського «Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник» вона побачила світ у Львові в 2011 р., видавництво «Галицька видавнича спілка».

Дана книга присвячена українському кобзарству та бандурництву. Тут подані творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників, майстрів по виготовленню музичних інструментів кобз, бандур і лір. Також у виданні міститься інформація про окремих учасників ансамблів та капел бандуристів.

Це перше і чи не єдине енциклопедичне видання, де вміщено інформацію про кобзарів, бандуристів, носіїв кобзарської традиції. В ній розміщені імена які відомі широкому загалу, так і ті які тільки відкриваються для дослідників.

В праці також містяться деякі висловлювання народних музик, які характеризують їх погляди на мистецтво та творчість своїх побратимів. Книга ілюстрована портретами персоналій [36].

Роль особистостей, які стояли на шляху відродження кобзарства в Україні аналізується в ряді публікацій. Беззаперечний факт, що ключовою фігурою в цьому процесі був Г. К. Ткаченко. Багато дослідників присвятили цій особистості свої праці, але особливо повні та ґрунтовні — це роботи М. Селівачова. Адже він був особисто знайомий з Георгієм Ткаченком, базував свої публікації на основі власних спостережень та досліджень. Зокрема — це робота в журналі «Київ», № 2 за 1984 р. Тут автор аналізує творчі здобутки митця на тлі об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливали, тим чи іншим чином, на формування творчої особистості [45, с. 155–159].

Талант Георгія Ткаченка — невичерпний та багатогранний. Він був не тільки носієм кобзарської традиції, а ще й талановитим художником, архітектором. Саме ці грані таланту митця розкриває в своїй публікації «Етнографічні акварелі Георгія Ткаченка» О. Фисун, що була надрукована в журналі «Народна творчість та етнографія» № 6 за 1968 р. В статті подано аналіз багатогранних творчих здібностей митця, що формувалися в досить складних життєвих реаліях. Особлива увага приділяється творчості Г. Ткаченка по переїзді до Києва [49, с. 82–87].

Цій же тематиці присвячена і робота М. Селівачова, яка вийшла в журналі «Народна творчість та етнографія» № 2–3 за 1994 р. під назвою «Пам'яті найстарішого кобзаря України Георгія Ткаченка». Дана публікація присвячена світлій пам'яті Г. Ткаченка. В ній аналізується творчий шлях кобзаря, та зазначається перелік його репертуару з розподіленням за жанром [46, с. 88–89].

Однією з останніх праць М. Селівачова є монографія «Після війни... Спогади», що видана друком у 2015 р. в Києві Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. В цій праці дослідник на основі спогадів про своє дитинство в Києво-Печерській лаврі, навчання в Ленінграді Академії художніх, професійне та громадянське становлення в колі української художньої інтелігенції 1960-х рр., розкриває для читачів велич та геніальність постаті Георгія Кириловича Ткаченка [47].

Дослідженню творчої спадщини Георгія Ткаченка присвятила ряд публікацій і С. Й. Грица. Зокрема, дослідниця аналізує роль Георгія Кириловича в збереженні та популяризації українського епосу в статті «Епос у виконанні Георгія Ткаченка», яка була опублікована в журналі «Народна творчість та етнографія» № 2 за 1988 р. В даному дослідженні проводиться глибинний аналіз репертуару Георгія Ткаченка, який він перейняв від традиційного кобзаря П. Древченка (Дригавки), доніс і передав своїм послідовникам. Після Другої світової війни Ткаченко лишився єдиним носієм кобзарської традиції, способу гри та репертуару [32, с. 52–60].

Саме духовний репертуар Г. Ткаченка досліджує в своїй публікації С. Й. Грица «Митець і народна творчість псалми в репертуарі кобзаря (до 95-річчя від дня народження Георгія Ткаченка)». Це дослідження надзвичайно важливе, адже з українського фольклору і фольклористики в умовах тоталітарного режиму майже повністю більш як на півстоліття було викинуто глибинний пласт духовної спадщини — духовні вірші, псалми, пісні-молитви, пов'язані з християнством. У народі про них часто боялись навіть згадувати. В науці їх або замовчу-

вали, або критикували як пережиток, пов'язаний з релігією. Однак надто глибоко і міцно у свідомості людей були закладені принципи духовного життя, до яких закликали релігії світу, в тому числі й християнська, щоб так просто їх можна було назавжди викоринити [33, с. 42–47].

Серед послідовників Г. Ткаченка виділяються такі ключові фігури, як М. П. Будник. Цій постаті присвячена монографія М. Й. Хая «Микола Будник і кобзарство», яка вийшла у Львові 2015 р., у видавництві «Астролябія». Книга представляє на розгляд зацікавленого читача унікальний новітній погляд на феномен і проблематику одного з найунікальніших явищ української традиційної культури — кобзарства і лірництва. Крізь призму світобачення легендарного панотця-цех-майстра Київського кобзарського цеху Миколи Будника та власних спостережень й експериментів, в процесі багаторічного спілкування та активної співпраці з майстром, автор доходить важливих висновків про історичну сутність кобзарських практик в Україні, виникнення й еволюції супровідного інструментарію, такого як гусел, автентичної бандури, вересаєвської кобзи, колісної ліри, та репертуару, що виконувався на цих інструментах.

Дане видання є важливим етапом усвідомлення наукової істини про основи епічної й старцівської традиції українців. Воно містить конструктивну критику сучасного, так званого «академічного» бандурництва, й розвінчує цілу низку міфів про кобзарство.

Висловленні в дослідженні гіпотези, теоретичні роздуми про самого Миколу Будника і кобзарство загалом корисні для молодих дослідників, виконавців-реконструкторів, композиторів, студентів, а також величезної когорти слухачів та поціновувачів кобзарства й української традиційної культури загалом [50].

Одним із провідних дослідників кобзарства в Україні є цех-майстер Харківського кобзарського цеху, подвижник — Кость Черемський. Цій темі присвячена його книга «Повернення традицій», яка вийшла в 1999 р. у Харкові. Це наукове видання є однією з перших наукових розвідок про нищення спотворення характерного й невід'ємного складника традиційної української культури — кобзарства і бандурництва. В праці розглядаються перспективи відродження автентичного кобзарського виконавства. Автор базується на матеріали державних архівів, музеїв, історико-літературних видань, періодики, результати етнологічних експедицій, свідчень очевидців. Дослідник подає аналіз цього малодослідженого явища, його еволюції і причин занепаду, наводить статистичні відомості про народних співців і характерні репресивні заходи щодо них.

В окремому розділі «Кобзарська катедра», автор зібрав матеріали, присвячені концептуальним закладам автентичного виконавства та кобзарського інструментарію. Цікавими є практичні нотатки до початкових кобзарських студій, документи, спогади і поетичні твори про трагедію кобзарства [55].

Наступні наукові розвідки К. Черемського знайшли своє відображення в праці «Шляхи звичаю», яка вийшла у Харкові в 2002 р. Дане дослідження присвячене маловідомим сторінкам виникнення і розвитку українського епічного співочства. На основі архівних матеріалів, наукових джерел і польових записів подається диференційований розклад набутку «незрячого» кобзарського і «зрячого» бандурницького відгалужень української співочої традиції. Значну увагу в праці приділено аналізу взаємодії між кобзарством і бандурництвом у різні періоди історії, осмислюється перспектива функціонування традиційних співочих форм у сучасну пору. Окремі розділи присвячені визначним дослідникам епічної спадщини, подвижникам та ентузіастам виконавства на традиційних кобзарських інструментах. Розвідка відкриває цікаві матеріали сакральної «вустинської» спадщини незрячих співців. У дослідженні вперше систематизовано також матеріали з історії Слобідського кобзарського цеху. Книга розрахована на зацікавлене коло фахівців та пересічних громадян, що цікавляться етнічними витоками [56].

Наступний науковий доробок цього ж автора вийшов під назвою «Традиційне співочство. Українські співці-музиканти в контексті світової культури». Книга присвячена традиційному українському співочству, його походженню та історичним особливостям розвитку. На основі запропонованого автором нового концептуального підходу і залучення нових маловідомих джерельних матеріалів у роботі, вперше в українському мистецтвознавстві, здійснено системне дослідження форм і груп традиційного українського співочства, висвітлено феномен цього явища у контексті світової культури [57].

Грунтовні дослідження в галузі кобзарської та бандурництва Полтавщини провела Л. О. Розсоха в своїй книзі «Миргородські кобзарі й бандуристи», що вийшла в Миргороді в 2015 р.

У даній монографії розкривається малодосліджена тема історії кобзарства на Миргородщині. Особлива увага приділяється новітньому бандурництву 20–80-х рр. ХХ ст., яке було яскравою віхою в історії української культури. Подано численні персоналії досі не відомих, забутих і напівзабутих народних музик та співаків [43].

Вагомі дослідження в галузі традиційної співочої культури були здійснені Гнатом Мартиновичем Хоткевичем (1877–1938). Друга редакція книги «Му-

зичні інструменти українського народу», яка чекала на свою публікацію 75 років. Порівняно з першою редакцією, яка вийшла в світ у Харкові в 1930 р., друга редакція безсмертної і єдиної у своєму роді праці Гната Хоткевича не лише вдвічі більша за обсягом, а й має відмінності на концептуальному й теоретичному рівнях.

Дане вагоме та всебічне дослідження проілюстрована раритетними зображеннями, доповнена цікавими фото біографічними матеріалами та фаховими статтями найкращих інструментознавців сучасності. Видання приурочено 135-річчю від дня народження автора [51].

Інше видання авторства Г. Хоткевича «Твори для харківської бандури», що вийшло в 2007 р. в Торонто-Сідней-Харків є унікальним зібранням музичних творів для «харківської школи» виконавства на бандурі. Дана виконавська школа належить до вершинного набутку бандурного мистецтва. Вона дає можливості повноцінно розкрити технічні й мистецькі можливості бандури і, спираючись на народну традицію, надає гідну перспективу розвитку інструмента в сучасному музичному світі. В даному контексті книга є цінним практичним посібником для всіх, хто прагне опанувати або удосконалити гру на бандурі. Збірка, досі неопублікованих і маловідомих творів Гната Хоткевича, дозволяє сучасному виконавцю в повній мірі опанувати неоціненним творчим спадком митця.

Видання укладене визначним науковцем, дослідником та бандуристом сучасності Віктором Мішаловим (Канада), невтомним популяризатором «харківської бандури» на світових сценах, доречно доповнене його ґрунтовними коментарями [52].

«Підручник гри на бандурі» Г. Хоткевича, що вийшов друком у 2004 р. є першим репринтним перевиданням опублікованих у 1909, 1921–1931 рр. частин фундаментального посібника та короткого курсу гри на бандурі харківського типу. Навчально-методичне видання надає можливість студентам, учням, дослідникам-інструменталістам, етнологам і всім охочим опанувати десятипальцевий спосіб гри на бандурі [53].

Г. Хоткевича намагався підняти бандурництво на небачений до цього часу рівень. Він створює перший репертуар для цього інструмента, який презентує, зокрема, в збірці «Вибрані твори для бандури». Створений митцем репертуар для бандури — цікавий у жанровому та стилістичному відношенні [54].

Науковий доробок Г. Китастого, одного із представників діаспори, це збірник «Вставай народе». В ньому зібрані твори для капели бандуристів, хори, солоспіви. Дане видання здійснене коштом Фондації

імені Івана Багряного вийшло в 1996 р. у видавництві «Музична Україна».

Даний збірник — це перша в Україні публікація творів Григорія Китастого, написаних у різні роки. Більшість з них входила до концертних програм Капели бандуристів ім. Т. Шевченка. Видання вміщує три розділи: хорові твори для чоловічої капели бандуристів та мішаних хорів у супроводі ансамблю бандур; вокальні твори у супроводі бандури або фортепіано; солоспіви у супроводі фортепіано. У збірці подаються короткі дані про окремих авторів слів. Пропоновані також деякі матеріали про життєвий і творчий шлях Г. Китастого та діяльність Капели бандуристів ім. Т. Шевченка, а саме: «Промову на святі 60-ліття Григорія Китастого» відомого письменника Уласа Самчука, уривки з «Автобіографії» Г. Китастого та інші матеріали, які дають більш повне про творчий подвиг, що здійснили в роки Другої світової війни артисти і художній керівник Капели Г. Китастий [38].

Василь Ємець — яскравий представник бандурного мистецтва — керівник першого кобзарського хору створеного за протекції П. Скоропадського. Перебуваючи в еміграції він написав книгу «І У золоте 50-річчя на службі України. II Про козаків-бандуристів». Дане дослідження присвячено становленню та творчому і життєвому шляху капели бандуристів та тим творчим особистостям, які присвятили себе служінню істинно народному мистецтву [35].

У 1990 р. в Торонто Канада виходить збірник «Українська ліра та лірницькі думи, псалми та пісні з репертуару кобзаря-лірника Василя Нечепи». В це видання ввійшли пісні з репертуару кобзаря та лірника Василя Нечепи, які він виконував під час концертних гастролей в Австралії Канаді та Сполучених Штатах Америки в 1989–1990 рр.

Подано також короткий опис історії української ліри, а також деякі відомості про Василя Нечепу, та його спогади про маловідомих постатей пов'язаних із унікальним українським інструментом — колісною лірою. Тож маловідома в українській громаді ліра набуває широкої популярності на Заході. Створюються лірницькі товариства та клуби в Англії, Франції, Німеччині та в Австралії. Ці процеси відбуваються завдяки людям, котрі стали на шлях відродження лірницької традиції [42].

Роль представників української діаспори, які стояли на шляху збереження та популяризації кобзарства та бандурництва, переоцінити практично неможливо. Їхніми зусиллями починаючи з 80-х рр. ХХ ст. виходить музично-літературний журнал «Бандура». На його випуск жертвували кошти як окремі благодійники так і різні благодійні організації.

У переважній кількості номерів журналу вміщені статті за матеріалами Г. Хоткевича, які виходять за редакцією В. Мішалова. Дані публікації є неоціненним джерелом інформації для науковців та дослідників.

В журналі публікували свої наукові доробки визнані фахівці, музикознавці, дослідники кобзарської та бандурної справи з України: Б. Жеплинський, С. Грица та ін. [1–31].

Волинянин Улас Самчук у своїй книзі «Живі струни. Бандура і бандуристи», що вийшла друком 1976 р. в м. Детройт США, прослідкував шлях кобзарів і бандуристів від найдавніших часів до сьогодення. Та особлива увага в дослідженні приділяється хранителям бандурного мистецтва які волею долі проживають за океаном — капелі бандуристів імені Тараса Шевченка з м. Детройт США. Це дослідження надзвичайно важливе для вітчизняних науковців, адже подана точка зору та використані матеріали належать представнику діаспори, який максимально об'єктивно висвітлює дану проблематику з огляду на середовище та світогляд етнічних українців, які поживають за океаном та зберігають українське традиційне мистецтво для прийдешніх поколінь [44].

Цікавим для науковці є і видання «Українська капеля бандуристів ім. Тараса Шевченка. Україна 6.VI. 1991 24 VI.». Брошура містить велику кількість документів, фото, історичних довідок, які дають можливість максимально об'єктивно та всебічно висвітлити діяльність капели бандуристів з часів створення в 1918 р. до її творчої діяльності в США після еміграції до США. В даній публікації значна увага приділяється ролі особистості на цьому складному і тернистому шляху [48].

Підводячи підсумки дослідження, що стосується ролі постаті у відродженні традиційного старцівства в Україні можна з певністю стверджувати, що саме окремі особистості працювали і працюють на ниві відродження традиційної культури.

Джерела та література:

1. Бандура.— 1981.— № 1.— 48 с.
2. Бандура.— 1981.— № 3–4.— 47 с.
3. Бандура.— 1982.— № 1 (5).— 39 с.
4. Бандура.— 1984.— № 7–8.— 72 с.
5. Бандура.— 1985.— № 11–12.— 66 с.
6. Бандура.— 1986.— № 15–16.— 64 с.
7. Бандура.— 1986.— № 17–18.— 64 с.
8. Бандура.— 1987.— № 19–20.— 63 с.

9. Бандура.— 1987.— № 21–22.— 63 с.
10. Бандура.— 1988.— № 23–24.— 62 с.
11. Бандура.— 1988.— № 25–26.— 60 с.
12. Бандура.— 1989.— № 27–28.— 62 с.
13. Бандура.— 1989.— № 29–30.— 61 с.
14. Бандура.— 1990.— № 33–34.— 61 с.
15. Бандура.— 1991.— № 35–36.— 62 с.
16. Бандура.— 1991.— № 37–38.— 61 с.
17. Бандура.— 1992.— № 39–40.— 64 с.
18. Бандура.— 1992.— № 41–42.— 64 с.
19. Бандура.— 1993.— № 43–44.— 64 с.
20. Бандура.— 1993.— № 45–46.— 64 с.
21. Бандура.— 1994.— № 47–48.— 64 с.
22. Бандура.— 1994.— № 49–50.— 64 с.
23. Бандура.— 1995.— № 51–52.— 64 с.
24. Бандура.— 1995.— № 53–54.— 64 с.
25. Бандура.— 1996.— № 55–56.— 64 с.
26. Бандура.— 1996.— № 57–58.— 62 с.
27. Бандура.— 1997.— № 59–60.— 62 с.
28. Бандура.— 1997.— № 61–62.— 62 с.
29. Бандура.— 1998.— № 63–64.— 62 с.
30. Бандура.— 2002.— № 77.— 76 с.
31. Бандура.— 2002.— № 78.— 76 с.
32. Грица С. Епос у виконанні Георгія Ткаченка // Народна творчість та етнографія.— 1988.— № 2.— С. 52–60.
33. Грица С. Митець і народна творчість. Псалми в репертуарі кобзаря (До 95-річчя від дня народження Георгія Ткаченка) // Народна творчість та етнографія.— 1993.— № 4.— С. 42–47.
34. Демущий П. Д. Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали.— Харків: Видавець Савчук О. О., 2012.— 310 с.; 39 іл.
35. Ємець В. І У золоте 50-річчя на службі України. II Про козаків-бандуристів.— Торонто: друкарня о о Василя, 1961.
36. Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник.— Львів: Галицька видавнича спілка, 2011.— 316 с.
37. Кирдан В., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні.— К.: Музична Україна, 1980.— 179 с.
38. Китасти Г. Вставай народе. Твори для капели бандуристів, хори, солоспіви.— К.: «Музична Україна», 1996.— 175 с.
39. Кушпет В. Г. Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах. Кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка, торбан Ф. Відорта.— К.: Litsoft, 1997.— 148 с.
40. Кушпет В. Старцівство: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.).— К.: Темпора,—, 2007.— 592 с.— (Наукове видання).
41. Мартинович П. Д. Українські записи Порфирія Мартиновича, друкована фольклорно-етнографічна спадщина, вибране листування, мартиновичезнавчі студії, вибрана мистецька спадщина, біографічні матеріали / упоряд., прим., покажч. О. О. Савчук; передм. С. Ю. Бріциної.— Харків: Видавець Савчук О. О., 2012.— 534 с. 128 іл.— (Серія «Слобожанський світ») Вип. 3.
42. Нечеп В. Українська ліра та лірницькі думи, псалми та пісні з репертуару кобзаря-лірника Василя Нечепа.— Торонто, Канада: Kobza International, 1990.
43. Розсоха Л. О. Миргородські кобзарі й бандуристи.— Миргород: ТОВ «Видавництво «Миргород», 2015.— 240 с.— (Науково-краєзнавче видання).
44. Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи.— Детройт США: Друкарня Петра Майсюри, 1976.— 466 с.— (Капелі Бандуристів імені Тараса Шевченка).
45. Селівачов М. Вічна загадка любові. // Київ.— 1984.— С. 155–159.
46. Селівачов М. Пам'яті найстарішого кобзаря України Георгія Ткаченка. // Народна творчість та етнографія.— 1994.— № 2.— С. 88–89.
47. Селівачов М. Р. Після війни... Спогади.— Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015.— 592 с. іл. 64.
48. Українська капеля бандуристів ім. Тараса Шевченка. Україна 6.VI. 1991 24 VI. 32 с.
49. Фисун О. Етнографічні акварелі Георгія Ткаченка. // Народна творчість та етнографія.— 1968.— № 6.— С. 82–87.
50. Хай М. О. Микола Будник і кобзарство.— Львів: «Астролябія», 2015.— 320 с.
51. Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу / упоряд., підг. тексту, покажч. О. О. Савчук; післямови І. В. Мацієвського, В. Ю. Мішалова, М. Й. Хая.— Харків: Видавець Савчук О. О., 2013.— 512 с.; 202 іл.— (Серія «Слобожанський світ». Вип. 4).
52. Хоткевич Г. Твори для харківської бандури / Передмова В. Мішалова.— Торонто-Сідней-Харків: ТО Ексклюзив, 2007.— 302 с. (Серія «Музична спадщина Гната Хоткевича» Випуск 2).
53. Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі. Репринтне видання.— Харків: «Глас», 2004.— 240 с.; 47 іл.
54. Хоткевич Г. Вибрані твори для бандури.— К.: «Музична Україна», 1993.— 27 с.
55. Черемський К. Повернення традицій.— Харків: Центр Леся Курбаса, 1999.— 288 с. іл. 124.
56. Черемський К. Шляхи звичаю.— Харків: «Глас», 2002.— 445 с. іл. 110.
57. Черемський К. Традиційне співцтво. Українські співці-музиканти в контексті світової культури.— Харків: «Атос», 2008.— 248 с.; іл.

Неоніла Кожан

ЕЛЕКТРОННА БАЗА «КАЛЕНДАР ЗНАМЕННИХ ДАТ РІВНЕНЩИНИ» РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: З ІСТОРІЇ УКЛАДАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Здобута Україною незалежність відкрила шлях до розбудови суверенної національної демократичної держави. Необхідною умовою цього процесу є формування нового типу громадянина — реального господаря своєї землі, ціннісна переорієнтація на культивування таких якостей як: підприємництво, діловитість, дбайливе ставлення до історії, традицій своїх предків, національна гідність, патріотизм.

Наріжним каменем у становленні такої особистості є краєзнавство. Саме воно знайомить мешканців краю з історією, яскравими особистостями краю, що в свою чергу пробуджує національну пам'ять, відтворює живий зв'язок поколінь, спадкоємність звичаїв і традицій, розкриває своєрідність і неповторну красу кожної місцевості, плекає любов до малої Батьківщини.

Неабияку допомогу у краєзнавчій роботі надають краєзнавчі календарі. Поєднання в них фактографічної і бібліографічної інформації, різноманітність змісту, цікавість і пізнавальність відомостей, роблять краєзнавчі календарі цінним джерелом як у навчальному процесі, так і в процесі самоосвіти, сприяють вихованню любові до краю, гордості за його минуле і сучасне.

Укладання «Календарів знаменних дат Рівненщини» у Рівненській обласній універсальній науковій бібліотеці (РОУНБ) започатковано у 1974 році. До 40-річчя з часу випуску першого календаря, у 2004 році, було укладено «Календар знаменних дат Рівненщини» в електронній формі з використанням фото-документів. У 2008 — створена електронна версія «Календаря знаменних дат Рівненщини», яка була доповнена аудіовізуальними матеріалами та записана на DVD диск. Календарі розміщені на сайті РОУНБ (<http://libr.rv.ua/>) у розділі «Видання бібліотеки».

Створення якісно нового ресурсу — ЕБ (електронна база) «Календар знаменних дат Рівненщини на 2016–2018 рр.» стало можливим завдяки використанню програмного забезпечення АБІС ІРБІС 64. Програма дозволяє виставити даний ресурс у мережі Інтернет та надавати інформацію як мешканцям Рівненщини, так і всім тим, хто цікавиться Рівненщиною далеко за межами нашого краю.

Першим і чи не найважливішим етапом роботи по укладанню «Календаря...» є виявлення пам'ятних дат Рівненщини. «Календар знаменних дат Рівненщини» виходить щорічно. При цьому на

предмет виявлення знаменних дат переглядаються: календарі попередніх років, довідники, енциклопедії, путівники, словники, літописи, хроніки подій, бібліографічні покажчики, сайти тощо. Виявлення дат процес безперервний. Він відбувається протягом року, при щоденному перегляді періодичних краєзнавчих видань, книг, що надходять до відділу акумуляції краєзнавчих документів та бібліографії.

Другим етапом роботи є відбір знаменних дат. Один із найважливіших принципів відбору полягає в тому, щоб дата була «круглою», тобто знаменувала собою 10-річчя, 50-річчя, 100-річчя певної знаменної події. У сукупності дати мають представляти найважливіші події історії, суспільно-політичного, економічного, наукового і культурного життя. Це історичні події такі як річниця «Берестецької битви», чи бою під Гурбами, дати подій суспільно-політичного руху, наприклад річчя створення Української Повстанської Армії, дати географічних відкриттів, дати, що відображають важливі події культурного життя краю, наприклад, річчя відкриття пам'ятників чи створення музеїв, дати заснування місцевих підприємств, відкриття установ культури, науки, дати пов'язані з життям і діяльністю визначних місцевих діячів, знатних земляків, уродженців краю, а також тих осіб, чиє перебування в області або діяльність залишили помітний слід у його історії, вплинули на його розвиток, культуру.

При відборі персональних дат критерієм служить відношення даної особи до краю, а саме краєзнавчий аспект її діяльності. Особливо це стосується діячів всесвітньо відомих, різнобічно обдарованих, які проявили себе в багатьох галузях науки, культури, громадського життя. З їх життя відбирають лише значущі для певного краю епізоди, події, незалежно від того, яке місце вони займали в їх власному житті, значення і роль в їх діяльності. Не включаються до «Календаря...» «не круглі дати», дати всеукраїнського характеру, що не несуть краєзнавчого змісту.

За тематикою ЕБ «Календар знаменних дат Рівненщини» універсальна. Вона охоплює історичне, літературне краєзнавство, мистецькі, природничі та ін. аспекти розвитку краю.

До кожної знаменної дати додається текстова довідка: фактографічна довідка (про історичну подію, першу згадку про населений пункт тощо) або біографічна (про ювіляра письменника, вченого, митця ін.).

Текстова довідка містить достовірні факти та забезпечувати об'єктивне висвітлення конкретної теми. Обсяг довідки обмежується 1–1,5 сторінками машинопису. Текст довідки доповнюється цифрами, фактами, цитатами тощо.

Розширити та поглибити знання користувачів ресурсу з даного питання дозволить доданий до кожної дати бібліографічний список літератури, який містить до 20 найважливіших джерел. Стосовно персоналій це — наукові доробки, творча спадщина особи та література про життєвий і творчий шлях ювіляра. Список літератури, як правило, містить рекомендаційний характер. До списків відбирають переважно нові видання, опубліковані масовими тиражами. Важливо, щоб запропонована література об'єктивно і всебічно представляла коло матеріалів з даного питання.

Посилання на Інтернет-ресурси, щодо кожної дати, дозволить познайомитися з аудіо, відео матеріалами з даної теми.

Поєднання в одному ресурсі фактографічної, бібліографічної інформації та web-ресурсів робить ЕБ «Календар знаменних дат Рівненщини» цінним джерело для пізнання рідного краю. ЕБ виступає в ролі календаря на поточний рік, а також може використовуватися як довідкова база для виконання фактографічних довідок, надання інформації про ювілейні події користувачам.

За видами друку до бібліографічного списку відбирають книги, брошури, статті із збірників, періодичних видань, карти, схеми, ілюстровані матеріали, аудіовізуальні, електронні документи тощо. Розміщення літератури у списку має алфавітний порядок. Бібліографічний опис здійснюється у відповідності з діючими стандартами.

ЕБ «Календар знаменних дат Рівненщини» почала формуватися у 2016 році. За 2016–2018 рр. база поповнилась на 160 знаменних ювілейних дат. Це дати які присвячені: особам (персонам), подіям, об'єктам.

Серед дат, переважна більшість належить персональним ювілейним датам, які присвячені відомим діячам Рівненщини: вченим, письменникам, митцям, краєзнавцям та ін. У ЕБ містяться дати, що стосуються ювілеїв певних об'єктів, таких як: Рівненська бібліотека для юнацтва, Успенська церква, село Золотіїв та ін., інші мають відношення до ювілеїв історичних подій: 365-річчя Берестецької битви, 380-річчя Острозької трагедії, 455-річчя створення Пересопницького Євангелія, 475-річчя від часу виходу з друку Острозької Біблії та ін.

Пошукові можливості ЕБ «Календар знаменних дат Рівненщини» дозволяють користувачам швидко і якісно отримувати потрібну інформацію. Користувачам доступні два види пошуку: простий (за ключовим словом) та розширений, який дозволяє знаходити знаменні дати по: хронології, тематиці, ключових словах, назвах подій, об'єктах, прізвищу особи тощо.

Партнерами у створенні ресурсу є Рівненська обласна організація Національної спілки краєзнавців України та Рівненський обласний краєзнавчий музей.

До формування ЕБ «Календар знаменних дат Рівненщини» на наступні роки Рівненська обласна наукова бібліотека має на меті залучити працівників бібліотек інших систем і відомств (в т.ч. районних, сільських, вузівських та ін.), музейних та архівних фахівців, членів творчих спілок (письменників, митців, журналістів тощо), науковців вищих навчальних закладів, громадських організацій тощо.

Джерела та література:

1. Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтва України: наказ Міністерства культури і мистецтв України № 314 від 11.06.96 // Краєзнавча діяльність бібліотек: метод. посіб. — К., 1992. — С. 197–205.
2. Кисельова В. П. Краєзнавча бібліографія як складова національної бібліографії України // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: матеріали наук. конф., 12–14 квіт. 1994 р., м. Київ. — К., 1995. — С. 81–82.
3. Краєзнавча діяльність бібліотек: метод. посіб. / підгот. В. П. Кисельова, З. Х. Мусіна, С. І. Смілянець. — К., 2002. — С. 98–112.
4. Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: підручник. — К.: Знання, 2007. — С. 289–293.
5. Методичні рекомендації по складанню краєзнавчих методично-бібліографічних посібників типу «Календар знаменних і пам'ятних дат... області на... рік» / Держ. іст. б-ка України; підгот А. М. Комська. — К., 1993. — 32 с.
6. Патока В., Дроб'язко М. «Календар знаменних і пам'ятних дат» — важливий складник української національної культури // Вісник кн. палати. — 1997. — № 7. — С. 31–32.

Алла Крива, Наталія Тарасюк, Світлана Гипчинська, Людмила Ступчук

ЗБЕРЕЖЕННЯ, ДОСТУПНІСТЬ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ФОНДУ ЦІННОЇ ТА РІДКІСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Фонд цінної і рідкісної літератури Наукової бібліотеки НУВГП на сьогоднішній день нараховує близько трьох тисяч примірників видань. В основу комплектування фонду всіма видами та типами вітчизняних та іноземних видань покладено принцип загальнокультурної, наукової й естетичної значущості. Його поповнюють також документами, які набули значення унікальних джерел та пов'язані з історією університету, галузями відповідного профілю підготовки фахівців у навчальному закладі.

За хронологічним принципом до фонду цінної і рідкісної літератури належать документи, видані до 1945 року і раніше. Фонд розміщений за систематично-алфавітною системою. Для індивідуального обліку цінної і рідкісної літератури ведеться «Карточка рідкісних і цінних документів». Склад фонду, в міру надходження, відображається в електронному каталозі бібліотеки.

Література, що належить до цієї категорії, розташована в спеціальному приміщенні Наукової бібліотеки, куди не допускаються сторонні особи, адже головним принципом при використанні книг фонду є пріоритет збереженості над доступністю. Проте отримати потрібну літературу можна для користування у читальному залі згідно з «Правилами користування фондом цінної і рідкісної літератури» та «Правилами користування бібліотекою».

Кілька слів про історію навчального закладу, який нещодавно відзначив своє сторіччя. Адже історія бібліотеки, формування її фонду тісно цим пов'язані.

Наукова бібліотека Національного університету водного господарства та природокористування заснована 1 вересня 1915 р. у складі Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища. Оскільки спеціальних навчальних посібників в училищі не було, учні користувалися бібліотекою Київської Політехніки. Згодом викладачі почали збирати посібники з фахових дисциплін, які використовували під час вивчення матеріалу та адаптували матеріал із наукової літератури. Після жовтневої революції та впродовж громадянської війни фахова література, як відомо, практично не публікувалася, доводилося використовувати книжки, видані до 1917 р.

У серпні 1920 р. училище реформували в меліоративне відділення Київського сільськогосподар-

ського технікуму (КСГТ), учні якого користувалися бібліотекою Київського сільськогосподарського музею, що знаходився в приміщенні теперішнього Маріїнського палацу. Завідувачем музею і бібліотеки (за даними з архівів теперішнього НУВГП) був Григорій Махів — в майбутньому визначний ґрунтознавець, вчений зі світовим іменем. Це ім'я було викреслене з історії українського ґрунтознавства, як і багато інших наукових імен, які не влаштовували радянський режим. Григорій Махів працював в Україні з 1920 року до війни. За цей період ним складена перша детальна карта ґрунтів України, зроблена на новій генетичній основі (1927), видані за безпосередньою редакцією «Матеріали досліджень ґрунтів України» у 10-ти томах, (1924–1928), написано підручник «Ґрунтознавство» (1925), монографію «Ґрунти України» (1930), опубліковано працю «Четвертинні поклади України» (1924).

У 1922 р. на базі відділення КСГТ створено Київський меліоративний технікум (КМТ). Під час реорганізації навчального закладу бібліотеці була передана частина бібліотечного фонду КСГТ. У 1930 р. на базі меліоративного факультету КСГТ організовано Київський інженерно-меліоративний інститут (КІМІ). Бібліотечний фонд КІМІ містив у собі видання для шкіл (літературу для робітфаку). Для бібліотеки з читальною виділено приміщення по вул. Рейтерська, 37. Під час Великої Вітчизняної війни будівлі інституту дуже постраждали, а книжковий фонд був майже повністю втрачений. Згідно з архівними даними, понад 100 000 томів технічної, соціально-економічної та художньої літератури впродовж трьох днів німці спалили у внутрішньому дворі бібліотеки.

Заново бібліотека відкрилася у відновленому інституті 2 березня 1944 р. Її фонд започаткували надходження із державного резерву, книги, подаровані викладачами інституту, науковими працівниками, колишніми студентами. Фонд навчальної і наукової літератури комплектували увесь колектив, і вже в 1947 р. бібліотека інституту складами 27 тис. примірників.

У 1959 р. бібліотека разом з інститутом, який одержав нову назву — Український інститут водного господарства — переведена до Рівного. На той час вона складалася із 91 тис. примірників.

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Літературу кінця XIX — початку XX ст. працівники бібліотеки виявили у 1996 р. при перевірці наявного фонду. Це й поклало початок створенню фонду цінної та рідкісної літератури. Згодом, в 2006 році, фахівці бібліотеки розробили «Інструкцію з формування фонду цінних і рідкісних видань», на основі якої розпочав свою діяльність сектор цінної і рідкісної літератури при Науковій бібліотеці Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП). У 2009 р., працівники Інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки видали першу частину бібліографічного покажчика «Цінні та рідкісні видання у фондах НУВГП», а у 2013 р. — другу частину покажчика.

Фонд цінних і рідкісних видань комплектується всіма видами та типами вітчизняних та іноземних видань, які відповідають установленим вимогам, а також поповнюється документами, що мають значення унікальних джерел та пов'язані з історією університету, з галузями відповідного профілю підготовки фахівців у навчальному закладі.

За хронологічним принципом до фонду цінної і рідкісної літератури належать документи, видані до 1945 р. і раніше. Фонд розставлений за систематично-алфавітною системою. Для індивідуального обліку цінної і рідкісної літератури ведеться «Карто-тека рідкісних і цінних документів».

У міру надходження така література поповнює й електронний каталог бібліотеки. Відтак знайти потрібне видання можна на сайті Наукової бібліотеки.

Інформація про книги з фонду розміщується й на сторінці Наукової бібліотеки в соціальній мережі Фейсбук, таким чином, запрошуючи читачів ознайомитися з давніми виданнями.

Основними напрямками діяльності сектору цінної і рідкісної літератури є формування читальних запитів шляхом видачі документів в загальний читальний зал, виконання бібліографічних та тематичних довідок за тематикою сектору, а також популяризація цих видань.

Фонд цінної і рідкісної літератури зберігає багато книжкових пам'яток, що яскраво відображають історію розвитку вітчизняної та зарубіжної науки і техніки та є достатньо цінним і для науковців, і для студентів. Серед книг можна виділити: унікальні книжкові видання; окремі курси з технічних дисциплін; багатотомні збірки наукових праць; рідкісні підручники XIX ст.; роботи вітчизняних і світових класиків науки і техніки; словники й довідкові видання.

Окремі видання цікаві ще й тим, що складаються з лекцій, які науковці читали своїм студентам, і дають уявлення про тодішній університетський курс з даної дисципліни. Наприклад, Иностранцев А. А. «Геология. Общий курс лекций, читанный студентам С.-Петербургскаго университета»: в 2 т. / А. А. Иностранцев. — С. Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1889. [рис. 1]. Автор книги — Олександр Олександрович Иностранцев — відомий російський геолог, професор імператорського С.-Петербурзького університету й імператорської Військово-медичної академії, член-кореспондент Петербурзької академії наук. Він є автором понад 180 наукових робіт, найвідоміша з яких — зазначений підручник з геології, за ним навчалося не одне покоління студентів Російської імперії. Між іншим, Иностранцев — учитель відомого усім вченого-грунтознавця В. В. Докучаєва.

Зі своїми студентами професор спілкувався не лише в аудиторіях, він часто проводив з ними польові дослідження, у тому числі, вивчав корисні копалини в Криму та на Донбасі.

Підготувати підручник вченого, як зазначено в передмові, спонукала насамперед відсутність у російській геологічній літературі видань, що відповідали б університетському курсу. Автор також посилається на ряд цікавих іноземних видань, які могли бути корисними при підготовці до університетських занять, та літературу, яку сам використав при написання підручника.

Унікальним є й підручник авторства Адольфа Майера — доцента землеробської хімії в Гейдельберзькому університеті — «Учебник земледельческой химии. В сорока лекциях — С. Петербург: Изд. товарищества «Общественная польза». — 1871 р. [рис. 2].

Не менш цікава праця з прикладної механіки: С. Гуржеев «Прикладная механика». — Санкт-Петербург: Издание Л. Ф. Пантелеева, 1888 р. [рис. 3].

А ось праці з гідрології та гідротехнічних споруд: И. Полимпсестов «Об устройстве водохранилищ в степях Юга-России». — Одесса: В типографии П. Францова. — 1867 р.

Наши водяные пути сообщения и их нужды. — Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888 р. Ці книги дають уявлення про тогочасне ставлення суспільства до судноплавства, розміри судноплавства, розміри наших судноплавних рік і склад річкового флоту.

Математичні науки представлені такими роботами: Е. Пржевальський «Прямолинейная тригонометрия и собрание тригонометрических задач». — Москва: Тип. Э. Лисснер Ю. Роман, 1884 р., Н. Н. Маранцев «Элементарная алгебра: Курс систематический»: В 2-х частях, 1888 р.

Унікальним є й наступне видання: Д. Д. Неелов «Устройство плотин: в 3-х частях с атласом черченный»: Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1884. Це видання дає нам уявлення про розвиток технологій та ремесел на початку 19 століття.

У фонді також представлена література з питань архітектури й мистецтв, художні твори та мемуари. Наприклад, такі книги, як М. Е. Романович «Гражданская архитектура. Части зданий». Т. 1. — 1903 р., періодичне видання: Строитель: Вестник архитектуры, домовладения и санитарного зодчества. — 1903р. — (видавався 2 рази в рік) і навіть біографічна повість «Гоголь-студент», видана 1897 р.

Цікавою, особливо для дослідників історії нашого краю, є книга «Волянь: Исторические судьбы Юго-Западного края». — 1888 р., яка містить багато фактів з життя тодішнього Волинського краю.

Окрім всього, до фонду цінних і рідкісних видань також входять іноземні та вітчизняні стародруки.

У Науковій бібліотеці НУВГП постійно ведеться робота з «оцифрування» цінних та рідкісних книг. Їх можна почитати, зайшовши на сторінку університетського репозиторію — за назвами чи роком розміщення. Таким чином, книги є доступними для ознайомлення і прочитання усім, хто ними зацікавиться. Адже згідно з рекомендаціями ЮНЕСКО документи, які мають непересічну цінність для громади, культури й науки в цілому, мають не лише відповідно зберігатися, а й бути доступними для ознайомлення.

Проте якими б зручними не були сучасні електронні носії інформації, бібліотеки повинні зберігати книжкові пам'ятки, отримані від попередніх поколінь, примножувати їх, передавати нащадкам, цим самим підвищуючи історичну й культурну самосвідомість своїх читачів.

Джерела та література:

1. Волянь: Исторические судьбы Юго-Западного края / под. ред. П. Н. Батюшкова. — СПб., 1888. — 126 с.
2. Гуржеев С. Прикладная механика. — СПб.: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1888. — 420 с.
3. Иностранцев А. А. Геология: Общий курс: в 2-х т. — СПб.: тип. М. М. Стасюлевича, 1889.
Т. 1: Современные геологические явления. — 1889. — 560 с.
Т. 2: Историческая геология. — 1895. — 536 с.
4. Маранцев Н. Н. Элементарная алгебра: курс систематический: в 2-х ч., 1888.
Т. 1: Элементарная алгебра. — 1888. — 455 с.
Т. 2: Элементарная алгебра. — 1888. — 510 с.
5. Неелов Д. Д. Устройство плотин: в 3-х ч. с атласом черчений. — СПб.: тип. М. М. Стасюлевича, 1884.
Ч. 1: Устройство плотин. — 1884. — 320 с.
Ч. 2: Устройство плотин. — 1884. — 452 с.
Ч. 3: Устройство плотин. — 1884. — 306 с.
6. Наши водяные пути сообщения и их нужды. — К.: тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. — 73 с.
7. Майер А. Учебник земледельческой химии: в сорока лекциях. Ч. 1. — СПб.: Изд. тов-ва «Общественная польза», 1871. — 182 с.
8. Полимпсестов И. Об устройстве водохранилищ в степях Юга-России. — Одесса: Тип. П. Францова, 1867. — 226 с.
9. Романович М. Е. Гражданская архитектура. Части зданий. Т. 1. — СПб., 1903. — 580 с.

Ольга Морозова

НАУКОВІ ЗАПИСКИ РІВНЕНЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Протягом останніх дванадцяти років Рівненський обласний краєзнавчий музей випускає науково-краєзнавчий збірник «Наукові записки РОКМ».

Перший збірник вийшов друком у 1996 р. і був присвячений 100-річчю музейної справи на Рівненщині. А наступні «Наукові записки» побачили світ у 2005 р. Така перерва у виданні була зумовлена складним економічним станом як у музеї, так і в державі в цілому.

Другий номер був присвячений ювілею музейного будинку, який відзначав 165-річчя. Наступний, третій збірник, теж вийшов у 2005 р. до 150-річного ювілею Д. Яворницького. Наступні збірники були присвячені: 100-річчю заснування першого музею на Рівненщині (Вип. 4), ювілею історика, вчителя рівненської гімназії у 1844–45 рр. М. Костомарова (Вип. 5), 155-річчю письменника, учня рівненської гімназії В. Короленка (Вип. 6), 190-річчю П. Куліша, який працював вчителем рівненської

гімназії 1845–46 рр. (Вип. 7), 140 дню народження засновника Городоцького музею Ф. Штейнгеля (Вип. 8). Дев'ятий випуск складався з двох частин, одна з яких досліджувала питання пов'язані з історією створення Пересопницького Євангелія, а інша була присвячена питанням краєзнавства. Це звичайно не вся тематика наукових збірників Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Покажчик змісту «Наукових записок РОКМ» тематичний. Він поділений на 15 розділів, серед яких «Історія», «Краєзнавство», «Музейна справа» тощо. Оремо виділені дослідження присвячені історії та колекціям Рівненського обласного краєзнавчого музею, рівненській гімназії та Пересопницькому Євангелію.

Перед покажчиком подано бібліографічний опис усіх 18 випусків «Наукових записок РОКМ»

На сьогодні краєзнавчі дослідження Рівненщини та Волині мають значні перспективи, а білі плями і історії краю чекають своїх дослідників.

Наукові записки. Вип. 1.: 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується. — Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 1996. — 154 с.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 165-річчя заснування Рівненської гімназії. Вип. 2. — (Матеріали наукової конференції 23. 11. 2004 р.). — Рівне: Волинські обереги, 2005. — 70 с.: іл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького. Вип. 3. — (Матер. наук. конф. 24–25. 11. 2005 р.). — Рівне: Волинські обереги, 2005. — 188 с.: іл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV. — Рівне: Волинські обереги, 2006. — 304 с.

Наукові записки. Вип. V. — Рівне: Перспектива, 2007. — 140 с., іл. 66, табл. 1.

Наукові записки. Вип. VI. — Рівне: видавець Олег Зень, 2008. — 276 с., 241 іл., 6 табл.

Наукові записки. Вип. VII. — Рівне: видавець Олег Зень, 2009. — 196 с., 83 іл.

Наукові записки. Вип. VIII. — Рівне: видавець Олег Зень, 2010. — 338 с., 185 іл., 1 табл.

Наукові записки. Вип. IX. Ч. 1. — Рівне, 2011. — с., іл., табл.

Наукові записки. Вип. IX. Ч. 2. — Рівне, 2011. — 324 с.

Наукові записки. Вип. X. — Рівне, 2012. — 256 с.

Наукові записки. Вип. XI. — Рівне, 2013. — 289 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XII. Ч. 1: Матер. наук. конф. присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. — Рівне: Дятлик М. 2014. — 149 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XII. Ч. 2. — Рівне: Дятлик М. С. — 2014. — 143 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIII. Ч. 1: Матер. наук. конф. присвяченої 100-річчю від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. — Рівне: Дятлик М., 2015. — 292 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIII. Ч. 2. — Рівне: Дятлик М., 2015. — 190 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIV: Матер. наук. конф. присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. — Рівне: Дятлик М., 2016. — 285 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XV: Матер. наук. конф. «Волинь в Українській революції 1917–1921 рр.» — Рівне: ПП Дятлик М., 2017. — 172 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XVI: Матер. наук. конф. «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім» — Рівне: ПП Дятлик М., 2018. — 334 с. іл., табл.

Історія

1. Бейдик О., Носко Є. Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: світовий та національний вимір // Вип. XVI, 2018.— С. 7-10.
2. Бойко В. Установча конференція ООН в Сан-Франциско 1945 року: участь делегації Української РСР // Вип. VIII, 2010.— С. 95-99.
3. Борисюк О. Козацькі шаблі // Вип. XI, 2013.— С. 29-32.
4. Брухлій В. Участь Української Повстанчої Армії у визвольних змаганнях на території Кореччини // Вип. IV, 2006.— С. 72-78.
5. Булига О. Роль Волині у походженні і становленні українського козацтва // Вип. I, 1996.— С. 45-52.
6. Гриневич О. Нацистська пропаганда в окупованому Миколаєві: деякі аспекти // Вип. VI, 2008.— С. 37-40.
7. Гуцал Д. Організація державної пропаганди Директорії УНР серед сільського населення // Вип. XV, 2017.— С. 102-105.
8. Жилюк В. Національно-визвольна боротьба місцевих загонів ОУН(Б) на Житомирщині в 1943 році // Вип. IV, 2006.— С. 86-90.
9. Каленська А. Козацькі хрести на Полонщині // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 246-248.
10. Коваленко В., Реброва Н. Берестечко і Батурин: дві героїчні сторінки української ранньомодерної історії // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 207-214.
11. Корчак А. Дублювання назв окремих населених пунктів колишньої Плісеської землі на території Бранічевського округу в центральній Сербії та інших регіонах цієї країни // Вип. XI, 2013.— С. 73-79.
12. Костюк Н. Нищення свободи творчості в прокомуністичному тоталітарному суспільстві 30-х років ХХ ст. (Полтавська капела бандуристів) // Вип. XVI, 2018.— С. 289-294.
13. Лактионова Е. Система ГУЛАГа на території юга Красноярського края: причини, специфіка, етапи формування (1931–1956 гг.) // Вип. VI, 2008.— С. 57-61.
14. Марчук І. Підпільні друкарні та періодичні видання волинського крайового проводу ОУН(б) у 1940–50-х роках // Вип. V, 2007.— С. 65-69.
15. Онищук Я. Підкамінські печери: спроба історичної інтерпретації // Вип. VIII, 2010.— С. 240-243.
16. Парфенюк Л. Книжні застібки — невід'ємна складова рукописних книг та стародруків XI–XVII ст. // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 101-105.
17. Перепелиця А. Козацька криниця на Замковій горі в Чигирині (XVII — XXI ст.) // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 252-258.
18. Рожко В. Козацькі поховання на історичній Волині XVII ст. // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 241-245.
19. Романчук С. Спогади Степана Васильовича Романчука про голодомор 1932–1933 і 1946–1947 років // Вип. VI, 2008.— С. 72-75.
20. Ромащенко Л. Від Шуї до Гданська... // Вип. XI, 2013.— С. 185-188.
21. Саєнко Н. До питання перебування гетьманських резиденцій у Батурині // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 259-262.
22. Сидорчук Т. Найдавніша цивільна будівля козацької доби на території Києво-Могилянської академії: історія та музеєфікація // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 262-266.
23. Сикліцька О. Нерухомі пам'ятки історії та монументального мистецтва місцевого значення Рівненської області, внесені до державного реєстру з 2000-х років // Вип. XVI, 2018.— С. 10-12.
24. Ташлай Л. Велика вітчизняна війна на Миколаївщині. Протистояння. 1941–1944 роки // Вип. V, 2007.— С. 104-107.
25. Ташлай Л., Дорошенко В., Хизниченко К. Від голодомору до голокосту (висвітлення проблеми голодомору в Україні 1932–1933 років та голокосту у роки II світової війни в музеї «підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки великої вітчизняної війни. 1941–1944 рр.») // Вип. V, 2007.— С. 108-110.
26. Тетеря С. Георгій Ткаченко ключова постать у процесі відродження кобзарства в Україні: історіографія // Вип. XVI, 2018.— С. 294-299.
27. Тищенко О. Еріх Кох: «Україна мусить дати...» // Вип. VII, 2009.— С. 169-179.
28. Цецик Я., Мельник І. Участь західноукраїнських політичних партій у акціях протесту проти голодомору в УСРР у 1933 році // Вип. VIII, 2010.— С. 202-205.
29. Яськів Б. Дипломатичні колізії та політико-правові проблеми визнання незалежної України в процесі підготовки Паризької мирної конференції 1919 р. // Вип. XV, 2017.— С. 106-108.

Археологія

30. Артюх В. Давньоєгипетські старожитності в археологічних культурах Карпато-Дністровського регіону. Пам'яті І. К. Свешнікова присвячується // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 129-133.
31. Артюх В. Пам'ятки епохи енеоліту-бронзи в археологічній колекції Львівського музею історії релігії // Вип. XIV, 2016.— С. 167-170.
32. Баюк В. Козацька корчма з Волині // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 202-206.
33. Булига О. Археологічна колекція предметів XVII ст. віднайденіх на місці Берестецької битви (1651 р.) експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ігоря Свешнікова // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 11-13.
34. Вашета М., Златогорський О. Результати археологічних досліджень в с. Пересопниця 2011 року // Вип. X, 2012.— С. 244-247.
35. Вертелецький Д. Трипільське поселення етапу С-II Новомалин — ур. Подобанка. Перший етап дослідження // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 8-11.

36. Войтюк О. Археологічними стежками І. Свешнікова по Радивилівщині // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 140-144.
37. Войтюк О. Дорогобузький замок литовсько-польської доби (За матеріалами розкопок Нікольченка Ю. М. у 70-х роках XX століття) // Вип. VIII, 2010.— С. 121-126.
38. Войтюк О. Дослідження монастирського села XVI ст. біля Успенської церкви у с. Дорогобуж на Рівненщині // Вип. XVI, 2018.— С. 109-113.
39. Войтюк О., Конопля В., Прищепа Б. Кремене-обробний осередок раннього періоду доби бронзи на Жорнівському городищі // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 160-163.
40. Войтюк О., Конопля В., Прищепа Б. Матеріали волинсько-люблінської та городоцько-здволицької культур з розкопок у Пересопниці // Вип. XVI, 2018.— С. 114-119.
41. Жарська О. Кераміка стародавніх культур які проживали на території Пересопниці, від кам'яного віку до часів Київської Русі // Вип. X, 2012.— С. 73-78.
42. Захар'єв В. Лятка і Зайчики: унікальні поховальні комплекси подільської групи культури кулястих амфор // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 149
43. Златогорський О., Бардецький А. Дослідження багатшарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2010 році // Вип. IX, Ч. 2., 2011.— С. 72-82.
44. Златогорський О., Баюк В. Рятівні дослідження у місті Луцьку на Яровиці в 2008 році // Вип. VIII, 2010.— С. 160-163.
45. Златогорський О., Панишко С. Археологічні дослідження в Луцьку на вулиці Гнідавській // Вип. VIII, 2010.— С. 163-165.
46. Златогорський О., Панишко С. Дослідження давньоруського Любомля // Вип. VIII, 2010.— С. 166-168.
47. Конопля В., Крушельницька Л., Гавінський А. Поселення трипільської культури Костянець-Горби // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 145-148.
48. Кукса Н. Суботівські укріплення крізь призму історико-археологічних студій // Вип. XIII.— Ч. 1., 2015.— С. 249-252.
49. Лаврін П. Нові археологічні пам'ятки з околиць сіл Маркопіль та Орихівчик Бродівського району Львівської області // Вип. VI, 2008.— С. 101-103.
50. Мазурик Ю., Панишко С. Ґрунтове поховання культури кулястих амфор у селі Оздів на Волині (до 20-річчя відкриття пам'ятки) // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 155-159.
51. Мельник Р. Берестяні грамоти XII ст. Центрального державного історичного архіву України у Львові // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 180-181.
52. Нікольченко Ю. Торговицький скарб // Вип. 1., 1996.— С. 38-44.
53. Охріменко Г. Вивчення стародавніх пам'яток Рівненщини // Вип. 1., 1996.— С. 17-19.
54. Охріменко Г., Охріменко В., Маркус І., Локайчук С. Вивчення глиняної пластики та інших керамічних виробів пізньотрипільського поселення Голишів // Вип. IV, 2006.— С. 151-154.
55. Панишко С. Археологічні пам'ятки, пов'язані з особою Ганни Монтовт // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 186-189.
56. Парфенюк Л. Шукаючи сліди Пересопниці: до 100-річчя з дня народження В. С. Шелом'янцева-Терського // Вип. XVI, 2018.— С. 120-123.
57. Позіховський О., Охріменко Г., Маркус І., Охріменко В. До питання про етноміграційні процеси на території Волинського Полісся в епоху енеоліту // Вип. 3., 2005.— С. 110-115.
58. Позіховський О., Самолюк В. Дослідження ґрунтового могильника IV-III тис. до н.е. в м. Острог // Вип. IV, 2006.— С. 155-158.
59. Пословська А. Археологічні джерела XVI-XVII ст. з території Західної Волині // Вип. XIII, Ч. 1., 2015.— С. 181-185.
60. Прищепа Б. Давня Пересопниця // Вип. IX, Ч. 1., 2011.— С. 47-53.
61. Прищепа Б. Дослідження середньовічних городищ у басейні ріки Горині в другій половині XIX — на початку XX ст. // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 106-110.
62. Прищепа Б. Етапи розвитку Дорогобужа в часи Київської Русі // Вип. 1., 1996.— С. 20-27.
63. Прищепа Б. Підсумки археологічних досліджень літописних міст Волині у 2004-2009 рр. // Вип. VIII, 2010.— С. 251-257.
64. Прищепа Б. Проблема локалізації Пересопницького монастиря Різдва пресвятої Богородиці в світлі писемних та археологічних джерел // Вип. XI, 2013.— С. 162-170.
65. Прищепа Б. Рання історія Острога за археологічними джерелами // Вип. VII, 2009.— С. 128-134.
66. Прищепа Б. Ювелірні вироби з Пересопниці доби середньовіччя // Вип. IV, 2006.— С. 159-167.
67. Прищепа Б., Бабінчук Л. Поповнення археологічної колекції княжої доби Рівненського обласного краєзнавчого музею в 2002-2005 рр. // Вип. IV, 2006.— С. 167-171.
68. Прищепа Б., Прищепа О. Етапи територіального розвитку Волині // Вип. 3., 2005.— С. 115-123.
69. Прищепа Б., Славінський М., Хомич М. Поселення давньоруських металургів біля села Велика Клецька Корецького району // Вип. X, 2012.— С. 170-173.
70. Прищепа Б., Ткач В. Нові ранньослов'янські матеріали з поселення поблизу с. Костянця Дубенського району // Вип. XIV, 2016.— С. 171-174.
71. Прищепа Б., Чекурков В., Войтюк О. Пересопницький археологічний комплекс // Вип. IX, Ч. 1., 2011.— С. 140-147.

72. Прищепя Б., Чекурков В., Ткач В., Позіховський О. Перші археологічні розкопки в центральній частині Рівного // Вип. VI., 2008.— С. 104-108.
73. Прищепя О., Леончик С. Студентська археологічна практика в системі сучасних наукових досліджень пам'яток археології в районі Хрінницького водосховища на Рівненщині // Вип. VIII., 2010.— С. 258-260.
74. Пшеничний Ю. Археологічні знахідки з Дубенського городища // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 234-239.
75. Пшеничний Ю. Вияви привілейованості чернечого побуту в археологічних комплексах дубенських монастирів XVI–XVII ст. // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 189-194.
76. Пшеничний Ю. Нові знахідки з Листвинського городища // Вип. VI., 2008.— С. 109-110.
77. Романчук О. Промисловий видобуток жорного каменю на території сучасної Здолбунівщини // Вип. 1., 1996.— С. 115-119.
78. Рудий В. Археологічні пам'ятки з Дермані Рівненської області // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 252-257.
79. Садовник Т. Качинський скарб — гордість Волині // Вип. 3., 2005.— С. 138-141.
80. Строць Л., Строць Б. Глиняні люльки з Тернопільщини за матеріалами археологічних досліджень та з колекції Борщівського краєзнавчого музею // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 198-202.
81. Терський С. Дослідження археологічних пам'яток басейну р. Пляшівки в 1974 році (до 100-річчя Володимира Шелом'янцева-Терського) // Вип. XVI., 2018.— С. 123-128.
82. Терський С. Літописна Пересопниця у світлі археології // Вип. 1., 1996.— С. 28-37.
83. Терський С. Історико-археологічні закономірності локалізації монастирів (на прикладі монастиря Різдва пречистої Богородиці у Пересопниці) // Вип. X., 2012.— С. 206-210.
84. Терський С. Ремінні трійники-розподільники VI–XIII ст. на Правобережжі України // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 176-179.
85. Ткач В. Археологічні знахідки з Підборецького монастиря (м. Дубно) // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 123-127.
86. Ткач В. Археологічні пам'ятки, досліджувані Волинською рятівною археологічною експедицією під керівництвом Д. Н. Козака в 1998–2012 роках на берегах Хрінницького водосховища // Вип. XIV., 2016.— С. 175-179.
87. Ткач В. Багатошарова пам'ятка Клюки-2 на річці Ікви // Вип. X., 2012.— С. 238-243.
88. Ткач В. Багатошарова пам'ятка Тараканів-8 на Дубенщині // Вип. VII., 2009.— С. 179-182.
89. Ткач В. Дослідження пам'яток доби ранньої бронзи в межириччі Стиру і Горині в середині 90-х років XX ст.—початку XXI ст. // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 163-173.
90. Ткач В. Кістяні вироби, знайдені на території Дубенщини під час археологічних розвідок // Вип. IV., 2006.— С. 172-176.
91. Ткач В. Крем'яні жнивварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку за матеріалами з Дубенщини // Вип. 3., 2005.— С. 162-167.
92. Ткач В. Локалізація маєтку Тороканов у XIV — XVI ст. // Вип. VI., 2008.— С. 115-117.
93. Ткач В. Острів Дубовець та Підборецький монастир у картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень // Вип. V., 2007.— С. 110-115.
94. Чекурков В. Археологічні джерела литовсько-польської доби про місто Рівне (За матеріалами досліджень 2007 р.) // Вип. VIII., 2010.— С. 311-314.
95. Чекурков В. Керамічний посуд XV — першої половини XVII ст. за результатами археологічних розкопок 2007 року в місті Рівному площі Короленка // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 295-299.
96. Шморгун Є. Скарб торговицького кургана. До 100-річчя від дня народження І. К. Свешнікова // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 82-83.
97. Юхимчук Ю. Археологічні дослідження Пересопниці // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 195-198.
98. Ягодинська М. Дослідження могильника біля с. Кордишів Шумського району Тернопільської області // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 174-175.

Краєзнавство

99. Бейдик О. Рівненська область у книзі рекордів України // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 5-9.
100. Бейдик О., Лавренюк А., Островська М. Увіковічення пам'яті про діячів Української революції 1917–1921 рр. пов'язаних з Волинню // Вип. XV., 2017.— С. 138-143.
101. Бирук М. Острозька волость в кінці XVII — на початку XVIII ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 10-13.
102. Бондаренко В. Українське Вільне козацтво на Волині у добу Української революції // Вип. XV., 2017.— С. 7-10.
103. Боровець О. Національна скаутська організація України — «Пласт» — на Рівненщині: історія та сучасність // Вип. 3., 2005.— С. 3-6.
104. Брухлій В. Кореччина в умовах першого періоду II світової війни // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 14-20.
105. Васильєва І. Пам'ятні місця Української революції на Рівненщині // Вип. XV., 2017.— С. 144-148.
106. Величко О., Трусик Н., Цецик Д. Діяльність Українського Національно-демократичного об'єднання в Рівненському повіті у другій половині 1930-х років // Вип. X., 2012.— С. 45-47.
107. Величко О., Цецик Д. Суспільно-політичний розвиток Волині у першій половині 1920-х рр. та консолідаційно-об'єднавчі процеси в українському національному політичному таборі // Вип. XI., 2013.— С. 33-35.

108. Вихованець Т. «Останній шлях» в документах останньої волі: аспект свідомості та культури людини XVI — XVII ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 21-25.
109. Вітренко В. Комітет російської організації Червоного Хреста в місті Новограді-Волинському й однойменному повіті на початку XX століття // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 26-33.
110. Гавриленко О. Пейзажні парки Діонісія Міклера на Рівненщині // Вип. V., 2007. — С. 26-29.
111. Гаврилова І. Наш край на сторінках «Етнографічного вісника» (1925–1928 роки) // Вип. V., 2007. — С. 29-32.
112. Гавриш Н. Бойові дії корпусу Січових стрільців на Рівненщині навесні 1919 р. // Вип. XV., 2017. — С. 21-26.
113. Гавриш Н. До історії будівлі рівненської швейної фабрики — колишньої в'язниці // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 34-42.
114. Гавриш Н. Концтабори для радянських військово-полонених у період німецької окупації 1941–1944 рр. у м. Рівне і Рівненській області // Вип. VIII., 2010. — С. 130-135.
115. Гавриш Н. Рівненщина в період Першої світової війни 1914–1918 рр. // Вип. V., 2007. — С. 33-39.
116. Гавриш Н. Українська національна преса на Рівненщині в період німецької окупації 1941–1944 рр. // Вип. 3., 2005. — С. 1927.
117. Гавриш Н. Уродженці Рівненщини в таборах для інтернованих вояків армії УНР на території Польщі в 1920–1922 рр. // Вип. VII., 2009. — С. 26-28.
118. Гавриш Н. Хто похований у парку ім. Т. Шевченка в Рівному? // Вип. XVI., 2018. — С. 268-275.
119. Гарбарук О. Із історії села Плоске Острозького району Рівненської області // Вип. VI., 2008. — С. 34-36.
120. Горбатюк В. Кіш Охорони Республіканського ладу в Рівному: матеріали для документального роману // Вип. XV., 2017. — С. 163-165.
121. Гривюк С. Колективні й індивідуальні стратегії виживання в роки війни в спогадах Уласа Самчука «На білому коні» // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 64-66.
122. Гривюк С. Краєзнавча та пам'яткознавча тематика на сторінках журналу «Волинські єпархіальні відомості» у XIX ст. // Вип. XVI., 2018. — С. 256-264.
123. Гром Н. Реставрація та консервація пам'яток історії та культури (на прикладі костелу Святого Івана Хрестителя, м. Дубровиця) // Вип. XIV., 2016. — С. 191-194.
124. Гудзій В. Юзеф Пілсудський у Рівному в квітні 1920 р. Хронологія подій за кіно та мемуарними джерелами // Вип. XV., 2017. — С. 37-40.
125. Давидюк Р. Повернення М. Грушевського в Радянську Україну: шлях через Здолбунів // Вип. XV., 2017. — С. 78-82.
126. Данильчук Г. Будинок міського голови Боярського: розквіт та занепад // Вип. XVI., 2018. — С. 235-238.
127. Данильчук Г. Історія вулиці у спогадах її мешканців // Вип. VI., 2008. — С. 40-45.
128. Данильчук Г. Рівне періоду німецької окупації: 1941–1944 рр. (За матеріалами архівів) // Вип. VIII., 2010. — С. 141-144.
129. Данильчук Г. Сучасний стан топоніміки об'єктів Рівного // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 32-36.
130. Данильчук Г. У людських долях історія міста // Вип. 3., 2005. — С. 27-30.
131. Данілічева В. Волинь. Зберегти від забуття // Вип. XVI., 2018. — С. 286-288.
132. Данілічева В. До історії Рівного 20–30-х рр. XX ст. // Вип. XI., 2013. — С. 39-42.
133. Данілічева В. Рівне у 1917 р. // Вип. XV., 2017. — С. 56-57.
134. Дем'янюк О. Військово-політичні процеси в Луцькому та Рівненському повітах в добу Української Центральної Ради // Вип. XV., 2017. — С. 41-45.
135. Дем'янюк О. До питання збереження пам'яті про волинян, учасників Української революції (доба Української Народної Республіки) // Вип. XVI., 2018. — С. 282-286.
136. Демиденко О. Охорона та збереження пам'яток історії козацької доби на Волині у другій половині 1950–1980-х рр. // Вип. 3., 2005. — С. 30-34.
137. Деревінська О. Проблема збереження та використання пам'ятки міста Кременця «Єзуїтський колегіум» під час перебування краю у складі різних державних утворень XVIII–XXI ст. // Вип. XVI., 2018. — С. 23-26.
138. Добровичинська В., Переходько Н. Лікувально-профілактичні заходи туберкульозу у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 28-32.
139. Добровичинська В., Переходько Н. Професійна та громадська праця українських лікарів у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) // Вип. XI., 2013. — С. 47-50.
140. Довгаль М. Замок у Підзамочку як архітектурна пам'ятка XVII століття // Вип. XVI., 2018. — С. 32-35.
141. Дубенко К. Лоція — основа безпечного мореплавання // Вип. V., 2007. — С. 45-52.
142. Касянчук І. Події на Дубенщині у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. // Вип. XV., 2017. — С. 50-55.
143. Касянчук І. Популяризація пам'яток на прикладі Дубенського замку // Вип. XVI., 2018. — С. 20-23.
144. Кінд-Войтюк Н. Волинське товариство приятелів науки у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1935–1939 рр.) // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 88-90.
145. Климчук А. Нові дані про мікротопоніми Рівного // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 33-35.
146. Климчук А. Розваги в житті рівнян крізь призму часу: бали, театри, кіно, цирк, данцінг // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 25-27.

147. Климчук А. Фотографи Рівного та їхні фотосалони від XIX до кінця 30-х рр. XX ст. // Вип. XVI., 2018.— С. 264-267.
148. Кожушко Н. Діячі революційно-визвольного руху 1 чверті XIX ст. на території краю // Вип. 1., 1996.— С. 57-66.
149. Кононець П. Зниклі села Костопільщини // Вип. 3., 2005.— С. 48-50.
150. Корчак А. Галицько-руські лапідарно-епіграфічні пам'ятки XVIII–XIX ст. в селах Білявці, Корсів, Лешнів, Тетильківці, Ясенів та містечку Підкамінь на Брідщині // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 102-107.
151. Корчак А. До проблеми історії будівництва бродівських фортифікацій // Вип. 3., 2005.— С. 50-54.
152. Корчак А. Оборонні фортифікації міста Броди // Вип. VI., 2008.— С. 48-54.
153. Корчак А., Байбула Л. Великомоствівські мацеві юдейського цвинтаря // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 122-138.
154. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в селах Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX — поч. XX ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 139-169.
155. Корчак А., Сковронська А. Латинські написи на архітектурних пам'ятках Підкаменя // Вип. VII., 2009.— С. 57-63.
156. Костриця М. Волинське краєзнавство: актуальні питання теорії і методології // Вип. 3., 2005.— С. 59-63.
157. Костриця М. До питання про сучасну парадигму українського наукового краєзнавства // Вип. IV., 2006.— С. 9-10.
158. Крохмальна Т. Ансамбль монастиря Босих кармелітів у Вишнівці // Вип. XVI., 2018.— С. 27-31.
159. Кузьмич М. Волинське село Кортеліси: збереження пам'яті про трагедію 1942 р. // Вип. XI., 2013.— С. 87-90.
160. Кукурудза А. Проблеми та перспективи краєзнавчопатріотичного використання найцікавіших фортифікаційних пам'яток Сарненського укріпленого району // Вип. XVI., 2018.— С. 276-281.
161. Кукурудза А. Сарненський укріплений район та польська оборонна концепція на Рівненщині в 30-х рр. XX ст. // Вип. 3., 2005.— С. 63-68.
162. Кукурудза А. Українські війська у Шепетівці під час національно-визвольних змагань в 1917 — на поч. 1918 рр. // Вип. XV., 2017.— С. 10-14.
163. Кукурудза Ю. Відродження українського Червоного хреста на Рівненщині під час німецької окупації 1941–1943 року // Вип. X., 2012.— С. 121-124.
164. Кукурудза Ю. Питання функціонування рівненської міської лікарні № 3 на Двірці 1941–1943 рр. // Вип. XI., 2013.— С. 96-99.
165. Куцмани Б. Кордон на кордоні. Становлення привілею вільного торгового міста Броди // Вип. X., 2012.— С. 125-131.
166. Леонова Л. Діяльність Рівненського повітового земства (березень 1917 — квітень 1918 рр.) (за матеріалами Державного архіву Рівненської області) // Вип. XV., 2017.— С. 90-96.
167. Лис С. Сірожупанники Дієвої Армії УНР в обороні Луцька від Війська Польського у березні-травні 1919 р. // Вип. XV., 2017.— С. 14-21.
168. Мартинова О., Трусик Н. Роль Союзу руського народу в ускладненні російсько-єврейських взаємовідносин на Волині на початку XX ст. // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 63-64.
169. Мартинюк Я. Джерельна база дослідження діяльності інституту місцевого самоврядування на Волині в міжвоєнний період // Вип. IV., 2006.— С. 110-114.
170. Марціаш Дир Н. Фортифікаційна споруда містечка Залізці Тернопільської області: історія, проблеми та перспективи // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 132-135.
171. Марчук В. Населення міста Рівне у міжвоєнний період // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 65-68.
172. Марчук І. Початки формування УПА на Волині та Поліссі в світлі нових історичних документів // Вип. IV., 2006.— С. 114-120.
173. Марчук І., Марчук Н. Уряд Бориса Мартоса в Рівному // Вип. XV., 2017.— С. 87-89.
174. Мельник В., Левон О. Міклерівський парк маєтку князя М. Радзивілла в селі Підлужне на Волинському Поліссі та його ботанічна колекція // Вип. XIV., 2016.— С. 213-215.
175. Міненко Р. Село Бочаниця Гошанського району Рівненської області як об'єкт історико-краєзнавчих досліджень // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 68-72.
176. Міненко Т. Тайкури — володіння князя Юрія Вишневецького // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 42-45.
177. Мініч С. Використання німцями бронетехніки під час каральних операцій проти УПА на Волині // Вип. VII., 2009.— С. 85-88.
178. Мосієвич Ю., Цецик Д. Участь українських національних партій у довиборах до парламенту Польщі на Волині навесні-влітку 1930 р. // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 72-74.
179. Мохнюк С. Рівненщина в «Літописі Волині» Інституту дослідів Волині у Торонті й Вінніпезі // Вип. VII., 2009.— С. 88-91.
180. Мохнюк С. Формування та розвиток монетно-грошових стосунків на Західній Україні — Волині (1921–1939) // Вип. VIII., 2010.— С. 215-217.
181. Муляр В., Журавльова О. Українські Січові Стрільці та їх діяльність на теренах Старокостянтинівщини // Вип. XV., 2017.— С. 64-68.
182. Надольський Й. Реалізація на Рівненщині сталінської депортаційної політики в 1944–1950 рр. // Вип. IV., 2006.— С. 121-125.
183. Нікольченко Ю., Білоус К. Інформаційна складова організаційно-розпорядчих документів орга-

- нів місцевої влади в Україні у добу Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. // Вип. XV, 2017.— С. 97–102.
184. Нікольченко Ю., Нікольченко Т. «Волинь» і «Волинські землі» на сторінках «Літопису руського» // Вип. XVI, 2018.— С. 239–244.
185. Обарчук А. Тадеуш-Єжи Стецький. Каталог друкованих праць волинського краєзнавця // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 60–63.
186. Одолінська І. Культурно-просвітницька робота з молоддю організації «Пласт» на Рівненщині в 20–30 рр. XX ст. // Вип. VII, 2009.— С. 107–110.
187. Онищук Я. Нові матеріали до історії Гурбенського бою (за матеріалами польових досліджень) // Вип. VII, 2009.— С. 110–116.
188. Пасюк І. Події більшовицько-польської війни 1920 р. на території Волині // Вип. XV, 2017.— С. 27–37.
189. Перунін В. Історична топоніміка Волинського Полісся і тисячолітня етнічна культура // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 96–101.
190. Петрович В. Природні та історичні передумови виникнення міста Володимир // Вип. VIII, 2010.— С. 248–251.
191. Петрович В. Роль державних архівів у розвитку історичного краєзнавства // Вип. VII, 2009.— С. 121–125.
192. Пономарьова Т. До історії повітроплавства і авіації в Рівному // Вип. XIV, 2016.— С. 187–191.
193. Прищепа О. Діяльність земств на Рівненщині // Вип. 1., 1996.— С. 76–84.
194. Прищепа О. Провінційна газета «Волынская мысль» як культурне явище повітового міста Рівного початку XX ст. // Вип. IX, Ч. 2., 2011.— С. 220–225.
195. Провоторов О. «Звягель, броньована брама сходу! Героїчна пісня германської хоробрості» // Вип. XI, 2013.— С. 171–176.
196. Пшеничний М. «Козаки Хмельницького йшли через Дубенщину...» // Вип. IX, Ч. 2., 2011.— С. 226–233.
197. Пшеничний М. Кирило-Мефодіївське товариство і ... Броди, і Дубно, і Микола Гоголь! // Вип. VII, 2009.— С. 135–138.
198. Разигаєв О. Джерела до вивчення державної поліції волинського воєводства у збірках Державного архіву Рівненської області: краєзнавчий аспект // Вип. V, 2007.— С. 88–91.
199. Разиграєв О. Польські органи внутрішніх справ на Рівненщині у 1919–1921 рр. // Вип. VII, 2009.— С. 138–141.
200. Рожко В. Монастир Св. Троїці — духовний твір князів Чортоторийських // Вип. XVI, 2018.— С. 248–256.
201. Рожко В. Козацькі поховання на історичній Волині XVII ст. // Вип. X, 2012.— С. 174–180.
202. Рожко В., Хоміцький С. З ім'ям князя Ярослава // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 36–39.
203. Романич В., Корчак А. Село Суховоля та її жителі у національно-визвольних змаганнях 1918–1920 рр. // Вип. XV, 2017.— С. 58–64.
204. Рябчикова Ф. Історичні розвідки Анатолія Дублянського в часописі «Український голос» (1941–1944 рр.) // Вип. IV, 2006.— С. 125–129.
205. Рябчикова Ф., Надольська В. Проблеми проведення експедицій у науковому доробку В. Кравченка (1920–1931 рр.) // Вип. IX, Ч. 2., 2011.— С. 258–261.
206. Савчук П. Дмитренко Т.Б. Дубно. Погляд крізь віки — Луцьк: БАТ «Волинська обласна друкарня», 2010.— 180 с. // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 66–67.
207. Савчук П. Дубенщина в роки десятої п'ятирічки: аспекти розвитку // Вип. VI, 2008.— С. 76–79.
208. Савчук П. Ретроспектива погляду на культову спадщину Дубна // Вип. XVI, 2018.— С. 244–248.
209. Савчук П. Українська революція і більшовики на Дубенщині // Вип. XV, 2017.— С. 45–50.
210. Семенович О. Непізнані шляхи Невіркова: краєзнавчий аспект // Вип. 3., 2005.— С. 148–150.
211. Сикліцька О. Військо Острозької ординації // Вип. VI, 2008.— С. 80–83.
212. Стрільчук В. Бродівські готелі XIX — початку XX століття // Вип. VI, 2008.— С. 86–91.
213. Стрільчук В. Події 1918–1919 рр. на Рівненщині у спогадах Теодора Федуса, уродженця Бродівщини // Вип. VII, 2009.— С. 165–169.
214. Терлецький В. Волинь у працях Михайла Максимовича // Вип. IX, Ч. 1., 2011.— С. 103–108.
215. Терлецький В. Герої 1812-го у зв'язках із Волинню // Вип. X, 2012.— С. 201–205.
216. Тишкевич Р. Розвиток «Просвіти» на Сарненщині // Вип. 3., 2005.— С. 156–161.
217. Трусик Н., Конончук О. Роль української соціалістично-радикальної партії у суспільно-політичному житті Волині у 1926–1928 рр. // Вип. XI, 2013.— С. 226–228.
218. Ульянов В. Боротьба Яна Александра Конєцпольського за Бродівський маєток його родинної спадщини // Вип. VII, 2009.— С. 186–189.
219. Ульянов В. Броди на початку XIX століття у спогадах Юзефа Коженювського // Вип. VI, 2008.— С. 91–97.
220. Ульянов В. Российские консули в Бродах // Вип. VIII, 2010.— С. 302–306.
221. Федоришин М. Сакральне у Пересопниці // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 40–42.
222. Федоришин М. Правда про спорудження пам'ятного Знаку. З перших вуст // Вип. IX, Ч. 1., 2011.— С. 119–125.
223. Федорчук С., Добровичська В. Рівненський пивоварний завод в умовах радянської (1939–1941 рр.) та німецької окупаційної влади (1941–1944 рр.) // Вип. XI, 2013.— С. 236–239.

224. Федорчук Ф. Розвиток пивоваріння у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 129–132.
225. Філіпович Є. Дослідження витоків Національного університету водного господарства та природокористування (нарис історичної розвідки) // Вип. V., 2007.— С. 121–128.
226. Ханакова Н. Події Першої світової війни на Радивилівщині та Бродівщині в романі Михайла Шолохова «Тихий Дон» // Вип. VI., 2008.— С. 97–100.
227. Хомич Д. Відлуння війни 1812 року у житті населених пунктів сучасної Волині // Вип. XI., 2013.— С. 240–243.
228. Цецик Я. Вибори до державних Дум на Волині // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 132–134.
229. Цецик Я. Особливості процесу переселення селян Волинської губернії у райони Сибіру та Далекого Сходу на початку XX століття // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 291–294.
230. Шевчук С. Велика Волинь у слідчих матеріалах Кирило-Мефодіївського товариства // Вип. IV., 2006.— С. 145–150.
231. Шиян Л. До питання реконструкції інтер'єрів Вишневецького палацу XVIII ст. // Вип. XVI., 2018.— С. 73–76.
232. Якобчук І. Краєзнавча робота М. Теодоровича на Волині // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 139–140.
233. Яремчук О. Рівненський транспорт у другій половині XIX — на початку XX століття // Вип. IX. Ч. 2., 2011.— С. 312–317.
234. Ясінський М. Історичний образ як питання теорії історичного краєзнавства // Вип. XI., 2013.— С. 273–276.
235. Яцечко-Блаженко Т., Яцечко С. Село Лисин та його мешканці (на основі спогадів про родину Шатковських) // Вип. XI., 2013.— С. 277–281.
243. Дребот В. Висвітлення процесу німецької колонізації Волині в другій половині XIX ст. на сторінках газети «Киевлянин» // Вип. IV., 2006.— С. 81–86.
244. Костюк М. Музей волинських німців у Лінстові // Вип. IV., 2006.— С. 69–71.

Євреї

245. Бердс Дж. Голокост в Рівному: бійня в урочищі Сосонки, листопад 1941 (Уривки). Пер. з англ. Л. Толстуха // Вип. XIV., 2016.— С. 208–212.
246. Зварич Т. Без вини винні (спогади про євреїв) // Вип. XI., 2013.— С. 59–61.
247. Корчак А., Кулінець П. Написи на івриті як важливе джерело вивчення єврейського минулого міста Броди // Вип. IV., 2006.— С. 90–93.
248. Михальчук Р. Жовтень 1942-го: трагедія мізоцьких євреїв // Вип. V., 2007.— С. 73–79.
249. Надольська В. Аграризація євреїв Волині (XIX — початок XX ст.) // Вип. VI., 2008.— С. 68–72.
250. Переходько Н. Єврейська інтелігенція у розвитку медицини м. Рівного (1921–1939 рр.) // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 203–207.
251. Толстуха Л. Знищення межиріцького гетто німецькими окупантами в селі Великі Межирічі Корецького району в 1942 році // Вип. VIII., 2010.— С. 298–302.

Діаспора

252. Толстуха Л. До історії переселення українців у Канаду (за матеріалами книги Пітера Шостака «For our children») // Вип. IV., 2006.— С. 142–144.
253. Толстуха Л. Документи Еміграційного Синдикату в Рівному як джерело інформації про еміграційний процес у краї в 20–30 роки XX ст. // Вип. VII., 2009.— С. 182–185.
254. Толстуха Л. Емігрантські дороги родини Неганових (до питання еміграції українців) // Вип. V., 2007.— С. 116–120.
255. Толстуха Л. Інтернування українських канадців під час Першої світової війни // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 280–285.

Бібліотечне краєзнавство

256. Баваровська О. Партнерство Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Миколи Островського та громадських організацій регіону // Вип. XI., 2013.— С. 12–15.
257. Гупалюк В. Централізована бібліотечна система імені Володимира Галактіоновича Короленка — визначний культурний осередок міста Рівного // Вип. VI., 2008.— С. 26–28.
258. Карпінська Т. Електронна бібліотека «Історична Волинь» як складова бібліотечного краєзнавства // Вип. XI., 2013.— С. 62–65.
259. Крива А., Тарасюк Н., Гипчинська С., Ступчук Л. Збереження, доступність та популяризація фонду цінної та рідкісної літератури у Науковій бібліотеці

Історія інших народів

236. Данілічева В. Голландці в історії Рівненщини // Вип. X., 2012.— С. 69–72.
237. Данілічева В. З історії польської людності на Рівненщині у XIX–I-й половині XX століть // Вип. I., 1996.— С. 52–57.
238. Шабаровський В. Караїми на Рівненщині // Вип. XI., 2013.— С. 252–256.
239. Данілічева В. До 71-ої річниці Малинської трагедії // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 17–21.

Німці

240. Брухлій Н. Історія виникнення німецької колонії в селі Користь Корецького району // Вип. IV., 2006.— С. 78–81.
241. Вітренко В., Удовенко А. Періодичні видання етнічних німців Західної Волині в 20-х — 30-х роках XX століття // Вип. VIII., 2010.— С. 108–112.
242. Данілічева В. Німці на Волині // Вип. VIII., 2010.— С. 145–148.

- Національного університету водного господарства та природокористування // Вип. XVI., 2018.— С. 302-304.
260. Кожан Н. Електронна база «Календар знаменних дат Рівненщини» Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки: з історії укладання та сучасний стан // Вип. XVI., 2018.— С. 300-301.
261. Кожан Н. Рівненська Шевченкіана у фонді РОУНБ: шлях у чверть століття (1989–2014 рр.) // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 121-124.
262. Лісова Л. Бібліотечне краєзнавство для дітей // Вип. XI., 2013.— С. 100-103.
263. Михайлова О. Краєзнавчі бібліографічні серії — приклад послідовного висвітлення інформації про край // Вип. XI., 2013.— С. 106-110.
264. Патрикей С. Бібліографічне забезпечення досліджень історичної Волині: історія та сучасний стан // Вип. XI., 2013.— С. 141-145.
265. Полянська Н. Діяльність Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка з популяризації краєзнавчої інформації // Вип. XI., 2013.— С. 146-149.
266. Рудзкий Л. Система ИРБИС, как инструмент интеграции информационных ресурсов библиотек, архивов и музеев // Вип. XI., 2013.— С. 189-190.
267. Степанюк Л. Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині: віртуальна виставка Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки // Вип. XV., 2017.— С. 159-163.
268. Усович І. Рівненська Шевченкіана (Відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у бібліотеках Рівненщини). // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 124-126.
269. Юшкова Н. Твори Т. Г. Шевченка у фондах Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 113-116.
270. Ярошук В. Приміщення обласної бібліотеки у Рівному та зображення Т. Г. Шевченка у ньому // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 107-109.
- Туризм**
271. Бейдик О. Рекреаційно-туристські ресурси Волині в таблицях Шульге // Вип. XI., 2013.— С. 20-26.
272. Бейдик О., Сировець С., Зяблова А. Український туризм: приховані можливості та сучасні тенденції розвитку // Вип. XIV., 2016.— С. 201-208.
273. Берташ Б., Микитин Т. Реалізація проекту «Shtetle routes. Об'єкти єврейської культурної спадщини в транскордонному туризмі» як спосіб збереження культурної спадщини // Вип. XVI., 2018.— С. 14-17.
274. Булига О. Поєднання Волині посередництвом краєзнавства, музею та туризму // Вип. XI., 2013.— С. 8-11.
275. Данілічева В. Рівненщина туристична: історія та сучасність // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 50-58.
276. Дмитренко А. Бджільництво Березнівщини як об'єкт нематеріальної культурної спадщини та включення його до туристичних маршрутів Рівненщини (за експедиційними матеріалами) // Вип. XVI., 2018.— С. 45-51.
277. Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут) // Вип. XVI., 2018.— С. 35-45.
278. Корчак А., Мельник Ю. Туристичний маршрут: «Музеями північної Брідщини» // Вип. XIV., 2016.— С. 195-201.
279. Смирнов І. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам'яток козацької доби, бою під Крутами та лінії Арпада) // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 164-168.
280. Фішер Ю., Булига О., Стрільчук В. Дослідження волинського відрізка шляху Via Regia. Проблеми та перспективи // Вип. XVI., 2018.— С. 18-20.
- Релігієзнавство**
281. Булига О. Трансформації національної орієнтації Почаївської лаври (1917–1922 рр.) // Вип. XV., 2017.— С. 68-73.
282. Верговський С. «Королівські» храми «Великої Волині» // Вип. 3., 2005.— С. 14-19.
283. Вовчук О., Сацків І., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички села Білявці // Вип. VIII., 2010.— С. 112-121.
284. Галуха Л. Томос про визнання автокефалії // Вип. 1., 1996.— С. 135-139.
285. Гордіук В. Свято-Успенський парафіяльний храм м. Рівне: сторінки історії // Вип. VI., 2008.— С. 118-124.
286. Громик В. Богослужбові книги та духовна література храму св. Михаїла в с. Липно // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 48-49.
287. Гудима Ю., Корчак А. Чернече життя православного Плісненсько-Підгорецького монастиря у XVII столітті // Вип. V., 2007.— С. 41-45.
288. Гусак А. Духовні скарби літописного граду Пересопниці // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 109-112.
289. Дмитренко Т. Історія міста Дубна і краю у візитаційних та храмових книгах костелу Яна Непомука XVIII — XIX ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 59-62.
290. Жарська О. Давньоруські християнські символи з літописної Пересопниці // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 96-101.
291. Зварич Т. Спогади про Почаївську лавру // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 68-71.
292. Корчак А. Бродівські синагоги та давні єврейські божниці кінця XVI — початку XVIII століття // Вип. VI., 2008.— С. 127-131.
293. Корчак А. До питання перебування домініканських братів пілігримів у Підкамені в 1230–1240-х роках // Вип. X., 2012.— С. 97-103.
294. Корчак А. Історія українських церков м. Броди XVII — першої половини XX ст. // Вип. IV., 2006.— С. 212-217.
295. Корчак А. Костели та римо-католицькі монастирі м. Броди кінця хві — першої половини XX ст. // Вип. V., 2007.— С. 55-60.

296. Корчак А. П'ятнадцять мацев юдейського цвинтаря у Клевани // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 38-43.
297. Корчак А. Тексти вцілілих надгробків єврейського кладовища в Радивиліві (За результатами повторного дослідження у вересні 2009 р.) // Вип. VIII., 2010.— С. 172-176.
298. Корчак А., Корчак І. Пам'ятні хрести та фігури села Гаї Старобібрідські на Брідщині // Вип. X., 2012.— С. 114-116.
299. Кукурудза А. Збереження духовенством православних духовних пам'яток та традицій в 20-х рр. XX ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 170-174.
300. Кукурудза А. Монастирське питання на Волинському єпархіальному з'їзді 1921 р. // Вип. X., 2012.— С. 117-120.
301. Кукурудза А. Проект основного статуту православної церкви в Польщі 1927 р. як квінтесенція собороправних змагань на Волині // Вип. IV., 2006.— С. 97-101.
302. Мазурчук Ю. Богданова каплиця в селі Підлісці // Вип. XI., 2013.— С. 104-105.
303. Макар В. Скрижалі історії // Вип. VI., 2008.— С. 132-136.
304. Мельник В. Дубровицький монастир піарів — визначний культурний та освітній осередок Волинського Полісся XVIII — XIX століття // Вип. XIII.— Ч. 2., 2015.— С. 51-55.
305. Мельник-Маньковська М. Єзуїти на Волині (XVI—XVIII ст.): культурно-значима діяльність // Вип. VI., 2008.— С. 137-140.
306. Михальчук Р. Мізоцька святиня (з історії церкви Різдва Пресвятої Богородиці смт Мізоч Здолбунівського району Рівненської області) // Вип. IV., 2006.— С. 217-220.
307. Міненко Т. Забуті пам'ятки. Парафіяльний костел святого Лаврентія в Тайкурах // Вип. X., 2012.— С. 132-136.
308. Нагорнюк О. Матеріали до обстеження православно-некрополя XVII ст. в с. Тайкури Рівненського р-ну Рівненської обл. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 45-51.
309. Нахратова Т. З історії діяльності католицьких орденів на Волині // Вип. I., 1996.— С. 139-144.
310. Петришина Н. З історії Свято-Троїцької церкви // Вип. I., 1996.— С. 84.
311. Петрович В. Пам'ятки культової архітектури Володимира-Волинського кінця XVIII — початку XX ст. в системі джерел історичного краєзнавства // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 208-211.
312. Рожко В. Але матиме світло життя // Вип. XI., 2013.— С. 177-180.
313. Рожко В. Давні кам'яні хрести Волині X—XVIII ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 247-251.
314. Рожко В. Єпархіальний з'їзд духовенства і мирян у Почаєві 3–10 жовтня 1921 р. // Вип. XV., 2017.— С. 73-74.
315. Рожко В. Монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 84-92.
316. Рожко В. Предавні святині глибокого Полісся // Вип. VI., 2008.— С. 141-146.
317. Рожко В. Релігійні, культурно-освітні осередки північного Погориння: Кураш, Бережниця, Се-лець // Вип. V., 2007.— С. 91-96.
318. Савчук П. Дубовецький Вознесенський монастир та церква на шляху переходу від уніатства до благочестя // Вип. X., 2012.— С. 190-195.
319. Савчук П. Костели Дубенщини // Вип. VIII., 2010.— С. 267-272.
320. Савчук П. Підборецька Вознесенська помонастирська церква і село у другій половині XIX ст. // Вип. XI., 2013.— С. 196-201.
321. Сикліцька О. Історія заснування та архітектурні особливості монастирів міста Дубно XVI—XVII ст. // Вип. VIII., 2010.— С. 283-287.
322. Стоколос Н. До історії знищення православних храмів на Холмщині, Підляшші та Волині у 1937–1938 рр. // Вип. I., 1996.— С. 128-134.
323. Стоколос Н. Нищення культу святого Йосафата на теренах Холмщини і південного Підляшшя напередодні завершення процесу інкорпорації уніатської Холмської єпархії до складу російської православної церкви 1875 р. // Вип. XI., 2013.— С. 221-225.
324. Цецик Я. Протидія православної церкви поширенню протестантизму на Волині наприкінці XIX — на початку XX століть // Вип. X., 2012.— С. 226-228.
325. Шахматова Л. Святі землі Волинської // Вип. I., 1996.— С. 144-149.
326. Шахматова Л., Стоколос Н. «Римско-католический костел. Называемый каплицею...» До історії спорудження та функціонування каплиці в ім'я святого Станіслава в контексті суспільно-політичного життя м. Рівне (1856–1939 рр.) // Вип. 2., 2005.— С. 24-27.
327. Швець І. Почаївська лавра в часи хрущовських гонінь на церкву // Вип. VIII., 2010.— С. 319-323.
328. Шеретюк Р. Римо-католицький вектор місіонерської діяльності російської православної церкви на правобережній Україні в середині — другій половині XIX ст. // Вип. XI., 2013.— С. 257-261.

Музейна справа

329. Андрієвська Т. Пришкільна садово-городня ділянка в музеї: історичний аспект і перспективи // Вип. XVI., 2018.— С. 140-144.
330. Ануфрієв О. Покутські жіночі нашийні прикраси (гердани): цінність традиційної культури в творчості народного майстра Савицької Марії (з досвіду експонування традиційної культури у виставковій діяльності музею просто неба с. Пірогів м.Київ) // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 116-118.
331. Бейдик О. Адаптивний туризм в системі музеїв світу та України // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 160-164.
332. Бейдик О. Музейне краєзнавство: національний та європейський вимір // Вип. X., 2012.— С. 40-44.

333. Булига О. Музейна справа в Рівному. Погляд у минуле. Сучасні проблеми та перспективи // Вип. IV, 2006.— С. 9-10.
334. Вакулка А. Костопільський районний краєзнавчий музей // Вип. XIV, 2016.— С. 13-16.
335. Діденко А., Трошинська О. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»: сьогодення та перспективи розвитку // Вип. XIV, 2016.— С. 50-51.
336. Дмитренко А. Методичні рекомендації до висвітлення теми «Збиральництво» при побудові музейних виставок та постійно-діючих експозицій // Вип. VII, 2009.— С. 29-32.
337. Дмитренко А. Становлення етнографічного музейництва на Волині // Вип. IV, 2006.— С. 38-43.
338. Дмитренко Т. З історії Дубенського краєзнавчого музею // Вип. 1., 1996.— С. 73-76.
339. Западенко І. Музейні форуми в ДІКЗ «Межибіж»: змагання та обмін досвідом музейництва // Вип. XIV, 2016.— С. 52-55.
340. Захарчук Н. Зала творців мистецтва, прози, поезії музею історії міста Бердичева // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 21-25.
341. Кепін Д. Музей як комунікативна система // Вип. XVI, 2018.— С. 129-133.
342. Коломієць Л. Зала подій Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. музею історії міста Бердичева // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 36-38.
343. Кононюк О., Позіховська С. Виставкова діяльність як один із пріоритетних напрямків музейної діяльності (у розрізі співпраці музеїв Волині) // Вип. IV, 2006.— С. 55-58.
344. Кукса Н. Культурницько-просвітницька розважальна програма «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова» // Вип. XIV, 2016.— С. 64-65.
345. Кукурудза А. Особливості та перспективи музейного вивчення артефактів АТО в контексті російсько-української інформаційної війни (теоретичний та практичний виміри) // Вип. XIV, 2016.— С. 60-60.
346. Кушпетюк О. Діяльність музею при Ровенському сільськогосподарському товаристві в другій половині XIX — початку XX ст. // Вип. VI, 2008.— С. 150-152.
347. Манько М. Архівно-документальний фонд Державного історико-культурного заповідника м. Острог // Вип. 1., 1996.— С. 90-95.
348. Манько М. Підтверджений факт вивозу музейних цінностей з Острога за межі України на початку 1950-х років // Вип. XVI, 2018.— С. 135-137.
349. Маслов Д. Використання методів просторової реконструкції історико-культурних об'єктів у музейній та виставковій справі // Вип. XIV, 2016.— С. 66-69.
350. Маслов Д. Збереження колекцій автентичного одягу шляхом оцифрування // Вип. XVI, 2018.— С. 78-82.
351. Мельничук Л. Фундатори мистецького музейництва на Слобожанщині // Вип. XIV, 2016.— С. 56-60.
352. Надольська В. Зміни в експозиційній практиці музеїв Волині за доби незалежності // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 136-139.
353. Надольська В. Удосконалення мережі музейних закладів у Волинській області (1991–2011 рр.) // Вип. X, 2012.— С. 148-151.
354. Надольська В., Зицик О. Становлення Камінькаширського краєзнавчого музею // Вип. XI, 2013.— С. 121-124.
355. Панто Д., Савчук О. Створення архіву усної історії Музею другої світової війни в Гданську. Співпраця з українськими музеями в реалізації проекту // Вип. XVI, 2018.— С. 129.
356. Парацій В. Замкові комплекси як об'єкти музеєфікації (з акцентом на землі Тернопілля): до постановки проблеми // Вип. XIV, 2016.— С. 70-73.
357. Прищепя О. Музейні осередки в культурному ландшафті повітових міст Правобережної України (друга половина XIX — початок XX ст.) // Вип. XIV, 2016.— С. 9-12.
358. Прищепя О. Періодичні видання початку XX ст. про діяльність музею Рівненського сільськогосподарського товариства // Вип. IV, 2006.— С. 11-15.
359. Романчук О. Механізм державного управління при створенні Культурно-археологічного центру «Пересопниця» // Вип. IX, Ч. 1., 2011.— С. 148-157.
360. Романчук О. Музейна галузь і законодавство України // Вип. XII, Ч. 2., 2014.— С. 110-112.
361. Романчук О. Науково-дослідна робота в музеях // Вип. X, 2012.— С. 181-185.
362. Романчук О. Особливості становлення еволюційної системи державного управління музейної галузі в Україні // Вип. XI, 2013.— С. 181-184.
363. Рябчикова Ф. Забезпечення збереження музейних фондів в етнографічному відділі Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.) // Вип. VII, 2009.— С. 150-153.
364. Рябчикова Ф. Функціонування музеїв у сучасних умовах // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 152-157.
365. Рябчикова Ф., Петрович В. Теоретико-методологічні засади формування краєзнавчих осередків у науковому доробку етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1930 рр.) // Вип. X, 2012.— С. 186-189.
366. Скавронський П. Музейне діловодство як засіб раціонального управління // Вип. XIV, 2016.— С. 74-82.
367. Скакальська І. Збереження історичної пам'яті у музейному просторі (на прикладі історії Кременеччини У 1921–1939 рр.) // Вип. XVI, 2018.— С. 137-140.
368. Старенький І. Музейна справа на Поділлі в 1890–1920 рр. // Вип. XIII, Ч. 2., 2015.— С. 127-132.
369. Тетеря С., Костюк Н. Інтерактивні методи в науково-освітній діяльності музею кобзарства

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Вип. XVI., 2018.— С. 149-152.

370. Чапайло О. Перспективи сучасних принципів роботи в музейному середовищі // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 150-152.
371. Шлапак Л. Музеї недержавної форми власності (громадські) у Рівненській області: сучасний стан і перспективи розвитку // Вип. XIV., 2016.— С. 17-19.
372. Яцечко Т. Музей археології Волинського державного університету імені Лесі Українки: історія, сучасність // Вип. V., 2007.— С. 134-137.
373. Яцечко-Блаженко Т. Роль інформаційних технологій у сучасній музейній справі // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 157-160.

Музейні колекції

374. Бендюк М. Мистецтвознавчий аналіз колекції Острозького музею в довоєнний період // Вип. XIV., 2016.— С. 83-99.
375. Копйова Д. Колекція городнянської кераміки в збірці Національного музею народної архітектури та побуту України // Вип. VII., 2009.— С. 48-53.
376. Міхно О. Українські видання 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України: наукове опрацювання і оприлюднення його результатів // Вип. XV., 2017.— С. 150-153.
377. Нікольченко Ю., Жабська Т. Артефактні документи серед колекцій Маріупольського краєзнавчого музею // Вип. XIV., 2016.— С. 106-111.
378. Новосіdlюк Г. Колекція гончарних виробів Волині у фондах Волинського краєзнавчого музею (1920–1931 рр.) // Вип. 3., 2005.— С. 91-93.
379. Попова К. Формування етнографічної колекції в збірці історико-краєзнавчого музею с. Липки Гоцанського району Рівненської області // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 101-106.
380. Приходько В. Особливості зберігання та транспортування музейних предметів // Вип. XIV., 2016.— С. 125-129.
381. Прокопенко К. Відреставровані графічні твори з колекції НІЕЗ «Переяслав» // Вип. XIV., 2016.— С. 104-106.
382. Ревега В. Відображення козацької тематики на поштових марках фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Вип. XIV., 2016.— С. 118-120.
383. Ревега Н. Фондове зібрання ляльок-мотанок Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» та ляльки представлені на конкурсі «Пасхальний дивограй» // Вип. XIV., 2016.— С. 121-124.
384. Рябчикова Ф., Петрович В. Формування етнографічної збірки Волинського науково-дослідного музею (20-ті рр. XX ст.) // Вип. XI., 2013.— С. 191-195.
385. Стоян Л. Боністична колекція Сарненського історико-етнографічного музею як особливе джерело вивчення історії краю // Вип. XIV., 2016.— С. 115-117.

Городоцький музей

386. Бендюк М., Муравська С. Від приватної збірки до музею // Вип. VIII., 2010.— С. 70-76.
387. Булига О. Городоцький музей Федора Штейнгеля як плід колективної праці // Вип. VIII., 2010.— С. 9-14.
388. Вернюк Я. Городоцький музей кінця XIX — поч. XX ст. у рукописних та друкованих джерелах // Вип. VIII., 2010.— С. 76-79.
389. Шевчук С. Українознавча спадщина Городоцького музею // Вип. VIII., 2010.— С. 15-22.

Звіти Городоцького музею

390. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. // Вип. XIV., 2016.— С. 219-236.
391. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за второй год с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г. // Вип. XIV., 2016.— С. 237-253.
392. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель с 26 ноября 1898 г. по 26 ноября 1904 г. // Вип. XIV., 2016.— С. 254-278.

Рівненський обласний краєзнавчий музей

393. Бачинська А. Релігійно-церковне життя періоду Другої світової війни в пам'ятках Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XI., 2013.— С. 16-19.
394. Білецька-Зварич М. Реставрація ікони «Святий Миколай» XVIII століття із збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XVI., 2018.— С. 69-73.
395. Булига О. Рівненський обласний краєзнавчий музей — продовжувач справи започаткованої Федором Штейнгелем // Вип. XIV., 2016.— С. 5-8.
396. Булига О. Творці музейного дивосвіту // Вип. 2., 2005.— С. 39-43.
397. Бухало Г. Краєзнавчий музей: погляд у минуле, (видатні люди в пам'ятці історії та архітектури Рівного) // Вип. 2., 2005.— С. 11-14.
398. Бухало Г. Музей барона Федора Штейнгеля // Вип. 1., 1996.— С. 11-16.
399. Бухало Г. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 1963–2006 рр. Спогади // Вип. IV., 2006.— С. 16-23.
400. Войтюк О., Крук О., Марчук А. Відділ реставрації Рівненського обласного краєзнавчого музею — перспективи розвитку // Вип. XVI., 2018.— С. 76-78.
401. Данильчук Г. Виставкова ретроспектива. 1993–2003 рр. // Вип. 2., 2005.— С. 50-52.
402. Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941–1944 рр. // Вип. IV., 2006.— С. 24-29.
403. Каук Т. Відвідування виставки «Наша духовна спадщина» від часу її створення // Вип. XI., 2013.— С. 66-70.

404. Каук Т. Зв'язки із громадськістю як шлях удосконалення науково-освітньої роботи музею // Вип. VII., 2009.— С. 44-47.
405. Каук Т. Музей і школа: партнерство в освітньо-виховному процесі // Вип. XIV., 2016.— С. 34-38.
406. Каук Т. Нетрадиційні форми та методи науково-освітньої роботи в Рівненському обласному краєзнавчому музеї // Вип. IV., 2006.— С. 51-54.
407. Каук Т. Роль і вплив музею на формування естетичної культури підростаючого покоління. // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 29-33.
408. Кожан Н., Радюк Т. Будинок, у якому живе історія // Вип. 2., 2005.— С. 61-62.
409. Крук О. Реставрація документального фонду. Проблеми та методи // Вип. IV., 2006.— С. 221-222.
410. Леонова Л., Кожушко Н. Історія будинку по вул. Драгоманова, 19 мовою архівних матеріалів (Описи архівних фондів) // Вип. 2., 2005.— С. 63-66.
411. Локшук І. «Музейні гостини» — барвистий вінок талантів // Вип. 2., 2005.— С. 58-60.
412. Луц В., Леонова Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період другої світової війни (1941–1944). (За документами Державного архіву Рівненської області) // Вип. XVI., 2018.— С. 169-186.
413. Луц В., Морозова О. Рівненський обласний краєзнавчий музей 1940–1941 рр. (за документами Державного архіву Рівненської області) // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 169-187.
414. Марчук І. Другий зимовий похід армії УНР та відображення його в музейній експозиції // Вип. VI., 2008.— С. 61-65.
415. Марчук І., Черницька І. 10 років відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XIV., 2016.— С. 20-21.
416. Морозова О. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Бібліографічний покажчик // Вип. XVI., 2018.— С. 305-328.
417. Мушировський В. Сторінки історії музею // Вип. 1., 1996.— С. 7-11.
418. Мушировський В. Обстежувальні та рятувальні експедиції Рівненського краєзнавчого музею: пам'яті П. М. Жолтовського присвячується (до 30-річчя від дня смерті вченого) // Вип. XIV., 2016.— С. 22-27.
419. Мушировський В. Раритети музею // Вип. 2., 2005.— С. 44-47.
420. Нагорна І. Наймолодший пагінець краєзнавчого музею // Вип. IV., 2006.— С. 48-50.
421. Откович Т. Співпраця Львівської філії Національного Науково-дослідного реставраційного центру України з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм // Вип. XVI., 2018.— С. 63-68.
422. Семенович О. Краєзнавчі публікації XIX — першої третини XX ст. у фондах і бібліотеці Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VII., 2009.— С. 154-164.
423. Толстуха Л. Архівні матеріали з Німеччини // Вип. 2., 2005.— С. 48-49.
424. Толстуха Л. Музейні гостини — 2012 // Вип. X., 2012.— С. 219-225.
425. Українець А. Експедиційні дослідження народного одягу мешканців Рівненщини на межі XX — XXI століть // Вип. XIV., 2016.— С. 28-33.
426. Українець А., Пархоменко Т. Комплектування етнографічної колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. IV., 2006.— С. 32-37.
427. Шахматова Л. Музейний літопис (директорат та завідувачі фондами в 1944–1983 рр.) // Вип. IV., 2006.— С. 29-32.
428. Шаюн Н. Проблематика охорони пам'яток культури на прикладі будівлі Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XVI., 2018.— С. 12-14
429. Шлапак Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей. Сторінки історії (1944–1975 рр.) // Вип. XVI., 2018.— С. 187-190.
430. Юрчук О. Відвідувач у маркетинговій діяльності музею // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 306-311.
431. Юрчук О. Діяльність музею як соціокультурного інституту: рік 2013 // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 134-139.
432. Юрчук О. До питання музейного маркетингу // Вип. VI., 2008.— С. 164-167.
433. Юрчук О. Комплексна програма «Музей і діти»: шляхи розробки і реалізації // Вип. 3., 2005.— С. 183-185.
434. Юрчук О. Культурно-освітня діяльність музею в сучасних умовах // Вип. X., 2012.— С. 232-237.
435. Юрчук О. Музей в соціокультурному просторі регіону: рік 2015 // Вип. XIV., 2016.— С. 39-49.
436. Юрчук О. Музей як освітньо-культурний центр регіону. Рік 2014 // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 140-149.
437. Юрчук О. Музейний літопис — 2016–2017. Багатоаспектність музейної діяльності // Вип. XVI., 2018.— С. 152-168.
438. Юрчук О. Свідок музейної історії // Вип. VIII., 2010.— С. 328-332.
439. Яремчук О. Виставка «Творці історії» у Рівненському обласному краєзнавчому музеї // Вип. XVI., 2018.— С. 145-148.

Музейні колекції РОКМ

440. Бачинська А., Нахратова Т. Волинь у світлинах Яна Булгака. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 93-96.
441. Булига О. Огляд видань Почаївського монастиря у колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XVI., 2018.— С. 191-193.
442. Войтюк Т. Скарби монет XVII ст. у колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. IV., 2006.— С. 43-48.

443. Гавриш Н. Фонд партизанської бригади Каплуна С. П. (1943 р.) у збірці РОКМ // Вип. X., 2012. — С. 52-57.
444. Капустін Г. Основні чинники відновлення православних братств на Волині в другій половині XIX ст. (За матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. VI., 2008. — С. 124-126.
445. Кожушко Н. Царські накази кінця XVIII — першої пол. XIX ст. як історичне джерело (за матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. 3., 2005. — С. 41-48.
446. Корчак А., Ульянов В. Негативи із зображеннями мацейв рівненського єврейського кладовища у допоміжному фонді Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) // Вип. V., 2007. — С. 60-64.
447. Луц В. Художня колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 47-56.
448. Макарова О. Колекція різьблених виробів із фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. IV., 2006. — С. 241-242.
449. Масяєва А. Рівне у ліногравюрах Євгена Чорного (з фондової колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. V., 2007. — С. 69-42.
450. Масяєва А. Рівне на листівках другої половини XIX — початку XX ст. Каталог листівок з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VI., 2008. — С. 179-187.
451. Масяєва А. Сакральні споруди Рівненщини на старовинних листівках початку XX ст. Каталог листівок з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VII., 2009. — С. 67-76.
452. Мохнюк С. Радянські нагороди у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. V., 2007. — С. 79-81.
453. Мушировський В. Зброя музейного арсеналу // Вип. IV., 2006. — С. 58-69.
454. Наумов Д. Фотографії полків зі збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VIII., 2010. — С. 238-239.
455. Нахратов О. Крем'яні та кам'яні сокири III-II тисячоліть до нашої ери у фондовій збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. 3., 2005. — С. 79-85.
456. Нахратова Т. Старі мовчазні письмена ... (Грамоти на пергаменті XVI-XVII ст. з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 79-83.
457. Обарчук А. До питання каталогізації корецької порцеляни у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VI., 2008. — С. 191-198.
458. Одолінська І. Монети та банкноти Німеччини II пол. XIX-поч. XXI ст. з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею: історичний зріз // Вип. XVI., 2018. — С. 208-210.
459. Одолінська І. Видові листівки міста Рівного з колекції РОКМ: історичний зріз // Вип. XI., 2013. — С. 125-135.
460. Одолінська І. Трансформації гербів на монетах країн Центральної, Східної Європи (Східна та Західна Німеччина, Чехословаччина, Угорщина, Польща) в період II пол. XX — поч. XXI ст. зі збірки РОКМ // Вип. XIV., 2016. — С. 112-114.
461. Пашковська А. Творчість Олександра Гурістюка та колекція його картин з фондів РОКМ // Вип. XIV., 2016. — С. 100-103.
462. Пономарьова Т. До історії створення колекції «В. Г. Короленко на Рівненщині» в обласному музеї // Вип. XI., 2013. — С. 150-158.
463. Прищеп Б., Бабінчук Л. Нові надходження до відділу археології Рівненського обласного краєзнавчого музею у 2011-2012 роках // Вип. XI., 2013. — С. 159-161.
464. Семенович О. Відгомін козацької слави у творчості художника Олександра Лаворика (за матеріалами фондів РОКМ) // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 234-240.
465. Семенович О. Мистецький літопис краю у творчості художника Валентина Колосова (за матеріалами фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 114-118.
466. Семенович О. Пам'ятки сакральної дерев'яної скульптури XVII — поч. XIX ст. у збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XVI., 2018. — С. 194-207.
467. Стоколос Н. Протидія православної церкви в Польщі поширенню нової унійної церкви в 20-30-ті рр. XX ст. (за матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. IV., 2006. — С. 130-136.
468. Стоколос Н., Шеретюк Р. Боротьба Російської православної церкви з виявами української національної самобутності на Волині впродовж XIX — поч. XX ст. (За матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. VI., 2008. — С. 147-149.
469. Черницька І. Українські грошові знаки 1917-1920 рр. Колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XV., 2017. — С. 153-159.
470. Ходакова О. Архітектурне обличчя м. Дубно у роботах рівненського художника Олександра Романченка. Каталог робіт (з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. VI., 2008. — С. 214-220.
471. Ходакова О. Каталог робіт рівненського художника Романченко О. М. (з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. VII., 2009. — С. 190-193.
472. Ходакова О. Образ Рівного у творчості художників (з фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. V., 2007. — С. 129-134.
473. Шахматова Л. Повернення на Батьківщину (Пересопницьке Євангеліє в книжковій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. VIII., 2010. — С. 315-319.

474. Яськів Б. Наукові розвідки музичних інструментів у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XVI., 2018.— С. 211-213.
- Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»*
475. Адамчук К. Організація патріотичного виховання працівниками Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» // Вип. XVI., 2018.— С. 104-108.
476. Борисюк О. Заходи щодо збереження Михайлівської та Георгіївської церков — пам'яток архітектури XVII та XX століть // Вип. XVI., 2018.— С. 83-87.
477. Борисюк О. Польсько-литовські монети XVI — XVIII ст. з фондової збірки Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 220-223.
478. Бухало Г. Відродимо «Козацькі могили!» вповні // Вип. VI., 2008.— С. 29-34.
479. Гром В. З історії дослідження козацтва і Берестецької битви у 1980 х — 1990 х роках // Вип. X., 2012.— С. 64-68.
480. Дем'янюк І. Музей-заповідник «Козацькі могили» і боротьба національно-демократичних сил за незалежність України // Вип. 1., 1996.— С. 4-7.
481. Іваневич Л., Трембіцький А. Берестецька битва та її наслідки в баченні Тараса Шевченка // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 280-285.
482. Кравець Д. Трагічна доля Ярослава Мічуди та Василя Кондраса — працівників музею-заповідника «Козацькі могили» // Вип. VIII., 2010.— С. 177-183.
483. Лотоцький Г. Місце скорботи в дослідженнях І. К. Свешнікова // Вип. 3., 2005.— С. 68-71.
484. Лотоцький Г. Хрест-енколпійон — символ християнства // Вип. XVI., 2018.— С. 93-97.
485. Лотоцький Ю. Подорож М. І. Костомарова місцями битви під Берестечком // Вип. IV., 2006.— С. 108-110.
486. Мушировський В. Хранитель слави козацької // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 183-189.
487. Павловець В. Фондова збірка рушників, серветок, доріжок НІМЗ «Поле Берестецької битви» // Вип. XVI., 2018.— С. 97-100.
488. Пащук І. Академік Петро Тронько і відродження «Козацьких могил» // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 232-234.
489. Пилипів Л. Археологічні дослідження поля Берестецької битви та їх значення для розвитку вітчизняної археології // Вип. XVI., 2018.— С. 91-93.
490. Ричков П. Володимир Максимов — архітектор Свято-Георгіївської церкви на «Козацьких Могилах» // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 215-219.
491. Семенюк Л. Берестечко і Козацькі Могили в етнографічних дослідженнях Олекси Ошуркевича // Вип. XIV., 2016.— С. 155-160.
492. Скруха С. Цимпаков Всеволод Олександрович. Маловідомі сторінки з життя та творчості художника // Вип. XVI., 2018.— С. 100-103.
493. Ткачук Я. Пам'ятки історико-культурної спадщини Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» // Вип. XVI., 2018.— С. 88-90.
494. Трембіцький А., Трембіцький А. Козацькі могили — містерія України // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 285-288.
495. Цецик Я. Вшанування пам'яті полеглих у битві під Берестечком козаків українцями Волині у міжвоєнний період // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 230-231.
496. Цибульський В., Гром В. Кримсько-татарський фактор у битві під Берестечком // Вип. VIII., 2010.— С. 306-310.
497. Чирська М. Історія дзвону на «Козацьких Могилах» // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 224-226.
498. Якобчук І. Внесок отця Віталія Максименка у відродження народної пам'яті про героїв Берестечка // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 226-230.

Освіта

499. Даниличева В. Кураторіум Волинського шкільного округу // Вип. 2., 2005.— С. 32-33.
500. Данілічева В. До історії шкільництва Рівного в міжвоєнний період (20–30 рр. XX ст.) // Вип. IV., 2006.— С. 204-208.
501. Леонова Л., Прищеп О. Опис фондів навчальних закладів Державного архіву Рівненської області XIX — початку XX ст. // Вип. IV., 2006.— С. 101
502. Мельник В. Дубровицький монастир піарів — визначний культурний та освітній осередок Волинського Полісся XVIII — XIX століття // Див. 300.— С. 51
503. Морозова О. Товариства взаємодопомоги бідним учням як форма благодійної діяльності // Вип. VI., 2008.— С. 65-67.
504. Морозова О. Фотоальбом рівненських навчальних закладів // Вип. VIII., 2010.— С. 210-215.
505. Мохнюк С. Про стан та розвиток культурно-освітньої роботи на Рівненщині в умовах радянського періоду — 40–80 роки XX століття та періоду незалежності // Вип. X., 2012.— С. 137-142.
506. Нагорний А., Прищеп О. Шкільні традиції і спадок поколінь як головні здобутки НВК № 2 «Школа-лицей» м. Рівне (до 70-річчя діяльності) // Вип. VII., 2009.— С. 96-100.
507. Прищеп О. Культурно-освітнє життя Рівного 1917–1920 рр. (За матеріалами колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею та документами Державного архіву Рівненської області) // Вип. VI., 2008.— С. 199-203.
508. Рожко В. Волинська духовна семінарія в Крем'янці 1919–1939 рр., Волинська духовна семінарія в Луцьку 1945–1964 рр. (В документальних джерелах держархівів Тернопільської та Волинської областей) // Вип. VIII., 2010.— С. 260-267.

509. Цецик Я. Початкова освіта на Волині наприкінці XIX — на початку XX ст. // Вип. XI., 2013.— С. 244-247.

*Рівненська гімназія
(1839-1921)*

510. Климчук А. Архів Рівненського реального училища (гімназії) // Вип. XI., 2013.— С. 71-72.
511. Климчук А. Рівненське реальне училище під час подій 1917–1919 рр. // Вип. XV., 2017.— С. 75-77.
512. Климчук А. Щоденник Автонома Солтановського — цінне джерело з історії рівненської гімназії // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 91-95.
513. Кожушко Н. З історії рівненської чоловічої гімназії (училища). Вчителі закону божого // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 96-101.
514. Кожушко Н. З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища) // Вип. IV., 2006.— С. 208-212.
515. Кожушко Н. Сторінки історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Викладачі історії реального училища // Вип. X., 2012.— С. 86-89.
516. Кожушко Н. Сторінки історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Почесні попечителі // Вип. VIII., 2010.— С. 169-171.
517. Кожушко Н. Сторінки історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Архітектори // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 19-24.
518. Леонова К. Повсякденне життя учнів Рівненської гімназії (реального училища) середини XIX — початку XX ст. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 5-18.
519. Леонова К. Польський національно-визвольний рух в історії Рівненської гімназії // Вип. XIV., 2016.— С. 179-186.
520. Михайлишин О. Сторінки з історії розбудови рівненської гімназії за матеріалами Державного архіву Волинської області // Вип. 2., 2005.— С. 15-23.
521. Морозова О. Благодійництво в гімназії // Вип. 2., 2005.— С. 67-68.
522. Прищепя О. Рівненська реальна гімназія (училище) у житті міста XIX — початку XX ст. // Вип. 2., 2005.— С. 7-10.
527. Корчак А. Аналіз перекладів Біблійної оповіді про створення світу П. Куліша та І. Франка у зіставленні з єврейським оригіналом // Вип. VII., 2009.— С. 54-57.
528. Корчак А. До питання визначення мови руських писемних пам'яток XI — XIII ст. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 56-59.
529. Котенко С. Євангеліє Пилипа Семеновича Морачевського в контексті пересопницьких традицій // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 113-118.
530. Любецька Н. Prosimetrum О. Віталія — рукописна пам'ятка початку XVII ст. // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 175-178.
531. Нагорнюк О. Напади татар на поліські села в XV-XVII століттях у світлі народних переказів // Вип. VIII., 2010.— С. 227-237.
532. Парфенюк Л. «Грамматика Словенская» Івана Ужевича — пам'ятка староукраїнської літературної мови // Вип. XI., 2013.— С. 136-140.
533. Парфенюк Л. Перші спроби перекладу святого писма українською мовою // Вип. X., 2012.— С. 157-160.
534. Пісоцький А., Родзешок Г. Татарські та турецькі сліди на Волині в легендах та переказах // Вип. 3., 2005.— С. 107-110.
535. Шкляева Н. Татарські мотиви в народній топонімічній прозі Західного Полісся // Вип. IV., 2006.— С. 252-255.

Пересопницьке Євангеліє

536. Булига О. Українська святиня та оберіг // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 9-13.
537. Войковський В. Українська Першокнига — Двірецько-Пересопницьке Євангеліє // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 126-134.
538. Гальченко О. Оправа Пересопницького Євангелія: спроба реконструкції // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 31-35.
539. Гнатенко Л. Пересопницьке Євангеліє як Кодекс // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 20-24.
540. Данилюк Л. Ізяславський Святотроїцький монастир в історії творення Пересопницького Євангелія // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 74-79.
541. Жулинський М. Ні, не така доля нам судилася // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 171-185.
542. Михайлова Р. Особливості художнього декору Пересопницького Євангелія // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 36-41.
543. Пономарьова Т. Пересопницьке Євангеліє: до питання збирання і вивчення джерел // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 54-63.
544. Романовська А., Федотов В. Знаки часу. Звідки «хвилі» в Пересопницькому євангелії? // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 162-170.
545. Семенович О. Орнаментика Пересопницького Євангелія: характерні риси // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 42-46.

Мовознавство

523. Барабаш І. Рецепція повстанських пісень про неволю // Вип. IV., 2006.— С. 233-238.
524. Вітренко В., Ішук А. Мовні запозичення німецьких колоністів у районі басейну річок Случ і Горинь // Вип. VIII., 2010.— С. 99-101.
525. Дубчак О. Мова — запорука існування народу // Вип. 3., 2005.— С. 34-36.
526. Дубчак О. Часова стабільність прізвищ // Вип. VIII., 2010.— С. 153-154.

546. Степченко О. Пересопницьке Євангеліє — питання збереженості та популяризації // Вип. IX., Ч. 1., 2011. — С. 25-30.
 547. Супрун Т., Фесик К. Найсвятіший раритет (з історії колекції Полтавського краєзнавчого музею) // Вип. IX., Ч. 1., 2011. — С. 64-73.
 548. Устимчук М. Устимчук Ф. Містечко Пересопниця і Пересопницьке Євангеліє в дослідженнях української волинської діаспори // Вип. IX., Ч. 1., 2011. — С. 99-102.
 549. Федоришин М. Пересопницьке Євангеліє і Заслав. Про локалізацію Заславського монастиря св. Трійці XVI ст. В контексті помилки, що закралася у наукові тексти, пов'язані із селом Двірець // Вип. XI., 2013. — С. 233-235.
 550. Чепіга І. Дві яскраві дати української національної святині // Вип. IX., Ч. 1., 2011. — С. 15-19.
 551. Швець І. Пересопницьке Євангеліє — перлина української духовності // Вип. IX., Ч. 1., 2011. — С. 93-98.
- Етнографія**
552. Андрієвська К. Популяризація народної пісні сучасними дитячими фольклорно-етнографічними колективами міста Рівне // Вип. VI., 2008. — С. 221-228.
 553. Баглай М. Зажинкові звичаї та обряди волинян Гоцанщини // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 5-8.
 554. Бачинська А. Експедиційні дослідження села Великі Цепцевичі Володимирецького району // Вип. VIII., 2010. — С. 46-49.
 555. Брухлій Н. Календарні свята і обряди в духовній культурі Кореччини в XX ст. // Вип. V., 2007. — С. 18-23.
 556. Данілічева В. Свято обжинок 1937 року в с. Дядьковичі // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 119-121.
 557. Дехтерук В. Родильна обрядовість мешканців Гоцанського району Рівненської області // Вип. VI., 2008. — С. 229-234.
 558. Дмитренко А. Бджільництво у Рокитнівському районі на Рівненщині: сучасний стан (За експедиційними матеріалами) // Вип. VIII., 2010. — С. 149-153.
 559. Жураковський Б. Зародження покутя у слов'янському житті // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 63-67.
 560. Зюбровський А. Народні традиції вчинення тіста населення північної частини історико-етнографічної Волині на поч. XX — поч. XXI ст. (за матеріалами польових досліджень Здолбунівського району Рівненської області) // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 26-29.
 561. Зюбровський А. Обрядовий аспект вибору будівельного матеріалу в українців Волині // Вип. VII., 2009. — С. 39-44.
 562. Ільчук О. Локальні особливості деяких звичаїв та обрядів у селах Рівненського району // Вип. IV., 2006. — С. 239-240.
 563. Карп'юк А. Історія у легендах і переказах (топоніми Костопільщини) // Вип. I., 1996. — С. 108-114.
 564. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (за матеріалами краєзнавчо-етнографічних досліджень проведених у Бродівському районі Львівської області) // Вип. X., 2012. — С. 90-96.
 565. Костенко Л. Магічні методи впливу на ріст рослин у період від сівби до збирання урожаю // Вип. 3., 2005. — С. 54-58.
 566. Кошмак Л. Весняна обрядовість с. Велике Вербче Сарненського району Рівненської області // Вип. XI., 2013. — С. 80-86.
 567. Кравцова Ю. Вірування мешканців Рівненщини в покійників // Вип. VIII., 2010. — С. 184-189.
 568. Кривенко А. Русалка як календарний образ волинської демонології (На основі польових матеріалів з південних районів Рівненщини) // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 44-47.
 569. Кузіна І., Черпак Л. Особливості виготовлення серпанкових тканин у Дубровицькому р-ні на поч. XX ст. // Вип. VIII., 2010. — С. 189-194.
 570. Люта І. Баба-повитуха у родильній обрядовості волинян (за матеріалами з Гоцанського р-ну Рівненської обл.) // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 57-60.
 571. Мірошніченко-Тусак Л. Інвентарна книга Волинського музею в Луцьку як джерело вивчення писанкарства на Волині // Вип. IV., 2006. — С. 242-243.
 572. Нагорнюк О. Матеріали до картографування явищ поховально-поминальної атрибутики та уявлень, пов'язаних з кладовищами Середнього Полісся // Вип. VI., 2008. — С. 235-239.
 573. Несен І. «Білий птах з чорною ознакою» (за матеріалами з Рівненщини) // Вип. IV., 2006. — С. 244-248.
 574. Немець В. Обрядовість післявесільного циклу на теренах Гоцанщини (друга пол. XX ст.). // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 83-86.
 575. Нікольченко Т. Самодіяльна пісенність «афганців» у контексті фольклористики // Вип. 1., 1996. — С. 119-128.
 576. Новак К. Пісенна поезія весільних обрядів Гоцанського району середини XX ст. // Вип. 3., 2005. — С. 85-90.
 577. Панько С., Бунько М. Кушнірство Рокитнівського району Рівненської області (середина XX ст.) // Вип. X., 2012. — С. 152-156.
 578. Пархоменко Т. Використання хлібної діжки в традиційній обрядовості українців // Вип. VII., 2009. — С. 116-121.
 579. Пархоменко Т. Глиняний посуд у народних звичаях та обрядах // Вип. VIII., 2010. — С. 243-247.
 580. Пархоменко Т. Дзвоники-бубонці в колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 110-115.
 581. Пархоменко Т. Елементи традиційного народного одягу мешканців с. Буянки Ріпкинського р-ну й с.

- Великий Листвин Городнянського р-ну Чернігівської області // Вип. XVI., 2018.— С. 219-226.
582. Пархоменко Т. Особливості виготовлення сітчастих поясів. Пояс у народних віруваннях і звичаях // Вип. VI., 2008.— С. 239-245.
583. Пархоменко Т. Судові справи Дубенського магістрату першої половини XVIII ст. як об'єкт етнографічного вивчення (за записами В. Антоновича). // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 89-96.
584. Пархоменко Т. Традиційний водний транспорт українців // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 193-202.
585. Пархоменко Т. Традиційні сільськогосподарські знаряддя праці в експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. X., 2012.— С. 161-165.
586. Пархоменко Т. Експедиційна робота відділу етнографії РОКМ (1996–2004) // Вип. 2., 2005.— С. 53-57.
587. Пархоменко Т. Традиційна купальська обрядовість Рівненщини // Вип. 3., 2005.— С. 98-105.
588. Потапчук В. Традиційне житло Дубенщини кінця XVIII — початку XX століття // Вип. VI., 2008.— С. 245-251.
589. Радович Р. Релікти традиційного поліського будівництва (за матеріалами Рівненщини) // Вип. XVI., 2018.— С. 226-232.
590. Радович Р. Технологія спорудження долівки у поліському житлі. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 122-127.
591. Романчук О. Технологія виготовлення коловоротків (на матеріалах Острозького району) // Вип. 3., 2005.— С. 134-138.
592. Самсонюк Т. Рівненщина в етнографічних дослідженнях Миколи Костомарова // Вип. V., 2007.— С. 12-15.
593. Свирида Р. Пам'ятки поліської давнини «Великої Волині» // Вип. 3., 2005.— С. 141-148.
594. Тагальська Н. Феномен повивальної баби в контексті народно-побутової культури західного полісся (за матеріалами польових досліджень) // Вип. V., 2007.— С. 40-41.
595. Тишкевич Р. Поліський серпанок // Вип. VIII., 2010.— С. 287-294.
596. Тишкевич Р. Поліська намітка у весільному обряді // Вип. 1., 1996.— С. 103-108.
597. Ткач В., Тимошук І. Глиняні іграшки XVII — початку XX ст. з Дубенщини // Вип. VIII., 2010.— С. 294-297.
598. Тумаш В., Сарич С. Прадавні поліські обереги // Вип. 3., 2005.— С. 167-170.
599. Тунцева З. Намітка як релікт духовної і матеріальної культури Волинського краю // Вип. 3., 2005.— С. 171-173.
600. Українець А. Народний одяг мешканців Рівненщини (короткий історичний огляд) // Вип. 1., 1996.— С. 95-102.
601. Українець А. Одяг 1920–1930-х років // Вип. XVI., 2018.— С. 214-219.
602. Чайковська Л. Головні убори волинянок другої половини XIX — початку XX ст. // Вип. IV., 2006.— С. 248-252.
603. Чибирак С. Етнографічні дослідження Волині у 60-х рр. XIX ст. // Вип. XI., 2013.— С. 248
604. Щербань О. Музей в Опішному як осередок збереження і розвитку місцевого гончарства // Вип. IV., 2006.— С. 256-258.
605. Якобчук І. Допологові звичаї українців XX — початку XXI століття, записані в селах Демидівського та Радивилівського району Рівненської області // Вип. XI., 2013.— С. 270-272.

Мистецтво

606. Бендюк М. Атрибуція портрету графа Альфреда Войцеха Потоцького // Вип. XI., 2013.— С. 27-28.
607. Брель О. Стародавній Чигирин в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 60-63.
608. Гавловська К. Кобзарі — еліта українського народу // Вип. XI., 2013.— С. 36-38.
609. Гавловська К. Стан українського сакрального живопису кінця XIX — XX століття // Вип. X., 2012.— С. 48-51.
610. Дем'янюк О. Населені пункти Рівненщини у філателії // Вип. VI., 2008.— С. 175-179.
611. Ковалевська О. Козацькі портрети XVII–XVIII ст.: проблеми декодування візуальної інформації // Вип. XIII., Ч. 1., 2015.— С. 267-275.
612. Кожушко Н. Рівненські колеги по пензлю Т. Г. Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 140-142.
613. Костюк С. Шевченкіана заслуженого художника України Ярослава Омеляна на поштових конвертах: 2014 р. // Вип. XII.— Ч. 1., 2014.— С. 126-127.
614. Кукса Н. Пам'ятки старовини Чигиринщини у малярській спадщині Тараса Шевченка // Вип. XII.— Ч. 1., 2014.— С. 63-66.
615. Луц В. Культурно-мистецьке життя Рівного початку XX ст. у листуванні Миколи Біляшівського // Вип. IV., 2006.— С. 223-224.
616. Масяєва А. Портрети родини Карвіцьких-Дуніних з Мізоча (Спроба атрибуції) // Вип. VIII., 2010.— С. 194-198.
617. Місюра В. Мистецьке утвердження рідного краю // Вип. XI., 2013.— С. 111-113.
618. Мохнюк С. Музичне мистецтво Волині XVI–XIX ст. на теренах Рівненської області // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 179-182.
619. Мохнюк С. Сторінки історії розвитку професійного театрального мистецтва на Рівненщині // Вип. VI., 2008.— С. 187-191.
620. Пашковська А. Батальна сцена «Битва під Оршею» Йозефа Менціни-Креша. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 105-109.

621. Пащук І., Закревський О. Бібліотечний мистецький клуб «У світі прекрасного» — центр естетичного виховання читачів // Вип. IV., 2006. — С. 224-226.
622. Приймич М. Образотворча спадщина Т. Шевченка: питання інтерпретацій у контексті української культури // Вип. XII., Ч. 1., 2014. — С. 143-146.
623. Приймич М. Спроба історичного аналізу геральдичного знаку в розписах Горянської ротонди у контексті датування живопису // Вип. XVI., 2018. — С. 232-235.
624. Романчук О. Вдосконалення мистецтвознавчого дослідження // Вип. 1., 1996. — С. 149-151.
625. Романчук О. Вирішення проблеми ефективного дослідження та охорони творів сакрального мистецтва // Вип. 3., 2005. — С. 130-133.
626. Романчук О. інноваційна технологія дослідження творів мистецтва // Вип. VI., 2008. — С. 204-210.
627. Романчук О. Новітні технології обліку, дослідження та реставрації культурних цінностей // Вип. IV., 2006. — С. 226-228.
628. Романчук О. Скульптурний твір як об'єкт дослідження // Вип. VII., 2009. — С. 146-150.
629. Романчук О. Формування методики мистецтвознавчого дослідження // Вип. V., 2007. — С. 96-103.
630. Семенович О. Зустріч з іконою в процесі її творення // Вип. X., 2012. — С. 196-200.
631. Семенович О. Ікона «Тим, хто врятував світ» // Вип. XI., 2013. — С. 202-206.
632. Семенович О. Чорнобильська трагедія у творчості художника Олександра Лаворика // Вип. VIII., 2010. — С. 273-277.
633. Сташук О. Сонце над Іквою (Млинівській дитячій художній школі — 35 років) // Вип. VIII., 2010. — С. 278-283.
634. Толстуха Л. Художні вечори Георгія Косміаді в Рівному // Вип. VI., 2008. — С. 211-213.
635. Українець А. Розвиток традиційних видів декоративно-ужиткового мистецтва Рівненщини в наш час // Вип. XI., 2013. — С. 229-232.
636. Шмиголь Л. Портрети історичних діячів козацької доби з фондів НІКЗ «Чигирин». Історія формування збірки // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 275-277.
637. Юрчук О. Естетичний гурток Георгія Косміаді в Рівному // Вип. IV., 2006. — С. 229-232.
638. Ярмаш Ю. Перша грань шевченкіани Івана Труша // Вип. XII., Ч. 1., 2014. — С. 83-90.
642. Бородинська Л. Місіонерська діяльність Володимира Гусарука // Вип. IV., 2006. — С. 177-181.
643. Булига О. Волинські штрихи до портрета Миколи Костомарова (за матеріалами першої костомарівської енциклопедії) // Вип. V., 2007. — С. 7-8.
644. Булига О. Дмитро Яворницький — збирач народних скарбів. Зв'язок Волині з історією українського козацтва в науковій спадщині вченого // Вип. 3., 2005. — С. 6-10.
645. Булига О. Знавець та виразник українського духу // Вип. VII., 2009. — С. 7-10.
646. Бухало Г. До питання про перебування Тараса Шевченка на Волині // Вип. V., 2007. — С. 23-26.
647. Бухало Г. Слово про Миколу Теодоровича та його працю // Вип. 3., 2005. — С. 10-13.
648. Вітренко В., Микитюк О. З життєвого і творчого шляху німецького етнічного поета Александра Цільке: до 100-річчя від дня народження // Вип. VIII., 2010. — С. 101-108.
649. Волошин М. Музеезнавча діяльність Данила Фіголя в українському Державному музеї етнографії та художнього промислу у Львові // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 11-14.
650. Гавриленко О. Остання з роду Острозьких // Вип. VIII., 2010. — С. 126-130.
651. Ганницький С. Леся Українка та Черкащина // Вип. IV., 2006. — С. 181-183.
652. Гарбарук О. Авдеев Валерій Дмитрович // Вип. VIII., 2010. — С. 135-138.
653. Гарбарук О. Андрій Угаров — співець бойової романтики // Вип. XII., Ч. 2., 2014. — С. 15-17.
654. Гарбарук О. Життєвий і творчий шлях Арсена Левковича // Вип. IV., 2006. — С. 184-186.
655. Гарбарук О. Загартований у підпільній боротьбі // Вип. X., 2012. — С. 58-60.
656. Гарбарук О. Кравцов Лаврентій Петрович (1903–1984) — письменник-прозаїк, журналіст і краєзнавець // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 86-87.
657. Гладуненко О. Арсен Шумовський — колишній учень рівненського реального училища // Вип. 2., 2005. — С. 34-38.
658. Гривюк С. Дві жінки, дві музи, дві історії кохання Уласа Самчука // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 43-47.
659. Гривюк С. Микола Костомаров — вчений, краєзнавець, викладач // Вип. V., 2007. — С. 9-11.
660. Гришина Н., Саприкіна Н. Творчий шлях рівненської вишивальниці Людмили Лисюк // Вип. VI., 2008. — С. 168-174.
661. Гришко Н. Співпраця Уласа Самчука та Інституту дослідів Волині // Вип. VIII., 2010. — С. 138-140.
662. Данильчук Г. Михайло Носаль. Ретроспективний огляд дослідження (до 130-річчя від дня народження) // Вип. XIV., 2016. — С. 140-143.

Персоналії

639. Надольська В. Пам'яткознавча діяльність Григорія Гуртового // Вип. XVI., 2018. — С. 52-55.
640. Бендюк М. Маловідомі сторінки з життя художниці Ольги Дмитрівни Яновської // Вип. VIII., 2010. — С. 91-95.
641. Білик В. Кирило Терлецький — речник церковної унії (до 400-річчя з часу смерті) // Вип. V., 2007. — С. 15-18.

663. Дмитренко А. Олекса Ошуркевич — музейний діяч Волині: участь в науковому комплектуванні фондів Волинського краєзнавчого музею // Вип. XI., 2013.— С. 43-46.
664. Дмитренко Т. Двічі розстріляна: віхи життя і діяльності Олімпіади Шульмінської // Вип. XV., 2017.— С. 109-113.
665. Дмитренко Т. Загадковий лікар Балей // Вип. VII., 2009.— С. 32-36.
666. Доброчинська В. Юрій Шумовський — послідовник музейної справи Федора Штейнгеля. Из епістолярної спадщини // Вип. VIII., 2010.— С. 79-83.
667. Дуда А., Дуда Н. Владика Варлаам Шишацький — перший поунійний єпископ волинської єпархії в дослідженнях історика-архівіста Володимира Рожка // Вип. XI., 2013.— С. 51-53.
668. Жив'юк А. «Чорний запорожець» Антін Мороз // Вип. XV., 2017.— С. 113-119.
669. Захарчук Н. О. С. Блажкун — організатор музейної справи в Бердичіві // Вип. XI., 2013.— С. 56-58.
670. Зварич Т. Віднайдений архів брідського краєзнавця Гната Кучера // Вип. VIII., 2010.— С. 157-160.
671. Зек Б. Волинь у житті Івана Кобилка (1882–1951) — першого помічника комісара шляхів УНР: польські утиски, радянські репресії і нацистський терор // Вип. XV., 2017.— С. 119-123.
672. Клименко О., Марчук І. Художник Олександр Якимчук // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 75-79.
673. Климчук А. Іван Кульжинський — директор Клеванської гімназії // Вип. X., 2012.— С. 83-85.
674. Климчук А. Самуель Копровський — видатний волинський колекціонер // Вип. XIV., 2016.— С. 147-149.
675. Кожушко Н. Георгій Косміаді та рівненські навчальні заклади. 1917–1940 рр. // Вип. V., 2007.— С. 53-55.
676. Кожушко Н. Особливий представник від уряду Російської імперії (Петро Антонович Косач та Рівненщина) // Вип. VI., 2008.— С. 46-48.
677. Кожушко Н. Рівненські вчителі Саймона Сміта // Вип. XIV., 2016.— С. 137-140.
678. Кожушко Н. Рівненські гімназійні колеги П. О. Куліша // Вип. VII., 2009.— С. 14-21.
679. Комаринська З. Володимир Оскілко: життя у боротьбі // Вип. XV., 2017.— С. 124-126.
680. Кукурудза А. Сципійон руський — великий український полководець Костянтин Острозький // Вип. XI., 2013.— С. 91-95.
681. Куліш-Лукашевич І. Гортаємо сторінки минулого // Вип. VI., 2008.— С. 54
682. Куліш-Лукашевич І. Страницы жизни И. Кулиша // Вип. 3., 2005.— С. 72-78.
683. Ланшина Л. Стефан Мацко — дослідник рослинного світу Волинського лісостепу (до 110-ї річниці від дня народження вченого) // Вип. VII., 2009.— С. 64-67.
684. Леонова Л. Адам Любомирський — останній власник Рівного // Вип. XIV., 2016.— С. 144-146.
685. Любецька Н. Пантелеймон Куліш і національна ідея // Вип. VII., 2009.— С. 11-14.
686. Мазурчук Ю. Преподобний Амфілохій Почаївський у спогадах мого дідуся о. Іоана Мазурчука // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 60-62.
687. Манько М. Афанасій Лотоцький (архімандрит Амвросій) і його волинезнавча спадщина // Вип. 2., 2005.— С. 28-29.
688. Манько М. Волинський краєзнавець Іполит Федорович Липський // Вип. IV., 2006.— С. 186-188.
689. Мельник В., Сауш О. Наукова спадщина академіка В. І. Липського — національне надбання України. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 82-86.
690. Мельник Т., Мельник Ю. Випускники Бродівської гімназії, активні учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. // Вип. XV., 2017.— С. 134-137.
691. Михальчук Р. «Червоні визволителі» // Вип. VIII., 2010.— С. 205-210.
692. Михальчук Р. Заслужено життям // Вип. VII., 2009.— С. 76-84.
693. Мушировський В. Будівничий музеїв краю (до 100-річчя від дня народження Василя Яковича Сидоренка — директора Рівненського краєзнавчого музею 1971–1984 рр.) // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 74-78.
694. Мушировський В. Ветерани війни — ветерани музею // Вип. VIII., 2010.— С. 217-223.
695. Мушировський В. Дослідник, музеєзнавець, експозиційник (до ювілею Пономарьової Т. О. — завідувача сектору давньої історії Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. XI., 2013.— С. 114-117.
696. Мушировський В. Справа всього життя (до роковин з дня смерті художника музею Мічурди В. Д.) // Вип. VII., 2009.— С. 92-95.
697. Мушировський В. Станіслав Віткевич: трагічна подорож в Озера. // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 72-75.
698. Нагорна І. «Антін Нивинський та Галина Журба. Воскреслі імена» // Вип. XI., 2013.— С. 118-120.
699. Нагорна І. Антоніна Горохович. Свіча її пам'яті // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 190-192.
700. Нагорна І. Вшанування пам'яті Симона Петлюри // Вип. XV., 2017.— С. 82-86.
701. Нагорна І. Из фондів літературного музею Уласа Самчука (до 81-річниці від дня загибелі Симона Петлюри) // Вип. V., 2007.— С. 82-82.
702. Нагорна І. Невідчакнута гілка // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 79-82.
703. Нагорна І. Сувора барва його життя і слів // Вип. VIII., 2010.— С. 223-227.
704. Нагорна І. Харитина — це милосердя // Вип. X., 2012.— С. 143-147.

705. Назарук В. Геральдична поезія Даміана Наливайка в контексті барокового світогляду // Вип. IV., 2006.— С. 189-194.
706. Обарчук А. Стецькі-Олехновичі — власники Межиріча Корецького // Вип. VII., 2009.— С. 100-107.
707. Обарчук А. Тадеуш Єжи Стецький. Біографія волинського краєзнавця // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 86-89.
708. Пащук І. Академік архітектури Мар'ян Перетяткович — випускник рівненської реальної гімназії // Вип. 2., 2005.— С. 30-31.
709. Пащук І. «Лиш іменем святої правди..» // Вип. X., 2012.— С. 166-169.
710. Пащук І. Г. Рівненський письменник і краєзнавець Лаврентій Кравцов про «Пересопницьке Євангеліє» // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 135-139.
711. Пащук І. Улас Самчук і поет Герась Соколенко: публікації у рівненській газеті «Волинь» (1941–1943 рр.) // Вип. V., 2007.— С. 85-87.
712. Поперецька Л. Пачоський Йосип Конрадovich // Вип. VII., 2009.— С. 126-128.
713. Прищепка О. «Життєві академії» Валер'яна Федорчука (за матеріалами колекції Рівненської української приватної гімназії) // Вип. 3., 2005.— С. 124-127.
714. Провоторов О. Легенди і реальність — Анна-Алоїза Острозька (Ходкевич) та її друга і остання волинська резиденція // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 212-219.
715. Пшеничний М. Сильний, мужній, безстрашний. Два ювілеї Арсена Шумовського // Вип. XV., 2017.— С. 126-134.
716. Рабчун О. Юзеф Ігнаці Крашевський та «Biblioteka zahiniecka» // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 243-246.
717. Радіонова Н. «Далекий світ» — рідний світ української письменниці Галини Журби (1888–1979 рр.) // Вип. 3., 2005.— С. 128-130.
718. Радіонова Н. Громадсько-політична діяльність Антона Нивинського на Волині (1890–1945 рр.) // Вип. IV., 2006.— С. 200-203.
719. Рожко В. Високопреосвященний Геннадій Шиприкєвич, архієпископ Січеславський і Чикагський — визначний ієрарх Другого відродження УАПЦ 1941–1944 рр. // Вип. XIV., 2016.— С. 150-155.
720. Рожко В. У когорті дисидентів Волині // Вип. VII., 2009.— С. 141-146.
721. Рябчикова Ф. Василь Кравченко та етнографічне музейництво Житомирщини // Вип. VI., 2008.— С. 156
722. Савчук П. Митець Володимир Степанович Ковальчук // Вип. XIV., 2016.— С. 160-164.
723. Савчук П. У пошуках скарбів на Рівненщині (про наукову діяльність Б. А. Прищепи) // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 262-265.
724. Савчук П., Мушировський В. Музей і людина (Присвячується Володимирі Селедцю — завідувачу Дубенського краєзнавчого музею // Вип. VI., 2008.— С. 160-163.
725. Сауш О. «Людина, яка творила добро»... // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 113.
726. Сауш О. Невідомі сторінки з наукової спадщини та життя Віллібальда Бессера // Вип. VI., 2008.— С. 266
727. Семенюк Л. «Бережу у своїй пам'яті» // Вип. XI., 2013.— С. 207-211.
728. Семешук В. Ідея слов'янської єдності в творчості Миколи Костомарова // Вип. VI., 2008.— С. 83
729. Скавронський П. Лауреат премії імені Дмитра Яворницького — М. Ю. Костриця // Вип. XI., 2013.— С. 212-220.
730. Скрипюк Н., Трусик Н., Цецик Д. Один з багатьох... Життєвий шлях Миколи Сильвестровича Негребецького // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 269-272.
731. Скруха С. Він просто любив Україну. (пам'яті Ярослава Андрійовича Мічуди) // Вип. XIII., Ч. 2., 2015.— С. 88-89.
732. Столярчук Б. Марія Сабат-Свірська — співачка, педагог, громадський діяч // Вип. 3., 2005.— С. 151-152.
733. Стрільчук В. Постать Фелікса Веста в громадсько-культурному житті краю // Вип. 3., 2005.— С. 153-156.
734. Терлецький В. Рівненські відгуки про діяльність і життя Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова // Вип. VII., 2009.— С. 21-25.
735. Терлецький В. Ушинські в зв'язках з Волинню та Поділлям // Вип. IV., 2006.— С. 136-141.
736. Терський С. Дослідник літописної Пересопниці — Володимир Шелом'янцев-Терський // Вип. IX., Ч. 1., 2011.— С. 158-161.
737. Терський С. Михайло Іванович Островський — дослідник пам'яток Княжої доби на Рівненщині (до 110-ї річниці від дня народження) // Вип. VI., 2008.— С. 111
738. Тишкевич Р. Дослідник і патріот поліського краю // Вип. X., 2012.— С. 211-215.
739. Тишкевич Р. Микола Пінчук — літературознавець, краєзнавець, музейний фахівець // Вип. XIV., 2016.— С. 164-166.
740. Тищенко О. Хома Флегер: авіатор-легенда // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 273-279.
741. Ткачук Я. Архімандрит Віталій — засновник Козацьких могил // Вип. X., 2012.— С. 216-218.
742. Толстуха Л. Філіп де Монтебелло — нащадок рівненських князів Любомирських // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 127-129.
743. Трембіцький А. Часопис української діаспори «Свобода» про дослідника історії волинського друкарства Ярослава Ісаєвича (до 75-річчя від дня народження) // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 286-290.
744. Українець А., Пашковський М. Сіамська принцеса Катерина Десницька й Рівненщина // Вип. 3., 2005.— С. 173-175.

745. Федоришин М. Отаман Володимир Оскілко: до питання встановлення пам'ятника у селі Хотин у 1992 р. // Вип. XV., 2017. — С. 148-150.
746. Черницька І. Ю. В. Кухаренко та його дослідження на Поліссі // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 90-92.
747. Шабаровський В. З Деражного — в Катинь // Вип. XIII., Ч. 2., 2015. — С. 68-71.
748. Шевчук О. Кленові мости Ярослава Калюха (до 75-річчя з дня народження) // Вип. 3., 2005. — С. 176-181.
749. Шлапак Л. «Хочу бути просто українським письменником...» (До 105-ї річниці від дня народження Уласа Самчука) // Вип. VIII., 2010. — С. 323-327.
750. Шмиголь С. Рід Хмельницьких у писемних пам'ятках XVII–XVIII ст. та сучасній історіографії: Анастасія (Агафія) Хмельницька // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 278-279.
751. Шпізель Р. Медики з села Грем'яче Острозького району // Вип. 3., 2005. — С. 181-183.
- Бухало Г. В.*
752. Булига О. Гурій Бухало — визначний дослідник мунувшини Рівненського краю // Вип. X., 2012. — С. 7-10.
753. Бухало О. Науковець у родинному колі // Вип. X., 2012. — С. 31-31.
754. Данильчук Г. Гурій Бухало. Пам'ятаймо... // Вип. X., 2012. — С. 15-17.
755. Демчук П. Гурій Васильович Бухало (до 80-річчя з дня народження) // Вип. X., 2012. — С. 32-36.
756. Мушировський В. Гурій Бухало — науковець, дослідник, ветеран Рівненського обласного краєзнавчого музею // Вип. VI., 2008. — С. 152
757. Мушировський В. Музейники за покликанням // Вип. X., 2012. — С. 22-28.
758. Нікольченко Ю. Наукові студії Г. В. Бухала // Вип. X., 2012. — С. 11-14.
759. Федоришин М. Один із тих, хто повертав рівнянам їхню славетну історію // Вип. X., 2012. — С. 29-30.
760. Шлапак Л. Г. В. Бухало і Рівненський обласний краєзнавчий музей // Вип. X., 2012. — С. 18-21.
761. Ярошук В. Вчений і бібліотека — плідна співдружність // Вип. X., 2012. — С. 37-39.
- Короленко В. Г.*
762. Булига О. Поборник правди та справедливості // Вип. VI., 2008. — С. 9-13.
763. Пономарьова Т. Володимир Короленко в Рівному: до історії однієї фотографії // Вип. IV., 2006. — С. 197-199.
764. Пономарьова Т. Короленко на Рівненщині (до питання краєзнавчого дослідження юнацьких років письменника на Волині) // Вип. 1., 1996. — С. 66-73.
765. Пономарьова Т. Тихий подвиг материнської любові // Вип. VI., 2008. — С. 13-17.
766. Семенова Н. Воспоминания В. Г. Короленка о Первой мужской гимназии г. Житомира и Реальной гимназии п. Ровно в «Истории моего современника» // Вип. VI., 2008. — С. 17-25.
- Свешніков І. К.*
767. Барабаш (Мізюк) І. Людина світла // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 79-82.
768. Гавриленко О. Славетний археолог і талановита поетеса // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 67-71.
769. Дідух Я. Городоцькі експедиції Ігоря Кириловича Свешнікова // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 60-62.
770. Малишева Л., Карпінська Т. Ігор Свешніков у дзеркалі бібліографії // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 89-91.
771. Марчук В. Земельний маєток родини Свешнікових в документах Державного архіву Рівненської області // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 23-25.
772. Мацкевий Л. Ігор Кирилович Свешніков — людина, науковець, педагог і музейник // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 26-33.
773. Мельник Н. Моє знайомство і співпраця з І. К. Свешніковим // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 40-42.
774. Нікольченко Ю. Вчений божою милістю (До 100-річчя від дня народження І. К. Свешнікова) // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 5-10.
775. Пащук І. Рівненські дороги Ігоря Свешнікова (до 90-річчя з дня народження) // Вип. 3., 2005. — С. 105-107.
776. Пономарьова Т. Деякі сторінки історії археолога Ігоря Свешнікова // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 14-22.
777. Прищепа Б. Ігор Кирилович Свешніков — дослідник середньовічних пам'яток Рівненщини // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 134-139.
778. Пшеничний М. Неопалимі дзвони Звенигорода й листи І. К. Свешнікова // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 72-76.
779. Свешніков І. Спогади музейного працівника // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 92-128.
780. Свешнікови у спогадах хотинців // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 42-59.
781. Українець А. Деякі штрихи до портрета І. К. Свешнікова // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 77-79.
782. Чирська М. І. К. Свешніков — дослідник поля Берестецької битви // Вип. IX., Ч. 2., 2011. — С. 302-305.
783. Юхимчук К. Музейна діяльність Ігоря Свешнікова (1945–1959 рр.) // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 34-39.
784. Юхимчук М. Він зробив те, що не відніметься від нього. Пам'яті Ігора Свешнікова присвячується // Вип. XIII., Ч. 1., 2015. — С. 63-66.
785. Юхимчук М. Ігор Кирилович Свешніков — видатний дослідник козацтва // Вип. XI., 2013. — С. 266-269.
- Шевченко Т. Г.*
786. Бедь М., Скавронський П. Образотворче мистецтво Великого Кобзаря // Вип. XII., Ч. 1., 2014. — С. 12-14.

787. Бейдик О. Національний та світовий вимір мистецької Шевченкіани // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 80-83.
 788. Бендюк М. Острозький «Кобзар» // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 10-11.
 789. Бойко Н., Голод Н. Фонд Бережанського краєзнавчого музею, як джерело до розкриття образу Тараса Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 127-131.
 790. Булига О. Тарас Шевченко в культурно-історичному просторі Волині: подорож 1846 р. в Почаївську лавру // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 5-9.
 791. Василів-Базюк Л. Вплив творчості Тараса Григоровича Шевченка на мою духовність // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 137-140.
 792. Васильєва І. Пам'ятники монументального мистецтва та історії Рівненської області, які увічнюють ім'я Т.Г. Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 90-95.
 793. Войтович Н. Популяризація творчості Тараса Шевченка в Рівненській обласній універсальній науковій бібліотеці: сучасний аспект // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 117-120.
 794. Гривюк С. Релігійність Тараса Шевченка в оцінці професора Івана Власовського // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 37-39.
 795. Данильчук Г. До історії встановлення пам'ятника Т.Г. Шевченку У Рівному // Вип. XII.— Ч. 1., 2014.— С. 99
 796. Карпінська Т. Роль місцевого осередку Товариства «Просвіта» у популяризації творчості Т.Г. Шевченка через призму публікацій... // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 134-137.
 797. Коваленко В. Старожитності Чернігівщини у творчій спадщині Тараса Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 70-73.
 798. Ковальчик О. Феномен Тараса Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 19-21.
 799. Нагорна І. Пам'ятник, який ще постане // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 95-98.
 800. Панчук Т. Території скульптурних образів Кобзаря // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 102-107.
 801. Парфенюк Л. Тарас Шевченко: поет, художник, дослідник старожитностей // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 15-19.
 802. Прищеп О. Тарас Шевченко в освітньо-культурному просторі міст Правобережної України: від заборони до вшанування (друга половина XIX — початок XX ст.) // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 40-46.
 803. Рожко В. Український православний релігійний світогляд Тараса Шевченка в житті і творчості // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 26-36.
 804. Ромащенко Л. Тарас Шевченко, українські футуристи та російські письменники // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 46-51.
 805. Савчук П. Історія і міфологія у творчості Т.Г. Шевченка // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 22-26.
 806. Скавронський П. Краєзнавці Бердичева відвідали виставку творів Тараса Шевченка в бібліотеці Російської Академії Наук. // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 110-112.
 807. Слесаренко А. Тарас Шевченко як образ-каталізатор культурного нонконформізму та опору тоталітарному режиму 1960–1970-х років в Україні // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 131-134.
 808. Ткаченко Н., Жам О. Парк на честь 150-річчя Т.Г. Шевченка у Переяславі: 50 років від заснування // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 77-79.
 809. Трощинська О. «Чигрине, Чигрине, мій друже єдиний» (Чигирин в поетичній творчості Т.Г. Шевченка) // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 66-69.
 810. Чернецька С., Чернецька Т. Музейна Шевченкіана Переяславщини // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 74-77.
 811. Юхимчук М. Гетьман Іван Мазепа у творчості Т.Г. Шевченка (До 375-ї річниці з дня народження І. Мазепи і 200-річчя з дня народження Т. Шевченка.) // Вип. XII., Ч. 1., 2014.— С. 55-59.
- Штейнгель Ф. Р.*
812. Климчук А. Архівні матеріали про життя та діяльність барона Федора Штейнгеля // Вип. VIII., 2010.— С. 42-46.
 813. Куліш-Лукашевич І. Три долі (До 145-річчя з дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля) // Вип. XIV., 2016.— С. 130-136.
 814. Лукашевич І. Людина великої душі (Спогади про Ф. Р. Штейнгеля Куліш-Лукашевич І. В.) // Вип. VIII., 2010.— С. 52-63.
 815. Миронець Н. Барон Федір Рудольфович Штейнгель: біографічний нарис // Вип. VIII., 2010.— С. 22-32.
 816. Михайлова Р. Федір Штейнгель. Історія родини // Вип. VIII., 2010.— С. 86-90.
 817. Нахратова Т. Життя та діяльність Федора Рудольфовича Штейнгеля (за матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області) // Вип. IV., 2006.— С. 194-197.
 818. Пашук І. Зустрічі, що не забулися: Михайло Грушевський і Федір Штейнгель // Вип. VIII., 2010.— С. 67-69.
 819. Пономарьова Т. Поколінний розпис Штейнгелів // Вип. VIII., 2010.— С. 49-52.
 820. Романчук О. Барон Федір Штейнгель — засновник першого музею на Рівненщині. Етапи музейного будівництва краю // Вип. VIII., 2010.— С. 33-34.
 821. Столярчук Б. Барон Ф. Р. Штейнгель і Городок // Вип. VIII., 2010.— С. 84-85.
 822. Терлецький В. Натхнений діяльністю Федора Штейнгеля // Вип. VIII., 2010.— С. 63-66.
 823. Українець А. Добродійна діяльність барона Ф.Р. Штейнгеля // Вип. VIII., 2010.— С. 34-42.

Природа. Екологія

824. Володимирець В., Гуцман С., Ойцюсь Л. Парк-пам'ятки садово-паркового мистецтва як заповідні об'єкти збереження цінної аборигенної та інтродукованої дендрофлори на території Рівненської області // Вип. XVI., 2018.— С. 56-60.
825. Володимирець В., Гуцман С., Сауш О. Фітосозологічна оцінка болотно-лучного масиву на північно-західній околиці міста Дубна // Вип. XIV., 2016.— С. 216-218.
826. Володимирець В., Сауш О. Загальний огляд родини *Orchidaceae* та необхідність охорони її представників // Вип. IV., 2006.— С. 259-262.
827. Гривюк С. Одне з творинь природи, що лікує // Вип. X., 2012.— С. 61-63.
828. Грищенко Ю., Яковишина М. Регіональні проблеми створення природно-заповідних та екологічних мереж у Рівненській області // Вип. IV., 2006.— С. 262-266.
829. Журавчак Р., Смитюх А. До поширення деяких представників мікротеріофауни на території Рівненської області // Вип. VI., 2008.— С. 252
830. Жураковський Б. Палеогрунти погориння // Вип. 3., 2005.— С. 36-40.
831. Жураковський Б. Природні умови Погориння після Дніпровського і Валдайського зледнень // Вип. VI., 2008.— С. 258
832. Жураковський Б. Природні умови та зародження землеробства на Погоринні // Вип. IV., 2006.— С. 267-269.
833. Жураковський Б., Сауш О. Водоймище на Поліссі в часи дніпровського зледеніння // Вип. VII., 2009.— С. 36-39.
834. Жураковський Б., Сауш О. Зародження землеробства на Волині та Поліссі // Вип. XI., 2013.— С. 54-55.
835. Жураковський Б., Сауш О. Кремінна сировина на Рівненщині // Вип. VIII., 2010.— С. 154-156.
836. Жураковський Б., Сауш О. Кремінь на Погоринні // Вип. X., 2012.— С. 79-82.
837. Ільчук В., Наумов Д. Знаходження очеретянки прудкої (*Scirpus paludicola* (Viellot, 1817) біля Рівного // Вип. 3., 2005.— С. 40-41.
838. Ільчук В., Наумов Д. Природничі експедиції. Весна-літо 2006 // Вип. IV., 2006.— С. 269-270.
839. Кондратюк К., Кондратюк І. Моніторингова оцінка природно-ресурсного потенціалу Рівненського району // Вип. IV., 2006.— С. 271-281.
840. Мельник В. Історія вивчення та охорони базальтів Волинського Полісся // Вип. VIII., 2010.— С. 198-202.
841. Мельник В. Природа в творчості Т. Г. Шевченка // Вип. XII.— Ч. 1., 2014.— С. 52-54.
842. Мельник В., Сауш О. Геологічний парк для України // Вип. XVI., 2018.— С. 61-62.
843. Нагорна О. Екологічний аспект збереження земельних ресурсів Рівненської області // Вип. VI., 2008.— С. 261
844. Наумов Д. Заповідне урочище «Бармаківське» // Вип. 3., 2005.— С. 78-79.
845. Наумов Д. Порівняння даних А. В. Ксенжопольського (1912 р.) з сучасними даними розповсюдження метеликів родини *Nymphalidae* в Рівненській області // Вип. IV., 2006.— С. 281-283.
846. Наумов Д. Родина касатцевих (*Papilionidae*) на Рівненщині // Вип. V., 2007.— С. 83-85.
847. Носар І. Проблеми збереження містобудівної спадщини Волині в природно-ландшафтному аспекті // Вип. 3., 2005.— С. 93-98.
848. Сауш О. Історія вивчення фітобіоти на території Рівненської області (на основі гербарного матеріалу Рівненського обласного краєзнавчого музею) // Вип. IV., 2006.— С. 283-285.
849. Сауш О. Природа навколо Пересопниці // Вип. IX., Ч. 2., 2011.— С. 266-268.
850. Семчишин О. Загадковість бурштину Рівненського Полісся // Вип. XII., Ч. 2., 2014.— С. 119-123.
851. Теплюк В. Особливості сезонної динаміки *Chlorophytophyta* в живленні *Simuliidae* // Вип. VI., 2008.— С. 268
852. Ткачук В., Бузун В. Лісистість Рівненщини (XIX–XX ст.) і шляхи її оптимізації // Вип. IV., 2006.— С. 285-290.
853. Ткачук О. Географічно-природничо-екологічний опис Пересопниці та її околиць XI–XX ст. // Вип. IX.— Ч. 1., 2011.— С. 80
854. Шаюн Н. Бурштин — сонячний камінь, чи сльози землі Волинської? // Вип. X., 2012.— С. 229-231.
855. Шлапак Л. Західна експедиція по осушенню боліт на Волинському Поліссі // Вип. XI., 2013.— С. 262-265.
856. Шлапак Л. Меліорація Західного Полісся. Історичний погляд на проблему // Вип. IV., 2006.— С. 290-294.
857. Якимчук А. Регіональні ландшафтні парки: світовий досвід управління та соціально-економічне значення // Вип. IV., 2006.— С. 295-298.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АДАМЧУК Катерина** (с. Пляшева) – екскурсовод НІМЗ «Поле Берестецької битви»
- АНДРІЄВСЬКА Тамара** (м. Львів) – науковий співробітник Музею народної архітектури і побуту у Львові ім. Климента Шептицького
- БЕЙДИК Олександр** (м. Київ) – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету ім. Т. Шевченка
- БЕРТАШ Борис** (м. Рівне) – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Рівненський державний гуманітарний університет
- БЛЕЦЬКА-ЗВАРИЧ Мирослава** (м. Львів) – завідувач науково-дослідним реставраційним відділом Львівської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України
- БОРИСЮК Олександр** (с. Пляшева) – магістр історії, заступник генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- БУЛИГА Олександр** (м. Рівне) – директор КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ВОЙТЮК Олексій** (м. Рівне) – завідувач відділом реставрації КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ВОЛОДИМИРЕЦЬ Віталій** (м. Рівне) – кандидат біологічних наук, доцент Національного університету водного господарства і природокористування.
- ГАВРИШ Наталія** (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ГИПЧИНСЬКА Світлана** (м. Рівне) – завідувач відділу Наукової бібліотеки Національного університету водного господарства та природокористування
- ГРИВЮК Світлана** (м. Рівне) – старший науковий співробітник КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР.
- ГУЦМАН Сергій** (м. Рівне) – канд. біол. наук, доцент Рівненського державного гуманітарного університету
- ДАНІЛІЧЕВА Валентина** (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ДЕМ'ЯНЮК Олександр** (м. Луцьк) – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
- ДЕРЕВІНСЬКА Ольга** (м. Кременець) – магістр культурології науковий співробітник Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника
- ДМИТРЕНКО Алла** (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства та музейної справи Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки
- ДОВГАЛЬ Марія** (м. Збараж) – молодший науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля»
- ЖИВ'ЮК Андрій Анатолійович** (м. Рівне) – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка С. Дем'янчука», голова правління Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

- ЗВАРИЧ Теодор** (м. Броди) – краєзнавець
- КАСЯНЧУК Ірина** (м. Дубно) – молодший науковий працівник відділу охорони пам'яток Державного історико-культурного заповідника м. Дубна
- КЕПІН Дмитро** (м. Київ) – кандидат історичних наук молодший науковий співробітник Національного науково-природничого музею НАН України
- КЛИМЧУК Андрій** (м. Рівне) – головний редактор Інтернет-порталів «Віртуальні історичні міста», «Віртуальна Польща»
- КОЖАН Неоніла** (м. Рівне) – завідувач відділу акумуляції краєзнавчих документів та бібліографії КЗ «Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека» РОР
- КОНОПЛЯ Віталій** (м. Львів) – молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
- КОРЧАК Андрій** (м. Броди) – старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею
- КОСТЮК Наталія** (м. Переяслав) – молодший науковий співробітник науково-дослідного сектора «Музей кобзарства» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
- КРИВА АЛЛА** (м. Рівне) – директор Наукової бібліотеки Національного університету водного господарства та природокористування
- КРОХМАЛЬНА Тетяна** (м. Збараж) – молодший науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля»
- КУКУРУДЗА Андрій** (м. Рівне) – кандидат історичних наук, викладач Рівненського державного базового медичного коледжу
- ЛЕОНОВА Людмила** (м. Рівне) – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області
- ЛОТОЦЬКИЙ Георгій** (с. Пляшева) – старший науковий співробітник відділу історії Берестецької битви Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- ЛУЦЬ Віктор** (м. Рівне) – заслужений працівник культури України, завідувачий художнім відділом КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- МАНЬКО Микола Павлович** (м. Острог) – заступник директора з наукової роботи КЗ «Державний історико-культурний заповідник м. Острога» РОР
- МАСЛОВ Дмитро** (м. Рівне) – провідний інженер-програміст КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- МЕЛЬНИК Віктор** (м. Київ) – доктор біологічних наук, Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
- МИКИТИН Тарас** (м. Рівне) – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету
- МОРОЗОВА Ольга** (м. Рівне) – завідувач сектором давньої історії відділу історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- НАДОЛЬСЬКА Валентина** (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки
- НІКОЛЬЧЕНКО Юзеф** (м. Маріуполь) – заслужений працівник культури України, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету
- НІКОЛЬЧЕНКО Тамара** (м. Маріуполь) – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету

- НОСКО Євгенія** (м. Київ) – студентка географічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
- ОДОЛІНСЬКА Ірина** (м. Рівне) – зберігач фондів І категорії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ОЙЦЮСЬ Лариса** (м. Рівне) – канд. біол. наук, доцент Рівненського державного гуманітарного університету
- ОТКОВИЧ Тарас** (м. Львів) – кандидат мистецтвознавства, завідувач Львівської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України
- ПАВЛОВЕЦЬ Валентина** (с. Плешева) – головний зберігач фондів Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- ПАНТО Дмитро** (м. Гданськ, Польща) – головний спеціаліст наукового відділу Музею Другої світової війни в Гданську
- ПАРФЕНЮК Лариса** (с. Пересопниця) – науковий співробітник КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» РОР
- ПАРХОМЕНКО Тетяна** (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- ПИЛИПІВ Лариса** (с. Плешева) – завідувач відділу історії Берестецької битви Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- ПРИЙМИЧ Михайло** (м. Ужгород) – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри декоративно-прикладного мистецтва Закарпатського художнього інституту ім. А. Ерделі.
- ПРИЩЕПА Богдан** (м. Рівне) – кандидат історичних наук, доцент Рівненського державного гуманітарного університету
- РАДОВИЧ Роман** (м. Львів) – докторант Інституту народознавства НАН України, провідний науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту у Львові
- РОЖКО Володимир** (м. Луцьк) – кандидат церковно-історичних наук, історик-архівист, почесний професор Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки
- САВЧУК Олег** (м. Луцьк) – доцент Луцького національного технічного університету
- САВЧУК Петро** (м. Рівне) – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
- САУШ Ольга** (м. Рівне) – завідувач відділу природи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- СЕМЕНОВИЧ Олена** (м. Рівне) – магістр культурології, старший науковий співробітник художнього відділу КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- СИКЛІЦЬКА Оксана** (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
- СКАКАЛЬСЬКА Ірина** (м. Кременець) – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
- СКРУХА Світлана** (с. Плешева) – науковий співробітник відділу історії Берестецької битви, Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- СТРІЛЬЧУК Василь** (м. Броди) – директор Бродівського історико-краєзнавчого музею
- СТУПЧУК Людмила** (м. Рівне) – бібліотекар Наукової бібліотеки Національного університету водного господарства та природокористування
- ТАРАСЮК Наталія** (м. Рівне) – завідувач сектору Наукової бібліотеки Національного університету водного господарства та природокористування

ТЕРСЬКИЙ Святослав (м. Львів) – доктор історичних наук, професор кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»

ТЕТЕРЯ Світлана (м. Переяслав) – завідувача науково-дослідним сектором «Музей кобзарства» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ТКАЧУК Ярослав (с. Пляшева) – завідувачий відділом охорони пам'яток історії та культури Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»

УКРАЇНЕЦЬ Алла (м. Рівне) – завідувач відділу етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ФІШЕР Юрген (м. Ерфурт, Німеччина) – головний консультант проекту «Via Regia – Культурний маршрут Ради Європи»

ШАЮН Надія (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ШИЯН Любов (м. Збараж) – науковий співробітник Вишнівецького відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ШЛАПАК Людмила (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу маркетингу КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЮРЧУК Ольга (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу маркетингу КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЯРЕМЧУК Оксана (м. Рівне) – завідувач сектором новітньої історії відділу історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЯСЬКІВ Богдан (м. Рівне) – кандидат філософських наук, доцент, вчений секретар КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

Науково-краєзнавче видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного краєзнавчого музею

Збірник наукових праць

Випуск XVI

Матеріали наукової конференції
«Наша спадщина:
де минуле зустрічається з майбутнім»

Технічне редагування:

Віктор Луц

Комп'ютерна верстка та дизайн

Віктор Луц, Ольга Морозова

Видруковано ПП Дятлик М.С.
35304, Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.